УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА XVII ст.

БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Мелетій СМОТРИЦЬКИЙ

Кирило ТРАНКВІЛІОН-СТАВРОВЕЦЬКИЙ

Захарія КОПИСТЕНСЬКИЙ

Касіян САКОВИЧ

Софроній ПОЧАСЬКИЙ

Іоаникій ГАЛЯТОВСЬКИЙ

Антоній РАДИВИЛОВСЬКИЙ

Лазар БАРАНОВИЧ

Олександр БУЧИНСЬКИЙ-ЯСКОЛЬД

Іван ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ

Петро ПОПОВИЧ-ГУЧЕНСЬКИЙ

Данило БРАТКОВСЬКИЙ

Климентій ЗІНОВІЇВ

ДОЖОВТНЕВА
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА XVII ст.

СИНКРЕТИЧНА ПИСЕМНІСТЬ
ПОЕЗІЯ
ДРАМАТУРГІЯ
БЕЛЕТРИСТИКА

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА
1987

84Ук1
У45

Представлены полемические, учительно-ораторские, историографические, поэтические и беллетристические произведения украинской литературы XVII в.

Вступна стаття,
упорядкування і примітки
В. І. КРЕКОТНЯ

Редактор тому
О. В. МИШАНИЧ

Редакція художньої
літератури

У $\frac{4702590100-463}{М221(04)-87}$ передплатне

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА XVII СТ.

XVII століття в історії України — час селянсько-козацьких повстань проти польсько-шляхетського гніту, які переросли в ураган народно-визвольної війни 1648—1654 рр. Перемога в цій війні призвела до історичного Переяславського акту возз'єднання українського і російського народів.

Возз'єднання відіграло прогресивну роль у подальшому розвитку всього східного слов'янства, врятувало український народ від чужоземного поневолення, об'єднало сили українського і російського народів у спільній боротьбі проти чужоземних загарбників і внутрішніх гнобителів.

У результаті російсько-польської війни 1654—1667 рр. лівобережні українські землі, Київ та його околиці, Запоріжжя закріпляються під зверхністю московських самодержців. Східна Галичина, північна Київщина, Волинь знову потрапляють під владу Польщі, Поділля захоплює Туреччина. Південна Київщина і Брацлавщина, розорені воєнними діями і постійними польськими та турецько-татарськими набігами, стають майже безлюдною нічийною зоною. Триває напружений опір татаро-турецькій експансії (російсько-турецька війна 1677—1681 рр.)

Друга половина століття — час гострої внутрішньої класової і політичної боротьби, безкінечних виснажливих усобиць між козацько-старшинськими угрупованнями. Визвольна війна розхитала й ослабила феодально-кріпосницьку систему, знищила велике землеволодіння. Після 1654 р. козацька старшина, українська шляхта, вище православне духівництво, монастирі прагнуть відновити феодальну ієрархію і феодальні форми визискування трудящих. Водночас розширюються промисли, ростуть міста, розвивається ремесло і торгівля, колонізуються пустельні «україни», ведеться інтенсивне будівництво.

Бурхливі соціальні зіткнення знаходять вияв і в активному ідеологічному, культурному та художньому житті — в богословській і церковно-політичній полеміці, в просвітницькій діяльності братств, шкіл, друкарень, у творчості архітекторів, художників і музик, в усній народній поезії і літературі.

У XVII ст. основним виразником надій і прагнень народу в словесній творчості залишається усна поезія. Продовжують побутувати і розвиватися всі її жанри, вироблені фольклором попередніх століть. Але тематика цих жанрів істотно доповнюється, у кожному з них виникають нові різновиди, відбуваються зміни в поетиці. Розвивається загальна тенденція до ослаб-

лення умовності, посилення конкретності, збільшення кількості і виразності побутових рис і деталей.

Найхарактерніші для XVII ст. історичні пісні та думи. Походження і розвиток цих жанрів пов'язані з давньоруською епічною традицією, спільною для всіх східнослов'янських народів. Вони споріднені з білоруськими і російськими історичними піснями, з історичним фольклором південних слов'ян, молдаван і румунів, зокрема з юнацькими та гайдуцькими піснями, дойнами тощо.

Українські історичні[1] пісні відзначаються виразною ритмомелодикою, чіткою строфічною побудовою, правильним римуванням. Стихії епосу й лірики зливаються в них у різноманітних пропорціях й формах вияву. Їм притаманна прив'язаність сюжетів, мотивів, образів до історичної дійсності, до певного місця і часу, до великих подій і видатних діячів. Як правило, вони виражають настрої мас, хоч в окремих трактовках та оцінках відбиваються іноді позиції різних соціальних і політичних груп. Художній вимисел проявляється головним чином у тлумаченні й освітленні фактів, у розстановці акцентів, у доборі деталей, у зміщенні пропорцій, у застосуванні перебільшень, у використанні традиційних фольклорних характеристик для окреслення нових персонажів тощо. Допускаються анахронізми, сплутування і накладання осіб і подій при дотриманні характерності ситуацій і картин. В основі змісту більшості історичних пісень лежить прагнення народу до звільнення від утисків з боку «чужих» і «своїх» гнобителів, до утвердження соціальної, віросповідної, національної і людської гідності.

Історичні пісні XVII ст. продовжують розвивати тему боротьби народу з татаро-турецькими загарбниками, провідну в історичних піснях XV—XVI ст. Тема ця лишається злободенною впродовж усього XVII ст. Репрезентантом народу, захисником рідної землі, основним героєм пісні є козак. Цим іменем нерідко наділяється кожний борець проти утискувачів і загарбників незалежно від його реальної станової приналежності. Слово «козак» часто застосовується як синонім слова «лицар». Показовий цикл пісень про смерть козака. Історичні пісні відображають також селянсько-козацькі повстання XVI—XVII ст. (пісня про Сулиму, Павлюка й Остряницю). В середині століття виникає цикл пісень про визвольну війну 1648—1654 рр. («Розлилися круті бережечки», «Не дивуйтеся, добрії люди»); про козацьких полководців — Хмельницького, Нечая, Богуна, Кривоноса; про рядових воїнів, котрі уособлюють героїзм повсталого народу. В історичних піснях другої половини століття розвиваються тема єднання українського і російського народів у боротьбі проти спільних ворогів, зокрема проти турецької і шведської агресії, тема дружби і єдності східнослов'янських народів, тема осудження «нових панів», «дуків-срібляників», які прагнуть до збагачення, до панування, йдуть заради цього на зраду. В них як герої оспівуються козацькі ватажки Морозенко, Сірко, Палій.

---

[1] Історичні пісні. К., 1961; *Франко І.* Студії над українськими народними піснями.— У кн.: *Франко І.* Зібр. творів. У 50-ти т., т. 42—43.

Специфічним жанром усної словесності, який розвинувся на грані власне фольклору і професійного мистецтва, лишаються в XVII ст. думи [2] — епіко-ліричні поеми, які виконувалися народними професійними співцями — кобзарями, лірниками — речитативом, у супроводі гри на кобзі, бандурі, лірі. Форма дум відзначається нерівноскладовістю віршових рядків, астрофічністю, переважанням дієслівних рим, застосуванням постійних епітетів, порівнянь, метафор, фігур. Думи втілюють у своїх сюжетах повчальні епізоди суспільних і сімейно-побутових відносин, оспівують воїнські і громадянські подвиги, високі моральні якості, осуджують зрадництво, користолюбство, порушення родинних, корпоративних і дружніх обов'язків. Думи — оригінальний і певною мірою унікальний жанр пізнього фольклорного епосу, який синтезує епічність з ліричністю і драматичністю, породжуючи своєрідні і високі поетичні якості. Це цінний внесок українського народу в світове словесне мистецтво.

У XVII ст. продовжують побутувати і варіюватися думи, які виникли в XV—XVI ст.,— про козака Голоту, про Ганжу Андибера, про Самійла Кішку, про Марусю Богуславку, про трьох братів. Події визвольної війни породжують думи на сучасні сюжети, серед яких виділяється дума про Хмельницького і Барабаша. В XVII ст. думи помітно «новелізуються» — стають популярними побутові сюжети, сімейні теми, мотиви особистої долі («Прощання козака», «Сестра і брат», «Вдова і син»). Характерна поява сатиричних і гумористичних дум («Про вівчаря», «Про тещу»).

У XVII ст. чимало місця в фольклорі починають займати побутові — чумацькі, родинні, любовні — пісні, позначені ліризмом, драматизмом ситуацій, багатою поетикою, різноманітною ритмікою й мелодикою. Розквіт цих пісенних жанрів припадає на XVIII і XIX ст.

Поряд з піснями й думами в XVII ст. зберігають популярність і продуктивність також інші жанри словесного фольклору — календарна і позакалендарна обрядова поезія, зокрема колядки і щедрівки — вірші і пісні на різдвяні й новорічні теми; духовні стихи; прислів'я і приказки; казки, легенди і перекази; історичні анекдоти і побутові новели, особливо гумористичного і сатиричного характеру.

Всі ці різновиди усної словесності перебувають у постійному взаємозв'язку зі словесністю писемною, рукописною і друкованою, демократизують її як щодо змісту, так і щодо форми.

У фольклорі XVII ст. можна виділити чимало сюжетів, мотивів і образних засобів, які є спільним надбанням українців і білорусів. У царині літератури також триває українсько-білоруський симбіоз, зумовлений спільним етнічним і культурним корінням обох народів, спільністю економічного, політичного й ідеологічного життя в складі одного державного утворення, спільністю писемної мови. В школах українських і білоруських культурних центрів (Львова, Острога, Вільна, Києва) навчалась і українська, і білоруська молодь, виховувалися діячі, які працювали водночас або по черзі і на українському, і на білоруському терені (брати Зизанії, Хома Євлевич, Меле-

---

[2] Думи. К., 1974; *Кирдан Б. П.* Украинские народные думы. М., 1962.

тій Смотрицький, Леонтій Карпович, Афанасій Филипович, Спиридон Соболь, Симеон Полоцький та ін.). Друкарні, що діяли на Україні і в Білорусії, випускали книжки, які поширювалися і між українськими, і між білоруськими читачами. Те ж слід сказати і про рукописну книгу.

В XVII ст. далі слабне скованість літературної творчості церковно-релігійною ідеологією; література починає виходити за межі поліфункціональної писемності і набувати самостійного значення — розвиток її світських і власне естетичних функцій відображається у специфічно художній тематиці, в подоланні теоцентризму і поступовому схилянні до антропоцентризму (слабне переконаність у залежності всього сущого од волі божої, загострюється інтерес до індивідуальної людської долі, зумовленої грою земних обставин); посилюється зацікавленість реальними предметами зображення; виробляються відповідні форми і способи зображення цих предметів; визначаються і утверджуються в правах власне художні роди і види (жанри) літературної творчості.

Всі ці процеси протікають у силовому полі тенденцій, характерних для культури і стилю барокко. Період з 20-х років XVII ст. до половини XVIII ст. — час визрівання і розквіту в українській літературі цього стилю. Він функціонує в складній і суперечливій взаємодії як із спадщиною попередніх (середньовічних) культурно-історичних і стильових традицій, так і з проявами наступних стилів. Припізнений і неповний розвиток ренесансних явищ у східнослов'янських культурах зумовив вростання функцій ренесансу в естетичні й художні форми барокко, призвів до своєрідного синтезу цих систем культури у творчій практиці тодішніх українських письменників. При цьому в царині форми барокко в XVII ст. переважало. В межах XVII ст. барокко — панівний і визначальний стиль української літератури.

Барокко як стадія культурно-історичного розвитку відображало кризу феодалізму в епоху первісного нагромадження, гостроту суперечностей в релігійній і соціальній свідомості. Його використовувала феодальна реакція, католицька і православна контрреформація (на Україні — польсько-панські католицькі експансіоністи й уніати, а також православні магнати й ієрархи). Але барокко озброювало і протилежні суспільно-політичні сили: на Україні — діячів братств, виразників настроїв третього стану. Поряд з формами «високого» барокко (аристократичного, двірського і церковного) розвивалися форми барокко «середнього» і «низького», чи «низового» (міщанського, козацького і селянського — «посполитого», народного). Слов'янське барокко було пов'язане з національно-визвольним рухом проти османського іга, владарювання Габсбургів і польської шляхетсько-католицької експансії, з утвердженням національної самосвідомості слов'янських народів. До форм барокко зверталися і виразники різних розумових бродінь, пов'язаних із соціально-утопічними рухами і сподіваннями.

Українському літературному барокко притаманні всі основні якості цього стилю: антиномічність сприйняття і відображення світу, почуттєва й інтелектуальна напруженість, поєднання аскетичних закликів з гедонізмом, рафінованості з брутальністю, абстрактної символіки з натуралістичністю в трактовці деталей, динамічність, афектованість, театральність,

феєричність, ілюзіонізм. Воно засвоювало і переробляло різні художні традиції. Письменники XVII ст. захоплюються емблематикою й алегорикою, розгортають складні метафори й уподібнення, поєднують античні поганські образи з християнськими. Їхнім творам притаманна риторичність і складна метафоричність, заснована на несподіваному об'єднанні віддалених ідей, уявлень і образів, контрастність, екзальтованість, живописність, екзотичність, гротескність.

Література бароко виробляла на українському грунті свою теорію, яка відобразилася в курсах поетики і риторики, що викладалися протягом XVII і XVIII ст. в українських школах. Укладачі шкільних поетик спиралися на латиномовні трактати західноєвропейських ренесансних і бароккових теоретиків — Єроніма Віди, Юлія Цезаря Скалігера, Якова Понтана, на праці авторитетних польських авторів, насамперед Матвія-Казимира Сарбєвського (1595—1640). Усі вони виходили з положень «Поетики» Арістотеля й «Послання до Пізонів» Горація. Українські теоретики вносили у свої курси, писані і читані латинською мовою, також власні розмисли, враховуючи місцеві умови, смаки місцевих читачів і особливості вітчизняної літератури [3].

Найраніша з відомих нам українських поетик — «Книга поетичного мистецтва» — датується 1637 р. На другу половину XVII ст. припадають курси «Кастальське джерело» (1685) і «Ліра» (1696). На початку XVIII ст. було прочитано курс Феофана Прокоповича «Про поетичне мистецтво» (1705) і курс Митрофана Довгалевського «Сад поетичний» (1736), в якому з особливою докладністю відображено поетичну традицію доби бароко [4].

У XVII ст. відбуваються симптоматичні зміни в складі читачів. Їхнє коло стає різноманітнішим соціально і культурно-психологічно. До читання і слухання літературних творів дедалі ширше прилучаються священики, студенти, городяни, козаки і навіть селяни. З-поміж недовчених студентів і ченців-утікачів формується особлива соціальна верства «мандрованих дяків». Вони починають відігравати істотну роль як у споживанні літературної продукції, так і в її розповсюдженні. Те ж слід сказати і про канцеляристів, попередників майбутнього чиновництва. Відповідно розширюється соціально-професійне коло авторів; його складають, крім представників вищого і рядового духівництва, насамперед учителі й студенти, друкарі, «мандровані дяки» і козацькі канцеляристи. Не цураються літературної творчості, особливо в галузі історіографії та віршування, і козацькі ватажки, які пройшли шкільну виучку.

---

[3] *Наливайко Д. С.* Українське бароко в контексті європейського літературного процесу XVII ст.— «Радянське літературознавство», 1972, № 1, с. 30—47.

[4] Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI—XVIII ст. К., 1981, с. 118—154, 155—195; *Феофан Прокопович.* Сочинения. М.—Л., 1961, с. 257—455; *Митрофан Довгалевський.* Поетика (Сад поетичний). К., 1973; *Маслюк В. П.* Латиномовні поетики і риторики XVII — першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. К., 1983.

Українська література в XVII ст. зберігає різномовність. У ній поряд із церковнослов'янською (слов'яноруською) і книжною староукраїнською мовами застосовуються мови польська і латинська, а на кінець століття й мова російська. Застосування тієї чи іншої мови залежить від стильового регістру («високого», «середнього», «низького»), від жанру й призначення твору або навіть окремої його частини, від адресування його певній соціально-культурній аудиторії тощо. Зрозуміло, на вибір мови у кожному конкретному випадку могли впливати і класове почуття чи класові передсуди, ступінь «аристократичних» чи «демократичних» устремлінь, орієнтацій і симпатій автора, міра його етнічної самосвідомості.

У XVII ст. продовжують активно функціонувати полемічні жанри — трактати, діалоги, памфлети, послання. Полемічні тенденції притаманні й іншим різновидам тодішньої словесної творчості — проповідям, сеймовим промовам, житіям, історичним творам, віршам, драмам, повістям і оповіданням.

Серед полемічних творів першої половини століття суспільною значимістю і літературними якостями виділяються послання Івана Вишенського (кінець XVI ст.— 20-ті роки XVII ст.), анонімна «Пересторога» (1605—1606), «Тринос» (Вільно, 1610) Мелетія Смотрицького, «Палінодія» (1620—1622) Захарії Копистенського.

В центрі уваги полемістів, крім суто богословських і церковно-політичних питань, перебувало злободенне для тодішнього українства питання про напрям культурної орієнтації, про характер освіти, необхідної для успішної протидії польсько-шляхетській католицькій експансії, питання, породжене зіткненням «слов'яно-візантійської» середньовічної традиції з новими ренесансними потребами. Перемагає позиція, найчіткіше виражена автором «Перестороги». Він вбачає головну причину релігійно-церковної, культурної і політичної кризи, яку переживає Україна на межі XVI і XVII ст., в тому, що попередні ревнителі православ'я, набудувавши церков і монастирів і нагромадивши чимало слов'янських книг, найпотрібнішого — «шкіл посполитих» — не створювали. Недостатність освіти породила поганську неотесаність, роздори і зради в середовищі руських князів, підкорення хижим сусідам, ренегатство панів, розклад духівництва, занепад батьківської віри.

Щодо літературних якостей, поряд з посланнями Івана Вишенського, особливо виділяється польськомовний «Тринос» Мелетія Смотрицького [5], в якому звучить полум'яна медитація, пройнята патріотичним пафосом, болем від страждань вітчизни і гнівом на хистке в релігійних переконаннях українське й білоруське панство. Першим двом розділам книжки надано форму «плачу» православної церкви, персоніфікованої в образі Матері, плачу, зверненого до невдячних дітей. Образ матері-церкви розгортається в «Триносі» в поетичний символ, що є головним естетичним ядром твору. В цьому образі письменник використав поетику народних голосінь. У стилі «Триносу» виразно проступають риси, характерні для барокко. Аргументуючи свої твердження, автор виявляє грунтовну вченість: він охоче посилається

---

[5] *Яременко П. К.* Мелетій Смотрицький. Життя і творчість. К., 1986.

на діячів Ренесансу і Реформації. В «Триносі» згадуються і цитуються Савонарола, Депер'є, Мюнстер, Еразм Роттердамський, Петрарка та ін.

Богословська полеміка лишається істотним ідейно-тематичним спрямуванням літератури і в другій половині XVII ст. Як і раніше, вона породжується реальним життям і має політичний підтекст. Відстоюючи православ'я, полемісти утверджують ідею єдності східнослов'янських народів і її здійснення в межах Російської держави. В цей час знову оживає ідея слов'янського і взагалі християнського єднання, ідея антимагометанського союзу християнських народів. Активними прибічниками цієї ідеї виступають церковні діячі, письменники і вчені києво-чернігівського кола: Лазар Баранович, Інокентій Гізель, Іоаникій Галятовський, Антоній Радивиловський, Варлаам Ясинський та ін. Особливо показові щодо цього трактати Іоаникія Галятовського «Лебідь» (Новгород-Сіверський, 1679) і «Алькоран Магометів» (Чернігів, 1683) — обидва польською мовою. Не ослаблюється боротьба між православ'ям і католицтвом. Православні полемісти другої половини XVII ст., як і їхні попередники, полемізуючи з католиками й уніатами, підносять філософські й соціально-політичні питання. Серед антикатолицьких полемічних творів виділяється трактат Іоаникія Галятовського «Фундаменти...» (Чернігів, 1683, польською мовою), який містить у собі чимало виразних і колоритних побутових замальовок, що відображають класово-релігійні сутички на тодішній «польській» Україні [6].

XVII ст. — час розквіту красномовства, зокрема церковної проповіді. На той час значення проповіді — провідного тоді жанру ораторської прози — і за змістом, і за формою, і за суспільною функцією переросло рамки церковного учительства. Проповідь, крім власне релігійно-церковних завдань, виконувала також завдання публіцистичні, просвітительські, а будучи формою словесного (літературного й ораторського) мистецтва, також завдання спеціально естетичні [7].

Видатним явищем тодішнього літературного життя була творчість у цьому жанрі Кирила Транквіліона-Ставровецького [8], повчання якого видані в його книжках «Зерцало богословії» (Почаїв, 1618), «Євангеліє учительноє» (Рахманів, 1619) і «Перло многоцінноє» (Чернігів, 1646). У проповідях Кирила часто розвиваються соціальні мотиви. Він таврує розкішне і розгульне життя панів, протиставляючи йому приниженість і знедоленість простолюду. Позитивна програма Кирила проявляється в його закликах до заснування шкіл, організації друкарень, видавання книжок, спорудження храмів. Тлумачачи уривки Святого Письма буквально чи алегорично, проповідник нерідко дає волю поетичній фантазії. Вільнодумні, на грані єресі, дотепні і яскраві тлумачення включають відповідні фрагменти повчань Кирила в коло

---

[6] *Чепіга І.* Антикатолицькі трактати І. Галятовського.— «Радянське літературознавство», 1968, № 9, с. 26—34.

[7] *Крекотень В. І.* Оповідання Антонія Радивиловського. З історії української новелістики XVII ст. К., 1983, с. 11—55.

[8] *Маслов С. И.* Кирилл Транквиллион-Ставровецкий и его литературная деятельность. К., 1984.

явищ власне літературної творчості. Ще більшою мірою це стосується тих випадків, коли він запозичує матерію для своїх алегоричних зіставлень із сфери природи чи побуту. Йому притаманні драматизована манера викладу, інтенсивна образність, картинність в описах, ліричні інтонації. У цих рисах стилю Кирила Транквіліона-Ставровецького, загалом ще досить традиційного, можна вбачати проблиски барокко.

Головними репрезентантами проповідництва другої половини XVII — початку XVIII ст. були Лазар Баранович, Іоаникій Галятовський, Антоній Радивиловський, Стефан Яворський, Димитрій Туптало. Чимало проповідей двох останніх належать також російській літературі. Іоаникій Галятовський уклав збірник взірцевих бароккових казань — «Ключ разумінія» (К., 1659; Львів, 1665) — і приклав до нього теоретичний трактат «Наука, альбо способ зложення казання»[9].

Тодішні проповідники стояли на різних класово-політичних позиціях. Одні з них іноді виражали потреби народу, захищали його соціальні і національні інтереси (Антоній Радивиловський, анонімний автор «Слова о бездождії»), інші — навпаки, висловлювали погляди феодальних верхів суспільства, зверхньо і вороже ставились до простолюду (Ігнатій Оксенович-Старушич). Нерідко ідейні суперечності і непослідовності проявлялись і в творчості одного і того ж автора (Лазар Баранович, Стефан Яворський).

Усі вони були майстрами ораторської прози стилю барокко і приділяли багато уваги літературній формі своїх повчань. Найчастіше проповідь будується на порівнянні, аналогії, метафорі чи алегорії, що дає можливість реалізувати ораторам свої художні можливості. Літературні якості бароккової проповіді багато в чому зумовлювались запитами аудиторії. В XVII ст. помітно посилився скепсис щодо догматичних мудрувань і абстрактних моральних приписів християнських богословів. Крізь заклики до традиційних християнських доброчинств, крізь біблійну образність і фразеологію, крізь середньовічну і бароккову схоластику в творах тодішніх проповідників час від часу прориваються спостереження і настанови, породжені живим життям і природними людськими прагненнями до пізнання навколишнього світу.

У XVII ст. розвивається історична література[10]. Літописання, яке продовжувало давньоруську історіографічну традицію, зберігаючи своє значення, трансформується у нові типи історіографічної творчості, більш світської, менш провіденціалістської, відверто тенденційної, публіцистично загостреної, з яскраво вираженим суб'єктивним, індивідуально-авторським началом.

Погляди українських книжників XVII ст. на роль історії виразно формулює вже Йосиф Кононович-Горбацький у своєму курсі риторики «Оратор могилянський» (1635). Спираючись на авторитет Фукідіда, Ціцерона, візантійського книжника Василія та ін., він стверджує, що людина, яка не знає минулого, зостається дитиною; що діяча, який не має знань з історії,

---

[9] *Іоаникій Галятовський.* Ключ розумінія. К., 1986.

[10] *Марченко М. Г.* Українська історіографія (З давніх часів до середини XIX ст.). К., 1959; *Мыцык Ю. А.* Украинские летописи XVII века. Днепропетровск, 1978.

не можна визнати не те що оратором, а й зрілою людиною; що історія є «коморою красномовства», що завдяки історії думка окремої людини зливається в єдину сукупність з мудрістю всього людства тощо. Йому вторить у передмові до своєї «Хроніки» (1672—1673) Феодосій Софонович: «Адже кожній людині необхідно знати про свою вітчизну і іншим, які питають, розповісти. Бо людей, котрі не відають свого роду, за дурнів уважають».

Історичні сюжети й мотиви розробляються і в невласне історіографічних жанрах писемності: в полемічних творах, в ораціях, у віршах, у народній поезії — в думах, історичних піснях, колядках, у повістях й оповіданнях тощо. Використовуються вони також як засіб освіти й виховання в шкільному навчанні й церковному учительстві.

Все це свідчить, з одного боку, про загострення інтересу в письменницькому і читацькому середовищі до історії взагалі і до історії вітчизняної зокрема, а з другого — про активність процесу поетизації історичних сюжетів, образів і мотивів.

Історіографія в XVII ст., репрезентована короткими літописними нотатками, пов'язаними з певними місцевостями, містами, монастирями (літописи Київський, Острозький, Львівський, Чернігівський, Межигірський, Підгорецький, Добромильський та ін.), і докладними творами, які охоплюють тривалий проміжок часу або розповідають про окремі історично вагомі епохи і коливаються щодо жанру між формами літопису і хроніки (Густинський літопис, «Кройніка» Феодосія Софоновича, «Синопсис», «Хронограф» і «Обширний синопсис руський» Пантелеймона Кохановського, «Козацький літопис» Самовидця). Слід відзначити в історичній літературі XVII ст. розвиток хронографічної традиції, представленої насамперед хронографічними частинами Густинського літопису та «Літописця» Леонтія Боболинського.

Видатною пам'яткою історіографії першої половини століття, яка поєднувала в собі давню літописну традицію і зачатки нових форм історіографічної творчості, є Густинський літопис (1623 1627) Він починається викладом подій всесвітньої історії в дусі традиційних хронографів. Далі автор переказує літописну історію Київської Русі, південноруських князівств XII—XIV ст., Литовської Русі, використовуючи «Повість минулих літ», Київський і Галицько-Волинський літописи, Литовські літописи, а також польські хроніки та багато інших джерел. Наприкінці Густинського літопису характер викладу змінюється — хроніку завершують три цільні нариси про недавнє для укладача і його сучасників минуле: «Про початок козацтва», «Про введення нового календаря», «Про унію, як вона почалася в Руській землі». Загалом Густинський літопис не є простою компіляцією, а відзначається своєрідним тлумаченням фактів, зачерпнутих з різних джерел, і власним, новим поглядом автора на історію як предмет.

Істотним кроком вперед у розвитку не тільки української, а й усієї східнослов'янської історіографії став «Синопсис, чи коротке зібрання од різних літописців», виданий з благословення києво-печерського архімандрита Інокентія Гізеля (К., 1674, 1678, 1680). У світогляді й стилі укладача «Синопсису» нове співіснує зі старим, прогресивне з регресивним. У ньому здійснюе-

ться перехід від цілковитого провіденціоналізму до прагматичного пояснення історії.

Укладачеві «Синопсису» властива схильність до феодально-монархічної ідеї. Перебільшуючи «самодержавство» київських князів, він викладає історію Рюриковичів. Паралельно простежується розвиток православної церковної організації у східних слов'ян від моменту введення християнства на Русі Володимиром до встановлення московського патріаршого престолу.

Однією із провідних тем «Синопсису» є тема боротьби Русі з турецько-татарською агресією. Чверть книги (у виданні 1680 р.) займає розповідь про Куликовську битву. Тут же докладно розповідається про Чигиринську війну (1677 1678) Автор підносить і пропагує ідею єднання слов'янських країн перед лицем магометанської небезпеки, ідею необхідності спільних зусиль усіх слов'янських країн під егідою Росії у боротьбі за звільнення християнських земель з-під турецького іга Саме цим, очевидно, пояснюється його «нейтралітет» щодо Польщі і замовчування українсько-польської війни 1648—1654 рр. Це та ж ідея, яку розвивали українці Лазар Баранович і Іоаникій Галятовський, хорват Юрій Крижанич, росіяни Андрій Лизлов і Афанасій Ордин-Нащокін, поляк Шимон Старовольський та інші діячі XVII ст.

Щодо стилю «Синопсис» є сплавом давньоруської традиції літописного викладу і спроб розповідати про історичні події в барокковій манері. Новий підхід до джерел, тяжіння до прагматичного тлумачення історичних явищ, актуальність поставлених питань, широкий часовий діапазон освітлюваних подій у поєднанні із зв'язністю, лаконічністю і чіткістю викладу, гарною літературною формою, жвавістю і цікавістю розповіді, включенням у текст сказань і крилатих виразів, адресованістю широкій аудиторії,— все це зробило «Синопсис» однією із найпопулярніших історичних книг XVII ст

Він мав велике значення для поширення і розвитку історичних знань. Про це свідчить велика кількість перевидань цієї книжки в XVII і XVIII ст, численність її рукописних копій, переклади грецькою і латинською мовами, використання наступними історіографами — на Україні Леонтієм Бобо-линським, Григорієм Грабянкою, Самійлом Величком; у Росії Василем Татищевим і Михайлом Ломоносовим, у Болгарії Паїсієм Хіландарським «Синопсис» давав сюжетний матеріал для літературних творів, народних казок, лубочних малюнків.

Новим явищем в історичній літературі на грані XVII і XVIII ст стали так звані козацькі літописи Самовидця, Григорія Грабянки і Самійла Величка — історіографічні композиції, складені з характеристик видатних діячів, описів важливих подій та епізодів, тлумачень певних періодів політичного життя. Усе це викладалося в формі порічних статей, хронікальних оглядів, більш чи менш докладних розповідей За джерела для них правили особисті спогади, щоденникові записи, свідчення очевидців, літературні твори, писання інших історіографів. Козацькі літописи і за хронологією освітлюваних явищ, і за змістом, і за формою мають дуже мало спільного з традиційним літописанням і навіть із хроніками XVI—XVII ст Це новий своєрідний жанр історіографічної літератури.

Із козацьких літописів до XVII ст належить «Літопис Самовидця» який розповідає про події 1648—1702 рр У формі окремих нарисів автор освітлює причини і найважливіші події «війни Хмельницького», возз'єднання України з Росією, епізоди сутичок між козацькою верхівкою і «голотою», міжусобні чвари старшинських партій.

Самовидець створює виразні характеристики діячів свого часу Особливе місце поміж ними займає яскравий образ Богдана Хмельницького. Автор літопису, виходячи з класових інтересів старшини, неприязно змальовує бунтівну «голоту». Водночас він осуджує моральну й побутову поведінку деяких представників козацької верхівки, намалювавши виразні типи владолюбців, стяжателів та авантюристів. Для Самовидця характерне прагнення до суспільного втихомирення, яке, на його думку, можливе тільки при наявності сильної і твердої державної влади. Він — прихильник нерозривного єднання України з Росією Змальовуючи події й осіб, Самовидець нерідко вдається до домислу, часто використовуючи при цьому народні перекази. Мова його близька до живої, народної, стиль викладу — простий, без барок кової кучерявості.

У царині віршової поезії[11] протягом XVII ст. продовжує розвиватися поезія духовна, релігійно-філософська, церковно-історична, празнична, панегірична Це — гімни на честь тройці, Христа, богородиці, апостолів, святих, вірші про релігійні свята, молитовна і покаянна лірика, полемічні вірші, спрямовані проти чужовірців, єретиків, відступників; роздуми на релігійно-філософські теми, часто пройняті мотивами соціальної критики. Особливо виразні щодо цього були популярні теми несталості і швидкоплинності земного життя, мирських зваб, неминучості і нежданості смерті, рівності всіх перед смертю; елегійні роздуми про добро і зло, про сутність людського щастя тощо. З поетів, котрі зоставили своїми релігійно-філософськими віршами слід в історії літератури, часто не тільки української, а й білоруської та російської, треба виділити укладачів Загоровського і Києво-Михайлівського збірників, Даміана Наливайка, Памва Беринду, Кирила Транквіліона Ставровецького, Лазаря Барановича, Димитрія Туптала, Симеона Полоцького, Стефана Яворського, Феофана Прокоповича, Івана Величковського.

Культивуються жанри етикетної, переважно панегіричної поезії,— вірші, що виголошувалися на різних урочистостях, писані до тих або інших дат і подій, на честь поважаних людей. Це різного роду віршовані орації — уславлення чи привітання; панегірики, що виголошуються з приводу урочистих зустрічей видатних діячів або даруються покровителям у подяку за підтримку чи в супровід проханню про підтримку. Особливе місце серед них займають погребові й поминальні плачі («ляменти», «трени»)

Від першої половини XVII ст збереглось кілька помітних «ляментів», між якими виділяються «Вірші на жалосний погреб... Петра Конашевича-Сагайдачного» (К., 1622), написані Касіяном Саковичем. Видатними

---

[11] Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст К., 1978; Аполлонова лютня. Київські поети XVII—XVIII ст. К., 1982; Антологія української поезії. Українська дожовтнева поезія. Твори поетів XI—XVIII ст. Т 1 К., 1984; Пісні Купідона. Любовна поезія на Україні XVI — поч. XIX ст К., 1984

пам'ятками панегіричної поезії є декламації, присвячені Петру Могилі, насамперед складена києво-печерськими друкарями «Імнологія» (К., 1630) та «Євхаристиріон» (К., 1632) Софронія Почаського. Серед поетів-панегіристів XVII — початку XVIII ст. слід згадати Якова Седовського, Григорія Бутовича, Лазаря Барановича, Івана Величковського, Стефана Яворського.

Адресовані царям, гетьманам, магнатам, церковним ієрархам, панегіричні вірші нерідко мали офіційне феодально-церковне спрямування і бували приправлені лестощами, частково зумовленими залежністю авторів од адресатів, а частково — етикетом. Водночас панегірична поезія давала простір для висловлювання прогресивних суспільно-політичних ідеалів і навіть конкретних вимог від імені тих чи інших кіл до людей, наділених владою і багатством. Характерні вірші Івана Величковського на честь Лазаря Барановича (бл. 1683 р.) та Івана Самойловича (1687). Своєрідним різновидом громадянської політичної поезії були «антипанегірики» — пасквілі, у яких відображалися станові і групові суперечності. Показовий щодо цього віршований пасквіль невідомого поета на гетьмана Івана Самойловича та його синів.

Панегірична спадщина поетів XVII ст. цікава формою стилю бароккo. Поети-панегіристи «винаходили» несподівані тропи і вишукані фігури, алегорії і символи, каламбури, запозичували образи із античної поганської міфології, історії й літератури, вдавалися до вигадливих способів віршоскладання, до ускладнених прийомів композиції.

Етикетна поезія мала також «низьке» крило — серед віршів, що дійшли до нас од «спудеїв» і «мандрованих дяків», знаходимо чимало жартівливих орацій, витриманих в бурлескно-травестійному і пародійному ключі.

Великою популярністю користувалася епіграматична поезія. Терміном «епіграма» позначався вірш, котрий відносно коротко, зрозуміло, але художньо й дотепно розповідає про якийсь предмет, якусь особу чи подію. Гарна епіграма повинна була дивувати і захоплювати грою слів. Поет-епіграматист, описуючи, мав повчати, вихваляти або осуджувати.

З-поміж епіграматистів першої половини XVII ст. звертають на себе увагу Даміан Наливайко, Памво Беринда, Лаврентій Зизаній, Тарасій Земка, Кирило Транквіліон-Ставровецький. Усі вони, прийнявши духовний сан, займалися друкарством і «орнаментували» епіграматичними, здебільшого геральдичними, віршами друковані книги. В цих віршах висловлювались злободенні ідеї і настрої. Прославляючи меценатів, поети приписували їм ті риси, які хотіли бачити в українських і білоруських магнатах-феодалах, висловлювали вдячність за матеріальну підтримку культурно-просвітніх починань.

Лазар Баранович в епіграмах своєї книги польськомовних віршів «Лютня Аполлонова» (К., 1671) висловлює прагнення до миру, закликає до припинення міжусобних чвар, до об'єднання для боротьби проти турецько-татарських загарбників, нагадує про муки, що їх доводиться терпіти християнським невільникам в турецькому і татарському полоні. В його епіграмах трапляються виразні замальовки гірких проявів лихоліття, рис побуту, суперечностей між бідністю і багатством, картин природи.

Талановиті епіграми, написані українською книжною мовою в 60—70-ті роки, залишив після себе Іван Величковський. У його віршах філософські роздуми чергуються з побутовими спостереженнями. Іванові Величковському належить переклад українською мовою гострих латинських епіграм англійського гуманіста Джона Овена.

Видатною пам'яткою української літератури є збірник сатиричних епіграм «Світ, оглянутий по частинах» (Краків, 1697), написаний польською мовою Данилом Братковським. У ньому висміюються свавільність, продажність, пихатість і безвідповідальність шляхти, її лінощі, паразитизм і захланність. Поет виступає на захист пригноблених, відстоює рівність усіх людей, вимагає, щоб кожний працював сам на себе. Ідеї ці привели волинського шляхтича Братковського до участі в селянсько-козацькому повстанні і до страти на луцькому ринку.

На грані XVII і XVIII ст. велику кількість цікавих за змістом і формою віршів переважно епіграматичного характеру, писаних близькою до народної мовою, створює Климентій Зіновіїв [12]. У його поетичній спадщині, крім власне епіграм, є й елегії, й упімнення, і канти, і псалми, і пісні, і молитви, і орації, і нищенські вірші тощо. Але тенденція до опису і характеристики, визначальна для епіграматичних жанрів, у них домінує.

Климентій Зіновіїв поєднує шкільну поетичну виучку і багатий життєвий досвід. Цей мандрівний ієромонах писав свої твори «із скорбі», «будучи в гоненії», блукаючи не тільки по Україні, а й заходячи «в далекі краї» — в Білорусію, Литву, Польщу, Росію. Він спирався на факти і явища, які спостерігав у повсякденному житті, черпаючи образну матерію не лише із «святого писанія» і «старовічних книг», а й з навколишньої дійсності, з поетичної творчості простолюду. Особливо багата його палітра на прислів'я і приказки — адже Климентій був і поетом, і заповзятим пареміографом, зібравши у своїй записній книзі, укладеній між 1700 і 1709 рр., крім власних віршів, близько двох тисяч народних «приповістей».

Тематично вірші Климентія Зіновіїва охоплюють найрізноманітніші сфери побуту. Щодо цього його книга має енциклопедичний характер. Вона виразно відбиває соціальні протиріччя і класові антагонізми:

Що далій на світі горш біда наставає,
    же убогий чоловік во всем погибає.
Хоч може бідний в людей що і заробити,
    то багатий не хоче слушне нагородити.

Він робить багато реалістичних замальовок сучасного життя, сатирично викриваючи «сильних світу сього», біле і чорне духівництво, «не годних похвали» козаків, гендлярів, лиходійства «людей пам'ятозлобних урядових», різного роду злочинців, загальнолюдські вади тощо, а водночас всіляко уславлює «труждателів» — ремісників, бурлак-наймитів, робітників промислів, хліборобів, козаків-воїнів, докладно описуючи різноманіт-

---

[12] *Колосова В. П.* Климентій Зіновіїв. Життя і творчість. К., 1964.

ні ремесла і промисли. Як і інші його сучасники, він знемагає від «воєнних невчасів» і мріє про «времена тихомирнії».

За всіма своїми якостями і особливо за широтою тематичного діапазону книга віршів Климентія — видатне явище низового барокко.

Своєрідним різновидом епіграматичного жанру були «курйозні», чи «фігурні» вірші. Естетичний смисл цих словесних «грашок»,— так іменував їх майстер і теоретик курйозного віршотворства Іван Величковський («Млеко», 1691), полягав у тому, щоб збуджувати у читачів розумову напругу, яка б допомагала їм осягати невідоме й незрозуміле, змусити їх розв'язувати задачі, розгадувати загадки. В цих віршах словесна гра поєднувалася з графічними формами і живописними (колористичними) ефектами. Як і в геральдичних віршах, тут втілювалася характерна для барокко тенденція до кооперування і синтезування різних типів художньої творчості — в даному разі поезії й образотворчого мистецтва.

Середина і друга половина століття породжує віршовані твори про події визвольної війни і наступних років. Створені в період суспільного піднесення, викликаного всенародною боротьбою, вони іноді настільки близькі за змістом, мовою, стилем до народних пісень і дум, що їх важко відмежувати від тогочасного фольклору В них оспівуються переможні битви народного війська, прославляється Богдан Хмельницький. У вірші «Плач російський» відображені почуття прибічника Переяславської угоди 1654 р. «Мала Росія», скаржачись, що її «всі матір'ю називають, та не всі за матір мають», докоряє тим авантюристам з-поміж козацької старшини, які зробили її ареною міжусобної боротьби. Вірш «Про гордих і гнівливих ляхів» описує спустошення України внаслідок безперервних воєн. Можливість утихомирення автор вбачає тільки під захистом Російської держави, здатної приборкати «ярих і гнівливих ляхів» Вірші-пісні «Україночька, матінка моя», «Ой, Україночько, бідна голівонька тепер твоя» відображають криваве господарювання турецько-татарських орд на Правобережжі. В громадсько-політичній поезії відобразились події Чигиринських походів 1677—1678 рр. Вірші-пісні, укладені на Закарпатті, відгукуються на події австро-турецької війни 1683—1686 рр.

Протягом XVII ст. розвивається поезія індивідуального життя, інтимних почуттів і переживань, пов'язаних не із стосунками людини й бога (це — сфера духовної лірики), а із земним життям людської особистості, із стосунками між людьми. У цій світській ліриці виділяються елегійні вірші громадянського змісту, що переломлюють соціальні й політичні проблеми крізь призму індивідуальної людської долі. Такі вірші знаходимо у творчій спадщині Симеона Полоцького, Лазаря Барановича, Стефана Яворського, Димитрія Туптала, хоча загалом соціальні мотиви їхньої лірики звучать в абстрактно-християнських тонах. Основний масив літературних пам'яток цього типу складають анонімні вірші, які виникли в середніх і нижчих суспільних верствах. У них насамперед відобразились соціально-побутові явища і процеси: несправедливий розподіл благ, антагонізм між «властями» і «людьми», між панами й слугами, між «многомощними» й «неімущими», лихварство, неправедний суд, жорстокість у взаєминах між людьми, гірка

сирітська доля, злиденне самотнє життя на чужині. Типовими щодо цього є елегії, які нарікають на життя людини «мізерної», «бездольної», «убогої», котра не має ані щастя, ані друзів і вбачає причину всіх бід у майновій нерівності, що панує на «сьому світі».

Поряд із лірикою соціально-політичною розвивається лірика любовна, тісно пов'язана з музикою й співом. Кілька таких українських пісень літературного походження дійшло до нас у польських виданнях першої половини XVII ст. На кінець XVII — початок XVIII ст. любовна лірика, відображаючи посилення інтересу до інтимного світу людської особистості, наводняє рукописні збірники і нерозривно зростається з народною ліричною пісенністю. Авторами любовних віршів і пісень, їх співцями, читачами і слухачами були насамперед «мандровані дяки», студенти, канцеляристи, козаки та інші грамотії з-поміж соціальних низів і середніх верств — міщан, козаків і частково селян, зокрема і жінки.

У цих віршах мотиви любовної туги нерідко переплітаються із наріканнями на бідність, сирітство, на «лихих людей», на життєві злигодні. У них оспівується любов, здатна перебороти всі перешкоди; підноситься щирість почуття; висловлюються мрії про родинне життя, побудоване на взаємній повазі і любові; виливаються нарікання на соціальні суперечності, майнову нерівність, що вбивають щирість любовних стосунків і гублять людські долі. У деяких елегіях XVII—XVIII ст. з'являються елементи, характерні для сентиментального романсу. Між любовними віршами і піснями трапляється чимало творів жартівливо-фривольного і відверто еротичного змісту. Вони — характерний показник вивільнення особистості з-під контролю церковної моралі.

Віршам XVII—XVIII ст. властива витончена версифікація (в основному в межах силабічної системи віршування, але з частими проявами силабо-тонічних тенденцій)[13] і яскрава, бароккового характеру, поетика — різноманітність ритмів і строф, перехрещення ключових понять, концепти, очуднена метафорика, гра символами, акростихи тощо. Все це йде від школи і через школу. Водночас більшість елегій і пісень насичена народнопоетичними образами і символами. Вони багаті на пестливі морфеми і постійні епітети, властиві фольклору порівняння і паралелізми, персоніфікаційні звертання до птахів, гір і долин, «бистрих вод», «тихих скель».

На XVII ст. припадає утвердження в українській літературі драматичних жанрів, розвиток яких нерозривно пов'язаний із життям тодішніх шкіл[14]. Драматичні твори писалися з освітньою і виховною метою. Авторами, як правило, були викладачі поетики, виконавцями — учні, глядачами — всі члени шкільної корпорації, а також гості з числа представників місцевої влади, батьків, меценатів, поважаних городян та ін. У шкільних поетиках викладали основи теорії драматичних жанрів. Вистави влаштовувались

---

[13] *Сидоренко Г. К.* Українське віршування від найдавніших часів до Шевченка. К., 1972; *Сулима М. М.* Українське віршування кінця XVI — початку XVII ст. К., 1985.

[14] *Софронова Л. А.* Поэтика славянского театра XVII — первой половины XVIII в. Польша, Украина, Россия. М., 1981.

і поза школами, «на чистому повітрі», під час рекреацій, а також ярмарків, перед ширшою і різноманітнішою аудиторією.

Драматична і театральна творчість культивувалася в католицьких — єзуїтських і піарських — школах, серед учнів і викладачів яких було чимало місцевих жителів. Вони вносили у п'єси польського шкільного театру локальні риси; в ці п'єси і спектаклі включалися фрагменти українською чи білоруською мовою. Польська шкільно-театральна практика впливала на формування драматичної театральної творчості в православних українських і білоруських школах.

Українська драматургія в XVII ст. представлена творами різних жанрових форм. Початки драми можна вбачати вже у декламаційних композиціях панегіричного і празничного змісту — однієї з основних форм функціонування тодішньої поезії. Отже, до драматичної творчості слід відносити і «Просфониму» (Львів, 1591), і «Вірші» на смерть Петра Конашевича-Сагайдачного (К., 1622), і «Евхаристиріон» (К., 1632). Ближчою до власне драматичних жанрів формою є діалоги, в яких дійові особи не просто декламують свої віршові партії, а репрезентують певних персонажів і від їхнього імені виголошують репліки, пов'язані між собою сюжетно. Між персонажами діалогів бачимо героїв християнської історії, а також алегоричні постаті. До цього різновиду драматичних творів належать «Вірші із трагедії «Христос пасхон» Андрія Скульського (Львів, 1630) і «Розмишляння про муку Христа» Іоаникія Волковича (Львів, 1631).

Власне драма у XVII ст. розвивається в жанрових формах містерії (п'єс на різдвяні й великодні сюжети) і міракля (п'єс на сюжети із життя святих).

Жанр містерії репрезентують п'єси «Слово про збурення пекла» (середина чи друга половина XVII ст.) [15], «Дійствіє на страсті Христові» (80-ті роки XVII ст.), «Царство натури людської» (1698). Найцікавіша з них — перша. Вона — яскравий зразок «народного бароккко». В ній розробляється сюжет із апокрифічного «Никодимового євангелія» про те, як Христос розоряє пекло і звільняє душі праотців. Місце дії має вигляд середньовічного замку. Персонажі п'єси — Ад, Люцифер, Соломон Премудрий, Христос, Богородиця, Іоанн Хреститель та ін.— наділені деякими індивідуальними і локальними рисами, виявляють «заземлені» людські емоції. І в окресленні місця дії, і в окресленні дійових осіб, а також в мові і вірші проступають народні елементи.

Жанр міракля репрезентує п'єса «Олексій, чоловік божий» (1673—1674), в якій розроблено популярний агіографічний сюжет. Вона також показова проявами локальних барв, моментами відносної психологізації і елементами народної естетики.

Інших жанрів шкільної драми — моралітетів (алегоричних п'єс морально-повчального змісту) і п'єс на теми й сюжети біблійної та місцевої історії у відомій на сьогодні літературній спадщині XVII ст. немає.

---

[15] *Франко І.* Южнорусская пасхальная драма.— У кн.: *Франко І.* Зібр. творів. У 50-ти т., т. 30, с. 262—313; *Франко І.* Слово про збурення пекла Українська пасійна драма.— Там же, т. 37, с. 456—499.

Драматична творчість протягом усієї доби бароკко в історії української літератури реалізується у «високому» і «середньому» стильовому регістрі. Однак у ході вистави «високий» стильовий полюс має «низьку» противагу у вигляді так званих інтермедій, чи інтерлюдій,— невеликих п'єсок або фрагментів на анекдотичні сюжети із простонародного життя. В цьому проявляється характерна для бароკко тенденція до антитетичного зіткнення «високого» і «низького».

Найранішими із відомих на сьогодні українських інтермедій є дві інтермедії до польськомовної драми львівського письменника Якуба Гаватовича про смерть Іоанна Хрестителя, виставленої і надрукованої 1619 р. Перша з них драматизує одне з оповідань про Уленшпігеля: крутій-бідняк пошиває в дурні недалекого хазяйновитого селянина; друга — розробляє сюжет з «Римських історій», згодом обіграний Степаном Руданським у гуморесці «Найкращий сон». Обидва сюжети здавна популярні як у фольклорних, так і в літературних версіях. В українських інтермедіях їм надано локального колориту в окресленні дійових осіб, у їхній поведінці й мові, в подробицях обстановки.

Інтермедіям властиві напруженість ситуацій, динамічність дії, жвавість і дотепність діалогу, натуралістичність описів, антитетичність ситуацій, реакцій і деталей обстановки, контрастність слів і виразів, підхоплених із живої розмовної стихії. Персонажі інтермедій — маски визначених соціально-психологічних типів — хазяйновитого селянина, крутія, шляхтича, козака тощо. Вони споріднені з персонажами побутової повісті і новелифацеції.

Політичні умови XVI—XVII ст. не сприяли розвитку оповідної літератури житійного змісту. Не канонізувалися нові місцеві святі, не укладалися, лише за кількома винятками, нові житія. На місце в сонмі святих явно претендують активний насаджувач аскетизму в середовищі православного українського чернецтва, засновник Скиту Манявського Йов Княгиницький і засновник Почаївської лаври Йов Залізо. Відповідно створюються про них житійні повісті. Протягом XVII ст. українські книжники пристосовують житійну спадщину XI—XVI ст. до нових ідейних і стильових потреб. У своїй роботі вони спираються на досягнення російських агіографів XV—XVII ст., а також засвоюють досвід західноєвропейських і польських середньовічних і бароккових агіографів, зокрема Петра Скарги.

Перекладаються і переписуються житія таких популярних святих, як Олексій чоловік божий, Георгій Побідоносець, Антоній Єгипетський, Афанасій Александрійський, Варвара Великомучениця, Марія Магдалина та ін. Ці житія справили помітний вплив й на інші жанри літератури XVII—XVIII ст. (проповіді, вірші, драми, повісті).

Творчість українських агіографів пожвавлюється в часи митрополитства Петра Могили (1632—1647), котрий підпорядковує її полемічним цілям. З його благословення Сильвестр Косів видає «Патерикон» (К., 1635) — польськомовну переробку «Києво-Печерського патерика». Невдовзі «Патерикон» перекладається українською книжною мовою. Триває і безпо-

середнє використання легенд «Києво-Печерського патерика», виникають його слов'яноруські й українські обробки [16].

Протягом XVII ст. продовжується записування легенд про чудеса святих, церков, ікон і різних християнських реліквій. Створюється специфічна література коротких оповідань, які дають здебільшого тільки сухий запис «факту». Поряд з матеріалом, позиченим із чужоземних джерел, чимало місця в збірниках таких оповідань відведено і місцевому матеріалу, зокрема фольклорного походження. У багатьох із цих легенд звучать злободенні — соціальні і політичні — мотиви.

Письменники XVII ст. перевтілюють давній сюжетний матеріал у нові форми. З'являються переробки давніх княжих житій. Серед них виділяються житія Ольги, Володимира, Бориса і Гліба, трансформовані у своєрідні історико-белетристичні повісті [17].

Ідея Петра Могили про створення українського корпусу християнської агіографії здійснюється в чотиритомній «Книзі житій святих» Димитрія Туптала (К., 1689—1705). Сюжети для своїх агіографічних повістей Димитрій черпав, крім Біблії і творінь отців церкви, із багатьох слов'янських (у тому числі російських і польських), грецьких і латинських джерел. Але запозичене він перекомпоновував по-своєму, накладаючи на нього виразний відбиток власної творчої індивідуальності. Димитрій опрацьовував житія не стільки як історик церкви, скільки як мораліст і белетрист — для нього найбільше важили повчальність і цікавість розроблюваних сюжетів.

Засвоєння нової манери викладу житій було пристосуванням для потреб агіографії засобів стилю бароко. Новій агіографічній манері притаманні не тільки прагнення переконати в правдивості того, про що розповідається, не тільки повчальність, а й чутливість, зворушливість оповіді. Факт для бароккових агіографів тільки привід для моралізації; звідси насиченість моралізаційним змістом, але звідси ж і безліч загальних місць, нагромадження вишуканих і складних прикрас. А поряд з цим — потяг до «низьких», «простонародних», «розмовних» висловів.

У XVII ст. українські письменники продовжують переказувати оповідні сюжети, які розвинулися на західноєвропейському грунті в середні віки і в епоху Відродження [18].

Великою популярністю серед читачів користувалися легендарні повісті. Оповідачів цих повістей цікавили морально-етичні проблеми, найчастіше ті, які корінилися в християнській релігійній свідомості, іноді дуже земні і майже завжди вагомі в людському житті: неминучість смерті («Повість про лицаря і смерть»); безглуздість і марність людської гордині та рівність

---

[16] *Ісіченко Ю. А.* Києво-Печерський патерик в літературному контексті XVI—XVIII ст.— «Радянське літературознавство», 1986, № 6, с. 42—49.

[17] *Павленко Г. І.* Становлення історичної белетристики в давній українській літературі. К., 1984.

[18] *Назаревський О. А.* До вивчення давньої повісті в українській літературі.— У кн.: Матеріали до вивчення історії української літератури. Давня українська література. Доба феодалізму — до кінця XVIII ст., т. 1. К., 1959, с. 311—319.

усіх перед богом («Повість про гордого царя»); торжество доброчесності над зловмисністю («Повість про богобоязливого молодика»); вірність даному слову «Повість про царя Сонхоса») і т. п.

Крізь абстрактні проблеми християнської моралі в конкретних сюжетах проглядають більш чи менш виразні соціальні відтінки, які виявляють живе осмислення реальних суперечностей дійсності. Елемент чудесності, легендарності в цих повістях нерідко відступає на задній план, а на передньому зостається життєва ситуація, яка ставить героя перед тією чи іншою морально-етичною альтернативою, і ті пригоди, переважно цілком реальні, іноді навіть побутові, що їх переживає герой у перипетіях сюжету повісті, котрі мають переконати читача в помилковості позиції героя. При цьому авантюрний елемент у багатьох із них набуває цілком самостійної естетичної цінності.

Продовжує розвиватися жанрово-тематична лінія, започаткована в XV—XVI ст. західними версіями «Александрії» і повістей про Трою. Наприкінці XVI — на початку XVII ст. в Білорусії та на Україні загострюється інтерес до західноєвропейської лицарської оповідної літератури. У «Познанському збірнику» (1580) збереглися білорусько-українські переклади романів про Трістана і про Бово. У складі цього ж збірника дійшов до нас переклад латиномовної угорської «Історії про Атіллу», ближчої до літописних воїнських повістей, аніж до власне лицарських романів. Суто світський, авантюрний характер цих повістей, увага в них до людських почуттів (любов, прагнення слави, гнів, помста), інтерес до побутових подробиць — прикмети нового, дедалі популярнішого літературного жанру.

У XVII ст. далі читаються твори, засвоєні попередніми поколіннями, а також здійснюються нові переклади і переробки творів такого ж типу. Переказуються лицарські романи про Петра Золоті Ключі і про кесаря Оттона. До цієї ж групи перекладів і переказів слід віднести і віршований переспів лицарської поеми Торквато Тассо «Звільнений Ієрусалим».

Лицарські повісті авантюрно-куртуазного змісту найбільше імпонували верхам тодішнього суспільства. Освіченим представникам козацької старшини насамперед припадали до смаку численні описи боїв і поєдинків, перемог і поразок, полонень і звільнень із полону та інших воєнних пригод. Іншого шукали в цих повістях читачі з-поміж середніх і нижчих верств суспільства. Про це свідчить збірник «Біблія малая», укладений 1660 р. шаргородським священиком Григорієм. Переказуючи ті ж сюжети, він послідовно пропускає місця, які найяскравіше відображають феодальні лицарські ідеали воєнної доблесті, «великої учтивості», служіння дамі тощо, бережно зберігаючи зворушливі епізоди побутового, психологічного, жанрового плану.

Дедалі більшу питому вагу в белетристиці XVII ст. набуває любовна тема. Сприяє цьому пожвавлення зацікавленості долею і внутрішнім життям окремої людини. Тенденція ця проявилась і в обробці середньовічних сюжетів, і в обробках сюжетів власне ренесансних [19].

---

[19] *Наливайко Д. С.* Петрарка і Боккаччо в давній українській літературі.— «Радянське літературознавство», 1976, № 12, с. 46—57.

За показовий можна вважати віршований переказ однієї з кращих новел Джованні Боккаччо — про трагічну любов Зігізмунди (Гізмонди), дочки салернського князя Танкреда, і його слуги Звіздарда (Гвіскарда). Український переспів цього сюжету походить від польського віршованого переспіву, який вийшов з-під пера польського бароккового письменника Ієроніма Морштина. Історія про Зігізмунду і Звіздарда знаменна не тільки тим, що вона спеціально розробляє тему «вільного кохання», войовничо утверджує право закоханих на задоволення своєї пристрасті, нехтуючи приписами християнської моралі, а й тим, що рішуче відкидає феодальні станові передсуди.

Якщо в новелі про Зігізмунду й Звіздарда любовна тема розвивається у «високому стилі», то «Приповість про трьох молодиків, як обдурила їх одна вдова своїми фортелями вельми штучно» розвиває її в «низькому стилі», побутово, так би мовити, фацеційно. Тут на кін виводяться персонажі «простого» становища — це вже не небожителі й святі, не царі і князі, не лицарі і дами їхніх сердець, навіть не двораки, а мешканці «славного міста» — городяни: купець, «служилець», міщанський син.

Повістями про Зігізмунду і Звіздарда та про хитру вдову не вичерпуються свідчення того, що українська література XVII ст. активно засвоює сюжети західноєвропейської «міської», ранньобуржуазної белетристики. Протягом усього століття зростає зацікавленість читачів дрібними оповідними жанрами розважально-повчального характеру. Ці оповіданнячка наповнювали численні збірники. Популяризаторами їх у найширших колах населення були проповідники, котрі охоче наводили в своїх казаннях як «приклади» різноманітні оповідання релігійного, а також цілком світського змісту. Особливо слід відзначити факт посиленого культивування жанру езопівської байки [20].

В українській літературі XVII ст. розвиваються процеси, які визначились в останній чверті попереднього віку. Суть їх зводиться до переживання середньовічних традицій і дедалі інтенсивнішого наростання тенденцій, властивих Новому часу. Разом з тим література XVII ст. набуває особливого характеру і колориту. Якщо на грані XVI і XVII ст. прогресивні тенденції літературного розвитку породжувались насамперед ренесансними процесами в суспільному житті і підтримувалися західноєвропейськими ренесансними впливами, то в XVII ст. починають переважати явища, характерні для барокко, хоч у них, у нових формах, вельми інтенсивно продовжують жити ренесансні ідеї. Переважно барокковий характер українська література зберігає і в XVIII ст., особливо в першій його половині.

XVII ст. породило на Україні літературні твори, теми і форми, які істотно збагатили скарбницю духовних цінностей українського народу, справили істотний вплив на літератури всіх народів православного культурного ареалу, насамперед на братні літератури білорусів і росіян, наблизили українську літературу до нової епохи її розвитку, що почалася на грані XVIII і XIX ст.

В. І. КРЕКОТЕНЬ

---

[20] Байки в українській літературі XVII—XVIII ст. К., 1963; *Крекотень В. І.* Оповідання Антонія Радивиловського. З історії української новелістики XVII ст. К., 1983.

СИНКРЕТИЧНА ПИСЕМНІСТЬ

АНОНІМ

ПЕРЕСТОРОГА[1]

зіло потребная на потомнії часи православним христіаном, святої кафоличеської восточної церкви синам, аби відали, яко нікоторії єпископове панств коронних, которії ісперва завше под владзою і под послушенством святійшого вселенського константинопольського патріархи були, а по том, не для спасенія душ своїх альбо врученних себі, але для певних причин своїх і дочасних пожитков, яко ся нижей покажет, свойого патріархи одступили і римському папежові в послушенство ся оддали і великоє замішання в людєх учинили, і зась, пишучи книжки і друкуючи, пришлого віку людєм знати дають, яко би то оні для спасенія душ людських вчинити міли, нічого іного в церков божію не внесли, только то, що якоби ісперва бути міло і бувало, взновили, і показують, іж би папа римський старший над всіми патріархами бути мів, а по том якоби ся патріархове од нього одорвати міли, і он їх прокляв, яко пастир вселенський і намієник Петра[2], святого апостола й єпископа римського, а по том якоби на Флоренськом соборі[3] пред полторасти літ, то єст по року тисячном чтириста п'ятдесят дев'ятом альбо десятом, згоду з собою учинити міли, і митрополит київський Ісидор[4] якоби тую згоду в руськой землі утвердити мів, що якоби на многих місцях у церквах старофундованих знайдоватися міло і проч.

Кождий православний христіанине, потреба того, аби-сь відав, одколь в сюю землю прийшла віра христіанськая. Іначей не довідаєшся, только аж з Греції прийняли віру христіанськую уперед, ніжли ляхове[5] з Німець римськую двайцятьма і п'ятьма літи. І так були великії ревнителі, іж много з великим коштом церквей і монастирей намурували і маєтностями опатрили, злотом, сребром, перлами і дорогим камінням церкви приоздобили, книг великоє множество язиком словенським нанесли, леч того, що було найпотребнійшоє, школ посполитих, не фундували. За чим, за літами, оная грубость поганськая і прироженнє, влекущеє на марность того світа, так поразило, же потомкове оних побожних

благочестивих самодержцов, княжат руських, світа сього красотами уведенії, а наукам не виученії, упали в великоє лакомство, около панування великую хтивость взяли і розділилися: єдині тут зостали, а другії у повночних краях панства осіли, і тії довше у своєм панстві трвали. І як собі очі лупали о панства, один другому видираючи, а помоч противко собі сусідов ограничних зводячи, яко венгров, поляков і литви, великоє кровопролитіє межи собою чинили. За чим онії помочники, побідивши супостатов їх, по том і самих побіждали і панство руськоє в руки їх приходило. За чим церкви божії з їх окрасами на луп приходили: злото, сребро і оноє дорогоє каміння і книги забрано, яко то на око обачиш у самом Кракові корунном і в костьолах римських повно того: книг словенських великими склепами знайдеш замкнених, которих на світ не випустять. Также єст і ве Львові у мніхов домініканов [6] склеп великий книг наших словенських учительських, докупи знесених по збуренню й осягненню панства руського. І так то много зашкодило панству руському вельми, же не могли школ і наук посполитих розширяти, і оних не фундовано, бо коли би були науку міли, тогди би за невідомостю й глупством своїм не прийшли до такової погибелі.

Читаючи кроніки польськії, знайдеш о том достатечне, як поляці руськії панства поосідали, поприятелившися з ними і цорки свої за русинов давши, через них свої обичаї оздобнії і науку укоренили, так, іж Русь, посполитовавшися з ними, позавиділи їх обичаєм, їх мові і наукам і, не маючи своїх наук, у науки римськії свої діти давати почали, которії за науками і віри навикли. І так помалу-малу науками своїми все панство руськоє до віри римської привели, іж потомкове княжат руських з віри православної на римськую викрестилися і назвиська й імена собі поодміняли, яко би ніколи не знайшлися бути потомками благочестивих прародителей своїх.

А за тим православіє греческоє озимніло і в згорду прийшло і во занедбання. Бо теж зацних станов особи, погордівши своїм православієм, до врядов духовних приходити престали, але леда-якого на них вставляли ку волі только самому посполитому чоловікові. За чим наступували на столиці митрополитове і єпископове неіскуснії, не такії, якії іспервa бували: мужі святобливії, архимандритове київськії, за которих старшинства й інокове бували люде живота святобливого, так іж просіяли добродітельми своїми, а по смерті їх великії чудеса у гробах їх чесних дієвалися, яко то й тепер знаки того суть у Києві. По которих благообразних і подвижних лінивії і недобрії настали. І так за ними порядки

церковнії у забвеніє прийшли: книги тії, що єще їх позостало, порохом припали, і все набоженство прийшло ку взгорді, так іж не тільки стану шляхецького, але і простого люде стану у іновірство й отщепенство приходили, од духовних соблазнені будучи.

А в тих часєх тиж панство грецькоє світськоє прийшло в руки сарацинські за гріхи християнськії. Однак кгди юж тот тиран утвердив своє панство по часі, же Константинополь пуст був (бо кгрекове розбіглися були), зобрав поганин люд до купи, позволив, аби патріарха на столиці своїй сидів, владзу духовную аби тримав, монастирі аби цало зостали і в них духовнії спокойне сиділи, дань певную, то єст по червоному од особи давши, вольні не только набоженства, але і ремесла, кгрунтов, з которих поживеннє маєт хто, аби заживав кождий, позволив, аби обичаєм становним люд посполитий патріарху обирав, а од патріархов трьох був посвящоний і од нього потвержоний. Так то так бог предивним чудом устроїв, же тот поганин, который головним неприятелем вірі Христовой єст, а так, рад не рад, яко пес чужих скарбов, сам їх не уживаючи, сторожем єст і розхощати їх нікому не допущаєт.

През довгий час святійшії патріархове панства нашого не навіжали особами своїми, только през посланцов своїх. А теж митрополитове, кождий з них одержавши митрополію од господаря, короля польського, по благословеніє до вселенського патріархи до Константинополя завше посилали.

[У] то[т] час, по зезволенню божієм, благовірний князь Константин Константинович [7], в святом крещенії нареченний Василій, княжа Острозькоє, поревновавши благочестивим родителєм і прародителєм своїм, маючи в дому, в князстві своєм острозьком, єпископію острозькую, з продков своїх, також княжат київських, ідучи, у православной вірі непремінно з продками своїми **будучи** утвержений, єпископію уфундованную і маєтностями опатренную і на многих місцях монастирі в них іноці, взбужон будучи духом святим, умислив утвердити православную віру, продками своїми везде уфундованую. Найпервій старався у святійшого патріархи, аби ся здє дидаскалов ку розмноженню наук вірі православной зослав, а он на то маєтностями своїми ратовати надоложення на то не жалуєт, як юж збудував школу, шпиталі, маєтностями їх надарив. І так науки словенськії і грецькії у Острогу заложив, друкарню собрав, со благословенієм і зосланням патріархи вселенського тоє все заложив.

І так почав святійший патріарх константинопольський о овечках своїх старання міти, которії ся до нього утікали. А видячи його таковую гарячую милость, святійший патріарх

до церкви божееї часто а часто його навіжав, утвержав посланцями своїми і письмени своїми.

За чим і великий король польський [8] святобливої пам'яті княжаті його милості привілеєм то злецив і поручив, аби преложоних духовних віри своєї завідував а за його залеценнєм митрополії, єпископії роздавати людем віри і послушенства кгрецького обіцяв, яко ж і давав.

За чим православіє наше почало було просіявати, яко сонце. Люде учонії почали були в церкві божієй показуватися, учителей і строїтелей церкви божої книги друкованії почали множитися. Що бачачи, святійший патріарх тим частій призирати почав, дидаскали мудрими обсилав, а наконець святійший патріарх Іоаким антіохійський первий, а по том константинопольський в землю руськую приїхали і час немалий каждий з них приїздом своїм перемешкували [9], братства [10] в містах постановили, ставропікгію [11] і во Львові уфундували, а то напред припом'янувши Стефанові-королеві, же то єпархія його власная, константинопольськая, єст. А того йому помогли два сенаторове, то єст православної віри єще старії обрітающиєся — поменений княжа острозькоє, воєвода київський, Василіє і Феодор Скумин-Тишкевич [12], воєвода новгородський.

За чим увідавши король од своїх канцлеров, же продкове його віру кгрецькую у панствах коронних ровне, яко і римськую [міли], при вольностях і зверхностях їх [во їх] границях духовної владзи зоставуєт і то присягою потверждаєт і правами остерігаєт. Дав теж привілей свой король Стефан святійшому патріархові константинопольському, аби во всем всі єпископове з митрополитом і зо всім духовенством його яко пастиря свойого слухали і порядков і справ вшеляких через нього постановленних ведлє старих прав послушні його були.

А за тим святійший патріарх, видячи митрополита київського Онисифора двоженця [13], з престола зложив і на його місце Михаїла Рагозу [14] за залеценням христіанства поставив і освятив духом святим. Подобно провидячи при посвященню, іж он мів одступником зостати, гди його проізводив, при битності велю зацних людей у Вільні, рек тії слова:

— Аще достоїн єст, по вашему глаголу, буди достоїн, аще ли же ність достоїн, а ви його за достойного удаєте, аз чист єсмь, ви узріте.

Яко ж по том узріли-сьмо його у одступленню.

По том супрасльського архімандрита Тимофея Злобу [15] за убійство з престола низвергл і на його місце інаго поставив. Братства пофундовав, которії по том король Стефан за залеценнєм його привіліями умоцнив. І на тих тепер только благочестіє уже зостало.

Тот же і ве Львові науки визволенії [заклав], язика слoвенськаго і грецькаго граматику видрукувати подав і через митрополита елассонського й димониського Арсенія през дві літі учив [16], порядки в церкві божей понаправляв, книги потребнії церкві божей екземпляри грецькими правдивими подавав і на словенський перевести і подрукувати казав.

І так устроївши все порядне, до Москви для потреб церковних і строєнія їх од'їхав, обецуючися по звороченню своєм на синоді бути, котрого злецив митрополитові зозвати, скоро би он сам в границі литовськії приїхав.

То пак неприятель душний прикладом давнім, як видячи Христа-ізбавителя о молодих літєх не чоловіческая, але бозськая мудрствуючого, безгрішна живучого і 40 дній і 40 нощій на пущі постящагося, приступивши к ньому, кусив го, вирозуміваючи, єсли же не месіяш, од віков назначоний ку стертю голови його во своє время прийшов, а познавши його бути не простого чоловіка, але бога правдивого, одступивши од нього, зараз пошов і подвигнув на Христа-господа дві власті потужнії, архієрейськую церковную і світськую цесарськую. Овим духовним вложив во уші, же од Галілея Христос не приходить, же обичаї Мойсейові ізміняєт, суботи не хранить, сином божіїм себе чинить, а їм зась, же ся чинить королем жидовським. А наконець з власних слуг його Іуду сребролюбієм поймав, же на смерть видати пана свойого не боявся.

Тим же обичаєм і се здє владикове, живучи, яко овця без пастирей, до приїзду патріаршого, видячи митрополита, не по преданію ходящаго, і вельми уклонилися од путі істиннаго і обавлялися, гди прийдет патріарх і собор будет, тогди і їх діла обнажаться, і, яко Онисифора, бувшаго митрополиту, і тому ж одверженію і оні подпадуть всі, що і он, бо оні до декрету патріаршого і самі на затверджаннє Онисифорово подписалися.

За поводом діавольським напрод Кирил луцький [17] [ішов], котрий недавно був на тую єпископію наступив за поданням княжати пана воєводи київського, з пінського на луцькоє, і у великой ласці у нього був, і уловив його діавол сребролюбієм, невоздержаніем, чужолозством і іними, сим подобними, убійством. О котрих його виступках мало не ввесь світ відав, і доношовалося до ушу княжати пана воєводи київського, ніжли о нем добре зрозумів. І трвало тоє до немалого часу.

Также і інії всі, кождий свою причину [мів], і обавлялися приїзду патріаршого, яко о том завше знати буваєт, же винний суду боїться.

Забігли оні митрополиті, аби не збирав собору, яко ж і вчинив то.

Кгди ж зась святійший вселенський патріарх з Москви по довгом времені се зді вернувся і для велю потреб час довгий мешкав в Замостю при вельможному пану Яну Замойськом [18], канцліру і гетьману коронном, который з особливих цнот, науки і побожності живота його, і з того самого, же цар турецький оного поважав барзо, яко чоловіка зацного й побожного, бавив [його] при собі; где мешкаючи, то, що належало пастиреві доброму, о овцях своїх промишляв. Яко ж видячи, же собор не складається, послав до митрополита Григорка, писаря його, который при нем мешкав, аби собор чинив, кгди ж його слухи доходять і речі дивнії о єпископєх.

Нижли кгди Григорко з тим приїхав*, будучи на одном місцю подпилий, спом'янув тоє, за чим послан. Чого кгди ся довідав Кирил, сам до патріархи зе львовським єпископом Гедеоном[19] поїхав, а там втропи за Григорком верхников своїх послав, которії, аж за Пінськом в лісах Григорка, здогонивши, розбили, листи побрали, на поли живого зоставили.

А тим часом оні два привели патріарху на то: удаючи себе, же оні хотять справитися, а на інших рознії і великії вини повкладали і намовили патріарху, же, злецивши митрополитові** луцькому дозор собору, сам поїхав до Волох, тоєї надії будучи, же митрополит юж онії першії листи в руках своїх маєт. А в тих листах доложив, же луцького екзархою чинить і з другими даєт власть і митрополиту карати, если ся на нього найдуєт. І так опровадили оні обадва аж до границі волоської святійшого патріарха.

То пак кгди патріарх у Волосєх около порядков церковних змешкав, забавляючися, відомость дано патріарху од володимирського Мелетія[20], же тоє ся стало Григоркові од луцького. Патріарха послав для ліпшої відомості о том. Аж тоє ж відати дано. Вернув свойого екзарху Діонисія з владзою своєю і при том злецив Мелетієві свойому, аби тоєї справи на соборі досмотрів, і, будет ли що певного, владзу мів патріаршую з Діонисієм карати Кирила.

В том часі Діонисій, оддавши в Києві листи Мелетієві Богуринському, єпископові володимирському і архімандриту Печерського монастиря [21] київського, сам поїхав до митрополита.

А там же тиж, при одправованню речей духовних, собі до мовення повірених, упоминавсє митрополит, аби то, що патріарх, мешкаючи для посвящення його, стравив у Вільні, п'ятнадцять тисячій аспр, що чинить только повтретя ста таляров, [вернув], бо то милостиня, дана на потреби церковнії, которої

* Треба: «поїхав».— *Ред.*
** Треба: «єпископові».— *Ред.*

на що іноє травити не годиться. І доказував то йому, іж кгди [би] он сам їхав до патріархи, теди би його больш коштовало, а патріарха на його хлібі винен був захован бути, і прото слушне тоє, що стравив, од нього вернено бути маєт, бо патріарх фольварков ані сел ані маєтностій своїх не маєт. Митрополит, не благомудрствуючи о том, ані слухаючи пастиря, але розуміючи, іж юж не треба пастиря, коли он юж пастирем, того вернути не хотєчи, і ні з чим Діонисія екзарху одправив, повідаючи, же-м не повинен дати нічого і собору тепер учинити не могу. А з тим од'їхав Діонисій.

Мелетій, з Києва їдучи, ступив до Кирила луцького і, з ним бесідуючи, яко ж рад їх заживав, видався сам, іж он маєт щось на Кирила, мовячи, же ти будеш у мене.

Кирил, взявши тоє собі на пам'ять, промишляв, яко би ся того довідати. Прудко за ним поїхав до маєтності своєї церковної, до Хвалимин [22] под Володимир, а з тамтого до Володимира, до Мелетія. Там будучи собі весьолим, Кирил своє на умі маєт. Посполу маючи ночліг у п'яного Мелетія, доставши ключов, спящим всім, достав шкатули його і листов патріарших, в той справі писаних. Назавтрю, задавши причину, яконайрихлій од'їхав і Мелетія з собою до Хвалимин на своїм возі возив, і так у себе довгий час держав, а по од'їханню Мелетієвом сам до Рожищ зараз ночу поїхав. І тим промислом обох листов достав.

А по том, з'їхавшися з митрополитом, луцький і львовський оного Григорка поєднали і владицтво полоцькоє у короля йому з'єднали і його посвятили.

При котором священню господь бог чуд показав, же при звоненню на службі божей порвав його дух нечистий й кинув. І так ниць лежав без пам'яти через всю божественную службу. Предся ж тоє не рушило нич оних, що його становили.

Там же Кирил, видячи митрополита з патріархою, повідів, же патріарх не аспр, але червоних золотих од тебе потребует, а то, аби тим барзій провадив митрополита з святійшим патріархою.

Под той час Мелетій володимирський умер, а на його місце през залеценнє й поданнє княжати воєводи київського [став] пан Потій [23], каштелян брестський, который вдовцем був, але всіх вір собою спробував і в кождой що ж кольвек часу забавився, також і жидовської не хибив, а бодай і турецького алькорану не учився.

Того Кирил, коли на стан чорноризький в Володимиру при княжаті пану [воєводі] київському ставив, по обичаю нагого приоблекши кошулею, на то уготованною, приодівши, у олтар вводив, ніт відома одколь (бо були двері позамиканії) вихор

уйшов і подняв йому подолок оної кошулі і на голові положив, так іж ввесь хребет йому одкрив противко всім, в церкві стоячим. Власне, як Константин Копронім[24] гноєвидний — кгди крестився, в той час у крестильниці наплюгавив. Що то було знаком злим і лихим.

Яко ж [тогди] дознала церков божія його злості і гоненія, так же власне і тепер дознала церков божія і по Потію срамовидном великого неупокоя і замішання, же не тілько русь, але і ляхове аж до войни внутрнеї межи собою прийшли: сейми ся ламали. Все злоє одтоль пошло і конця єще не маєт.

Коли вже Потій на єпископство звершився, показався барзо великим подвижником, воздержником, постником, добрим і чуйним до всіх прав церковних і в жадную реч свіцькую невступующимся.

Приспів час по том до одкриття нечестія і одступленія.

Кирил луцький упав у хоробу, поїхав до Сендомира на лікарство. Дано по том знати, же би мів умерети.

Кгди відомость прийшла до Острога, єдин з урядов замкових острозьких, подобно стародавнім звичаєм, вшов до мешкання і хования його, і там щось [забрано], а снать невеле (кгди ж он був опатрним, нічого на Волиню не держав, але у глухом Поліссю, у Пінщині учинивши собі сідалище, там ся зо всім упровадив, все сокровище там маючи).

А кгди он із Судомира [Сендомира] приїхав і, о том довідавшися, же му там забрано, маючи ласку великую у княжати пана воєводи київського, скаржив о то і просив о справедливость.

Ніжли і тамтот, не у меншой ласці будучи, давав справу о собі, же тот Кирил змишляєт.

І так міли посварок потаємний промежку себе.

По од'їханню владичом тот, на кого скаржено, іж много виступков на нього відав, которих частю до відомості княжаті його милості не допущав, частью теж (по обмові Кирила, і його самого виступки хотячи повідати, так учинив, іж по том снадні і його милость княжа), о всем відомость скутечную взявши, пославши по єпископа, почав йому то на очі викидати.

Свідки стали у очій: признали о двоженстві, о забиттю Филиппа-маляра, о мешканню в чужолозтві з братовою роженою і о інших скверноділствах, о обцованню з злодіями, що йому воли до кухні його вожовали, о їдінню м'яса, о кованню фальшивих червоних золотих і проч.

Нічим іншим не боронився, только тим, же то з васні под час гніву за поддвигненнєм того суперника його діється.

І так помалу-малу почав його опущати князь воєвода київський.

Що бачучи Кирил, іж юж надежда оборони його устала, злость ся одкрила, явне почали о нем мовити, шукав дороги, яко би могл грядущея біди увойти. Намовив до себе Гедеона львовського, который теж в той час з патріархою у гніві був за ставропігію львовськую і братство учиненоє. І так з'їхалися до Сокаля, і там потаємную раду на пришлий учинок намовили. І перемиського Михаїла [25] єпископа до того ж притягли, который в тот час в неблагословенню митрополитовом за непослушенство був. В тії часи Іпатей володимирський у княжати його милості пана воєводи київського у великой ласці і баченню за онії показанії цноти і житіє побожноє був, чого йому Кирил зазрячи, яко сатана Адамові в раю, подмовив його, аби виписали о собор до митрополити, который був і зложен до Берестя.

Там кгди ся з'їхали, подав то Кирил, іж кривди немалії діються в церкві божей, а звлаща в тих краєх, Короні Польськой прилеглих.

Про то потреба, аби-сьте всі, починивши мамрани, подписалися руками своїми на тих мамранєх, і оних которому з нас повірити, который би за даннєм причини до його милості короля од всіх нас лист на той мамрані писав жалобницю.

На що всі снадне позволили. Єдні, которії юж знали, на що то учинено, хентливе позволили, а других, яко то митрополита і інших невідомих, до того намовили.

І так кілька мамранов учинивши, Кирилові в руки оддали, яко вовкові овечку, альбо яко Іюді-предателю [26] подскарбство.

А также од міст розні на них скарги чинено до митрополита, который би могл перший камень кинути по-євангельському [27].

А видячи самі себе, аж всі єдинако повинні судові, з нічим ся роз'їхали.

А маючи юж в руках мамрани, луцький почав намовляти [28] солодкими слови володимирського [29], чоловіка в роженню зацного, родовитого, королеві і сенаторам знаємого, розумного на злоє, в латині біглого, але в законі єще в тот час церкви восточної не знаючого, повідаючи йому, іж на ласку княжати пана воєводи спущатися небезпечно. Кгде показав, іж і на нього ласкав бував, а тепер його презирает. І то теж йому показував же:

— Патріархове, маючи дорогу одвартую до землі московської, для милостині великої будуть там часто бувати, а і там і назад ідучи, нас не минуть і, маючи привилея, так од короля Стефана, яко і од теперешнього господаря, до виконивання влади своєї, не схотять порожньовати, але [будуть] нами колотити. Яко ж [патріарх] єще [юж] скинув [одного]

митрополита, а іншого наставив, що з якою нечестю тому чоловікові єст. При том і братства уставив, которії будуть і уже суть гонителії на владиков: хотяй чого не будет, зведуть і оскаржать. А уховай боже, скинуть ли которого з нас з єпископії, то сам осуди, якая нечесть. Господар король дает вряди до живота, альбо ліпше опатрення, і не одбирает ні в кого за леда-якую причину, аж коли хто горло заслужить, а патріарх за леда обмови обезчестить і вряд здоймет. В том якая неволя, сам осуди.

А юж мів о том намову перше зе львовським [30] і холмським [31], которих тиж на тоє ж був умовив, і премиського [32] до того ж юж натяг. І так всім і набольше володимирському то показав:

— Одступимо од патріархов і приступимо до послушенства папезького, кгди ж то не новина, а то і под час Флорінського собору Ісидор, митрополит київський, тоє ж учинив був, только ж не трафив на таких ревнителей закону римського: кроль був пан валечний, о войні больш мислив [33], і Реч Посполитая не була такая, і духовенство не було такої зверхності, якої тепер. Але ми, кгди ся тепер поддамо под римського папежа, маючи права стародавнії, же віра грецькая такоє ж достоїнство і право, якоє і римськая мает, снадне того докажемо, же не только у покою до животов наших на єпископіях наших змешкаемо, але і в лавиці сенаторськой будемо сідати ровно з римськими [єпископами] і добра, од церкви одобравши, лятве одшукаємо.

Таковії і сим подобнії намови були.

По которих за подпущеннєм диявольським і Потій володимирський, уязвившися славолюбієм а хотячи в раді сідати, яко первій сидів, будучи каштеляном берестейським, але не маючи до неї жадного села, а до владицтва [свого] кільканадцять, призволив на то.

І так донесли тоє біскупові луцькому Бернатові Маційовському [34]. Который о том зараз королеві його милості знати дав. А то король його милость, з хотію [тоє] принявши, писав до них, аби з тим їхали до нього.

В том часі знать о том дано княжаті пану воєводі київському, который мало не щодень листи писав, упоминаючи, аби того не чинили без відомості всіх, также і митрополита самого, до которого заразом послав, єсли то з його відомостю. О чом митрополит писав непоєднокроть до княжати, ознаймуючи, же о том не відаю, і до них посилаючи, упоминает, аби того занехали. Также і до них, єпископов, розіслав [листи], заразом питаючи, єсли то єст з їх відомостю, і упоминаючи їх в том, і до патріарха дав знати о том, не омешкаючи. Ниж луцький і володимирський в листєх своїх, до пана воєводи

київського непоєднокроть писаних, явне писали, же о том не мишлять.

А наконець, кгди король його милость у Люблині з ними ся з'їхав [35], а оні криємо пустилися до Кракова з своїм замислом.

Там, кгди їх князь упоминав і листи митрополитові і інших владиков показував, же оні всі о том не відають, на то оні обадва, прячися, того з клятвою і присягаю повідили, же і до Кракова не їдуть і о том не мислять. Княжа його милость з тим ку домові своєму од'їхав.

По котором од'їзді заразом оні до Кракова поїхали і на оних мамранєх в той справі пописали собі листи так до його королевської милості, яко і до отця папежа [36], поддаючися йому всі. А короля просять, аби прикладом продка свойого і повинності своєї до того їм помогл. До чого хентливе ся єзуїтове приложивши [ся], оним помогли. І так його королевськая милость коштом своїм оних до Риму випровадив, обіцявши їм тоє все достоїнство і в раді місце, яко і римськії біскупи мають.

Там приїхавши, іменем митрополита і всіх владиков тую справу одправували і послушенство своє єму [папежу] оддали, управивши то, аби только при своїх церемоніях старих зостали, а то [для того], аби од себе поспольства не одразили. Що папеж їм позволив. Нижли календар новий приняти мусили [37]. І на то присяги свої учинили, іж во всем йому послушні бути мають, а календар новий приймують.

При котором захованню своїх церемоній єще явне м'яса не ядали, а володимирський і по том не їдав, только луцький. І у нікоторого кардинала запрошонії були на обід. Кгде коли пришли, нічого рибного не було, только з м'ясом все. Оні, сівши до столу, не їли м'яса. І коли їх питано, чому би не їли, одповідали, же такая їх рекгула, же мніхам м'яса їсти не годиться. На що їм оний зравий їх кардинал рек:

— А присяга ваша, що-сте на послушенство учинили, где? Где ест послушенство ваше? Ізали по евангелію,— рече,— могуть ся постити синове брачнії, дондеже з ними жених ест? А ви,— повідаєт,— тепер при найвищом пастиру будучи, далеко больш вам постити не годиться.

І так для встиду почали м'ясо їсти і по сей день ядять і іним черцом позваляють ясти.

А склітивши тую унію і видрукувавши там же календар новий, з тим до нас приїхали і не одтварялися так явне, только потаємне і скрите межи собою то ховали, а ласку королевськую ку собі зводили розмаїтими дарунками.

А в том все христіанство подвигнулося до святійшого патріархи з розних місць і о том знати давати почали, просячи о ратунок [38].

Святійший патріарх писав до них. Але уже писанія патріаршого к собі не припускали.

Тогда великий патріарх виправив здє на місце своє для своєї справи великого протосинкгела свойого отця Никифора [39] з зуповною владзою, аби, синод зложивши, єсли би його митрополит не хотів зложити, дозрів тоєї справи і аби конечне тую справу одправив. Который то протосинкгел, будучи чоловіком годним і учоним, добре був цесарові турському знаємий і всім башом.

І кгди нікоторий господар волоський наступувати мів за волею цесарською на господарство волоськоє [40], упросив того протосинкгела, жеби за нього прирек купцьом, у которих ся он довжив на подарки цесарові турецькому і башом. Протосинкгел, іж мів дорогу през землю Волоськую, сподіваючися, іж навідить його оний господар і пінязі купцьом одошлет, ручився за нього. Той господар не уїстився. За чим тот протосингел, їдучи се здє до нас, для оних купцьов мусів ся забавити у землі Волоськой.

Под который час гетьман коронний Ян Замойський з войски коронними упровадив іншого господаря на господарство волоськоє [41], против которому з войски своїми у тую ж землю Волоськую пришов і сам цар перекопський.

Що видячи, оний протосинкгел, же кров християнськая будет ся проливати, оддався у єднання і напред до царя перекопського поїхав і, стаєннє учинивши, по том до войська коронного, до гетьмана і до того новоуведенного господаря приїхав. Тим же способом покой учинив, же онії волохове, раді-нераді, приняли за пана Ієремію Могилу, коронним войськом упроваженого. Который тиж і цесарові турецькому до ублагання пришов. І так оний протосинкгел поміркував, же татарове в згоді бували у войську коронном, а поляци і русь у татарськом, і з миром роз'їхалися, і Єремія на господарстві з миром зостав.

Того протосинкгела видячи гетьман коронний [Замойський] оного, як великої ваги [був] у поган, а відаючи од нього, же в справах духовних до Русі ідет і мешкання у Острогу для одправування наук визволених міти хочет, іж сам в дому своєм коштом і накладом великим уфундував колегіум, обєцьовався йому то з'єднати у короля його милості і всеї Речі Посполитої, іж яко он єст великим протосинкгелом, так і сей здє над всіми духовними у панстві коронном зверхность зуповную і опатреннє міти будет, і так по нем завше іншим всім протосинкгелом того ж заживати.

Але протосинкгел маючи росказаннє патріаршеє на баченню і то, же тим убезпечив княжа Острозькоє, же і тую справу духовную одправувати мів і дидаскалом бути у Остро-

гу [обіцяв] єще од кільканасту літ, не хотів того учинити. І так од благословенного місця і од православного князя інде перейти і тії науки свої виливати чужим не ізволив, помнячи на онії слова Спасителеві, кгди оной жені хананейськой рек: «Неслушная єст реч одняти хліб дітєм і поверечи псом» [42],— не позволив на жаданнє гетьманово, але і овшем по роз'їханню тих войськ приїхав до Острога.

А в тот час приспів сейм коронний в Варшаві, на котором о той справі владиков одступних много було сваров і трудностей, а для успокоєння тих речей, кгди ж не тілько митрополит і іншії владикове, которії о том не відали, але і тії, що в той раді ісперва були, видячи, яко Іюда, же продали кров неповинную, разкаялися і того ся запріли. Только тії послове змишленії не могли ся запріти. Позволив король і розказав митрополитові, аби був зложон синод, яко ж і зложон і одправувався. На котором що ся діяло, суть о том гісторії так наші правдивії, яко і противников фальшивії.

А іже-м сам при том був там, що буду писати, істинну буду писати, пред богом-серцевідцем, же, коли з'їхали-сьмо [всі], княжа Острозькоє з сином своїм, воєводою волинським [43], кгде праві всі благочестія нашого так стану світського, яко і духовенства, кгде і я сам був в тих всіх хоженіях і одправованнях, питаючи митрополита, єсли же хощет з нами переставати во благочестію, чили змішатися з ними, одступниками.

Который явне рек:

— Яко-м того не поручав тим фальширом, так православія мойого і пастиря, который мя на тот стан посвятив, не одступлю і до вас прийду і з вами о том радити хочу і то, що бог нам всім і посланцьом патріаршим на серцю положить, учинити єст-єм готов.

То пак по одестю нашом ноччю пришли до нього одступниці і там прелестію діяволею намовили його до себе, так іж на день завтрішній з ними юж пристав.

То юж знайдете у писанню синодовом, яко ся одправував, же наше благовіріє з посланцем патріаршим оних одступников од церкви божої, яко члонки гнилії, одтяли і у клятву вложили.

А оні, совокупившися з біскупами римськими, згоду свою учинили і на знак згоди у церкві божій всі посполу служеніє своє одправували, кгде зараз бог показав, же отринув їх офіру, бо при том служенію в келиху вино у воду ся перемінило без приливання води, і мусіли у іншому келиху, неофірованом на жертовниці, з дому принести вина і так просто скверную свою службу альбо офіру одправити.

Там же одтоль тії отступниці виправили єзуїтов, Скаргу [44] з другими, до його королевської милості з тою новиною, же

мниману згоду учинили, і тії предитечеве всюду оповідали тую згоду.

І православнії послали до господаря двох православних послов з народу шляхецького, оповідуючи, же що-кольвек луцький і володимирський учинили, тоє все зрада і фальш, і митрополит первий правдиве до того, яко ж і правда істная, не знався, але прельщен. Однак їх духовенство все о том не відаєт і при своєм пастиру, святійшем патріарсі, стоять. І оні за то суть з врядов духовних зложоні і виклятії. А стани обадва, духовний і світський, їх за пастирей міти не хотять і просять, аби господар король митрополита і владиков їм інших дав ведле прав і вольностей їх, присягою його їм утвержоних.

Которії послове од православних, ідучи за тими єзуїтами, увездє свідчилися і оповідали, же жадної згоди, не учинили, і овшем митрополита і владиков одступних у клятву вложили, то єст протосинкгел патріарший і їх [од] врядов ведле права духовнаго обнажив і стани обадва, духовний і свіцький, їх за пастиров не мають і господаря просити хотять, аби ведле прав і вольностей їх їм на місця тих одступников інших пастирей дати рачив.

З тим коли послове до Варшави приїхали, зараз почали їх намовляти лагодними слови, аби того занехали і замовчали і обіцяно їм за тоє ласку господарськую справити. А коли того на них не могли перемочи, не припустили їх до одправування того посельства. А в том часі тії одступниці приїхали і оную свою мніманую згоду оповідили, противко чому онії послове освідчалися о своє посельство. За великим о то воланнєм на короля і указуваннєм кгвалту одправувати їх казано. Яко ж одправили і тоє все королеві оповідили і свідчилися, же їх за пастирей не приймують і о інших пастирей до тих достойностей і єпископій і митрополії просять; і кгди би того отримати не могли, іж на сеймі мовити хотять і свідчити хотять явне.

А в том часі онії одступниці, взявши лист з канцелярії господарської, маючи промоторов, Маційовського, біскупа луцького, который прудко на краковськое біскупство вступив, і канцліра литовського, который сам недавно, од православія одступивши [і] римлянином зоставши, великим гонителем на церков божію зостав, так онії одступниці церков божію почали воєвати. А і напервій ударили на братства віленськоє і берестецькоє взаєм муками, одбиранням добр, недопущанням роботи, ремесла уживання, торгування і вшелякого гандлю, так власне, же хто не мав знаку на чолі альбо на руках одступлення і сполкування з ними, жадному не було вольно ні купити, ні продати. А найбарзій у Берестю Потій помучив, так же мусіли од домов своїх преч розбігнутися.

А віленськоє [братство] вкупі зостало, маючи при собі геретиков, которих їм господь бог заступцями дав [45]. І в том гоненню їм [чим] больш гонимі і переслідувані були, тим моць больш божія над ними оказувалася, а братство множилося, школа росла, людей з неї учених [много і] казнодіїв мудрих виходить. І так мужаються і укріпляються, посреді вовков невредимі суть і праве онії слова Збавителеві над собою мають явне: «Не бойся, малоє моє стадо, яко благоволив отець ваш небесний дати вам царство небесноє» [46]; а другоє, кгде мовить, іж брами пекельнії не могли перемочи [47]. Що так діється і по сей час.

А в том часі благословенний княжа воєвода київський, будучи од вселенського патріархи упоминаний, аби мужався і укріплявся, не уставаючи во благочестії, не укоснив в том, але през посланці свої, през писання своє всюду а всюжду з великим трудом і накладом по всей Короні Польськой розослав, жалуючися, же нарушеннє прав діється і кгвалтом до віри примушають, а звлаща тих, кгди ж королеве польскії присягою віру римськую і грецькую утверждають, просячи, жеби кождий почувся в тому, що тепер єдному у вольності діється, тоє ж по тому і другому будет. Турков, татаров, жидов, невірников і поган ту мешкаючих у вірі їх не ламають, только родові руському і проч. А кгди скаргу таку переложив, взрушив бог в Корону Польськую не только русь, євангелики, але і самих римлян, же о том на сеймі мовили і в том русі помагати почали.

Але одступниці, боячися того, же були од протосинкгела патріаршого з достоїнства поскидані, почали шукати дороги до протосинкгела, задаючи то, же он ніколи од патріархи в такой справі не був послан і овшем самовласне до Острога по приватной справі своїй альбо потребі приїхав, то єст для науки діток.

А под тот час праве трафилося, же жовнірове повадили княжа пана воєводу київського з Замосцьким, гетьманом коронним, чинячи кривди. Под которую неприязнь трафилося, же княжа пан воєвода київський послав нікоторого волошина, іменем Янего, до Волох коней турських купувати.

Который, їдучи, іж по дорозі йому було, вступив до маєтності гетьмана корунного, до міста Шаргорода, кгде, з другими волохами, там живучи [ми], був доброї мислі і п'яний по ринку бігав, хотячи вже в дорогу їхати; а іж мів при сідлі торбочку, урвалася, в которой кілька червоних було і листи вольнії пана воєводи, Янему данії.

Там же був лист од того протосинкгела до нікоторого ігумена в Волосєх, другий [лист] єго ж в нікоторих його потребах писаний строни прислання речей його йому; третій

теж одного черньця до черньця, теж писаний в потребах своїх; четвертий попа ніякого з Кгреції, тут же у Острогу на тот час будучого, яко не новина од часов давніх бувати кгреком у Острогу. Тії ж кгрекове і поп при інших своїх потребах писали і новини до своїх, іж осьде у землі Руськой великоє забуреннє о вірі, так іж самі на себе повстали ляхове з руссю, і то пишуть: «Бодай господар цесар наш здоров був, же ми, кгрекове, за його панством в покою сидимо».

А кгди торба посред ринку упала пред очима всіх сидячих, слуга замковий, не відаючи, чий то волошин, але розуміючи з волох його бути, торбу взяв і, глянувши внутру, червонії золотії обачивши і видячи, же не утаїться, одніс до замку, до вряду.

А тот Яній, обачившися, же му ся торба урвала, взявши відомость о той торбі, же понесена до замку, і он там пошов, просячи, аби було оддано.

Старший на оном замку, уязвлен оними червоними, мовив му же:

— Ти єст зрайця альбо шпикг, з листи їздиш, шпикгуючи землю нашу.

Казав його в темницю вкинути, пінязі собі побравши. А відаючи о неприязні з панами, княжати з гетьманом, а то межи ними хтось з неприязні розголосив, якоби гетьман мав перепустити войсько царя перекопського через землю королевськую за взяттєм двох козлов, насипаних червоних золотих, [і] пустити їх у землю Угорськую, оний староста шаргородський дав гетьманові знати, іж мав поймати шпікга воєводи київського, з листи з Константинополя їдучого в неяких зрадах, і листи, грецьким письмом пописані.

Гетьман казав його до себе прислати, правдою бути розуміючи. А коли його приведено до гетьмана, онії листи прочитано і не знайдено було ніц фальшивого.

А іж був межи пани гнів, по том зась то собі іначей, ведле потреби, на гнів перечиняючи, переписували і учинили, же Никифор-протосинкгел єст зрайця. А приступив і тот гнів, же Никифор, будучи у Волосєх од гетьмана намовляний до себе для розширення наук визволених в Замостю в колегіум, і [тим] погордів. Тогди його зрайцею учинено, а звлаща свідом будучи гетьман Никифорової умієтності і то, же он у цесаря турецького в знаємості і в ласцє бував і з преднейшими башами в приязні був, дано о том знати королеві.

А кгди тії одступниці послишали о том, радовалися вельми, подпомогли радами всіми інструментами до неласки і злого о нем розуміння. Зараз теди двояка неприязнь наступила — одна од пана гетьмана на пана воєводу київського, другая од строптивих владиков на протосинкгела.

Вислано од короля, заручаючи пану воєводі київському, аби того Никифора на сеймі ставив, повідаючи, же он єст здрайця Речі Посполитої. А в том часі наступив сейм у Варшаві, на которий воєвода київський з великою потужностю приїхав. Там на оном сеймі тії, которії вольності милують, не хотіли нічого припустити, аж би впред релігія кгрецькая успокоєна була, а одступниці тому забіжали, маючи по собі власть свіцькую і римськую духовную, о чом відомо каждому.

Але, приступуючи о Никифорі, так ся стало, же домагалися у пана воєводи київського, аби Никифора яко зрайцу видав, повідаючи, же Ян його поволиваєт, іж он от нього був з листи посланий за границю.

Пан воєвода київський по довгом розмишлянню позволив не видати, бо нікгди оний не був ані єст зрайцею, але старшим в духовенстві, протосинкгел[ом]. Обіцяв його поставити до дання справи о собі, але не приватне, только до кола єнерального, где би сенат і послове земськії всі того слухали.

Пришло, однак, до того, же висажено з кола сенаторського так духовних, яко і свіцьких, з Корони Великого Князства Литовського особ кільканайцеть, а послов земських так з Корони, яко і з Князтва Литовського, також кільканайцеть особ, которії в особно на то уготованной ізбі засіли без битності королевської. Там же направлено на то інстикгатора коронного, аби скаржив.

Яко ж пан воєвода київський припровадив протосинкгела яко чоловіка духовного з великою учтивостю і на даннє справи там поставив, а сам з іншими панами сенаторами до покою королевського пошов і там так довго був, аж справа тая скончилася, скаржив теди інстикгатор, же то[т] чоловік єст зрайцею не только Корони Польської, але взрушителем покою і всього християнства, будучи чорнокнижником, пришов до ласки цесаря турецького през сестру свою, которая, в сералю цесарськом будучи межи іншими жонами цесарськими, в ласку його вправила. Который на християни дані незноснії у землі Волоськой внес і обтяжив, яко о том посел господаря волоського на то (наважденний от них же) скаржить, а то для того, аби оних долгов, в Константинополю през продка його, господаря волоського, надлужоних, за которії Никифор ручив, не платив.

Другая скарга, же тот Никифор дітки малії казав цесарові у християн брати.

Третяя скарга, же он на землю Волоськую царя татарського привів.

Четвертая, же он на господаря волоського дань цесарю турському давати вложив.

П'ятая, же тут єст шпікгом і знати дает до турок, що ся ту у нас діет, і в листах своїх пишет, же поляци, яко пси, самі ся їдять, і указует дорогу до нас поганинові.

Шестая, же навіть, будучи простим чоловіком, важив сє турбацію чинити в Речі Посполитой, згоду святую торгати і складати митрополита і владиков з їх стану, а тим увесь народ руський подвигнути і взрушити, і непокой вчинити, аби [поганин] тим снаднiй на панство наше упровадився, вчинивши внутрнiй непокой, і проч.

На тоє все, іж не розумів Никифор по польську, повідали му вкоротці по волоську тоє, а он язиком волоським одповідав, же:

— То єст вшистко фальш, аби теж і так було, теди тоє, що ся у чужой землі діет, вам судити ані за то карати не приналежить, але,— рек,— нехай повідить вам гетьман под сумленнєм, як он о мнє у Волосєх і о моїх справах відает і яко мене намовляв до Замостя. А що дотичет знатія [іж мів до Турок якiїсь] відомості давати, тогди повідив, же того во писанії моєм не найдете; овшем я ніколи Янего не слав, але коли пан воєвода київський для коней його собі слав з кількома сти червоних, писав єсли о моїх потребах не до Константинополя, але до Волох, що іначей у моєм листі не знайдеться, только його кажіте товмачити, а принамнi над то дайте на пробу Янего. Єсли он признает, же не по коні пана воєводи київського, але од мене з зрадою їздив, я готов горло моє дати. А що ся дотичет мойого вряду духовного, іж бих не мів бути протосинкгелом, теди о собі справу такую даю, же не только од константинопольського, але й од тих трьох патріархов єстем протосинкгелом і маю власть такую, же у каждой їх діоцезії вольно мні синоди складати, порядку дозирати, злих з уряду скидати, добрих ставити. А єсли не вірите моїм листовним свідоцтвам, пошліте до Константинополя, а там і о том і о моєм захованню увідаєте, і єсли то єст правда, що на мене неприятель клевещет.

Таковоі мови його по волоську не розуміли на то висажонії, ледво кілька їх було, і то супротивников православію нашому. Только тієї всі розуміли, що на нього скаржено.

І так розішлися з того місця, а Никифор там зостав. Пошли теди одні сенаторове до короля, а другі до сего покою, где пан воєвода київський з другими був сенаторами. Там повідили, же пльотки, немаш ніц, за що би ся брати мів його королевська милость і Річ Посполитая. То тільки видить, же синодував і митрополита складав і владиков, а оні повідають, же складання тоє неважноє, бо од простого чоловіка духовному не ідет.

Розноє теди о том мниманіє і розмова була.

Другіє явне мовили, же то вадить, же у Янего взяли кілька сот червоних золотих, і за здрайцю [його] полічено, і мучити давано, і ніц не домучено. Але то непріязнь гетьманськая против пану воєводі київському і Никифорові вадить, а ку тому владиком то помочно, аби Никифор за здрайцю був розумян, за чим тоє викликаннє його неважноє бути би мусіло.

А по малой хвилі вшов король з покою свойого до покою, где сенаторове з паном воєводою київським були.

За чим пан воєвода, яко жалосний, учинив широкую і досить жалосную мову до короля, припоминаючи зацность дому свойого княжацького з руських князей, заслуги їх в Речі Посполитой, в статечності і у православію, по том свої заслуги, почавши од Жикгмонта, кроля старого, діда кроля його милості [48], по том Августа, вуя [його] [49], по том Генріка [50] і Стефана [51], королей польських. При том милував продки його королевської милості, так і його королевської милості потомки, і іж сам чинив і інших до того вів, же і за морем шукали крові панов своїх змерлих, розуміючи його королевськая милость, же мів так же, як дід і вуй його, милувати подданих своїх. Здоров'є, кошти, все до того важив. Наконець собою самим ку волі його королевської милості був розділен [радітелен], а дотримав статечне і неприятелеві не дав на тот час будучому канцлерові Замойському приязні, [і] його королевськую милость на панство припровадив. Яко же признав то його королевськая милость, же му теж взаємную ласку показав, а потомство його при боку своєм посадив і уцтив — єдного [сина] по правиці, а другого по лівиці старості його. І так утішив був старость його. Нижли неприятель, который воздвигнув войну на православіє, видячи його, моцно стоячого, у вірі святой нехвіючогося єще, побудив без дання причини того, которому он в пригоді його великим був неприятелем, канцлера і гетьмана коронного. Который, препомнівши приязні [неприязні] його, на уцтивоє невинне і на добрую славу [над учтивость, невинность і добрую славу] гонить, слуг його, людей добрих, невинних по вольних дорогах імати кажет, пінязі одбираєт, в'язеннєм і муками трапить, хотячи якую змазу на нього навести. На духовних його торгається, з заздрості зрадцями чинить. Що все інакше ся показало.

— А ваша королевськая милость, видячи кгвалт наш і нарушеннє прав наших, не дбаєш нічого на присягу свою, которою єси обв'язався нам не ламати прав наших, але примножати і розширяти. За таковими слушними документами, за причинами послов земських не хочеш нас у православной вірі нашой заховати, при правах наших, на місце одступних

пастиров інших дати, і овшем допущаєш тим одступником кгвалт чинити, кров проливати тих, которії в одступленіє їх за ними іти не хотять, лапити, з маєтностей їх виганяти, з землі наконець виволивати. За віру православную наступуєш на права наші, ламаєш вольності наші, а наконець на сумніннє наше налігаєш, чим присягу свою ламаєш і то, щокольвек єси для мене учинив, внівощо остатнею неласкою своєю оборочаєш. Що бачучи, яко сенатор, не только же сам терплю кривду і тебе упоминаю, але вижу, же то ку остатнєй згубі всеї Корони Польської ідет, бо за тим ніхто свойого права ані вольності безпечен уже не будет, і в коротком часі прийдет до великого замішання, а бодай не домишляться чого іншого. Що продкове наші, варуючи пану віру, послушенство і подданство, взаєм тих од пана милость, справедливость і оборону беруть і так собі поприсягають спольне.

Упоминав і просив старець, аби кроль обачився а здорової ради слухав. А іж так барзо од його королевської милості був скривжон а в старості літ його в том, що мів наймильшого, ткнен, в сумніннє і віру православную, бачачи вже старость свою зешлую а сподіваючися прудко з світом розлучення, жегнаєт кроля з упоминаннєм, аби ся обачив. І того свойого духовного зоставуєт кролеві, а крові його на страшном суді божом взисковати хочет, і просить бога, аби юж больш очима не видів в таковом ламанню прав, але овшем зичить собі, аби юж в старості літ слишав того о добром здоров'ю і о ліпшом затримованню панств і прав наших.

А кгди докончив широкої мови, одступив троха, а кроль зозвав близше к собі сенаторов для намови одказу.

А старець, у великой жалості будучи, одвернувшися до своїх, которих там не мав больш, только приятеля одного а служебних своїх двох, рушився іти з покою королевського. Которого кгди он приятель, при нем будучий, под руку його взяв вести [і] просив, аби почекав на одказ кролевський. Але кгди не хотів і преч пошов, кроль, обачачи то, послав за ним пана воєводу віленського, зятя його Радивіла, просячи, аби ся вернув.

Которий кгди не хотів вернутися, рек Радивіл:

— Упевням вашу милость, же кроль єст жалосним вашої милості жалю, же і Никифор волен будет.

Нижли княжа, в жалю будучи, вернутися не хотів, але рекл:

— Нехай же собі і Никифора з'їсть!

Сам проч пошов, протосинкгела там на палацєх только з кілька слуг своїх зоставши.

Которого гайдуці кролевськії оступили.

Аж по том княжа його милость пан воєвода волинський, син його, поїхавши, на слово своє взяв і зась його на завтрій день з собою до денунції в той справі поставити обіцяв.

А в том часі князь воєвода [київський], яко жалосний, рано з Варшави от'їхав, а Никифора покинув.

Котрого пан воєвода волинський на завтря там же, где взяв, поставив.

І так по от'їханню пана воєводи київського зостав Никифор для дальшої денунції в той справі, которую оні зволокли.

Так з сейму ні з чим ся роз'їхали.

А Никифора за в'язня в невинності до Мальборку[52] одослали, з кілька літ у в'язенню держали, наконець аж уморили постом.

Найдовалися таковії люде, же звели пана воєводу київського до згоди з гетьманом коронним. Яко ж по том на сеймі близько припадаючом звели їх, где гетьман обіцявся Никифора одіскати і вольним учинити яко невинного в том обвиненню.

А кгди ішов в покоях кролевських у Варшаві пан воєвода київський до зестя ся гетьманом на угоду, там же приятель його, що і на прошлом сеймі, і тепер, под руку його взявши, провадив. А в том часі пришов Казимирський, добрий приятель пана воєводи і поборник по православію, і рек:

— Пане воєводо, ідеш єднатися з гетьманом, для того ж обіцявся тобі приятелем бути і Никифора одіскати з Мальборку, але мню, же того не учинить, только, іж йому самому тоєї приязні потреба для власних справ його. Для того з тобою єднається. А Никифор пропав.

Яко ж так ся стало. Оні поєдналися, а Никифор у Мальборку [зостав] і там по том умер.

На том же сеймі, кгди попирали послове тоєї справи противко митрополита і владиков, тогди онії одступниці, маючи по собі власть духовную римськую і теж власть кролевськую, справу тую з того сейму зволокли.

А по том чинили великоє насилованнє людєм убогим: попов до тої унії кгвалтом притягали, а тим, которії ізводити ся не дали од них, обезчестивали, других в'язаннєм і муками трапили, інших, направуючи, забивати, топити і розними способами губити почали, їздячи по містєх, церкви печатуючи, за взяттєм власті у гетьмана.

А в тот час трафилось, іж под Луцьком в манастиру святого Спаса, в дідицтві княжати його милості пана воєводи київського був священик Стефан Добрянський, который

не повиновався їх невірію. І люд з міста до нього ся обернув, і там у нього набоженства заживати почали.

Кирил луцький, не відаючи, що йому чинити, не могучи явне приступу до нього міти, направив своїх йому кровних, же, взявши од нього наєм, шпикговати того Стефана [почали].

Который в своїх потребах у місті був Луцьку і шов до черниць, до монастиря. Которого тії лотрове, випровадивши з міста, іж то було близько пред Божим Нароженнєм, кгди його випровадили за місто, на оболоні поймавши, утопили.

О которую справу кгди браття його по смерті правне чинили і свідоцтва пред врядом кгродським вивели, позвали його на сейм о тот учинок.

В которой справі іж зволока була, онії браття забитого, то єст, утопленого, просили послов земських, аби у причині були за ними у його королевської милості, аби тую справу судив і обачив справи того, который тую унію чинить і зводить, і для того, не для чого іншого, только аби сам на столиці у покою сидів, хотяй наємником, а не пастирем. Тогди онії послове вложилися прозьбою до короля о то. Яко ж і обіцяв його королевськая милость судити тую справу.

То пак одступниці, при сконченню сейму, коли вже всі справи судитися занехивають, упросивши тих, которії около судов засідають, кгди вже праве одволаннє судов мало бути, написали собі позов, якоби реч посполитая народу руського, од больших аж до менших станов, міли їм дати позов пред кроля, позиваючи о том, іж оні добра і вряди духовнії, будучи з них синодальне зложенії і обнаженії, упорне против праву держать.

Таковий позов маючи у себе, кгди заволано до справи луцького о тоє убийство, оні пришодши до кроля до суду, обадва, то єст луцький Кирил і володимирський Іпатій, учинили широкую мову:

— Жесьмо суть позваннії од всеї речі посполитої пред суд вашой королевської милості о то, яко би-хмо ми міли бути людьми свіцькими і обнажоними з добр і достоїнств духовних, а упорне міли їх держати ку шкоді і кривді всіх їх. Іно, милостивий господарю, новая і неслиханая річ: овечки на пастиря жалуються, щоби пастир мів на них, яко собі непослушних, жалуватися, яко пану-зверхнику, который повинен єст-єсь непослушних і сопротивляючихся карати і до послушенства їх приводити по реченому Павлом-апостолом: «Невѣжду страхом спасати» [53]. То спротивним обичаєм мої овечки на мене жалують і за пастиря мене не признавають. Азалі не ваша королевськая милость з ласки своєї за причиною пана воєводи київського, который мене ледво з плачем

упросив на то, же-м я, покинувши вряд сенаторський, позволив на владичство володимирськоє? Азалі не ваша королевськая милость по смерті митрополитовой мні митрополію дати рачив? А хто ж у нас в панстві вашмості королевської милості таковії кому вряди без причини слушної кому берет? Хіба би тому, хто горло і уцтивость свою за який виступок тратить. А ми почуваємося, же-сьмо нічого такового не учинили, чим би-сьмо міли горло заслужити. А вряди і достоїнства духовнії для чого маємо тратити? Єсли для того, жесьмо річ давно утверженную взновили і найвищому пастиру [54] Христову послушенство оддали, а патріархов одбігли, яко тих, од которих жадної утіхи, науки, порядку міти не могли? [Оні бо] только по вовну і молоко до нас їздили альбо посилали, а місто покою непокой і меч межи діти укидали, новії і неслиханії і каноном противнії братства людем простим подавали, з моці єпископов їх виймуючи і даючи їм тую владзу, которая самим єпископам у їх деоцизіях належить. Котороє хлопство з простоти своєї таковую зверхность собі привлащають, же ані єпископов, ані попов самих [панов своїх] слухати не хочет, овшем ростирки, васнь, кровопролитіє чинить і люд посполитий ламлет. А вшак не новая річ, же митрополит київський, продок мой, пред полторма сти літ (то єст Сидор), будучи на Флоренськом соборі з руських країв, признав за пастиря повшехного римського біскупа і йому послушенство оддавав. А за тим такії права і вольності кролеве польскії понадавали. А то єще, коли поганин не державі самого патріархи і панства в руках своїх не мав [55]. А тепер, коли панство світськоє, і владза церковная в руках його єст, так іж з його подання патріархове наступують, далеко больше не маєм ли бігати такового пастиря, который і сам в неволі і нас нічим рятувати не может?

І многая інна, тим подобна, повідали, а змишленними, фальшивими доводами своєї неправди доводили.

— А по том що [ще тоє на нас] повідають, яко би-сьмо міли бути зложоні од протосинкгела якогось, который протосинкгелом ніколи не був, але чоловіком простим і до того зрадцею, і тепер у везенню сидить. А львовський і премиський [56], самі будучи з нами в той же справі і, замкнувши і поручивши нам до одправовання тоєї справи ік волі воєводи київського, запрілися того всього.

На що їм од благовірних єдин з братства львовського одказав в тії слова, яко ся биш дочитаєш далій о том:

— О нестидливий язиче! Не можете добре мовити, злими будучи. Що мовите о святобливих патріархах і учителєх своїх, яко невірнії погане на Христа мовять? Чому не пришов Христос давно спасати погибших, але на остатку віка,

нині юж учити пришов, коли їх много погибло? Богомудрі єсте на злоє, а щоби розуміти доброє, не увідали єсте істини, яко мовить пророк. Азали не посилано пророков по всі часи? Азалі не присилали і патріархи до вас учителей, по всі часи учачи вас? І як много листов патріархи писали до вас по всі часи о многих речах і самі до вас особами своїми приходили?

— І мовите: «Кгди пришов патріарха до панства тутошнього, учинив у людєх только якоєсь братство і попов і казнодійов наставив». І Христос так же учинив: архієрейов обличивши і люди до себе собравши, і учеников з межи них учительми починив. Так і патріарх, обличивши митрополита київського Онисифора, двоженця, і Тимофтея Злобу, архімандрита супрасльського, о убійстві судив, а митрополита Михаїла [57] посвятив і листами універсальними всюду кождого злость обличив і на суд зготовив.

— А що ж єще больш іншого мів учинити? Школу кгрецькую [58] хто заложив, єсли не кгрекове і патріарха сам? І граматику грецькую із словенським письмом не Арсеній ли, митрополит еласонський і димонитський во Львові, од патріархи приїхавши, учив в школі дві літи? І граматику през своїх учньов з друку видав?

— В друкарні грецького і словенського письма розмножилося, чого нігде в руськом народі не бувало, яко ся окрестили, і не училися, только церкви будували, которії їм злії сусіде зараз поспустошили.

— І справу всю церковную розорвано і зневолено і [люд] даньми обтяжено, а великих панов науками і способами розмаїтими од церкви виведено, і все поспольство до знищення приведено, і убозство намножилося. Прото школи на всіх містєх закладаються, і шпиталі будуються, і церкви муруються. Розказаннєм вселенського патріарха [59] двоженці виволано, єресі виклято, сповідники уставлено, собори духовнії чинено, суди сужено і злих карано, владикам негодним од місця свойого одступити казано.

— А ви що учинили? Єдного єсте патріарха антіохійського Іоакима ве Львові бити казали, а другому свойому вселенському патріарху Ієремію до себе їхати не казали, боячись, аби вас, яко виступцьов, не карав і з урядов, яко негодних, не скидав так, яко інших поскидав, бо-сьте тоє до себе відали, жеби вас тоє поткало, бо самі на себе мусіли би-сьте декрет учинити, яко жидове, мовячи: «Злих зле погубити, а виноград иним дѣлателєм предати, иже воздадят ему плоди во времена своя. Юж секира при корени древа лежит, юже не умолит огородник пана своего, доколь неплодное древо осиплет гноем до пришлого лѣта; юж вишов всему час».

— А нині кождий владика у своїй єпископії попов-двоженцьов і многоженцьов, блудников, убійцов мает. І самі владикове люде забивають, о чом свідоцтва повнії книги в судєх знайдеш. І як много церквей і монастирей розбивали і маєтності своїм приятелєм із монастирми подавали, і черноцов і черниць в малженство приводять.

— І по том, потаємне списавшися, до папіжа єсте утекли. І нині єден другого поволюєте, замутивши люди, границі перескакуючи, суду убігаючи, начинивши убійства і всяких нечистот намноживши, як на вас люде свідчать і кров людськая волает, которая для вас проливається.

— І многії шкоди і біди в людєх знайдуться, поневаж єсте на обі сторони здрадцями ся стали, утаївши всі причини ваші, і мовите, закладаючися іншими причинами, якоби для того [згоду тую] чините, іж папіж і патріарха не згожаються, а ви, згоду любячи, од патріархи до папіжа утікаєте, на обі сторони зражаєте, подписавшися первій руками своїми на всіх декретах патріарших порядков на соборіх берестейських, як на вас през жалобницю свою всі міста його королевської милості скаржили на сеймі прошлом.

— І споминаєте Флоренського собору ніякую згоду, которую сам бог праведний, судом своїм не допустивши, розметав і волів панство земноє земному чоловіку, поганому бесурменові видати, анижли одщепенство папіжа римського до церкви своєї припустити, хотяй много християнських великих станов на тоє позволили. І патріарх царгородський Іосиф [60], стрвожившися і зафрасувавшися, наглою смертю умер у Флоренції, яко нікоторії геретиці [гісторици] мовять альбо рачей повідають, же і тестамент, на згоду учинений, при нем по смерті застано, рукою власною його написаний. І тут неправду явне познати: єсли би нагле умер, яко би тестамент писати мів і могл? Альбо єсли юж конечної на себе сподівавсє смерті, аза не слушній би послав до папи альбо навіть до своїх, ознаймуючи, же жив бути не может? Мній було до того ж листу до тої унії только руку подписати, аніжли цілий тестамент, а єще при наглом сконанню писати. Не мній теж [був винен] і сам Іоанн Палеолокг [61], который, на том соборі будучи, тую згоду для земного панства ствержав і, не доїхавши до своєї столиці, на дорозі умер. І всі розбіглися. І папєж Євгеній [62] ні з чим додому приїхав. А турці заразом Константинополь взяли. Юж тому полтораста літ минуло [63]. А Сидор, митрополит київський, вихованець і ученик римський, приїхавши з того собору, хотів тую згоду в Руськой землі становити і привиліями кролевськими ствердити. Которого, повідають, утоплено. І так тая незгодная

згода внівощо ся розсипала і в жадном панстві нікгди не держана аж до нині.

— Що ж ви, таковими непотребними церкві будучи, о згоді церковной справи зачинати хочете і визнаваєте, іж були єсте в послушенстві соборної кафоличеської церкви под порядком вселенського патріарха, од которого вся Руськая земля од всходу сонця аж до повночі, з Словяни, з Болгари і з Сербами, крестилася і чудами освітилася по одпаденню римських заходних народов [64], яко одпав старший небесний ангел Сатана, з многими ангели, уподобляючися богу вишнєму, і та тоє місце вступив земний грубий чоловік, на которого одступник Сатана завжди воюєт і многих на погибель приводить і смертю забиваєт? Що ж ви мислите?

— Юж митрополит ваш Михайло [65] з покаяніем своїм умер, а Григорка, слугу і зрайцю його, злий дух замордував, і інших попов негодних бісове з церкви виметали. І гром з неба на ваші справи стріляєт, огнем палить, і знаки на церквах страшливії показуються, яко ж ся стало в Рогатині і в Галичу, о чом свідоцства і записи урядовії свідчать. І в Берестю Великом, в соборной церкві вашой, где єсте в той згоді вашой первую літургію, з папежниками змішавшися, служили, сталося вам вино в келиху вашом водою, аж єсте, іншого вина в другий келих наллявши, служби вашої дослужили. І в Грубешові, в місті, где єсте ся були зобрали, посполу [з папежниками] служачи свою службу в церкві, заволала на вас христіанськая жона з нареканням великим, которую єсте в пов служби казали бити во уста аж до крові, і повтікали єсте з церкви по переносі, оставивши келих сребрний з вином вашим на престолі. Который келих, розсівшися, вино на олтарі од себе випустив на ваше обличеніє. І свєщеник тоєї церкви од олтаря заволав, показуючи людем таковоє чудо. І збігся великий народ, хотячи вас загубити, аж вас великая сторона ваша і уряд замковий оборонили. І поймали єсте того попа і вивели єсте його вон із міста і дали єсте його всадити во іншом місті, в Городку, на колько місяцей, аби о вас перед людьми не [мог] говорити.

— А ви єще в костеліх папежських і на олтарях їх служби ваші служите без всякого встиду, мішаючи святості божії з противними набоженстви чужими, яко би Ваганіните во Язоті з Дагоном [66], скриню завіта господня поставляючи, кгди старший архієрей Ієлій [67], як Дагон, спадши з престола, шию зламав, і Офній і Фінн [68], законопреступники, його синове, єдного дня побиті [були]. Нехай [же] відають неприятелі, іж не для слабості божої, але для законопреступленія служащих йому звитяжство ся стало і скриня взята була і занесена до чужої землі, [іно і там] свою кріпость пока-

зала, з которою боввана оного на землю звергла і скрушила. «Не мішай, чого не [треба] мішати» — мовить святий Златоустий [69].

— А що подрукували много книжок, утаївши своє ім'я, як інший нікоторий о [од] вас пишет, лаючи кождому і грозячи, мовить: кто против вас пишет, і не смієт жаден імені свойого в книжках своїх написати, аби його не поткал [а біда], як Стефана-попа, которого в луцькой ріці утоплено, іж против вас стояти обіцявся, оповідався.

— І міщаном львовським і віленським, церковному братству, і теж берестейським міщаном дали-сьте ся знати. Відаєт то їх хребет і мішок. І попа їх Павла в Берестю єсте в темниці смородливой мордували, а іншим побожним священиком голови і бороди єсте пообголевали. І самого отця Никифора, который вас судив, того великого протосинкгела, в заточення одпровадивши, уморили, который писаннями і книжками своїми вас обволав. І Стефана Зизанєго [70], дидаскала школьного і казнодію, который на вас волав і книжки свої явне друкував, обезчестили-сьте і на його здоров'я так єсте важили, аж, през комин витиснувшися, утік з Вільни.

— Дивно єст всім, для чого Іпатій-єпископ, пишучи, криєт своє ім'я у своїх книжках, повних всякої прелесті, і под покриття [м] світить, а чому на свіщниці не стоїть, аби всі виділи світлость його. Інших у воді утопляєте, повинні будучи самі, ув'язавши собі камень до шиї, утопитися, яко і Христос казав. І видали єсте остатнюю книжку свою против книжки ніякого Філалета [71], грозячи йому києм. І пишет Потій в тих же остатніх книжках своїх нинішніх о новом календару, который єсте, в Римі по-руську видруковавши, принесли з Риму, хвалячи той богопротивний календар, як єст добрий і вельми потребний, і ніякого Лятоса [72], который против нового календаря мінуції видаєт, одповідаєте і до Риму на науку йому радите їхати, аби ся тут [з] клопоту рихлі [й] сього світа визволив.

— Такова єст єдность вашого флоренського собору розбойническього, на котром не єдин живота свойого благословенієм папізьким доконав, а іншим з ласки своєї [папеж] маєтності і віку продовжив і честьми великими обдарував: і Віссаріона [73], нікейського митрополита, кардинальством почтив, і Сидора, митрополита київського, вельми похвалив, і вас почтити обіцяв. А Марко [74], ефеський митрополит, премудрійший диспутач, з того собора тісними ся стежками витиснув. І руських немало попов тими ж стежками на свой гостинець приблудилося, хотячи, аби папезькая рука благословенством не досягнула їх, як о том Клірик Острозький [75] у книжках своїх ширей написав. І показуєте потвер-

жіння папезького правила вашого, як єсте упросилися держати віру гречеського православія до його ласки, доколя ся йому в чом противного що од вас у вірі грецькой не покажет. А що ж не єст противного в церкві йому од мала аж і до велика? Ні в чом ся папеж з вірою соборнія, то єст, кафолическія, церкви не згажаєт. Як он, будучи одщепенцьом, маєт утвержати православную віру, в которой сам жити не ізволяєт? Каяфа[76] — законосторожець, а Христа в законі крижуєт. Турчин — гроба Христова сторожець, а віри Христової не пріймуєт: як пес сукно стережет, а сам в нем не ходить. Пса всякого пезноснійший єст той, который преступаєт божественнія заповіді, хотяй би тисячми корун[и] на голові носив. І хто ся заста[но]вляєт за божий закон, над всякого царя зацнійший єст, хотяй би хто і послінднійший був. Бо мовить святий Златоустий: «Доколѣ храмлете на обѣ бедра ваша? Если ж християнство — добро, яко ж єст, пребивайте ж в онем, а если не добро, идѣте ж вон».

— Чому затрудняєте церков? «Епископ, или правильная закони храни, или от мѣста отступи»,— мовить святий Златоустий. Очі сліпії і члонки гнилії — здоровим завада.

— Бував папеж архієреєм первим в порядку церковном межи патріархами, держачи свой преділ западнія сторони, як на небесєх межи ангелами Сатана оддільную часть держав. Который, не заховавши стану свойого, із своїми послушники од порядку одлучився і на всходнюю світлую церков райськую воюєт, всіх до свойого послушенства ведучи, споминаючи собі первую зверхность, которую з другими посполу чиноначальники в порядку церковном мівав. Од которого сам гордостю своєю одщепився і всіх одщепенцями називаєт і винуватими чинить, кождого, хто би його не слухав, яко би Каяфа. Як ангели всі Сатані-противнику і апостоли Каяфі не остали винні, у своїм порядку богу служачи, так і патріарсі і всі, в порядку церковном пребиваючи, невинні папежові зостали, поневаж і Сатана не всіма чинами ангельськими рядив, только свой чин одділений держав так, як теж іншії чиноначальниці, архангели, ангели, престоли і господства, [начала, власті], сили і херувими і шестокрильная серафими свой чин держали

— Положив тиж бог преділи язиком по числу ангел божіїх. Не опустіло небо без Сатани, ані церков опустіла без Каяфи і без папежа. Суть архієрейства, начала, престоли, господствія і сили, і вся совершенная, ангельському чину подобная, служба од архієрейов всегда богу в церкві, опроч папежа, приносяться. Только папеж-архієрей у своїм чину і у своїй службі зо всіми противним и офірами його од єдності церковної, як противник, єст отвержен.

— Поневаж і тайни без єдності церковної нічого суть; і проклято їх благословенство, которим тайни совершаються, і вторим ідолослуженієм офіри їх іменуються, і син божий второє од них разпинається, і второє жидовство в них показалося, і все Христово і апостольськоє і святих отець преданіє зваріовали, одвергши всю службу божію і віру виницувавши, первих святих папежов своїх і всі порядки з церкви вивергли, як іншії первії одщепенці і еретиці учинили, за що з церкви всі виверженi суть і жадної святині не мають.

— Єдина церковная єдность, а не дві, о которой сам Христос молився отцю, і єдин рай, і єдино послушенство в церкві, яко Адамові в раю заповідано. Предвигнув Адам послушаніє, предвигнув і бог йому честь, і вся твар одбігла преступника, не хотячи йому покоритися, поневаж он богу в гордості своїй не покорився, богом себе розуміючи, яко Сатана, слугою божіїм будучи. Єсли слуга поревнует по добродітелі, почитан будет, і любить його пан; а єсли панству ровнатися похочет, изгнан будет вон. Оні суть панськії слуги, а не голова. Смотри ряду панського, а не [думай сам] панувати, ровняючися пану своєму. Кто в самоє сонце очима своїма посмотріти хочет, стратить і тую, що мів в своїх очах, світлость. Сатана од світлості потемнів, а од висоти небесного престола в пропасть земную вступив і для большої честі большую муку терпіти будет. Также і жидове, в великой славі будучи, в безчестіє незносноє со архієрейством своїм пришли. Як би дівиця, доколє своє дівство чесно ховает, дівиця єст, а єсли почтивость свою стратить, не єст дівиця, але по істинні блудниця, хотяй як дівиця убирається. Яко ж і Сатана преобразується во ангела світла, так же і слуги його яко би служителі істинні. Невеликоє чудо, яко мовить апостол: Іюда іскаріотський, апостол був, чуда чинив; ставшися здрадцею, не єст юж апостол. І Петр, верховний апостол, одщепенець був і з горким плачем і з покаянієм своїм до апостольського лика принят єст. І паче же мнимий намісник його, яко єретиці повідають папежа бути намісником Петровим, єсли до соборної апостольської церкве, ко своїй братії, навернеться, принят будет, поневаж брат єст, члонок, а не голова, согрішив яко чоловік: всяк бо чоловік лож, только єдин Христос глава церковная, без гріха, яко мовить пророк: «Грѣха не сотворил; ниже обрѣтеся лесть во устѣх его». І церков його, яко дівиця, чиста єст. Яко на небесах і в раю, так і в церкві гріх міста не мает. Кождий своє брем'я понесет. І ангелов, і апостолов, і святих злих бог не щадить, і коронованих вельможних станов змітует под ноги.

— Смотри як спочатку діавольськая хитрость през старших против богу незвитяжному воюєт і о самого Христа,

сина божого, куситься, мовячи: «Поклони ми ся, все ти дам»,— а кгди одповідь Христову услишав: «Іди за мною, Сатана, господу богу твоєму поклонишися і тому єдиному послужиши, служити [бо], а не пановати єси сотворен», тогди диявол, одскочивши, подвигнув на Христа власті набольшії дві: єдину — архієрейськую церковную власть, а другую — світськую, цесаря римського, власть, а до тих ще апостольськую здраду Іюди Іскаріотського приложив, і всіх лакомством посліпив, і Петра, верховного апостола, на одщепенство привів. Слишав його, пред всіми хвалячогося: «Єсли і всі соблазняться, але я, господи, не соблазнюся» — «Плоть єси, не хвалися». А кгди Петр обачив зверхность і можность і потужность суду на Христа і великость людей обраних, оглянувшися на свой убогий, малий, простацький, апостольський почет, а оні всі розбіглися, только єдин, молодший в літєх, Іоанн остався, і при нем только невісти плачуть, і самого Христа, пана їх, за шию на суд влекуть, і свідки збираються, судієве готові, блазньове зо всім народом Христу ругаються, і всі волають: «Возьми, распни його, кров його на нас і на дітєх наших, закон преступаєт, церков розмітуєт, сином божіїм бути себе повідаєт, царем себе називаєт. Не маємо,— мовять,— царя, токмо кесаря римського». Архієрей гнівається, шати на собі дрет, Пілатові [77] грозить, мовячи: «Єсли того не укрижуєш, не будеш товаришом кесарові»; тогди Пілат, умивши водою руки, видав Христа на смерть ганебную.

— А Петр, убоявшися, потрикроть запрівся Христа, пана свойого, а одошов преч, плачучи. Однак каявся того. І по воскресенії своєм Христос прилучив його до своїх апостолов. І потрикроть присєгав Петр апостольського лика не одлучатися, але єще, як братію свою, потвержати їх аж до смерті.

— Маєт папіж добрий приклад — Петрово і Павлово покаяніє і обращеніє.

— А претож розсуди собі кождий, од початку світа, яко той старий всігди і нині душ наших гонитель діавол єднаким способом своїм през найстарших, сильнійших і мудрійших станов против всесильному і премудрому богу воюєт, нашой доброй славі завидячи, которую он стратив, і нас наслідниками слави на тоє місце бог учинив. Того діля Сатана і сього остатнього віку, кончачи власть свою, през старших, найвищих, можнійших і мудрійших преложоних церков пустошить внутрнім неприятелем — архієрейом церковним римським, а другим — поганським цесарем нинішнім турецьким.

— Папеж, всіх ведучи до послушенства свойого, проклинаєт, мучить, забиваєт, войска насилаєт, панства і церкви забиваєт, вольності всякії одимуєт, грозить, кричить, трубить,

уставичне войну точить, малих і великих соблазняючи, церков соборную кафоличеськую у своєм дворі у себе в Римі бути повідаєт, новини по світу розсилаєт, проповідников нових законов своїх, єзуїтов, по всьому світу розсилаєт, времена і літа ізміняєт і лічбу од створення світа змішав і окоротив, і антихриста утаїв, і, яко би єще месії з жидами чекаючи, отвергши Христову кров, опрісноки, ведле порядку Ааронового[78], із жидами уживаєт, Христа-царя, ієрея свойого, офіру, ведлуг порядку Мелхіседекового [79], одмітуєт.

— А з другої сторони цесар поганський [80] церков з причини папезької опанував, до свойого панства всіх притягаючи, также, як папеж, церкви пустошить і на свої мечеті їх оборочаєт. Син чоловіческий [81] видан єст архієрейом і поганом на поруганіє, і, розпинаючи [його], насміваються, мовячи: «Єсли єси син божий, снійди со креста, будемо у тебе вірити; іних єси спасл, спаси себе і своїх нині».

— Таков єст промисл божий з початку світа о чоловіческом роді нашом. Завжди справедливих людей напротивко несправедливих виставляєт. Авеля, молодшого, против Каїна, старшого брата, і з ліпшими офірами виставив і на смерть видав [82], котрого сам Христос усти своїми спом'янув. Єноха[83], первого пророка, о скончанню світа пророкувати послав. І Ноя [84] против всього світа єдиного виставив. І Авраама [85]-патріарха против старшого, отця свойого, і против всіх одступников з вірою правдивою виставив. Ісаака[86], сина його, во образ Христов приняв. І Лота [87], братанича Авраамова, до содомлян [88] єдного послав: ліпший богу єдин спасаємий, ніжели множество погибаємих. І Якова [89], молодшого, против старшого Ісаава [90] благословенством патріаршим почтив, а Ісава, старшого, возненавидів. І Іосифа [91], молодшого, против всіх братій його умилував, і всі поклонитися йому мусіли. І Мойсея [92], єдиного, против фараона і против всіх єгиптян послав. І єгиптян в морі погубив, а по том і всіх жидов на пущі погубив, тілько два з оних зоставив, а Мойсею самому не припустив. І Ісуса Навіна [93], єдиного слугу Мойсейова, против тридцяти королев виставив: ліпше єдин творяй волю господню, нежели много беззаконников. Также против Навходоносора [94] і против всіх вавілончиков єдного Даниїла і трьох отроков [95] виставив, і, змішавшися з вавілончики, віру свою правдивую об'яснив.

— І так бог всегда чинити звикл, аби вірних своїх невольством караючи, утвержав, а невірних напоминав.

— І пророки всі тим же способом посилані були. І сам безгрішний Христос тим же бозьким промислом своїм на сей світ приходив, і невольним ся став, і дань цесарю поганському давав, і убозство великоє терпів, смерть ганебную подняв, і до

пекла вступував, аби нас всіх, яко син человіческький освободив вічними часи по сконченню марного сього світа. І апостолов, убогих учеников своїх, в неволю по всьому світу послав і зо всіма людьми невірними змішав.

— По том у триста і шесть літ для поган невірних царство християном в Константинополю на тисячу і на двісті літ дав був бог, аби тим жидов і поган собі привернув і всі зловірнії єретики осудив, аби не мовили противниці, іж бог сили не мает. І предся нині жидове і папежниці з єретиками і погани мовять, іж для того не віримо, же царства христіанського свойого в Константинополю не маєте. А през тії всі великії літа, христианськоє царство видячи, чому всі не кристилистеся? Але єще папіж і іншії одщепенці з єретиками од єдності церковної поутікали до Риму, як жидове до Самарії пред остатнею погибеллю своєю. А ледве только полтораста літ минуло, як турці-обрізанці, пособителі ваші, в Константинополю панують. І змішали-сьте-ся з ними всі в купу, аби-сьмо вас упоминали, ніжли остатняя погибель всьому світу прийдет. І не речете, аби вас не упоминано.

— Так возлюбив бог мир,— [мовить апостол],— же сина свойого єдинородного послав, аби кождий віруючий в нього не погинув, але аби мів живот вічний. І єще Єноха і Ілію і Іоанна Богослова [96] пошлет, которих єще живо заховав свідками бути о трьох законах: Єнох о прирожоном законі учити будет, а Ілія о писаном людськом законі і о пророцєх і о Христі учити будет, а Іоанн Богослов о новом законі благодаті Христової вірних і невірних учити будет, аби не пришов і не поразив землю напрасно.

— Таков єст божий промисл о чоловіческьком роді нашом, который з високості престола [царства] свойого промишляет і о нашом російськом. Послав к нам двох патріархов од великих столиць, од великія Антіохія Іоакима і од Константинополя Ієремію, і великого протосингела Никифора, през которих нас карав, учив і письмом напоминав сього остатнього віку.

По которой розмові розішлися, нічого больш не чинячи. І з тим з сейму роз'їхалися. Аж по сеймі указавсє декрет сеймовий, яко би по той розмові статися мів, же король його милость узнавает, же оні добре учинили, а Річ Посполитая познавши, іж самі на доводєх противко них устали, і декрет на них вишов.

І так уставичне і по сей день на церков воюють, кого могучи лагодними слови, врядами, достойностями до себе зневоляють, а інших мучать, грозять, книгами фальшивими закидають, книги змишляють, пишуть под датою старою письмом старим, яко би колись тая згода трвати міла.

Але присмотрися пильно в самую річ, же хоть такоє письмо староє демони змишляють, але річ вся Потієва, яко би усти сам мовив. При том знайдеш слова там віка теперешнього уживанії, которих старії продки наші не уживали. Бо як поляці у свой язик намішали слов латинських, которих юж простії люде з налогу уживають, також і русь у свой язик намішала слов польських і оних уживають. Тогди снадне познаєш, же то книжки змишлені і неправдивії.

Наконець, хотячи тим барзій унію ствердити, тоє, що первій в нашій церкві ганили — згола всі наші церемонії і віри визнання і сакраменти — тоє все юж хвалять, только же би-хмо папежа за голову признали, а всі церемонії наші похваляють. В чом явная єст облуда, припатрся.

То теж і короля собі з'єднали, аби не только духовного, але і свіцького вряду [не давати] нікому, кто не єст папежов, а русин, коли не [єст] уніятом. І вперед незнайомих питають, єсли поляк, чи єст католик, а єсли русин, чи єст уніят.

Наконець, і у права, коли стягаються з собою, теди также питаються, єсли католик альбо уніят, і на то баченнє мають.

В старанню малженства также великоє о том питаннє чинять і забороняють. Только коли трафиться руська богатая альбо дідичка маєтності, так же [хотя б] і геретичка, то позволяють своїм таковую взяти альбо поняти, повідаючи, же спасеться жена невірна о мужі вірні.

На столиці єпископськії не дбають о годного альбо, жеби ведлє канонов, хотяй повідають, же вцалє їм канони зоставлено. Поставять його, биле визнав папежа за голову, хотяй ледво читати будет уміти. А другий, як холмський, і читати не умів, а предся го поставили на єпископію. А коли спомянет кто, же не ведлуг канонов, зараз одповідають, же папіж його благословив, то юж годен. А оні теж попов глупих і неучених ставять, биле гроші брали.

А тую свою унію яко наймоцній і найліпшей умоцняють.

Припатр же ся, чоловіче христіанський, той всей справі, одколь початок взяла, яко ізперва діавол межи руссю забігав, аби православіє не коренилося [97], яко княжат лакомством, тиранством подавив, яко наук размножити не допущав; а который хотів в Христі жити, кождий мусів панства одстрадати, альбо у монастирі живота докончити, альбо живота пострадати; і так, не допустивши наукам ширитися, останок, що позостало од продков оних княжат, у віру римськую привів, а інших у безуміє.

І нинішнього часу тою ж проклятою унією на правовірних воюючи (кгди ж так завше діавол на церков божію воюєт, бо нужно єст царство небесноє і нужниці восхищають його), яко то западняя сторона ізперва ся кохала у гордості, так

і тепер там пиха панует, і що-кольвек чинить, все для того чинить, аби видимі чоловіки були і похвалу односили. А Христос, збавитель наш, не об'явився мудрим фарисеям [98] і законоучителєм, але убогим і неучоним, аби не мудростію Арістотелевою [99], поганською, але смиренномудростію духа святого бозство своє показав. І для того сам покорний був, аби-сьмо покорнії всі були; для того не казав собі сокровища на землі збирати, але на небесєх, аби-сьмо там серця наші ховали, где і скарби наші, то єст до неба. А їх видимо, яко во всем противні суть євангелію Христову.

Але див, яко ложно [западниці] удають, аби їх перший папа мів бути наступником Петра, святого апостола [будьто би єпископа] римського, кгди ж не так ся заховують самі, яко Петр святий, ані учать ведлуг науки Петра святого. Бо і о том єст вонтпливость, єсли же так верховний апостол Петр в Римі єпископом був, бо і о том тісно вмістила барзо церков святая. А іж там святий апостол Петр не був єпископом, і то для відомості коротко указується од Діяній святих [апостолов] [100] і з листов Петра святого і [святого] Павла [101], только мудре уживай, що кгди літа порахую всього теченія святого Петра і Павла, где і коли учив і где був послан который [102].

Уваж добре пристє святого Павла до Риму, где обачив з порахування літ, же там в Римі не було Петра святого тогди, бо Павел святий єсли інших всіх, которих там застав, споминаєт, а о Петрі святом змінки не чинить; а певне, коли би там [Петр святий] був, а звлаща єпископом, не мів Павел святий його пробачати.

А іж Петр, святий апостол, не самому Римові, але вселенной апостол був і не до поган, але до обрізанних жребій служенія йому пав. А [то як же] римляне твердять свойого папу бути намісником Петру святому яко єпископу римському? Єпископство розуміється єдного місця особного і особливий пастир, абовім єпископом посполите того називаємо, который одиної особної церкви єст самодержця і властитель. А в Письмі Святом нічого не найдем, аби Петр святий в Римі мів столець єпископський держати і Римові учителем [і] єпископом бути.

Кгди ж, яко історія церковная свідчить, іж [он] смерть приняв по воскресенії Христа в шестьдесят і осмь літ; а Іоанн святий Богослов, на острові Патмос вовиденний будучи і пишучи, там був по вознесенії Христовім 96-го року, яко о том історія церковная свідчить, пишучи посланія божія до седми церквей, о римськом єпископстві і о наслідництву Петровом змінки не чинить, окром, кгди його [тобто Рим] антихристовим Вавілоном називаєт.

1. Напрод то найдеш в Апок[аліпсисі] [103] 13, 17 глав[і], одколя судимо, же Петр святий римської столиці власним єпископом не був, а то із тих причин:

2. Іж в Письмі Апостольськом [104] [того] не найдується. А іж Петр святий всей вселенній апостол [був], яко ж [би] он мів покинути вселенськоє посланіє і до римської столиці яко приватної єпископської [єпископії] прив'язоватися і єпископом бути?

3. Іж апостолу Петру злецено євангелію проповідати во Іудеї, а Павлу святому до поган [іти], о чом знайдеш у II посланії до галатов [105] (гл. 9, ст. 7 і 9), где Павлу святому до поган, а Петру святому до жидов проповідь поручено (там же, до галатов, гл. 9). Чому ж теди ми против ясному Письму Святому маєм вірити тому, жеби Петр святий, покинувши овечки свої властнії, в чужії, которії іному поручено, втручатися мів?

4. А хочай би і так було, яко гісторикове римськії твердать Петра святого 25 літ єпископією римскою рядити, то власне потреба була Петру святому по вознесенії Христовім в 40 і 3 літа в Римі жити. Кгди ж 68 літ всього віку його по вознесенії Христові[м] було.

Але явне найдується в Діяніях апостольських Петра святого в року 44 не в Римі, але во Ієрусалимі в день Пасхи бути і з в'язення уйти, о чом в Діяніях апостольських в главі 12 пишет.

По том року 52-го пишет, по вознесенію господню, не в Римі, але во Ієрусалимі найдується, ано на оном заволаном апостольськом соборі. О чом маєш в Діяніях апостольських гл. 15-та, бо то значиться з листу Павла святого, до галат[ов] писаного. Абовім Павел святий зостав християнином по вознесенії Христовім 35-року.

Придай же до того 3-ри літа, о которих сам споминаєт, же аж по трьох літах пришов в Ієрусалим оглядати Петра, о чом маєш ко гал[атов], гл. 23-тя.

Зась возьми 14-ть літ, о которих споминаєт, іж кгди тоє 14-ть літ минуло, пришов Петр до Ієрусалиму на звиш помененний синод апостольський, і з ним пришли Варнава [106] і Тит [107], о чом маєш [в листі його] до галат[ов], гл. 2, [ст. 1].

Лічи ж собі од вознесенія Христова до навернення Павла святого літ 35-ть, по том 3-ри літа, яко первий раз до Ієрусалима пришов, по том 14-ть літ, яко з Варнавою повторе пришов до Ієрусалима. Теди знайдуться 52-ва роки од вознесенія [Христова] до собору апостольського, на котром Петр святий не в Римі, але во Ієрусалимі, не біскупом римським, але апостолом Христовим найдується.

І Павел святий строфует його о лицемірстві [Послання до галатів гл. 2, ст. 12]. І з того знати, іж не був старший Петр святий од апостолов, але ровний всім, бо кгди би був княжатем апостольським, не смів би його Павел святий строфовати.

Не був теж [Петр святий] в Римі по року 52-му, але во Антіохії, о чом маєш до гал[атов] в пос[ланії] гл. 2, ст. 11, а по том заразом найдується не в Римі, але во Вавілоні, славном місті ассірійськом, о чом маєш в першом листі Петра святого [гл. 5, ст. 13].

По том зась в року 54-му не в Римі найдується, бо Павел святий того року з Коринфу до римлян писав лист свой [108], в котором поздоровляєт чольнійших христіан, которії в том часі в Римі мешкали, а Петра святого, так значного апостола, ні єдним словцом не споминаєт. А коли б Петр святий був там єпископом і церков божію там фундував, не смів би Павел святий на чужом основанії церкви божої будувати, яко о том сам свідчить, іж на чужом основанії нігде не будував [Послання до римлян, гл. 15, ст. 20].

Ані теж був в Римі [Петр святий] року 55-го, в который час Павел святий з Ієрусалима, в'язнем будучи, до Риму през Юлія-сотника проважоний, которому на стрітеніє [109] всі христіане, которії в Римі були, за місто вишли аж до Пієва [Аппієва] торжища [110] і до оних трьох корчем, о чом знайдеш в Діяніях [гл. 28, ст. 15], где Павел святий, христіани вітаючи і много з ними бесідуючи, Петра святого не споминаєт і змінки о нем не чинить.

Ані теж в Римі [не] був року 58-го і 59-го, през которії дві літі Павел святий в Римі [учив], за вольностю сторожною ходячи і всіх къ собі приймуючи, з жидами о невірстві розмовляючи і оним його оповідаючи, і [Христа проповідуючи], і іж до поган слово спасенія послатися мусить за непріятіє їх, где жидове з ним бесідують і кажуть йому, називаючи віру христіанськую єрессю і повідаючи, же о ней чули, але за правдивую не приймують. І там о святом Петрі нічого не споминаєт. О чом найдеш в концi Діяній.

І з того в'язення Павел святий писав листи з Риму до галатов, до єфесов [111], до тессалоников [112], [другий лист] до Филимона [113], вторий лист до Тимофея [114]. В которих листєх знайдеш то, где Павел святий значнійших христіан, которії на той час в Римі були, споминаєт, а о Петрі святом жадної змінки не чинить. Которого би був не утаїв, кгди би в Римі був альбо єпископію держав. Теди би був альбо його, альбо єпископію його спом'янув.

Але що больше, найдеш в листєх святого Павла до філіпписов [115], до тессалоников і до Филимона писаних, где [з] своїм іменем і ім'я Тимофеєво в способ його служби

споминает, а Петра святого не споминает. А певне би спом'янув, кгди би альбо єпископом, альбо сам на той час в Римі мешкав. А Павел святий дві літи зуповних в Римі учив.

А в канонах святих написано: «Павел святий Петра святого строфуєт». Чого би не [смів] учинити, кгди би йому не був ровен. Потому, іж Павел святий проповідав бути Христа головою церкви і каменем краєугольним, а Петр святий, єсли он був камень вірі і головою церкви божої, теди би му Павел святий достоїнства і владзи не уймовав. О чом маєш до ефесов в першом листі, гл. 22, і в втором листі, гл. 20.

Не був теж в Римі Петр святий і тогди, кгди Павел святий з Риму писав до філіпписов в листі осьмом, где пишет, іж в Римі не мает ровного собі в проповіді слова божого, который би мів щире справи ваші на баченню, кгди,— повідает,— всі свої[х] [справ] іщут, а не Іисус Христових. Одтоль значиться, іж альбо Петр святий в Римі не був, альбо Павел святий, там будучи, не Христових, але своїх приватних справ уживав, яко теперешнії римськії біскупове.

Ані теж був Петр святий в Римі, коли лист до каласаїв [116] з Риму був писан, альбовім кождого таковового, который би собі над каласаями старшинство признавав, в тихості ума і во службі ангельськой, зась кгди певних покармов заказував, кгди образ побожності в вольной службі і тілу свойому не фолькгуючи, що тепер римськії мніхи чинять, же тіла свої бичують. З тих теди слов, альбо Петр святий на той час в Римі не був, кгди тоє писано, або Павел святий барзо упорне против ньому грішить.

Зась знову в Римі і на он час [Петр святий] не був, [коли лист до колосиїв з Риму був писан], кгди Павел святий споминает Арістарха [117] і Марка [118], други Варнавині і Іїсусові [119], которого Іїсуса гостем називають [Юстом називають], которії в той час в Римі були, і Павел святий їх споминает, іж од обрізанії були йому утіхою і споспішники в будуванню церкви Христови.

Ані теж в той час не був в Римі, кгди Павел святий до Тимофея вторий лист писав о том Онисифору [120], который його з пильностю в Римі шукав, а там не споминает о святом Петрі. А кгди би Петр святий в Римі був альбо столець єпископській держав, тогди би оний Онисифор, не питаючися леда куди, але би зараз пошов до Петра святого альбо до його намісника.

Ані теж був в Римі, кгди Павел святий писав до філіпписійов з Риму, в котором [листі] споминает Єпіфрата [121], Марка, Арістарха, Дімаса [122] і Луку [123], повідаючи, же оні йому були

помочні в проповіді слова божого, а Петра святого ані його намісника не споминает.

Уваж же ту, християнський чоловіче, яко римськая столиця привлащает своїм папежом, яко би оні міли бути намісниками Петру святому яко єпископу римському, а в Письмі Святом не знайдеш того, аби мів бути єпископом римським, а, наконець, і то, аби в Римі мів пострадати. Овшем з історій церковних їх же власних римських показується, же Петр святий не в Римі, але во Ієрусалимі расп'ят був, яко Николай Ліра [124], который пишет на дванадцєть третюю главу Матфея святого, другий Єронім святий, презвітер (в Ієрусалимі стремглав разп'ятий був, яко пишет Николай Ліра в Толковaнії Євангелія на двадцеть третюю главу св. Матфея, а другий Геронім, презвітер) римського костьола й Дімаса-папежа [125] найкоханший будучи, тот, пишучи на главу Матфея святого 23-ю і 24-ю [в Толкованії на главу 23-ю і 24-ю Матфеєва Євангелія] о том явне пишет.

З тих теди причин столиця римськая неслушне собі привлащает од святого Петра суксцесію, бо ся ту показало десятьма способи: першая, іж в Письмі Святом того немаш; другая, іж Петр святий не Римові, але вселенной апостолом був; третяя, іж Петру святому не до поган, але до обрізаних на проповідь [іти] жребій пав; четвертая, іж в Римі там його бути не споминает; п'ятоє, іж в Вавілоні, ассірійськом місті, учив; шестоє, іж обадва листи свої не до римлян, але до жидов писав; седьмоє, іж не Петр, але Павел святий римлян, там сам будучи, яко і през листи учив; осьмоє, іж Петр святий не в Римі, але во Антіохії седм літ євангелізував в Понті [126], в Галатії, в Вітінії [127], в Каппадокії і во Азії, о чом гісторик костьола римського церковний Євсевій в третіх книгах своїх в главі 1-й пишет; дев'ятоє, іж із власних же листов його явне той же Євсевій [128] в тих книгах своїх главі 4-й пишет тими слови, в которих мовить, [в которих] сторонах Петр святий тим, которії були од обрізанія, Христа іcповідав — в Понті, в Галатії і во Ахії [129], явне писав, ні до кого [іного], только до жидов, і одтоль знати, же до римлян нікгди не писав і учителем їх не був; десятоє, іж Іриней, гісторик костьола, учитель церковний [130], виписуючи лічбу єпископов римських і споминаючи Климента [131], єпископа римського, который апостолов знав добре і за їх віру християнином зостав, і третім єпископом його бути лічить, а вторим Анаклета [132], а первим Ліна [133].

[З] тих так значних свідоцтв і сліпий ощутити може, же Петр святий нікгди єпископом Риму не був і онії слова, Петру реченії, до столиці римської не стягаються, аби она сама только міла власть на землі в'язати і рішати і [двері] до неба ключами Петровими одтворяти. Бо тії слова только трикрат-

ному отверженію служать: «Ти єси Петр, то єст камень віри, і на том камені церков мою збудую, і врата адова не одоліють її» [Матфей, гл. 16, ст. 18]. Зась знову [мовить]: «Петре, паси агнца моя, паси овца моя» [Іоанн, гл. 21, ст. 15]. І для того, кгди трикроть його питаєт, же ся трикроть заприв, зась знову мовить: «Петре, тобі дам ключі царства небесного. Що зв'яжеш на землі, будет зв'язано на небесі» [Матфей, гл. 16, ст. 18]. А то не для чого іншого мовить йому, только для того, аби для спасенія свойого не розпачався. Также і тії ключі не только Римові, але всім преложоним духовним служать.

Але то дух антихристов вимислив здавна, аби тим снадней папу самого умовити могл, ніжли при чотирьох патріархах будучого, бо снадне чотири в п'ятом виступок обачать, будучи йому ровні властію, з того строфувати його могуть. А тепер ніхто строфувати його не может, і що-кольвек учинить, би теж і напротивнейшоє, тоє всі його подручники за річ правдивую приймують, хотяй часом самі відають, же противно правді, на то ся обезпечаючи, іж би он мів бути намісником Петра святого, которому Христос рек, же брами пекельнії його перемочи не могуть.

А то ся тут показало, же Петр святий римської столиці не був єпископом, за чим под тії дари його самі только єпископове римськії подпадати не могуть, але з іншими ровно. Яко ж діавол так уловив тую столицю западнюю, іж її найпервій од патріархов одорвав, а по том владзу свіцькую в Римі йому [папежу] подав, до того мудрость поганських філософов в сердцю їх залецив, которою уловлен будучи, смиренномудріем божіїм погордів. При владзі світа того будучи, і мудрость світськую улюбив.

Которая його за всіми секзаками [секваками] до того привела, іж властнії слова Христові около пречистих тайн поживання совершенним живим тілом, [то єст] хлібом божественним, обернули на мертвий хліб, не веселля, але жалю, то єст он оплаток. А що большая, противко ясних слов Христових, который мовить: «Кто не поживаєт тіла сина чоловіческього і не пієт крові його, живота вічного в собі не маєт». А мудрость римськая научаєт вірою досягати, іж во оплатку тіло і кров Христова єст. Що єст великое матацтво і фундамент всіх інших єресей. Бо подобній було самому Спасителеві так речи: «Ту во єдном хлібі тіло і кров». Чого Христос не рекл, але розділив особно тіло под особою хліба, а кров под особою вина. Що щирей вселенський учитель, Павел святий, научаючи, мовить, же од господа то приняв; под хлібом — тіло, а под вином — кров Спасителєву, во пам'ять страданія його, вірним уживати кажет. А они ввесь мир од святого келиха оддалили.

А по том іншії всі святості, которії церков святая од святих апостол і богоносних отець приняла, єдні проч викинули, а другії повиворочали.

І так діавол сіті свої ім далей, тим барзій в них розтягает. А господь бог ся в том кохаєт, в чом костьол альбо темплюм, взявши назвисько од потупленія віри Христови, забавляється.

Бо і царество грецькоє, котороє ся первій називало християнським, міло в собі тую мудрость світськую і владзу земную. І для того яко самі цесарове християнськії, так і патріархове всіх чотирьох столиць [134] в рожнії блуди, герезії, одщепенства од православія вопадали. І для того господь бог, не хотячи дати погибнути тому царству, за великії добродітелі їх продков, помилував їх (що римляни казнею бути розуміють, але ми, православнії, помилуваннєм). Напервій мудрость світськую оддалив од них; а дав смиренномудріє, одняв скіпетра царськії, которії мучували православних християн, а дав хоть поганина, але оборонцю. Которий, хочай то взявши свой кінсон, не только духовним, але і світським православним без дання причин жадної кривди не чинить, і, як пес, скарбу стережет, сам не разхищает і хотящим разхищати забороняєт.

Тут ся виповняють онії слова Христові, же брами пекельнії віри Христової, на визнанню Петра святого уфундованої, перемочи не могуть. Тут ся і онії слова виповняють: «Не бойся, малоє моє стадо, яко отець мой благоізволив вам дати царствіє небесноє». Тут ся виповняють [слова] і о оном кораблі, плаваючом по морю зуповном, же його волненіє затопити не может. Тут ся виповнили і онії слова: «Поселяю вас, яко овці посреді вовков».

Присмотрімо ж ся, яко поганин, ворожий неприятель, віри не ломлет, не губить, за віру не мучить, маєтностей земних не забирает, до своєї віри кгвалтом не примушает, яко римськая столиця.

Нехай же тя не приводить до одступлення віри оздоба церемоній римських, вольності, розказування всьому світу, мудрость світа того і щастя світовоє. Бо тоє все не пользуєт, але вредить, і в том ані сам Христос, ані апостолове, ані отцеве святії не кохалися, і овшем од того бігали.

А [з] другої сторони — наших патріархов убозством і зневоленнєм не стидися. Сам абовім Спаситель за себе кінсон давав. І апостоли і святії отці аж до трьох сот і шести літ по вознесенії Христово[м] под нечестивими царями [жили]. І овшем з того ся тіш, іж наша церков єст уфундована і основана на Христі, камені краєугольном, засіла в Сіоні во Ієрусалимі, там, где все спасеніє наше содіяся. маєт в собі святості од Спасителя цалії, ненарушонії, віри

визнання невонтпливиї, і нераздрушониї. І онії обітниці Спасителеві на [нас] ся виповняють, же брами пекельнії православія церкви восточної не перемагають. Не только вселенський неприятель, але і з нас самих повставші ложнії учителі, ухопленії мудростію римською, одступленієм своїм правовірних християн одоліти не могуть.

В том можеш собі на приклад взяти братство віленськоє[135], як його превратити не могуть од православія ні огнь, ні меч, але тим барзій бог їх подкріпляєт, так, іж в нім знайдуються люде учониї, годниї, терпливиї, смиренномудриї; мають шлем спасенія і меч духовний, одолівають властєм потужним, духовной і світськой, а слово божіє не в'яжеться, але овшем ростет і множиться у правовірующих.

Не слухай же тих баламутов, которії тобі вдають, іж би там церков божія правдивая міла бути, где владза світськая з духовною змішалася, где пиха гніздо собі збудувала, где мудрость світа того панує́т, где філософія поганськая, Арістотелева наука, слово божіє виворочаєт і інако вірити кажет, где духовнії пространно живуть, вольностей вшеляких заживають, на віру [православную] і святую не словом божим, але мечем воюють. Бігай од них, бігай! Бо то не Христова, але антихристова віра, которої ся противниці наші держать.

Мелетій
СМОТРИЦЬКИЙ

ΘΡΗΝΟΣ,

ТОБТО ПЛАЧ ЄДИНОЇ СВЯТОЇ ВСЕЛЕНСЬКОЇ АПОСТОЛЬСЬКОЇ СХІДНОЇ ЦЕРКВИ, З ПОЯСНЕННЯМ ДОГМАТІВ ВІРИ. ПЕРШЕ З ГРЕЦЬКОЇ МОВИ НА СЛОВ'ЯНСЬКУ, А ТЕПЕР ІЗ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ НА ПОЛЬСЬКУ ПЕРЕКЛАДЕНИЙ ФЕОФІЛОМ ОРТОЛОГОМ, ТІЄЇ Ж СВЯТОЇ СХІДНОЇ ЦЕРКВИ СИНОМ.

Фрагмент

РОЗДІЛ 1,

в якому міститься плач, або нарікання церкви святої східної на злочинних синів

Горе мені, злиденній, ой леле, нещасній, звідусіль в добрах моїх обідраній, ой леле, на ганьбу тіла мого перед світом із шат роздягненій! Біда мені, незносними ладунками обтяженій! Руки в оковах, ярмо на шиї, пута на ногах, ланцюг на стегнах, меч над головою двосічний, вода під ногами глибока, огонь з боків невгасимий, звідусіль волання, звідусіль страх, звідусіль переслідування. Біда в містах і в селах, біда в полях і дібровах, біда в горах і в земних безоднях. Немає жодного місця спокійного ані житла безпечного. День у болістях і ранах, ніч у стогнанні й зітханні. Влітку спека до млості, взимку мороз до смерті: бо ж гола-голісінька і аж на смерть гнана буваю. Колись гарна й багата, тепер споганіла й убога. Колись королева, всьому світові люба, тепер усіма зневажена і спечалена.

Приступіть до мене, усі живі, всі народи, всі жителі землі! Послухайте голосіння мого і дізнайтесь, якою я була колись, і подивуйтеся.

ПЕРША ОЗДОБА СХІДНОЇ ЦЕРКВИ

Посміховищем тепер світові стала, а колись була дивом дивним і людям, і ангелам. Оздобленою була перед усіма, принадною і милою, гарною, як вранішня зоря удосвіта, красною, як місяць, чарівною, як сонце, одиначкою у матері своєї, вибраною неньці моїй рідній за єдину чисту

голубицю непорочну, ані жодної близни і зморшки або чогось такого не маючи. Олія розлита — ім'я моє; криниця води живої — назвисько.

Вгледівши мене, дочки сіонські [1] найблагословеннішою королевою проголосили. Коротше кажучи, тим я була між дочками сіонськими, що Єрусалим між усіма містами жидівськими; що лілія між терням, тим я була між дівицями.

Через ту красу зажадав король, кращий з-поміж синів людських, вроди моєї, а полюбивши мене, вічним шлюбом з собою з'єднав.

ЦЕРКВА СХІДНА ОД ВЛАСНИХ СИНІВ СВОЇХ ТЕРПИТЬ

Діток народила і зростила, а вони зреклися мене, стали мені посьміховиськом і глумом. Бо роздягли мене з шат моїх і голою з дому мого вигнали: одняли оздобу тіла мого і голови моєї окрасу забрали. Що більше! Вдень і вночі зазіхають на бідну душу мою і про згубу мою постійно мислять.

О ви, котрі стоїте передо мною, ви, котрі дивитесь на мене! Послухайте і зважте, де є болість, подібна до болісті моєї? Де є туга і жаль, подібні до гризот моїх? Діток вродила, пильно їх ростила, а вони мене зреклися і привели до упадку.

І тому сиджу зараз, як одна із удів розплаканих [2]. Колись пані сходу і заходу сонця, півдня і північних країв, удень і вночі плачу. І сльози по щоках моїх, як потоки річкові, течуть: всі мене покинули, всі мною згордували. Рідні мої далеко од мене; приятелі мої неприятелями мені стали; сини мої, ящуриному позаздривши племені, плоть мою отруйними жалами жалять.

Слухайте жалісної моєї повісті всі народи, беріть у вуха всі, що живете в окрузі світу!

Сини і дочки мої, котрих зродила і зростила, зоставивши мене, пішли за тою, котра ними не боліла, аби з набутком із дорідності її насититись. Священиків моїх осліпило, пастирі мої (не хотячи знати, що про душу йдеться) оніміли, старші мої одуріли, молодь моя здичавіла, дочки мої до розпусти вдались. І всі одним намислом, бога і правду його занедбавши, на душу мою заповзялися. Роззявили пащеки свої, шиплять та скрегочуть на мене зубами своїми, мовлячи:

— Настав уже день той, на який ми чекали. Ходімо і позбудемось її, і викорчуємо із землі пам'ять про неї!

Що б любити, так паплюжать мене, і добро моє злом мені оддають, і ненавистю за любов мою віддячують. Дали мені замість коштовних шат моїх зітліле лахміття. І стала я їм кісткою поперек горла.

О болісте душі моєї! Ой леле мені, обшарпаній, біда мені, погордженій!

Притупилася від безупинних сліз бистрість очей моїх, розтривожилось усе всередині у мене: завмерло в стражданні життя моє, і літа мої в зітханні застигли, розвіялись, як дим, дні мої, а кості мої, як вижарені, висохли. Посічено мене, як сіно. І зав'яло серце моє од голосного плачу мого. Присохло тіло моє до костей моїх.

Роздерли на мене пащеки свої, як пащеки неприятельські, словами зрадливими і облудними наповнені. Взяли сокири в руки свої і щукають душу мою, аби її погубити.

Звідусіль сіті, скрізь ями, звідусіль отруйні жала. Там вовки драпіжні, а там леви розлючені. Звідси дракони ядовиті, а звідси василиски люті. Не бачу, куди повернутись, не знаю, куди податись, до кого голову свою прихилити, кому себе в оборону дати.

Чи не є се, о небо і земле, нова болість і нечуваний жаль, що синів породила і виходила, а вони мене зреклися?

Одному мужеві панною була пошлюблена, одному в заміжжя була віддана, з одним зачала, в однім лоні носила, одним молоком живила, та різних, однак, звичаїв (ой леле!) синів на сором і болість свої бачу. Немає нікого серед них, хто б вітця наслідував. Немає жодного, котрий би йшов за матір'ю. Що більше! Виродкам і підозрілим позаздривши, язики свої супроти родичів нагострили. Вітця соромлять, матір оббріхують. Вітцівською наукою згордували. Материнське старання зневажили. Всі разом одпали і непотребними зостали. Немає з-поміж багатьох жодного, котрий чинив би добре.

Біда неплідній, біда безпотомній, як закон мовить: «Проклят кожний, хто потомства в Ізраїлі не зоставить!» О, наскільки ж більша біда і глибше зло злих звичаїв, з підступністю і сваволею, з непокірністю нащадків зоставити, з яких вітцю сором і матері наруга буває! Тим-бо мовиться: «Жити будете, аби люди, бачачи ваші добрі вчинки, хвалили вітця вашого». Се кажу, бачачи, що мене зганьбили. Родича разом з родичкою. Як сказано: «Син мудрий і слухняний честю є вітцеві, а дурний і непокірний в ганьбу матір свою ввергає».

Багато разів за життя мого різних од синів прикростей зазнавала, багатьма способами од дочок непоштивостей перед законом і в законі терпіти мала, та, однак, теперішніх прикростей і зневаг ні з чим порівняти не можу.

СТАРОЗАКОННОЇ І НОВОЗАКОННОЇ ЦЕРКВИ ВІДМІННІСТЬ

Бо ж під законом гріха живучи, полуду на серцях своїх носили, а тому не могли ані волі божої достатньо знати, ані її досконало сповняти. А тепер, зазнавши ласки моєї, що їм ту полуду з очей зняла і всі їхні злі вчинки на себе прийняла, сама понесла і богу-

вітцю досить за них учинила, вибрала їх, од позову звільнила, виправдала і посвятила, за жодне із тих великих подань добродійці оддачі не оддаються, і жодною подякою не оддячується. А що ж? Замість оддачі і дяки — невдячність і погорда.

Що про се сказати? Що про те мовити маю? Що інше, як не те, що краще мені воістину умерти безпотомною було, аніж дітей в непослусі й безбожності бачити. Вони ж бо що більше дарів набирали, то більше подяк світові виставляли, і що тіснішу спілку із ним укладали, то сталіше у ній тривали.

Що ж із того вийшло? Куди подалися? Яку собі дорогу обрали? Ваалову [3] скорше волю сповняти, аніж божу, зволили. Валаамовою [4] дорогою поспішніше, аніж вірного пророка божого, іти зважились. Зняту із сердець полуду знову на себе наклали, неправду полюбили і з часом у ще гіршому злі погрузли. Осторог не слухають, обраністю нехтують, виправдання і посвячення отвергають, а, коротше кажучи, злом за добро оддають.

Такої цноти синів у дому своїм кормила, такої людськості діток на лоні своїм пістувала, що тепер повсякчас утробу мою гризуть і смерть мені завдати силкуються.

Під опікунами і наставниками колись пробуваючи, про повеління їхні не дбали. І не дивно, бо такі серця їхні затверділі були, що бачити не бачили і чути не чули.

Тепер сам опікунів тих надавець стоїть, старання докладає, упоминає, руку помочі простягає, слух до слухання одтворяє і зіниці до бачення розкриває. Та не тільки його не слухають і йому не скоряються, а ще й свавільно очі одвернувши і вуха заткнувши, перед добрістю пана свого хороняться і у безвихідні прірви тікають.

Ох, тяжко мені воістину із тим непокірним потомством, із тим ядовитим ящуриним кодлом, тяжко! І хто ж страждання ті зі мною розділить? Хто мені плакати допоможе? Синів зродила і зростила, а ті зле мене зреклися і ядовитими язиків своїх жалами в мене вп'ялися.

Перше посланців і слуг слухати не хотіли, а тепер сам пан бог прийшов, сам взиває і вчить, аби, вагою гріхів обтяжені, в нім охолод щукали і в нім перепочивали. Тому тим охочіш послух чинений бути мав би, що панський голос від голосу слуг вагоміший. Що ж на те виродки? За єгипетськими казанами і часником [5] швидше уганятися воліли, ніж на вишукану вечерю гостинного пана свого поспішати.

ПЕРВОРОДНІ СИНОВЕ СХІДНОЇ ЦЕРКВИ

Де тепер ті часи, в які мучеників я родила? Де ті літа, в які справедливо і побожно я в дому своїм пробувала? Де благословенні ті всього світу докторове, апостолове? Де їхні необлудні послідовники — пастирі і вчителі?

Вас тепер потребую, милі і вірні синове мої. Вас виславляю, вами пишаюсь, улюбленцями вітця вашого, вами тішуся, котрі душі свої за мене оддавали. Справедливо ви до вітця приступили і статечно при ньому тривали. Пізнали ви, що парость не може сама із себе овочу давати, якщо не буде у виноградній матиці тривати. Вас ані смерть, ані життя, ані ангели, ані зверхництва, ані потуги, ані меч, ані вогонь, ані теперішні справи, ані майбутні, ані височини, ані глибини, ані інші будь-які напасті од любові до бога одлучити не могли. Ви, сказати б, виявили старанність Ілії супроти Ваалових жерців [6], котрі служили череву свого бога і Мамоні [7] і вовками замість пастухів, над вівцями поставлених, показали себе.

Ви б диких овець приборкали, ви б запаршивлених баранів од овець одлучили; ви б зраненим, як самаритянин, олією і вином скропивши, рани перев'язали.

У вас на стани і зверхності в каранні погляд однаковий. У вас невільник і вільний в Христі-спасителі і щодо науки, щодо направи та поправи, і в справедливості однакову вагу має. За вашого життя церква бога живого, люд вибраний, царське священство непокаляні і непорушні зоставались. Ваші, богом натхненні, писання не зів'януть духовної мудрості лілеєю. І по сьогодні про вас пам'ятають, чим ви були і куди одійшли.

Ви єресіархів з-посеред вірних божих вигнали, ви кукіль блудів з-поміж пшениці випололи. Ви світ сей і все, що на нім, звитяжили, ви побожного життя зразкові вчителі, ви безбожного проживання запеклі гонителі, ви словом і ділом пастирі, бо відали, що святі не стільки словами, скільки ділами зверхників на добро навертаються.

«Бо почав,— Лука святий мовить,— Христос-бог чинити і вчити». По слідах стіп його йдучи, і ви чинили і вчили. Адже для того до вас Христос прийшов, аби ви ішли вслід за ним.

О гідні похвали за віру вашу, за велемисльні в любові серця!

Де тепер Василій [8], котрого за особливу про стадо Христове дбайливість і пильність великим названо? Де Амвросій [9], медіоланський єпископ? Де Іоанн святий, що його за злотоплинні струмені небесної його про покуту науки Златоустом найменовано? Де Ієронім [10], богом даних письмен тлумач досконалий? Де Кіпріан [11], де Августин [12] — старанні єретичних плевел полільники. Той бо безбожного Ноуата [13], а той облудного Пелагія [14], кривотлумачів Письма Святого, стрілами пронизані, прокляттю піддали. Де Афанасій [15] і Кирило [16], александрійські патріархи, і Григорій [17], назіанський єпископ, мужні вітця свого лицарі і чуйні мої заступники,

трьох перших святих вселенських соборів ясносвітні лампи, котрі Арія [18], Македонія [19] і Несторія [20], клятих єресіархів, із їхніми сектаторами євангельським мечем посікли [і] за еретичне їхнє блюзнірство проклятих у владу дияволові віддали? Коли б кожний із них, не лякаючись обличчя людського і не зважаючи на особи і стани, правду свою сьогоднішнім еретикам, які матір їхню, що за неї вони душі свої мужнє поклали, день і ніч тривожать, сміливо обміркувавши, прорекли:

— Наказує вам дух святий проклясти Арієвих сектярів-новохрещенців, аби ви більше сина божого, котрий сидить праворуч од бога-вітця, предвічної єдиноісності слави не ганьбили, наклепи на нього зводячи, що був час, коли його не було, щоб ви до страшного по заслугам витікання нутрощів з Арієм, патроном вашим, не прийшли і одразу ж у дочасному тіла вашого смороді безбожне душі ваші у вічний сморід не ввергли.

Наказує і вам Христос-бог, Церінтові [21] послідовники і Македонієві заступники, що, добровільно і відкрито духові божому противлячись, йому цілком у владі над письмом Святим відмовляєте і, поважність віри підірвавши, до сумнівів і легковаження стало віковічну його науку призводите, називаючи письмо Святе носом восковим, традиції і мандати смертні і церкви вашої голови над ним підносите.

Де ж і те преславне Христове воїнство, яке на всіх вселенських [22] і помісних соборах [23] стало за правду святу душі свої покладало, правдиві, мовлю, правдиві Письма Божого тлумачі, аби нинішнім самовпевненим мудрагелям, тобто несторіанської єресі послідовникам, а також стоїкам [24], котрі fatalem euentuum necessitatem * у церкву божу впроваджують і по-блюзнірському твердять, що бог є причиною гріха й погибелі людської, з євангельським мечем дорогу до овець Христових заступило?

Де ж і ті яскраві західної церкви лампи — Гелазій [25] і Лев [26], превелебні римські єпископи, аби, з висоти маєстату свого у справи церковні втрутившись, нинішніх єпископів, котрі, престоли їхні посівши, Христові закони і повеління в пінявій писі ламають, карати наказали?

Хай вам уста замкне Ісус-бог, о люди гріха, сини погибелі, ви, котрі противитесь богові і виноситесь над усім, що зовуть богом або що за бога хвалять, котрі, засівши в Церкві божій, як боги, на святість тайної вечері божої безбожно посягаючи, келих найдорожчої крові його, а отже, вічного життя спадок у невинних душ людських одіймаєте і Арістотелевого

---

* Фатальну необхідність випадків *(лат.)*. — *Ред.*

вашого крутійського розуму [27] духом Христові-богу противитесь, який, подаючи хліб, мовив:

— Се тіло моє!

А подаючи келих:

— Се кров моя!

Ви ж, самі дурними будучи, самий тільки хліб у руки взявши, супротивним способом навчаєте, начебто не мудро той учинив, [бо мав би мовити]:

— Се і тіло і кров мої!

Невже не знаєте, що в тій справі не ваше плохе розуміння, а неухильне Христове веління дотримане бути має, і що однієї і тієї ж святості порушення, нічим, окрім великого і значного святотатства бути не може, і що за цією ознакою єретиків та облудників вірні божі розпізнають, і що коли в тому не опам'ятаєтесь, то вічного вогню кара до тями вас приведе.

Де нарешті і останнього віку мого сини, котрі нарівні з іншими душі свої за мене на смерть давали,— Максим преподобний [28], Іоанн із Дамаска [29] і Феофілакт [30], єпископ болгарський, Марко Ефеський і Ніл Фессалонікійський [31] — аби зо всім поважним зацних тих старовинних теологів хором ставши, нинішнім матеологам [32] роззявлені на правду пащеки заткнули, мовлячи:

— Хай вам повелить бог-отець через єдинородного сина свого, Савелієвого [33] проклятого блюзнірства розсіювачі і маніхейської незбожності [34] проповідники, котрі всупереч науці Письма Божого навчаєте, що дух святий і од вітцівської і од синівської персони як від однієї особи походить, і з того одну каузу ζατιχῶσ вітця і сина духові святому інтродукуючи, двох осіб, у суті самій роздільних, гвалтом в одну персону зливаєте, хоч і зберігаючи загалом персональне осіб розділення (одну каузу божества вітця самого знаючи, котрий sine communicatione * іншим персонам властивості свої в собі має), дві в божество каузи вносите? За те блюзнірство, якщо його надалі з пригани моєї, матері вашої, східної церкви, не облишите, у вогонь Чистця [35], дияволу і ангелам його наготований, у майбутньому віці для очищення на муки видані будете.

ТАКИХ СИНІВ ЦЕРКВА СХІДНА НИНІ ПОТРЕБУЄ

Таких у нинішні часи потребую я синів, які б, незважаючи на особи, тих, що безбожне на бога блюзнять, карали, які б, до рідних братів суворе лице своє обернувши, непорядне поводження їхнє сміливо карали. До тих, хто не прислухається, вам мовлю, о розумного стада Христового пастирі і вчителі, чиїй пильності й вір-

* Без повідомлення *(лат.)* — *Ред.*

ності улюбленицю сина божого доручено, котрі по імені пастирями бути маєте, а насправді драпіжниками єсте, котрі і самі зле живете, і довіреним вам непорядно жити дозволяєте. На спадщині розп'ятого розжирівши і розтовстівши, не болієте нещасним по всіх сектах розпорошенням синів божих, а отож вовками єсте, а не пастирями. Христом титулуєтесь, а насправді антихристів на землі уряд виконуєте. Дай же, боже, аби ви молоком удовольнилися, бо ж прагнете крові.

Таких, кажу, потребую тепер синів, на таких під сей страждання мого час діток важусь, котрі б не тільки блюзнірцям розпусні уста замкнули, але й своїх, од найвищого до найнижчого, од архієреїв до всіх тих ієреїв, що під владою їхньою перебувають, разом з повіреними урядуванню їхньому людьми, достатньо і відповідно до гідності заслуг їхніх, картали, карали і направляли.

Та де ж таких знайду? Чи з неба, тріумфуючих вже, покличу? Се неможливо. Чи у рідних сторонах пошукаю?

Немає жодного. Усі проти мене, як проти тої, котра б ними ніколи не боліла, повстали. Усі озброєні, наче на головного неприятеля збунтувалися, і шукають душі моєї, аби вигнати.

Нещасна ж я мати! Що такого вчинила? За що незносні переслідування од власних своїх синів терплю? Що я смерті гідного скоїла? За що в здоров'ї своїм не чуюсь безпечна?

Одні мені недбальством шкодять, інші тяжкого глуму завдають. Ті переслідують незносно, а ті зрікаються вороже. У глибокому злі погрязнувши і його природі скорившись, мене занедбали.

ЦЕРКВА СХІДНА ШУКАЄ ВКАЗАНИХ ЗЛОЧИНІВ СИНІВ СВОЇХ

А що всілякій справі початком є слово і всьому, що починається, рада передує, то слушно мені подбати, аби обачно я в початій скарзі повелася, аби, викладаючи справу, гідно із синами своїми обійшлася. Справедливість вимагає і сам мій того од мене жаль потребує, аби з пильністю до справи придивилась і розсудливо зважила, звідки такі великі злих звичаїв пересади в синах моїх взялися, з якої причини така безмірна до родительки ненависть дітей опанувала? Про це воістинну годиться мені помислити перше, аніж, чи, всіх разом зрікшись, материнським болем, сердечним жалем обнята, їх у гіркоті серця мого прокляну і на вітцівське покарання видам, а чи ще раз до декого з-поміж кращих, на котрих молодші брати оглядаються, приступлю і про поправу з ними порозмовляю: невже ж перед лицем матері своєї не засоромляться і не проймуться болем тієї, котра ними боліла, і, сльозами її свої серця зм'ягчивши, в покорі до ніг її припадуть, відаючи, що ліпше було б їм на світ не родитись, аніж під потужну вічної кари руку

всемогутнього вітця дістатись, котрий, хоч і знає долегливості мої, однак, з милосердя досі утримуючись, чекає, чи не отямляться і не почнуть гріхи свої спокутувати. Та хай но тільки найменше слівце з уст випущу або жаль на них виявити помислю, в ту ж мить він злих зле затратить і пам'ять про них вихором у повітрі розвіє, так що й місця, на якому вони жили, знати не буде. Жахлива бо річ,— мовить апостол святий,— впасти в руки бога живого.

РОДИЧІ СИНІВ ЦЕРКОВНИХ НЕ Є ПРИЧИНОЮ ЇХНІХ ЗЛОЧИНІВ ПРАВОМ ПРИРОДНИМ АНІ ВИХОВАННЯМ І НАВЧАННЯМ

Нехай же непоконаних злочинів своїх причину побачать: чи од вітця, по природі, а чи з матері виховання вони походять? Бо як овоч гарний про гарне дерево свідчить, так і гарні діток звичаї про гарне родичів життя повідають. І навпаки, вадам родичів деколи те приписують, що в нащадках ганене буває.

Але аж ніяк не знайдеться того у родичах, бо отець — добрий, тихий, скромний, лагідний, ласкавий, покірний і аж до смерті послушний. А мати — чиста, свята, непорочна, доброчинна і порядна. Отець — мудрий, справедливий, щедрий, милосердний, на гнів не скорий, а до ласки охочий, помірно строгий і не навіки гнівливий. Мати діток милує, виховує, про них дбає, годить їм аж до крові: всіма цнотами той, котрий її собі пошлюбив, приоздобив і збагатив.

Отож ані вітцівського природження право, ані материнське молоко такої великої злочинності діток наших причиною не були.

Та якщо ми, родичі, природою своєю їхньої злочинності не спричинили, то чи доброго виховання їхнього не занедбали?

Аж ніяк.

Отець бо, безперестанку волаючи, взиває:

— Ходіть до мене, наслідуйте мене, чиніть волю мою, омийтеся й очистіться, одійміть зло од душ ваших і будьте святі, як я святий єсмь, то знайдете спокій, доступите блаженства, здобудете вінець життя.

А мати що?

НАУКА ЦЕРКВИ СХІДНОЇ ДО ВСІХ ЗАГАЛОМ

— Слухайте, дітки, голосу вітцівського! Допускайте до вух слова родительки вашої! Тривайте з нами, то всілякого добра гойностями багаті будете!

— То ж ви, котрі, вже гріхом зранені будучи, од нас одпали, поверніться до вітця, і той вас прийме! Чиніть овочі, гідні покути, бо вже сокиру над коренем дерева занесено, аби всяке дерево, що овочу доброго не родить, стяте було і в огонь увергнуте.

— Вже ж бо гряде отець з лопатою в руках і вичищає бойовисько своє, і громадить пшеницю до шпіхлера свого, а плевели вогнем невгасимим спалить.

Такими неустанних настанов словами всіх звичайно діток наших навчаємо, таке буйній їхній молодості виховання даємо. Та підступне їхнє серце і трохи тим зворушитись не хоче.

Така є звичайна до всіх загалом наука. Окремо ж до кожного стану день і ніч напоминання чинимо.

НАУКА ДО ЗВЕРХНИКІВ СВІТСЬКИХ

— Ви, княжата і вельможі, божим судом повірених нам підданих судіте, остерігаючись того, аби тим же судом самі осуджені не були. Не накладайте на них великої данини, відаючи, що і вам пан ваш увесь борг одпустив і чинш за вас заплатив. А коли що-небудь у скритості чините, то не мовте: «Хто ж нас бачить?»,— бо отець ваш на небі, той усе бачить і все, що хоче, чинить.

НАУКА ЦЕРКВИ СХІДНОЇ ЗВЕРХНИКАМ [ДУХОВНИМ]

— Ви, архієреї й ієреї, пастирі й учителі овець розумного стада Христового! Стійте, не хитаючись в дарованій вам од бога вірі, дбайте з пильністю про довірених вам овечок. Мужньо опирайтеся тим, котрі правду бурити силкуються. Неспокійних карайте, потішайте лякливих, неуків навчайте, свавільних і непокірних стримуйте і гамуйте, немічних оздоровляйте, супротивних картайте.

— Будьте прикладом вірним у мові, у спілкуванні, у любові, у вірі, у чистоті. Пильнуйте читання, напучування, науки. Проповідуйте слово, наполягайте в час і без часу, карайте, лайте, просіть з усією терпеливістю і наукою, бороніть безсилих, а непорядних виправляйте. Ви ж бо єсте сіллю землі і світлістю світу.

— Вас настановив дух святий, аби ви пасли стадо Христове, котре той набув кров'ю своєю. Будьте ж, отож, без вади, тверезими, розумними, поштивими, чистими, гостинними, до навчання здібними, не пропойцями, не забіяками, а скромними, не сварливими, не хтивими, в домі своєму порядними.

— Ви ж бо єсте сліпим око, кульгавим нога, рука поводиря тим, що потребують.

— Ви ж бо єсте сторожі при дверях і ключники царства небесного.

— Вашим рукам зв'язувати і розв'язувати силу довірено. Ви ж бо єсте ієреї бога найвищого, себе і інших посвячувати дар маючи.

— Отож з пильністю чуйтесь, аби, недбальства сліпотою і сном ледарства опановані, і самих себе, і довірених вам,

у бездонну прірву ввергнувши, вічним пекельного болота смородом не опоганили, бо всіх їх невинна кров із рук ваших буде ридати [звучати реквіємом].

НАУКА ЦЕРКВИ СХІДНОЇ ДО ПОСПОЛИТОГО ЛЮДУ

А до посполитого люду тими словами напучення і науку чинімо:

— Всяку душу вищим силам нехай буде піддано. Бо зверхники не суть пострахом доброму вчинкові, а тільки злому. Як хочеш не боятися зверхництва, чини добре і будеш мати честь од нього, бо ж той є служебником божим на твоє добро. А будеш зле чинити — бійся, бо не дарма меч носить.

— Оддавайте, отож, усім те, що повинні, що боже — богу, а що цесареве — цесарю. Кому дань — тому дань, кому мито — тому мито, кому страх — тому страх, кому честь — тому честь. Нічого нікому не будете винні, тільки аби-сьте обопільно шанувались. У всьому зверхникам своїм подобайтесь, не обмовляйте, не ошукуйте, а в усіх справах добру вірність виявляйте.

— Зверхникам вашим духовним, котрі, на Христовім престолі сівши, тому ж вас, що й Христос, учать, будьте послушні, бо вони дбають, звіт про вас дати маючи, аби ви те чинили з радістю, а не зітхали. Знайте і шануйте їх якнайбільше, люблячи за їхню роботу. Бо ж то є воля божа, аби-сьте, добре чинячи, заткнули губу невігластву людей немудрих. Як вільні, але маючи волю заслоною злу, і, як слуги божі, усіх шануйте. Братство любіть, бога бійтесь, королеві честь віддавайте. Слуги, будьте піддані панам у всілякій боязні, не тільки добрим і скромним, але і прикрим. Бо й то є милість божа, якщо хто задля сумління божого зазнає жалю, терплячи безвинно. Бо ж що за хвала, якщо, согрішаючи і винними будучи, терпите? А от якщо, добре чинячи, переслідування терпеливо зносите, ото є заслуга у бога. Адже ж на те і покликані єсте. Бо ж і Христос терпів для нас, даючи вам приклад, аби-сьте ішли по слідах його. Той гріха не вчинив, ані знайдено помилки в устах його.

Такі загальні і постійні наші до синів науки і напоминання, із яких ясно кожний побачити може, що ми, родичі, як природження правом до злого потомству нашому причиною не були, так і навчання та доброго виховання не занедбуючи, до того приводу не давали. Бо ж ми і всіх загалом, не зважаючи на особи, і кожного зокрема, без жодного підхлібства, картаємо, напоминаємо і навчаємо.

Але, як бачимо, вони позатикали вуха свої, аби не чути голосу нашого.

Кого ж те більше доймає? Кому те більшого болю додає? Кого дошкульніше мучить? І кому небезпечніше життя готує?

Я змучена, я мізерна і од усіх матерів нещасливіша. Бо куди не обернуся, всюди синів моїх на зради собі знаходжу. Тут бездонні ями копають, там дротяні сіті закидають. Звідти ядовиті жала випускають, а звідси смертельні отрути виливають. Одні явні, інші таємні, декотрі підхлібством, а декотрі погрозою, усі, однак, одностайно на життя моє важать, усім одна мати в ненависті.

Чи ж маю боятися? Чи ж маю лякатися? Аж ніяк! Ось стою! Хай прийде хто і нагостреним залізом зомліле серце моє вразить! Хай приступить і зболіле лоно матері своєї розітне! Нехай терзає тіло згорьованої неньки. Ліпша-бо смерть над життя мізерне, і миліше мені раз нагло вмерти, аніж з нечестивості синів своїх щодня скорботно вмирати.

Ой, леле, оплаканому моєму життю! Біда незносним тіла мого болістям! Та щоб плюгаву студню, з котрої заразна та синів моїх зловмисність виплинула, знайти, горе на хвилю погамувати мені годиться, аби перед часом у запалі гніву, поки повної певності не набуду, прокляття на них не вирекла.

А в тому, що ані природження, ані виховання родичів не є того причиною, то в цьому вже переконалася.

НЕДБАЛЬСТВО Є ПРИЧИНОЮ ЗЛА

Мушу ствердити, що їх самих у дотриманні вказаної вітцем дороги нікчемне недбальство і розпусний непослух подаваному в материнській науці повелінню, а не що інше, спричинили душевну разом з тілесною згнилість, із-за якої ані душа до послуху не здатна, ані тіло до виконання обов'язків не вільне. Бо, чуючи, не чути — є згниття душевне, а чуючи, не сповняти — тілесне. Із-за недбальства в послусі виникла апатія в навчанні, з того розбухла непокора, а з неї розлилося ледарство. Те причиною стало мерзенного недбальства. З того коріння виросла неприязнь. Вона ж стала джерелом переслідування, що його я тепер постійно вдень і вночі терплю.

А що переслідування од тієї великої їхньої злості приводом було, котра то більшу гору брала, що глибше впасти мала, то іншої воістину над ту причини шукати не треба, бо недбальство і непокора є матір'ю непослуху, ледарства, байдужості і всілякого грубого невігластва, а з того, як із студні, всіляке зло випливає.

Са́ме загниле стоячої води джерело! Са́ме ядовитою трутизною наповнені води студні! Це осягнувши, слушно мені воістину одразу пізнати, до котрого найперше із синів моїх неминучий той гість завітав, котрого до послуху собі найперше притягнув, у котрому собі житло заснував і дім духа божого в дім духа світу сього перетворив, чи всіх разом він опанував, а чи поодинці їх під свою владу підбивав.

І чи найперше ярмо своє на карки княжат і зверхників вложив, а чи з їхніх підданих почав.

Тільки ж хіба всякому зверхництву не пристало тієї ж простоти триматися, в якій підданих своїх бачать? Бо ж всяку необачність і походження їхнє і виховання обминає, аби ті, котрі відчувають себе вождями, заступниками і оборонцями посполитого і котрі до охайності, чулості та великодушності з дитячих літ призвичаєні, життя і звичаї підданих своїх мали. Проте не підданих, а якраз самих зверхників найперше ота облудна відьма опанувала. А з ними і тих, котрих владою їхньою прикрито, так би мовити, загребла.

Та бачу ще одну перепону і то не меншу. Бо ж княжата і зверхники не мають такої влади, аби і зовні і внутрішньо, тобто і світськими і духовними справами по своїй волі керувати могли.

Щодо світської влади, то панами вони є і повелівають. А от щодо духовної — то синами суть і слухатись повинні. А той ураз недбальства, як бачу, не тілесний, а духовний, отож, його не в них, а деінде слід шукати.

То хто ж мені підкаже, на кого те накоєне зло найперше обперлось? Кого я ще прогавила? Кажуть, хто на полі бою,— той і ворог. На кого найменше думаєш, саме той злочинців переховує. Де найменше сподіваєшся, там у траві на гадюку наткнешся.

ДУХОВНІ ПРИЧИНОЮ ЗЛА

Ті, схоже, найперше пекельним тим сідлом дали себе осідлати, котрі всього поспільства вождями бути нахваляються. У тих хвороба ця, як рак, по всьому тілу поширилась, котрим над душами людськими владу надано, котрим слуга і пан, вільний і невільник послух оддавати повинен, бо їм ключі царства небесного довірено. З них одні є ієреями, інші архієреями, всі разом розумних вітця свого овець пастирями і вчителями молодшої братії своєї, синів моїх проводирями й опікунами.

Адже тим князі і зверхники, багаті й убогі, молоді і старі в речах духовних найперше після пана бога послух оддавати повинні.

Ті суть, котрим сказано: «Що ви зв'яжете на землі, те буде зв'язане на небі».

Ті, котрі, як явно видно, недбалим при владі ключів вживанням не тільки інших, але спершу і самих себе пов'язали і, перед молодшою братією небо замкнувши, самі на подвір'ї зостались, а, пов'язавши, тягарі ваговиті й трудні для ношення на рамена людські вложили, самі ж їх не хочуть і пальцем рухнути. Побачивши це, довірені їм овечатка, нарівні з ними [у] недбальство вдалися і, вкладені тягарі з рамен своїх

скинувши, лінощі возлюбили, що в них і нині з пастирями своїми ганебно гниють, ім'я матері своєї, котра їх до першої дбайливості й пильності веде, переслідуючи і впливу її позбутися силкуючись. Із того й біда їм, що замкнули царство небесне перед людьми, в яке і самі не входять, і іншим у нього ввійти не дають.

Біда їм, тим, що пожирають душі овець вітця свого і розпускають шати свої, розпинають краї плащів своїх, а процідивши комори, верблюдів глитають! І тим вождям сліпим, котрі, на престолі Мойсеєвім всівшись, зле учать і зле чинять, а щоб їх рабинами звано, прагнуть! Чи не є то, пробі, річ дивна і жалосна, що ті, котрим ліки до рук подано, самі разом з повіреними їм вівцями попаршивіли, а тих, котрим про інших дбати і пильнувати доручено, самих недбальство найперше опанувало?

НАРІКАННЯ НА ІЄРЕЇВ І АРХІЄРЕЇВ

О церковні світочі! О філяри дому божого! О пастирі овець Христових! О вчителі і майстри молодшої вашої братії! Як же ви отиліли й розтовстіли, і забули бога, спасителя вашого?!

Біда вам, пастирі, котрі розполошили і розігнали стадо овець моїх і недбальства хворобою їх заразили! Бо суворішого суду і більшої кари зазнаєте. Бо як сіль вивітриться, то нічим солити — нінащо вже не годиться, хіба що на те, аби її геть викинути на потоптання людям.

Вивітрилась сіль, потемніла світлість, згасли світочі, здичавіли магістри, осліпли проводирі і в діл недбальства впали, куди і довірених вам овечаток тягнете.

Що одповісте у той час, коли прийде отець ваш і пан, аби вислухати звіт ваш, синів і слуг своїх? Коли запита про довірені вам таланти?

О тяжко мені, матері, буде в день той, на загибель синів моїх дивлячись! Біда мені в ту годину буде, коли сини мої і сини божі, котрі євангельської світлості ясність добровільно згасили, в пекельний огонь відсилатися будуть. Хто мене у той час потішить? Хто потоки сліз моїх погамує? Біда мені, нещасній, що синів породила на болі свої і дочок на рани собі! Ліпше мені воістину безпотомній було б жити, аніж на такі густі безбожних синів юрби дивитись. Ліпше воістину і тим було б не родитись, як, народившись, вічну погибель успадкувати, в котрій легше буде Содомі і Гоморрі, аніж їм. Бо ж слуга, котрий знає волю пана свого, а не чинить згідно з нею, немалої кари зазнає.

О архієреї й ієреї, вчителі й пастирі овець вітця вашого! Доки німими бути хочете, доки неощадно овець глитати будете? Не досить вам молока і вовни — шкури лупите, кров п'єте, а м'ясо на з'їжу крукам і вовкам викидаєте.

Самі поніміли єсте, а іншим мовити забороняєте. А чи ж стільки отар овечих у церковній вівчарні недавно ще було? Чи ж стільки божого роду в уряд і під звіт було вам надано?

Спите, пастирі, а ворог не спить. Хропите, сторожі, а шайтан, наче лев, овець божих хапає, тих на вічну пагубу одводить, а тих у ганебні пристрасті ввергає, аби чинили таке, що чинити непристойно. Ваші вівчарні знищіли, а вівчарні ворогів божих і ваших ширяться. Затикаєте вуха, не хочете чути вітцівської мови:

— Сину людський, поставив я тебе сторожем дому ізраїльського. І ти, чуючи з уст моїх, що кажу, мав би звістувати їм од мене. Коли я буду промовляти до непобожного: «Непобожний, ти смертю умреш!»,— а ти б йому не переказав, аби непобожний покинув дороги свої, то той непобожний у неправості своїй умре, але крові його з руки твоєї я буду жадати.

Суворе, справді, слово і жахливий вирок!

Чи не боїтесь і не лякаєтесь страшного дня того, в який про довірені вам отари маєте звіт дати? Не страшить вас та справедливого пана мова: «Поганий і ледачий слуго! Мав би гроші мої довірити тим, що грішми гендлюють, а я, прийшовши, взяв би був те, що моє, та ще і з прибутком. Візьміть же од нього той талант, а невдячного слугу ввергніть у пітьму кромішню — там буде плач і скрегіт зубів»

Де зараз ієреї без нагани, котрі б не собі догоджали, а про довірену отару, таку, як найвищий той архієрей од них потребує і як вище я в науці до них згадувала, опіку і дбалість мали? Ті суть зараз учителі, котрих, до пожадливостей своїх пристосували собі сини мої, бо вуха їхні сверблять і вони од правди слух одвернули, до брехень схилились, самих себе, світ, славу, багатства і розкоші більше, аніж бога і спасіння людське, люблячи, маючи подекуди за взірець побожності тільки людей звихнутого розуму і підозрілої віри, які силі її опираються і правді противляться. Бо ж шаленство їхнє явне буде усім [і всі побачать], що вони не в небесних, а в земних мислях погрязли.

Із-за них спіткав мене не голод на хліб, а голод на слово боже, не спрага на воду, а спрага на євангельську проповідь.

Однято у мене пророка і вчителя, проводиря і пастиря! Багато тепер пастирями прозваних, але мало справжніх.

ІЄРЕЇВ ТЕПЕРІШНІХ ЖИТТЯ І ЗВИЧАЇ

Бо ж деякі із нинішніх розумної отари Христової пастирів ледве чи над нерозумним ослів стадом пастирями бути за гідних виявились.

Більше того! Не пастирями суть, а вовками драпіжними; не проводирями, а левами зголоднілими, котрі одних овечок

самі нещадно пожирають, а другими драконові пащеки без жалю затикають.

О нещасна чередо! Хіба ж той пастирем і вчителем бути може, котрий сам ніколи не вчився? Котрий не знає, що богові винен, а що ближньому своєму? А що вже казати про довірених йому овечок? Котрий з дитячих літ своїх не навчанням у науці письма Святого, а іншою, станові духовному неналежною забавою бавився або в марнуванні свій недостиглий час збавляв? А коли харчу і одягу недостатком стиснений був і коли йому нужда шию корчити почала, взявся благовістити, ані, чим благовіщення є, не відаючи, ані, як його сповняти належить, не розуміючи.

То ж одні із корчм, інші з двору, ті з війська, а дехто з поборів, без жодного обрання і без жодного доброго свідчення, за поміччю золота і срібла, до храму божого вдерлися.

Отож бо й не дивно, що ганебно з нього (як негідні) повипадали і апостатами правди божої і погубителями отари, їм повіреної, стали.

Біда ж убогим овечкам, що таких пастирів мають! Біда тим, хто йде вслід за такими поводирями, котрі, самі сліпими будучи, їх в ту ж юдоль прірви зіпхнути силкуються! Біда і вам, з чийого недбальства вони в храм божий увійшли! Біда і вам, котрі пустошите храми божі, бо й самі тим погублені будете! Біда вам, вітці, котрі, синами бути ненавчившись, вітцівським титулом діток моїх зводите! Біда вам, вітці, котрі, домашнього свого потомства не виховавши добре, божим синам злого свого життя приклади із себе подаєте! Біда і проклятим вашим симонам[36], од котрих ви на ті уряди духовні посвячення взяли, котрі,— знаю,— не задля гідностості вашої ані задля силування просьбами братії, а задля лакомства нещасного руки на вас возложили, задля хтивої любові до грошей, прагнучи яких, одбилися од правдивої віри і наразили себе на великі скорботи!

СТАРОДАВНЄ ІЄРЕЇВ ОБИРАННЯ

Апостоли святі, [займаючись] постійно обслуговуванням столу, а не проповідуванням слова божого, задля ремствування греків на жидів, і захотівши діаконів[37] настановити, мовили:

— *Мужі* і браття! Виберіть з-поміж себе мужів доброї слави, сповнених духа святого та мудрості, котрих би ми до того діла поставили.

А тепер [охочі] до молитви, до служби божої, до роздачі життєдайних святощів, без обрання і будь-якого випробовування і без будь-якого певного посвідчення (про сповненість духом святим і мудрістю вже й не згадую) приймані і на слова божого проповідь посилані бувають.

Отож і маю пастирів та вчителів! Отож і маю проводирів і майстрів! Самі од голоду здихають, а інших годувати беруться. Самі посліпли, а інших поводирями бути зважуються. Самі на обидві ноги кульгають, а іншим на підпори підставляються. Самі будучи неуками, інших навчати важаться.

О непорядний, о підступний, о безбожний рук покладання звичаю! «Руки ні на кого не вкладай поспішно,— апостол мовить,— щоб не стати учасником гріхів чужих». І в іншому місці: «При тому тебе, Тите, зоставив я на Кріті-острові, аби, чого ще неставало, ти поправив і настановив ієреями по містах, як я тобі повелів, таких, що є безнагінні, мають по одній жоні і синів вірних, не обплутані і не опановані розкішшю. Бо єпископ має бути без пригани, як шафар божий, не пишним, не гнівливим, не п'яницею, не забіякою, не хтивим до зиску бридкого, а гостинним, доброчинним, тверезим, справедливим, святим, стриманим, вірним своєму слову, згідному з наукою, щоб міг напоминати здоровим повчанням і переконувати противників.

Нинішні ж мої єпископи і архієпископи, всю ту апостольську науку за себе закинувши, її ногами безладдя, хтивістю срібла засліплені, потоптали.

ЗВИЧАЙ РУК ВКЛАДАННЯ НИНІШНІХ ЄПИСКОПІВ-ВІДСТУПНИКІВ

Той за сих часів мудрий ієрей і дотепний, котрий те має, з чого міг би і єпископові своєму, од справ церковних оддалений будучи, уділити, аби той повернув його знову.

Ой леле ж мені, недбалим робітникам довіреній! Ох мені, ненаситним лакомцям в опіку наданій!

Біда і вам, котрі продаєте, і вам, котрі купуєте дар духа святого! Срібло ваше буде вам у пагубу!

Не хочете знати правди, не хочете бачити й неправди! Не хочете розуміти, звідки ті, котрі її вам дають, набувають, яким промислом багатіють.

Молоко доять з овець, вовну стрижуть, шкури луплять і продають, самі м'ясом їхнім живляться і кров'ю напиваються.

А вам із достатку м'ясив тих і надлишку невинної крові вділяють.

О злочинителі, а не учителі! О темнильники, а не світильники! Impostores*, а не Pastores**! Episcoti***, а не Episcopi****! Порушили ви закон волі божої, ввели в оману душі свої проклятою сьогосвітньою Мамоною. Облазнили ви приправ-

---

* Дурисвіти *(лат.)*.— *Ред.*

** Пастирі *(лат.)*.— *Ред.*

*** «Наскотники» (штучно сконструйоване лайливе слово).— *Ред.*

**** Наглядачі *(лат.)*.— *Ред.*

ною машкарою невинних Христових овечок, затьмили заразливим своїм недбальством євангельської світлості ясність.

Що вчините в той час, коли однято буде у вас виноградник й іншим робітникам оддано, а ви, злі, зле погублені будете?

Що скажете, коли одповіджено вам буде:

— Ви вітця вашого, Диявола, синами єсте! Ідіть, прокляті, од мене! Не знаю вас!?

Що одповісте, коли сказано буде:

— Зв'язавши їм руки і ноги, ввергніть їх у пітьму кромішню, де буде плач і скрегіт зубів!?

Біда вам під той час буде, сини мої! Біда і мені! Вам незносні муки терпіти, а мені на вічну вашу пагубу дивитись!

О єпископи, єпископи! О сини, котрі вітцем і матір'ю згордували! Дітки, в палацах королівських породжені і виховані, а тепер в корчми і курені своєю волею зваблені! Доки сном ледарства спати будете? Доки гнусу недбальства з очей сердець ваших не зітрете? Прийдіть до вод чотириструмних євангельських потоків і обмийте болото простоти розуму вашого.

Чи не досить вам ще тієї неоціненної втрати, що її із-за недбальства вашого я зазнаю, таку велику згубу золота, срібла, перлів і каменів дорогих, котрими я од вітця вашого кількадесят літ, як найзначніша королева, приоздоблена була? Де тепер неоціненний той камінець, той карбункул, що сяяв, наче світильник, який я між іншими перлами, наче сонце поміж зорями, в короні голови моєї носила — дім князів Острозьких, котрий блиском світлості старожитної віри своєї над усіма іншими світив? Де й інші дорогі й однаково неоціненні тієї ж корони камінці — значні руських князів роди, неоціненні сапфіри і безцінні діаманти — князі Слуцькі, Заславські, Збаразькі, Вишневецькі, Сангушки, Чорторийські, Пронські, Руженські, Соломерецькі, Головчинські, Крошинські, Масальські, Горські, Соколинські, Лукомські, Пузини й інших без ліку, що їх поодинці вичисляти було б справою довгою?

Де при тих і інші неоціненні мої клейноти?

Родовиті, — мовлю,— славні, відважні, дужі й давні, по всім світі в добрій славі, потужності і мужності знаного народу російського доми — Ходкевичі, Глібовичі, Кішки, Сапіги, Дорогостайські, Войни, Воловичі, Зіновичі, Паци, Халецькі, Тишкевичі, Корсаки, Хребтовичі, Тризни, Горностаї, Бокії, Мишки, Гойські, Семашки, Гулевичі, Ярмолинські, Чолганські, Калиновські, Кирдеї, Загоровські, Мелешки, Боговитини, Павловичі, Сосновські, Скумини, Потії та інші?

Не згадую тут широкої в границях Російської землі, князівств і повітів коштовної тієї шати моєї, незліченними

перлами і різних барв камінцями рясно усипаної, котрою я постійно прикрашалась.

Чи ж не ви, злочинці, з мене сю оздобну шату злупили і над бідним тілом моїм, з котрого всі ви вийшли, з насміхом і глумом знущаєтесь? Але ж проклятий всяк, хто на наругу голизну матері своєї одкриває. Прокляті і ви, котрі з голизни моєї насміхаєтесь і тішитесь.

Прийде той час, коли ви усього того соромитись будете.

Ліпше було б вам воістину не пізнавати світлості правди, аніж, пізнану, одкинути, згасити і заглушити. Бо ж хіба ти пастир, якщо пастирством хизуєшся, а згубою овечаток ганьбиш бога? Хіба ж ти ієрей, якщо висвяченням величаєшся, а заплямування світлості бога зрікаєшся?

ЯКИХ ІЄРЕІВ НИНІШНІ ПАСТИРІ-ОДСТУПНИКИ МАЮТЬ

Ані життя, ані звичаї, ані ходіння, ані одіння вас учителями не роблять. Ні мудрість, ні освіта, ані здатність красномовства про посвячення і пастирство ваше не свідчать. Усі ви єсте корчмарі й купці, в звичаях — домосиди, в розмовах — неуки, в ходінні лиси облудні, а в одінні — вовки драпіжні.

А що ж сказати про розуму вашого прикмети?

Мудрість ваша, майстерність, розмова — безглузді, даремні і розпусні, забави — непристойні, в них самі ви разом з тими, котрі вам наслідують, гините.

То чому ж, пробі, ти ієреєм? Чому ж пастирем? Інших посвячувати посланий, а сам з ніг до голови опоганений лежиш! Пильність пастирства тобі довірено, а ти сам з голоду зімлілий, здихаєш!

О святителю, наскрізь осквернений!

О пастирю, з голоду струхлявілий!

Чи ти ж бо свічником для тих єси, що в темряві простоти пробувають?

Чи ти ж бо оком для тих єси, що в непізнанні євангельської світлості сліпнуть?

Чи ти ж бо рукою на підтримання тим єси, що в прірву шайтанської влади падають?

Якщо бога, необачні сини, не боїтесь, то хоч людей посоромтесь.

Пройміть серце і виточіть сумління, і отямтеся, і, усвідомивши гріхи свої, вдайтеся до покути.

Хоча б об одинадцятій годині гідно у винограднику пана свого послужіть, аби-сьте з тими, котрі од першої години працювати почали і цілий день спеку сонячну зносили, взяли заплату.

Вгамуйте сердечні зітхання конаючої матері вашої, утріть заплакані очі родительки своєї, аби ненароком криваві

її сльози на вас не впали. Глядіть, щоб плач матері вашої не погубив вас.

Не титулом, а насправді станьте ієреями; не словом, а вчинком учителями бути старайтесь.

Та кому я се повідаю? До кого сі слова мої промовляю? Чи не об залізну стіну їх розбиваю а чи, швидше, не на вітер їх пускаю? Бо ж коли я їм теє повідаю, неначе із сонними розмовляю, котрі під кінець мови моєї питають: «Про що се вона?»

Легше було б мені воістину сіль і руду залізну в пазусі носити, аніж із безсоромними, злостивими і непокірними синами розмовляти!

Кому ж з того біда? Мені. Кому горе? Мені. Кому тяжко? Мені. Кому нужда? Мені. Я погорджена, я зневажена, я вигнана, я оббріхана.

Біда і вам, котрі мною згордували. Горе і вам, котрі мене зневажили. Тяжко і вам, котрі мене вигнали. Нужда і вам, котрі мене оббрехали.

Бо ж синівською безбожністю є до родичів непоштивість. А материнське прокляття синам є погибеллю.

Розсудливий син враз, мудре слово почувши, похваляє його і сприймає. А ви, нерозумні, повсякчас моїх слів слухаєте, та, що вам не до вподоби, тим нехтуєте.

Повідаю вам мудре слово щодня із пророків. Повідаю вам із апостолів. Наостаток і спасенну пана нашого і бога євангельську науку завжди перед вами викладаю. Та се мудрість, котра світу того розуми в глупство обернула і без котрої ніхто мудрим ані був, ані назватись ніколи не міг, котру ліпше набувати, аніж золото і срібло збирати. Бо ж дорожча вона над перла, каміння дорогоцінне і усі маєтності сього світу. Тривалість днів — у правиці її, а в лівиці — багатство і слава. Дороги її — дороги гарні, і всі стежки її спокійні. Для тих, котрі її прагнуть, деревом життя вона є, а ті, котрі нею оволоділи, благословенними будуть.

Сьому я щодня вас повчаю. День і ніч про се до вас волаю.

Хто є між вами найменший, хай до мене прийде, а котрі хочете розуму, теж приходьте, їжте мій хліб і пийте вино, що його я для вас приготувала. Облиште дитинитись і живими будьте. Ходіть дорогами спасіння і вічно будете царювати.

Чи не скаже котрийсь із синів моїх:

— Чому се суворим гнівом запалилось матері нашої серце? Чому так гнівно дітям своїм дорікає? Нащо таким тяжким прокляттям себе і нас, синів своїх, обтяжує? Не достойно се материнської любові, бо добре ж вона знає, що не можна, як кажуть, між людьми безгрішного пізнати — кожний якусь ваду має, усі носимо ярмо тієї неволі. Бо нема

такого, аби без гріха був, окрім самого бога. Легше б із дітками своїми поводитись мала, лагідніше синів би своїх картала. Бо ж не мачуха, а мати, і ми — не пасинки, а сини її. Прута вжити треба було на покарання, а не залізної палиці, домашнього картання, а не на весь світ розголошеного прокляття. Яка ж мати і коли про поштивість од дітей до суду волала? Яка родителька шайтанові на поталу прокляттям синів своїх душі і тіла оддавала? Се не те що для матері, а й для мачухи не слушно.

Що ж одповім я на те? Звідки на слова здобудусь?

— Дав би те бог, аби не мала чого одповідати. Воліла б воістинно, щоб те, що тут вирекла, було не правдою, а брехнею. Але хоч і тяжко мені, а все те правда, що мовлю, не омильна та повість, котру тут голосила. Про що б змовчала радо, саме їхнє сумління, правдою подолане, свідчити мусить. А що сам тільки бог безгрішний, а люди всі гріху підлеглі, хто ж того не знає? Бо ж створені-єсьмо за образом і подобою того, котрий посковзнувся, тобто Адама[38]; у гріху зачаті і в гріхах народились.

Однак же вас, умерлих у вадах і гріхах своїх, що в них єсте колись ходили за віку сьогосвітнього і під владою князя повітря сього, духа, котрий тепер міць проявляє в синах недовірства, між котрими і ви всі обирались колись у пожадливостях тіла вашого, чинячи волю тіла і мислі ваших, і були з природи синами гніву, як і інші. Але бог (щедрий на милосердя) з великої любові своєї, що нею вас возлюбив, коли ви були вмерли в гріхах, оживив вас усіх разом у Христі (котрого любов'ю ви спасенні єсте) і разом з ним воскресив, і всіх разом посадив на небесах у Христі Ісусі.

А отож не годилося б вам більше так ходити, як ходять в марності почуттів своїх погани, маючи потьмарений сутінками розум, оддалені од життя божого властивим їм невіглаством і засліпленням сердець, котрі, впадаючи у розпач, далі самі до безсоромності, на розпусти і лакомства вдалися.

Та ж ви не такого од Христа навчилися, якщо його слухали, якщо ним були навчені, аби-сте із себе скинули першим учинком ветхого чоловіка, котрий псується од безумної пожадливості, і аби-сте одновилися духом розуму вашого і втілилися в нового чоловіка, богом створеного в справедливості і святості правди.

Бо ж як із-за злочину одного чоловіка, Адама, на всіх людей упав вирок смерті, так і справедливість одного чоловіка, Ісуса, виправдала життя всім людям.

Отож я вас народила за образом і подобою другого Адама, Ісуса, котрий мене обрав собі за наречену і віддав

себе за мене, аби мене освятить, очистивши водяною купіллю у слові життя.

А що я, будучи чистою і святою, вас, нечистих і клятих, породила, то тим же вас очищаючи і освячуючи, чим і сама була очищена і освячена, водою тобто і духом. І хто із вас ними одроджений не буде, той не є моїм сином і до царства бога-вітця не ввійде, а перейде од смерті першої до смерті другої, гіршої за першу.

Ви вже не під законом, а під благодаттю. Ті, що під законом родяться, вітцівський гріх за собою тягнуть, а ті, що під благодаттю родяться, більше вже ярмом гріха обтяжені не бувають.

Я вас під благодаттю породила, а не під законом. На свободі вас виховала, а не в неволі. Світлом вас освітила, а не в темряві полишила.

А тому годилося б вам, як синам світла, справувати, у всіляких доброчинствах, у справедливості і в правді постачати, що є миле богові, і негідними вчинками себе з пітьмою не єднати, а їх швидше карати.

І мовите: «Ніхто без гріха, окрім самого того, котрий світу гріхи стер, бути не може, бо і справедливий, живучи, у гріх сім разів на день впадає». Добре, признаю те і я. Але й те скажу, що справедливий швидко, посковзнувшись, підхоплюється, не так, як ви, котрі навіть тепер про те, щоб підняти голову і встати, щонайменше помишляєте.

Запанував гріх у вашому смертному тілі, аби ви покірними похотям його стали і зробили члени свої знаряддям його неправди, хоч повинні були б жити згідно з духом, а не згідно з тілом, бо, живучи згідно з тілом, помрете. А котрі Христові суть і котрі тіло своє розп'яли з пристрастями і похотями, духом живучи, згідно з духом і чинити повинні.

Чи ж не знаєте, що всі ви, охрестившись у Христі Ісусі, охрестились і в його смерті? Бо ж єсте із ним разом поховані хрещенням на смерть, аби, як Христос воскресне з мертвих славою вітцівською, то щоб і ви у відновленому житті ходили, те відаючи, що вітхого чоловіка нашого разом із ним розп'ято, аби було знищене тіло гріховне, аби ми більше вже гріху не служили. А якби кому-небудь в гріх упасти припало, то сповідайтеся в гріхах своїх; вірний і справедливий бог наш, так що одпустить гріхи ваші і очистить вас од всілякої неправди.

З того видно, що не гріх, а постійне в ньому тривання, є причиною другої смерті. Тож тих, які грішать свідомо, по встановленні правди, вже не відкупить од гріхів жертва, а випаде їм повне страху чекання суду і прикрість вогню, який має поглинути супротивних

Отож і мене, бідну, не гріхи ваші так вам дорікати змусили, а постійне в гріхах тривання ваше, і не так навіть в гріхах тривання, як з дня на день у все більше зло впадання, за що не залізного задля кари прута, а палиці відречення і прокляття на погибель душі і тіла ви гідні. Знаю, що я є матір'ю вашою і що ви дітками моїми були.

Та коли, знехтувана, й покинута, і одкинена вами в гіркоті серця, зневажу вас, одречусь од вас, прокляну вас і всім народам оддам вас у наругу, на той час я вже матір'ю вашою ані зватися, ані бути не схочу.

І більше того! Коли заволаю до нареченого свого, а до вітця вашого, той одкине вас, одречеться од вас і на вічну в кромішній пітьмі оддасть вас погибель, де муки вічні і скрегіт зубовний триватимуть безкінечно.

Тоді скажете: «Біда тій, котра нас іcплодила! Біда тій, котра нас годувала! Ліпше нам було б не родитись, аніж у сьому місці вічної муки опинитись! Нехай йому, дню тому, в який ми народились! Горе землі, по якій ми ходили, небу, яке нас осявало! Біда і нам, що ми покинули матір нашу. Тяжко і нам, що ми волю вітця нашого занедбали і в неситій сваволі блудили!»

Будете волати, та ніхто вас слухати не стане. Будете взивати, та ніхто до вас не одізветься. Будете кричати, та ніхто до вас не приступить. Бо якщо ви од вітця вашого і од матері вашої одступили, то й од вас усі одступлять, і на вічне забуття у непам'ять вас увергнуть.

Чи ж раз дома, приватно, я вас картала, а не publice* на ринку? Чи ж раз сама вас благала, аби ви до мене повернулись? Чи ж перед кількома літами я братів ваших до вас не посилала, аби ви мене перепросили і, пильністю вашою шкоди мої нагородивши, при мені зостались і зла мені чинити більше не мислили? Чи не вимовляла я вам злочинів ваших, що нині ви і мене, і самих себе споганили? Чи не казала я вам, що ви марно із загостреними язиками, відаючи про непереможність мою, на мене кидаєтесь?

Що ж од вас за те постійне моє про вас старання мені дісталось? Що? Те воістину, що десь мудрець вирік: «Сам собі кривду чинить, хто насмішника учить».

А хто громить словами непобожного, сам собі шкоди завдає. Бо мовлено вами:

— Согрішили ми, і що ж нам злого за те сталось? Бо ж пан бог терпеливий.

А я рекла:

---

* Публічно *(лат.)*.— *Ред.*

— Не кажіть того. Велике є милосердя боже. Змилується бог над безміром гріхів наших. Любов бо є у нього. Але і гнів із запальчивістю на грішних. І якщо зненацька нагряне, то розмете вас часу помсти запевне. А тому не прикладайте гріх до гріха, але добро добром спомагайте.

Чого ж докорами моїми домоглася? Бачу, що не тільки про поліпшення мислі не маєте, але щоразу в гірше зло впадаєте. Куди стіни душ ваших будете нахиляти? І після того нещасного падіння сподіваєтесь ще їх підняти? Тільки ж пуста ваша думка, марні ваші розмисли, бо одразу ж між вами, тими, котрі маєте впасти, і тими, що встоять, велику відстань утверджено буде, що ані їм до вас, ані вам до них переходу певного не стане. І на тому скінчиться діло ваше розплатою.

Я ж вірю, що той, котрий мене полюбив і себе за мене віддав, мене сам підійме можною правицею своєю і пильнішим робітникам виноградник свій доручить. Дай же те, всемогутній боже! Перед твоїм найсвятішим маєстатом я зі страхом упадаю і розкаяним серцем та плачливим голосом до невимовної доброти твоєї взиваю:

МОЛИТВА ДО БОГА

— Ти сам, царю вічної слави, неба і землі владико, котрого престол умом неоціненний і слава непостижима! Перед котрим стоять зі страхом і трепетом вої ангельські і всіх сил горніх! Котрого слово істинне і глаголи вічні! Котрого повеління кріпке, а розправи страшні! Котрого погляд висушує безодні, а гнів розтоплює гори, істина ж свідчить несхибно.

— Ти,— кажу,— котрий зі всіх лісів землі і з усіх дерев її обрав єси собі виноградник єдиний, і з усіх квітів світу обрав єси собі лілію єдину, а з усіх безодень морських наповнив єси собі поток єдиний, і з усіх збудованих міст освятив єси собі тільки Сіон, а з усіх повітряних птахів найменував єси собі голубицю єдину, і з усієї створеної худоби обрав єси собі вівцю єдину, а з усіх розмножених людей здобув єси собі народ єдиний Ізраїля нового, тобто мене, церкву свою, котру ти з первовіку і донині дивним прозрінням і недосяжною глибиною судів твоїх звик сохраняти посеред явних і тайних, внутрішніх і зовнішніх ворогів непорушною і цілою, і тим єси мене здавна і довічно привілеєм обдарувати зволив, аби я корінилася в переслідуванні, помножалася в утисках, вивищувалася в убозтві й зневазі світа сього, перемагала, терплячи, тріумфувала, кривди і наруги зносячи, росла і буйно квітнула, скроплена кров'ю мучеників, і на той час найбільше твоєю поміччю міцніла, коли найпевніші сини світу сього за поверховими знаменнями упадком мені грозити звикли.

— Ти сам і тепер поглянь милосердним оком на невимовні жалі, утиски та муки мої і зволь зробити легшим, якщо буде на те твоя воля, хрест, покладений на мене, вгамуй плач, утиш мої сердечні болі, спричинені синами моїми власними. Прийди з Лівану [39], прийди мені на поміч, хай засоромляться і хай повернуться ті, котрі шукають душі моєї і гострять безсоромно язики свої на мене, бо ж я на тебе самого довіру й надію покладаю, до тебе самого вдаюся з усіма турботами і недугами моїми.

— І хоч багато досі утисків і переслідувань не тільки од чужих, але й од тих, котрі вийшли з лона мого власного, я витерпіла і понині терплю, все ж од тебе не одступилась ані піднесла руки мої до бога чужого, непорушною з поміччю твоєю стала і стою на тій твердій скелі, на якій ти мене угрунтувати зволив. Не позбулась я і жодного блуду чи єресі плямою не забруднила шати тої, котру мені ти сам подарувати зволив, найвищою теологією витканою з віри в тебе непорушної, неопоганила її строкатостями людських вимислів і нових та щоразу одмінних законів і традицій.

— А хоч і багато хто наслідує дітей моїх незбожних і злочинних, та не я тому причиною, а їхній підступний умисл, їхнє недовірство, їхня пиха, їхня амбіція, їхнє схильне до багатств і розкошів сьогосвітніх серце. Ті вузькою і гострим терном порослою дорогою до життя вічного іти не полюбивши, на широку і простору (якою багато хто йде) дорогу вдалися, а вдавшись, раді були б усіх за собою потягти і мене, матір свою, соромом, ганьбою і пагубою вічною наділити.

— Не допускай же незбожним синам, аби з упадку мого, матері своєї, звеселилися. Однак, всемогутній боже, не зразу навідай палицею пагуби беззаконня їхні, а утримай на деякий час заради мене простягнуту для помсти твою правицю, бо я ще раз піду до них і спробую напутити їх — може, хоч під кінець життя свого отямляться і прийдуть та поклон, мені належний, оддадуть; і будучи з ними в згоді та обопільній любові, я перед лицем твоїм стану і знову радісно і весело ім'я твоє святе славити і звеличувати разом із ними буду. Отож, вже йду і твоєї невимовної доброти прошу, зошли їм дар ласки і милосердності своєї і серця їхні правдивим розумом наповни. Розпали в них огонь любові твоєї, аби, чуючи, зрозуміли, і, зрозумівши, прийняли, і, прийнявши, спокутували, а покутою аби небожителям твоїм радість і веселощі справили.

— А що йти до них надумала, то треба обдумати, до кого спершу піду, аби не трудитись даремно.

— Бо якщо до посполитого піду люду, то боюся, аби, мене узрівши, з простоти і слабкого розуму свойого, не наскочили на мене і рук своїх в крові материнській не омочили.

— Серце бо слуги стверділе і словами навчене бути не може, а хоч би що й зрозуміло, то аж ніяк не сприйме.

— Чи піду до князів, зверхників і панів? На тих, хоч би мене послухати і за мене обстати були й раді, не до кінця [покладатися] належить, бо ж піддані не в справах духовних їх слухати повинні, а тільки в справах світських.

— До тих, як бачу, іти мені слушно, котрі душею порядкують, оскільки і річ та, що про неї мені йдеться, духовною є: отож, слушно, мабуть, учиню, якщо в тих, од кого зіпсуття пішло, і направи шукатиму, щоб ті, котрі початком і причиною до злого другим були, і до доброго навернуті бути могли. Бо тими вони суть, котрих старанню душі всіх повірено, тими вони суть, котрі дорогу правди на язику носити взялися і котрих очі овечок стерегти обіцяли. До тих мені йти годиться, з тими мені розмовляти слушно.

— Зволь же отож, потішителю, душе святий, спершу до них завітати і їхнє затверділе серце зм'ягшити, аби мене прийняли вдячно і вислухали пильно.

— А я стану перед тими, котрі себе отчого мого спадку, російської землі, єпископами іменують, і до старшого з-поміж них промовлю.

Захарія
КОПИСТЕНСЬКИЙ

ПАЛІНОДІЯ,

ІЛИ «КНИГА ОБОРОНИ» КАФОЛИЧЕСЬКОЇ СВЯТОЇ АПОСТОЛЬСЬКОЇ ВСХОДНЬОЇ ЦЕРКВИ І СВЯТИХ ПАТРІАРХОВ, І О ГРЕКАХ, І О РОССОХ ХРИСТІАНЄХ, В ЛАСЦІ БОЖОЙ, ЗА БЛАГОСЛОВЕНІЄМ СТАРШИХ, ПРЕЗ АРХІМАНДРИТА ЗАХАРІЮ КОПИСТЕНСЬКОГО НАПИСАНА І З РЕВІЗІЄЮ УЧИТЕЛЕЙ ВИДАНА А ПОД РОЗСУДОК ПОДДАНА СВЯТИХ ВСХОДНІХ ПАТРІАРХОВ РОКУ РОЖДЕСТВА БОГА СЛОВА ІІСУСА ХРИСТА 1621-ГО, МІСЯЦЯ НОЕМВРІЯ 26.

Фрагменти

ПРЕДМОВА

НА «КНИГУ ОБОРОНИ» ЦЕРКВИ ВСХОДНЬОЇ І ПАТРІАРХОВ

Нехай вас нікто не зводить жадним способом.
Друге послання апостола Павла
до фессалонікійців (солунян), гл. 2., ст. 3.

Пришли, приходять і виповняються, любомудрий чительнику, онії дні і літа, о которих господь бог наш Іїсус Христос оповидів, мовячи: «Повстануть лжехристи і лжепророці, не вірте їм, о то впрод рекл-єм вам».

А святий Павел, апостол, тими оповідает слови: «Дух теди явне мовить, іж в послідниї часи отступять нікоторії од віри, внемлюще духовом лестним... сожженні своїм сумнінієм». Єще той же тоє: «Теди відай, іж в послідняя дні настануть часи лютия, будуть бовім чловікове самолюбці, сребролюбці, надуті, горді, блюзнірці». І нижей: «маючі образ благочестія, а сили його одметучіся, і тих отвертайся», і нижей: «завше учачіїся і ніколи в розум правдивий прийти могучії».

Апостол зась Петр оповідает тими слови: «Були і лживії пророці в людєх, яко і в вас будуть лживі учителі, которії внесуть єретицтва затрачення». І нижей: «І многії пойдуть вслід їх нечистот, през которих дорога істинная блюзнитися будет, і в преумноженію лестних слов вас уловять, которих суд спочатку не омішкиваєт, і затраченнє їх не дремлет».

А Іоанн Богослов в Апокаліпсисі написав: «А гди скончиться 1000 літ, розвязаний будет сатана од темниці своєї, і вийдет прельстити народи будучих на чотирьох углах землі».

І так, по тисячном од рождества Ісуса Христа віку, той непріятель многих прельстив і прельщаєт, і шкодливоє розерваннє учинив. І нині од істинної православної віри одводити не устаєт, а ім далій, тим барзій, особливе, коли, по тисячном року, лічба шестсотних літ докончевалася, а шестдесят і шестая до виповнення свойого зближається, тогди явно ся стало і помножаєт одступленіє і прельщеніє.

Єсли бовім коли тисяща літ доходило й виповнилося, межи всходньою церквою і заходнім костьолом розервання ся стало: καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας περιώνυμον ἄθροισμα* од ортодоксії одвернулася. Снат подобно горшей якоєсь злоє покажеться, коли 1660 і 6 будет ся писати. Тая бовім єст оного антихриста чоловіча лічба, которая, хто відаєт, єсли в тих то літіх, 1666, явнійших предитечов його, іли того самого не укажет. А той антихрист чловік будет али беззаконія син, але затрачення, одміняючи чловіки і права.

Леч анім он великий прийдет, інії пред ним оповідені будуть і показані суть, і пришли, і прийдуть. Яко Іоанн Богослов написав: «Синачкове, послідняя година єст, яко-сте слишали, іж антихрист ідет, і тепер антихристове многії настали, од сього зрозуміваєм, іж послідняя година єст».

А тії антихристове не самі істії діаволи суть і будуть, але чловіці. А тії — не ледаякії, але стану не посліднього, за вірнії ся удаючи і благочестія показуючії образ, і о добрих вістях. Яко Іоанн мовить: «Од нас вишли, але не були з нас; єсли би з нас були, пребули з нами, але нас одбігли, аби ся оказали, іж не суть всі з нас».

А таковії виникли і од нас, особливе і гди по тисячном шестсотний рок доходив. Также і нинішніх часов апостольськії онії слова виповняються. Нікоторії бовім од роського роду, себе самих і славу любячи, а зопсованії і попаленії од беззаконій і невірностей, маючи своє сумніннє, од святої апостольської кафоличеської всходньої церкви і од святих чотирьох патріархов одступили. Где виповняєтся і то, яко апостол мовить, іж впред одступленіє будет, тож антихрист прийдет.

На чом недосить маючи, през свіцькую зверхность розмаїтих видов утраплення і мордування заживають і винайдують. К тому, церков святую всходнюю і святих патріархов, в Константинополю, в Александрії, в Антіохії і в Ієрусалимі живучих і сидячих, также правовірних і сталих христіан, шкалюють, і книжки таковії видають, в которих, правди і справедливості не пишучи, єдно вимисли і вивороти і небилиці змишляючи, над то і до урядов потягають невинне і уставичне

* І західної церкви часто згадувана громада *(грецьк.)*.— *Ред.*

нещадно на нас волають. Вєнц нам потрясують, задаючи глупства і неумієтность. Ач в церкві нашой любомудрці і богословове находяться, в праві-т, не всі видають і книги, зичачи собі в богомислії і в покою жити.

А зась, коли хто з наших, особливе против латинников, видасть книгу, теди таковогo преслідувати і през зверхность світськую опримувати не встидаються. Нельзі теди, єно за таковими задатками, одступником, називаючимся «унеятом», одповісти і ісправитися правди своєї і вивод о собі дати, чого і право всіх народов допущаєт. Заїсте і нам, словесним і разумним і вольної кондициї будучим, на таковії злії язики не пристоїть бути німими, ані в оном найдоватися прислов'ю: οἱ ἀπαίδευτοι ὡς ἰχθύες ἑλκόμενοι σιωπῶσι — «нецвічонії, яко риби влекомі, мовчать».

Яко ж я, найменший од духовних і світських зацних особ, о то многократ уживаний, а праве як примушоний будучи, за помоччю божією, склонив-ємся к написанню тоєї книги. Іначей не пристояло, єно ся покорити волі і жаданню правовірних. Особливе, аби-м у нікоторих не зоставав в ніяком вніманню, але аби-м освідчив ортодоксію свою, а судіям і преложоним показав, іж нас — правовірних — од них зле односять. А за тим, аби ласкавими ся і богобоязнійшими к народові роському ставити могли, а гріху того больш не помагали оскаржателєм нашим. К тому, аби ся противниці наші обачили, як апостол Петр мовить, аби в том, «в чом вас помовляють, якоби злочинцьов, постидалися злословящії ваше доброє в Христі житіє».

Повторе мовлю, іж тоє немалоє діло, надіючися на благодать духа пресвятаго, пред себе взяв-єм з любве і зичливості збавення так своїм правовірним братіям, яко тиж і к одступником і противником нашим, і всіх бовім збавенню словом і письмом повинні-сьми чинити стараннє.

Взяв-єм ся єще з побудки самого сумніння, не менше хотячи противних і тих всіх, которії їм потугою і зверхностю світською помогають, остеречи сумніння, аби не мнимали о собі, же службу приносять богу, росов зводячи і тяжко іних суптельностю, а других і явне трапячи. Біда мні, яко апостол мовить, єсли не благовіствую! Біда мні, єсли був мовчав і правду утаївав! Біда і тим, которії, правди не знаючи, мучать і утискують! Не только то єст гріх, відаючи, грішити, але, гди і з невідомості грішимо. І «за гріх, в невідомості поповнений, карання придам»: і то «принос офіри буваєт», яко в книгах 4-х Моісея, главі 15, і Луки, главі 2, читаємо.

Аби нас кто за упорних не внимав, освідчити віру і правду свою повинні-хми. У нас, старої правовірної Росії, німаш упору, єдно статечность діаментовая. Не єст то упор при

таковой вірі, которая як трвает юж тому тисячний шестсотий і двадцятий ся пишет рок стати, але то єст сталость і статечность живая. Живими бовім єсте-хми, гди [в] церкві Христовой тіло його святоє поживаємо і кров його правдиве п'ємо.

Задавали оних часов святим мучеником упор і шаленство, а неправо то на них волокли. Яко і на нас нині волокуть і змишляють. Не єсте-хми упорними, кгди так віруєм, яко апостоли учили, яко теологове вірили, а мяновите: Діонісій Ареопагіт [1], Афанасій, Василій Великий, Григорій Назіанській, Іоанн Златоустий, Кириллове [2], Іоанн Дамаскін і Феофілакт; ку тому, яко синоди визнали і ухвалили, і запечатували. Упорними суть жидове, туркове і всі еретикове, гди ся церкві правдивой і догматом святих отцов і каноном синодальним не покаряють.

К тому реку і то, іж не єст то милость, ані єдность — одступити віри, оддалитися того, що-хми з початку увірили, що нам подано, що нам приказано. Але то єст істинная милость і єдность — заховати то, що з початку приказано і подано. Яко Іоанн святий Богослов мовить «Тая бовім єст любов божія, аби приказання його заховали-сьми». Той же во второй епістолії: «Тая єст любов, аби-хми ходили ведлуг приказання його, то єст приказаннє, яко єсте слишали од початку, аби-сте в нем ходили».

Ви теди що-сьте слищали од початку, нехай в вас пребиваєт, а єсли в вас пребудет, що-сьте слишали од початку, і ви в сині і в отці пребудете. А Павел, святий апостол, упоминаєт, мовячи: «Которих речей научили-сьте ся, і приняли-сьте, і слишали-сьте, і виділи-сьте во мні, тії речі творіте, і бог покоя будет з вами». Що і декретом страшним Павел святий запечатував, анафему покладаючи на тих, которії би сміли проповідати і учити іначей і над то, що-хми юж приняли. До чоловіков неповинні-хми міти люби большей і з ними ся єдночити, але больше правость віри і догмата святих отцов і синодальнії канони любити маєм і в таковой трвати єдності. Анафеми ся теж боїмо за то, гди би-хми над то, [що] юж подано і синодами приказано, міли приймати.

А єсли би ся хто одступником став, теди под декрет страшний анафеми мусить таковий подпадати. Зачим до тих, которії нас, росов православних, одбігли і святого патріарха вселенського, архієпископа константинопольського, одступили, склонятися не можно, і оних одпаденнєм не погоршатися, ані ослабівати нам пристоїть, хоть би і вибранії були. Оповідив бовім сам Ісус Христос одпаденнє таковых, мовячи: «Абовім повстануть лжехристи і фальшивії пророці і дадуть знаменія великії і чюда, так, іж би звели, би то могло бути, і вибраних се предрекох вам».

Або і то малая. Оповідено, іж звізди з неба спадуть; тії разуміються — так світнії, в славі, в могутстві вельможі, яко тиж і знаменитії духовнії в церкві, которая єст небом земним. О которих то такових упалих звіздах і о муці їх апостол оповідив тими слови: «Звізди прелестния, которим хмура темності на віки єст захована».

А так теди таковий о написанню тої книги давши рахунок, і науку описую вкротці, іж в собі замикаєт: оборону православної віри святої кафоличеської всходньої апостольської церкви; другую оборону достоїнства канонов і привиліїв святих чотирьох всходніх — константинопольського, александрійського, антіохійського, ієрусалимського — патріархов; при том одповіді одступним, глаголемим «уніатом», і іним противником нашим; і о біскупах старого Риму; ку тому о теперешнєм положенню греков і о [у]віренню народу російського, і о митрополитах київських, і о іних тому приличних. Над то доводиться і то показуєт, іж побожнійшая і слушнійшая реч костьолові латино-римському до церкви всходньої і до святих чотирьох патріархов і до греков склонитись і з оними в вірі і догматєх святих з'єдночитись. І інії при том потребнії положені суть виводи. Наконець, і о ісхожденню пресвятого духа од самаго бога і отця вкротці предложилося.

То так одправивши о той книзі, відай чительнику, же в благодаті божой з працею великою написана єст, доводячи з письма святого, старого і нового тестаменту, і з поважних теологов, і з певних авторов і історикoв речі[й] ісправній виражоних.

Которая то книга през мудрих і в письмі святом біглих, которим подавана була, читана, пробувана і поправлена була. А над то под розсудок совершеннійших святой апостольской церкві подається.

А то юж к православним замикаю тую предмову учительними апостольськими слови тими: «ви теди возлюбленнії, святою вашою вірою буду[ю]чи себе, в дусі святом молячися, самі себе в любві божей заховайте, очекиваючи милосердія господа нашого Іїсуса Христа в живот вічний».

Ієромонах Захарія Копистенський

О НОВИХ ДОКТОРАХ, ТО ЄСТ УЧИТЕЛЄХ ЦЕРКВИ ВСХОДНЬОЇ

(Із часті II, розділу XII, артикула 4)

Єсли при том хотять одступникове наші відати і о нових учителєх святої церкви всходньої, которії, юж по одорванню ся заходніх од неї, жили і книги писали, особливе против

блудом папеським і одмінам костьола заходнього, тих по імені їх, значнійших покладаю: Євстафій[3]; Никола[4], єпископ мефонський; Никита Пектократ[5]; Никита, філософ константинопольський[6]; Євстратій[7], митрополит нікейський; Іоанн Ксифілін[8]; Михаїл Кируларій[9]; Каліст[10] і Філофей[11], патріархове константинопольскії; Леон, ахридонський архієпископ; Ніл Кавасіл, который писав противко Фомі Аквінату[12] (тая книга висоце єст мудрая, в Путенськом монастиру[13], в Волосіх по-словенську находиться); Константин Арменопул[14]; Генадії, архієпископ болгарський; Єпіфаній[15], патріарха константинопольський; Петр[16] і Іоанн[17] і Феодор Бальсамон[18], патріархове антіохійськії; преподобний Никон в Чорной Горі[19] (в літа Іоанна, патріархи антіохійського, написав книгу); Никита Хоніятес; Євфимій Зигавен[20], монах; Михаїл Сиггел[21]; Іов, монах[22]; Андронік Севастій; Ніл, архієпископ фессалоницький; Іоанн Кантакузен[23], цар (который, зоставши монахом, написав книгу); Никифор[24]; Каліст; Ксанфопул; Максим Плянудес[25], монах; Никиформ Грегорас[26]; Марко, митрополит ефеський (той писав много, а особливе «Вызнаннє віри до всіх християн», «Діалог гречина з латинником» о оном придатку до символу «і од сина», і «Главизни силоіческії против латинником», книга «О посвяченню євхаристії» і прочая); святий Григорій[27], архієпископ фессалоницький; Палямас; Ніл Кавасил, архієпископ фессалоницький; Варлаам Калаврійський[28], Михаїл, патріарха константинопольський («О преждеосвященних»); Герман[29] патріарха константинопольський; Митрофан, архієпископ смирненський, Іоанн, патріарха ієрусалимський; Максим, монах, который в Москві скончався[30]; Ієремія, патріарх константинопольський («О ісхождениї св. духа од самого отця до лютеранов»); Іоанн Китріос; Іоанн Зонарас[31]; Максим Маргуній, єпископ кіфірський; Мелетій[32], александрійський патріарха; і инії многії, которії всі з грунту аргумента латинськії знесли і поконали їх во всем. Феодосій Зігомала, протонотарій церкве константинопольської, в листі, до Мартина Крузія[33] писаном, відати дает, іж дидаскалов мудрих його віку живих больш семдесяти находиться (в князі «Турко-Греція», книга 3, а лист 216, і в книзі 7, лист 506).

Учителєв нових показав би-м єще і в народі російськом, которих благодать божія даровала і житієм і наукою церков Христову прославляючих і книгами наповняючих. За ласкою божою маємо їх з потребу; а єсли не збытком, не дивуйся; во многом Ізраїлю єдин Мойсей, єден Веселеїл[34], один Давид[35], один і Соломон[36]. Сильних немного, як Самсон[37], Давид і Авісай[38]. Один межи діакони мудрий і мужній архідіакон Стефан[39]. Як камень дорогий рідко находиться,

так і правая мудрость, і правая теологія не лацно ся в многих находити может.

Єднак же і в том большую похвалу всходняя церков односить, ніж заходний костьол, гди ж як за часу семи соборов і нижей по них, так і в літах по тисячном року, аж і до сих наших дній в церкві всходньой патріархов, архієпископов і єпископов єст много висоце учоних, мудрих учителей, которії і устне поважне учили, і письм своїх книги зоставили; а латинникове не покажуть нам так много папежов, которії би книги зоставити міли, опроч Леона і Григорія Діалога [40], і то в оних первих святих віках, а в тисячі літ папежов учителей і книг писателей не найдуємо.

Било теж і в Росії нашей дидаскалов много, а которії письма зоставили, не вспоминаючи старих, нових мяную пару якую: преподобного Артемія-інока [41], который, споспішествующу єму господу, в Литві од єресі аріанської і лютеранської многих одвернув, і през нього бог справив, же ся весь народ руський в Литві в єресі тії не перевернув; монах Стефан Зизаній, в грецьком і словенськом язику муж учоний вельце; блаженний Леонтій Карпович [42], архімандрит віленський, муж богодухновенний, в язику грече\u0441ьком і латинськом знамените біглий, оборонця благочестія; пречестной Віталій [43], архідіакон, учитель і любомудрець. А живих благодатією божією маємо з потребу.

В Москві теж суть люде мудрії і богословове православнії, язик греческий знаючії, о чом наш святий отець патріарха ієрусалимський кир Феофан повідав, который в Москві на столиці був, завітавши од Ієрусалима, для навіження духовного і спасенія народов многих.

ПАПЕЖЕВЕ ДАВАЛИ ЦАРЄМ ПОДАЧКИ, І О СИМОНІЇ

[Із часті II, розділу XII, артикула 6]

А же патріархове дають упоминки і дарунки вмісто чиншу турчинові, не єст то див. Закон бовім ласки не виймуєт нас од владзи і подачок. Іасон [44] і другії ученици за Павла і Силу [45] окупувалися од напасті. Відати єднак одступникові належить, іж не за святиню дають, але покой церкве, і безпеченство віри собі варуючи, і зверхность, од бога допущеную, чтячи, ведлуг приказанія апостольського, царя чтять і ведлуг самим господем Христом реченого, оддають царськоє цареві, а божеє богові.

Давали такії ж подачки і папежеве царєм поганським, которії, през літ немаль 300, до крещенія Константина Великого панували в Римі; давали і кролєм єретицьким, гди готфове [46] і лонгобардове [47] в Римі і во Влошєх през літ також

около трьох сот панували; давали і царям константинопольським православним, вступуючи на папество.

Що і Бароніуш-кардинал [48] в року 590 «Рочних дій» своїх призначаєт, мовячи: «Папеж, хоть слушне обраний, засісти на папестві не могл, аж би цар призволив, который од папежов пінязі на оном вступі витягав». І нижей: «Був,— мовить,— обичай в костелі римськом, нім вибраний папеж уряд свой одправувати почав, то єст, нім йому подтверженнє од царя пришло, чотири їх всім костьолом рядили: настарший каплан архіпресвітер, і нововибраний папеж, і два другії з духовенства, до них приданії». І єще нижей: «А іж цареві звиклії пінязі слати мусив (Григорій-папеж [49]), на которії готфове папежев нових зневолили, гріху в том жадного не мів, бо кромі тих пінязей папежем юж власним був, виконаннє только уряду своєго і клопоти а трудності з царем окупував». Поти Бароніуш.

Тим же способом поступують і патріархове з царем турецьким: клопоти і трудності у царей поганських о[д]купують, аби в покою могли пребывати.

Обернім же ся єще і до царев заходніх і костьолов християнських, яко много оним самим і секретаром їх дають золота і сребра тії, которії біскупства, опатства і каноництва беруть; вступімо ж єще в самий той Рим, як много до нього посилають тії, которії там по сакру шлють, як много тії, которії за сакрами приїждають, одбирають. Відомо то, заїсте, кождому, хто ся єно во дворах цесарей, кролей и княжат находить.

Уважай, одступнику, если ж то не симонія над симоніями — вольним у вольних і ровним у ровних в релії купувати уряди духовнії?! Зачим запевне відати маєш, іж нігди за всі літа патріархове турчинові не дали так много, як за один рок папежеві твоєму і його дворові дають зо всіх кролевств чиншу і дані біскупове, арцібіскупове, примасове і тим подобнії! Ну ж, за юбілеуша, за одпусти, за молоти посвяченії, за мечі такії ж, і за рожі (дальших ташованій не споминаючи), за індульгенції і за диспенсації!

Що ж і о вас, одступниках наших, речемо! Заж апостатове наші, а ваші владикове при посвячанню своїх попов не витягають плати піняжної? Оно той, що в Перемишлю сидить, Шишка Крупецький [50], од десяти літ витягав на попах подачки, заживаючи до того помочі урядов світських! О котороє драпество великий плач і нареканнє на уряди і на тих мучителєв владиков.

Що ж і о аннатах, которії з Польськи до Риму ідуть, также і о поборах, которії духовенство руськоє, а засобна паном своїм, чинші дають і повози одправують.

Чому всьому присмотрівшися, уважте, же ви, христіане будучи, на христіан духовних накладаєте таковії тяжкості! Укаряєте греков, іж турком дают подачки! Завстиждайте ж ся, а рачей бога убойтеся: ви христіане а од духовних руських поборов, чиншов і повозов не витягайте!

Укаряєт єще нас противник утисненєм турецьким і же в малой церкві патріарха сидить. Уважте ж, єсли і ми того ж не терпимо, маючи права і вольності і уживаннє їх довголітноє.

Барзій нас тоє болить, же що грекове од поган, тоє ми, русь, од вас, христіан костьола римського, терпимо!

Присмотрітеся, яко-сте православних христіан віленських, мінських, перемисльських, могильовських, биховських, пінських, берестійських, полоцьких, вітебських і по іних містах, з великих церквій вигнаних, в малії церковки втиснули!

Присмотрітеся, як по многих повітах бідниї міщане, же їм поодбирано в містіх церкви, в домах, полях і лісах набоженство своє христіанськоє одправують!

Присмотрітеся єще і в том справедливості і сумнінню людій религії римської, которії, од нас обіма руками гойнії упоминки і дари беручи, обіцують покой і вольності захованнє, а єднак вмісто уїщення ся в обітниці приреченой, барзій на нас інстигують і декрета суровії, якоби з найму, ферують.

Мають то грекове над нас, ркомо вольних і прави обварованих, же в вірі і в набожестві своєм вольность мають. Хто був в Константинополю і по інших містах в Греції на урочитії свята, обачив би свободу і вольность, і веселлє, і строй, і безпеченство христіан таковоє, же рекл би кождий, іж тії там христіане царствують, і же в так великом їх згромаженню, і в так світлой їх оказалості только їм цара не доставаєт, і которії на то гляділи, мовили в себі, же царство Константиново [51] і царство Юстиніаново [52] нині видимо, в котором пресвітлом видоку і веселлю, єно їм діадиму носячого не доставало.

А у нас в свято, як у попа, у міщанина і у хлопка обачено світлоє що на хребті, так довго около того ходити будет пан, пані і урядник, же аж мусить збути убогий худак! Але то меншая!

Гди нам вольность віри захована будет на свободі, як захована єст греком в неволі, которії, ведлуг давніх своїх христіанських прав, мають єпископов, архієпископов, примасов, патріархов і весь нижший причет церковний,— о подачки і о чинші стояти не будемо. Дав за себе і за Петра, а в особі його за церков свою, чинш Іїсус Христос, будемо давати і ми, только віри свобода нехай нам зоставаєт, якая зоставаєт братії нашей греком.

О ПРЕСВІТЛОМ І ПРЕСЛАВНОМ ВАСИЛІЇ, КНЯЖАТІ ОСТРОЗЬКОМ, ВОЄВОДІ КИЇВСЬКОМ

[Часті IV, розділу II, артикул 3]

Тут, гди мі о пресвітлом і православном Василії Костянтиновичу Острозьком, воєводі Київськом приходить писати, з ласки божеї познаваю в собі, же не кроткословним, але з достопохвальним пристоїть мі показати словом.

Солодкая бовім завжди того зацного княжати мает бути у нас пам'ять! І то, що о Іосії [53], царі ізраїльськом, написано, безпечне і ми о том преславутом княжаті мовити можемо: «Пам'ять Василія, православного княжати Острозького, як приправа вонности, сотворенноє миро од аптикаря, в устіх кождого, яко мед, осолодієт пам'ятка його, і як музика при бесіді вина!»

Солодкая, правдива, пам'ять і вдячная вонность зо всіх сторон! І вшеляко рожай той виславляти прислушает, як Давид мовить: «Род праведних благословиться».

Княжа Острозькоє, Василій Костянтинович, рожай свой з благословенного яфето-роського покоління провадить: пресловутого Володимира [54], в святом крещенії Василія, монархи великого, і Даніїла [55], княжат роських, власний потомок, син пресвітлого Костянтина, княжати Острозького [56] а великого гетьмана Великого Князства Литовського, воєводи Троцького, в обоєм висоце преславний в дільності і правовірії [57], первий межи княжати роськими, великий заступ і потіха всього народу роського, мур желізний на украйнах, страх і трепет татаром, слава і свіча ясносвітлая кролевства Польського, оздоба і окраса сеймовая, всіх публічних з'їздов око і сила потужная; притомность двору і люду його наповняла дороги і міста: многополчний бовім світлий і стройний поїзд одправувати був звикл; урода Гекторова, красота лиця і особи Іосифа Прекрасного, постава вспанялая; муж обичаїв царських, ласкавості і цнот побожних повний.

Двор світлий і дородний: Гетфейом [58] і гігантом [59] подобнії мужеве, сильнії такії около нього, як нікогда у діда Херева і Фелефофії [60], то єст одражаючії і утішаючії; Авраамськії і Іаковлі й Ісаакові почестнії особи, пред обличностю його предходячії й послідуючії, як би хто од старих оних віков хотів видіти на востоку пресловутого монарху.

Подобен в дільності, в мужестві, як Авенір [61] і Самаія [62], Аннибалеві [63] і Помпеушом [64]. Ровен радою і розсудком Іафорові [65], Фемістоклесові [66], Артабанові [67] і Велисарію [68] з Нарсесом [69], і іним подобним. Згола — муж словом, силою і ділом, цнотами і добродійстви преславний!

Найдовалися на дворі його і мовці, оному Демосфенесові [70] ровнії, і Сафанове [71] і інії розличнії любомудрці. Найдовалися і докторове славнії, в грецьском, славеньском і латиньском языках вицвічонії. Найдовалися і математикове і астрологове превиборнії, межи которими он презацний математик, філософ і астролог, Ян Лятос, который календар новий славне зганив і пером доводне през друк показав, же єст омильний.

Пойдем же єще і до другої, вишшеї в богодухновенних, похвали — в православной кафоличеськой вірі і набоженстві продкуючий, церков велегласная і розличним сіянієм світлая: церкви і двір того княжати — повнії православних учителей евангельських і апостольських, повнії богословов істинних, од богословов Діонісія [72], Афанасія, Василія [73], Григорія Назіанського і Ніссенського [74], Іоанна Златоустого, Кирила Александрійського, Іоанна Дамаскіна і Феофілакта, і іних многих, і од соборов і од патріархов всходніх, знаючих богословію і віру правую. Був архієреєв і священиков вельце шануючий, оборонця віри і церквій божиїх; сильний мур мідяний, од бога благочестію нашому поставлений в Росії; в вірі отчистой адамантова статечность.

І то знаменитоє добродійство церквам показав і учинив, же през магістерство типографії книг богословських видав немало, през що церков Христова будується не только ту, в Росії, але і по іних країнах споввірних нам народов.

Що ж єще речем?

Речем і оно, що Сірах о Іосії-царі мовить: «Управив пред богом серце своє; в дні беззаконник укріпив благовіріє». Воістину, в день прелесті од єретик обернув серце своє ко богу і за дній беззаконних одступников укріпив правую церкве всходньой віру в Росії! Написано о трьох: «Разві Давида, і Єзекії, і Іосії, всі прегрішиша прегрішенієм». Речем і ми: «Опроч Костянтина, і Василія, і Александра, княжата в Росії згрішили і віри одступили». Але пресвітлий княжа Василій з сином своїм Александром, который так му любезний був, як Іакововї он Веніамин [75], «во всем дому божом найвірнійший», як вторий Мойсей, зна[й]шов ся і світлим і многополчним і сильним в Берестю станув, а в раду нечестивих не пошов і на дорозі беззаконников-апостатов не станув і на кафедрі зарази їх не седів, але, в законі божом вдень і вночі розмишляючи, в православном сів соборі [76] із патріаршими ексархами і з єпископи, архімандрити, ігумени і священики і пресвітери православними [бути] соблаговолив, а на унію з папежом і костьолом латино-римським не зезволив, і апостатов владиков, од віри і од патріархи Константинопольського, пастиря свойого, оступивших і одбігших, проклинав, і до конця живота

свойого з ними не сполковав, і до себе не припущав, як зверженних і проклятих.

Подобен [он] в благочестії монарсі роському Василью-Володимиру: той народ роський крестив, а той благочестія і віри під час апостасії оборонив. Подобен і Василію Македоніанину [77], цару греческому, который посполу з блаженним Фотієм-патріархою [78], в Константинополі вселенський собор собрали і віру седми соборов утвердили. На котором тих, которії би до символу віри «і од Сина» прикладали, проклинано. Подобен і оному благочестивому цару Андроніку [79], который, также собравши великий собор, віру тую ж укріпив, а апостатов і папежников з Греції вигнав.

Ну ж, єще, гди пойдем до побожного його живота, до милосердних учинков, до щедробливості надавання на церкви і монастирі — виписати всього нині не єст місце. Кротко рекши: овшеки, на всем цнот всіх повний був і всім любезний, так правовірним, яко і посторонні́м.

І душа моя блаженную і боголюбезную його душу зіло любить, і в духу богомисльном оной наслаждається. Істаяла душа моя к так цному і побожному княжаті а реку з серця онії у Іова [80] слова: «Кто убо видав нам од плоті його насититися?»

О, трещасливії ви, которих очі виділи того пресвітлого деспота, которії слов уст його слухали, которії у столу єдиного з оним сиділи і поживали, і інії всі, которії сте добродійства оного сподобилися!

Ачкольвек і я за велице щасливого почитав би-м себе був, гди би ласка божая притомності моїй дарувала насладитися єще в живих так пресвітлого княжати. Але того там віку будучи мал в братії моїй, і на всем недозрілостю об'ят, не удостоїв-єм ся. А вет же і нині не за щасливого ся почитаю, гди мі ласка пресвятого духа дарувала пером такую народу роському описувати славу?

О КНЯЖАТІ ОСТРОЗЬКОМ, КАШТЕЛЯНІ КРАКОВСЬКОМ

[Часті IV, розділу II, артикул 3]

Заїсте, не годить мі ся ту мимо іти і пресвітлого княжати Іоанна Острозького [81], каштеляна краковського, которого нехай будет ім'я на всі сторони світа славно: бовім народ свой роський любив, православную віру отцев своїх величав, і за то на нем отцевськоє одпочило благословеніє.

Тестамент пресвітлого родителя свойого [он] сохранив, віру благочестія нашого побожне поважаючи, во вшеляком покої заховував до смерті, утисков і гвалтов жадних не чинив. Гроб православного отця свойого, яко Ісаак і Іаков печеру

Авраамову [82], почитав і упоминав, аби пініє і набоженство звиклоє не уставало.

Хоть з Риму і од біскупов многокрот був жаданий, аби княжство своє под унію біскупа римського поддав, леч он, яко сенатор розтропний і зрительний, маючи розум а шануючи віру отцев своїх а многородний свой народ російський любячи, жадним не дав ся звести покусам.

Сам рачей зезволив що пострадати, нежели отчистому набоженству і духовенству російському насильство і гвалт в вірі і набоженстві чинити: Фемістоклеса в том наслідував, который отчизні своїй, хотя ж од рода свойого афінейчиков був укорений, од кроля Ксерксеса [83] з войськом будучи посланий, згуби оним навести не хотів, рачей своїм обрав запечатати здоров'ям.

Пристоїть ту того пресвітлого княжати а сенатора найвишшого і премудрого припом'янути слова, памяті годнії, которії частократь мовляв: «Гди би-м,— мовить,— пред тим в молодих літах о релегії грецькой і о церкві всходньой відав то, що тепер в том моїм віку вижу і знаю, теди нікгди би-м не був сполечником костьола заходнього». Єст много свідков живих, которії частокроть слова тії слихавали.

Міл теж єще тот пан тую цноту побожную, іж монахов-святогорцов релігії греческої [84] почесне приймувал, і прикладом отця свойого ялмужну [їм] давав.

О, боже, в тройці єдиний! Тих, которії дідицтво княженія Острозького приняли, такоє ж в них ко благочестію всходньому і народові російському рач зрядити серце, яковоє предреченнії княжата міли! І так в довготу днів щасливе дідичити будуть [85].

Що ж ту кто обрати схочет виславуваннє і дяк чиненнє од рода роського, заїсте, повиннійшая єст реч — ласку і добродійство народові роському показувати. І слава од них праведная, і молитва спасенная! А унеятом не повинна ласка, і од них слава як небивалая, так і неправдивая, і згола прожная єст, а над то ненависть, гріх, зло, удаваннє і турбацію родячая.

РОЗМОВА СТЕФАНА-КОРОЛЯ[86] З КНЯЖАТЕМ ОСТРОЗЬКИМ, ВОЄВОДОЮ КИЇВСЬКИМ

[Часті IV, розділу II, артикул 5]

Од зацної а віри годної особи, в розумі і в літіх дозрілої, слишав-єм тую певную повість. А то в той способ:

Трафилося, мовить, княжаті його милості пану воєводі київському святої пам'яті короля Стефана навідити в Городні, где, по третєм на покою буттю, король його милость,

гди на пана воєводу пильне поглядав, надіючися, же розмову якуюсь вносити хочет, тогди пан воєвода рекл:

— Найяснійший милостивий королю! Ваша кролевськая милость на мене поглядати рачиш, розуміючи, же потребу і мову якую до вашої кролевської милості маю. Вправді, жадної потреби моєї не маю. Єдно то, же мі тескно було, же-м вашу кролевськую милость, пана мойого милостивого давно видів: умисльне приїхав-єм вашу кролевськую милость пана мойого милостивого навідити і утішитися з притомності вашої королевської милості.

А король його милость, любезним лицем ку пану воєводі смотрячи і оного голову руками своїми обнявши, мовив:

— Дякуємо вам вельце за то, і вдячні ест-ехмо таковой ку нам милості вашой.

По том король його милость, взявши лист, почав мовити:

— Папеж пишет до нас, жадаючи нас, аби-сьмо народ роський до нового календаря приводили.

А пан воєвода, як муж благочестивий і розтропний, станув статечне і дільне в своїй розмові і, межи іними важними і пам'яті годними слови повідів, іж о той речі в головах з патріархами всходніми належить трактовати.

На то кроль його милость, як пан мудрий і розсудний і зрительного на пришлиї речі будучи ума, вічне достойної пам'яті вимовив слова тії:

— Пане воєводо! Хвалімо пана бога, же, наїхавши нам на кролевство Польськоє, видімо народ роський, многій і можний, з народом польським і литовським в згоді і в милості живучий і повиноватцтво з собою маючий. Спольний межи ними о речі посполитой промисл, на войні згода і ровность і пошанованнє вшелякоє. Розорвання і неприязні межи тими народами не видімо. А над то, яко в костьолах римських, так і в церквах роських набожество спокойне без вшелякої перешкоди і турбації одправується. Досить маємо на той таковой згоді. А до календаря нового і до з'єдночення росов з костьолом і папежем римським приводити — не здається нам. Бовім знаємося ми на тих речах і що за тим урости может. Уважаємо і упатруємо, іж, вмісто єдності і згоди, незгоду, мерзячку і турбацію і неприязнь учинили би-хмо. Але ми того вщинати не хочемо. Яко-хмо тії народи застали, так з ними жити хочемо.

То король його милость святої пам'яті Стефан мовив. А увіряють тую короля його милості Стефана мову і волю овії листи, которії писав до урядов міських, розказуючи, аби росове набоженства свойого безпечне ведлуг старожитності заживали, а до календаря нового примушані не були, докладаючи, «іж ся росом од звиклого бігу одміняти без пат-

ріархов позволення, бинамній не годиться». І нижей: «аж первій о уживанню календаря і порядку спор межи римським папежем і патріархами греческого визвання скончен і розтрихнен будет». Читай тії листи в книжці, «Апокрисис» названой, през Христофора Філалета виданой [87], в первой часті, а в розділі четвертом...

[ПІСЛЯМОВА]

Правовірний і православний християнине! На замьоти, вимисли і потвари противников і ненависников церкви святої всходньої і блаженних патріархов, з ласкою і помоччю божією одправилося і одписало, звлаща найбольшії й труднійшії артикули. І ту он Самуїлов [88] віри моєї покладаю камень, ту онії мовлю слова Самуїлеві: *καὶ λέγων ὁ Σαμουὴλ: μέχρι τοῦδε ἐβοήνθησεν ἡμᾶς ὁ Κύριος*: «і рече Самуїл: аж до сього місця помагав мі господь».

Зосталися меншії і лацнійшії одробини. Тих, за наступленієм многих і розличних трудностей, не скончив-єм. Леч зоставуються останки тії сином правовірним. Єсли старшії і дидаскалове не подвигнуться, ви, малії і од премудрих презиранії, потщітеся докончити і одписати. А о святом духу многії юж давно право одповіділи.

Наконець замикаю і печатаю тую книгу упоминеннєм таковим:

В пильной а уважной ховайся, правовірний, осторожності, аби ся яко не захвіяти в вірі, вєнц і о правді, ту в той книзі описаной, не вонпити. А то, гди противниці свої які ї, которії не могуть бути правдивими, только в словіх позорнії ставити будуть виводи, любо єсли би хто по том против моєї книги видав письма якії, не вірити їм і не трвожитися.

Нігди чинили против Мойсея і Аарона чуда і онії фараонові магове. Вергли бовім і оні свої палиці, і сталися змії. Леч Ааронов жезл іли палиця перемогла [89] і пожерла онії, яко пишет: «і пожре жезл Ааронов оних жезли» [90]: *καὶ κατέπιεν ἡ ῥάβδος τοῦ Ἀαρὼν τὰς ἐκείνων ῥάβδους*. Певне і тая в той книзі правда, сильнійшою будучи, звитяжає і пожирает, як до сього часу, так і по том. Єсли би якії противнії виданії похотілися указати письма, [треба] не дивуватися і не соблазнятися, гди нікоторії заблуждають і розумками своїми ся уносять. Рекл о такових апостол: «Але не о всіх єст розум [91]». «Буди теди вірен аж до смерті, і дам ті корону живота» [92].

Амінь.

Іоаникій
ГАЛЯТОВСЬКИЙ

НАУКА, АЛЬБО СПОСОБ ЗЛОЖЕННЯ КАЗАННЯ

Кто хочет казаннє учинити, найперше маєт положити з Письма Святого тему, которая єст фундаментом всього казання, бо ведлуг теми мусить ся повідати все казання, в котором знайдуться три часті.

Першая часть — ексордіум, початок. В котором казнодія приступ чинить до самої річі, которую маєт повідати, і ознаймуєт людєм пропозицію свою, постановленнє умислу свойого, що постановив і умислив на казанню мовити і показати, о чім хочет казаннє міти, і просить бога альбо пречистую діву о помоч і людей о слуханнє.

Другая часть — наррація, повість, бо в той часті повідаєт юж казнодія тоє людєм, що обіцяв повідати, юж показуєт туюречь, которую обіцяв показати. Тая часть єст найбольшая, бо в ней все казаннє замикається, і до неї іншії часті стягаються.

Третяя часть єст конклюзія, конець казання. В той часті казнодія припоминаєт туюречь, которую повідав у наррації і напоминаєт людей, жеби оні в такой ся речі кохали, єсли будет тая реч добрая; єсли зась злая, напоминаєт людей, жеби ся такої речі хронили.

Тії три часті у всіх казаннях моїх обачиш, бо в кождом казанню моїм ексордіум, і наррація, і конклюзія починається од краю і од большої різаної літери. Для того так умисльне учинив-єм, жеби-сь, тоє зрозумівши, могл сам латвій і прудшей казаннє учинити і повідати.

Тії всі часті мають ся згажати з темою, бо, як з малого жродла виходить великая ріка, єднак вода в ріці згожається з тоєю водою, которая єст в жродлі, так з малої теми великоє походить казаннє. Зачім часті, которії ся в казанню знайдують, повинні ся з темою згажати, жеби, що ся в темі знайдуєт, тоє в ексордіум, і в наррації, і в конклюзії ся знайдувало. А найбарзій маєт того постерігати казнодія, жеби з пропозицією його наррація згажалася, жеби, що обіцяв в пропозиції мовити, тоє в наррації мовив, і од речі не одступував. Бо кгди би обіцяв будовничий якому кролеві, цареві,

монарсі виставити коштовний палац, а по тім би виставив браму альбо інший будинок, розгнівав би ся той монарха на будовничого і мів би його за простака. Так і казнодія, кгди що обіцуєт людєм показати, а по тім того не покажет, не мило тоє людєм будет, і жадної мудрості йому не припишуть.

Способ зложення казання, который тут написав-єм, обачиш у всіх моїх казаннях. Бо кождоє казання моє ведлуг теми написано. Що в темі, тоє в ексордіум, і в наррації, і в конклюзії знайдуєтьcя. І в кождом казанню моєм наррація з пропозицією згожаєтьcя. Що в пропозиції обіцяв-єм мовити і показати, тоє в наррації мовив-єм і показав-єм. Наприклад, в казанню на рождество Христово — тема: «Бог явися въ плоти»; ексордіум: в розмаїтих знаках показувався бог, і прочая; наррація: подобенства і фікгури з'єдночення божого з натурою чоловічою, бо подобенства і фікгури обіцяв-єм в пропозиції показати; конклюзія: кгди апостол Павел в Лістрех [1], і прочая. І в другом казанню на рождество Христово — тема: «Не от аггел убо когда приемает, но от сѣмени Авраамля пріемлет»; ексордіум: дві натурі найзацнійшії бог учинив, і прочая; наррація: причини, для которих взяв бог на себе натуру чоловічую, не ангельськую, і знову причини, для которих син божий взяв на себе натуру чоловічую, не іншая персона бозькая, бо тії двоякії причини обіцяв-єм в пропозиції показати; конклюзія: «Православнії християне, вистерігаймо ж ся пихи, поневаж за пиху ангела бог струтив з неба до пекла, за пиху і чоловіка вигнав з раю», і проч.

Ексордіум найліпшоє будет, кгди оноє з самої теми учиниш, яко я в обох казаннях своїх на успеніє пресвятої богородиці з теми самої ексордіум учинив-єм. У першом казанню тема: «Пресвята цариця одесную тебе в ризи позлащенні одіянна прекрашенна». З тоєї теми ексордіум учинив-єм, у которім мовив-єм о цариці і о шаті. В другом казанню тема: «Знаменіє веліє явися на небеси: жена, облаченна в солнце, луна под ногами еи, и от двоюнадесяти звѣзд вѣнец на главѣ ея». З тоєї теми ексордіум учинив-єм, в котором мовив-єм о невісті, о солнці, о місяці і о звіздах, з которих корона учинена. Знайдеш такоє ексордіум і в інших моїх казаннях з теми самої учиненоє.

Єсли єднак схочеш, можеш ексордіум учинити з подобенства якого альбо з прикладу. Такоє ексордіум, з прикладу, єст в казанню моєм вторім, на страсті Христові, котороє починаєтьcя: «Виділи єдного часу ієрусалимляне на повітру войська», і проч., і проч. І в казанню первом на богоявленіє з прикладу ексордіум учинено: «Кгди збудував Моїсій прибиток богу на мешканнє», і проч. І в інших моїх казаннях такоє ексордіум з прикладу учиненоє обачиш.

А в тім, якоє можеш собі ексордіум учинити, учини, тілько гляди, жеби ся з темою згажало.

Конклюзію также можеш учинити з подобенства якого. Такая конклюзія єст в першом моєм казанню на стрітеніє господнє, которая починається: «Подобний єст бог зверцадлу», і проч. Можеш конклюзію учинити і з прикладу якого. Такая конклюзія єст в обох казаннях моїх на успеніє пресвятої богородиці. В першом казанню конклюзія починається: «Юстиніян, цесар кгрецький, мів на шаті своїй виритії міста», і проч. В другом казанню конклюзія починається: «Александер, кроль македонський, мів на короні своїй написанії такії слова», і проч. І в інших моїх казаннях такую конклюзію, з прикладу учиненную, обачиш. А в тім, з чого хочеш, учини собі конклюзію, тілько гляди, жеби она з темою згожала.

Ексордіум можеш часом написати, понижаючи себе, приписуючи собі недосконалость, слабость і неумієтность, кгди хочеш що великоє мовити альбо кого великого хвалити, наприклад, кгди хочеш мовити о богу, о тройці пренайсвятійшой, о пречистой діві. Такоє ексордіум в двох казаннях моїх знайдується, єдно на рождество пресвятої богородиці — написав пророк Давид: «Бездна бездну призывает в гласѣ хлябій твоих», і проч.; другоє на благовіщеніє пресвятої богородиці,— «кгди посилав бог Мойсея до фараона, кроля єгипетського», і проч.

Належить відати, же з єдної теми могуть рознії двоє альбо троє бити казання; знайдеш в моїм «Ключі» такую тему: «Ищѣте прежде царствія божія и правды его, и сія вся приложатся вам» [Євангеліє від Матфея, гл. 6, ст. 33]. З тоєї теми я двоє казання рознії учинив-єм; єдно на святого Николая, в котором наррація учить, же розними способами люде неба доступують, кгвалтом поривають, купують, випрошують, знаходять; з тоєї ж теми другоє казаннє в неділю третюю по сошествії святого духа учинив-єм, кгде наррація учить, же царством небесним називається Христос, наука Христова, віра христіянськая, церков святая, которого царства небесного маємо шукати; учинив-єм я двоє казання і на обрізаніє Христово з єдної теми: в первом казанню наррація показует імена, которими ся Христос називает, в казанню втором наррація показует імена, которими ся збавленнє наше називает [...]

Треба розділити тему на часті в наррації, і кождую часть теми особно повідати. Такоє у мене казаннє знайдується на воскресеніє Христово, в котором тема: «Солнце возсіяет в нощи, и луна трыщи на день, и каплет кровь от древа, и камень дасть глас свой». Тую всю тему я розділив-єм на часті в наррації і кождую часть особно повідав-єм. Ексордіум зась і конклюзія звичайним ідуть трибом, як і в інших

казаннях; ексордіум починається: «Чворакий єст сенс в Письми Святом», і проч.; конклюзія починається: «Православнії христіане, відаєте, же сонце в ночі засвітило», і проч. Єст у мене і другоє такоє казаннє на покров пресвятої богородиці, в котором тема: «Изважи ми огня тягость, или измѣри дыханіе вѣтра, или возврати въспят день, иже мимо иде». Тую тему я в наррації розділив-єм, і кождую часть особно повідав-єм. Ексордіум зась і конклюзія так же ідуть, як в інших казаннях. Ексордіум починається: «Слушне ангел Гавриїл назвав пречистую діву благословенною», і проч.; конклюзія починається: «У Даріуша, кроля перського, три покойовії учинили квестію», і проч. Знайдеш у мене такоє казаннє на святого Николая і на святих верховних апостол Петра і Павла, кгде тему в наррації на часті розділив-єм.

Єсли в неділю схочеш казаннє повідати, обіцуй в пропозиції що доброє хвалити, наприклад, покору, пост, ялмужну, страннолюбіє, терпеніє, молчаніє, молитву, послушенство, чистость дівическьую, живот законничий, кротость, справедливость альбо іншую цноту; по тім тоє повідай в наррації; в конклюзії напоминай людей, жеби ся оні в такой цноті кохали. Єсли теж схочеш, обіцуй в пропозиції що злоє ганити, наприклад, пиху, гнів, заздрость, лакомство, п'янство, вшетеченство альбо інший гріх; по тім в наррації тоє будеш повідати; в конклюзії напоминай людей, жеби ся того гріху хронили; ексордіум, якоє схочеш, можеш до свойого казання приложити, любо що хвалиш, любо ганиш. Наприклад, в неділю двадцять вторую, по сошествії святого духа, положи тема з євангелії, на службі божой читаного, такоє: «Не десять ли очистишася, да девять гдѣ? Како не обрѣтошася возвращшеся дати славу богу? Токмо иноплеменник сей?» [Євангеліє від Луки, гл. 17, ст. 17—18]. Ведлуг тої теми обіцуй в пропозиції хвалити вдячность, ганити невдячность; по тім в наррації повідай тоє, що-сь обіцяв; в ексордіум можеш проказу троякую припомніти, которая бивала на людєх, і на шатах, і на домах, поневаж євангеліє недільноє десяти мужей прокажених споминаєт; в конклюзії напоминай людей, жеби вдячними били, а невдячності ся хронили.

Єсли зась в свято схочеш казаннє повідати, на том казанню хвали того святого, которого в той день празнують, наприклад, пречистую діву богородицю, альбо апостола, альбо пророка, альбо мученика, альбо мученицю, альбо святителя, альбо пустельника, альбо іншого святого. Припоминай його цноти і добрії учинки, которії он мів, живучи на світі, як служив богу і церкві святой, що за Христа терпів, якії чинив чуда, і тепер якії чинить людєм, утікаючим ся до його добродійства.

А яко в неділю, так і в свято можеш на казанню пожитки якої речі вилічати, можеш причини повідати, для которих що ся діяло альбо дієт, можеш повідати імена, которими ся якая реч називаєт, можеш показати способи, которими можемо чого доброго доступити, а злого ся ухоронити.

Можеш повабити людей до слухання, кгди любо в неділю, любо в свято будеш їм на казанню обіцяти якую новую реч показати, которої оні не видали і не чували, кгди їм обіцятимеш показати на казанню якую дивную і неподобную реч. Читай першоє моє казаннє на покров пресвятої богородиці. Там я в пропозиції дивную і неподобную реч обіцяв-єм показати, же пречистая діва зважила огонь, змірила вітер і завернула назад день прешлий; по тім тоє в наррації показав-єм.

Можеш повабити людей до слухання, тлумачачи якоє ім'я; і можеш цілоє казаннє часом з імені учинити, наприклад, в неділю, кгди будеш повідати, од чого бог називається, од богатства, же богатий єст в милосердіє, ведлуг апостола Павла: «Бог же богат сый въ милости»; єще і од того бог називається, же богатий єст в мудрость, ведлуг того ж апостола Павла: «О глубина богатства премудрости и разума божія». Неділя мовиться од неділанія, бо в той день не ділати нічого, хіба тілько богу молитися належить.

Так же і в свято можеш з імені казаннє учинити, наприклад, на святого Владимира можеш мовити, же Владимир мовиться од того, іж владнув миром, світом; Христофор, христоносець, називається од того, же Христа носив в сердцу своєм, мислячи о нем уставичне, і могл мовити: «Живет во мні Христос»; на святого Василія можеш мовити, же Василій значиться кроль, і слушне, бо он кролевав над тілом своїм, над пожадливостями тілесними, і тепер в небі кролюєт. На святого Николая можеш мовити, же Николай значиться звітязство, і слушне, бо он одержав звітязство над трьома неприятелями душними, над світом, тілом, дияволом, з которими воював, і тепер, по том звітязстві, в небі тріумфуєт.

Кгди в неділю схочеш казаннє повідати, озьми тема з євангелії, котороє читано било на службі божой, і ведлуг тоєї теми учини казаннє.

Єсли зась в свято схочеш казаннє повідати, можеш люб з книг Мойсейових, люб з псалмов Давидових, люб з приповістей Соломонових, люб з пророка, альбо апостола якого, люб з Євангелія, люб з Апокаліпси, люб, кгде хоч в Біблії можеш взяти тема і ведлуг теми казаннє учинити, і на том казанню святого якого хвалити.

Кгди притрафиться свято якоє в неділю, наприклад, святого великомученика Георгія альбо святого архієрея

Николая альбо святого Іоанна Крестителя альбо іншоє свято, нам'ятай тоє, жебись і святого того на казанню своєм хвалив, і з недільного Євангелія що-кольвек повідав.

Єсли в котором часі притрафиться великая і пильная потреба повідати казаннє, а не можеш знайти теми в Письмі Святом, в Біблії, на той час можеш взяти тему з святого отця якого, учителя церковного, альбо з тропаря, альбо з кондака, альбо з стихири, альбо з сідальні, альбо з антифона, альбо з догмата, альбо з іншого гімну церковного, і ведлуг тоєї теми казаннє повідати. Наприклад, на рождество Христово можеш положити тема: «Удивися убо о сем небо, и земли ужасошася конца, яко бог явися человѣком плотію». На честного креста можеш положити тема: «О треблаженноє древо, на нем же распяться Христос, царъ и господь».

Может часом казаннє бити і без теми. Обачиш такоє казаннє у святого Василія Великого, на чтирдесять мучеников і святого Іоанна Златоустого, на похвалу святих верховних апостол Петра і Павла. Але того стилю казнодії теперешнєго віку рідко заживають.

Можеш повідати казаннє, любо в неділю, любо в свято, толкуючи Євангеліє, котороє читано било на службі божой. Обачиш такоє казаннє у святого Єфрема, на преображеніє Христово, бо там он Євангеліє през все казаннє толкуєт. Обачиш такії казання і у святого Каліста [2], патріархи константинопольського, котрий през цілий рок, толкуючи євангелія недільнії і на свята нікоторії, повідаєт казання. Але і того стилю казнодії теперешнєго часу мало заживають.

Любо в неділю, любо в свято, люб на іншой оказії, можеш конклюзію в казанню своєм учинити, обернувшися і мовячи до Христа, альбо до пречистої діви, альбо до іншого святого, і просячи їх о що. Наприклад, кгди ся притрафить на святого архістратига Михаїла повідати казаннє, можеш в конклюзії до святого Михаїла обернутися і мовити: «Святий Михаїле, заступив-єсь некгдись з мечем на дорозі Валаамові, который їхав люд божий проклинати, і оборонив-єсь од проклятства ізраїльтянов. І тепер, святий Михаїле, на нас многії Валаамове, неприятелі душевнії і тєлеснії, наступують і хотять нас загубити. Добудь же з похев меча свойого, святий Михаїле, і заступи на дорозі неприятелєм нашим, і борони нас од наїздов неприятельських, ісєуни оружієє і заври сопротив гонящих нас, борони од неприятелей мечем своїм благочестивого царя нашого ім'я рік, і благочестивого гетьмана ім'я рік, і все православноє воїнство, борони од неприятеля мечем своїм святійшого патріарху ім'я рік, преосвященнаго митрополита ім'я рік, боголюбиваго єпископа ім'я рік, борони од неприятелей мечем своїм всю церков православную, кото-

рую Христос купив собі кровію своєю пренайдорожшою. Припоминай тут, кого хочеш.

Старайся, жеби всі люде зрозуміли тоє, що ти мовиш на казанню. Бо святий Іоанн Златоустий мудрий бив казнодія, єднак його ганила невіста за казаннє трудноє, же ся з нього нічого не научила і не однесла пожитку душевного; і од того часу, будучи перестережений, святий Іоанн Златоустий завше ся по тім старав ясне, виразне і просто до зрозуміння людського казаннє повідати. Бо многії суть казнодії мудрії, самі добре що уміють, а не могуть альбо не хотять іншим людєм того ясне виразити і протовкувати, овшем лятвую реч мовою своєю затрудняють, затлумляють і завікляють; такії в церкві святой не мають похвали. Іншії зась казнодії трудную і непонятную реч ясно виражаючи і товкуючи лятвою чинять; і таким казнодійом церков святая мудрость приписует і похвалу чинить, ведлуг Ісуса Сіраха: «Премудрость их исповѣдят люде, и похвалу их исповѣсть церкви» [Книга премудрості Ісуса, сина Сірахового, гл. 44, ст. 14]. Єсли будеш слово божоє проповідати, а ніхто його не зрозуміет, себе самого будеш проповідати і виславляти, не слово божіє. Псалмиста зась мовить: «Не нам, господи, не нам, но имени твоему дажд славу». І апостол Павел мовить: «Не себе бо проповідаем, но Христа Ісуса господа».

Постерігай і того пильне, жеби наука в твоєм казанню згажалася з наукою Христовою, апостольською, святих отець і всеї церкви православної. Бо єсли ти на казанню не такої віри будеш учити, якую церков заховует, і єсли інших учинков будеш научати, не тих, котрії церков кажет заховати, місто нагороди вічної одержиш од бога караннє вічноє, бо злою наукою своєю не збудуєш людей, которії тебе слухають, але зопсуєш і душі їх погубиш, ведлуг приповісті Христової: «Еда может слѣпец слѣпца водити, не оба ли в яму впадетася?»

До того, що мовиш на казанню, доводи того Письмом Святим з Біблії, альбо свідоцтвом святого отця якого, учителя церковнаго, альбо прикладом, альбо подобенством, альбо яким-кольвек доводом потверди і подопри свою мову, то вдячнійшая твоя мова будет людєм, которії тебе слухають, і віритимуть тому, що мовиш. А кгди будеш мовити що на казанню, а того чим не доведеш, скажуть люде, же то неправда і твої вимисли. Для того апостол Павел, кгди корінфян учив, же мертвії всі мусять встати в день остатній, доводив їм того і показував подобенством зерна, котороє, кгди в землі посіють, оно знову виростает: «Безумне ты еже сѣеши оживет ли аще не умрет?»

Належить відати і тоє, же казнодії, скончивши казаннє на катедрі альбо на амбоні, звикли часом на пришлую неділю альбо на пришлоє свято на казаннє людей запрошати і звикли людєм ознаймовати пропозиції свої мудрії і дивнії, часом веселії, часом смутнії, которими людей барзо охочими до слухання чинять. Наприклад, єсли бись на квітную неділю казаннє мів, а хотів єще міти на страсті Христові, скончивши своє казання в квітную неділю, мов: «Православнії християне, прошу і напоминаю вас, жеби-сьте били набожнії, до церкви ходили, богу ся молили, бо сього тидня будет страшний суд». Тоє мовивши, пойди з катедри. А кгди прийдуть страсті Христові, на той час на казанню положи тема такоє: «Пилат же слышав се слово изведе вон Ісуса и сѣде на судищи» [Євангеліє від Іоанна, гл. 19, ст. 15]. З тоєї теми учини казаннє такоє: «Православнії християне, мовив-єм в неділю квітную, же на сем тидню будет страшний суд. Отож, тепер страшний суд ся одправуєт, бо Пілат Понтійський і жидове Христа, збавителя нашого, судять і на смерть крестную декретують. Страшний суд будет в день остатній, кгди Христос, бог наш, всіх людей будет судити. Але і тепер страшний суд єст, бо слуга пана, створеннє створителя, чоловік бога судить і кажет його на смерть крестную провадити, мовячи: «Распни, распни его» [Євангеліє від Матфея, гл. 26, ст. 61], і проч. По тім, в наррації, повідай, як той страшний суд одправується, же фальшивії свідки на Христа інстикгують, мовячи: «Сей рече: «Могу церков разорити и тремы деньми въздвигнути ю». [Євангеліє від Іоанна, гл. 19, ст. 15]. Мов, же невинне Христа судять, бо мовив Пілат: «Аз ни единоя вины обрѣтаю в человѣцѣ сем» [Євангеліє від Іоанна, гл. 18, ст. 38]. Тут приводи приклади. Невинне інстикговала жона Путіфарова на Іосифа і запровадила його в темницю. Так невинне інстикговала синакгога жидовськая на Христа і до гробу темного його впровадила. Невинне інстикговали вавілончикове на пророка Даниїла і вкинули його в ров межи льви. І на Христа жиди невинне інстикговали і до гробу його, як в ров, запровадили і окрутним тиранством, як львом, дали його в руки, і прочая. Зачім мусите, православнії християне, признати, же тепер страшний суд одправується, поневаж несправедливе і невинне Христа, бога свойого, чоловік судить і на смерть провадити кажет.

Маєш і другий приклад. Єсли би-сь мів казаннє в неділю чотирінадесятую по сошествії святаго духа, а хотів би-сь міти і в пришлую неділю в п'ятуюнадесять, скончивши своє казаннє, мов: «Православнії християне, запрошаю ласк ваших на пришлую неділю до церкви. Буду вам шати роздавати, жеби-сьте охотними били до набоженства і до слухання слова

божого». Тоє мовивши, пойди з катедри. А кгди прийдет неділя 15-та, на той час на казанню положи тема такоє: «Друже, како внѣйде сѣмо неимый одѣянія брачна»? [Євангеліє від Матфея, гл. 22, ст. 12]. З тоеї теми такоє учини казаннє: «Православнії християне, обіцяв-єм вам шати дня нинішнего давати. Чиню моїй обітниці досить, даю кождому з вас шату весельную, без которої жаден не может внійти до неба на веселіє вічноє, котороє споминает євангеліст Матфей, мовячи: «Уподобися царство небесноє человѣку-царю, иже сотвори брак сыну своему», і проч. По тім, в наррації, цноти называй шатою весельною, бо тую шату цноти кто маєт, может внійти до неба і там з Христом навіки веселитися. І проч.

Відай тоє, же ведлуг розмаїтого сенсу многії і рознії речі єдним ся іменем називають. Яко в першом казанню моєм на в'їханіє господнє цоркою сіонською і сінакгокга жидовськая і церков християнськая и душа побожная и пречистая діва називається. І в першом казанню на воскресеніє Христово Ієрусалимом називається місто столичноє в землі жидовськой і душа побожная і церков воюючая на землі і церков тріумфуючая в небі. І ти ж чини так. Єдно ім'я ведлуг сенсу розмаїтого розмаїтим речам (єсли можная) прикладай і давай. То можеш лятво казаннє своє розширити.

Відай теж і тоє, же єдна реч многими і розними іменами називається. Яко в первом казанню моєм на обрізаніє господнє син божій називається: «Аз есм иже есм, господь Саваоф, Восток, Альфа и Омега, Ісус, Христос». І в другом казанню на обрізаніє господнє збавленіє наше називається животом вічним, славою, покоєм, веселлєм, царством, короною, пінязем, вечерею. Так і ти шукай розних імен, которії єдной речі служать. То лятво розшириш своє казаннє.

Может кто спитати, кгде маємо взяти матерію, з которої би-сьмо казаннє могли учинити. Одказую. Треба читати Біблію, животи святих, треба читати учителей церковних — Василія Великаго, Григорія Богослова, Іоанна Златоустаго, Афанасія, Феодорита, Іоанна Дамаскіна, Єфрема і інших учителей церковних, которії Письмо Святоє в Біблії товкують; треба читати гісторії і кройніки о розмаїтих панствах і сторонах, що ся в них діяло і тепер що ся дієт; треба читати книги о звірох, птахах, гадах, рибах, деревах, зілах, камінях і розмаїтих водах, которії в морю, в ріках, в студнях і на інших місцях знайдуються, і уважати їх натуру, власності і скутки, і тоє собі нотувати, і аплікувати до своєї речі, которую повідати хочеш. До того читай казання розмаїтих казнодійов теперешнього віку і їх наслідуй. Єсли тії книги і казання будеш читати, знайдеш в них достатечную матерію,

з которої можеш зложити казаннє на хвалу божію, на отпор гepeтиком, на збудуваннє вірним і на спасеніє души своєї.

За слушную реч судив-єм написати способ зложення казання на погребі. Бо всі люде на світі умирають, і часто їм погреб одправують, зачім, кгди умрет вірний і побожний чоловік, слушная погреб його казаннєм приоздобити, хвалити його побожноє житіє і вилічати цноти, жеби, тоє чуючи, іншії люде жили побожне, в цнотах ся кохали і през свої цноти могли неба доступити [...]

Єсли схочеш на погребі казаннє повідати, положи тема з Письма Святого; по тім ведлуг теми учиниш казаннє. В ексордіум мов о смерті, же її нікто не можеть ся ухронити; альбо мов о короткості житія людського і о прожной хлюбі чоловічой; альбо мов о здраді, одміні і нестатечності світа, за которим ся люде уганяють і йому служать. В нарраціï вихваляй умерлого чоловіка, вилічаючи його цноти і добрії учинки: же заховав віру православную до конця живота свойого, же бив милосердний на людей убогих, спомагав їх ялмужною святою, же накладав на церкви, на монастирі, на шпиталі, приймував в дом свой гостей, приходнєв, пелкгримов, викупував і визволяв невольников з неволі, же бив покорним, набожним, часто очищав сумленнє своє сповіддю святою і приймував пренайсвятійший сакрамент євхаристієй тіла і крове Христової, заховав пости, застановлявся за церков божію і за отчизну, великії праці і труди для церкви божої і для отчизни подиймував; будеш вилічати вшелякії цноти його, которії он мів.

Тут же, в нарраціï (кгди схочеш) можеш припомніти фамилію його, в которой он уродився, і можеш хвалити фамилію, альбо дом його, од старожитності, же то єст старожитний дом, іж кілька сот альбо тисячу альбо і больше літ на світі трвает; можеш мовити, же в том дому били пред тим зацнії люде преложонії, люб свіцькії, люб духовнії, і тепер знайдуються; можеш мовити, же той дом сповиноватився з зацними і старожитними домами. Тут же мов, для чого в тім дому герб який, альбо гельм вище гербу, альбо титул знайдується.

В конклюзії учиниш од умерлого пожекгнаннє приятелєм і всім людєм, которії на погребі будуть, і будеш од нього дякувати їм за тую остатнюю послугу, і проситимеш од нього, жеби йому перебачили, єсли кого чим, яко чоловік, образив; будеш просити, жеби о души його міли стараннє, жеби оную молитвами, ялмужнами і безкровною офірою до неба запровадили.

Наприклад, над ким-кольвек схочеш казаннє міти, положи такоє тема: «Вѣм, яко смерть мя истрет, дом бо всякому

смертну земля» [Книга Іова, гл. 30, ст. 23]. З тоєї теми учини такоє ексордіум: «Слушне я учиню, кгди смерть назову робаком тим, который подгриз тикву над пророком Іоною, бо і смерть подгризует живот всіх людей, которих єдне в Євангелії деревами назвав, мовячи до Христа: «Вижу человѣки, яко древеса ходяща». Робак, кгди подгриз над Іоною тикву, великого його набавив фрасунку, так, же мовив Іона: «Уне ми умрѣти, нєгли жити». І смерть, кгди подгризет живот якого чоловіка, набавляєт великим жалем і фрасунком родичов, братію й приятелей його. Спомніте собі Саула, кроля ізраїльського, і сина його Іонафана, о которих смерті кгди почув Давид, аза ж не пошарпав шат на собі од жалю? Аза ж не плакав по них зо всім людом своїм? Аза ж і тих слов не мовив: «Плачте по Саулѣ, дщеры Ізраилевы, иже вы облечаше в червленца»? [Друга Книга Царств, гл. 1, ст. 24]. Накормила и нас тепер смерть неужитая великим жалем, бо, як робак, подгризла живот пана ім'я рік. Для утолення теди жалю нашого покажу на тім казанню цноти його, през котрії он доступив неба», і проч. В нарраціï вилічай його цноти і добрії учинки, в конклюзії пожекгнаннє учини од нього приятелєм, священником і всім людєм.

Можеш собі ексордіум до казання на погреб взяти з мойого казання второго на успеніє пресвятоï богородиці, з дванадцятоï звізди, кгде написано: «Троякая єст смерть», і прочая.

Можеш на погребі чиєм-кольвек і тоє тема положити: «Преходит бо образ мира сего» [Перше послання до корінфян, гл. 7, ст. 31]. З тоï теми учини такоє ексордіум: «Пишуть натуралістове о хамелеонті, же єст одмінний, рознії на себе фарби берет. І світ может ся назвати хамелеонтом, бо єст одмінний і нестатечний часом; сприяєт чоловікові, по тім його зражаєт. Для того мовить апостол Павел: «Преходит бо образ мира сего». Відав тоє добре пан ім'я рік, же світ єст хамелеонт. Для того хоронився світа, не дуфав йому, але в єдном богу покладав надію свою і єдному служив богу», і проч. В нарраціï покажи, як он служив богу, якії чинив учинки, і проч. В конклюзії учини од нього пожекгнаннє.

Єст такоє ексордіум, о світі нестатечном, в третім казанню моєм на погребі кождого християнина правовірнаго, котороє починається: «Казав бог єдного часу пророку Ієремії внійти в дом гончарський», і проч.

Єще на чиїм-кольвек погребі положи такоє тема: «Теченіє скончах» [Друге послання до Тимофтея, гл. 4, ст. 7]. З тоєї теми учини такоє ексордіум: «Не без таємниці апостол Павел житіє людськоє бігом називаєт, мовячи: «Теченіє скончах, бѣг скончив-єм». Бо люди на світі нічого больш не чинять, тілько бігуть до смерті, як до заміреного кресу, которого

жаден чоловік не может перескочити, ведлуг псалмисти: «Предѣл положи, его же не прейдут». Єще і для того бігом житіє наше называється, бо прудко, як біг, одправується. І не повинен чоловік довгих літ собі обіцяти, але мається прудко смерті сподівати. Бо мовить Ісус Сірах: «Помяни, яко смерть не умедлит». Відав о тім пан ім'я рік, же прудко той біг, житіє наше дочасноє кончиться. Для того жив ведлуг приказання божого, жеби могл доступити в небі живота вічного, і проч. В нарраціі повідай, як он жив побожне, і проч. В конклюзії учиниш од нього пожекгнаннє.

Можеш собі ексордіум на погребі взяти з мого казання второго на обрізаніє: «Називається збавленіє наше животом вічним», і проч. І з казання первого на покров пресвятої богородиці: «Вітром називається житіє наше», і проч.

Яко в неділю і в свято, так і на погребі, можеш людєм показати якуюю реч новую. Наприклад, можеш показати зброю, панцир справедливості, тарчу віри, шишак збавленія і меч духовний, слово божіє, молитву, которою зброєю умерлий человік, кгди жив на світі, боронився од неприятелей душних. Вилічаєт тую зброю апостол Павел, мовячи: «Оболкшеся в броня правды, воспріймѣте щит вѣры, шлем спасенія и меч духовный, еже есть глагол божій». Той концепт можеш взяти з гербу умерлого чоловіка, бо на гербі мечі і зброя биваєт».

Можеш показати на казанню дві брами, которії ся на світі знайдують — єдна широкая брама, которая до пекла проводить, а тая єст гріх, ведлуг слов Христових: «Пространная врата и широк путь воводяй въ пагубу»; другая брама узкая, которая провадить до неба, а тая єст добрії учинки, ведлуг слов Христових: «Узкая врата и тѣсен путь воводяй въ живот». Будеш мовити, же той чоловік, который умер, през узкую ішов браму, бо кохався в добрих учинках, которії учинки будеш вилічати, за чім, ідучи тоєю брамою узкою, доступив неба. І той концепт можеш з гербу чоловіка умерлого взяти, бо ся на гербі і брами знайдують. Подобний же концепт можеш взяти і з гельму, который над гербом биваєт.

Можеш учинити казаннє із шляхетства альбо з прозвиська, як ся кто по шляхецьку зовет. Наприклад: Броницький — для того так називається, же боронив отчизну і церков божію од неприятелей; Любомирський для того так називається, же любив мир, покой і людей, незгодливих до миру, до покою приводив, слухаючи науки Христової: «Блажени миротворцы».

Можеш учинити казаннє з імені чоловіка умерлого. Наприклад, єсли його звано Стефан, будеш мовити, же «Стефан» значиться «корона», і покажеш людєм корону, которую умерлий чоловік альбо з квітов альбо з дорогого каміння

собі учинив. Дорогим зась камінням і квітами розмаїтими розмаїтії цноти його будеш називати. Альбо єсли умерлого звано Дорофей, будеш мовити, же «Дорофей» викладається «дар божий», і обернешся до людей, мовячи: «Православнії християне, і нашого Дорофея, которого видимо на марах, мусимо даром божим назвати. Міла то дар божий отчизна наша, міла дар божий церков святая кафоличеськая, міла дар божий зацная фамилія їх милостей панов ім'я рік. І ми всі міли-сьмо дар божий. Бо чого церков, отчизна і дом панов ім'я рік і ми всі потребували од бога, тоє нам бив дарував бог — зацне урожоного пана Дорофея. Потребуєт церков і отчизна подпори — он бив подпорою, потребуєт дом панов ім'я рік оздоби і слави — он бив оздобою і славою, потребуємо ми всі в смутку утіхи, в небезпеченстві оборони, в утрапенню помочі — бив он помоч, оборона і потіха. Але тепер той дар божий, Дорофея, взяв од нас бог до неба, ведлуг праведного Іова: «Господь даде, господь и взят».

Любо з гербу, любо з гельму, любо з імені, любо з шляхетства альбо прозвиська хочеш учинити казаннє, шукай такої теми, в которой би могло ся припомніти ім'я, альбо шляхетство і прозьвисько, альбо герб, альбо гельм.

Наприклад, кгди Моїсеєм зовут умерлого чоловіка, можеш такоє тема положити: «Моисей же възыйде на гору божію» [Друга Книга Мойсеєва. Вихід, гл. 19, ст. 21]. З тоєї теми учиниш ексордіум такоє: «Вступив некгдись Моїсей, гетьман ізраїльський, на гору Сінайськую до бога, который йому дав закон. І тепер зацне урожоний пан Моїсей ім'я рік вступив на гору небесную, которую споминаєт псалмиста, мовячи: «Господи, кто обитает в жилищи твоем, или кто вселится в святую гору твою», и проч. По тім в нарраціі вилічай цноти, для которих взяв його бог на гору небесную. І можеш мовити: «На гору небесную человѣк вступует, ходяй без порока и дѣляй правду, глаголяй истинну в сердци своем, иже не улсти языком своим и не сотвори искренему своему зла и поношенія не пріят на ближняя своя, уничижен есть пред ним лукавый, боящая же ся господа славить», и проч. По тім мов, же урожоний пан Моїсей ім'я рік мів тії всі цноти, ходив без порока, без змази і ділав правду, і проч. І для тих цнот своїх вступив на гору небесную. По тім в конклюзії мов: «Одходячи з світа на гору небесную, пан Моїсей ім'я рік жекгнаєт тебе, яснепревелебний єпископе, альбо преосвященний митрополите, жекгнаєт вас, священики, законники, і просить вас о молитву, жекгнаєт вас, братія, сестри і всі приятелі, і проч.

Єсли умерлого чоловіка по-шляхецьку називають Орлом, положи тема: «Идѣже тѣло, тамо соберутся орли» [Євангеліє

від Луки, гл. 17, ст. 37]. По тім учиниш ексордіум: «Не треба нам смутитися і плакати, любо видимо на марах урожоного пана ім'я рік Орла. Бо душа його пошла до неба, жеби там з Христом жила. Так мовив Христос: «Идѣже тѣло, тамо соберутся орли», і проч. В наррації покажи крила, которими той Орел полетів до неба, а крилами цноти його називати будеш, і проч. В конклюзії учиниш од нього пожекгнаннє людем, і проч.

Єсли на гербі будет стріла, учини тема: «Положи мя, яко стрѣлу избранну, и в тулѣ своем сокры мя» [Книга пророка Ісайї, гл. 49, ст. 2].

Єсли на гельмі будет вежа, учини тема: «Бысть упованіє моє, столп кріпості од лиця вражія» [Псалтир, пс. 60, ст. 4].

Уважай літа, в которих чоловік умерл. Єсли умерл в старості, положи тема: «Вѣнец хвален старости в путех же праведных обрѣтается» [Книга притч Соломонових, гл. 16, ст. 31]. Єсли зась умерл в дитиннім віку, положи тема: «Аще не обратишеся, и будете, яко дѣти, не внійдете въ царство небесное» [Євангеліє від Матфея, гл. 18, ст. 3].

Тут з кождої теми можеш казаннє учинити.

Єсли схочеш мовити о стрілі, назови в ексордіум чоловіка стрілою, которую бог з вшехмоцності своєї, як з луку, на світ випускаєт і до неба керуєт, бо кажет чоловікові заховати приказання свої, жеби могл чоловік неба доступити. Але часто тая стріла летить до пекла, кгди чоловік зле живет на світі. По тім мов: «Добре летіла стріла наша — зацне урожоний пан ім'я рік. Бо до неба тая стріла залетіла». В наррації покажи, як тая стріла летіла на світі, же трафила до неба. Мов, же так летіла, як її бог керував. Чинив тоє урожоний пан ім'я рік, що кажет бог чинити. Кажет бог, жеби-сьмо до церкви ходили на набоженство, для слухання слова божого, он тоє чинил. Кажет бог, жеби-сьмо давали ялмужну убогим, жеби-сьмо сповідалися і поживали часто тіло і кров Христову, і проч. І для того тая стріла залетіла до неба.

Єсли схочеш мовити о вежі, назовеш бога вежею, ведлуг своєї теми, назовеш вежею і церков святую, яко написано в «Пѣснях пѣсней»: «Столп Давидов шыя твоя, создан въ Фалпѣофѣ тысяща щытов висит на нем» [Книга Пісні Пісень, гл. 4, ст. 4]. В ексордіум мов: «Многії небезпеченства на світі знайдуються, яко мовить апостол Павел: «Бѣды в рѣках, бѣды от разбойник, бѣды от сродник, бѣды от язык, бѣды въ градѣх, бѣды в пустынѣ, бѣды в мори, бѣды въ лжебратіи» [Друге послання до корінфян, гл. 11, ст. 26], і проч. По тім мов, же умерлий той чоловік, живучи на світі, перед тими небезпеченствами до вежі удавався і там боронився. В наррації зась тії вежі покажи — бога і церков, і проч.

Єсли над старим будеш мовити, мов: «Щасливий єст зацне урожоний пан ім'я рік, бо учинив собі з цнот вінець, который споминаєт Соломон, мовячи: «Вѣнец хвален старости». І пошов в том вінцю до неба, ведлуг того ж Соломона: «В путех же праведных обрѣтается». По тім в наррації мов, же той умерлий чоловік маєт в небі місце межи розними святими, яко мовив Христос: «У отца моего многи обители суть»; маєт місце межи покорними, бо он бив покорний; маєт місце межи милосердними, бо он бив милосердний на людей убогих, давав їм ялмужну; маєт місце межи терпеливими, бо і он бив терпеливий, терпеливе зносив вшелякії клопоти, припадки, утрапеннє; маєт місце межи послушниками, бо он заховав послушенство, бив послушний богу, заховав приказання божії, бив послушний старшим своїм, чинив тоє, що йому старшії казали, і проч.

Єсли над дитям будеш мовити, мов: «Щасливії тії люде, котрії в дитинном віку умирають, бо оні ідуть до неба на вічноє мешканнє. Для того мовив Христос: «Аще не обратитеся и будете, яко дѣти, не внійдете в царство небесное». По тім мов: «Щасливоє і тоє дитя ім'я рік, котороє видимо на марах, бо оно пошло до неба на віки з богом жити». В наррації зась показуй способи, котрими можемо і ми дітьми зостати, жеби-сьмо доступили неба. Мов: «Православнії християне, будьмо покорними, бо діти покорні суть, не мають в собі пихи; будьмо щирими, бо діти суть щирими, не мають в собі зради; не будьмо гнівливими, бо діти не гнівливі суть, не довго з собою гніваються, зараз їднаються», і проч. Єсли тії цноти заховаємо, зостанемо дітьми і доступимо неба».

Над священиком положи тема: «Священники его облеку въ спасеніе» [Псалтир, пс. 131, ст. 16].

Над воином положи тема: «До смерти подвизайся по истиннѣ и господь бог поборет по тебѣ. До смерти воюй за правду, а пан бог поможет тобі» [Книга премудрості Ісуса, сина Сірахового, гл. 4, ст. 32].

Над невістою положи тема: «Жена разумна блаженна есть» [Книга притч Соломонових, гл. 31, ст. 31].

Над панною положи тема: «Улюби цар-дѣвицу очима своима и обрѣте милость пред ним» [Книга Есфір, гл. 2, ст. 17].

По тім всюди ведлуг теми повідай казання. В наррації мов, же священик так жив, яко священикові належить; воїн тоє чинив, що його повинность; невіста жила так, яко богобойной невісті пристоїть; панна чинила тоє, що здобить стан паніенський, і проч.

Читай в книгах і нотуй собі, як священик маєт жити, як воїн, як невіста, як панна; що повинні чинити і заховати; і на казанню своєм повідай, же оні тоє чинили і заховали.

Также кождого чоловіка уважай стан і кондицію, гонор, повинность і повідай на своєм казанню, же той чоловік чинив тоє все, що на його стан, на його кондицію, на його гонор приналежало, чинив тоє все, що його повинность била чинити.

Читай в казанню моєм первом на богоявленіє: «П'ятий сакрамент єст священство», і проч.; может тобі придатися там матерія добрая, єсли схочеш казаннє мати над священиком.

Читай в казанню моєм втором на в'їханіє господнє: «Могуть ся од Христа учинити рицери, гетьмани, полковники і всі люде воєннії», і проч.; можеш з того собі матерію взяти, єсли схочеш казаннє міти над воїном.

Читай в першом казанню моєм на успеніє пресвятої богородиці нитку вовняную, где написано о чистоті дівической; можеш там взяти матерію до свойого казання, которое хочеш над панною повідати.

Читай в першом казанню моєм на покров пресвятої богородиці ексордіум: «Слушне архангел Гавриїл назвав пречистую діву благословенною межи невістами», і проч.; можеш там взяти собі матерію до казання, которое схочеш мовити над невістою.

Можеш в казанню учинити концепт од часу, в котoрий умер чоловік. Наприклад, кгди умер в понедєлок, будеш мовити, же для того його бог взяв в понедєлок з світа, жеби його душу ангели до неба запровадили, бо понедєлок єст день ангельський; єсли умрет на вознесеніє Христово, мов, же для того його бог в той день взяв з світа, жеби його душу сам Христос до неба запровадив, бо в той день Христос вступив з землі до неба і запровадив там з собою душі святих отцев, пророков і патріархов старозаконних, которих випровадив з пекла, кгди встав з мертвих, ведлуг псалмисти, мовячого: «Возшел еси на высоту, плѣнил еси плѣнь».

Можеш концепт взяти з місця, на котором що ся діяло. Наприклад, єсли умерлого чоловіка тіло погребли в церкві свят[их] апостол Петра і Павла, будеш мовити: «Щасливий єст той чоловік умерлий, же його тіло погребено в церкві святих верховних апостол Петра і Павла, бо апостол Павел душу його на митарствах од злих духов оборонить мечем, з которим його малюють, апостол зась Петр одомкнет йому двері до неба ключами, которії дав йому Христос, мовячи: «Дам ти ключа царствія небесного». Єсли би умерлого чоловіка тіло погребено в церкві Покров пресвятої богородиці названой, можеш мовити: «Пречистая діво, в церкві покрова твойого обрав собі місце ім'я рік — покрий же всі гріхи його, которії он як чоловік могл учинити, покрий омофором своїм, бо мовить псалмиста: «Блажени, им же отпустишася без-

законія и им же прикрышася грѣси»; покрий омофором своїм душу його, которая тепер знайдується в дорозі, жеби її неприятелі душнії на митарствах не гамовали і не задержували; покрий його омофором своїм і в день остатній од страшнаго декрету, который выдасть Христос, син твой, на людей грішних, мовячи до них: «Идѣте от мене, проклятыи, въ огнь вѣчный».

Єсли хочеш лятвій і рихлій казаннє на погребі учинити, читай мої казання, которії могуть ся повідати на погребі якого-кольвек чоловіка, що тут прецепта чинити кажуть, там екземпля все тоє лятвій об'являють і об'ясняють [...]

Читаючи казання на святого великомученика Георгія, ведлуг тих можеш собі іншії казання — на святого Димитрія, на святого Прокопія, на святого Євстафія і на день інших мучеников учинити і повідати, альбо тії ж самії казання, на день святого великомученика Георгія написанії, можеш, мало одмінивши, і в день іншого мученика якого повідати. Лятво тоє учиниш, обоє казання на святого Георгія написаннії кгди схоч в день іншого мученика повідати; нехай будет тая ж тема, тоє ж ексордіум, тая ж наррація, тая ж і конклюзія, тілько в тім нехай будет одміна, где я припоминаю святого великомученика Георгія, там ти припоминай святого Димитрія, альбо святого Прокопія, альбо святого Євстафія, альбо іншого мученика, которого вихваляєш.

Читаючи казання на день святого Николая, святителя Міррейського, можеш ведлуг тих іншії казання на день Василія Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоустаго і інших святителей учинити; альбо тії ж самії казання одмінивши можеш повідати; тема, ексордіум, наррація і конклюзія нехай тая ж єдна будет, тілько тую учини одміну, на которих місцях я припоминаю і вихваляю святого Николая, архієрея Міррейського, на тих місцях ти припоминай і вихваляй альбо Василія Великого, альбо Григорія Богослова, альбо Іоанна Златоустаго, альбо іншого архієрея, которого в той день празднують.

Читаючи казаннє на святих верховних апостол Петра і Павла, можеш собі ведлуг тих іншії казання на святого апостола і євангеліста Іоанна, альбо на святого апостола Андрея, альбо на день іншого апостола учинити.

Так же, читаючи казання на святого пророка Ілію, можеш собі ведлуг тих іншії казання на святого пророка Ісаію, на святого пророка Ієремію, альбо на день іншого пророка учинити.

Читаючи казання на святого Іоанна Крестителя, і на святого архістратига Михаїла, і на преподобнаго отця нашого Онофрія Великаго, можеш собі ведлуг тих іншії казання на

преподобного отця Саву, на преподобного Симеона Стовпника, на преподобного отця Іоаникія Великого і на день інших преподобних отець, законников і пустельников, і на день святого архангела Гавриїла, і на день іншого якого святого можеш собі казання учинити.

Єдно казаннє, котороє повідав-єсь в день апостола якого, альбо пророка, альбо іншого святого, єсли можеш і в день іншого апостола, альбо пророка, альбо якого святого повідати, повідай, але, єсли єдно тоє казаннє другому апостолові, альбо пророкові, альбо которому-кольвек святому не квадрует, не тягни його там силою, волиш другоє казаннє учинити, котороє другому святому служить.

Кгди з казання мойого озьмеш наррацію і з неї учиниш своє казаннє люб на неділю, люб на свято, озьми і ексордіум, і конклюзію мою і приложи до свойого казання, єсли ексордіум моє і конклюзія могуть ся твоєму казанню придати, а єсли до твого казання не квадрують, не тягни там силою, волиш ексордіум своє і конклюзію свою до свойого казання придати.

Казання на праздники господськії і богородичні можеш, одмінивши, повідати в день святого якого. Наприклад, в казанню моєм втором на стрітеніє господнє знайдуються розмаїтії каміння дорогії, которими ся Христос називаєт. З тих каменій дорогих можеш ти святому Николаю корону архієрейськую учинити. Тема нехай будет: «Положил еси на главѣ его вѣнец от камене честна» [Псалтир, пс. 20, ст. 4]. В наррації вилічай тії дорогії камені — карбункул, яспис, шафір, хризоліт, берил, кгакгаток, аметист, шмаракгд, топазіон, макгнес; которії камені святий Николай в короні своїй маєт. І кождого каменя натуру, власності і скутки аплікуй до святого Николая, так, яко я до Христа аплікував-єм.

І в першом казанню моєм на успеніє пресвятої богородиці знайдуються нитки, з которих собі пречистая діва шату уткала. З тих ниток можеш ти учинити шату святому Онуфрію, которого нагого малюють. Тема положи такоє: «Аще видиши нага, одѣй» [Книга пророка Ісайї, гл. 58, ст. 7]. В наррації вилічай тії нитки — лняную, вовняную, єдвабную, золотую, з которих святий Онуфрій уткав собі шату. Кождої нитки власності і скутки аплікуй до святого Онуфрія, так, яко я аплікував-єм до пресвятої діви богородиці. Ексордіум зась і конклюзію якую хочеш приложи і до корони святого Николая, і до шати святого Онуфрія.

Казання так же на день святого якого написанії можеш, одмінивши, в празник господський і богородичен повідати. Наприклад, в першом казанню моєм на святого пророка Ілію наррація єст о тім, же не могуть люде до неба подне-

сені бити багатії, обжирливії, пишнії і всі грішнії. Святий зась пророк Ілія до неба поднесений, бо ні багатствами, ні потравами і напоями, ні пихою, ні гріхами іншими не бив обтяжений, але бив легкий. Тоє казаннє, одмінивши, можеш повідати на вознесеніє господнє, где положи тема такоє: «Господь же убо, по глаголаніи его к ним, вознесеся на небо» [Євангеліє від Матфея, гл. 16, ст. 19]. В нарраціі мов, же не могуть до неба поднесені бити багатії, которії багатствами обтяжені суть, а Христос вознеслся, бо не бив багатствами обтяжений, поневаж мовив: «Лисы язвины имут и птица небесныя гнѣзда, сын же человѣческій не имат где главы приклонити». Не могуть поднесені бити до неба люде обжирливії, которії обтяжені суть многими потравами і напоями, а Христос лятво до неба поднесений, бо мовить євангеліст Матфей о Христі: «Постися дній четыридесят и нощей четыридесят, послѣди възалка» [Євангеліє від Матфея, гл. 4, ст. 2]. Не могуть до неба поднесені бити люде пишнії, которії обтяжені суть пихою, гріхом великим, Христос зась до неба поднесений, бо мовить: «Научитеся от мене, яко кроток есьм и смирен сердцем». Не могуть до неба поднесені бити люде всі грішнії, которії суть гріхами якими обтяжені, а Христос до неба вознеслся, бо мовить о нем апостол Петр: «Не сотвори грѣха ни обрѣтеся лесть в устѣх его». В другом зась казанню моєм на святого пророка Ілію нарраціяпоказуєт, же святий Ілія єст містом моцним, стовпом желізним і муром мідяним. Тоє казання можеш на покров пресвятої богородиці повідати. Тема положи такоє: «Дах тя днесь ивъ град тверд, і въ столп желѣзный, и въ стѣны мѣдяны» [Книга пророка Ієремії, гл. 1, ст. 18]. В нарраціі повідай, же пречистая діва єст містом моцним, єст стовпом желізним, єст муром мідяним. Где я пророка Ілію, там ти припоминай пресвятую богородицю. Ексордіум зась якоє хочеш і конклюзію придай до свойого казання і на вознесеніє Христово і на покров пресвятої богородиці [...]

Казання, на празники господськії написанії, можеш, одмінивши, повідати в неділю якую. Наприклад, казаннє моє второє на обрізаніє господнє, одмінивши ексордіум і конклюзію, можеш повідати по воскресенії Христовом в неділю сьомую, святих отець, где з євангелія возьми тема тоє: «Се же есть живот вѣчный, да знают тебе единаго истинного бога, и его же послал еси Ісус Христа» [Євангеліє від Іоанна, гл. 17, ст. 3]. Нарраціюмою всю на казанню своєм можеш повідати, которая починається: «Називається збавленіє наше животом вічним», і проч., кончиться в тих словах: «Для того Христос мовив: «Мнози бо суть званны, мало же избранных». Так же казаннє першоє моє на стрітеніє

господнє, одмінивши, можеш повідати в неділю седмнадцятую по сошествії святого духа, где з Євангелія озьми тема тое: «Внійде Ісус въ страны Тирскія и Сідонскія» [Євангеліє від Матфея, гл. 15, ст. 21]. По тім в своєм казанню можеш всю мою повідати наррацію, которая починається од тих слов: «Перший раз приходить Христос до нас в пренайсвятійшом сакраменті євхаристіи», и проч., а кончиться в тих словах: «Ведлуг апостола Іакова, мовячого: «Приближишеся богу, и приближиться вам». Ексордіум зась якоє хоч і конклюзію придай до свойого казання.

Можеш казання, на празники богородичні написанії, одмінивши, повідати в неділю якую. Наприклад, першоє моє казання на рождество пресвятої богородиці можеш повідати в неділю тридцять вторую по сошествії святаго духа, где положи тема такоє з Євангелія: «Закхеє, потщався, снійди днесь, бо в дому твоем подобает ми бити» [Євангеліє від Луки, гл. 19, ст. 5]. Тут в пропозиції обіцуй показати дом, в котором Христос мешкает, по тім в наррації побожного чоловіка назови домом, который збудував собі для мешкання Мудрость Божая (Христос), ведлуг Соломона, мовячого: «Премудрость созда себѣ храм и утверди столп седм». В тім же дому, в чоловіку побожном, вилічай всі стовпи — соляний, оболочний, огнистий, димовий, желізний, срібрний, небесний; которії в том дому, в чоловіку побожном, знайдуться, аплікуй тії стовпи до побожного чоловіка так, яко я до пресвятої діви апліковав-єм. Ексордіум зась і конклюзію волі своєї придай своєму казанню. Так же на воведеніє пресвятої богородиці казаннє моє першоє можеш повідати в неділю чтирнадцятую по сошествії святаго духа, где озьми з Євангелія тема тоє: «Уподобися царствіє небесноє человѣку царю, иже сотвори брак сыну своему» [Євангеліє від Матфея, гл. 22, ст. 2]. В ексордіум мов: «Цар, бог отець, учинив брак, веселіє, Христові, синові своєму, з церквою святою, бо то Христова єст облюбениця, а Христос її облюбенець, так мовив Іоанн Креститель до Христа: «Имѣяй невѣсту жених есть» [Євангеліє від Іоанна, гл. 3, ст. 29]. Мает Христос веселіє із душею побожною, бо і то його єст облюбениця, которую споминает Христос в «Пѣснях Пѣсней», мовячи: «Вся еси добра (піенкная) ближняя моя, и порока (змази) нѣсть в тебѣ» [Книга Пісні Пісень, гл. 4, ст. 7]. В пропозиції обіцуй показати, як может душа піенкною бити, жеби зостала облюбеницею Христовою. В наррації повідай: «Єсли чоловік хочет, жеби душа його зостала піенкною і облюбеницею Христовою, нехай душу свою цнотами приоздобить, нехай вшелякого гріха і учинков і слов і помислов злих хрониться, нехай повстягається од покармов і напоїв розкошних і постить, яко чинили Даниїл,

Ананія, Азарія і Місаїл, нехай молиться богу, яко Юдиф чинила. Кто будет тоє чинити, душа його зостанет пієнкною і зостанет облюбеницєю Христовою». Яко я тую наррацію аплікував-єм до пречистої діви, так ти до побожної душі аплікуй. В конклюзії мов, же Христос всіх людей взиваєт на тоє веселіє, котороє маєт на землі з облюбеницєю своєю, з церквою святою і з кождою душею побожною, і в небі на віки будет міти, але не хотять люде іти на тоє веселлє, бо мовить євангеліст Матфей: «Посла рабы своя призвати званныя на брак, и не хотяху прійти». Далій мовить: «Они же небрегше отидоша ов убо на село свое, ов же на куплю свою, прочіи же, емше рабы его, досадиша им и убиша их». Для того не много людей будет на небі заживати з Христом веселля вічного, больше їх будет в пеклі на віки плакати, ведлуг слов Христових: «Мнози бо суть званны, мало же избранны» [Євангеліє від Матфея, гл. 22, ст. 3—15], і проч.

Єсли казаннє на празник господський альбо богородичин написаноє хочеш повідати в якую недєлю, конформуйся там Євангелію, читаному на літургії святой, пильнуй, жеби-сь на казанню своєм припомнів тоє люб в ексордіум, люб в наррації, люб в конклюзії, що ся в Євангелії знайдуєт. А єсли казаннє, на празник господський і богородичин написаноє недєлі не квадруєт, учини собі іншоє казаннє на недєлю, ведлуг способу, написаного тут в «Ключі Разумінія».

Відай тоє, же казаннє, на день мученика якого, альбо святителя, альбо апостола, альбо пророка, альбо іншого святого написаноє, можеш, одмінивши, повідати в недєлю якую.

Наприклад, першоє казаннє моє на святого великомученика Георгія можеш повідати в недєлю тринадцятую, по сошествії святого духа, где озьми з Євангелія тема такоє: «Емше дѣлателе рабы его, ового убо биша, ового же убиша, ового же каменіем побиша» [Євангеліє від Матфея, гл. 21, ст. 35]. В наррації повідай причини, для которих злії люде добрих ненавидять, для тих же причин слуг божих, апостолов, пророков і інших святих, і самого Христа, сина божого, ненавиділи і забили. Ексордіум, єсли хоч, моє і конклюзію мою, а єсли хоч, своє ексордіум учини і конклюзію свою придай свойому казанню.

Другоє моє казаннє, так же на святого великомученика Георгія написаноє, можеш, одмінивши, повідати в недєлю двадцять осьмую по сошествіи святаго духа, где з Євангелія положи тема тоє: «Мнози бо суть званны, мало же избранных» [Євангеліє від Луки, гл. 14, ст. 24]. В наррації повідай знаки, з которих зрозуміти можемо, же не много людей будет в небі, больше будет в пеклі. Ексордіум моє і конклюзію можеш, одмінивши, до свойого казання приложити, а єсли хоч,

і ексордіум своє і конклюзію свою приложи к свойому казанню, тілько юж Георгія святого минай, а що в Євангелії недельном написано, тоє повідай.

Казаннє второє моє, на святого Николая написаноє, можеш, одмінивши, повідати в неділю тридцятую по сошествії святаго духа, где положи з Євангелія тема такоє: «Вся, елика имаши, продажд и раздай нищим и имѣти имаши сокровище на небеси» [Євангеліє від Луки, гл. 18, ст. 22]. В наррації повідай способи розниї, которими люде неба доступують — кгвалтом небо поривають, купують, випрошують і знаходять. О святом Николаю нічого юж не мов, тілько євангелію недельному ся конформуй. Ексордіум якоє хочеш і конклюзію учини в своєм казанню.

Казаннє так же второє моє, на святого Іоанна Крестителя написаноє, можеш повідати в неделю четвертую по сошествії святаго духа, где з Євангелія озьми тема тоє: «Мнози от востока и запад прійдут и возлягут съ Авраамом, Ісааком, Іаковом въ царствіи небесном» [Євангеліє від Луки, гл. 8, ст. 11]. В пропозиції обіцуй показати, як бог людей святих в небі на кролевство будет коронувати. На которую коронацію запрошай слухачов. В наррації повідай, же, як на кролевство земноє чоловіка якого коронують, так і на кролевство небесноє всіх святих людей будет бог коронувати. Припоминай там шату, ланцух, корону, сцептрум, яблуко, маєстат. О святом зась Іоанні Крестителі юж там нічого не мов, тілько гляди євангелія недельного. Ексордіум, єсли хоч, моє і конклюзію мою, мало одмінивши, аплікуй до свойого казання, а єсли хоч, ексордіум своє і конклюзію свою учини, ведлуг науки, написаної в «Ключі Разумінія».

Відай і тоє, же часть казання может цілим казаннєм бити, і з цілого казання можеш часть в другом казанню учинити.

Наприклад, в казанню моєм первом, на святого пророка Ілію написано, для чого не могуть багатії неба доступити. З тоєї часті можеш цілоє казаннє учинити в неделю дванадцятую по сошествії святаго духа, где з Євангелія положи тема тоє: «Удобіе есть велбуду сквозѣ игляно ухо пройти, неже ли богату в царствіе божіе внійти» [Євангеліє від Матфея, гл. 19, ст. 24]. В наррації повідай причини, для которих багатії не могуть внійти до неба. Першая причина, же бога запоминають; другая, же псуються, удаються на розпусти; третяя, же злим способом багатства набивають; четвертая, же зле заживають багатства свойого. Ексордіум і конклюзію ведлуг волі своєї учини, тілько, жеби ся з темою згажали.

В тім же казанню моєм первом на святого пророка Ілію написано: «Для чого бог на світі людей злих держить і не тра-

тить їх...» З тоєї часті можеш цілоє казаннє учинити в недєлю двадцять п'ятую по сошествії святаго духа, где з Євангелія озьми тема такоє: «Человѣк нѣкій схождаше от Ієрусалима въ Іеріхон, и в разбойники впаде» [Євангеліє від Луки, гл. 10, ст. 30]. В наррації вилічай причини, для которих бог людей злих на світі ховает і не тратить їх. Першая причина — чекает їх покаянія. Другая — жеби-сьмо ся учили од бога терпливості. Третяя — жеби їх на оном світі в пеклі затратив на віки. Четвертая — жеби през злих людей очистив людей добрих од гріхов. П'ятая — жеби добрії люде большую надію міли о своїм збавенню. Шестая — жеби-сьмо за так великую терпливость і добротливость бога хвалили. Ексордіум, якоє хочеш, і конклюзію приложи до свойого казання, тілько гляди, жеби згажалися з темою і євангелію недєльному конформовалися. О святом Ілії юж нічого не споминай, тілько повідай, що євангеліє недєльноє повідает.

В казанню моєм на воведеніє пресвятої богородиці написано, же пречистая діва кохалася в пості належитом. З тоєї часті цілоє казаннє можеш учинити в недєлю сиропустную, по сошествії святаго духа тридцять шостую, где з Євангелія такоє положи тема: «Егда же поститеся, не будите яко лицемѣри сѣтующе, помрачают бо лица своя, яко да явятся человѣком постящеся» [Євангеліє від Матфея, гл. 6, ст. 16).

В наррації мов: «Єсли хочемо, жеби пост наш бив важний, постімо добровольне, не з гнівом, але з любовію, не для людей, але для бога, не для грошей, але для ласки божої, не чреву, але души своїй вигажаючи, і по тім того не доїдаючи і не допиваючи, чого-сьмо не доїли і не допили». Ексордіум і конклюзію ведлуг волі своєї приложи до свойого казання, тілько юж о пресвятой богородиці нічого не мовити, але євангелію недільному треба конформувати.

В тім же казанню написано, же пречистая діва молилася добре. З тоєї часті можеш цілоє казаннє учинити, на неділю тридцять п'ятую по сошествії святаго духа, о митарі і фарисеї, где з Євангелія положи тема такоє: «Человѣка два внійдоста в церков помолитися, єден фарисей, а другій мытар» [Євангеліє від Луки, гл. 18, ст. 10]. В наррації повідай: «Єсли добре хочемо богу молитися, не зле молімося, всю мисль до бога обернувши, одпускаючи людєм урази свої, з вірою такою, же дасть нам бог, чого потребуємо, з покорою, не з гордостю, по-фарисейську, з милосердієм слухаючи просьби людської, приказання божії заховуючи, о слушную реч просячи, вшелякого гріха вистерігаючися». Ексордіум і конклюзію ведлуг волі своєї придай к тому казанню.

Можеш з єдного казання часом ексордіум альбо конклюзію взяти і учинити з нього наррацію в другом казанню.

Наприклад, в першом казанню моєм на стрітеніє господнє ексордіум починається: «Мовив Христос: «Не требуют здравыи врача, но болящіи», і проч. Там знайдуються розмаїтії хороби, которії Христос улічав. З того ексордіум можеш учинити наррацію в казанню, котороє схочеш повідати в неделю 2-гу по сошествії святаго духа, где з Євангелія положи тема такоє: «Прохождаше всю Галілею Ісус уча на сонмищах их и проповѣдая евангеліє царствія, и исцѣляя всяк недуг и всяку язю в людех» [Євангеліє від Матфея, гл. 4, ст. 23]. В нарраціі вилічай розмаїтії хороби, которії Христос тепер улічаєт в людех. Називай пишних людей опухлими; лінивих — паралітиками; лакомих — скорченими; заздросливих — на фебру хоруючими; нечистих вшетечников — трудоватими; немилосердних — руку сухую маючими; злий розум і волю злую маючих — хромими на обі дві ноги; глухими — неслухаючих слова божого; сліпими — несправедливих; німими назови тих, которії не сповідаються гріхов своїх. Ексордіум і конклюзію ведлуг волі своєї придай до тої нарраціі.

Так же і конклюзію з казання 2-го мойого на святого Іоанна Крестителя можеш взяти і з неї наррацію учинити в казанню, котороє схочеш повідати в неделю 4-ю по сошествії святаго духа, где положи тема такоє: «Сынове же царствія изгнаны будут въ тму кромѣшнюю» [Євангеліє від Матфея, гл. 8, ст. 12]. В нарраціі повідай, же для тих причин стручаєт бог людей од царствія небесного, для которих стручаєт і од царства земного. Навходоносора струтив за гордость з царства земного, Саула за непослушенство, Валтазара за п'янство, Ровоама за окрутенство, інших стручаєт бог з царства за несправедливость, інших стручаєт за розпутноє і вшетечноє житіє. Так і од царства небесного одтручаєт бог людей за гордость, за непослушенство, за п'янство, за окрутенство, за несправедливость і за розпутноє і вшетечноє житіє. Ексордіум і конклюзію ведлуг волі своєї придай до тої нарраціі.

Жеби-сь лятвій і рихлій могл учинити казаннє на неделю якую-кольвек, читай мої казання, которії в неделі нікоторії написав-єм. Що тут знайдується в прецептах, то єст в науці, тоє все там в екземплях, то єст в прикладах, ясній показано єст і протолковано.

Спитаєт кто, як может з малої часті великоє казаннє учинити. Одказую. Треба тую часть казання амплікувати, розширяти. Треба придавати до неї приклади, подобенства, сентенції, фікгури, доводи розніі з Письма Святого, з учителей церковних. То малая часть великим казаннєм зостанет.

Кгди повідаєш казаннє, гляди того, жеби-сь людей не привів мовою своєю до десперації, до розпачі. Можеш їх на

казанню своєм засмутити і устрашити, мовячи, же такії, которії злоє чинять, неба не доступять. Але по тім потіш їх, учини їм надію збавенія, если ся покають і перестануть злоє чинити. Читай моє второє казаннє на святого великомученика Георгія. Там наррація моя может кого засмутити і устрашити, бо в наррації розниї суть знаки, же немного людей будет в небі, больше будет в пеклі. Але конклюзія людей потішает і збавення їм надію чинить, бо в конклюзії написано, же много єст на світі жидов, турков, татаров, аріянов, несторіянов, адамітов, монотелітов і інших поганов, геретиков і людей невірних; тими бог пекло наповнить. А ми, православниї християне, міймо всі такую надію, же будемо збавлені і доступимо неба, бо віримо в правдивого бога; тілько єще при вірі міймо добрії учинки, а если в гріхах яких знайдуємося, сповідаймося їх і покуту за них чинімо, то доступимо всі збавлення вічного, і прочая.

Читай єще первоє казаннє моє на святого пророка Ілію. Тоє багатих людей может засмутити і устрашити, бо там написано, же багатії не могуть внійти до неба, для того, же бога запоминають, же псуються, розпустними стаються, же злим способом набивають багатства, же зле багатства заживають. По тім тоє казання людей багатих потішает і о збавенню їм вонтпити не кажет, бо там далій написано, же многії люде багатії били на світі. Константин, великий цесар кгрецький, Володимер, монарха руський, Іоанн Милостивий, патріярха александрійський, єднак ся в небі знайдують, бо оні в багатствах своїх бога не запоминали, не псувалися, добрим способом багатства набивали і добре багатства свойого заживали, і прочая.

Старайся і ти, жеби-сь, засмутивши і устрашивши людей мовою своєю, по тім їх потішив збавенієм, которого, покаявшися, могуть доступити; старайся, жеби-сь їх не привів до одчаянія, до розпачі, бо то гріх єст великий против духа святого. До того з розпачі Саул мечем пробився, Іюда обвісився; і тепер многії задають самі смерть собі. За чім, жеби-сь ти не бив того гріха чужого учасником, не приводи нікого до одчаянія.

Конець чинячи тоєї моєї праці, даю тобі такую раду. Читай книги і, що хорошоє вичитаєш, нотуй собі і до свойого казання аплікуй.

До того читай второє казаннє моє на святого Іоанна Богослова, которого я вихваляю през десять предикамента філософськії. Там з кождого предикаменту можеш концептов много собі взяти і цілоє казаннє з єдного предикаменту можеш написати і повідати. Знайдеш у мене цілоє казаннє з єдного предикаменту од коликості, написаноє на

святого Іоанна Крестителя, бо там все казаннє первоє показуєт, же святий Іоанн Креститель великий бив при нарожєнню, великий за живота, великий і по смерті. Знайдеш у мене з єдного предикаменту, од яковості, цілоє казаннє, учиненоє на воведеніє пресвятої богородиці, бо там все казаннє первоє учить, же пресвятая богородиця пієнкная єст на души, для того, же цнотами душу свою приоздобила, і для того, же не маєт жадного гріха на души своїй, который душу шпетить, і для посту свойого, і для молитви своєї. Знайдеш у мене з єдного предикаменту, од чинення, цілоє казаннє, написаноє на святого архієрея Николая, бо там все казаннє первоє учить, же святий Николай зрахував тоє, що єще не било, зобрав розкропленії каплі, озеленив сухії цвіти, одтворив запертая хранилища і випроводив затвореннії в них вітри і намаліовав образ голосу. Знайдеш у мене з єдного предикаменту, од терпенія, цілії казання, учиненії на страсті Христові, бо там обоє казання о Христовом терпенії написані суть. Знайдеш у мене з єдного предикаменту, од місця, казаннє цілоє на благовіщеніє пресвятої богородиці, бо там все казаннє первоє показуєт, же пресвятая богородиця маєт на землі місце межи всіми людьми, маєт в небі місце межи всіми ангелами, маєт місце в небі з пренайсвятійшою тройцею, вище всіх людей святих і вище всіх ангелов. Знайдеш у мене з єдного предикаменту, од одежди, казаннє цілоє, на успеніє пресвятої богородиці, бо там все казаннє первоє показуєт шату пресвятої богородиці, з розних ниток утканую; второє зась все казаннє показуєт корону пресвятої богородиці з розних звізд учиненую. Знайдеш у мене і з інших предикаментов цілії казання написанії, которих тут не хочу специфікувати, бо сам розум твой может тоє поняти, єсли будеш читати і уважати.

АНОНІМ

СЛОВО

ВО ВРЕМ'Я БЕЗДОЖДІЯ, І ГЛАДА, І ВСЯКОЯ ПАГУБИ, І ВСЯКОЯ НУЖДА І ЗЛОКЛЮЧЕНІЯ ЛЮДЕЙ, О НЕМИЛОСЕРДІЮ ЖЕ І РОЗНИХ СПРАВАХ ЛЮДСЬКИХ, ЯКІЇ СИХ ЧАСОВ ДІЮТЬСЯ, А МЕНОВИТЕ ВО ХРИСТІАНСТВІ

Вспоминает Письмо Святоє немало таковых голодних літ. Єднак же много било людей богобойних і милосердних оних часов, которії бідних ратували і убогим приятелєм своїм голодною смертю погибати не давали. Тепер зась таковых мало. Кди ж сих часов [хто] найбагатший чловік, тот замкнув внутрности свої і помагает вмісто стогнати в навіженню божом бідним людєм і яко би власно побужав до большого карання бідних сирот, а в том збожжєм своїм задержуеться і ціну подвишает для збирання скарбов своїх.

В правді і скараніє бож'є на нікоторих безумних а праве запам'яталих людей смертію приходить, аби ся упам'ятали а на потомнії часи дару божого і праці своєї і гди [чого] мають, аби ляда-яко його не оборочали і тратили, яко то вкрутнії п'яниці, костирове, картниці, бардачниці, табачниці, злодійове, розбойниці, дряпіжниці, вшетечниці, чаровниці, волшебниці і вшелякії беззаконниці і дому свойого правонестроїтелії. Таковії меновите голодних часов лядя-чим ся кормять і з потомков своїх потіхи не мають, а на улицях покидаючи в голодной смерті, одбігають, а потомки їх власнії єще на сем світі смутне їх, в наготі і в голоді зостаючи, проклинають, живячися, яко могучи, листєм, корою, порохнею, лободою, жолудем, бруньками, стервом здохлим бидлячим і конським, псами, котками. Чого і безбожнії панове добре непоєднокроть, а меновите в Збаражу, досвідчили і без часу гинули.

Що все за гріхи скараніє божоє на запам'ятались приходить, що ляцно зрозуміть можемо, только з пильностю уважмо-сьмо...* і не могли дощу іміти і голоду збути, аж фальшивих пророков позабивали і од того часу в обфітості рожаю

* Пропуск тексту у публікації М. М. Білозерського. Мало йтися про голод у землі Ізраїльській, особливо про голод за царя Давида.— *Ред.*

хліба зостали. Такова єст моць і сила пророцької молитви на захованнє закону божого.

Прето і ми, братія, таковим прикладом справедливості божой яко устрашитися не маєм, іж і межи нами много єст таковых Савлев [1] і забойцев, бо і на сей час, з допущення божого, плін пришов на люд ізраїльський, яко і на панов незбожних, од которих неслиханнії кривди і утиски біднії подданії терпіли, либо і сих часов терплять, барзєй, нежели в поганстві невольниці. Приглядів-єм ся незбожним паном, которії так ся обходили окрутне з людьми, якого окрутенства под сонцем немаш в інших землях. Завше звичайнії податки на людєх, а в кролевстві польськом мало не кождий пан, власне яко би ся заприсягли, не порахувавшися з сумненнєм, если ся годить брати у бідного чловіка тоє, чого сила його не зможет. А найперво, кто поволовщизну вимислив, щоб во віки з пекла не вийшов! Розпрягаючи чловікові убогому і єдино ярмо воликов маючому, чим живив себе, жону і діти свої біднії, которії волики прежде добре оплачував чиншом роговим, дудовим і іншими податками і розними вимислами, которії що рок, то іншії змисляли і видирали, не порахувавшися з сумленієм, если його посадив на таковім грунті і жеби мів чим виплачувати таковії податки. А хотя би грунт був і найліпший, хто наспорить на фуги його влоськії, которії барзєй приправляєт потрави, ніжели князь гданський, который ліпше хочет цорку свою упстрити і устроїти на Україні, ніжели видів ве Влошєх? А у подданого уже не стаєт і крові, вздихаючи до бога з пендзними дітками своїми, нарікаючи на часи оплаканії.

Але єда тих прийшов час, же ся бог очутив для волання і стогнання бідних і убогих людей і не витрвав далей кривди їх і оголотив тії убранія і упстронія цорки їх з оздоби їх і учинив їх дивовиськом всьому світу; і будет ся мстити — яко то єст не першая на беззаконних — до третього і четвертого покоління, аж рекуть: «Біда нам, же-сьмо ся немилосердне обходили з убогими подданими, по Христу братією нашою! І для того ж єсьмо негодні милосердія божого. Одворачалисьмо очі наші, гди нас о милосердіє просили, а нам ся здавало, іж негодні на нас і глядіти. Ліпше-сьмо шановали псов наших і жидов невірних, з котори-сьмо посполу їдали і пивали і розкошували з праці поту христіанського, а на остаток не только на здоров'є їх чигали, але і віру їх зломити умишляли і власне, яко з невольниками, поступали, одно податками видираючи і роботи на них вимишляючи, за слово в невіч оборочаючи і забиваючи, а на бога не пам'ятаючи і кров невинную проливаючи, всіми силами на здоров'є і на віру їх наступали. Прето, если за ахавейчиков [2], которії були невірнії,

і за тих бог значне мстився, а що ж розуміють безбожнії, же так з християни собі поступали, же не только поля і межі, але і ріки во аренді мали і, все под свою власть взявши, розкошували?

Але і то мусить бути в подивенню людей уважних таковая справа, же по незбожних панах взяли зверхность броварниці, п'яниці, костирове, картниці, злодієве і розбойниці і свинопаси, а меновите невостлоти, которим іж ся так повело, як оной свині, межи копи влізши, же куди свиня хотіла, туда копа летіла, а взявши моць, не только жидов і панов своїх забивали, але і городов, гвалтом добуваючи і всюди огнем палячи, людей в невинності забиваючи і в неволю видаючи, церкви, алтарі божії пустошачи, тіла святих угодников божіїх обдираючи, людей умерших з гробов викидаючи, річі посвященнії церковнії в нівець оборочаючи і пропиваючи, з риз і з стихаров церковних саяни і фартухи жонам і цоркам своїм справували, срібром церковним шаблі, сагайдаки, шабельтаси і ножна собі оправували, братію свою драли, мучили і забивали, дівок і младенцов міських татарам за коні, за сагайдаки і шаблі продавали і в неволю, в особі самого Христа, в невинності видавали, присяги по колько кроть ламлючи, шведов і венгров, волох і мунтян зводячи, із важають, а на остаток і самого царя московського християнського, яко власного отця, по колько кроть одступають, орд і ляхов на Задніпрє затягають, листами і прелестями своїми старших позводили, миром всім заколотили, воєвод царських повиганяли і не только мідяними деньгами знехтіли, але і сребних по копійці не прийняли, только по чеху і по осьмаку, і, яко хто хочет, онії оборочаєт, а в том, не маючи певного старшого, герезій, блудов і блюзнерства между собою, праве яко проступці закону божого, намножили, почавши од старших, аж до найменших.

Уважмо ж самі межи собою, яко карання од бога за тоє не годні єсьми?

Антоній РАДИВИЛОВСЬКИЙ

СЛОВО 1-е

ЧАСУ ВОЙНИ[1], ПОБУЖАЮЧЕЄ ВОЇНОВ ХРИСТИЯНСЬКИХ ДО ПОТКАННЯ СЯ З ТУРКАМИ І ТАТАРАМИ

Ополчітеся за братію вашу, синов ваших, і жени ваші, і домов ваших

(Неємія, глава 4; альбо II кн. Ездри, глава 4).

Кгди на якоє панство без жадної вини неприятель який окрутний з войськом наступует, не тілько оноє спустошити і до панства свойого прилучити, але наветь самих рейметаров альбо справцов онаго і люд посполитий, жени їх, чада, братію і любимих другов в тяжкую неволю запровадити альбо под меч пустити усилуючи, таковому войною ся спротивляти і отиймовати Писаніє Святоє не забороняет, слухачу православний.

Наступовали некгдись невинне мадіанітове [2] на люд ізраїльський, хотячи їх мечем іскоренити, жени, чада, братію і приятелей і весь їх набиток вигубити альбо в неволю забрати. Що ж рекл на он час бог до Мойсея, гетьмана їх? Казав, аби войсько якнайрихлій собрав і войною ся так окрутному і страшному неприятелеві одоймовав [Четверта Книга Мойсеєва. Числа, гл. 31].

Чи может же бити окрутнійший і страшнійший нам неприятель яко турчин, которий, хотячи отчизну нашу милую до конця спустошити, церкви божії сплюгавити, в мечеті альбо стайні обернути, жени ваші, чада ваші, братію і приятелей ваших, і всіх нас альбо мечем вигубити, альбо в неволю запровадити? Яко ж ся так окрутному і страшному неприятелеві спротивити маєте, єсли не войною? Взявши теди себі бога в помощ і пресвятую богородицю, ополчітеся за братію вашу, синов ваших, і жени ваші, і домов ваших.

Что би вас до розправи воєнної з тим окрутним і страшним неприятелем порушити могло, о том до любві вашої сіє слово міти желаю.

Презацноє християнськоє воїнство! Дві речі набарзій вас порушити і серця ваші запалити могуть в мужественной

розправі военной з тим окрутним бісурмянином, на нас невинне наступуючим. Першая — честь божая, другая — любов отчизни.

Что ся ткнет честі божей. За тую так мужественно ставати повинні-сте, же хоч би пришло і здоров'є своє тратити, з пляцу неприятелеві не уступовати, уважаючи тоє, же такового воїна бог в небі несмертельною вінчаєт славою. Що виражаючи, Павел святий мовить так: «Аще и постраждетъ кто, не вѣнчаєтся, аще незаконно подвизатися будетъ» [Друге послання апостола Павла до Тимофтея, гл. 2, ст. 5]. Яко би рекл: нехай кто не відаю як великії і прикрії в войську понесет невчаси, нехай утерпить зимно, глад, нехай не доспить; єсли за честь божую, за віру православную і за цілость церквей святих мужественно з неприятелем потикатися не будет, корони в небі не доступить. І для того той же Павел святий мовить до Тимофтея: «Подвизайся добримъ подвигомъ вѣры, ємлися за вѣчную жизнь» [Перше послання до Тимофтея, гл. 6, ст. 12]. Яко би рекл: «Воїне християнський, єсли за честь божую, за віру православную і за цілость церквей мужественно подвизатися будеш, без вонтпливості живота вічнаго доступиш. Уважаючи теди тоє, же той неприятель, который на нас невинне наступует, честі богу нашему уймует, кгди в божестві трьох персон не признавает, кгди сина його а бога нашего Христа блюзнить, честі божеї йому уймуючи, а проклятого Махомета[3] свойого над нього прекладаючи, яко ж не маєте з одважним рицерським серцем іти противко нього, маючи на пам'яті тоє, же он вас сотворив, он за вас на кресті умер, он вас кровію своєю пренайдорожшею одкупив, он вас всіми благами опатрив, он вам вольность дарував, он вас до царства свойого небесного призвав, яко мовить Павел святий: «Ходите достойно богу, призвавшему вы въ свое царство и славу» [Перше послання до солунян (фессалонокійців), гл. 2, ст. 12]? Препояшіте убо оружія ваша по бедрах ваших а не жалуйте здоров'я свойого на пляцу положити за честь того, который вам оноє вічним нагородить збавеннєм. Єсли турці, татаре для честі проклятого Махомета свойого розбойника, зрайцю, чужоложника, клямцю, который, з геретицької а жидовської науки зложивши віру, допущаєт їм великої нечистоти, забойства, мордерства і прочіїх гріхов, з великою охотою і одвагою здоров'є своє на кулі, на мечі, на зимно, на глад і на розніі невчаси военнії одважають, яко ж ви, презацнії християнськії воїнове, для честі правдивого свойого бога, Христа, который так през пророков, яко і сам през себе збавенную нам з неба од отця свойого принесл науку, которая научаєт нас уклонятися од всякого зла а творити благоє, з охотою і одвагою на їх кулі

і всякії оружія не маєте свойого подавати здравія? Єсли за честь божую ваші оружія, яко то стріли, самопали, копії, омочите в крові того божого неприятеля, будьте певні, же за чесних другов Христових в царствії небесном почитані будете.

Ей, презацнії воїнове! Єсли коли, яко тепер, мужайтеся, і да кріпиться серце ваше противко того неприятеля! Подвизайтеся з ним до смерті по істині (то єст за честь божую, за віру святую, за церкви божії), і господь бог поборет по вас. Припомніте собі Константинов великих, Феодосіїв[4], Іракліїв[5] і їх гетьманов, яко ся оні за честь божую і віру православную з неприятелями потикали, яко свой живот, своє здоров'є в небезпеченство неприятельськоє подавали. Припомніте себі своїх стародавніх продков, гетьманов, полковников, сотников, асаулов і інших молодцов добрих, запорожцов, яко з тим поганином одважно морем і полем вальчили, яко їх за помочію божею і пресвятої богородиці звитяжали, яко їх много на пляцу клали, яко много і в неволю брали. Мійте надію в богу, же і ви їх звитяжите, поневаж справедливе, бо за честь божую, за віру святую, за отчизну милую, за себе самих, за жени своя, за чада і за братію свою противко того виправуєтеся неприятеля. Єсли в силі божей дуфаючи, споткаєтеся з тим неприятелем, віруйте, же господь немощна сотворить того супостата нашого [Перша книга Царств, гл. 2, ст. 10]. Дасть кріпость благочестивому царю нашому і вознесет рог його.

Что ся ткнет отчизни, і тої любов мает серця ваші порушити до мужественного поткання з тим неприятелем креста Христова.

Что ж альбовім в мирі сем может вам бити мильшого над отчизну? Єсли милоє єст вам здравіє, єсли милії жени, чада, братія — отчизна далеко мильшою бити повинна. Бо она вас уродила, она вас виховала, она вас всіми добрами збогатила. Що виражаючи, єден з ораторов римських так мовить: «Над отчизну нічого сладшого, нічого мильшого в животі бити не мает» (Ціцерон [6]). Милі суть чада, ближнії і знайомії, але всіх єдина отчизна обоймует. За которую кто з добрих умріти не восхощет, єсли їй пожитечним бити мает?

Кгди би вас кто запитав, презацнії і одважнії воїнове, что вас порушило по честі божей, же, оставивши доми, жени, чада, братію, сестри і други, оставивши всі розкоші домовії, з такою одвагою здоров'я свойого виправуєтеся на того неприятеля креста Христова, речете всі згодне: любов отчизни. Кгди би кто запитав, кто вас провадить на такії небезпеченства воєннії, на острії джиди, мечі, шаблі і стріли поганськії, іначей не речете, тілько: честь божая і любов отчизни. Одважайте ж теди здоров'є на всі воєннії припадки за милую

отчизну вашу; засланяйте ю од куль, од стріл, од копій і шабель поганських, як муром ніяким, персями вашими рицерськими, єсли хочете блаженства вічного і слави несмертельної на землі і на небі доступити. Бо мовить єден з історикову: «Блаженнії, которії кольвек б'ючися за отчизну, звитяжцями стаються; оним альбовім барзо веселий день засвітить. Блаженні теж і тії, которії на пляцу полягають, альбовім вічної пам'яті, над всі багатства зацнійшої, доступять» (Ксенофон [7]. О справах грецеських. Книга 2).

Кому ся за честь божую і за отчизну милую трафить на пляцу умріти, люб од кулі, люб од шаблі, люб од копії альбо іншого якого воєнного оружія, таковий нехай будет певен великої награди в небі. Бо мовить сам Христос: «Иже погубитъ душу свою мене ради, сей спасетъ ю» [Євангеліє від Луки, гл. 9, ст. 24]. Єсли бовім тії, которії оставують дом, отця, матер, жену, чада, сестри, братію для любві Христової а жиють в убозстві, не видаючи здравія свойого на так відомії розпії небезпеченства, сторицею в небі приймують, що ж розуміти о себі мають тії, которії оставують дом, отця, матір, жени, чада і братію а для любві і честі божей, для любві отчизни самих себе видають на розмаїтії смерті? Тії заправди двоякую в небі од Христа приймують сторицю, єдну рицерськую а другую мученическую. Сториця мученицькая єст Пальма, яко Іоанн святий в Апокаліпсі виразив: «Видѣхъ и се народъ многъ, егоже изчести никтоже возможе, стоящъ предъ престоломъ и предъ Агнцемъ облечены въ Ризы бѣлы, и финици въ рукахъ ихъ» [Одкровення святого Іоанна, гл. 7, ст. 14]. Где през народ мног нікто інший не розуміється, тілько мученикове, яко там же єден од старець рекл до святого Іоанна: «Сіи суть иже прійдоша од скорби великія, и испраша ризы своя, и убѣлиша ризы своя въ крови агнчей». Сториця рицерськая єст вінець правди, о котором мовить Павел святий: «Подвигомъ добримъ подвизахся, теченіе скончахъ, вѣру соблюдохъ, прочее же отложимися вѣнецъ правды, егоже отдастъми Господь въ день праведный судія: не токможе мнѣ, но и всѣм возлюблшимъ явленіе его» [Друге послання апостола Павла до Тимофтея, гл. 4, ст. 7—8].

Пишуть історикове о Помпеюшу Великім[8]. Той так вельце себі важив цілость отчизни, же за ню живот свой і здоров'є своє в великії морськії подав бив небезпеченства. А то з такої оказії. Трапив єдного разу великий недостаток хліба Рим, отчизну його. Он, хотячи ю в том рятувати нещастю, для набиття збожжя розного, сам пущається окрутом до Африки, Сардінії і Сіцилії. Кгде, кгди, ведлуг потреби, набив збожжя а споро поспішався до Риму, повстануть великії навальности

на морю. Кажет кормником, аби окрут от берега одв'язували і їхали. Не хотять, для небезпеченства морського. Що ж любячий отчизну Помпеюш? Сам перший входить в окрут, подносить котвиці і мовить до жекгляров: «Аби-сьмо жекгльовали, витягаєт по нас того потреба, а жеби-сьмо жили — не витягаєт». През что давав знати Помпеюш, іж кгди в яком небезпеченстві зостаєт отчизна, теди кождий цар, князь, гетьман повинен барзій взгляд міти на отчизну свою, нежели на власний свой живот і здоров'є.

Тут же уважте, єсли коли била в таком небезпеченстві очизна наша, яко тепер, єсли на ню коли так ся вооружав і спотужав неприятель, яко тепер? А то в той цель, аби ю спустошив, аби нас всіх виґубив. В таковом теди злом разі отчизни, презацнії гетьманове, полковникове, будьте Помпеюшами. Самі наперед вшедши на поле Марсовоє [9], додаючи серця доброго свойому рицерству, мовте тоє до них: «Жеби-сьмо тепер воєвали, жеби-сьмо ся одважне з тим срокгим неприятелем потикали, витягаєт по нас того потреба, а жеби-сьмо жили — не витягаєт! Что по нас будет, хоч і зостанем живі, кгди отчизна през неприятеля нашого спустошенная будет, кгди не будем міти где притулити глав наших, кгди исповниться о нас тоє, что Христос Спаситель рекл о себі: «Лисы язвины имутъ и птица небесныя гнѣзда, мы же не имамы гдѣ главы подклонити» [Євангеліє від Матфея, гл. 8, ст. 20].

Великую любов ку отчизні своїй показав і Стеніуш, князь мамертенський [10]. Той, кгди ся довідав, же Помпеюш замисляв мамертинов за зраду, іж ся прилучили били до його неприятелей, вигубити, приходить до Помпеюша і такії до нього мовить слова: «Недобре і не слушне чиниш, Помпеюшу! Для єдного винного так много невинних людей погубити замишляєш. Я-м єст той, который єдних намовив-єм, а других примусив-єм, аби до неприятелей твоїх маранов [11] пристали (Еразмус, книга 4, в Апофтекгматах [12]). Такой смілості і одвазі Стеніушовой задивившися, Помпеюш і мамертином і йому самому вибачив. Єсли погане так вельце себі важили отчизну, же, аби она в цілості зоставала, самих себе явне на смерть видавали, яко ж ви, християнами будучи, цілості отчизни своєї над живот і здоров'є своє прекладати не маєте! Яко її од того наступуючого неприятеля до крові своєя боронити не будете! Уважаючи тоє, же сладкая і милая єст річ за отчизну здоров'є своє положити. Чому? Бо утрата живота і здоров'я за отчизну нагорожається од бога в небі животом вічним і славою несмертельною. Так мовить єдин з учителей церковних: «Всі, которії кольвек отчизну свою рятують, заховують, розмножують, певноє і описаноє в небі мають місце,

где блаженнії живуть во віки» (Поліантея [13] в титулі «Отчизна»).

В той теди своїй воєнной виправі, для честі божеї і отчизни поднятой, такую до бога учиніте молитву:

«Господи боже наш! Ти видиш, іж той поганин, враг твой і наш, несправедливе на нас наступует. Не дали-сьмо єму жадної до войни причини. Он, лакомством опанований, по кілька разій вступив в отчизну нашу, міста наші і замки побрав і попалив, люд, кровію сина твойого коханого откуплений, в полон побрав, церкви, на честь і хвалу твою божую збудованії, попалив а іншії в стайні конськії пооборочав, сакрамента найсвятійшії потоптав, уняв тобі честі, боже наш правдивий, коли так много християн в землі нашей Російстєй вигубив а інших, в землю свою запровадивши, срокгостю своєю до бісурманської своєї віри привів і до запрення ся імені сина твойого примусив. Уйми ж і ти йому сили, смілості і мужества, смири пиху його а вознеси нас, в сокрушенії і смиренії серця до тебе, бога нашего, прибігающих. Не смотри тепер на гріхи наші, которії іначей карати можеш, але на злость і несправедливость неприятелей наших, которії нас без жадної нашеї дання причини вигубити усилують. Видай, боже наш справедливий, декрет прудкий а неодмінний: «Поженѣте враги моя и постигните я, и не возвратитеся, дондеже скончаются, поженѣте и имѣте я» [Псалтир, пс. 17, ст. 38; пс. 70, ст. 11] А ми, за декретом твоїм і силою судовою твоєю, поженем і розпорошим, полетять, як прах од вітру, і, яко воск од огня, ізтають, і познають твою божую силу, іж немаш бога, разві тебі, боже наш. Бо не нашея слави, але захования і розширення честі твоєї божеї і цілості отчизни нашеї іщем. Що, кгди ся ведлуг виш реченного декрету твойого божого станет, не себі, але тебі тую над неприятелем нашим припишем побіду і речем: «Десница твоя, господи, прославися въ крѣпости, десная ти рука сокруши враги»[14].

Амінь.

АНОНІМ

КАЗАННЄ РУСЬКЕ

Перед початком, мої дітоньки, світа не било нічого. Хоч запали — то б не тресло. Нічого нікому не далося ані видати, ані відати. І нікому не далося сиротини вигнати. Ініщо нікому не придалося. І, яко пишет акафіст в розд. 22 і яко мовить псалмиста святий Харитон з латинниками: Ex nihilo nil *.

Чи скажете ж ви мні, мої дітоньки, где на той час господь бог пробивав, що їв і пив і що теж робив, коли неба і землі не било? А, правда, мовчите, бо не знаєте, з чого господь бог [світ] сотворив?

Наперод сотворив небо і землю. На небі сотворив ангели сребрнії, золотії, мальованії, з очима соколовими. Под небесі сотворив птаки — ворони, сороки, круки, кавки, вороб'ї і тетери. На землі сотворив свині, корови, воли, медведі і вовчиська. Так же сотворив лисиці, горностаї, коти, миші і іншії преутішнії звірята.

І побудував їм господь рай, плотом моцним огородив і полаттю його подперл. Там же насіяв дубини, грабини, ліщини, ольшини. В огородах насіяв свокли, ріпи, редьки, мрхви, пастернаку і іншого хвасту і дерева.

І ходить собі господь, глядить, щоб якоє порося не вилізло. Коли одним оком глянет на небо. Аж ся небо засолопіло, сонце уха спустило і звісило.

І рече [господь] сам до себе:

— Ой, не дармо! Ах, бог мя, не дармо!

А то таким, мої дітуньки, преподобенством на небі било. Аж Люципер [1], найстарший арханил, который ся з Михайлом бив побратав, посватав, покумав, бо оба два з собою робляли, пивали і, як роднії браття, все з собою і спали. Аж, яко мовлять, ut compleretur ** знати, же ся і побили. Яко ж ся і так стало. Того ж бовім часу Михайло упився, як світач, а Люципер, злодій, почав ся бунтувати. Достерогши тоє, іншії ангели скочать до Михайла. І кликнет на нього один ангел:

---

* З нічого ніщо *(лат.)*.— *Ред.*

** Для повноти *(лат.)*.— *Ред.*

— Гаразд, пане Михайло! Спиш, щоби-сь не встав!

А Михайло порветься, ні проспавшися, ні прочумавшися, скочить з великим галасом до Люципера:

— А що ти, пане Люципере, робиш? Чи вже то ти бунти подносиш? А чім ся ти, пане-брате, не контентуєш тим, що тобі господь надав?

На що Люципер рече:

— А ось бо я собі збудую другий варштат і буду подобен господу!

На що Михайло рече:

— Ото ж то ти, куме, бредиш! Бити тобі чортом — не попом! Їсти тобі говно — не проскури!

А Люципер Михайла хопить в щоку, аж ся поточив.

Порветься Михайло і кликнет:

— Ей! Тепер же не бивши кума — не пити пива!

Кинеться до оружжя — до ножа, до чечуги, до мачуги, до меча, до бича, до самопалу, щоби бити Люципера непомалу. Скоро ся до такого оружжя порвав — зараз неборак пан Люципер од страху аж перднув. А Михайло його по том то по руках, то по ногах, то по плечах. Посік, порубав, покалічив і к чорту за землю струтив. А других побратимов його так же покалічив, порубав, постинав. Там же, діру в небі продравши, за першим Люципером до пекла скинув.

І стоїть собі Михайло з мечом, стурбований, задихався, утомився. Аж сунеться господь і рече до Михайла:

— А що, Михайле, чи гаразд ті ся діє?

На що Михайло одказав:

— Ой, господи! Все не гаразд, коли тебе в дому немаш!

І рече до нього господь:

— Не фрасуйся, дива́ку! Уже я знаю, що ти Люципера і других побратимов його поскидав к чорту на землю, за що я тебе уконтетую.

І, взявши його за руку, як ведет, так ведет. І завів його на найвищую гору. І рече до нього:

— Ото ти, Михайле, будеш найстаршим ангелом і трубачом, і в трубу затрубиш на оні ї суди.

Казав ся йому вертати до неба, а сам пошов до раю.

Коли прийдет до раю — аж там свині морков викопали, вороб'ї просо виклювали, зайці щепи поламали.

Розсердився господь і, не знаючи, що далей чинити, ходить собі од стіни до стіни, од кута до кута.

Аж надибав глину. І, взявши тую глину, як ліпить, так ліпить. Уліпив руки, уліпив ноги, уліпив голову з очима. І, уліпивши чоловіка, крикнет на нього:

— Адаме, встань!

Аж Адам, як на тоє, встав.

Возрадувався господь, що чоловік встав. Пошов до раю. Адам за ним здалека поволокся.

Взглянеться господь назад — аж Адам іде. І рече до нього:

— А ти, Адаме, чого ідеш? Любо тобі жонка треба? На що Адам одповів:

— Та треба, господи, бо не маю з ким спати.

І перепустив господь на Адама сон. І, винявши йому ребро з лівого боку, сотворив Адамові жону Єву.

Питаюся вас, мої дітоньки, чом то не з правого боку, але з лівого винявши ребро, сотворив йому Єву?

Одповядаю. Для того, щоби жона послушна була, щоби ся мужика бояла.

Казав же їм господь у раю їсти свеклу, ріпу, редьку, морков, сливки, грушки, яблика і помаранчі. Оно їм одного дерева заказав їсти.

Що ж чинить Єва, сука незбожная? Не витерпіла собі з лихом і заказу не слухала, щоб її тяжкоє, великоє лихо порвало. Урвала яблико, з'їла і Адамові огризок дала.

А Адам, не хотівши розгнівити жонки, з'їв.

Аж приходить господь. Лічить яблика. Не долічився одного. Домислився господь, що Адам урвав. Розсердившися, узяв бича, як у нашого пастуха або як у панського возниці, бич дратований, і вигнав Адама з раю.

Од того часу, мої дітуньки, на світі як лихо, так лихо, як біда, так біда. Казав же господь панщизну робити, до церкви не казав ходити, в запусти господу нічого не дати, корчми не минути, за нюю ся, як за матір'ю, бити. І перепустив на нас орду — татаре, турки, жиди і тії нечистії ляхи, кторії стовпи, на которих ся наша руськая віра розпираєт, вколо подгризли. Ой, бог мя, подгризли! Петровку [2] подгризли, спасовку [3] подгризли і филиповку [4]. Оно єще один стовп, то єст великий пост [5], стоїть, вжо подгризений, а коли б його до остатка подгризли, то би нашу усю благовірную Русь чорт побрав і в трапезу до його матері заніс. Чого нас, господи, борони.

Амінь.

А Н О Н І М

ГУСТИНСЬКИЙ ЛІТОПИС

ХРОНІКА, КОТРА ПОЧИНАЄТЬСЯ ОД ПОТОПУ [1] ПЕРШОГО СВІТУ, І СТОВПОТВОРІННЯ [2], І РОЗДІЛЕННЯ МОВ [3], І РОЗСІЯННЯ ЛЮДУ [4] ПО ВСІЙ ПІДНЕБЕСНІЙ, РОЗПОВІДАЮЧИ ЯК ПРО РІЗНІ НАРОДИ, ТАК І ПРО ПОЧАТОК СЛОВ'ЯНСЬКОГО РОСІЙСЬКОГО НАРОДУ, І КОЛИ ВІН ОСІВ КИЇВ, І ЯК ОХРЕСТИВ БЛАГОВІРНИЙ КНЯЗЬ ВОЛОДИМИР РУСЬКУ ЗЕМЛЮ, І ПРО ВЕЛИКЕ КНЯЖІННЯ КИЇВСЬКЕ, І ПРО ГРЕЦЬКИХ ЦАРІВ. СПИСАЛАСЯ СЯ ХРОНІКА У МАЛІЙ РОСІЇ, У МОНАСТИРІ СВЯТОЇ ЖИВОНАЧАЛЬНОЇ ТРОЙЦІ ГУРТОЖИТЕЛЬНОМУ ГУСТИНСЬКОМУ [5] ПРИЛУЦЬКОМУ, ЗА БЛАГОСЛОВІННЯМ ПРЕВЕЛЕБНОГО ОД БОГА ЙОГО МИЛОСТІ ПАНА ОТЦЯ АВКСЕНТІЯ ЙОАКИМОВИЧА, ІГУМЕНА ТОЇ Ж СВЯТОЇ ОБИТЕЛІ, РОКУ 1670-ГО МІСЯЦЯ СЕРПНЯ 2-ГО ДНЯ

Фрагменти

ПЕРЕДМОВА ДО ЧИТАЧА

Природжено якусь хіть і любов до отчизни своєї почувати кожному чоловікові; всякого вона, неначе магніт-камінь залізо, до себе притягає; так і поет отой грецький, Гомер [6], ясно в своєму тексті виразив: він, коли був од роду свого оддалений, потрапивши в неволю, і вже вернутися не міг, то, ні про що не дбаючи, прагнув бачити хоча б дим своєї отчизни.

Отож бо й автори сеї хроніки руської, хоч і були людьми смертними і знали запевне, що смертю скінчити мусять, природженою любов'ю до отчизни своєї пройняті будучи, прагнули того, щоб і по їхньому одході наступним поколінням, тобто народові руському, не зосталися минулі речі не знані: що описали і світові ясно виразили, додавши попередньо од потопу, як по виході з ковчега Ной землю між синами своїми розділив, і котрі з них яку частину світу осіли, і який стан котрому синові благословив, зважаючи на волю божу, з котрих народи різні вийшли і в сторонах різних поосідали, і про війни звитяжні.

Крім того, в хроніці сій побачиш, читачу ласкавий, про царство грецьке, як звитяжне бувало, і про початок хрещення святого заходом благовірного великого князя Володимира Київського, котрий, Русь охрестивши, ідоли поганські покрушив, і про те, як турок Грецію осів [7].

Чому кожній людині читання історій дуже корисне? Бо коли б не описано і світу не подано, разом би з тілом без

ності все сходило б у землю, і люди, як у темряві будучи, не відали б, що за минулих віків діялося.

Хроніку сю прочитавши, можеш передати її для звідання іншим, молодшим, що до них святий пророк Мойсей мовить: «Попроси отця свого, і покличе до тебе учителів, і научить тебе»[8].

Та я, не барячи передмовою сею, далі в книгу сю одсилаю, для ліпшого зрозуміння, усіх ваших милостей, хто схоче прочитати, а вашим милостям душевного спасіння і тілесного здоров'я зичу.

Писар тої хроніки ієромонах недостойний
Михайло Павлович Лосицький.

ЛІТОПИСЕЦЬ ЗА ПОМІЧЧЮ БОЖОЮ ПОЧИНАЄМО, ЩО РОЗПОВІДАЄ ПРО НАШ РУСЬКИЙ НАРОД, ОД ЯКОГО КОЛІНА ЗРІС І ЯК ТА КОЛИ В СІ СТОРОНИ ВСЕЛИВСЯ, І ЧОМУ РУССЮ НАЗВАВСЯ [...]

ПРО РОДОСЛІВ'Я НОЄВЕ, ОД ЯКОГО СИНА ЙОГО І ЯКІ НАРОДИ ПІШЛИ

[...] Афет[9] же, третій син Ноїв, який прийняв західні й північні країни, а саме Європу й частину Азії, мав сімох синів.

Перший — Гомер[10] — мав трьох синів [...]

Другий син Гомерів — Рифат[11]. Од сього Рифата народилися пафлагони[12], енети, генети, венеди, венедиці[13], анти[14], алани[15], роксани[16], роксолани, од яких начебто пішла русь і алани, русь-москва, ляхи, слов'яни, болгари, серби. Сесі всі одного суть народу і язика, а саме слов'янського...

Шостий син Афетів — Мосох[17]. Од сього, як каже дехто, народилася москва і слов'янський народ [...]

ПРО СЛОВ'ЯНСЬКИЙ НАРОД, ЗВІДКИ ВІН ВИЙШОВ І КОЛИ ДО ЄВРОПІЇ І САРМАТІЇ[18] ПРИЙШОВ, І ПРО ЙОГО ВІЙНИ, І ЯК АЛЕКСАНДР МАКЕДОНСЬКИЙ[19] ПИСАННЯ ЙОМУ ДАВ

Родослів'я Ноєве розібравши, перейдімо до краще знаних вказівок про наш слов'янський народ, од кого й коли й на якому місці почав бути та коли до Європії й Сарматії прийшов.

По-перше, хай буде відомо усім, що Афет, син Ноїв, отцем є всіх християн, які в Європії й Азії Меншій[20] живуть. Про се бо літописці мало не всі, старі й новіші, суголосно пишуть. Та що в сих двох частинах світу множество царств, народів

і язиків є, які од Афетових сімох синів благословенням божим розплодилися і розмножилися. Про них я вище рік. Серед них є такі, що генеалогію свою без перерви, почавши од Ноя, аж досі числять. Про деякі ж народи досі недоуміння і несогласіє є між хронографами. Найбільше ж про наш слов'янський народ не можуть певно простежити, звідки проріс і почався сей славний та хоробрий народ. Самі бо, перше письма не вміючи, нічого про своє переднє буття не написали. А тому самі про себе не можуть нічого сказати. Географи ж різні різно про них кажуть.

Найтрудніше ж дізнатися щодо нашого слов'янського народу, звідки він є. Бо спершу ні один з-поміж хронографів ані слов'янами, ані руссю їх не йменував, а імена сі аж по множестві літ уже до них прикладені були. Та, одначе, розглядаючи у хронографів часи, і народи, і місця, де який народ у які часи сидів і коли в які сторони переходив, хоч і з трудом, знаходимо і нашого слов'янського народу такий початок.

Початок слов'ян. Каже дехто, що од Мосоха, шостого сина Афетового, наш народ слов'янський пішов і мосхинами, тобто москвою, іменувався, і що од сеї москви всі сармати — русь, ляхи, чехи, болгари, слов'яни — пішли. Поминає ж і Ксенофонт, давній хронограф, про сих мосхинів, дивним і ядовитим їх народом називаючи.

Інші ж знавці кажуть, що слов'яни од Рифата, сина Гомерового, а онука Афетового, пішли, і не такі злі були, як мосхини.

Інші ж кажуть, що народи, які пішли од сих обох, в одне змішалися і слов'янами нареклися.

Ті, що од Рифата, сина Гомерового, пішли, сиділи спершу в тій стороні, яка Пафлагонією зветься, і нареклися енетами. Через деякий же час, розплодившись, розійшлися вони по Азії та Європії й різними іменами нареклися. Та про се буде нижче. Про сих енетів поминають Гомер-поет, а також хронографи Йосиф [21], Птоломей [22], Геродот [23], Апполліоній [24] і Сабеллікус [25], називаючи їх енетами, чи генетами.

Енети з пафлагонами. Птоломей, давній географ, так про них каже: «Енети, чи генети, із Азії Меншої вийшли і, прийшовши до Сарматії, сарматами нареклися. Жили вони спершу над морем Чорним вкупі з пафлагонами, і були з ними одного роду й однієї мови». Так само і Апполлоній, і Страбон [26] кажуть.

Мосхини з пафлагонами. Мосхини од Мосоха. Сібелліус Нерудолюс. Мартин Бєльський. Гвагнін [27] про сарматів. А тому гадає дехто, що й мосхини з енетами одним народом були, бо того ж із ними язика були і з ними сумежно жили, почавши

од Каппадокії [28] і аж до Чорного моря. Веросій же каже, що мосхини пішли од Мосоха, сина Афетового, й осіли в Азії та Європі в 131-му році після потопу.

Енети од Рифа. Йосиф. Енетів же Йосиф виводить од Рифата, брата Асканового [29], з Пафлагонії. Од нього ж і гори Рифайські [30] в Сарматії іменувалися.

Проте, наскільки се нам відомо, всі народи слов'янські єдиного суть отця сини, бо єдиноголосся мови їхньої показує, що вони є єдиним народом.

Про енетів, що вони з Пафлагонії прийшли, поминає Гомер, славний поет. Пишучи про Троянську війну [31], він так каже: «Прийшли пафлагони троянам на поміч із князем своїм Філіменесом, тобто Филимоном, котрий од тих енетів походив, у яких бувають добрі коні».

Енети в Іллірику [32] осіли. Бєльський про се, 73. [Пліній [33]], кн. 6, р. II. Венеція-город. А як полонена була Троя [34] (що сталося в рік од сотворення світу 4556-й, а перед різдвом Христовим 551-й), тоді енети, у битві князя свого під Троєю втративши, пішли з Антенором [35], князем троянським, на захід, де одні в Іллірику осіли, інші ж з Антенором до Італії пішли, як Пліній каже, і, прийшовши над море Венединське [36], осіли там, і спорудили город великий на горбі, і нарекли його од свого імені Енецією. Та по тому, в рік од різдва Христового 458-й, енети, боячись Атілли [37], прозваного Бичем Божим, котрий полонив тоді західні сторони, перенесли город свій на море, де і донині є славний город Венеція. Про сих енетів усі старі й нові хронографи огласують.

Енети до Сарматії прийшли. Про те, як енети до Сарматії прийшли, каже Страбон. Двічі енети з місць своїх переходили. Вперше, як уже казав я, з Антенором з-під Трої, вторицею через Чорне море. Причиною переходу їхнього були цимбри, чи кіммерійці [38], [які] через море од них тоді жили, в тісному місці, напроти Таврики [39] (тобто Криму), над озером, прозиваним Меотійським болотом [40], знані як кіммерійці босфорські [41]. Коли ж пішли звідти цимбри, почали там на їхніх місцях жити енети.

Енети сарматами назвалися. Черкаси. П'ятигорці. Але згодом, розплодившись, енети вийшли звідти і наповнили всю ту сторону, тобто Сарматію. Од неї ж і самі нареклися сарматами. А на їхніх місцях, над озером Меотійським, нині живуть черкаси і п'ятигорці [42], мужі сильні й хоробрі на війні, і нашою таки мовою говорять.

Наші ж літописці кажуть трохи інакше — що сармати сюди прийшли з Аланом Другим, воєводою своїм. Гадаю, од сього алани й аланами нареклися.

Діодор Сікуль [43] свідчить, що пафлагонські народи (тобто енети) у північних сторонах широко розпросторилися і сарматами нареклися. Суголосний із ним і Д. Тетіман Стелла, описуючи генеалогію, де про початок народів так каже: «І розійшлись енети од Чорного моря, і наповнили Європії многі сторони північні. І нині там живуть русь та інші...» Той же і в іншому місці енетами називає всіх, які слов'янської мови вживають. Поминають і Страбон та Птоломей у «Географіях» своїх, описуючи всю піднебесну, про сих енетів, чи слов'ян, що в Сарматії і при Чорному морі живуть, коло озера Меотійського, називаючи їх роксоланами. Так, ніби русь і алани.

Слов'яни мали війну зі шведами [44] і з Мітрідатом [45]. Граматик же і Войцех Краній і Ян Готус Магнус розповідають, що сі роксолани ще за много літ до різдва Христового війну мали з свеонами, тобто шведами; з ними ж і границю мали, яка й нині є. Мали також війну і з Мітрідатом, царем понтським і партським [46], який ту сторону держав, що її нині цар турецький держить. Суголосить сьому й Трогус Помпеюс [47], коли їхнє оружжя і броню поминає, кажучи: «Роксолани — хоробрі вої; роблять вони собі броню із суровиx шкур волових, тими ж шкурами і щити свої обтягають, на війну ж кінно чи пішо вибираються. Оружжя ж їхнє — шабля, лук і дреколь». Такого оружжя і досі русь уживає.

З дунським царем війна русі. Подібне до сього і Павсаній [48] про сарматів каже. Теж знаходиться і в літописах дунських і шведських — і в Яна Магнуса Готуса, і у Граматика, і у Войцеха Кранеуса: що Ерік, воєвода короля дунського (котрий по тому був королем шведським) [49], війну мав із слов'янами і розбив їх на морі, де й Струмийка, князя їхнього, убив. Сей Ерік був у час різдва Христового.

Енети іллірійські македонян подолали. Ті ж енети, чи слов'яни, які в Іллірику осіли, коли умножилися, тоді Істрію [50], Далмацію [51], Мізію [52], по обидва боки Дунаю, племенем своїм наповнили, і одні іллірійцями, другі істрами, треті далматами нареклися, тобто тих сторон іменами, і, розпросторюючись, аж до Македонії й Албанії [53] прийшли.

Македоняни Філіппа [54] в заставу слов'янам дали. А що слов'яни силу мали над македонянами, то ті давали дані їм, а Філіпп, отець Александра, ще дитиною бувши, даний їм був у заставу, де й мови їхньої навик, та й по тому чтив їх.

Також і Александр Великий, Македонський, чтив їх. По тому ж і грамоту свободну на держання землі північної дав їм, яка й донині у літописців чесних трапляється, таке в собі маючи:

Грамота Александра Македонського. «Ми, Александр, Йовіша [55], найвищого бога, син, на землі ж Філіппа, царя македонського наступник, господар і цар усієї піднебесної, од сходу до заходу, од півдня аж до півночі, переможець мідійських і перських, вавілонських і грецьких царств [56] тощо, вам, великому і хороброму енетинського, тобто слов'янського, роду людям, благодать і мир і приязнь од нас і од наших намісників і по нас майбутніх володарів і господарів землі даруємо, бо ви нам завжди приклонні бисте, вірні і в слові тверді, у війнах доблесні і хоробрі і незрадливі. І за се даємо вам на вічні часи, з роду в рід, у державу всі сторони од північного океанського льодовитого моря, і хай ніхто, крім вашого роду, не дерзне в сих сторонах селитися. А якби знайшовся там хто-небудь іншого роду й іншої мови, то нехай буде вам раб, і нащадки його нехай будуть вам раби вовіки. Дано сю грамоту з Александрії [57]-города, спорудження нашого, над рікою Нілом, за зволенням великих наших богів Йовіша і Марса [58], і Дія, і Арея [59], і Мінерви [60]».

Ті ж енети, тобто слов'яни, які в Іллірику жили, по тому часті й подовгу з римлянами війни мали, як про те грецькі й римські літописці просторо пишуть, найбільше ж Апіній Александрієць [61], аж поки не були подолані й вигнані. Тоді-бо і царя їхнього Генозія римляни взяли і в Рим із переможними знаменнями повели, а їхні сторони самі посіли і насилля їм творили.

Слов'яни по Руській землі розійшлися і по-різному нареклися. Од сього часу наш руський літописець Нестор [62], чернець печерський, про слов'янське в Русь пришестя починає, кажучи:

Коли волохи, тобто римляни, найшли на слов'ян і стали насилувати їх, тоді слов'яни, знявшись із подунайської сторони, пішли на північ, тобто в Сарматію, до своїх, де нині Руська земля є. Розходячись, прозивалися іменами різними, од того, де і на якому місці осідали. Одні осіли на річці Мораві і нареклися морави [63], інші нареклися чехи [64], ще інші — хорвати білі [65]; ті ж, що по Віслі-ріці осіли, нареклися ляхи [66], по тому поляни [67], інші — лутичі [68] і мазовшани [69]; ті, що осіли по Дніпру, де нині є Київ, нареклися поляни [70]; інші — деревляни [71], бо осіли в лісах; ті, що осіли між Прип'яттю [72] і Двіною [73], нареклися дреговичі [74]; інші, на Полоті [75]-ріці, яка тече у Двіну, нареклися полочани [76]; ті, що осіли по Десні, по Сейму [77] і Пслу [78], нареклися сівери [79]; а ті, що коло озера Ільмер [80], нареклися слов'яни, своїм власним іменем. Сі по тому спорудили город великий Новгород [81], і був у них старійшина, хтось іменем Гостомисл [82], що про нього буде нижче.

Отак в Сарматії, в Європії, розійшовся народ слов'янський. І одтоді аж донині недвижимо пробуває.

Коли ж укріпилися, то знову через Дунай перейшли і впродовж многих літ царству Римському, а по тому і Грецькому пакості творили. Так Таціт [83] і Прокопій Кесарієць [84] пишуть.

Руси Рим узяли. Длугош [85], наш літописець, пише, що в рік 476-й, у дні першого Леона [86], прийшов Одонацер, князь роксоланський, тобто слов'янський, на Рим, і взяв його, і державв його 14-ть літ, аж поки од готів не був переможений і не втік до Равенни [87] і там убитий не був. Останки ж отих роксолан повернулися до готів і осіли там, де нині Поморська земля [88] є, і там город великий Ругію [89] спорудили.

Знову слов'яни первісні свої держави посіли. А інші слов'яни, день одо дня кріпнучи, безперестанно Грецькому царству і Грецькій державі пакості творили (як Таціт і Прокопій Кесарієць, літописець Юстініанів, пишуть), почавши од року 548-го і далі, аж поки в рік [... *] коли зі своїм хоробрим воєводою Хрунном в кінець не поразили греків, воєвод їхніх перебивши, і не поосідали первісні свої держави. Тоді й мову слов'янську, по їхньому одході трохи ушкоджену, поправили. Там же й донині вони живуть, називаючись слов'янами, болгарами, сербами, далматами та іншими іменами.

Кажуть ще, що сі слов'яни, змішавшись із тевтонами [90], німцями, нареклися вандалами [91] чи то од річки Вандалу, тобто Вісли (яка в ті часи так звалася), чи то од вождя свого хороброго Вандала, і множество зла західній стороні сотворили, а по сьому Африку посіли, де од року 429-го аж до року 438-го царювали, поки Велізарій, Юстініанів воєвода, Гілімера [92], царя їхнього, перемігши, не взяв і не привів у Цариград, а по сьому тих вандалів у Африці не викоренив.

Навів би я тут і більше свідків, які про наш слов'янський народ поминають, та гадаю, що віру ймучому і сих годі.

Було ж бо й іншого множество пам'яті достойного з нашим слов'янським народом, про що й не відаємо. Бо, як вище казав я, спершу, простими бувши, слов'яни письма не мали. А тому нічого про себе, що з ними раніше було, сказати не можуть, тобто звідки їхній початок виходить, і які діла вони творили, і на якому місці житло спершу мали. Тільки од навколишніх царств літописці, а найбільше од тих земель, що їх слов'яни, силою приходячи, полонили, дещо про них написали, і нас сповістили, і страшними нарекли.

Які звичаї прадавніх слов'ян. Не вміли бо спершу ніякого іншого художества, крім оружної війни;

---

* Пропуск у джерелі.— *Ред.*

і не мали ані городів, ані сіл, а по пущах жили. Одежа ж їхня була шкурятяна. Не хотіли бо мати над собою володаря а чи князя. Тільки коли на війну йшли, то тоді вибирали посеред себе мужа хороброго і смисленного, аби ними володів, допоки на війні були. І множество було у них нестройних звичаїв, що їх нині зоставляєм, аж поки згодом, роздивившись, не прийшли до такого устрою, який і нині є.

Отсе ж уже і вказав я, наскільки можна було, звідки вийшов наш народ слов'янський і як у північних сторонах, тобто в Сарматії, оселився. Ще ж подобає нам дещо про Сарматію сповістити.

ПРО САРМАТІЮ

Мартин Бєльський, 12. Дві є Сарматії — одна ассірійська, друга наша, європейська.

Сарматія ассірійська. Гвагнін про сарматів, 10. Ассірійська Сарматія — за рікою московською Доном, званою також Танаїсом [93], на сході. Жителі її понад Доном — народ московський. Інші ж, на схід,— скіфи [94]. Одділяється ассірійська Сарматія од європейської вищепом'янутою рікою Доном. За границі має вона: од заходу — Дон; од півдня — Кавказькі гори, і Колхіду [95], і частину Понтійського [96] та Каспійського морів; од півночі — Окіянське море [97], що його також Скіфським морем називають, як і всю сю Сарматію Великою Скіфією нарікають.

Сарматія європейська. Бєльський про все виводить. Про народ польський. Друга Сарматія — європейська. У ній народи християнські живуть. По-перше, по сей бік Дону, од заходу, москва, русь, литва [98], пруси [99], ляхи, поморяни [100], готи, тобто Gotty, алани, волохи [101], а також ті татари [102], що по сей бік Дону живуть. Границі ж має наша європейська Сарматія, за давніми географами, такі: од заходу — ріка Вісла; од півдня — гори Угорські, звані також Татри, чи Бескиди [103]; од півночі — море Венедицьке, тобто океан великий Північний, що його нинішні географи морем Сарматським називають [104]; а од сходу — ріка Дон, звана також Танаїсом [...]

ПРО КИЯ, КНЯЗЯ КИЇВСЬКОГО, І ПРО СПОРУДЖЕННЯ КИЄВА, І ЯК ПОДОЛАНІ БУЛИ НАШІ СЛОВ'ЯНИ ВАРЯГАМИ [105] І ХОЗАРАМИ [106]

Коли розійшовся слов'янський народ по Сарматії і осіло кожне плем'я його на своєму місці, од чого кожне з них по-різному прозвалося (як уже мовилося вище), тоді не мали вони над собою спільного володаря, або князя, а тільки над

кожним родом свій володів: інший князь був у Новгороді, інший у Деревлянах, інший у Полянах тощо. А які володарі та які устрої тоді в них були, не можна знати, бо письма вони не мали. Коли ж почали вони мати письмо, одтоді й починають розказувати про своїх володарів початок, а також про устрій своєї землі.

Кий, Щек, Хорив, Либедь [107]. Начебто було в Полянах три брати-князі — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либедь. І були то мужі мудрі й кмітливі. Жив Кий із родом своїм на горі, де узвіз Боричів [108]. Брат же його Щек жив по другий бік, на горі, що зветься Щекавиця [109]. А третій брат, Хорив, жив на третій горі, що зветься Хоревиця [110]. І був там ліс великий, в якому ловили звірів.

Київ споруджений. Отож по тому спорудили вони на горі над Дніпром город і нарекли його Київ, в ім'я старшого брата. Був же тут і перевіз через Дніпро. І одтоді почався сей слов'янський город Київ.

Люди тоді були невігласи і не відали бога ані закону божого не мали, а, тьмою ідолобісся затьмарені будучи, жертви богомерзкі богам своїм приносили, і озерам, і колодязям, і гаям тощо. Як бо кого тоді диявол звабив і навчив, так вірували і творили.

Кий ходив до Царгорода. Кий же, що про нього вище мовилось, був муж мудрий і кмітливий, у всьому мудро давав собі раду і в роді своєму мирно княжив. А по тому він пішов до Царгорода, де велику честь прийняв од царя, і повернувся з миром. Коли ж прийшов Кий до Дунаю, то полюбилася йому та місцина, і зрубив він город і нарік його Києвом, хотячи в ньому осісти. Але не дали йому того тамтешні жителі. Тоді Кий, зоставивши його, прийшов до великого Києва і тут прожив остаток часу життя свого, та й помер з миром. Так само і брати його. Дунайці ж і донині те городище Києвцем називають.

Не можемо знати, в які часи і роки та скільки літ княжив сей Кий; і які були його діла, устрої та війни; і хто по ньому княжив; і чи мав сина, чи ні; і скільки літ по ньому проминуло до великого князя Рюрика [111], що його бояри Аскольд [112] і Дір [113] княжили в Києві. Бо про те все писання не маємо, тільки се відаємо, що по смерті сих братів множество розрухів і міжусобних воєн було, повстав бо рід на рід.

Хозари, русь подолавши, данину з них збирають. По тому бо і хозари прийшли; і напали на полян, тобто киян, і деревлян; і, подолавши їх, повеліли собі данину давати од диму по білій вивіриці [114]. По тому ж, надумавши, кияни дали їм меч двосічний і понесли хозари той меч до князя свого і до старійшин своїх, кажучи:

— Отсе добули данину нову.

Старійшини ж мовили їм:

— Що таке і звідкіля?

Вони ж одповіли їм:

— Народ, що в лісах і на горах над рікою Дніпровською живе, дав нам сей меч.

Старійшини ж хозарські, оглянувши той меч, рекли до князя свого:

— Княже! Недобре ся данина знаменує. Ми ж бо зброєю односічною, тобто шаблею, домоглися володіти землею і данини з чужинців брати. То ж сі, що таку мають зброю двосічну, тобто меч, будуть і нами володіти та з нас данину збирати, і в інших сторонах.

Що невдовзі й збулося все.

Не своєю бо волею, а божим промислом се старійшини хозарські прорекли.

Йосиф-історик: Так, як тоді, коли Мойсей, ще малий бувши, вінець фараонові з голови скинув і ногами поправ, а старійшини єгипетські фараонові прорекли, що сей хлопець має смирити царство Єгипетське, як і сталося свого часу.

Отож і хозари, котрі спершу над руссю владу мали, по тому під владу русі самі підпали, аж до сього дня [...]

ПРО ВИНАЙДЕННЯ ПИСЬМЕН СЛОВ'ЯНСЬКИХ І ПЕРЕКЛАДАННЯ КНИГ ІЗ ГРЕЦЬКОЇ МОВИ НА СЛОВ'ЯНСЬКУ

Про се літописці по-різному повідають, не знаючи, хто, і коли, і в який час винайшов грамоту слов'янську.

Мартин Бєльський, кн. 1, лист 13. Гвагнін про Русь, 2. Деякі кажуть, що ще святий Ієронім, котрий був родом слов'янин, премудрий бувши в писанні і люблячи свій народ слов'янський, не схотів, щоб він у безумії пробував, і винайшов йому букви, і грамоту своєю рідною мовою уклав.

Кромер[115], кн. 3, лист 43. Інші ж інакше кажуть.

Та достовірніше те, що каже преподобний отець наш Нестор, літописець руський.

Як охрещена була земля Болгарська, в рік 6371 [863], інші слов'яни без письма пробували.

По тому ж, у рік 6374 [866], зібралися князі — Ростислав Словенський[116], Святополк Муравський[117], Коцел Болгарський[118] — і послали до царя Михаїла[119] і Фотія-патріарха, кажучи:

— Отсе земля наша уже охрещена. Учителя ж не маємо, аби нас напутив, і навчив, і розтлумачив нам Святі Книги[120].

А ми ж не розуміємо ані грецької, ані латинської мови. Багато хто до нас приходить і од латинян та інакше нас учить. А ми, письма не маючи, не відаємо, в чому віра наша і що нам належить творити. Отож пошліть нам учителів, які б могли нам переказати книжні слова і розум їхній, хай перетлумачать нам Книги Святі нашою мовою слов'янською.

Се почувши, Михаїл-цар повідав про се Фотієві-патріарху, зізвав вельмож і старійшин, повідав їм слова і жадання слов'янських князів. Усі ж похвалили бога і жадання їхнє, і ради радили з царем і патріархом, як і де можна було б знайти чоловіка, на се діло придатного. По тому хтось сказав царю, що є в Солуні [121] чоловік, на ім'я Лев, який має двох синів премудрих, і в книжному і в філософському вченні достойних, і в мові слов'янській умілих. Се почувши, цар одразу ж послав у Солунь до Лева, аби прислав йому синів своїх. Лев не бариться, а одразу ж посилає Кирила [122] і Мефодія [123], синів своїх.

Коли ж ті прийшли до царя, мовить їм цар:

— Прислала до мене Слов'янська земля, просячи собі вчителів, які б їм могли витлумачити Святі Книги. І не знайшов я на се діло вдатніших од вас. А тому й прошу вас: ідіть до них і в темряві сущих християн просвітіть Святим Письмом, і умножте даний вам од бога талант, аби нагороду велику за свою працю од нього прийняти.

Вони ж слухняно скорилися волі царевій, більше ж божій, і, прийнявши свячення і благословіння од патріарха Фотія, пішли в Слов'янську землю, й уклали письмена азбучні, і переклали на слов'янську мову святе Євангеліє [124], Апостол [125], Псалтир [126], Октоїх [127] та інші Святі Книги. І раді були слов'яни, що своєю вже мовою мали Святі Книги і чули велич божу.

Бєльський про все, 236. Деякі ж противилися сьому, кажучи:

— Не достойно нікому мати свої букви і своє письмо, крім євреїв, і греків, і латинян, за Пілатовим писанням [128], яке той на хресті господнім написав.

Почувши про се, папа римський Миколай [129] заперечив таким і од церкви їх одлучити повелів, поки не покаються, кажучи:

— Якщо не достойно кожному своєю мовою хвалити бога, то як же може збутися слово пророче, яке каже: «Хваліте господа, всі народи» (Псалом 116-й), або як апостол Павло каже: «Імені Ісусовому нехай кожне коліно поклониться небесних і земних, і преісподніх, і кожна мова нехай виповість, що господь Ісус Христос у славу богові-отцю» [До філіпійців [130], гл. 2, ст. 10—11], або в Діяннях апостолів: «Кожен, хто боїться бога і чинить правду, до якого б народу він не належав, приємний богові» [гл. 10, ст. 35].

Грамоту ж слов'янську похвалив і благословив, а слов'янам і болгарам наказав і підтвердив у всьому коритися учителям своїм Кирилові і Мефодію.

Кромер, кн. 3, лист 43. Кирило і Мефодій з великим старанням учили слов'ян, і ляхів, і муравів, і інших. По тому бо Кирило пішов у Болгари, а Мефодій зостався у Мураві, в Слов'янах. А Коцел поставив його єпископом у Панії-городі на місці святого апостола Андроніка [131], що був одним із 70-ти апостолів, учнів святого Павла, од якого і посланий був проповідувати слово спасіння слов'янам і муравам. Тому-то й Павло-апостол [132] є наш руський апостол, бо був, проповідуючи, в Міссії й Іллірику, тобто в Слов'янській землі, де й сього Андроніка посилав до Мурави: бо єдині русь, і слов'яни, і болгари, і мурави. Ми бо, що нині руссю називаємося, од варягів се найменування не перед многими роками прийняли.

Бєльський про все, в рік 902, лист 336. Мефодій же, що про нього вище мовиться, посадив двох священиків, вправних скорописців, які переклали за рік і за шість місяців багато Книг Святих, і хвалу воздав богові, що в сьому богоспасенному ділі сприяв йому; сам же, не перестаючи, трудився, проповідуючи і навчаючи слов'ян і ляхів, яких теж наставив слов'янською мовою хвалити бога. І благословив бог труд і старання його, що й досі слов'янські народи своєю мовою хвалять господа; і в Кракові, на Клепарі [133], тільки недавно перестали слов'янською мовою службу божу служити [...]

КНЯЖІННЯ В КИЄВІ СВЯТОСЛАВА ВСЕВОЛОДИЧА [134] ЧЕРНІГІВСЬКОГО

[...] У рік 6686 [1178] [...] Кончак. Половці. Утекли половці. У той же рік прийшов безбожний Кончак [135] з половцями і множество зла християнам коло Переяслава [136] сотворив. Вийшов же супроти них Святослав Київський, ждучи Ростиславичів [137] та інших князів, і просив у Кончака миру. Той же не хотів. Та почувши, що князі руські йдуть на поміч Святославу, половці кинулися тікати у свої землі [...]

У той же рік сів Ігор [138] у Новгороді Сіверському [139], а Ярослав, брат Святославів [140], у Чернігові [141] [...]

У рік 6688 [1180]. Святослав мириться з братами. Пішов Святослав Всеволодич Київський до Любеча [142], і призвав туди Ярослава, й Ігоря, і Всеволода [143], братів своїх [144], і поладнав із ними [...]

Всеволод [145] підступом полонив Гліба [146]. У той же рік послав Святослав сина свого Гліба в поміч

Роману Ростиславичу [147], на Всеволода Московського [148], а Всеволод, підлестивши його вдаваною приязню, призвав до себе і закував у кайдани.

Святослав почав війну на Русі. Святослав же, почувши, що син його обдурений і закований і що вже неможливо його з неволі вибавити, умислив мститися Ростиславичам, яким був його в поміч послав. Ще помислив: «Як винищу Ростиславичів, то волості їхні собі возьму». І, зібравшись, напав несподівано на Давида Ростиславича [149] і побрав усе добро його.

Роман Ростиславич умер. Та, однак, Давид сам із княгинею збувся рук його й утік у Смоленськ до Романа, брата свого, що його вже умерлим застав, коли над ним плакали всі, як над отцем. І сів Давид у Смоленську на княжінні, по братові своєму.

Святослав утік із Києва, але знову зібрав рать велику. Святослав же, почувши про се, убоявся, що переступив хресне цілування Ростиславичам і почав війну, якою нічого не досяг, а тільки роз'ярив [Ростиславичів]. А тому, зоставивши Київ, пішов у Чернігів, де зібрав своїх братів і половців множество і, не відаючи, на кого спершу піти, чи на Ростиславичів, а чи на Всеволода Московського, де сидів його син у в'язниці, розділив військо [...]

Святослав знову ввійшов у Київ. А Святослав із братами знову ввійшов у Київ і одпустив од себе половців, пославши з ними Ігоря Святославича.

Рюрик [150] розбив половців. Рюрик же Ростиславич, маючи із собою Мстислава Володимирича, сина стрийового [151], та інших князів і чорних клобуків [152], напав на Ігоря й половців і бився з ними кріпко, аж доки не розбив дощенту. Хоч і велике множество половців було, та одні побиті лягли, а інші у Чорториї [153] потонули.

Князів половецьких піймано. Убили ж тут і половецького князя Козла Сотоновича, і Єлтуга, Кончакового брата, а Кончаковичів, тобто Тутора, Бякобу, Кунячука, Чугія, живими узяли; сам же Кончак із Ігорем ледве у човні втекли [...]

Кончак із половцями прийшов. У рік 6691 [1183], лютого 23-го, в перший тиждень посту, знову прийшов Кончак і Гліб Тирієвич [154] із множеством половців. Святослав же Київський із Рюриком Ростиславичем пішли на них. Та зустрів їх Ярослав, брат Святослава Київського, мовлячи:

— Нащо вам самим трудитися нині? Та ж небагато половців. Пошліть кого іншого замість себе. А на літо всі на них підемо.

Вони ж, послухавши його, повернулися самі, а з полками своїми послали інших на половців: Святослав Київський послав із Києва Олега Святославича [155], а з Чернігова Ігоря, і Всеволода, і Романа, і Андрія, і трохи чорних клобуків із Кундурем і Кундувдієм.

Русь половців побідила. Половці ж, почувши, що русь іде на них, кинулися тікати од неї. Та русь гналася за ними і множество їх побила, а ще більше в Хирії-ріці потопила; і одтам, многі здобичі взявши, з радістю повернулася [...]

Князі на половців збираються. У той же рік зібрався Святослав Київський на половців із Рюриком Ростиславичем, і з синами своїми, Мстиславом і Глібом та Володимиром Глібовичем [156] із Переяслава. Пішов ще з ним Всеволод Ярославич із Луцька [157] з братом своїм Мстиславом [158] і Мстислав Романович із Смоленська [159] та Ізяслав Давидич, онук Ростиславів, і Мстислав Городенський, і Ярослав Пінський із братом своїм Глібом, і од Ярослава Галицького [160] поміч.

[Князі руські] перемогли половців і князів їхніх у полон побрали. І сі всі з полками своїми пішли на половців і їх, поміччю божою, перемогли і незчисленне множество перебили, не мало ж і в полон побрали, не тільки простих, а й князів: по-перше, взяли найстаршого князя Кобяка Карлисевича і двох синів його, Бимоковича Ізая і Тувлія з сином, і брата його Токмиша, Осалука, Тарха, Данила, Содвака Куловицького; убили ж Корязя Колотоновича, Тарсуха [161] та інших без числа. Сю ж велику перемогу над поганими бог дав липня 30-го. І повернулися Святослав із усіма з великою ж користю, славлячи бога.

Ігор розбив половців. У той же рік Ігор і Всеволод Святославичі і Святослав Ольгович [162] пішли в Половці; та й ті останки половецькі, поміччю божою, побили [...]

У рік 6692 [1184]. Кончак безбожний знову прийшов із множеством половців на Руську землю, хотячи її мечем і вогнем пусту сотворити. Мав же він із собою якогось бусурменина, який стріляв живим огнем. Мав же він і самострілі великі, такі, що один самостріл ледве п'ятдесят мужів могли напрягти. І з такою великою силою прийшовши, став [Кончак] на ріці Хоролі [163], і послав облудно до Ярослава Всеволодича, немов би хотячи з ним миритися. Ярослав же послав до нього свого мужа Ольстина Олексича [164]. А брат його, Святослав Київський, мовив йому:

— Не йми віри поганам!

Святослав пішов на половців і переміг їх. І зібрався на половців Святослав Київський із Рюриком

Ростиславичем та з усіма вище пом'янутими князями, і, божою поміччю, перемогли їх, многих же в полон побрали; взяли ж там у полон і того бусурменина, який огнем стріляв; останні ж кинулися тікати; князі ж повернулися з радістю, славлячи бога. Ся ж перемога була травня 1-го дня...

У рік 6693 [1185]. [Руські полки] половців перемогли. Святослав Київський, одразу ж, навесні, послав на половців Романа Ніздиловича, і той, поміччю божою, квітня 21-го, на самий Великдень, переміг їх і вежі їхні побрав. Ярослав же Всеволодич соромився князів, що не ходив на поміч їм проти половців і що без нього вони перемогли їх.

Той, хто з гординею на війну йде, переможений буває. У той же рік, квітня 13-го, Ігор Святославич, онук Олегів, не повідаючи Святославу Київському, пішов із Новгорода [Сіверського] на половців і узяв із собою брата свого Всеволода із Трубецька, і Святослава Ольговича із Рильська, і Володимира, сина свого, з Путивля, і Ольстина Олексина, воєводу Ярослава Всеволодича, із ковуями чернігівськими.

Затемнення сонця. І в той час було затемнення сонця; а се знамення не на добро буває. Та Ігор, одначе, пішов, не зваживши на те.

Коли ж прийшли вони в землю Половецьку, вийшло супроти них незчисленне множество половців, які билися з руссю кріпко, аж доки, попущенням божим, поразка не спіткала християн; одні перебиті були, а другі у полон побрані. Взятий був у полон і сам князь Ігор Таргаломвовим мужем Чилбуком; а Всеволода, брата його, Роман Княжич [165], а Святослава Ольговича Єлдук у Бобурчевичах, а Володимира [166] Ігоревича Копти Вулашевич полонили. Отак із великого множества християн не багато хто втік — одні бо побиті там полягли, другі у полон побрані були, а ще більше їх у ріках потонуло, останні ж взяті були у полон.

Вість Святославу. У той час Святослав Київський хотів піти на половців. Аж се прибіг до нього з тої битви Біловод Просович, повідаючи йому про погибель християн у землі Половецькій.

Половці прийшли на Русь. Половці ж, перемігши християн, заповзялись гординею великою і, одразу ж, пішли на Руську землю.

Суперечка між половцями. І була між ними незгода, в яку сторону іти. Кончак хотів піти на Київ, щоб помститися за своїх братів, кажучи:

— Там бо множество разів розбиті були наші, там убитий був і наш великий князь Боняк.[167]

Другий же князь, [Гза][168], казав:

— Ходімо в ту сторону, звідки вийшли князі [руські], а мужі [тамошні] у нас вигибли, і без труду там будемо мати користь.

Отож розділилися.

К о н ч а к п і д П е р е я с л а в п р и й ш о в. Володимир бився з ним кріпко. Кончак прийшов до Переяслава, де Володимир Глібович кріпко боронився од половців,— ними ж і поранений він був трьома списами — і слав безперестанно до Святослава Київського по поміч.

Н е с к о р о С в я т о с л а в п р и й ш о в н а п о м і ч. Та доки Святослав із Рюриком Ростиславичем й іншими князями прийшли, половці город Римов[169] полонили і, взявши там велику користь, повернули у свої землі без всякої забороні.

П о л о в ц і о к о л и ц і П у т и в л я[170] п о п о л о н и л и. А Кза з іншими половцями полонили і попалили околиці Путивля і повернулися.

Князі ж руські збиралися, не збираючись, та по одході половців розійшлися.

І г о р у т і к о д п о л о в ц і в. Ігор же, в ослабі бувши, утік од половців із якимсь Лавром-половчанином[171]. І раді йому були всі [...]

У рік 6695 [1187]. П о л о в ц і п р и й ш л и н а Р у с ь, п о т о м у в т е к л и. Прийшли половці на Русь, та Святослав Київський і Рюрик Ростиславич, Володимир Глібович й інші князі, й чорні клобуки пішли супроти них, і половці втекли.

У тому поході розхворівся Володимир Глібович, і його на ношах перенесли до Переяслава; невдовзі ж, квітня 18-го, він переставився; і поклали його в церкві святого Михаїла [...]

П о л о в ц і ч а с т о п о ч а л и в о ю в а т и. У той же рік воював Кончак із половцями по Росі; і по сьому почали часто бувати половці, полонячи землі по Росі і по Чернігівській волості.

П о л о в ц і в п е р е м о г л и х р и с т и я н и. Н е з г о д а м і ж к н я з я м и. Тієї ж зими Рюрик Ростиславич, і Святослав Київський, та інші князі, зібравшись, пішли на половців, і перемогли їх, і вежі їхні побрали. Хотіли ж вони і далі піти, бо мали вість, що половців множество з великим добром неподалік є, без сторожі; та Ярослав, брат Святослава Київського, уперся і не схотів піти ані свого полку пустити; молили його всі, аби пішов хоч би трохи з ними, та він аж ніяк не хотів, а повернувся із своїм полком; тому то і всім довелося повернутися, бо з його одходом многі заколотилися [...]

У той же рік, вересня 15-го, було страшне затемнення сонця, так що нітрохи його не зосталося, і тьма була по всій землі, аж зорі з'явилися [...]

Ярослав Галицький переставився. У той же рік, жовтня 1-го, переставився Ярослав Володимирич, галицький князь, і покладений був у церкві Пресвятої Богородиці; був сей князь мудрий і богобоязливий і милостивий до всіх, і любив священиків, і ченців, і церкви.

Ярослав розділив князівство між синами своїми. Умираючи ж, дав Ярослав своєму сину меншому Олегу[172] Галич, а Володимиру[173] Перемишль, і повелів їм цілувати хрест. Сей Олег народжений був од Настаски, люблениці Ярославової; польські літописці Мечиславом, або Мстиславом, його називають. А Володимир був од Ольги Юр'ївни, сестри Всеволода Московського.

Володимир вигнав Олега. По смерті ж Ярослава син його Володимир не послухав отця свого і вигнав Олега із Галича.

Олег шукає помочі. Олег же пішов до Рюрика Ростиславича [...]

Володимир Ігоревич прийшов із Половців. У той же час прийшов із Половців Володимир Ігоревич із Кончаківною, яку хрестили і вінчали по-християнськи [...]

[Руські полки] половців перемогли. У ту ж зиму послав Святослав Київський і Рюрик Ростиславич воєводу Романа Ніздиловича[174] із своїми полками на половців, за Дніпро, який, божою поміччю, переміг їх і вежі їхні побрав.

У рік 6696 [1188]. Володимир Галицький беззаконно живе; жону у священика взяв. Володимир Галицький не успадкував життя й розуму Ярослава, отця свого, почав бо пити і нечисто жити, і де тільки бачив жону або дівчину красну, то й брав і беззаконничав з ними, їх оскверняючи. Узяв же він і у священика жону і з нею мав двох синів [...]

У рік 6698 [1190] [...] Святослав окував Кунтувдія. У ту ж зиму Святослав Київський, за обмовою, взяв Кунтувдія, князя торчевського. А той приязний був до Русі. Рюрик же, жаліючи його, що добрий був до Русі, увіщав Святослава, аби пустив його, і Святослав привів того до присяги, що не буде він мститися йому, та й пустив його.

Кунтовдій мститься. Кунтовдій же, не стерпівши сорому, пішов у Половці до Тогдлієва, князя їхнього, і настив його на Русь. Половці ж, послухавшись його, почали воювати на Русі.

Ростислав переміг половців. На той час Рюрик од'їхав до Овруча, по своїй потребі, та, відаючи, що Кунтовдій має мститися за свою обиду, задля того зоставив у Торчеську сина свого Ростислава з полком. Ростислав же, побачивши насилля од половців, зібрався із Ростиславом Володимировичем і чорними клобуками, та й пішов на половців, і, божою поміччю, переміг їх, і забрав вежі їхні, і жони і діти, по сей бік Дніпра, та неспромога йому була перевезтися в їхню сторону, за Дніпро, бо вже мороз був, і вернувся він у свою землю. Половці ж знову зібралися, маючи із собою трьох князів, Колдечих, Кобана, і Урусовичів обох, і Бігбарса, і Кочаєвичів чотирьох. Ярополк же Томзакович, із своїм полком, і сі всі перепливли через Дніпро із многим множеством половців і догнали Ростислава на третій день. Ростислав же помолився богу і обернувся до них, і розбив їх тут незчисленне множество, і живих узяв 600, не много ж їх і втекло; взяв же тут у полон і самого князя Кобана, але той одкупився од чорних клобуків і пущений був. Ростислав же прославив бога, який дав йому перемогу над поганими, і вернувся з радістю.

Половці бояться, а зле чинять. Ще ж знову привів половців Кунтувдій. Але половці ішли з острахом, і тіні своєї боячись, а як прийшла їм вість, що Святослав Київський іде на них, то завернули. Коли ж Святослав пішов у Київ, половці знову повернулися в Русь, та як зачули, що Гліб Святославич іде на них, то знову кинулись тікати і, переходячи Рось, на льоду обломились і потопилися, а других побили русичі, останки ж узяли в полон. А Кунтувдій утік.

У рік 6699 [1191] [...] [Ігор] половців переміг. У той же рік Ігор Святославич зібрався на половців, і переміг їх, і, множество од них там добра взявши, приніс у свою землю.

Князі на половців зібралися. На зиму ж знову пішов він на половців, узявши із собою Всеволода-брата і синів Святослава Київського — Всеволода[175], Володимира[176], Святослава[177]; і Ростислава Ярославича[178], братанича Святослава Київського, і Давида[179] та Бориса[180] Ольговичів, братаничів своїх. І з сими всіма пішов він на половців. А половці, звідавши про се, зібралися незчисленним множеством і, вежі поставивши за собою, самі пішли на Русь. Ігор же, мавши вість, що половці готові до війни й уже йдуть супроти них у великому множестві, вернувся. Половці ж посунули за ними, але не настигли їх.

У рік 6700 [1192]. Князі стережуть землі од половців. Святослав Київський, чуючи про множество половців, зібрався з Рюриком і стояв усе літо під Каневом стережучи землі руські од половців.

Чорні клобуки хотять піти на половців. У ту ж осінь чорні клобуки хотіли піти на половців і просили із собою Ростислава Рюриковича [181], та не пустив його отець. Ростислав же і Святослав Володимиричі, онуки Мстиславові, пішли до них і, погодившись із ними, знову од них повернулися.

Тієї ж зими послав Рюрик у Половці по Кундувдія. Половці ж привели Кундувдія до Рюрика. І Рюрик, обдарувавши, одпустив їх, а Кундувдія зоставив і дав йому город на Росі Дверен, заради Руської землі [...]

У рік 6701 [1193]. Святослав не помирився з половцями. Святослав і Рюрик послали до половців, аби ті прийшли до них на мир. І прийшли аж од Лукомор'я Якуц, Тоглий та ще Бурчевичі, Сулак, Азай, з полками своїми. Але не помирилися. Бо і Святослав із Рюриком не в одне тягли, завжди бо Святослав добрій раді Рюриковій противився.

Ростислав перебив половців. У ту ж зиму чорні клобуки, зібравшись у похід, упросили із собою Ростислава Рюриковича із Чорнобиля. Ростислав же узяв із собою Мстислава Давидича. І пішли вони на половців, не звістивши про те Рюрика. І спершу взяли вони в полон сторожу половецьку, яка правдиво їм про все розказала, а по тому ішли цілу ніч і на світанку вдарили на вежі половецькі, й перебили там незчисленне множество половців, і князів і ліпших мужів їхніх у полон повели, взяли ж там незчисленне множество добра і скотини, і, похваливши бога, вернулися з радістю. Інші ж половці, в скорому часі зібравшись, гналися за ними аж до Росі, та не сміли вдарити на них і ні з чим вернулися [...]

Сеї ж зими воювали половці по Узбережжю і пограбували торків [182] [...]

ПРО ПОЧАТОК КОЗАКІВ

У рік 7024 [1516]. Король хоче миру з Москвою. *Мартин Бєльський*, 933. Жигмонт [183], король польський, прагнучи до миру з Москвою, просив кесаря німецького [184], аби той помирив його з князем московським [185]. Та чи помиришся із гордим і впертим?

Отож, король почав готуватися до війни і послав до Миндикерея [186], царя татарського, аби той пішов із ним на Москву; та той, лукавий бувши, і од короля, і од князя дари брав і обом помагати обіцяв. Король же, не покладаючи віри на сього пса, помислив, що коли той схоче шкодити своїми загонами в нашій землі, то треба буде нашим одстрашити

їх із неї; тож сповістив своїх, аби стереглися татарів: усією бо силою міг татарин піти в його землю.

Огнем і мечем плінив землю. Так ото і сотворив окаянний Миндикерей: послав чотирьох цариків із сорока тисячами татарів; і положилися при Бузську[187], а загони по Волині і Поділлю розпустили, скрізь огнем і мечем пустошачи землю; самих тільки людей одвів у полон до п'ятдесяти тисяч; що вже казати про товар та все інше. Зібралися на них наші, але не важилися проти такого множества виступити.

Про початок козаків. У той то лихий рік і почалися на Україні козаки, що про них — про те, звідки і як початок свій мають — дещо скажемо.

Наш народ брані любить. Вже од самого початку свого народ наш руський війн не минав, і з первовіку доводилося йому знати се художество — зброю та брані. Про се вже докладніше оповідалося в главі про те, звідки взявся народ словенський.

Князі в Русі перевелися. По тому, як почали князі бути, настав ліпший лад і звичаї кращі завелися в землі нашій, та, одначе, народ наш войовничий не переставав вести війни якщо не з окольними народами — греками, а потім половцями, печенігами,— то самі межи собою, як і з сього літопису можна бачити, допоки од Батия[188], татарського царя, що землю нашу руську спустошив, а народ наш умалив і смирив, до того ж ще і од ляхів, і литви, і москви, та й од міжусобних воєн зіло озлоблені й умалені ми стали; а там і князі у нас перевелися; тоді тільки наш народ трохи заспокоївся.

Гвагнін про Русь і про Литву, 31. У рік же вищесказаний, коли король мірявся силою з Москвою, а Миндикирей полонив землю нашу, як про те вище мовилося, послав Жигмонт-король посла до Миндикирея, кажучи:

— Нащо, мир маючи зо мною, полонив мою землю?

Миндикирей же одповів:

— Не з моєї волі се безчинці сотворили, не зміг я їх утримати.

Початок козаків. Жигмонт-король, хотячи сміхом за сміх оддячити, послав Прецлава Лянцькорунського[189] на Україну[190] збирати люд і так само татарам пакостити.

Козаки побили турків і татарів. Той же, зібравши охотників кілька сот, пішов із ними аж під Білогород[191] і там забрав множество товару, і коней, і овець татарських і турецьких, та й повернувся назад. Татари ж бо і турки, зібравшись, гналися за ними і настигли їх аж під Очаковом[192], біля Овидового озера[193], і билися з ними; та наші поразили їх і з великим добитком та в доброму здоров'ї повернулися.

По тім козаками нареклися. І по тім війнолюбивий наш народ, засмакувавши собі із добичі, наставив собі старійшину з-посеред себе, на ймення Козака; од нього ж бо і самі по тім козаками нареклися; і почали самі часто в Татарську землю ходити і звідти багаті добитки приносити. День же одо дня примножалося їх, так що з часом намножилося. І навіть досі не перестають вони пакості творити татарам і туркам. А старійшину собі обирають з-посеред себе, мужа хороброго і смисленного, за своїм давнім обичаєм; живуть же повсігди на Запорожжі. Рибу ловлять, її без солі на сонці сушать. А на зиму розходяться кождий у свій город. Тільки кілька сот зоставляють на курені стерегти стрільби і човнів. А на літо знову збираються.

Отак то початок свій прийняли [...]

АНОНІМ

СИНОПСІС[1],

ИЛИ КРАТКОЕ СОБРАНІЕ ОТ РАЗЛИЧНЫХ ЛѢТОПИСЦЕВ О НАЧАЛѢ СЛАВЕНОРОССІЙСКАГО НАРОДА И ПЕРВОНАЧАЛЬНЫХ КНЯЗЕХ БОГОСПАСАЕМОГО ГРАДА КІЕВА, О ЖИТІИ СВЯТАГО БЛАГОВѢРНАГО ВЕЛИКАГО КНЯЗЯ КІЕВСКАГО И ВСЕЯ РОССІИ ПЕРВѢЙШАГО САМОДЕРЖЦА ВЛАДИМІРА И О НАСЛѢДНИКАХ БЛАГОЧЕСТИВЫЯ ДЕРЖАВЫ ЕГО РОССІЙСКІЯ, ДАЖЕ ДО ПРЕСВѢТЛАГО И БЛАГОЧЕСТИВАГО ГОСУДАРЯ НАШЕГО ЦАРЯ И ВЕЛИКАГО КНЯЗЯ ФЕОДОРА АЛЕКСѢЕВИЧА[2], ВСЕЯ ВЕЛИКІЯ, И МАЛЫЯ, И БѢЛЫЯ РОССІИ САМОДЕРЖЦА

Фрагменти

О НАЧАЛѢ ДРЕВНЯГО СЛАВЯНСКАГО НАРОДА

Безначална родителя и творца всея твари угодник, корень же и прародитель человѣческаго рода по плоти, велик ий въ патріарсех Ное по потопѣ трем сыном своим яко житіе въ мірѣ сем на три чины раздѣлши, комуждо особ назначенова и опредѣли: Симу сан священства, Хаму иго работы, Афету достояніе царско, храбрость воинственну и разширеніе племене по имени его; «А ф е т» — то толкуется «Р а з ш и р е н і е», или «Р а з ш и р и т е л е н». Такожде им и землю въ три части раздѣли, от них же первая нарицается Азія, вторая — Африка, третяя — Европа. Симу яшася страны къ востоку зрящія, въ Великой Азіи, идеже нынѣ персиды и ассіріяне. Хаму паде жребій на полудне, въ Африцѣ, идеже нынѣ Египет, муринъскія землѣ[3]. Афету же осташася страны на запад и полунощ въ Европѣ лежащія. А сей Афет ест прародитель и отец всѣх, найпаче въ Европѣ обитающих христіян. Ибо по благословеніи отца своего Ноя, сице от благополучнаго имени своего въ веліе размноженіи племенем своим возрасте, яко не точію по странам полунощным, и западным, но и по восточным разширися. І тако оттуду вѣдати извѣстно подобает, яко славенороскій христианскій народ имат начало свойственнаго родства своего от Афета, Ноева сына, и честію благонарочитыя породы своя от него же, яко от отца на своя чада изшедшею, от рода и въ род, аки нѣким вѣнцем присноцвѣтущія славы украшаем, величаетъся.

О ИМЕНИ И О ЯЗЫЦѢ СЛАВЕНСКОМ

Той же народ (или племя Афетово), разширившися на странах полунощных, восточных, полуденных и западных, прочіих всѣх силою, мужеством и храбростію презыйде, страшен и славен всему свѣту бысть: (яко всѣ ветхіи и достовѣрныи лѣтописцы свѣдителствуют) ни въ чесом бо ином, точію въ дѣлѣ воинственном упражняшеся и оттуду пропитаніе и всякія нужды своя исполняше. И от славных дѣлес своих, наипаче воинских, славянами, или славными зватися начаша. Такожде и язык славенскій един от седъмидесят и двох, от столпотворенія по размѣшаніи языков изшедшій, им же даде бог племени Афетову глаголати, от славы имени славянов, славенск наречеся. Сего ради въ память славы народа славенска и древніи россійскіи князіе сыном своим имена припрязающе къ славѣ даяху: яко же Святослав, или Свѣтослав, Ярослав, Мстислав, сиречь «Мстайся о славѣ», Мечислав, яко «Славен бѣ от меча», и прочіи сим подобная.

О СВОБОДѢ, ИЛИ ВОЛЬНОСТИ СЛАВЯНСКОЙ

Славяне въ храбрости и мужестве своем день от дне крѣпко подвизающеся воеваша еще и противу древных греческих и римских кесаров и всегда славную воспріемлюще побѣду, въ всяческой свободѣ живяху.

Пособствоваху же и великому цару Александру Македонскому, и отцу его Филиппу, подбивати под власть свѣта сего державу. Тѣм же, славных ради дѣл и трудов воинских, даде Александер-царъ славяном привилей, или грамоту, на пергамѣни златом написаную въ Александріи, вольности и землю им утверждающи, пред рождеством Христовым року 305-го.

И Август-кесар [4] (в его же царство цар славы Христос-господь родися) не дерзаше зъ свободными и сильными славянами брани свести. Нѣціи совѣтовали ему воевати съ ними, но он на совѣт их тако отвѣщаваше:

— Не подобает мнѣ златою удицею рибы ловити.

Аки бы рекл:

— Не хощу я большей згубити, нежели обрѣсти.

И писаше Август-кесар къ единому от гетманов своих, Лентулѣевѣ [5], заповѣдуя, да отнюд славянов раздражати войною не дерзает.

Обрѣтает же ся въ лѣтописех полских, яко власть славено-росская и Рыму досязаше. И князь нѣкій славенороссій Одонацер [6], войною доставши Рима, держаше его под властію своею лѣт тринадесят.

Славяне же, россѣявшеся и осѣдше различныя страны, разными имены прозвашася: о них же будет особно нижей [...]

О НАРОДѢ РУСКОМ, ИЛИ СВОЙСТВЕНѢЕ РОССІЙСКОМ, И О НАРѢЧІИ, ИЛИ НАЗВИСЬКУ ЕГО

Рускіи, или паче россійскіи, народы тыижде суть славяне: единаго бо естества, отца своего Афета, тогожде языка. Ибо яко славяне от славных дѣлес своих искони славянское имя себѣ приобрѣтоша, тако по времени от россѣянія по многым странам племене своего россѣяны, а потом россы прозвашася.

Нѣціи близ мимошедших времен сказоваху руссов от городка Роси, недалече Великого Новгорода лежаща; иныи — от рѣки Роси; друзіи — от русых волосов, съ яковыми и нынѣ везде много суть руси.

Но паче всѣх тѣх подобій достовѣрнѣе и приличнѣе от россѣянія своего россы имя то от древних времен себѣ стяжаша. Ибо на широкой части свѣта, по многим различным странам, иныи над морем Чорным, Понтским Евксином, иныи над Танаис, или Доном, и Волгою рѣками, иныи над Дунайскими, Днѣстровыми, Днѣпровыми берегами широко и различно селенми своими рассѣяшася.

Тако всѣ древніи лѣтописци — греческіи, россійскіи, римскіи и польскіи — свѣдителствуют.

Найпаче и божественное писание от пророчества Іезекіилева[7], въ главѣ 38 и 39 имя тое россов приличнѣ изъявляет, нарицающе князя росска Мосох, и прочее.

И тако россы от россѣянія своего прозвашася, а от славянов именем точію разнствуют, по роду же своему едино суть, и яко един и тойжде народ славенскій, нарицаетъся славенороссійй, или славнороссій.

О НАРОДѢ САРМАТСКОМ И О НАРѢЧІИ ЕГО

Савромаціи, или Сармаціи страна есть вся въ той же Европѣ, третій части свѣта жребія Афетова. Обаче сугуба естъ — едина Скифская, идеже нынѣ сидят скифи, или татаре; вторая, идеже москва, русь, поляки, литва, пруси и прочіи обитают.

Савромація прозвася гречески от народа, имуща подобіе ехидныних, или ящурчих, очес: ибо «ехидна» гречески «саврос», а «око» — «омма» нарицается. Обаче толиким странным нарѣчіем не конечнѣ естество очес, но паче страх и мужество оваго народа сарматскаго изъбразуется, зане прежде вся земля от сих людей трепеташе.

Иныи лѣтописци род сарматов производят от Асармота, или Сармота, праправнука Арифаксадова, сына Симова. Йнiи — от Рафада, внука Афетова, того ради, яко Асармота и Рифада племя, совокупившеся, купно обиташе.

Откуду под тѣм сармацким именем всѣ прародителѣ наши славенороссiйскiи — москва, россы, поляки, литва, поморяне, волынци и прочiи заключаются, понеже и сарматов такожде, яко и россов, от мѣста на мѣсто преносящимися и роспрошенными и россѣянными гречестiи древнiи лѣтописцы с россiйскими и съ прочiими согласно нарицают.

О НАРОДѢ РОКСОЛЯНСТЕМ И О НАРѢЧIИ ЕГО

От тѣх же сармацких а славянороссских осад той же народ россκiй изыйде: онего же нѣцiи нарицаху ся росси, а иныи аляны, а потом прозвашася роксоляны, аки бы «росси» и «аляны», понеже всѣ лѣтописцы всѣх тѣх народов предреченных нарѣчiем паче, нежле естеством раздѣляют, Афетово вящще племя быти повѣдающе, и Сармота праотца Мосоха сына его, нарицающе. Ибо тыяжде народы славенороссiйскiи, по времени умножающеся и по различных мѣстѣх вселяющеся, еще и иными различными имены от рѣк, лѣсов, примѣтов, поль, от дѣл и от князей своих имен и нарѣчiй прозваны быша, якоже болгары и волынци от рѣки Волги, муровляне от рѣки Муравы, или от князя Мората, полочане — от рѣки Полоты, донцы — от Дону, запорожцы — от Запорожжя, козаки — от славнаго своего древняго нѣкоего вожда прозвищем Козака, побѣдивше съ ним татаров, прозвашася, древляне, или полѣсяне — от древес, или от лѣсов густых. Поляне, или поляки — от поль, половцы — от лова звѣрина и от плѣну людей. Печенѣзи — от жестокости и мучителства своего. Татаре — от рѣки Тартар [8]. А тыи ж народы татарскiи, єгда посѣдоша страну Трацiйскую [9], идеже Константинополь и прочiи грады, прозвани бяху от траков [10], то естъ от жителей страны, нарицаемой Трацiя, труки, а потом, преложенiем двох словес азбучных, турки прозвалися. Скити, тыи ж татаре, от горы Скифи нареченны суть, зане под тою горою, яко и Кавказыйскою, зъ начала обитаху. Сѣверяне — от страны Сѣверскiя — над Десною и Сеймом рѣками сѣдящiя. Литва — от Литвоса, сына царя Вейдевута пруськаго. Чехи — от Чеха [11]-князя, ляхи, или лєхи — от Лєха [12], перваго короля польського. Москва-народ — от Мосоха, праотца своего и всѣх славенороссов, сына Афетова, а царствующiй град Москва — от рѣки Москвы, и прочая, сим подобная.

О МОСОХУ, ПРАРОДИТЕЛЮ СЛАВЕНОРОССІЙСКОМ И О ПЛЕМЕНИ ЕГО

Мосох, шестый сын Афетов, внук Ноев, толкует же ся от еврейска словенски «Вытягающій» и «Ростягающій», от вытягання лука и от разширенія великих и множественных народов московских славеноросcійских, полских, волынских, ческих, болгарских, сербских, карвацких и всѣх обще, елико их естъ, славенска языка природнѣ употребляющих.

Той бо Мосох, по потопѣ року 131-го, шедши от Вавилона съ племенем своим, абіе въ Азіи, и Европѣ, над брегами Понтскаго, или Чорного моря, народы московитов, от своего имени, осади. И оттуду умножшуся народу, поступая день от дне въ полунощныя страны, за Чорное море, над Доном и Волгою рѣками и над езером, или одногою морскою Міотис, идеже Дон въпадает, въ полях широко селеньми своими распространишася, по свойству и истолкованію имени отца своего Мосоха. Ибо, яко «Афет» толкуется «Разширеніе», или «Разширителен», тако подобнѣ сказуется и «Мосох» – «Ростягающій» и «Далече вытягающій».

И тако от Мосоха, праотца славеноросcійскаго, по наслідію его, не токмо москва, народ великій, но и вся русь, или россія, вышреченная произыйде, аще въ нѣких странах мало что въ словесех и преминися, обаче единым славенским языком глаголют.

О НАРѢЧІИ МОСКВЫ, НАРОДА И ЦАРСТВЕННАГО ГРАДА

Нарѣчіе то «Москва», от имени праотца Мосоха изшедшее, аще оно искони вѣстно древним лѣтописцем бѣ, обаче на мнозѣ и въ молчаніи пребываше. Ибо егда тріе братія, князіе варязстіи, о них же будет нижае, и великая княгиня Олга, или Елена, и всея Россіи первый самодержец Владимір и вторый — Мономах[13] Россіею обладаша, тогда россами, или русаками звахуся, а въ россійских землях точію кіевскіи, владымирскіи, великоновгородскіи, чернѣговскіи, галицкіи, славенскіи и прочіи князи имениты бяху.

Москва бо город над рѣкою Москвою, от имени ея нареченный, найпервѣй съ древа создан бысть и незначен, даже до великаго князя Іоанна Даниловича[14], иже престол княженія от Владиміра[15]-града въ Москву-град пренесе.

И тако величеством славы престола княженія, от Владимира-града пренесеннаго, богоспасаемый град Москва прославися и прародителное въ нем имя Мосоха въ народѣ россійском отновися [...]

О ПРЕСЛАВНОМ ВЕРХОВНОМ И ВСЕГО НАРОДА РОССІЙСКАГО ГОЛОВНОМ ГРАДѢ КІЕВѢ И НАЧАЛѢ ЕГО

Православный град Кіев, коего бы лѣта искони основался, въ многих лѣтописцех руских нѣсть числа, точію сице его выводят известное начало, яко по вознесеніи господа нашего Іисус Христа на небеса, егда, благодать духа святого апостоли святыи пріемше, разыйдошася въ всю землю проповѣдати евангеліе всей твари, къ вѣрѣ же Христовой и къ крещенію обращати, тогда да изрядный заступник наш россійскій святый апостол Андрей Первозванный[16], по жребію розсѣвая благоплодное сѣмя евангелія господа нашего Іисус Христа въ Европѣ, пустися въ Греческую землю, къ скифам, или татаром [17]; достигши же Херсона [18], увѣстися, яко близ естъ устье рѣки Днѣпра и, хотя оттуду ити въ Рим, поплы горѣ Днѣпра, и, приближшися къ горам високим (идѣже нынѣ Кіев), ста под ними, и, возшед на тѣжде горы, благослови их, и крест водрузи на мѣстѣ, идеже по сем церков Воздвиженія Креста Господня[19] сооружися, пророчески глаголя ученикoм своим:

— На сих горах возсіяет благодать божія, и будет град велик, и воздвигнет господь бог въ нем множество церквей.

По сем отпустися Днѣпром и прійде къ славяном, идеже нынѣ Великій Новгород, и оттуду чрез землю варяжскую пустися до Рима, о чом въ житіи его широчае.

О ПЕРВОНАЧАЛНЫХ КНЯЗЕХ КІЕВСКИХ И О СОЗДАНІИ ГРАДА КІЕВА И ИМЕНИ ЕГО

По благословенію и пророчествіи изряднаго заступника россійскаго святаго апостола Андреа Первозваннаго на горы кіевскія, немалу времени прешедшу, прійдоша от диких поль съ славяны, великими и зѣло храбрыми народы, тріе братія родныи, князіе россійскіи: первому имя — Кій, второму — Щек, третему — Корев, или Хорев, и сестра их съ ними прійде — Либедь, къ брегом Днѣпровым, рода всѣ Афетова и племени Мосохова, идеже, владѣюще народами и Полянскою землею, начаша грады и мѣста, ради тишайшаго житія и прибѣжища, созидати.

Первѣе убо старѣйшій брат Кій основа и собради город и мѣсто, на горѣ над рѣкою Днѣпром, нарекши его от своего имени Кіев. Коего же року, лѣтописци россійскіи не пишут, вину дающе, яко тогда писанія не знаяху и тщанія къ нему и дѣйств лѣтных къ начертанію не бысть, но, яко прост и силен, народ въ воинских дѣлех упражняшесе. Един точію лѣто-

писец описа основаніе града Кіева, року от рождества Христова 430.

Вторый брат, Щок, или Щек, созда недалече Кіева град на горе же, и нарече его Щекавица, или Шковица, от своего имени, иже гора и до нынѣ тако именуется.

Третій брат, Корев, или Хорев, созда град, такожде от своего имени, Хоревицу, а по том Вышгород[20] прозвася.

Сестра же их Либедь, над рѣкою Либедью[21] свои осады положиши, тамо же и город на пригорку высоком согради, от своего имени, Либедь.

Имѣша же тѣ князіе у себе и гетманы. От них же бѣ первый именем Радим[22], а от того нарекошася радимчане; вторый — Вятко[23], а от того — вятчане, над рѣкою Волгою; третій — Дулѣпа[24], а от того — дулѣпяне, над Богом, иже нынѣ нарицаются лучаны [...]

О КНЯЖЕНІИ ВЕЛИКАГО КНЯЗЯ ВЛАДИМІРА ВЪ КІЕВЕ И ВЪ ВСЕЙ РОССІИ И О САМОДЕРЖАВІИ ЕГО

Року от созданія міра 6486, а от рождества Христова 978 великій князь Владимір Свѣтославич, от корене Августа, кесара римскаго, владѣвшаго всею вселенною, внук Игоров[25], правнук Руриков, по смерти братіи своея, Олга[26] и Ярополка[27], объемши их княженія и всю Россію Полунощную, Восточную, Полуденную, Бѣлую и Чорную[28] къ своей власти приведши, нача писатися царем и великим князем и самодержцем россійским. Созда же и град велик и красен пятънадесят верст от Кіева, нарекши его Бѣлъгород[29], и престол княженія великоновгородскаго въ Кіев пренесе. Поминая же братію убіенную, нача ставити богомерзкія ідолы въ Кіевѣ и по окрестных горах и полях кіевских, творя им честь и поклоненіе божественное сам и всѣм людем тожде повелѣваше творити, а противным имѣнія, отчины и достоинства отъемляше.

О ИДОЛѢХ

Въ-первых постави началнѣйшаго кумира именем Перуна, бога грому, молнія и облаков дождевых, на пригорку высоком над Буричовым потоком[30], по подобію человѣческу. Тулуб его бѣ от древа хитростнѣ изсѣчен; главу имущ сліянну от сребра, уши златы, нозѣ желѣзны, въ руках же держаше камень, по подобію перуна палающа, рубинами и карбункулем украшен. А пред ним огнь всегда горяше. Аще же бы по нераденію жреческому ключилося огню угаснути, того ради жерца, аки врага бога своего, смертію казняху.

Вторый ідол бысть Волос, бог скотов.

Третій — Позвизд, иніи же прозваша его Похвист, нѣціи нарицаху Вихром, исповѣдающе бога быти воздуха, ведра и безъгодія.

Четвертый идол — Ладо. Сего имѣяху бога веселія и всякаго благополученія, жертвы ему приношаху, готовящіися къ браку помощію Лада мняше себѣ добро веселіе и любезно житіе стяжати. Сія же мерзость от древнѣйших ідолослужителей произыйде, иже нѣкіих богов Леля и Полеля[31] почитаху, их же богомерзкое имя и до нынѣ по нѣким странам на сонмищах игралищных пѣніем «Лелюм-Полелюм» возглашают. Такожде и матер Лелеву и Полелеву Ляду, поюще «Ладо[32], Ладо» и того идола ветхую прелесть діаволскую на брачных веселіях, руками плещуше и о стол біюще, воспѣвают. И от сего православному христіянину всячески блюстися подобает, да не возбужденіе казни божія бывает.

Пятый ідол — Купало, его же бога плодов земных быти мняху, и ему, прелестію бѣсовскою омраченныи, благодаренія и жертвы в началѣ жнив приношаху. Тогожде Купала, бога, или, истиннѣе, бѣса, и доселѣ по нѣкіим странам российским еще память содержится, найпаче въ навечеріи рождества святого Іоанна Крестителя[33]. Собравшеся в вечер юноши мужеска, дѣвическа и женска полу соплетают себѣ вѣнца от зелія нѣкоего и возлагают на главу и опоясуютъся ими; еще же на том бѣсовстем игралищи кладут и огнь и окрест его, емшися за руцѣ, нечестиво ходят и скачут и пѣсни поют, сквернаго Купала часто повторяюще и чрез огнь прескачуще, самых себе тому ж бѣсу Купалу въ жертву приносят. И иных дѣйств діяволских много на скверных соборищах творят, их же и писати не лѣпо есть.

По сем святаго Іоанна Крестителя празднику еще и о праздницѣ святых верховных апостол Петра и Павла[34] свою сѣть діавол запинает чрез колыски, на них же бо колышущимся приключается внезаапу спасти на землю, убиватися и злѣ без покаянія душу свою испущати. Сего ради и колысок, яко сѣти діаволскія, хранитися всякому христіанскому человѣку, да не впадет и увязнет в ню, нужда есть.

О ОБЛІЯНІИ ВОДОЮ НА ВЕЛИКДЕНЬ

Нѣціи от древних беззаконій источником и езером, умноженія ради плодов земных, жертвы приношаху, а временем и людей въ водѣ топяху. По нѣкіих странах російских еще и доселѣ древнего того безъчинія отновляется память, егда въ время пресвѣтлаго дне Воскресенія Христова, собравшеся, обоего полу юноты или и старыи друг друга, по подобію

нѣкоего утѣшенія, въ воду въкидают. И случается наваждением бѣсовским въверженному въ воду или о камень, или о древо разбитися, или утопати и злѣ испущати душу свою. Ины же аще не вкидают въ воду, то поливают водою, томужде бѣсу жертву древних забобонов отновляюще. А нынѣ въ обычай утѣшенія, а не жертвы ідолскія, творят. Обаче лучше бы и тому не быти.

Шестый идол — Коляда, бог праздничный, ему же праздник велій мѣсяца декамврія 24 дня составляху. Обаче, аще людіе россійскии и святым крещеніем просвѣтишася, и ідолы искорениша, но нѣціи памяти того бѣса Коляды и доселѣ не престают отновляти, наченше от самаго Рождества Христова, по вся святые дни собирающеся на богомерзкія игралища, пѣсни поют и въ них, аще и о рождествѣ Христовом воспоминают, но зде же беззаконно и Коляду, ветхую прелесть діяволскую, много повторяюще, присовокупляют. Къ сему на тых же своих законопротивных соборищах и нѣкоего Тура, сатану, и прочія богомерзкія скареды измышляюще, воспоминают. Иные лица своя и всю красоту человѣческую, по образу и по подобію божію сотворенную, нѣкими лярвами, или страшилами, на діаволскій образ пристроенными, закрывают, страшаще или утѣшающе людій, творца же и зиждителя своего укаряюще, и аки бы не доволствующе или мерзащеся твореніем руку его. Что всячески подобало бы христіанскому человѣку оставити, а сим образом, им же его сотвори господь, доволствовати. И прочія богопротивныя мерзости измышляемы бывают, их же и писанію предати не подобает.

Развѣ тѣх бѣсовских кумир, еще и иныи идолы мнози бяху — по имени Усляд, или Осляд; Корша, или Хорс[35]; Дашуба, или Дажбог[36]; Стриба, или Стрибог[37]; Симаергля, или Семаргл и Макош, или Мокош[38]. Им же бѣсом помраченныи людіи, аки богу, жертвы и хваленія воздаваху. Сія же мерзость въ всем государствѣ Владиміровом по повеленію его содѣвашеся.

Посла же великій князь россійскій Владимір на свое мѣсто въ Великій Новгород племенника своего именем Добрыню[39]. И той, достигши Велика Новгорода, яко въ Кіевѣ видѣ Владиміра творяща, тако, подражая ему, содѣловаша тамо, идолы ставляше, богами их нарицая, и людем кланятися и требы им приносити, нуждею повелѣваше [...]

О КРЕЩЕНІИ ВЛАДИМІРА И О БРАЦѢ ЕГО

И тако великій самодержец россійскій Владимір Свѣтославич православно христіанскую греческую вѣру пріемше, повелѣ себе окрестити въ Херсонѣ, лѣта от созданія міра

6496, а от рождества Христова 988, а по Кромерову свѣдителству, року от сотворенія свѣта 6497, а от рождества Христова 989 [...]

О КРЕЩЕНІИ ВСЕГО НАРОДА КІЕВСКАГО И ВСЕЯ РОССІИ

Назнаменова же великій самодержец россійскій Владимір день всему народу къ святому крещенію и повелѣ по всем градѣ Кіевѣ огласити сице:

— Аще кто не будет уставленна временѣ на рѣцѣ Почайной[40], или богат или убог, стар или млад, раб или свобод, той будет господу Ісусу Христу и мнѣ противен.

Услышавши же о сем, людіе абіе на урочное время без числа, мужеска и женска полу, на рѣку Почайну сотекашася. И сам царь Владимір съ всѣм синклитом и освященным собором прійде. Тогда священници и діаконы, облекшеся въ священныя одежды, стояху при брезѣ на досках, на рѣцѣ Почайнѣ устроенных, идеже при брезѣ нынѣ церков святых мученик Бориса и Глѣба[41]. Людіе же идоша въ рѣку, болшаго возраста глубочее, меншаго — мѣлше, нѣціи — до выя, нѣціи — до пояса, а священници коемуждо имена дающе и молитвы над ними крещенію прочитовающе въ водѣ погружаху и крещаху въ имя отца, и сына, и святаго духа [...]

О УТВЕРЖДЕНІИ СОВЕРШЕННОМ ВѢРЫ ПРАВОСЛАВНЫЯ ВЪ РОССІИ И ИСКОРЕНЕНІИ КУМИРОВ

Великій убо самодержец россійскій Владимір, окрестившися сам и кіевскій и всея Россійскія землѣ народ святым крещеніем просвѣтивши, абіе повелѣ бѣсовскія куміры и кумірници разоряти, крушити и до основанія искореняти, а на мѣстах их божественныя церкви созидати.

Первѣйшаго бога или идола Перуна повелѣ до конска хвоста увязати и влещи въ Днѣпръ, приставивши дванадесятъ паличников, да біютъ его палицами, не яко чувственное древо, но да поругаютъся бѣсови, иже чрез него народ человѣческій прелщаше. Привлекше же его къ брегу, въвергоша въ Днѣпръ. И заповѣда Владимір, да нигдѣ же припустят его къ брегу, дондеже минет Пороги. Нижае же Порогов изверже его вѣтр под едину гору велику, яже и до нынѣ Перун-гора нарицается.

Носит же ся и сія повѣсть, еще от старых людей, яко нѣкоего идола егда влекоша вѣрныи съ горы утопити въ Днѣпръ, біюще его нещадно, бѣс въ том ідолѣ восклицающе, рыдая зѣло. И оттуду дорогу ту съ горы, нижае монастыра

златоверхаго Міхаила, нарекоша древле «Чортово беремище»[42], си есть «Тяжко чорту», ибо славенски «бремя» знаменует «тяжесть». Воверженный же он болван въ Днѣпръ поплынул вниз. А невѣрныи людіе, идуще брегом, плакаху и зваху, глаголюще:

— Выдыбай, наш господару-боже, выдыбай!

Си есть: «выплыви».

Ідол же той выдыбал, или выплыл, тамо на брег, идеже нынѣ монастыр Выдубицкій. И нарекоша мѣсто оно урочищем, от выдыбаня ідола, Выдыбичи[43], а потом Выдубичи. Но и тамо, егда невѣрніи людіє хотяху взяти того ідола, вѣрныи же, притекше, камень къ нему привязаху и утопиша ідола.

Того ради повѣдают, яко первый при Владимірѣ митрополит Михаилъ[44], посадивши іноков на горѣ недалече от того Чортова Беремища, на свое имя и церковъ святого архистратига Міхаила[45] созда, сея ради вины, зане, яко святый архистратиг Михаил[46] чорта от небес низверже, тако и зде он же помогл от горы чорта, въ болванѣ бывшаго, низврещи. Въ Выдубичах же церковъ чудеси того ж святого архистратига Міхаила [47] создани того ради, зане, яко в Хонех святый архистратиг Міхаил чудо сотвори, погрузивши рѣки невѣрных, тако и ту выдыбалого, или выплывшаго, въ болванѣ чорта помогл въ водах погрузити.

Повелѣ же Владимір поставити каменную церковъ въ Кіевѣ святаго Спаса великую, на том мѣстѣ, идеже кумір Перун бяше; церковъ святаго Василіа[48] въ имя на крещеніи святом себѣ данное созда.

И прочія вся богомерзкія ідолы овыя повелѣ въ огнь въмѣтати, овыя въ воду; и капища бѣсовскія искореняти — не токмо въ Кіевѣ, но и везде по всем Россійском своем государствѣ, а церкви божественныя от каменія и древес созидати.

И тако благочестивая вѣра умножашеся и совершенно утверждашеся.

Такожде и грады окрест Кіева над рѣками Десною, Трубешем[49], Острем[50], Сулою[51], Сеймом сожидаше. Въ то же время и град над рѣкою Стугною[52] основа, и нарече его от своего имени Василев, а нынѣ зовутъ его Василков [53] [...]

О ПЕРВОМ БѢСУРМАНСКОМ ПРИХОДѢ ПОД ЧИГИРИН

Въ лѣто от созданія міра 7186, а от рождества же Христова 1677, поущеніем ненавистника роду христіанскаго, лжи отца внук, турскій солтан устремився на православнороссійскій край, найпаче на богоспасаемый царственный град Кіев, хотя его под свою бисурманскую власть подъбити, посла мно-

гіи свои силы турецкіи и татарскіи зъ Имбраим Башею[54] и зъ ханом кримским прежде под славный старинный город козацкій началнѣйшій Чигирин, приказавши Чигирина добывати, а добывши, абіе ити под Кіев. Но господь, разоряяй совѣты язык и противляяй ся гордым, расточи гордія мысли сердца их. Аще бо и много седмиц Чигирина всѣми силами, всякими воинскими промыслы, безпрестанными приступами, подкопами, кгранатами, безъчисленною стрелбою день и нощ доставаху, и время от времени, конца злому намѣренію своему чаяху, но не возмогоша совершенно успѣти. З града бо Чигирина крѣпко ратныи царского пресвѣтлого величества и козаки боронишася и поганых многіи тысящи побиша, въ осадѣ сѣдяще.

Егда же его ж царского пресвѣтлого величества многочисленныи силы зъ бояриноm князем Григоріем Григоріевичем Ромодановским[55] и многіи полки козацкіи зъ гетманом Войска его царского пресвѣтлого величества Запорозкого Іоанном Самуйловичем[56], къ Днепру на отсѣч или на освобожденіе Чигирина прійдоша, поганыи агаряне[57], услышавши о великих силах государевых, аще и убояшася. Обаче боязнь тỳ сокрывающе въ сердци, прилѣжнѣе къ Чигирину приступаху, ни на мало время ослабы осадником чигиринским дающе; Августа же найпаче числа 27-го всѣми силами добываху города Чигирина, всячески уже достати его нудящеся, дондеже бы не приспѣла отсѣч государская къ Чигирину.

А въ богоспасаемом царственном градѣ Кіевѣ тогожде мѣсяца августа, на память преподобнаго отца нашего Пимена Великаго[58], бысть обхожденіе окрест всего великого верхнего города Кіева съ кресты, съ чудотворною иконою пресвятыя богородицы кіево-печерскою (яже никогда по то время не бяше от церкве Пресвятыя Богородицы зъ обители Печерскія движима) съ честным крестом, въ нем же бѣ часть животворящаго древа креста господня[59] и мощи многих святых угодников божіих; и съ прочіими святыми чудотворными иконами, при его царского пресвѣтлого величества бояринѣ и воеводѣ кіевском князѣ Іоаннѣ Борисовичѣ Троекуровѣ и при околничом Іоаннѣ Івановичѣ Ржевском. Такожде въ трудѣх бяше и сам всечестный господин отец Іннокентій Гізіель, архимандрит святыя Кіево-Печерскія обители, съ прочіими честными ігуменами святых монастырей киевских, и иных множество многое духовного и мирскаго чину людій; всѣ ели не чрез весь день лѣтный труждахуся за чудотворною иконою пречистыя богородицы ходяще и въ умиленіи и сокрушеніи сердца молебное пѣніе и молитвы къ спасителю богу и къ спасающей от бѣд пресвятой богородицы приносяще; и толиким новым подвиженіем чудотворныя кіево-печерскія иконы пресвятыя богородицы изрядно чудо и всемирная радость содѣ-

лася: въ той же бо день под Чигирином возбранныя воеводы и заступницы христіяном непостыдныя заступленіем внезаапу нападе на горделивыя поганы страх и трепет велій, и абіе превратишася въ бѣгство полки чужды, съ великим и никогда еще не бывшим толиким посрамленіем, и зѣлною пагубою сил бисурманских, иже невидимою силою божіею гоними быша сице, яко безпрестанным бѣгством въ дни и въ нощи истомльшеся, множество их веліе везде по пути погибе, едва прочіе от превелика страха божія въ свояси угонзнуша. Град же Чигирин свобожден бысть от всяких бѣд и зпятая сѣть суеумнаго намѣренія агарянскаго на богоспасаемый царственный град Кіев, аки паучина, сокрушися. А мы всѣ помощію господа, сотворшаго небо и землю, по заступленію пресвятыя богородицы, ходотайством святых російских чудотворцов, преподобных отец наших Антонія и Феодосія и прочіих кіево-печерских, и всѣх святых молитвами, изрядным щастьем великого государя нашего царя и великаго князя Феодора Алексѣевича, всея Великія, и Малыя, и Бѣлыя Россіи самодержца, под его высокою государскою рукою добрѣ избавленны быхом.

О ВТОРОМ БѢСУРМАНСКОМ ПРИХОДѢ ПОД ЧИГИРИН

Въ лѣто от рождества Христова 1678. Жестокосердный он богопротивник турский солтан, въ лютой ярости и скорби сердца своего сый, хотя мимошедшую пагубу людій своих и студ лица своего безчестнаго утолити, еще болшіи свои турецкіи и татарскіи силы подвиже и посла зъ поганым вейзером своим на имя Мустафою и съ многими башами под Чигирин, доставати его. Тыи бѣсурманскіи силы, пришедше мѣсяца іюля числа 8-го къ Чигирину, доставаху его различными промыслами: приступами, страшною огненною стрѣлбою, кгранатами, подкопами и всякими навѣты, чрез многое время нудящеся злое намѣреніе свое совершити; но многу пагубу себѣ тамо прістяжаху: ибо ратніи его царского пресвѣтлаго величества люди, под властію умнаго мужа, его царскаго пресвѣтлаго величества околничого и воеводы чигиринскаго Іоанна Ивановича Ржевского, а Войско Запорозкое бодростію полковника чигиринскаго Григорія Карповича, и инных таможе бывших храбрых началников войсковых промыслови, мужественно противу тѣх непріятелей подвизахуся, так от стѣн градских всякою стрѣльбою стрѣляюще и отбивающе, яко и из града исходяще, по шанцам поганских многое множество янчаров убиваху, и на полѣ частыи бои сводяще, без числа турков и татаров поражаху, и живых много, начальных

и общых поган имаху; яко толикому божію силою укрѣпляемаго православнаго воинства мужеству, промыслу, дерзновенію и нарочитой храбрости богатырской, зѣло дивитися бѣсурманом. И уже непріятели, въ уныніи и малодушіи суще, по болшой части бяху в отчаяніи, мняще, намѣренія своего не совершивши, съ печалію и вѣчным студом своим или от града отступити, или всѣ на приступах въ конец погибнути.

О ПРЕСЛАВНОЙ ПОБѢДѢ НАД ТУРКАМИ И ТАТАРАМИ, БЫВШОЙ НА ГОРѢ

Егда же болшіи силы его царского пресвѣтлаго величества, при боярину и воеводѣ князю Григорию Григоріевичу Ромодановскому, и многіи полки Войска Запорозкого, при гетману Іоанну Самойловичу, съ богом данною ему благонравною отраслію, Семеоном[60], у Днѣпра снійдошася, абіе вси купно, силою крѣпкаго въ бранех господа въоружившеся, пойдоша іюля 31-го съ поля Бужинскаго[61] къ Чигирину на одсѣч своих, съ всѣми обозами просто въ очи непріятелевѣ, ополчившемуся окрест Чигирина.

О сем услышавши вейзѣр турецкій, аще въ болшом еще страсѣ и ужасѣ оста, но, аки въ дерзновеніи сый, понудися семнадесят башей съ многими бѣсурмянскими силами, и хана кримскаго съ всѣми ордами, и янчарскую пѣхоту послати противу войск православных, усилуя проходы путныя запяти им, и убо на тѣсных мѣстах и переправах нужных заступивше, всячески от всѣх стран на обозы государевы московскіи и козацкіи непріятели налѣгаху и немалыя перепоны содѣваху.

Православное же войско, мужественно въ храбрости воинской подвизающеся, нарочитый отпор непріятелем на всѣ страны даваху, въ всяком дерзновеніи всѣ праволучно идуще противу бесурмяном на Гору, от Черкас[62] до рѣки чигиринской Тясмина[63] лежащую, къ вывозу, зовомого Кувѣчинскому[64]. Непріятелѣ же, войсками своими Гору ту окрывше и всѣ удобныи восходы на ню янчарами съ многою огненною стрельбою засадивше, отнюдъ восхода христіанским воем возбраняху. Чего ради Гора та, от множества непріятелей, от высоты и труднаго восхода своего, аки нѣкій страшный облак съ огненным дождем и лютыми громы стрѣлянія бѣсурмянскаго над православными вои висяше, даже под нею вои царского величества принудишася премедлѣти день и двѣ нощи, въ всяком трудѣ и тѣснотах.

Но зде десница господня сотвори силу! Зде множеством славы своея сотре бог сопротивных! Егда силою креста господа, силнаго въ бранех, православніи, въоружившеся,

августа 3-го числа, въ день субботній, изряднѣ же чинным управленіем благоразумнаго вожда Войск Запорозких всѣ полки двигнушася, храбріи вои предваряюще, обозы же им послѣдующе, просто на Гору тщахуся и въ всяком дерзновеніи и мужествѣ сердца на обозы и войска бѣсурманскіи наступаху, тогда лук силных изнеможе, а немощній препоясашася силою. Ибо предстателством пресвятыя богородицы непостыдныя христіанскія надежды ходотайством преподобных отецъ печерских и всѣх святых пособіем купно же и явленіем преподобнаго отца Сергія, игумена радонежскаго[65], великаго чудотворца, и щастем и молитвами благовѣрнаго государя нашего царя и великаго князя Феодора Алексіевича, всея Великія, и Малыя, и Бѣлыя Россіи самодержца, внезаапу лютому оному супостату одолѣша православніи вои, и отнюдъ прегордаго того кгакгана премогоша.

Бѣсурмане же, видяще толикую нечаемую въ христіянских воех храбрость и мужественное сердце их, аки сердце лва, на лов готоваго, абіе, нечестивый, падше въ страх и трепет, растаяшася въ мнимой крѣпости сил своих поганских, от шанцов же и от всѣх армат, болших и менших оружій огненных, от наметов и от всяких запасов своих отбѣгоша, стремглав един другаго предваряющи и друг друга оставляющи, утѣкаху, амо же очима зряху, яко и ту исполнитися писанному: «Пожнетъ единъ тысящу и два двигнета тмы» [П'ята Книга Мойсеєва, Второзаконіє, гл. 32, ст. 30]. Ибо стрѣлы православных воев изъобилно упишася от крове бѣсурманскія, и меч без числа снѣде мяс их поганских. Началных башей и мурз, много же и живых поган въ руцѣ христіанскаго войска остася, а утѣкающіи на своих же мостах, на рѣцѣ Тясмини помощеных, от великаго страха и тѣсноты, многое множество подавися, изъ мостов спадающе, без числа потопишася. Наметы же, арматы, запасы и многіи користи непріятелскіи храброму его царскому пресвѣтлого величества воинству досташася.

Тогда вси христоименитыи вои утѣшахуся крѣпостію силы бога вседержителя, хваляще и величающе его яко единаго побѣдителя, побѣждающаго и смиряющаго врага вознесенную гордыню, дающаго же неоскудно крѣпость православному цареви нашему и возносящаго рог Христа своего.

О ПРИШЕСТВІИ ПОД ЧИГИРИН ВОЙСК ПРАВОСЛАВНЫХ

По толикой торжественной побѣдѣ над бѣсурманами вси обозы ратій царского величества и войск запороских, на гору выш реченную воздвигшеся, прійдоша под Чигирин августа

4-го числа и сташа под городом над рѣкою Тясминем. Тогда жестокосердый враг, вейзер турецкій, от презѣлныя туги и студа своего ради великія пагубы своих нечестивых, ели богохулныя души своея не испроверже. Всѣже оставшія бѣсурмане устремилися бяху всеконечнѣ на бѣгство, а православныи войска, въ побѣдителном торжествѣ суще, надѣяхуся всяко тому супостату, падшему уже, не востати.

Лютый же супостат христіанскаго рода, діавол, от обилія своея злобы, лукаваго онаго вейзера, яко свойственный свой сатанинскій сосуд, от послѣднего унынія и малодушія, аки от смертоноснаго сна возбуждши, попусти его оставшія вои бѣсурманскія от намѣреннаго бѣгства удержати. Той же, помалу малу въ чувство пришедши, исполнися ярости и всякія неправды и размысли, яко уже невозможно воинскими приступами града Чигирина взяти и явным боем противу мужественных сил христіанских постояти, вдадеся въ тайныя злохитрныя коварства, въ них же непрестанно впраждняшеся до толѣ, даже, яко тать, подъкопавшися землею под нижный город, восхити его и огнем сожже.

Ратныи же его царского пресвѣтлого величества, зъ арматами [и] всяким оружіем и запасами вышедши зъ города верхнего, зажгоша его, а сами цѣло пройдоша къ обозом сил государских и козацких полков.

О ВОЗВРАЩЕНИИ ВОЙСК ХРИСТИАНСКИХ ОТ ЧИГИРИНА И О УБѢГШИХ ТУРКАХ И ТАТАРЕХ ОТ ВОЙСК ПРАВОСЛАВНЫХ

По чигиринской же брани его царского пресвѣтлаго величества рати и войска запорозкіи, возъвратившеся къ Днѣпру, сташа паки въ преждных своих шанцах на полѣ Бужинском, при брезѣ Днѣпровом.

Но врази креста господня, аще и ослабѣлы бяху въ истомленных силах своих поганских, грѣхами нашими поощрены, дерзнуша паки на брань. Ибо сам везер со всѣми своими турскими силами и хан со своими татарскими ордами въ слѣд за войсками царского величества подвигнушася и начаша всѣми силами от всѣх стран, найпаче 14-го числа августа, въ среду, налѣгати, хотяще православных, яко гладніи звѣріе, всячески пожрети.

Обаче силы его царского пресвѣтлого величества зъ войсками запорозкими, и ту стройным управленіем искуснаго вожда наставлены, толикій бой сведоша съ погаными, еликій нынѣшнего вѣку не бяше видѣный. Тамо бо гласы до небес возвышахуся, от превелика клича безчисленных воев! Тамо солнце затмися, ради прегуста дыма, от огненныя стрелбы

восходяща. Ту воздух помрачися от праха земли, конскими копытами горѣ возбіеннаго! Тамо мняшеся землѣ возстогнати от превеликих сил воинских, на ней брань отяготивших! Ту стрѣлы, от многочисленных луков испущенныя, яко прегустыя капли дождевныя! Тамо кулѣ от великія и меншія стрелбы, яко огненный град, исхождаху! Тамо гласы стрелбы огненныя, аки страшныя громы, слышахуся! Ту мечи обнаженныя, аки молнія, блещахуся! Тамо руцѣ христіанскія освятишася въ кровѣ поганской! [Друга Книга Мойсеєва. Вихід, гл. 32, ст. 28—29]. Ибо въ том бою многіи от самых лучших богатыров поганских началных а посполитых безчисленныя телеса въ труп падоша!

Но не суть кончина. Жестосердніи бо бѣсурмане, по толиком паденіи своем, еще седм дній над Днѣпром премедлѣша, ополчающеся окрест обозов воинств христіанских, страшными стрѣлянми зъ многих и великих армат день и нощ настояху и, шанцы своя по различным мѣстом заводяще, всякіи промыслы на одолѣніе творяху.

Силы же царского величества и войска запороскіи храбро и мужественно стояху против бѣсурманов и многое множество, на всяк день и час исходяще зъ обозов, побиваху и неизреченныя пакости воинскими промыслы и храбростію своею содѣваху нечестивым, овых убивающе, овых уязвляюще, овых живых восхищающе, яко, превеликих ради налог и смертоносных тѣснот, нужда бяше нечестивым въ силах своих ослабѣти и изнемогти.

На конец, видяще бѣсурмане, яко уже отнюдъ невозможно стерпѣти силныя храбрости и крѣпкаго мужества воев христіанских, понудишася от превеликаго страха, не яко воины, въ началѣ показавшіися, но уже яко татіе въ нощи тайно отбѣгти воспят (зъ девятого на десятъ, на двадесятый день августа) на вѣчный студ свой и всенародное поношеніе. И едва въ третей части сил своих бѣсурманских, и то съ великою нуждою своею въсвояси увойти возмогоша.

Но силы его царского пресвѣтлого величества и войска запорозскіи въ цѣлости по домах розыйдошася, благодаряще бога [...]

ЛІТОПИС САМОВИДЦЯ

Фрагменти

О НАЧАЛІ ВОЙНИ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Початок і причина войни Хмельницького єст єдино од ляхов на православіє гоненіє і козаком отягощеніє.

Тогда бо оних, не хотячи, чого не звикли були, панщини робити, на службу замковую обернено, которих з листами і в городі до хандоження коней старостове державали, в дворах груби, то єст печі, палити, псов хандожити, двори замітати і до інших незносних діл приставляли.

Знову зась которії зоставали козаками реєстровими, а над оними полковникове — шляхта, панове — од гетьмана коронного насиланнії, були, которії б, об їх вольності бинамній не дбаючи, але, яко могучи, оних смиряли, легце поважаючи. Плату, которая постановлена була на козаки од короля його милості і Речі Посполитої по золотих тридцять на рок, тоє на себе одбирали, з сотниками ділячися, бо сотников не козаки обирали і настановляли, але полковники, кого хотіли, з своєї руки, жеби оним зичливими були.

Также полковникове козаков до всякої домової незвичайної роботи пристановляли. В поля зась пойшовши, любо який козак достане у татар коня доброго, того одоймуть. З Запорожжя през поля дикії з рарогом, яструбом, орлом альбо з хортом козака бідного шлють в городи, кому подарок шлючи, якому панові, не жалуючи козака, хочай би згинув, як не трудно од татар.

Знову зась, хочай би якого язика татарського поймали козаки, то з язиком татарським, на кого ласкав полковник, якого жовніра свойого висилаєт до гетьмана коронного, а козацькую одвагу потлумляєт.

В городах зась од жидов тая була кривда, же невольно козакові в дому своєм жадного напитку на потребу свою держати, не тілько меду, горілки, пива, але і браги.

Которії зась на рибу хожували козаки за пороги, то на Кодаку на комісара рибу десятую одбирали.

А полковникам особливо треба дати, і сотникам, і асаулові, і писареві. Аж до великого убозства козацтво пришло.

А больше шести тисячей не повинно козаков бути. Хочай і син козацький, тую ж панщину мусив робити і плату давати.

Тоє над козаками було.

Над посполъством зась, любо во всем жили обфіто в збожах, в бидлах, в пасіках, але, однак, чого не звикла була Україна терпіти, вимисли великії були од старостов і од намісников і жидов. Бо самі державці на Україні не мешкали, тілько уряд держали, і так о кривдах людей посполитих мало знали, альбо, любо і знали, только засліплені будучи подарками од старост і жидов-арандарей, же того не могли узнати, же їх салом по їх же шкурі і мажуть: з їх подданих видравши, онім дарують, що і самому пану вольно би узяти у свойого подданого, і не так би жалував подданий його. А то леда шевлюга, леда жид богатиться, по кілька цукгов коней справляєт, вимишляючи чинші великії, поволовщини, дуди, осип, мірочки сухії, з жорнов плату і інноє, однімання фольварков.

Що [й] натрафили на чоловіка одного, у которого одняли пасіку, которая всей землі Польськой начинила біди. А тим способом.

В Чигирині-місті мешкав сотник Богдан Хмельницький, козак, розтропний в ділах козацьких воєнних і у письмі біглий і часто у двора королевського в поселстві будучий. І под час бутності своєї з козаком значним переясловським з Іваном Ілляшем[1] (а тот Ілляш барзо зичливим королеві його милості) і упросили письмо, альбо привілей, на роблення човнов на море, мимо відомость гетьманов коронних, що і одержавши, тоє скрито держали од полковников в Переяславлю.

А под тот час у вишменованного Хмельницького подстаростій чигиринський Чаплинський[2], зостаючий од Конецпольського[3], одняв хутор з пасікою і млином на урочищі Суботові, повтори милі од Чигирина. І за той хутор посвар став з подстаростім Хмельницькому. І Хмельницький, видячи, же оного вічистії добра оному кгвалтом видрано, старався фортелем, жеби тот привілей, данний од короля його милості на роблення човновноє вольноє козаком, достати. Що і доказав.

Бо маючи в дому своєм у гостях того Ілляша, ормянчика переясловського, і у оного вивідавшися о схованню того привілея, упоївши оного, ключ у п'яного узявши, послав свойого посланця по тот привілей, данний од короля його милості Владислава Четвертого[4], которий оному і привізл його посланець.

І так з оним привілеєм Хмельницький за пороги пришов і козаком ознаймив, же на вольності козацькії міет привілей короля його милості. До которого много войська козацького почало ся горнути. А же на Запорожжу зоставати не мог задля залоги, которая на тот час з полковниками лядськими

посполу з жовнірами зоставала, пошов на Низ[5] ку мору, на поля, к Лиману[6], і там войсько ку оному купилося, утікаючи од полковников лядських.

Которого Хмельницького полковникове посилали на тії поля імати і розгромити, але оній тих посланних лядських погромив, а козацтво до оного пристало.

І так Хмельницький, видячи, же юже учинив задор з ляхами і свойого набитку, альбо кгрунтов, жалуючи, вислав своїх посланцов до хана кримського, чинячи з оним згоду і приймуючи братерство, жеби йому помагали войська лядськії зносити, що хан кримський з солтанами [і] ордами з радостію на тоє позволив і, приславши своїх означенних мурз до Хмельницького, межи собою присягу з обоїх сторон виконали на Низу. І зараз хан посилаєт з ордами великими Тугай-бея[7] до Хмельницького. З которою ордою Хмельницький на Запорожжє наступив.

До которого все войсько, зостаючеє на Запорожжу, пристало і Хмельницького собі за старшого приняли.

ВОЙНА САМАЯ 1648 [РОКУ]

На початку того ж року, взявши відомость од комісара козацького, панове гетьманове, так коронний Миколай Потоцький[8], яко теж і польний Калиновський[9], же юже купа немалая войська зобралася на Запорожжю, до Хмельницького приставши, зараз зо всіми войськами коронними притягли на Україну до города Черкас і там, одправуючи свята великодніі Воскресенія Христова, усе войсько козацькоє з полковниками їх скупили і казали оним присягати, же не мають здрадити полковников своїх і до Хмельницького приставати.

І так зараз по Воскресенії Христовом гетьманове короннії висилають войська немалії водою Дніпром у човнах, посадивши посполу з козаками і піхоту нємецькую. А землею, полем посилаєт гетьман Потоцький сина свойого Стефана[10] з комісаром козацьким, з которим войська коронного тисячей шесть, козацького з тими, що у човнах пойшли, єще при комісару тисячей шесть, приказавши оним, жеби ішли просто на Запорожжє до Січі зносити Хмельницького альбо осадити його з войськом.

І самі гетьманство з войськами коронними за ними втропи помалу ішли з тяжарами войськовими і піхотами.

Хмельницький, узявши відомость о наступленню войськ коронних, не ожидаючи на Запорожжє приходу їх, але переправившися з войськами татарськими немалими, напротив пойшов войськ коронних і іcподкавшися в полях, у урочища Жовтой Води, там осадив каштелянича Стефана Потоцького і комісара козацького з войськами їх.

А войська, которії ішли Дніпром водою човнами, минувши городи, не доходячи порогов, старшину, зостаючую при них і піхоту німецькую, в човнах будучую, викололи і покидали в Дніпр. І послали своїх посланцов до Хмельницького. По которих прислав Хмельницький з ордою, і орда, на свої коні оних побравши, привезла на Жовтії Води, где посполу того войська коронного доставали.

Войська зась козацькії, зостаючії при тих войськах коронних, видячи, же юж і тоє войсько, котороє водою ішло, зостаєт при Хмельницьком і орді, і тії усі з войська коронного пристали до Хмельницького і до орди і на тоє ж войсько почали бити.

Где през кілька дній без перестанку тая война тривала. І войсько, осаженноє будучи в степах, не могучи витривати, рушило табором одтоля ку Княжим Байраком [11] оборонною рукою, уступаючи назад ку городом. Але в том одході не пощастилося їм, бо, не допустивши оних до тих Княжих Байраков, почала орда з козаками табор їх розривати. А в тії Княжії Байраки запровадивши войсько козацькоє піхоту, покопали рови. До которих пришовши табур войська польського, змішалися. І там усе тоє войсько розбито, в неволю побрано татарськую. І каштелянича Стефана Потоцького посполу з комісаром взято. Которий в молодих літєх на Запорожжю живот свой скончив, бо Хмельницький оного, не даючи орді, на Запорожжє до Січі одослав, і там [той] од ран помер. А іншії панята в неволю пошли татарськую.

Гетьманове зась короннії, великий і польний, з потугами своїми на Чигирин ішли втропи за тим войськом, хотячи оних посилкувати. Але по розгромленію войська польського у Княжих Байраков нікоторії, з того погрому поутікавши, дали знати, же юж нікого посилкувати, бо войсько до остатку знесено. Одвернули гетьманове Николай Потоцький, каштелян краковський коронний, і Калиновський, гетьман польний, з войськами назад ку городам, не ідучи на Чигирин, але просто шляхом на провороття ку Корсуньові-місту ішли.

За которими Хмельницький з ордами немалими ішов, наступуючи на них. Где гетьманове, переправивши ріку Рось у Корсуню і надпустошивши міста, поминували Корсунь. Которих зараз настигнувши, Хмельницький за Корсуньом учинив потребу, где гетьманове оборонною рукою уступували, беручися в поля ку Росаві [12]. А припало оним іти промежку лісами в милі од Корсуня. Где Хмельницький казав запровадити піхоту козаков корсунських в тії ліски. Которії шлях перекопали і там позасідали, не допущаючи переходу табурові лядському. А Хмельницький з тилу і около з войсками і ордами наступивши, оноє войсько розгромив з допущенія бозько-

го. Где гетьманов обоїх, великого коронного і польного, в неволю взято і усе войсько вигублено, же мало хто з того погрому увойшов. Где орда неошацованную здобич узяла, так в конях, риштунках, яко найбольше в невольниках знатних панов і панят і посполитого войська. А козаки знову збагатилися з обозу польського так великих панов, же срібро малою ціною продавали. Которая то потреба, альбо война под Корсуньом була на том тижню по святой Тройці.

Була тая поголоска на всей Україні, альбо хвалька од шляхти, же по знесенню тоеї своєволі з Хмельницьким міли панове Україну плюндрувати і большую часть осажувати людьми німецькими і польськими. Также і у віри руської помішка великая була од уніят і ксьондзов, бо уже не тілько унія у Литві, на Волині, але і на Україні почала гору брати. В Чернігові архімандритове один по другом зоставали, по інших городах церкви православнії запечатували, до чого помошниками оним шляхта, уряд і ксьонзи були, бо уже на Україні що городок, то костьол був. А в Києві теж утиск немалий церквам божіїм старожитним чинили так воєвода київський Тишкевич [13], на тот час будучий, яко теж ієзуїти, домінікани [14], бернардини [15] і іншії закони, наїздами правими митрополиту утискуючи і науки школ забороняючи, зґола староруськую православную християнськую віру собі прекладаючи на розную од поган. Бо ліпшоє пошанування ляда жидищеві спросному було, аніжели найліпшому християнинові русинові. А найгоршоє насьмівисько і утиски терпів народ руський од тих, которії з руської віри прийняли римськую віру.

І так народ посполитий на Україні, послишавши о знесенню войськ коронних і гетьманов, зараз почали ся купити в полки, не только тії, которії козаками бували, але хто і нікгди козацтва не знав. Що видячи, панове державці україннії, не только старостове, зостаючії по городах, але і сам князь Вишневецький [16], который немал усе Задніпря мів в своєм подданстві, іміючи при себі кільканадцять тисяч люду воєнного грошового, опроч драгунії і вибранцов, которих з подданих своїх начинив був по всіх городах незлічоную річ, мусив утікати і уступувати з України, з городов своїх, з княгинею і з сином своїм Михайлом [17], который напотом королем польським зостав був.

Од боку зась Хмельницького, гетьмана войська запорозького, который юж по знесенню войськ коронних цале гетьманство принявши за упрошеніем усього войська козацького, бо до того часу гетьманом не звався, аж покуля обоїх гетьманов коронних знаки войськовії, то єст булави і бунчуки, у свої руки узяв,— все войсько оного гетьманом настановило і на тот уряд упросило, зараз од боку оного козацтво по розних

городах розійшовшися, полковников, сотников собі понастановлявши і где-кольвек знайшлася шляхта, слуги замковії, жиди й уряди міськії — усе забіяли, не щадячи ані жон і дітей їх, маєтності рабували, костьоли палили, обваліовали, ксьонзов забіяли, двори зась і замки шляхетськії і двори жидовськії пустошили, не зоставляючи жадного цілого. Рідкий в той кріві на тот час рук своїх не умочив і того граблення тих добр не чинив.

І на тот час туга великая людєм всякого стану значним була і наругання од посполитих людей, а найбольше од гультяйства, то єст од броварников, винников, могильников, будников, наймитов, пастухов, же любо би який чоловік значний і не хотів прив'язуватися до того козацького войська, тілько мусив задля позбиття того насмівиська і нестерпимих бід в побоях, напоях і кормах незвичайних; і тії мусили у войсько [йти] і приставати до того козацтва. Где по городах, по замках шляхту доставано, где-кольвек позачинялися були, то єст в Ніжині, Чернігові, Стародубі, Гомлю, все тое, подостававши, вистинали [...] І многії на тот час з жидов, боячися смерті, християнськую віру приняли [...] І так на Україні жадного жида не зостало, а жони шляхетськії зостали жонами козацькими. Также і на потамтой стороні Дніпра, аж по самий Дністр, тоє ж ся стало спустошення замком, костьолом і двором шляхетським, жидовським, урядом міським і шляхті, ксьонзом,— усюда тоє витрачено [...]

ПОЧИНАЄТЬСЯ ВОЙНА ЙОГО ЦАРСЬКОГО ВЕЛИЧЕСТВА РОКУ 1654

На початку того року присланний буваєт од його царського пресвітлого величества Алексія Михайловича[18], всея Росії самодержця, ближній боярин і дворецький Василій Василійович Бутурлін[19] із іними бояри і многими стольниками і дворянами, великим послом до гетьмана Хмельницького на жадання його і усього войська запорозького, чинячи постанову, як мають зоставати под високодержавною його царського величества рукою. Задля которих великих його царського величества послов зложив гетьман Хмельницький з'їзд в Переяславлю усім полковником, сотником і атаманні, і сам приїхав в Переясловлє на день Богоявленія Господня. І там рада була, где усі полковники і сотники з товариством, при них будучим, позволилися зоставати под високодержавною його царського величества рукою, не хотячи юже больш жадним способом бути подданими королю польському і давнім паном, ані теж приймати к себі татар. На чом на той то раді в том місяцю генварі і присягу виконав гетьман

Хмельницький зо всіми полковниками, сотниками і атаманнею і усею старшиною войськовою; і узяли великоє жалуваннє його царського величества соболями. І зараз по усіх полках розослали стольников з приданням козаков, жеби так козаки, як войти зо всім поспольством присягу виконали на вічноє подданство його царському величеству. Що по усей Україні увесь народ з охотою тоє учинив. А боярин і дворецький Василій Василійович Бутурлін повернув на Москву до його царського величества. І немалая радость межи народом стала.

Того ж року, зараз на весну, його царськоє величество, обвістивши през свойого царського величества послов королеві його милості о своїх кривдах і о наступленії на православную віру, уводячи римськую, а найбарзій унією стисненних християн, ознаймуєт, же войною ідет на короля польського [...]

РОКУ 1663

Зараз по весні заводиться на новоє лихо, чого за іних гетьманов не бувало, то єст чорної ради. А то зараз фортельов заживаєт Брюховецький[20] і докучаєт його царському величеству, о той раді просячи, жеби кого зволив його царськоє величество на тую раду послати. І так на жадання запорожцов і тих полков, которії ся прив'язалися до Брюховецького, висилаєт його царськоє величество окольничого князя Великогакгнина і стольника Кирила Юсифовича Хлопова. О которих зближенню взявши відомость, Брюховецький зараз, вийшовши з Гадячого, простуєт ку Батурину, переймаючи тих посланих од його царського величества, а своїх розсилаєт по всіх полках з письмами, жеби усе поспольство стягалося под Ніжин у раду і Ніжин рабувати. На которії письма що живо рушило з домов, не тілько козацтво, але усе поспольство, купами, а не полками.

А гетьман Сомко[21], козаков значних з полковниками скупивши, притягл под Ніжин, где і полковник ніжинський увесь полк свой скупив зо всього Сівера, бо то один полк був, і Стародубщина. Але тоє собрання Сомково нінащо обернулося, поневаж юже Брюховецький ліпшую ласку з запорожцями мів у його царського величества, а то за стараніем єпископа Мефтодія[22], которого Брюховецький запобігл подарунками і обітницями розними, яко то люде звикли дарами уводитися.

І так з другої сторони міста Брюховецький, зейшовшися з окольничим Великогакгнином, з которим немало люду воєнного од царського величества було, подступили под місто

войська немалії, а найбольшей поспольства. Где москва, не бавячися в полю, увойшла уся у город Ніжин і стали по господах в обох містах — старом і новом. І постоявши кілька дней у которих начальних людей, то єст в окольничого, запрошоний Сомко-гетьман і Брюховецький з старшинами, оповіли оним о зволенню його царського величества, же по жаданню і прошенію усіх козаков зволив бути чорной раді[23] на обрання одного совершенного гетьмана. Чому любо Сомко, яко уже маючий гетьманство од подручних собі полковников і сотников і козаков, подтвержденноє присягою ново у Ічні, суперечали тоїй раді, але же большая була купа при Брюховецькому зо всіх полков, мусили на тоє позволити і, сподіваючись того доказати, же при ньому старшина стоїть.

І так зложили час раді юня 17-го, зараз уступивши в пост Петров. На которую раду так постановили бути, жеби в тую раду іти пішо, без всякого оружжя. І за містом розбито намет великий, на тоє присланний од його царського величества. При котором наметі і войсько московськоє стало з оружжєм задля унимання своєволі. Але тоє мало що помогло.

Як вдарено в бубни на раду, Брюховецький, ведлуг постанови, пішо войсько припровадив ку намету своєї сторони на тую раду. І Сомко не зозволився: і сам і усі козаки, при ньому будучії, яко люди достатнії, на конях добрих, шатно і при оружжю, як до войни, тоєї інтенції будучи, же єжели би ведлуг мислі оних рада становитися би міла, то межи собою битву міти, бо при таборі Сомковом і гармат було немало. Але тоє нічого не помогло, понеже запорожці ласкою його царського величества упевнені [були].

І скоро тая рада стала, і боярин вийшов з намету і почав читати грамоту і указ його царського величества, не дано того скончити, ані слухаючи письма царського величества, зараз крик стався з обох сторон о гетьманство. Одні кричать:

— Брюховецького гетьманом!

А другії кричать:

— Сомка гетьманом!

І на столець обоїх сажають.

А далі і межи собою узяли битися, і бунчук Сомков зламали, заледво Сомко видрався през намет царський і допав коня. І іная старшина. А інших позабивано до кілька чоловіка.

І так сторона Сомкова мусила уступати до табору свойого, а сторона Брюховецького на столець всадили Брюховецького, зопхнувши князя, і гетьманом окрикнули, давши оному булаву і бунчук в руки.

Що заледве і нескоро той галас ускромився.

Але того часу князь Великокгакгнин не потвержав гетьманства Брюховецькому, бо і до себе прийти не могл за великим шумом межи народом.

І так Брюховецький з тими знаками зойшов до свойого табору, где стояв над Остром у Куті Романовського [24].

А Сомко в'їхав до свойого табору, юже не маючи бунчука ані булави, бо тоє запорожці видрали оному.

Зачим войсько почало Сомково собою тривожити, одступаючи Сомка, любо Сомко послав з тим до князя, же на той раді з войськом своїм не перестаєт і Брюховецького гетьманом не приймуєт, і єжели знову не будет рада, і жеби Брюховецький положив знаки войськовії, то одходить з своїм войском ку Переясловлю і знову до його царського величества слати, же кгвалтом гетьманство дано Брюховецькому, которого войсько не приймуєт.

Що видячи князь тоє розервання і обовляючися, жеби з того не вросло що злого, знову на третій день тую раду складаєт і приказуєт Брюховецькому, жеби, в тую раду прийшовши, знаки войськовії положив, жеби уся старшина уступила до ради до намету, а чернь, войсько жеби гетьмана настановляли, кого улюблять.

Чому барзо Брюховецький сперечався, яже видячи, же князь почав на Сомкову руку схилятися, которому старшина порадила, жеби, не будучи спротивним задля ненарушення ласки його царського величества, тілько ж жеби, не йдучи ку намету, где войсько стояло московськоє, але межи своїми войськами тую учинили раду. На що і Брюховецький позволився.

Але несталость наших людей тоє помішала. Бо козаки сторони Сомковой, одступивши своєї старшини, похапавши корогви каждая сотня, до табору Брюховецького прийшли і поклонилися, [а] одвернувши, зараз напали вози своїх старших жакувати.

Що видячи, Сомко з полковниками своїми і інною старшиною, впавши на коні, прибігли до намету царського до князя, сподіваючися помочі і оборони свойому здоров'ю. Которих зараз князь зо всім одослав в замок ніжинський. Того ж часу усе у них поодбирано — коні, риштунки, сукні і самих за сторожу дано.

А Брюховецький зо всім войськом прийшов к намету царському. Которому юже князь здавав з своїх рук булаву і бунчук, подтверждаючи гетьманство, і попровадив въ соборную церков святого Николая, где присягу виконав Брюховецький зо всім войськом. І вийшовши з церкви, того ж дня своїх полковников понастановляв з тих людей, которії з ним

вийшли з Запорожжя, по усіх городах, а Ніжинський полк на три полки розділив.

При котором настановливанню полковников много козаков значних чернь позабивала. Котороє забойство три дні тривало. Хочай якого значного козака забили іли чоловіка, то тоє в жарт повернено. А старшина, козаки значнії, яко змогучи, крилися, где хто могл, жупани кармазинові на сермяги міняли. І так тоє забойство третього дня почало ускромлятися, і заказ став, жеби юже правом доходили, хто на кого якую кривду мієт. Тих зась полковников, которії у замку ніжинськом зоставали у в'язенню, усе пожакували, і в домах мало що зостало [...]

РОКУ 1677

Зима барзо великая була так снігами, як теж і морозами. І мало который день був без вітру. І тривала снігами і морозами великими близько до святого Георгія, же юже людєм на Сіверу не тілько сіна, але й соломи на хатах не ставало. Тої ж зими по три тисячі подвод з полков под запаси давано до Сівська[25], із Сівська проважено в Київ. І много подводников од морозов покалічало, а іннії померли [...]

Того ж року, місяця мая семогонадцять дня, в четверток в обідньой годині, по службі божой в повгодині может, занялася церков Рождества Христова, стоячая в ринку, близько комор крамних, в Стародубі. Од которого запалення церкви, не відати яким способом, подобно, з неопатрності паламаровой, а особливо гнів божий за беззаконія наша, так великоє будування церквей божиїх чотирьох, стоячих у самом городі, зо всею оздобою їх, которая на усю Україну славна була в мальованню образов, в інних достатках, так теж великостію звонов, зовсім погоріло, яко теж і в будинках дворов зо всіми немаль маєтностями. Так срокго вигоріло усе місто, же жадная не тілько хата не зостала, але ані башта, наветь і самії вали погоріли, нічого не зоставши, а і за містом, на кілько сот подим'я погоріло.

Так страшний пожар був за скаранням бозським. Бо в том місті всчалася ненависть. Першая — полковник против гетьмана, священики межи собою, осьм на двох немаль цалий рок турбувались; межи козаками і посполитими свари, позви; а знову зась корчми, шинки немаль в каждом дворі, а при шинках безецності і частії забойства, а за вшетечность жадної карності не чинено, але тоє в жарти оборочано, любо якая явная курва; пиятики без удержанія, набоженства оспалость, бо духовних ні за що не міли, хлюбячися оздобою церквей божіїх, одказаючи, же:

— Нам не трудно о попов і священиков!

Любо напоминали, не слухали, але од такових, которії їх за збродні до покути приводили, з гнівом одходили і по своїх волях собі духовних шукали, не жалуючи за гріхи. І так господь бог, не терпячи тих злостей, одняв тую оздобу того міста, то єст церкви божії, в которих щоденная служба божая одправувалася, также і тую фортецію, которая на усі сторони славная була, наветь же і гармати погоріли. Тілько ж єще щось милосердія свойого господь бог задержав, же не до останку згубив, же зостала скарбниця в цілості, в которой немалая купа бочок з порохами; бо, зарятуй, боже, єжели би ся тоє було заняло у мурованном склепу, то немало би народу, людей вибило і вигубило. Єднак же народ жадної злості своєї не признавав і гріхов, але усе на священиков складав.

А найпервій тая церков загорілася святого Николая, в которой проклятіє читано пастирськоє при службі божой і свічки гашено на проклятіє [над] Шубою, священиком черніговським, зосланним од архієпископа. І од тоєї церкви усе місто вигоріло [...]

Того ж року войсько турецькоє з ордами і Юрієм Хмельницьким [26] подступили под Чигирин у Спасовку впервоє і доставали потужне. Котрим на одсіч [і на поміч] зостаючим в Чигирині гетьман Іван Самуйлович, вийшовши з Батурина і скупившися з бояриномъ князем Ромодановським у Липовой Долині [27], потягнули ку Дніпру [...]

Того ж року місяця августа 23-го, приступивши князь Ромодановський з войськами московськими і гетьман Іван Самуйлович з козацькими войськами посполу ку Дніпру против Бужина на переправу, а наперед, єще не прийшовши ку Дніпру, вислали до Чигирина козаков піхоти повтори тисячі і москви приказ, которії, за ласкою божією, увойшли оборонною рукою в Чигирин, любо оним орда моцно того боронила, але понад Тясмином оборонною рукою увойшли. Притягнувши ку Дніпру, войська московськії і козацькії зараз старання приложили о переправуванню через Дніпр. Але оним барзо того турецькії войська з ордами боронили, бо і сам хан був. Єднак же войська козацькії, одважившися, суднами на той бок Дніпра переправлялися уночі, і там зараз шанці над Дніпром дали у переправи, хочай оним турецькії войська барзо налігали, але оних вспирали гарматами через Дніпр з войська козацького і московського. І так козаки і москва, яко могучи, переправувалися, даючи одпор неприятелеві, і що час шанцов причиняли. В которой потребі і сина ханського убито. І так тая война у Дніпра тривала през дней два.

Що видячи турчин, который стояв под Чигирином, же потужнії войська наступують, бо тут, у Бужина, князь Ромодановський з гетьманом з немалими войськами, знову зась у Пивах[28] князь Голіцин[29] также з великими войськами близько Дніпра став, а Чигирина [турчин] достати жадною мірою не могл, бо недель чотири розними способами приступали, подкопов чотири стратив, которих юже з валу рукопаш одбили, і собою стривоживши, за помощію божією одступив од Чигирина і пойшов у свою сторону. Бо і орда оним не барзо зичлива була. І под Чигирином не було самого турчина, ані везиря, тілько паші, над которими старшим Браїм-паша.

І так Чигирин зостав вольним од того облеження августа 29-го. Где притягнувши, войська московськії і козацькії направували город Чигирин і замок, що турки попсували, достаючи з гармат і подкопами, і шанці, рови позаровнивали, що турки були покопали коло города. А місто Черкаси, Медведовка, Жаботин, Мошни, Драбовка і іннії, которії поздавалися були турчинові, то знову гетьманові поклонилися, і залоги по тих городах стали. І осадивши Чигирин новими войськами московськими і козацькими, войська його царського величества і козацькії назад уступили ку домом своїм [...]

РОКУ 1678

[...] Того ж року великії запаси у Чигирин проважено, і город кріпили, сподіваючися приходу турецького. І на Україні стали аренди на заплачення войську, піхоті і конним, которії од Дорошенка[30] і од Гоголя[31] попередавалися, которим барву давали, але то з великим шемранням людей було, же юже одвикли були арендам.

Того ж року, зараз навесні, войська великії його царського величества вийшли, над которими старшим царевич Касимовський[32] і князь Ромодановський. І гетьман Іван Самуйлович, свої войська скупивши, рушив з Батурина мая 10-го, з которим войська немалії пойшли, бо не тілько козаков у войсько гнано, але і міщан і із сел два третього виправували, і убогшії чотири п'ятого з оружжєм і борошном, як до войни. І тії войська потягнули поуз Сулою ку Дніпру, до пристані Бужинської, так козаки, як і посполство, бо нікому не фолькговано: і войтов, бурмистров, райцов і ремесников всяких, наветь і музиков — скрипников, дудников — усіх гнано до войська.

А як войсько виходило, на тот час розослав архієпископ черніговський Лазар Баранович[33] свої універсали по усей

Україні, жеби народ заховував три дні пост в тижню, то єст понеділок, середу і п'ятницю — ані їсти, ані пити. До чого стосуючися, і гетьман розослав свої універсали, приказуючи срокгo, жеби тоє люде заховали, приказавши старшим, жеби того постерігали і непослушних карали. Але на тоє мало дбали [...]

Того ж року, юля 10-го, войська великії подступили турецькії з везиром Мустафою под Чигирин з тяжарами великими. А войсько його царського величества з князем Ромодановським і гетьманом Іваном Самуйловичем переправилися того часу через Дніпр нижей Бужина, на поля чигиринськії, по сей стороні ріки Тясмина од Черкас. А турецькії войська стали на другой стороні ріки Тясмина коло Чигирина, з татарського боку. І, розділивши войська, пашей кілька з ханом кримським і господарями волоським і мултянським переправили Тясмин-ріку. Сили великії стали на сем боку ріки Тясмина, коло бору, не даючи проходу до Чигирина, а, около обточивши, Чигирин доставали. А войська московськії і козацькії стали в Бужині ку перевозу, тую плавлю однявши. Где турки, зобравши большую силу, стали коло войська московського і козацького неодступно коммонником, турки і татаре коло табору. Которим переміна од везиря щодень ординованная приходила през кілька недель, покуля притягл князь Булат з частю колмиков і черкес і козаков донських.

І скоро тії войська притягнули, зараз почали войська рушати просто на турецькоє войсько, котороє одступило було так комонно, як і гарматами, з піхотою, зостаючою на горі при Каплан-паші. В котором рушанню войськ великая і валечная потреба була на переправі, котороя ведле села Шабельник[34] іде, где аж заночувало войсько, б'ючися. І там немало донцов побито і козаков.

А на другий день, переправивши табор, под гору пойшли. Але не допустили турки, стоячи на горі з гарматами. Где знову ночувати мусили.

І вночі полковника черніговського Василія Борковського[35] гетьман послав і боярин, придавши московського войська немало.

Где, не дойшовши гори, межи собою войська стали ся бити, узявши тривогу. Що почувши, турки з гармат били моцно на табор козацький. І так заночувати мусили.

А в суботу, скоро світ, войська козацькії і московськії гору опанували, турков одбивши, і гармат турецьких двадцять сім з іншими риштунками узяли.

І турки пострах великий узяли. Але, же войсько не пущено за турками, комонник турецький, оглядівшися, знову одвернув, і так аж до самого табору войсько козацькоє і москов-

ськоє гнали, рубаючи. Тілько єдин полковник московський, оставившися рогатками, одержався на горі. Где і усе войсько з табором притягло. І цілий день міли потребу.

І так турки, видячи потугу немалую, уступили за Тясмин, взявши тривогу великую, і, перейшовши Тясмин, мости поламали і попалили.

А войська московськії і козацькії подступили под Чигирин і стали под бором около озера, где стояли тиждень надаремне, жадного промислу не чинячи.

Що видівши, турки з пильностю доставали Чигирина.

А гетьман Самуйлович услав свіжого войська кілька полков в Чигирин. Которії, увойшовши, влегце собі важили потугу турецькую.

І так в п'ятницю вирвало подкоп под замком, где убито гранатом воєводу окольничого Івана Івановича Ржевського, чоловіка воєнного і справного. А напотом дня 10-го августа, в неділю о полудню, вирвало кілька подкопов под містом праве в самий час, як козацтво — одні попилися, а інниї спали. І так, як став крик, мало хто з войська козацького кидався бити, але усе наутеки скочило з города, обачивши войсько турецькоє на той вирві, где подкопи вирвали. Где на мості як зійшло козацтво, з которими мост обломився, а на греблі самі себе подавили, утікаючи. Где немалую шкоду турки в людєх учинили — на кільканадцять тисяч козаков погибло: одні потонули в Тясмині, а інних порубано, бо турки не живили нікого, але усе стинали, а місто палили, где опанували.

Піхотноє зась войсько козацькоє, под гору за церков зобравшися, боронилося аж до самої ночі. А москва в замку боронилася. І так вночі москва, понабивавши повні гармати пороху і замок запаливши, пойшли з тими козаками на пролом през турецькоє войсько, котороє юже знову було перейшло през Тясмин. І так увойшли до свойого войська. Але єднак на замку немало полєгло москви, як уступали, бо сторожі не спровожала старшина з квартир, і тих, бідних, погубили. А і тії усі заледво би увойшли, єжели би не піхота козацькая, сердюки, греблі до ночі боронили.

В понеділок рано, до дня, рушило усе войсько московськоє і козацькоє ку Дніпру, где з великою трудностю аж у вовторок прийшли ку Дніпру і окопалися. Але в том одході трудность великая од турков була.

А в середу везір з Юрем Хмельницьким зо всіми войськами і гарматами притягли.

І обступили войська наші своїми потугами, моцно достаючи цілий тиждень. Где турков много побито, а под самим везіром коней двох убито. Бо не тілько з оружжя, але руко-

паш билися. Так барзо налігали на табор були, же хотіли турки узяти, але, за помощію божією, на собі понесли.

І так видячи турки, же їх много пропало, другої неділі уступили од войська нашого ку Чигирину і там през три дні тажари переправляли, і Чигирин до остатку зруйнували, і гармати забрали, і пойшли у свою землю. А наші войська переправилися через Дніпр без жадної юже налоги [...]

РОКУ 1687

На початку [року 1687] войська великії їх царських величеств зо всей Москви і панств приналежних до нас рушили в городи українськії московськії, єще зимою, з арматами. Над которими старшими були Василій Голіцин, князь і боярин, а другий Шеїн[36]. І до весни тривали, стягаючись в слободах московських коло Сум, Криги, Котельви і інних. І гетьману запорозькому указ царський був, жеби на войну готові були на Крим іти. Где і козаков прибольшало з посполства.

О святом Георгії [37], зараз на весну, гетьман Іван Самойлович вийшов з Батурина з арматами, розославши по всіх полках, жеби виходили, універсали. А сам гетьман на Гадячоє ішов ку Полтаві, і за ним усі войська козацькії, переправивши Ворскло, ку Орелі, ку Самарі, где, мости поробивши на тих ріках, переправлялось войсько козацькоє.

За которими і московськії войська барзо великії наступили з боярином Василієм Васильовичом Голіцином і при нем бояре Шеїнов, Долгорукий[38], Змієв[39] й інниї незлічонії войська Самар переправили.

Где спор став з гетьманом, же мости попалено на Самарі по переході козацьком.

Од Самари пойшовши, стали у Острой Могили[40], на річці Татарці[41], межи Плесами Великими[42]. Одтоль пойшовши, ночували, перейшовши Вороную[43], а одтоль у вершину Осокоровської[44], где Терги[45] од моря притягли річки, одтоль на Вольную[46], где Кримка[47]-річка притягла од Конськой[48], а одтоль у вершини Московки Сухої[49], а одтоль ішли межи Кобилячкою[50] і межи Литовською[51] на вершину Кам'янки[52], а одтоль до Конської, а одтоль на піски Великого Лугу[53], где Мечеть Пустий[54] стоїть, і там Янчул-річка[55], і там Торськії Піски[56], недалеко од Січі; і одтоль не йдучи далій, назад повернули з войськом зверху Великих Лугов против Кочогор[57], при Тивлища Татарського[58] юже ішли коло Дніпра.

І там од Великого Лугу вислав гетьман сина свойого Григорія[59] на той бок Дніпра, до Січі, з войськами перебранними, з войськом великим, і москви на кількадесять тисяч, над

которими старшим ходив окольничий Неплюєв[60] і Косогов[61], повернувши войська назад.

І як прийшли на Кичету[62], і там старшина козацькая — обозний, асаул, і писар войськовий, і інії преложонії — видячи непорядок гетьманський у войську і кривди козацькії, же великії драчі і утисненія арендами, написали чолобитную до їх царських величеств, виписавши усі кривди свої і людськії і зневагу, якую міли од синов гетьманських, которих постановляв полковниками, і подали боярину Василію Васильовичу Голіцину, просячи позволенія переміняти гетьмана. Которую зараз принявши, боярин з скорим гонцем послав на Москву до їх царських величеств. На которую чолобитную прийшов указ од їх царських величеств і войсько застав на Коломаці[63], где боярин старшині ознаймив козацькой.

І нарадившися з собою, оточили сторожею доброю гетьмана наноч. А на світанню, прийшовши старшина козацькая до церкви, і узяли гетьмана, з безчестієм ударивши, і оддали москві. І зараз сторожа московськая, усадивши на простії колеса московськії, а сина гетьманського Якова[64] на коницю худую охляп без сідла, і провадили до московського табору до боярина, і там узяли за сторожу кріпкую.

І того ж часу в раді козаком указ їх царських величеств читано і позволено іншого гетьмана собі оббирати, а поколя гетьмана наставлять, увесь порядок войськовий поручено обозному войськовому Василію Борковському.

Где почалися бунти у войську на старших. Але зараз тоє москва ускромила. А нікоторії од войська одорвалися в городи своєволею, многії двори пограбували, арендаров і іних людей значних і приятелей гетьмана бувшого. Которих напотом імано, вішано, стинано і мордовано, яко злочинцьов.

І так того часу скончалося гетьманство Івана Самойловича, поповича, і синов його. Который на уряді гетьманства роков п'ятнадцять зоставав і місяць.

Той же попович зразу барзо покорним і до людей ласкавим був, але, як юж розбагатів, барзо гордий став, не тілько на козаков, але і на стан духовний. Прийшовши до нього, старшина козацькая мусила стояти, ніхто не сидів, і до двора жеби не йшов з жадною палицею; також і духовенство, священиці, хочай би який значний, мусив стояти [з] непокритою головою. А у церкві нікгди не йшов дари брати, але священик до нього ношував. Також і сини його чинили. І єжели где-кольвек виїздив, любо на польовання, жеби нікгди священика не побачив — то собі за нещастя мів, а будучи сам поповичем. Із великою помпою їздив — без карети і за місто не поїхав, ані сам, ані синове його, і у войську

усе в кареті. Так великую пиху міли, которая в жадном сенатору не живет. А здирства вшелякими способами вимишляли, так сам гетьман, як і синове його, зостаючи полковниками: аренди, стації великії, затягував людей кормленієм — барзо на людей трудность великая була од великих вимислов, не могл наситити́ся скарбами. І щось противко монархов наших московських хотів почати. Бо в поході з тими великими войськами на Крим незичливость його постережена, же не йшов просто на Крим, але по степах блудив. І повідають, же з умислу казав степ палити своїм зичливим, жеби тим одмовитися, же не можна до Криму іти задля конського корму. Також і прошлої войни за своєю незичливостю Чигирин утратив і людей воєнних много запропастив, которих мало жалував, а то для того, жеби його панство з синами ширилося. Которії не полковниками, але панами називалися, о жадной юж переміні панства свойого не мишляючи, а то надію маючи на люд грошовий затяговий і на великії скарби зобранії. Бо юж козака собі городового, так посполитих, яко і значних, нізащо важили і в двори не пускали, маючи у дворах своїх на кілько місьцях сторожу сердюцькую, которим плачували роковий юригелт. А священик і в кілька дній не могл ся до двора упросити, хочай якая пильная потреба. Ово згола усіх людей нізащо міли, не помишляючи на подлость свойого рожаю [і] же господь бог тим барзо ображен буває, хто в пиху подноситься.

І за тоє скарані зостали, же перше од честі всякої оддалені і, як якії злочинці, з безчестієм на Москву голо [їх] попроважено, а напотом од жон розлучено, а маєтності і скарби, которії многії були, усе одобрано, в которих місто великоє убозтво, вмісто розкоші — срокгая неволя, вмісто карет дорогих і возников — простий возок, теліжка московськая з подводником, вмісто слуг нарядних — сторожа стрельцов, вмісто музики позитивов — плач щоденний і нарікання на своє глупство пихи, вмісто усіх розкошей панських — вічная неволя.

На том скончилося гетьманство поповичово 25-го іюля, в суботу [...]

ПОЕЗІЯ

Мелетій СМОТРИЦЬКИЙ

ЕПІГРАМА НА ГЕРБ [ДОМУ КНЯЗІВ ОГИНСЬКИХ [1]]

Крест ся Христов славою вірних іменуєт,
Їм ся самим апостол хвалить розказуєт.
Тим ся знаком божія церков украшаєт
І старожитних домов зацность вивишаєт.
Тим ся лукавих духов ґуфи проганяють
І варварських народов полки побіждають.
Щасливий дом Огинських, который тот маєт
Клейнот, з продков пода́ний, і в нім ся кохаєт,
Гди ж то знак набоженства і сталої вєри,
Тим ся здавна їх здобять синове і дщери,
А на том фундаментє всі цноти будують,
Отчизнє милой дєльним мужством услугують,
Що звикло безсмертную славу із'єднати,
Которая на світє поти будет трвати,
Поки місяць і звізди свой біг справувати
І ночнії темності будуть просвєщати.

НА СТАРОЖИТНІЇ КЛЕЙНОТИ ЇХ МИЛОСТЕЙ КНЯЖАТ ОГИНСЬКИХ [1] І ЇХ МИЛОСТЕЙ ПАНОВ ВОЛОВИЧОВ [2]

Двоякії, под гельмом єднаким, клейноти
Знаменитії ясне виражають цноти
Двох презацних фамилій, в один дом злучоних,
В славі аж под самоє небо вивишоних.
Тут крест старожитного набоженства знаком
І статечної віри в трафунку вшеляком.
Тут рада, тут розтропность місце своє маєт
І, як на небі місяць з звіздами, сіяєт,
Так ся тих преславнії домов блищать справи
І високим їх станом годнії забави.

Тут стріли переважную дільность висвідчають,
Тут сличний цнот огород ріки поливають,
Которії вод живих здроєм обфітують
І пам'ять з заплатою вічною готують.

НА СТАРОЖИТНИЙ КЛЕЙНОТ ЇХ МИЛОСТЕЙ КНЯЖАТ СОЛОМИРИЦЬКИХ [1]

Славу, в том старожитном і презацном дому
Квітнучую і давніх од віков нікому
Не тайную, клейноти в гербах виражають,
А цноту, дільность, віру спольне висвідчають.
Тим ся бовім зацнії доми прославляють
І праве под самоє небо вивишають.

НА СТАРОЖИТНИЙ КЛЕЙНОТ ЇХ МИЛОСТЕЙ ПАНОВ ХОДКЕВИЧОВ [1]

Зацний дом Ходкевичов, значнії клейноти
За високії здавна одідичив цноти,
Которії тот славний славне дом подносять
І, праве, аж под небо самоє виносять
І в вивишанню його нікгди не устануть,
Поки місяць і звізди світити не престануть.

ЛЯМЕНТ

У СВІТА УБОГИХ НА ЖАЛОСНОЄ ПРЕСТАВЛЕНІЄ СВЯТОБЛИВОГО А В ОБОЇ ДОБРОДІТЕЛІ БАГАТОГО МУЖА В БОЗІ ВЕЛЕБНОГО ГОСПОДИНА ОТЦЯ ЛЕОНТІЯ КАРПОВИЧА [1], АРХІМАНДРИТА ОБЩІА ОБИТЕЛІ ПРИ ЦЕРКВІ СОШЕСТВІЯ СВЯТОГО ДУХА БРАТСТВА ЦЕРКОВНОГО ВІЛЕНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ГРЕЧЕСЬКОГО [2]

Святий Єронім [3] на Екклезіаста [4]:
«Приятелем живота нѣт примѣря».

Жалосний трен, смутний ритм, нагробок плачливий
В тяжкий свой день, в день жалю, в день свой фрасовливий
Собор церкві послушних, кгмін світа убогий
Пишет, кладет то, себе, змерлого [...] *
З которого поводу по бозі живеннє
Вчасноє мів по тілі, на душі збавеннє
Подиктует і просить на пам'яті міти
Церков, стадо, братію, духовнії діти.

---

* Дефект першодруку.— *Ред.*

Μ ε ν ά ν δ ρ ο υ Στοβατος: «Ὀυ οἱ Θεοὶ φιλοῦσιν, ἀποθνήσκεί νέος *.

P l a u t u s: «Quem Dü diligunt, adolescens moritur, dum valet, sentit, sapit»**.

ЛЯМЕНТ

Повідають, же радость вслід за смутком ходить,
    А з утіхи, з веселля фрасунок ся родить.
Ведлуг слова псалмисти: «З вечора плач будет,
    Рано радость настанет, світ смутку забудет» [8].
На том умисл, мисль моя з довціпом устаєт,
    Згола ли то всім, во всіх і завжди биваєт.
Таковії абовім подчас на чловіка
    Жалі, смутки бивають, же їх і довіка
Ледве может забити альбо і ніколи,
    Кгди му щодня новії в серцю родять болі.
Речій альбо персони, в которих коханнє
    Своє мівав по бозі, любоє уфаннє,
Кгвалтовная, наглая, по мусу утрата,
    Отця, матки, синачка єдиного, брата.
Там, где мило, всіх очі, где болячо, руки,
    Хто вимовить, якії терпять матки муки,
Кгди ся з плодом в утробах недозрілим коять,
    Хотячи їх вивести в живот, живот ронять.
Больший нам жаль, строжший боль, тяжейшая мука,
    В одной отця особі зо всіми розлука.
З отцем стада, з маткою сирот, вдов упалих,
    З сином церкви, з споврбратом великих і малих.
Оби нам бог дав очі, где отець наш, міти,
    Били би-хмо з щасливих щасливії діти.
Невимовний фрасунок в души, в серцю маєм,
    Много мислій, як почать плакати, не знаєм.
Чи ли як би перестать, бо вже плачем много,
    І над міру, не в міру, а єднак нічого
Плач наш, плач всіх, плач церкви, плач сирот, вдов болю
    Не уймують, і овшем зо всіх речей молю
До внутрності, до души громадами сиплет,
    Ах, стогнаннє тяжкоє аж за серце щиплет.
Первей води сльозами твар умиваєм,
    Первей хліба вздиханнєм душу посиляєм.
— По молитві «Отче наш» [9] отця, діти, плачте,
    Учителя учневе сльозами урачте,

---

* М е н а н д р [5], як подає Стоботей [6]: «До кого боги прихильні, той помирає молодим» *(грецьк.).— Ред.*

** П л а в т [7]: До кого боги прихильні, той помирає молодим, а поки здоровий — відчуває, думає» *(лат.).— Ред.*

Сповідника — грішнії, побожнії — раду,
Ялмужника — нищії, ах, пастиря стаду
Мнишеського з прикладу побожності, цноти,
З праці, чуття, молитви, день і ноч роботи.
— Але, ох нам, що живо і хто одно богу
Вірить, вийми, просим всі, з душі, з серця трвогу
Для початку ляменту, принамній для трену
Мужа святобливого.— Світ ли взяв одмену,
Же ся з блуду помислов, як з пущі густої,
Виблукати не можем, чи ль жаль броїть тоє?
— Що в том же в нас і неба, елемента, твäрі,
Без літості (боль мовить) зготували мари
Так зацному, чудному, святому чловіку,
Утявши му пред часом без часу нить віку.
— Повіжте нам, небеса, чи он вас злим словом,
Помишленнєм образив в розмислі здоровом?
Чи не так вам звикл мовить: «Неба небес пана
Пойте в хвалі, вам сличность од нього єст дана»?
— Чи на тебе не годне, сонце, глядів, справу
Дай нам: умів он богу з тебе міти славу?
— Повітрея, чи вас зле уживав, скажіте!
— Елемента, справтеся, мовте, не мовчіте!
— Земле, повіж, чи тебе он доптав негодне
З молодих літ доселє, скажи нам сьогоднє!
— Хто ж, хто знает до нього? Жаден з вас не скажет.
А чому ж так од всіх вас опущеннє стражет?
Так ли йому всі вдячность за його послуги
Оддаєте, будучи повинні, як други,
Задержати силами своїми здоров'є:
З друга ворог, з брата вовк,— староє послов'є.
— Чи вас, парки[10] (єсли-сте у бога такими,
В живот і смерть можними з силами своїми),
Образив чим? Над міру пиття і їдення?
Торував он зі всіх вас дорогу збавення.
— Клото, в перших срокгая, чому ж ся схилила,
Двигаючи дух його, чому-сь упустила?
— Безбожная Лахеси, а ти-сь його ниті
Не хотіла до конця статечне довити?
— Тиранськая Атропо, чому-сь перервала
Клубок віку живота, якоби-сь не знала,
Же нам много на його житлі залежало?
— Що вам його до смерті боронить пристало,
То-сте його видали, одвсюль опустили
І нам єсте, сестрички, в том не подружили.
— Чи що годного тебе, о сліпая смерте,
Рек, учинив? Могла би-сь вжди очі продерти.

Іж тот тебе ніколи не боявся, бачив,
Правда. Але так сам бог зезволити рачив,
Прейзрівши то од віку, нім ся в світ облуди
Дочасної, марної достав на всі труди:
«Кресу назначоного, терміну, години
Минуть трудно. Престаньте лямент той дитинний!»
— Не престанем і єще з жалем речем, Пане!
(Дуфаєм, же з того гріха не достанем).
Жродло, ріко доброти, недошлая бездно,
Доброє-сь все, як добрий, створив неізслєдно,
Напочатку нічого не дав-єсь нам злого,
Добрим зразу невинним чловіка самого
Учинив-єсь, хотів-єсь, же бить в добром добрий
Раю, світі жив, в доброть завжди бив-єсь щодрий.
В злості скупим, нищачи злії речі злого
Чоловіка, доброго для себе самого
Ховаючи, для добрих, як за віков старих,
Злії прудко гинули, добрії літ трвалих
Дознавали тисячами, міли за караннє
В поввіку смерть, з душею, з сим світом розстаннє.
О що тя твой коханий пророк і кроль, боже,
Просив колись, сльозами покропивши ложе:
«Хотяй біди (мовячи) щоденнії муки
Терплю, предся в поввіку боюся розлуки,
Не бери мя пред часом. Тот без часу сходить,
Которий, сам сходячи, другого не родить».
В раннєм віку заправди і наш отець милий
Зшов, хотячи видати з душевної сили
Церкві божой потомство духовноє, з роду
Умер, недозрілого, недошлого плоду.
Добрим нам бил. Доброго чому, добрий боже,
Взяв-єсь од нас без часу? Хто оплакать може?
Потребним бив. Чому ж в той нас, бідних, потребі
Не погадаєш, знаючи, же о земном хлєбі
Живі бити не можем, присмаков потреба,
Наук твоїх духовних, небесного хлєба.
На пожиток світа світ, все а все створеннє
Дав-єсь, пожиточного на наше збавеннє.
Чому-сь одняв? А звлаща, іж таких о мале,
Которії б так чесно, так побожне, стале
Жили, люд твой учили. О всесильний боже,
Судьби твоїх таємниць хто поняти може?
Отца, матку наболєй розказав-єсь чтити
Хотячому на землі довголітнє жити.
Чи наш отець родичов обоїх, по тілє
І по духу, не умів шанувати? Сміле

Мовим, же бив послушним, як Ісак Авраму,
Уставичне готов бив би в огонь і яму
На киненнє родичов, которих учтиве
Сам погребши, жив по них чисто, святобливе.
То тілесних. Духовних як цаловав сліди,
Неситим бив їх наук, їх цнот, їх бесіди,
Слова, шкрипта, образи, живот їх пред очі,
В мислі, в душу і в серце клав во дні і в ночі.
Ова згола зовсім бив добрим нам всім, світу,
А то ли юж доброго межи нами ніту.
Снать для злостій, для гріхов, за негодность нашу
Тот церковний учитель перед часом чашу
Смертную п'єт, без часу і в силах устаєт,
Домових всіх, подручних і нас напаваєт
Горкопам'ятливого пелинного плачу,
Оле плачу, ми плачем, а в плачу не бачу,
Доступим ли утіхи. Хто подставить міхи
Под зрениці крвавії? Не маш нам утіхи!
Повні доми, улиці болю, ох, стогнання,
Повні кути жалості, повні нарікання.
«Ах! Ах!» всюди по стежках. Церковнії стіни,
Би мовити уміли, плакали б одміни
Вдячно милих голосов, труби золотої,
Побожного прикладу з науки святої.
Чого учив, заїсте сам чинив пред всіми,
Без зависті, без гніву з обчими, з своїми
Жив на світі за світом, научив постити,
Дні святії, празники, чесно обходити,
На всеночних молитвах трвати нетескливе,
Хутне ходить до церкви, жити святобливе,
Гріхов сповідатися, таємниць Христових
Заживати [11] начастей справив бив готових,
Що у наших пред літи било неподобно,
На то душу і серце оддав всіх способно,
До того нас, як добрий, добре бив заправив.
Добрий боже, все сь то сам в нім, през нього, справив.
А того ж, так доброго, од нас одиймуєш,
Добрий боже, чому нас над міру фрасуєш?
«Для трьох причин пред часом добрий з світа сходить,—
Мовить мудрець,— зостальцєм горкій смуток родить:
През негодность невдячних». І ми признаваєм,
Же-сьмо його не били годними. Питаєм:
А могла ж бить одміна в нім? Тому не віру.
Гоненіє ль тяжкоє на правдивих віру
Повстать міло, а йому сь того оглядати
Не хотів дать? Умів он при вірі стояти,

Других утверждаючи, готов бив на рани,
Будучи раз о неї в'язеннєм скараний.
Єму-сь, боже предобрий, по його желанню
Дати рачив, нас єси зоставив в вздиханню,
Його-сь душу од смерті вічної ізбавив,
Нас-єсь повседневної всіх смерті набавив!
Очі його з сльоз плачу визволив-єсь, кролю,
Нам початок до плачу, початок до болю
Учинив-єсь. А ноги його з послизнення
Увольнив-єсь. Певен єст свойого збавення
Пред тобою, пред твоїм маєстатом в небі.
Будь милостив, боже наш, і нашой потребі
З його молитв. Леч, боже, хто может поняти
Судьби твої? Мисль наша мусить в них устати.
Його душа, як пташок, од тенет таємних
Ловцов ушла, порвала сіті засад земних,
Нашла собі мешканнє, голубиця тиха,
Гніздо в небі. Леч наша, ах, терпіла лиха,
Од дня, часу розстання душі його з тіла,
Так єст смутна, жеби з ним умереть воліла,
По утраті вдячного його сполкования
Не устаєт в жалоснім ляменті гукання
На дереві зелених утіх не сядаєт,
Водою ся мутною жалю напаваєт,
На остаток іщучи конець плачу дати,
Прагнет вічне при тобі в опоці зостати.
Леч, о боже милості, боже злітовання,
З жалосного не рач ся ображать стогнання.
Не можем ся утулить, не можем забити
Його, тебе зо всіх справ годні похвалити.
Тяжкий в том боль, трудная до згоєння рана,
Таємниця розумом людським не подана,
Що-сь то у нас под сесь час на вічний жаль справив,
Же-сь нас, сирот убогих, в хліб слова зоставив?
Як їх много на світі, що смерті жадають,
А вжди її в старості згрибілой не мають,
Не суть тобі, ні собі, ні людєм, ні світу
Потребними, згожими, єднак смерті ніту,
Сто літ і больш в сліпоті, в глухоті другії,
В ослабенню сил члонков тягнуть літа злії.
— Се-сь чтирдєсту од роду не дошов зуповна.
Оле, смерте срокгая, то же-сь неумовна,
Неумовна і сліпа. Чому-сь на нас радній,
Люб одного, люб кольку, не зострила снадній
Коси свої, з'ядлая, на жони, на діти,
Которим смерть за живот, некгде ся подіти,

Тяжар землі незгожий, хліби дармо псуєм,
О жалості, о болю, тепер тебе чуєм.
— Тепер знаєм, як била солодка і смачна
Манна його науки, ах, душе невдячна,
По утраті доброго доброть познаваєш,
Рада би-сь му тепере, прожно ся змагаєш.
— По забиттю баранка вонтроби ядали,
Живого ся жидове пальцем дотикали.
Так по смерті пророков їх письма науки
Вспоминати почали, читать брати в руки!
Вспомнім і ми, леч не в час, його напомнення,
Поднебенню нашому горкії збридзення,
Апетиту клямного, з сумніння заразн,
Іж нас громив, одтинав душевнії сказн:
Наметності, налоги, духовнії трвоги,
Тлумив, губив прилоги, просто до дороги
Збавенної провадив.— Боже, що-сь ударив,
Же-сь нас з мисльми нашими так сродзе повадив,
Же ся згола одняти їм ні утулити
В жалю своїм не можем? Що ж далей чинити?
Плакать смутне, а в плачу знову к тобі слово?
Рекл-єсь бовім просити з вірою: «Готово
Все у мене найдете».— Біда ж нам! Чи мало
Плачу, прозьби, сльоз, лкання од церкви бивало
За живота хорого по Давидську праві?
Судьби твої, боже наш, дивні і в той справі.
Аврааму для п'яти перед літи, пане,
Хотів-єсь дать в Содомі [12] своє змилуваннє.
Чи не било при нашой церкві п'яти, боже,
Справедливих, з которих одні своє ложе
Струменем сльоз гарячих вночі омивали,
Другії сна в тескниці очом не давали,
А вжди-сь то все як творець предивний пребачив,
В прозьбах наших подобно-сь зесволить не рачив.
Ісусові Навіну, на битві з чужими
Будучому, под вечор з променьми своїми
Сонцю над біг врожоний розказав-єсь стати [13],
П'ятнадцять літ кролеві рачив-єсь придати
До живота, для панства і для поліпшення.
Промисльнику добр наших, людського збавення,
Владцьо смерті, живота! Слушне б і Леону
Под час войни противних схизми Гедеону [14]
На схилку літ і світа єще посвітити
Должей троха, поки би мог викоренити
Злості з серця озяблих, поки би направив
Житло наше, до віри кгрунтовне заправив,

Ови єще хоть п'ять літ досить би-хмо міли,
Далей би-хмо о твою ласку просить сміли.
Не постав нам, боже наш, за гріх нарікання
(Жаль наш мовить), не кар нас з такого бадання:
Боячимся синовсько тебе, творця-бога,
В довгий живот певная бивала дорога.
Хто над нього пристойній, приліжній і милій
Тебе любив, дивився твоїй чудной силі?
Ти сам серця скритості чловічії знаєш,
Члени, мозкги, внутрності, кості проникаєш!
Відать рачиш о його подвигах, о потах
В ночнодневном стоянню, о працях, роботах,
Як в винниці церковной, з пастви повірения,
Всіх нас, своїх, свойого впрод шукав збавення.
Якоє он о нищих, убогих стараннє
Мів, о вдовах, маючи і сам вихованнє
З жебранини нендзної. Гроша не брав в руки,
О ялмужну при дверєх не терпів докуки,
Хто попросив, казав дать остатнюю шату,
Копу разом і що мів упалому брату,
Мів в реєстрі в пам'яті всіх бідних, зболілих,
Слав, навіжав щотидень вдов, осиротілих,
Кгди рек шафар: «Не маш що!» — дивився невірі,
Ялмужнику подобне Іоанну[15] в той мірі
Так бив щодрим. А вед же голоду ніколи
Не узнали, братія, з так доброї волі!
А того так доброго, боже вічний, хвальцю,
Огороду свойого і добр твоїх справцю,
Взяв-єсь од нас. Єсли же для лічби чинення?
Вилічався он щодня з свойого сумнення.
І нас к тому провадив, аби-хмо впрод спання
З помислов, з слов, з учинков чинили бадання.
Єсли будеш рахунок з нього за нас брати,
Для його цнот, молимся, не рач нас карати,
Бо бив добрим шафаром, урядником вірним,
В дарах твоїх бив гойним, в строфованню мірним,
Знав час, міру, особу, кому коли хлєба,
Кому м'яких потравок легких било треба.
А тому так мудрому строїтелю, боже,
Пред часом смертельноє дав-єсь услать ложе
Елементом, живелом, попрядухом ниток
Сил душевних, тілесних. А що ж- за пожиток
З умерлого, боже наш? Зали может хвалу
Давать тобі? — Живим єст, видить мою славу
І молиться за вами. Бо пред ним, уснулим,
Святим моїм за родом, о собі нечулим,

Сприкрилося просити. Нового причинці
Потребують давнії до мене безчинці.
Не тискуйте, абовім он ваші потреби
Одправуєт, готуєт на ваш голод хлєбы
В землі живых обфітой, а для наповнення
Лічби з віков презраних подняв смерть уснення.
— О єсли так, боже наш, мній плакати будем,
Його, себе в молитвах нікгди не забудем.
— Отче, отче, потщися (поневаж єсь в славі
Святих божих) міть печу о нас. О забаві
Сьогосвітній відаєш клопоти, фрасунки,
Знаєш біди, утиски, припадки, трефунки,
Бив-єсь з нами, над нами старейшинство в духу
Духовних справ маючи. Добрую отуху
При надії маємо, же нам больш поможеш
Молитвами своїми, в бідах нас вспоможеш.
Причиняйся, молися, молімся о стаді
Своїм, чині церковном, о домовом раді
І о нашом пристрастном дочасном мешканню,
О збавенні, аби-хмо по рихлом везванню
Били годні містечка, хотяй под стопою
Ноги твоєї, в небі бить навік з тобою.
— Амінь, амінь! Рач то дать, боже милосердний,
Просить тебе кгмін нищий, люд у світа бєдний,
Тот нагробок кладучи пастиреві стада.
— Умер отець, опекун, убогих одрада,
Живет з богом, живет бог, вишній оборонця,
Тот нам не дасть в том жалю гинути до конця,
Дасть і слову інструмент, оному подобний,
Міймо віру божую, пан на все способний,
Не дасть вірним над силу покуси терпіти,
Не дасть, вірте, духовним голодом нам тліти,
Видасть з скрині небесних таємниць, з спіжарні
Духовної, пастиря стаду до овчарні,
Випустить нам фенікса [16] з арки свої певне,
Дасть лебедя. Час престать нарікати ревне,
Час заволать: «З вечора напав на нас смуток,
З рана радость настанет». Тот одміни скуток
Будет з бога, в правиці найвищої сили.
— Яко-сь хотів, так стало, о пане наш милий,
Ім'я твоє святоє нехай ся в нас славить,
А що тобі — нам любо, за дній наших справить.

ГОЛОС ОТЦЯ ДО СИНОВ

— Що то за плач, братія, наймильшая в бозі?
Що за лямент? Що за гук? Дивно мі той трвозі
«Уви, уви!» По ком то? По ком тоє горе?
З уст жалосних? По ком сльоз обфітоє море?
Зали по мні? Не слушне, російський народе [17],
Нарікаєш, стискуєш о моїм одході!
Я-м ся смертю на живот не ровно дорожчий
Над світ хутнє одмінив, хотяй не дошовши
Літ зуповних. Добре так. Смерть тая пожрала
Живот марний, мні вічний путь уторувала
Конець сього бідного, утішного вступом,
Що світ маєт, міть может, єсть робацтву лупом.
Щасливий, хто пред смертю смерті дознаваєт,
Бовім смерті для смерті в смерті не міваєт.
Не довго-м жив, мовите? Пробог, досить много
На сесь побит дочасний і того лихого.
Аби теж хто жив сто літ, один день жив певне,
Не тот живет, хто живет на світі мізерне,
Леч хто свято, побожне живот свой провадить,
Тому нікгди смерть, як сон помірний, не вадить.
Житло наше на землі ровно комедії,
Альбо рачей жалосной світа тракгедії.
За одняттєм личини, що бив крольом, паном,
По-старому ковалем, шевцем, цімерманом.
Вийдет дух наш, али ж ти — труп земний, труп гнойний,
Гнюсу, робацтва, мерзячки і бридкості повний.
Мало вчасне погодне на морю пливаєт
Которого штурм носить, фаля заливаєт,
Кресу заміроного порту не доходить,
Часом, одколь одступив, в том же місцю бродить.
Хто довго жив, а зле жив, доброго нічого
Не учинив — мало жив, а бив барзо много.
Перестаньте тих плачов, туги занехайте,
Душі моїй для своєї любий покой дайте.
Довго жити за муку справедливий маєт.
Хто ж з розумних, побожних смерті не жадаєт?
Хто в огнилом похилом дому жить зезволить?
Хто ся сміле до нього на мешканнє склонить?
Кгди обачить, а оно стіни уступують,
Дах сиплеться, фундамент, філяри фалюють,
Балки трещать, а весь дом зовсім упадаєт —
Хто з розумних в таковых руїнах зостаєт,
А не рачей біжить вон, забивши і хлєба?
Весь світ, земля хвіється, вонтпить непотреба,

Же упадет невдовзі, а його руїни
Конець віку єст знаком, не волос сідини.
Знаком валки внутрнії, постронних погрозки,
Знаком полон, в'язення, кайдани, поврозки,
Которими не только християн погане,
Леч, що тяжче, свої своїх, християн христяне
В'яжуть, в'язять, кров точать. Пойзри на сусіди,
Що ся дієт, якії зо всіх сторон біди.
Плачет наша братія, доставшися в руки
Врага креста Христова [18], і то не без муки.
Домовії неснаски, ненависть терпіти
Од свойого своєму — близький конець, діти!
Розкош, збитки, лакомство, сваволя, неміра —
Всіми тими остриться смертная секира.
Ти сам, боже всесильний, рач забічи злому,
Не дай дознать напасті з християн нікому,
Розкажи пса дикого ув'язать при гробі
Своїм [19], врага кождого, в мамлюцькой особі [20].
Яко би все християнство, яким-кольвек складом
Порознення в визнанню, ставши твоїм стадом,
Било вольно од страху, од слуху, од трвоги,
Огня, меча, нещастя, поламали злих роги.
Уйми гнів свой правдивий, гнів срокгий, гнів панський,
Рач вивищить в том панстві народ християнський.
Єсли хто з них, як чловік, заслужив на рани,
Руки твої розчкою нєх будет скараний,
По-отцовську, в милості, а не в розгніванню,
Под час світа руїни і вже при сконанню.
Але мі час до дітей, до братії знову
З напомненнєм, з прозьбою обернути мову,
Жеби старость, сивизну облудного мира
Вислідивши, дознали, же вже і секира
З давніх часов остриться, єст в корень утята
(Неплодному дереву в огні мук заплата),
І жеби в нім юж далій жити не хотіли,
До отчизни з вигнання охотнє ся міли.
До отчизни, дітоньки, квапиться потреба.
Не хочете ль для землі утратити неба?
Я-м рад, же-м ся повторе вирвав з біди, мовлю,
З нендзи світа, в которой повно страха, молю,
Повно біди, которим на том стопню стану,
За всіх винен будучи лічбу здавать пану.
По ввесь тот час на столку ног подпилованих
Сидів-єм, ах, на дощках помосту зламаних:
Подо мною дол, в нім стос дров смоложаристий,
Над шиєю на ниті меч висів сталистий,

З обу боков з страшними влочнями рицері,—
Хто ж би мене щасливим намінив в той мєрі,
Би і їсть, пить, розкоші заживать казано,
Музикою труб, бубнов хуті додавано,
А на том би сходило, же ся рушить згола
Страшно било, достаться на смертнії кола?
Стольком живот кождого, в елементах рабих,
Слизький біг, ход, поступок, в павиментах слабих
Скоро кого опустять — страх ями, страх муки
Огня, з боку рицеров, в тиранськії руки
Тіла, світа, дьявола, а меч божий з неба.
О злий живот на ниті! Помислить би треба,
Хто ся з живих на землі фундувати смієт,
Розкошувать, подносить брви, що світ умієт.
Би набарзій утіхи світнії на сміхи
Подбияли бубенка, ніт на нім утіхи,
Ніт одради, боязні повно, бід, стогнання,
На кождоденний потоп, на смерть ожидання,
Як в округі, срокгими валами розбитом,
Од шифара без стиру, без жакглю забитом.
А хто ж, пробог, зволить в том кораблю плити?
Хіба однюдь которий не захочет жити,
Сидіть в небі, на стольці кролевськом, безпечне,
Без боязні одміни, на вік віком вєчне.
Дайте ж покой, прошу вас, больш мя не турбуйте,
Собі очю, голови, умислу не псуйте.
О умерлих не тужить письмо научило,
Азажте мя згубили, же вам плакать мило
Без престанку? Прошу вас, браття, перестаньте
Мене плакать, рачей ся до бога удайте
На молитви о собі, бисьте біг короткий
Тут пелькгримства свойого збавенними сродки,
Як до селє і чулій, при обоєй славі,
І небесной і земной, могли кончить, в справі
Житла святобливого, жеби вам сам з неба
Дав такого пастиря, якого потреба
Церкві його, през його зобраному стаду
(До чого теж і я вам даю тую раду,
Жеби-сьте ся на його презреннє спустили,
А кого он укажет, щире улюбили,
Опустивши старії звичаї, налоги,
Которії зстручають з збавення дороги).
А на жниво зо всіх мір, зо всіх сторон стале
Дозрілої пшениці для зебрання в цале
Роботника чулого зеслать рачив скоро,
При котором би всім вам во всім пошло споро

З серпом наук правдивих, не з везглов'єм слова
  Под локті душ [21]. Ку тому (з прозьбою к вам мова)
Пам'ятайте мой побит, мой одход за вдячне
  Приймовати од бога, самі жити бачне.
Над все теди впрод очом, фортці злих згинення,
  Волі, устом, язику смілого мовення
Не давайте, а уші тернєм од слов прожних
  Затамуйте, всі смисли страхом казній грозних,
Узбройтеся вірою, данною од віка
  Вам од бога, од церкви, а всього чловіка
Внутрнього і зверхнього духом одновляйте,
  Цілком себе на службу богу оддавайте,
Руки в діла добрії уготовте, ноги
  На проповідь до віри, на довгость дороги
По одейстю на он світ, на терпливость злого
  В гоненії для церкви, для Христа самого,
Будьте духом, умислом і тілом здорові,
  Зовсім на смерть по нендзі дочасной готові.
Багатії, багатством купуйте збавеннє.
  Убогії, з убозства мійте поліпшеннє.
Ов шафаром од бога, сесь тому дорога
  През опатрность до неба, а обої з бога.
Недостатній, так мнимай, же тя тим скарано
  За негодность, на пробу, багатства не дано,
Видячи злость, неправду в серці твоїм тайне,
  Що би-сь певне в могустві мог виповнить явне.
Души твоїй Христос-бог в том забічи рачив,
  Жеби-сь його для земних богатств не пребачив.
Не стискуй же, не тужи, зноси крест свой скромне,
  Пошемреш ли на бога, на щастє упорне,
І тут в нендзі зостанеш, і там небо стратиш,
  Знесши скромне, убозством пришлий світ заплатиш.
Можний, в копу так держи, же ть бог дав убогих
  На поправу, на окуп злостій твоїх многих,
Не ти для убогого, для тебе убогий
  Посажон єст од бога пред дом твой, пред ноги,
Жеби-сь свої виступки щодробливим датком
  Змазав, гріхи окупив ялмужни достатком.
Всім то мовлю, заровно слузі, як і пану,
  Обоєй плті кондицій вшелякого стану,
Аби-сьте ся зо всіх сил о чистость сумнення,
  Души, тіла старали, зичачи збавення
Своїм обчим, щасливих радою вспирали,
  Жеби з гори багатства тяжко не упали,
Вспомагали убогих помоччю рятунку,
  Жеби в розпач не впали з нендзи од фрасунку.

А найпервій, млоденці, до вас моя мова,
Пам'ятайте на мої зичливії слова,
Яко-м ся я в вас кохав, яко-м вас до цноти
Заправовав, додавав в побожность охоти,
Яко-м громив розпусность, п'янство, злость, сваволю,
Би-сьте тому дикому коникові в полю
Широко престронного омильного світа
Не давали вергати, а на свої літа
Молодії, на силу, на розум, здоров'є
Не уфали, помнєчи на оно послов'є:
«Смерть у зуби не глєдить». Больш скурок телячих
Переробять кгарбарі, ніж волобидлячих.
За сонцем тінь, за кождим смерть дибком чугаєт,
А з нас на нас оселки до коси шукаєт.
Непевний день, певна смерть, а іж о годині
Не відаєм, так живіть, як умереть нині.
Готовості молитва в трезвості а в вірі
Кождого з вас научить, кгди ся в слушной мірі
П'яддю стану свойого мірячи побожне
В поволанню жить, служить будете острожне,
Давши богу божоє, зверхності повольность,
Родичом честь, зичливость пану, правду, скромность
В шатах, в питтю, в їденню, боячисє бога
І тих дверей, гдє низько през порог дорога.
Больш для слави доброї, ніж з мусу, з боязні,
Добрий з цноти не грішить, злий з постраху казні.
Того всього аби вас Христос-бог ізбавив,
В душах ваших побожность, святобливость справив,
Жеби-сьте ся, яком рек, на світ не садили,
Собі, пану, богу впрод в простоті служили,
Од голуба щирості, од овці покори
Позичали, мудрості од ужа, не скори.
Що все снадне, з помощю всесильного, справить,
Хто в сей марной облуді не будет ся бавить,
А тим світом, як конем, на день узичоним,
Робить будет, як Нілом, гадом загущоним,
Омерзиться, утечет, ледве концем пальця
І язика ткнувшися, потопчет зухвальця,
Як лихваря спросного, котрий звик брати
Одним око, слух, руку, ногу усушати,
Другим цілком забирать живот і здоров'є.
О, бідажку, так нам з ним товаришство злоє!
Головним єст, окрутник, противником нашим,
Товаришом невірним, хотячи бить старшим
Над душею нашою, трапить нас уставне
Роботою, покою противиться явне,

З добр, з добитков, з праць наших кгвалтом обирает,
А сам нікгди нічого доброго не мает,
Добрим страшон, злосливим ласкаве ся ставить,
Назбить щодрим в чужих, сам ляда чим ся давить,
Автор злості, сваволі, тираном на цноти,
Своїм в клямстві похлібством додает охоти,
Обчих к собі чачкою штучне завабяет,
Всіх вшеляко зводити не переставает,
Славу змерлих скрадает, живих з неї лупить,
Дармо берет, ціною нічого не купить,
Зо всіх лічбу збирает, а сам ся нікому
Не справует, як Баро. Біда тому дому,
Той господі в проїзді, где господар клямця,
Злодій, збойця, вшетечник і явний потварця,
Біда і тим, хто би з ним хотів накладати,
Відаючи то о нем, на ночлег в'їзджати.
А хто ж, прошу, з вас того до світа не знает,
Іж он завжди весь, зовсім марностю воняет,
«Марность, прожность под небом все, що око видить»,—
Мудрець мовить. Хто ж ся ним з християн не збридить
Зезволеннєм, умислом з нього уступует,
Хто в нім живет по тілі, духом не сполькует,
Компанії з ним складу не мівает справи,
Такий в небі вічної доступует слави.
Которая аби вас, російський народе,
Всіх поткала, бог дай так по моїм одходє.
Віра, правда, побожность, святобливость [...] *
Як од віков, за мене, межи вас [...]*
Жеби з душі вашої озяблость, недбальство
Од тіла гріх, хороба, од бруха обж[ирство]
Уступило, од домов вашого мешкання
Незгода, свар, немилость, з границь панування
Кроля-пана наїзди неприятель, здрада,
З міста фальш, неправда, вшелякая вада,
Во всіх справах немірность, непостереженнє
Побожності, пожитку, чєсті зневаженнє.
Все то згола огулом нехай проч уступить
З душі, з тіла, з сел, з домов, нехай вас заступить
Ангел, певний проводник, чулий сторож в богу,
Укажет вам простую до неба дорогу,
Зратует вас од риби, з пащек біса-світа [22],
Уяснить вам взрок внутрній, а пан в ваші літа
Дасть свой покой, дасть згоду, преложоним в радє
Чулость, печу пастиром о розумном стадє.

* Дефект першодруку.— *Ред.*

В послушенстві зе всходу, где початок вері
В Христа-бога, збавенню одтвороно двері,
Одкуль звізда трьом віщком Христа означает [23],
Одкуль сонце біг звиклий зрана зачинает,
Одкуль Христа повторе прийти ожидаєм,
Хвалить бога, же одтуль духовенство маєм.
Того ся всі держіте, не вступуйте кроку
До остатнього тху духа, очей ваших змроку;
При том стале стоячи, до згоди з другими
Так ся мійте, як усти апостол своїми
[І Христос-бог на] учив, шукайте покою,
[...] * можна зо всіми, больш єднак з собою.
[...] * і вірноє подданство чиніте,
Преложоних прикладов добрих ся учіте,
Самі себе во всім всі зо всім в дозор богу
Оддавайте, шествуйте тісную дорогу,
Ведучую до царства небесного миле,
Где самого всіх творця і ангелов в силє
Обачите. Тому вас і я полецаю,
А тим мой день остатній, мову замикаю.

ЕПІТАФІОN

Тута зложив кость в тілє
Муж праведний, ач сміле,
Смерте, береш, що ть дано,
Не озьмеш больш, заслано
Пред тобою до неба,
Где жив, там бив, так треба.

З землі мертвих, з вигнання,
По пелкгримстві, з мешкання
Мізерного, в палаци
Небеснії, по праці,
На розкоші одходить,
В землю живих заводить

Мислі наші. Рукою
Держить квіток, другою
Книгу, там же кадило.
«Так умереть мні мило»,—
Мовить до нас. Як к богу
Жертва святих дорогу

---

* Дефект першодруку.— *Ред.*

Берет. Живот нетрвалий
Значить тот квіт опалий,
Книга чистость сумнення
Кажет міти, збавення
В добрих ділєх чекати,
За ним в небо ступати.

Тіло його дол земний
Покриваєт, незмєнний
Квіток души у бога.
І нам там же дорога
З його молитв готова
Єст запевне, дость слова.

Касіян САКОВИЧ

ВІРШІ

НА ЖАЛОСНИЙ ПОГРЕБ ЗАЦНОГО РИЦЕРА ПЕТРА КОНАШЕВИЧА САГАЙДАЧНОГО [1], ГЕТЬМАНА ВОЙСЬКА ЙОГО КОРОЛЕВСЬКОЇ МИЛОСТІ ЗАПОРОЗЬКОГО, ЗЛОЖОНІЇ ПРЕЗ ІНОКА КАСІАНА САКОВИЧА, РЕКТОРА ШКОЛ КИЇВСЬКИХ [2], В БРАТСТВІ, МОВЛЕНІЇ ОД ЙОГО СПУДЕЙОВ НА ПОГРЕБІ ТОГО ЦНОГО РИЦЕРА В КИЄВІ, В НЕДІЛЮ ПРОВОДНУЮ, РОКУ БОЖОГО ТИСЯЧА ШЕСТЬСОТ ДВАДЦЯТЬ ВТОРОГО

НА ГЕРБ СИЛЬНОГО ВОЙСЬКА ЙОГО КОРОЛЕВСЬКОЇ МИЛОСТІ ЗАПОРОЗЬКОГО

Кгди мензства запорозцов кролеве дознали,
    Теди за герб такого їм рицера дали.
Который ото готов ойчизні служити,
    За вольность її і свой живот положити.

І, як треба, землею альбо тиж водою —
Вшеляко он способний і прудкий до бою.

«Не вѣсте ли, яко властелин
велик паде в сій день въ Ізраили».

[Друга Книга Царств, гл. 3, ст. 38]:

ПРЕДМОВА

Зацне сильному войську його королевської милості Запорозькому ласки божої, доброго здоров'я і щасливого над неприятельми отчизни звитязтва з несмертельної слави набиваннєм автор, од в тройці єдиного бога, зичить.

Вірность подданих против пану то справуєт,
Же їм, що найбольшого єст в людєх, даруєт.
Найбольшую реч межи всіми сужу вольность,
Которой в стосуванню уступуєт годность.
Того мі посвідчити могуть всі створення,
Которії з натури прагнуть свобоження.
Золотая вольность — так її називають.
Доступити її всі пильне ся старають.
Леч она не кождому может бити дана,
Только тим, що боронять ойчизни і пана.
Мензством її рицері в войнах доступують,
Не грошми, але крв'ю ся її докупують.
Войсько Запорозькоє вольності набило
Тим, же вірне ойчизні і кролюм служило.
Кройники о їх мензстві старії писали,
Як оні неприятелей ойчистих бивали,
Морем, сухом, частокроть пішо, і тиж конно,
Хотяй ся неприятель їх убирав збройно.
Плем'я то єст з насіння оного Яфета,
Который з Сімом [3] покрив отчії секрета [4].
За Олега [5], росського монархи, пливали
В човнах по морю і на Царград штурмували.
Їх то продки з росським ся монархою крестили
Владимером [6], і в вірі той статечне жили.
При которой і оні так стоять статечне,
Же за ню умирати готові конечне.
Бивали межи войськом тим князі і пани,
З которих виходили добрії гетьмани.
Яким і тот їх гетьман, Петр Конашевич, бив,
Который справ рицерських дільностю всюди слив.
О Войську Запорозьком кождий может знати,
Як оно ойчизні єст потребно, уважати.
Україна тим войськом вцале зоставаєт.
А где запорозцов ніт, татарин впадаєт.

Сідками того суть — ох — міста подольські
    І краї подгорські, аж тиж і белзські,
Где много паганин крве християнськой розляв,
    А живо позосталих тих в неволю забрав.
Козак, не маючи ні зброї, ні шишака,
    Стигаєт татар, би могл допасти лошака.
Чинить здров'ю своєму часто одваження,
    Би только невольник могл міть висвобоження.
Прото, которії би хотіли вотовати,
    Жеби їх знести альбо туркові видати,
Теди певне в тую ж би, як овці, сіть впали,
    Кгди би своїх сторожов-псов вовком видали.
Оні ойчизні нашой суть обороною,
    Од татар поганих і турков заслоною.
Але юж до вас мову мою обертаю,
    Зацноє рицерство, всіх вас напоминаю,
Абисте в вірі своїй святой моцно трвали
    І вірность кролю-пану во всем заховали,
За которую вольность вам єст дарована,
    Же, проч самого кроля, не маєте пана.
Од вшеляких податков і судов вольними
    Єстесьте заслугами своїми годними.
Тую вольность за клейнот дорогий ховайте,
    Заслугами своїми єще причиняйте.
І ти, днешній гетьмане, зацний Олефіру [7],
    Щасливе справуй войськом тим а ховай віру
Богу і народові тиж християнському,
    Чим будеш завше страшний племеню поганському.
І з тим рицерством слави доброї набивай,
    А мене в ласці своїй зо всім войськом ховай.
Которому книжечку тую офірую
    І под іменем всього войська в друк дарую.
І що ся тут на славу гетьмана писало
    Петра Конашевича, на вас ся стягало.
Кгди ж гетьман не сам през ся, леч войськом єст славний,
    А войсько тиж гетьманом, довод то єст явний,
Гетьман без войська що ж єст, войсько тиж без нього?
    Згола нічого не єст єдин без другого.
Реч кончачи, творцю вас, богу, полецаю.
    Щасливого звитязства завше вам жадаю.

Вашим милостям, моїм вельце ласкавим паном
і добродійом, всьому рицерству
його королевської милості Запорозькому
унижоний і зичливий слуга і молитвенник,
многогрішний інок Касіян Сакович,
ректор школ Кийовських, проповідник слова божія

ПЕРВИЙ СПУДЕЙ

Єст для чого гойнії сльози виливати,
Серци, усти і шатми жаль свой освідчати,
Бо ото смерть горкая невчесне порвала
Славного рицера, з котрого похвала
Кролю-пану і речі посполитой била,
Бо його слава в многих краях земних слила.
Славноє войсько годно такого гетьмана,
Который пильне стерег честі свойого пана,
Умів мудре тим сильним войськом керувати,
Доброго любив, злого зась звикл бив карати,
Для того ж і звитязства часто доказовав,
Же карность з послушенством в своєм войську мівав.
Пильне он того стерег, би война з християни
Християном не била, леч только з погани.
Которих он водою і сухом воєвав,
І плінних християн з моці їх видирав.
Слушно о том гетьмані каждий держать може,
Же бив правий гетьман, дай му вічний покой, боже.
За великую собі мів то нагороду,
Кгди з неволі визволив кого на свободу.
Кгди ж война для тих только причин мает бити,
Себе од кривд і іних так же боронити.
О цний гетьмане, славний в людєх по всі віки,
Нехай тя приймет Христос в небеснії лики.

Стефан Почаський [8]

ВТОРИЙ

Милость в серцю палает, як мовить Сенека [9],
Ведлуг времені праве каждого чловєка.
В потіхах з приятелем спольне ся радует,
А в противних зась речах споль з ним ляментует.
Тая по своїх милих тескнить, хоть не рада,
Утративши милого друга альбо брата.
Тая великого нас жалю наповнила,
Кгди през смерть того мужа од нас оддалила.
Который своїм мензством слинув во всіх краях,
В татарських, турських, наветь і в повночних странах.
Не раз он громив орди татаров на шляхах
І загони їх разив в великих оршаках.
Дознав моці рицера того турчин сильний,
В том тогорочном бою [10], як то бив муж дільний.
Же в малом почті своїх турським многим полком
Менжне спирав, поганським роз'їдлим вовком,

За ойчизну менжне ся їм заставляючи,
Здоров'я свойого намній не охороняючи.
Волів сам, як Кодрус [11]-кроль в Атенах в Греції,
Смерть поднять, би ойчизна только била вцілі.
Кгди ж лепій єст стратити живот за ойчизну,
Ніжли неприятелю достать ся в коризну.
Кто бовім за ойчизну не хочет вмирати,
Тот по том з ойчизною мусить погибати.
Цний Сагайдачний волів сам рану подняти,
Ніжли би поганину християн видати.
Од которої рани ото умираєт,
Але слава і мензство його зоставаєт.
Так, як спартанського кроля Леонідеса [12],
Который менжне кроля войовав Ксерксеса.
Шестьсот только з собою рицеров маючи,
Впав з ними, Ксерксово войсько рубаючи,
Которого по п'ять кроть сто тисячей било,
Леч од шестьох сот двадцять тисяч го убило.
Там же і тії шестьсот на пляцу зостали,
Але ся живо поймать нікому не дали.
Которих мензство будет так довго слинути,
Поки в своїх берегах Ніл будет плинути.
Таким способом рицер слави набиваєт,
Кгди ся з неприятелем менжне потикаєт.

Петро Созонович Балика [13]

ТРЕТІЙ

По прожну фрасуєт ся всяк живий чоловік,
Поневаж короткий єст його на світі вік.
Багатство, мудрость, слава, сила — все проходить,
Нічого ся трвалого в мирі не находить.
Що можем в том рицеру нашом оглядати,
Же так, не інначей, єст, лятво узнавати.
Цили он не мів сили, здоров'я і грошей?
Не бив ли славний, менжний, на тілі хороший?
Цили не мів докторов на свою хоробу?
Леч на смерть ніт лікарства, оддається гробу.
Чловєк, як тінь, сон, трава, як цвіт ув'ядаєт,
Наг ся родить, наг сходить, все ся тут зостаєт.
Видиш, як мир і похоть з світом преминаєт,
А творяй волю божію вічне пребиваєт.
Учімо ж ся чужими приклади карати,
Лакомства і злих діл пильне ся варувати.
Кгди ж нічого спросного не внійдет до неба,
Поки ся не очистить душа, як потреба.

Іоанн Сакович

ЧЕТВЕРТИЙ

Ідеш од нас, гетьмане милий,
Короні той вельце зичливий.
Крв'ю обляний, пострілом турським,
Кончиш живот, вироком бозським.
Сміле ойчизни бороячи,
Здров'я за ню покладаючи.
Єднак потомним віком слава
Вічная по тобі зостава,
Котрої-сь набив своїм мензством,
З славним запорозьким рицерством,
Котрого-сь вожем бив славним,
Неприятелюм ойчизни страшним.
Докончив-єсь на землі бою,
Одпочинь же в вічном покою.
По тих земних трудах і працях
Відхни собі в горніх палацах,
Которих-єсь собі пожадав,
Добрими діли їх набивав.

Фтеофілакт Іоаннович,
бурмистрович київський

П'ЯТИЙ

Я тиж вам хочу кілька прикладов вказати,
Яко ся звикли люде на смерть готувати,
Розмаїтії собі побудки чинячи,
Гроби, труни, надгробки пред смертю рядячи.
Що не только чинили самі християне,
Але тиж із невірних многії погане,
Аби таким способом на смерть пам'ятали,
До неї ся добрими ділі готували.
Філядельф [14], кроль єгипський, би на смерть пам'ятав,
Образ її при своєм столі завше мівав,
При котором голову якого мертвого
Кладено і волано на кроля живого:
«Познавай,— мовляв,— кролю, чия то голова?
Прийдет тот час, кгди будет такая ж і твоя,
Которую, снать, так же будуть вказувати,
Єсли кролевськая єст, будуть узнавати».
То чинив Філядельф-кроль і його дворяне.
Що ж на то рекуть нинішнії християне,
Которії в розкошах вік свой проважають,
На смерть, суд, пекло, царство мало пам'ятають?

Іоанн Тарнавський,
протопопович київський

ШОСТИЙ

Кгди кгрецькії цесарі на панства в'їжджали,
Теди їх всі з тріумфом в місто впроважали,
Довгощасливого їм царства віншуючи,
Розмаїтії дари їм офіруючи.
Тим тиж часом мулярі до них приходили,
Розних мармуров штуки пред них приносили,
Питаючи: «З якого би-сь собі мармуру
Казав уробити гроб, вельможний наш цару?»
То чиняно цесаром в Константинополю,
Аби завше в пам'яті міли божу волю
І щастю того світа жеби не уфали,
Але на смерть каждого часу пам'ятали,
Відаючи, же того світа честь, і слава,
І багатство проходить, як тінь, сон і пара.

Фтеодор Скаревський

СЕДМИЙ

Северус [15]-імператор за живота казав
Собі труну зробити і в нюй ся укладав,
Оную цалуючи і облапляючи,
Так до оної труни своєї мовячи:
— О труно, як же мушу в тобі ся змістити,
Що ся не могу всього світа наситити?
Ти мя замкнеш своїми чотирма дошками;
Который тепер владну многими краями.

Леонтій Балика,
бурмистрович київський

ОСЬМИЙ

Салатин-кроль, много панств на собі маючи,
Тот, хоробою зложон смертною будучи,
Казав свою кошулю возному носити
По місту Алькаїру [16] і так голосити:
— Ото кроль так великий, много панств маючи,
Тую только кошулю возьмет, вмираючи.
Годний то приклад, би-сьми нань всі пам'ятали,
Же тиж з собою только возьмем, уважали.

Ієремія Ставровецький

ДЕВ'ЯТИЙ

Філип, кроль македонський, отець Александров,
Тот, подбивши под свою моць многих монархов,
Жеби ся щастям тогосвітнім не вивишав
І за несмертельного царя не почитав,
Казав єдному з своїх пахолят входити
Щодень к собі на впокой і тоє мовити:
— Пам'ятай, кролю, же-сь єст чоловік смертельний,
Прийдет тот час, же будеш в землю погребенний,
Будуть ся кості твої по землі валяти,
Єсли суть царськії, ніхт їх не будет знати.
Що по тім Діокгенес [17] на око указав,
Кгди го Александер-кроль [18] межи костьми застав,
А он кості умерлих людей прекидаєт.
— Що то,— мовить,— чиниш? — кроль його запитаєт.—
— Шукаю,— мовить,— отця твойого голови,
Леч не могу познати ні руки, ні ноги,
Все ся всполь помішало, не знать убогого,
Ані тиж багатого, ані учоного.
То чинили многії сього світа пани,
Хоть не вірили вскресенію, як погани.
А ми, хоть вскресенію із мертвих віримо,
А предся, віруючи добре, зле чинимо.

Іоанн Стецький

ДЕСЯТИЙ

Двох архієпископов єще вам приточим,
Яко ся готовили на смерть, і реч скончим.
Василії, которого зовем Великий,
Тот, кгди одправляв служби в зацнії празники,
В світлих ризах і в барзо коштовной короні,
При великом духовних і світських соборі,
І кгди му з уважностю всі услугували,
Як архієрейові, честь му виряжали,
На що смотрячи, Валенс праве ся здумівав,
Кгди Василій в крещення празник літуркгісав,
Видячи, же овечки пастиря чтили,
При нем душі би свої били положили.
Тому теди святому отцю єдин мовляв
З духовних, жеби в такой честі смерть пам'ятав
І жеби казав собі гробу докончити,
В котором би по смерті своїй могл почити.

Смотри, як то муж святий сам собі не уфав,
Боячи ся і в церкві, аби в пиху не впав,
На которую собі лікарство давати
Казав, сконченнє гробу і смерть вспоминати.

Николай Отрешкевич

ПЕРВИЙНАДЦЯТЬ

Іоанн тыж Ялмужник пред смертю зачав
Гроб собі готувати, але не кончав.
А то, жеби му часто смерть припоминано,
Кгди би о доконченню гробу його питано.
То архієпископи святії чинили,
Которії так, як ми, нікгди не грішили,
А предся, аби пильне на смерть пам'ятали
Такії побудки к ней собі чиневали.
Били тиж і в єгипських скитах, що живали
В печерах і з них на світ мало вихожали,
Гріхи свої в тих гробах оплакиваючи,
Смерті своєї в них щодень ожидаючи.
Маєш тут приклади, чоловіче, многії,
Вибирай, которії тобі суть згожії.

Іоанн Козарин

ВТОРИЙНАДЦЯТЬ

Александер Великий обіцяв дарувати
Єдного філософа, о що би хтів жадати.
Філософ о кглейт просив, которим би од смерті
Боронився, кгди, мовить, схочет на мя натерти.
Рекл му Александер, же собі би-м то рачей
Зичив, би-м не вмирав, леч не може бить іначей.
— Кождий, хто ся уродив, мусить і умерти,
Жаден ся чоловік смерті не может оперти,
Не маш на ню лікарства, не маш і оборони,
З самих царей здирает світнії їх корони,
Не боїться жовнірства, вкруг царя стоячого
З оружієм і стрільбою, його вартуючого,
Але берет зпосродку їх його спячого.
О смерті своїй барзо мало мислячого.
Не могу теди тобі такого кглейту дати,
За которим би-сь ся могл смерті уваровати,
Поневаж і сам той же смерті подлєгать мушу,
Хоть є-м кроль так великий, предся виймет з мя душу.
Рекл му філософ: — Прото і ти єст смертельний!
Чому ж ті панування умисл насичений?
Усилуєш подбити под моць свою всі панства,
Жебить ся жаден чловік не видирав з подданства.

Жиєш так, яко би-сь нікгди не мів умерети,
Хочеш всі богаства на землі пожерети.
В чом слави порожньої на том світі шукаєш,
А, же маєш вмерети, на то не пам'ятаєш.
О пієнкная одповідь, хоть мудрця поганського,
Могла би преразити чловіка християнського,
Аби на короткий біг життя свого пам'ятав,
Збирання лакомого на світі ся варував.

Іоанн Пельчицький

ТРЕТІЙНАДЦЯТЬ

Кто би хтів достатечне справи описати
Петра Конашевича і на світ подати,
Мусив би у кгрецького поети Гомера
Зичить розуму, альбо тиж у Димостена,
Которії валечних своїх кгреков дії
Виписали достатнє, яко по лінії.
Леч нам трудно з оними в розумі зровняти,
Кгди-сьми таких в науках праць не хтіли мати.
Єднак, хоть простії ритмом, предся не замовчим,
Дільності того мужа вкротцє вам приточим.
А первей о його вам скажем уроженню,
По том в літєх молодих о його цвіченню.
Уродився он в краях подгорських премиських.
Вихован в вірі церкви всходней з літ дитинських.
Шов по том до Острога, для наук уцтивих,
Которії там квітли за благочестивих
Княжат, которії ся в науках кохали,
На школи маєтностей много фундували [19],
Аби ся млодь в науках уцтивих цвічила,
Церкві і тиж ойчизні пожитечна била.
Дай, боже, би тая там фундація трвала,
Жеби одтоль хвала божія помножала.
Там теди Конашевич час немалий живши
І наук в письмі нашом словенськом навикши,
По том, видячи ся бить способним до мензства,
Шол до запорозького славного рицерства,
Межи которим през час немалий жиючи
І рицерських дільностей там доказуючи.
Гетьманом по том собі войсько го обрало,
Із ним менжне татаров і турков бивало.
За свойого гетьманства взяв в Турцєх місто Кафу [20],
Аж і сам цесар турський бив в великом страху,
Бо му чотирнадцять тисяч там люду збив,
Катарги єдині палив, другії потопив,

Много тогди з неволі християн свободив,
За що го бог з воїнством його благословив,
Бо за найбольшую нех собі нагороду
Почитаєт рицер, кгди кого на свободу
Визволить, за що гріхов собі одпущеннє
Одержить, а по смерті в небі вміщеннє.
Дознавал не поєднокроть турчин-поганин
Його мензства і прудковоєнний татарин.
Повість і Мультянськая земля [21], і волошин,
Як їх тот гетьман з своїм рицерством полошив.
Досвідчив і інфлянтчик [22] того войська сили,
Кгди їх тії рицері, як траву, косили.
Пувночнії тиж краї будуть пам'ятати
Довго його мужество, бо ся їм дав знати,
Великого звитязства там доказуючи,
Міста і городи їх моцнії псуючи.
І завше он дільностю своєю в то трафляв,
Як би без шкоди своїх неприятелюв достав.
А кгди якого міста в християнстві достав,
Теди церкви в покою оставляти казав.
Смотріте, як то гетьман бив благочестивий:
По звитязстві пам'ятав на стан свой уцтивий,
Що му не належало, того ся не тикав,
Замойського, гетьмана, то он наслідував,
Который теж рицерству в Мултяніх заказав,
Жеби жаден з них церквам кривди не виряжав.
Не рихло другий такий повстанет Замойський,
Щоби умів рядити так пюром і войськи.
Дознали-сьми по смерті його дость одміни,
Воєн домових і тиж постронних без міри.
Од толь уважайми, як много на гетьманах
Добрих належить панству і на мудрих панах.
Леч я до свойого ся гетьмана вертаю,
Петра Конашевича, і в нем залецаю
При мензстві віру його, в которой статечне
Трвав, заставляючи ся за ню досить сердечне,
І завше з своїм войськом кроля-пана просив,
Аби віру нашу святую успокоїв,
Офіруючи ся му тим хентній служити,
Кгди би рачив релію нашу успокоїти,
Для которої междуособная война
Діється межи людьми в панстві кроля-пана [23],
Кгди ж за віру готов єст правий християнин
Умирати, а не дасть ся привести до новин.

Євтихій Самуйлович

А кгди тую прозьбу кроль з сенатом одкладав,
Тим часом патріарха вчасне к нам завітав,
З землі святої, міста Ієрусалима,
Одколь вишла на ввесь світ правдивая віра
Которого тот гетьман з войськом наведивши
В Києві і поклон му достойний оддавши
З православними, почав раду в том чинити,
Жеби могли пастирей православних міти
В церкві своїй, на місцях владиков-унітов,
Которих мает народ наш за єзуїтов,
Кгди ж уніяти з ними єдиномудрствують,
Всіх подбити под владзу папі усилують.
Обравши теди згодне всі з людей духовних
Чесних мужей і в письмі біглих, особ годних,
Патріарсі святому їх презентували,
О посвячення їх на владицтва жадали.
А кгди святійший отець з екзархом обачив
Слушность в жаданню, особ тих посвятити рачив:
Іова Борецького [24] — на митрополію,
І владик — на каждого їх єпископію.
Зоставивши теди нам святиню в Росії,
Святійший патріарх сам їхав до Кгреції.
Которого тот рицер, з войськом запорозьким,
Одпровадив в покою к границьом волоським,
Чинячи то за його королевської милості позволеннєм
І тиж Войська Запорозького повеленнєм.
О, який там плач бив, кгди ся войсько вертало
Назад, із святійшим ся отцем юж жегнало!
Серце їх праві мдліло з набожного жалю
В оном їх з собою ся в дорозі розстанню.
Тую теди послугу годне одправивши
І благословеніє войську одержавши,
Вернули ся в покою до своїх салашов,
І ледво троха відхли, али турчин нашов
З многолічбним поганством на отчизну нашу,
Юж назначивши свого до міст наших башу.
Который в запорозьком войську хтів снідати,
А в польськом зась обозі мислив обідати.
Але бог, в которого моці єст звитязство,
Додав моці нашому войську на поганство,
Же, хоть шестькрот не ровно, предся утікали
Турці пред нашими, кгди на них натирали,
Снідання їм посполу з обідом даючи,
А на вечерю на честь до Плютона шлючи.

Которої не хтячи другії чекати,
Раді — не раді, назад мусили вступати.
Дознав теди поганин моці Ісус Христа,
Которого блюзнили злії його уста,
Же наших священиков хтів в плуг запрягати
І в домах божих коні обіцяв ставляти.
Але, гордому, все ся то вспак обернуло,
Же мало що войська з ним назад ся вернуло.
Так то бог гордим завше звикл ся спротивляти,
Покорним зась і тихим благодать давати.
Із наших хоть много там побитих і ранних
Зостало оружієм турчинов поганих,
Єднак, єсли з сповіддю шли на тую войну,
Возьмуть заплату в небі за мужество гойну,
Же за християнськую кров ся заставляли,
Ойчизни бороначи, кров свою вилляли.
На том же пляцу тот наш гетьман пострілений
Приїхав до Києва наполи умерлий,
Где розмаїтих лікарств довгий час заживав,
На доктори од кроля самого кошт мівав,
Бо кто ж би не зичив бив такому гетьману
Здоров'я, що вірне служив ойчизні і пану.
А кгди тілу лікарство намній помагало
І овшем в большую го хоробу затягало,
Почав далей о душном лікарстві мислити,
Як би од змаз гріховних могл її очистити.
На которую плястри такії прикладав:
Жаль і сльози гойнії за гріхи виливав,
Ку смерті ся од кільку неділь готуючи,
Сповіддю і жалостю гріхи ветуючи,
Тайну седмкрот приняв маслосвященія [25],
Так теж тайни святого з ним причащенія [26],
Маєтность свою роздав — єдну на шпиталі,
Другую зась на церкви, школи, монастирі.
І так все спорядивши, живота доконав,
При церкві Братськой [27] чесно в Києві похован,
В котроє ся братство зо всім Войськом вписав [28]
І на нього ялмужну значную одказав.
З того гетьмана кождий рицер нєх ся учить,
Як би тиж мів на світі тот живот свой кончить.
Ото он в вірі своїй святой трвал статечне
І ойчизни своєї боронив тиж менжне,
І маєтностю добре своєю шафував,
Не на костки і карти і збитки обертав,
Але, яко єсь слишав, на речі добрії,
Души його по смерті барзо потребнії.

Видів он і Львовськоє братство, хоть далеко
Церков їх в місті наділив не ледаяко,
Суму значную грошей до братства лекговав [29],
А жеби науки там били, пильне жадав.
І так од всіх повсюду богомоллє маєт,
Затим нєх душа його в небі почиваєт.

Матфей Кізимович

П'ЯТИЙНАДЦЯТЬ

Не див, цная малжонко [30], же ся обливаєш
Сльозами і од жалю праве омдліваєш,
Бо-сь утратила свого малжонка милого,
Кролю і Посполитой Речі зичливого.
Которого мужества турчин і татарин
Боявся, досвідчивши, же бив добрий воїн.
Для нього сь і ти у всіх людей била славна,
А тепер твоя свіча ясная юж згасла.
Юж ся з тобою вічне друг твой розлучаєт,
Богу тя впрод в опеку і войську вручаєт.
Жий побожне, як вдова, в своїй уцтивості,
За що в бога і в людей набудеш милості.
Бог єст сиротам отець а судія вдовам,
Караєт, кто би хотів чинити кривду вам.

Григорій Кондратович

ПОЖЕГНАННЄ МАЛЖОНКИ І ВОЙСЬКА

ШОСТИЙНАДЦЯТЬ

Престань юж, малжонко моя, ляментувати
І сльоз тих больше надо мною виливати,
Допусти тіло моє юж землі оддати,
В которой буду суда божого чекати.
Вшак відаєш, же кождий, хто ся на світ родить,
Мусить тиж умерети — прожно ся тут гордить.
Я-м тиж бив колись людєм на світі знаємий,
А тераз од всіх праве єст-єм опущоний,
З самими только діли к судії одхожу,
Тебе о молитви за душу мою прошу.
Мене вспоминаючи, на себе пам'ятай,
Же тиж мусиш вмерети, пильне то уважай.
Юж ся з тобою нині вічне розлучаю,
Дорогая малжонко, з жалем тя жекгнаю,
В подземний одхожу край тілом почивати,
Хіба ся аж на суді будем оглядати,

Где каждий з нас, що сіяв тут, там будет жати,
Небом і пеклом будуть там нагорожати.
Дай нам, боже, з собою там ся оглядати
І Христа-бога в небі вічне вихваляти.
Жекгнаю ся і з вами, славноє рицерство,
Над которим мілем тоє преложенство.
Єсли-м кого образив, молю вас, простіте,
Всіх моїх вин і образ, прошу, запомніте
І просіте за мене всі господа бога,
Би мі вольная била до неба дорога.

Димитръ Кривкович

СЬОМИЙНАДЦЯТЬ

Несмертельної слави достойний гетьмане,
Твоя слава в мовчанню нікгди не зостане,
Поки Дніпр з Дністром многорибнії плинути
Будуть, поти дільності теж твої слинути.
Не зайдеш в глубокоє нікгди запомніння,
Ані тя літа пустять в довгоє мовчіння.
Бо єсли вихваляєт Кгреція Нестора [31],
Ахіллеса [32], Аякса [33], а Троя Гектора [34],
Атенчикове славять кроля Періклеса [35]
І славного оного з ним Темістоклеса,
Рим зась з смілості свого хвалить Курціуша [36]
І з щасливих потичок славить Помпеюша,
Теди теж і Росія Петра Сайдачного
Подасть людєм, в пам'ятку віку потомного,
Аби його послуги крвавії всі знали
І пред народи годне його вспоминали,
Же то його в том долі тіло єст покрито
І на нагробку слова такії вирито:
«Тут зложив запорозький гетьман свої кості,
Петр Конашевич, ранний в войні, для вольності
Отчизни. Кгди на нь турці моцно натирали
І пострілов смертельних кілька му задали,
Которими зранений, живота доконав,
Віри богу, і кролю, і войську доховав,
І умер, бороначи мира ойчистого,
За що узич му, творче, неба вічистого,
Як ревнителю віри благочестивої,
В которой бил вихован з молодості своєї.
Року тисєча шесть сот двадесят второго,
Погребен в монастирі братства київського,
На который тисячій кілька офірував
А жеби там науки фундовано жадав».

Лукаш Беринда

В ГЕТЬМАНІ ЯКІЇ ЦНОТИ МАЮТЬ БИТИ

ОСЬМИЙНАДЦЯТЬ

При том жалосном акті хочу указати,
Якії цноти гетьман повинен мівати.
Боязнь божую первей всього нєх мівает,
А при ней трезвость, чуйность, статечность ховаєт,
Над то чистость, ох, чистость повинен ховати,
А кгвалтовников її збить сродзє карати.
В науці тиж воєнной нєх будет цвічений,
Голодом і холодом тиж призвичаєний.
Бо не завше в обозі свіжая волина,
Добра з саламахою подчас кабанина.
Не маш там каплунов, ані тлустих кокошій,
Не маш ложок складаних, ні домов хороших.
О напоях коштовних там не помишляй,
Але на воді, єсли рачиш, переставай.
Таким невчасом гетьман мусить навикати,
Который з похвалою хочет воєвати.
І не трудно такому войську о звитязство,
Що навикло терпіти такоє убозство.
Зась що хліба білого з маслом заживаєт,
Як німці, такоє внет з голоду вмираєт.
Що ся явно в той рочной войні показало,
Же їх по всіх гостинцях много поздихало.
Бо і конь барзо тлустий прудко уставаєт,
Кгди му жовнір оброку завше не додаєт.
Маєт тиж гетьман в войську міти справедливость,
Добрих милувати, злих зась карать за їх злость.
Філософ єдин грецький зданнє своє повів,
Що би о менжном гетьмані розумів:
Рекл, же ліпше єст міти льва над єленями
Гетьманом, а ніжели єленя над львами.
Гетьман глупий сам згинет і войсько погубить,
Каждий то з вас признаєт, же автор не мутить.
Гетьманства уряд так рок чомусь-те зложили
З єдного, а другому його полецили?
Самі причину ліпше умієте дати,
Бо о вас шло, я на тот час волю мовчати.
Тії цноти кгди кождий гетьман будет міти,
Может найбольшим войськом щасливе рядити.

Георгій Воронич

ДЕВ'ЯТИЙНАДЦЯТЬ

О Запорозьком Войську хто письма читаєт,
Тот їм мензство і славу, хоть не рад, признаєт,
Бо завше в нем такії рицері бивали,
Що менжне неприятелей ойчистих бивали,
І жадноє рицерство в нас не єст так славно,
Як запорозькоє, і неприятелюм страшно.
Скутком самим, ах боже, не дай дознавати,
Без них, як многа войська лєгло, досить знати,
В Волошєх, тими часи, за княжат і панов,
І за самих вельможних коронних гетьманов.
Многії там рицері на пляцу зостали,
Серця поганом против християн додали.
Бо і в так рочной войні бог вість, як би било,
Кгди би запорозькоє войсько не прибило,
Котороє, з коронним войськом обок ставши,
Менжне поган разило, в помоч бога взявши.
Одтоль відаймо, чого згода доказуєт,
Доми, панства і царства вцалє заховуєт.
Дай, боже, згоду межи всіми християни
І звитязство християнським царом над погани.

Карпо Михайлович

ЕПІЛОКГ
СМЕРТЮ ПОРАЖЕНОГО ДО ЖИВИХ

Ох, мні, нендзному, як то обжалувать маю,
Же в так великом добрі шкоду подиймаю:
Не хотів-ем помніти по всі мої часи
На тії остатнії кола і невчаси,
Видав-єм часто інших, кгди їх погребано,
Землею і каміннєм в гробєх прикладано,
Але-м ся чужою не карав пригодою,
Тепер би то не било з моєю шкодою,
Слухав-єм злої ради моїх товаришов,
Для которої-м на гак барзо страшний пришов,
Уфав-єм молодості, которая милить,
Ровно з старим под косу смерті ся хилить,
Ледво оком мгнеш, алить внет голова спадет,
Кгди з своєю косою смерть на тя нападет.
Не боїть ся практика і Юстиніана
Самого посікла, хоть умів добре права,
Не дбаєт на бурмистри і на їх лавники,
Писаром і подписком поламуєт шики,

Не оглядает ся на сейм і трибунали,
Ані на їх декрета, ані кримінали,
Не дает промайори і на мунімента,
Несподіване она шлет до Ахеронта [37],
Посікла премудрого она Соломона,
І оного сильного рицера Сампсона,
Не викупився Крезус [38] од неї багатством,
І не оборонився їй Ксерксес воїнством,
Бо їй сам праводавця-бог тоє право дав,
Аби под її владзу каждий чловєк подлегав.
Єноху з Ілією троха зфольгувала,
Єднак острую косу на них зготувала,
Бо їх помордует чловєк затрачення,
Взявши од бога з неба на то поручення.
Косить она і княжат, споль з їх княгинями [39],
Громадить каштелянов із воєводами,
Подтинает твердії дуби васанськії,
І високії древа, кедри ліванськії.
В гуті Вулкановой [40] їй роблено сокири,
І стріли гартовано острії без міри.
Тими она трафляет до свойого целю,
В серце чловєку, що венц бивает в веселлю.
Юж му в тот час не радить Кгален [41] з пікулками,
Ані поможет мудрий доктор з сировками,
Юж прожноє лікаров всіх будет стараннє,
Кгди смерть учинить межи гумори мішаннє.
Юж в тот час скрині з талярами,
Ні шкатули важкії з портукгалами
Нічого не помогуть чловєку смертному,
Єсли не били в добром шафунку живому.
Все згола чловєка при смерті опущает,
На що-кольвек ся он на том світі спущает,
Только ідет житіє з ним богобойноє,
Котороє му чинить сумніннє вольноє.
Того ж всього на собі дознав (ох), мой пане,
Же вітром било моє на світі мешканнє.
Тепер-єм познав, як на світі треба жити,
Хто по одестю з світа не хочет тужити,
Ледво мя по смерті і приятель мой милий
Может стерпіти в дому до малої филі.
А єсли ся мя доткнет своєю рукою,
Внет її миєт, як од смердячого гною,
Бридкость внет чует і хуть тратить до їдення,
Для самого по смерті трупього видення,
Окропний лежить, сон му згола не смакует
І яко би одміну на здоров'ю чует.

І так не može бити, бідний, вспокоєний,
Аж кгди обачить мя, же-м юж в землю погребений,
Где надо мною вірний приятель заплачет,
А другий од радості по мні і поскачет.
І ледво мя по смерті до гробу впровадять,
Алить ся внет о мою маєтность вадять.
Тіло зась в землі будет од червій точено,
Которое розкошне тут било тучено.
Душа теж певне мусить міти нагороду,
Люб то в пеклі неволю, люб в небі свободу.
Слухайте ж, ви, живії, умерлого мови,
А умирати в кождий час будьте готові.
Бо то розум, то мудрость — побожне тут жити,
Хто ся хочет вічного царства дослужити,
До которого рач нас, Христе, домістити,
Би-сьми ся з тобою в нем могли веселити.

Симеон Шульга

Софроній
ПОЧАСЬКИЙ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ,

АЛЬБО ВДЯЧНОСТЬ. ЯСНЕ ПРЕВЕЛЕБНІЙШОМУ ВО ХРИСТІ ЙОГО МИЛОСТІ ГОСПОДИНУ ОТЦЮ КИР ПЕТРУ МОГИЛІ [1], ВОЄВОДИЧУ ЗЕМЛЬ МОЛДАВСЬКИХ, ВЕЛИКОМУ АРХІМАНДРИТОВІ СВЯТОЇ ВЕЛИКОЇ ЛАВРИ ЧУДОТВОРНОЇ ПЕЧЕРСЬКОЇ КИЇВСЬКОЇ, ВІРИ ПРАВОСЛАВНОЇ В ЦЕРКВІ СВЯТОЙ ВОСТОЧНОЙ ПРОМОТОРОВІ ПОБОЖНОМУ І НЕСМЕРТЕЛЬНОЇ СЛАВИ ГОДНОМУ ОБОРОНЦІ. ОД СПУДЕЙОВ ГІМНАЗІУМ [2] ЙОГО МИЛОСТІ З ШКОЛИ РИТОРИКИ [3], ЗА ГОЙНІЇ ДОБРОДІЙСТВА, СОБІ І ЦЕРКВІ ПРАВОСЛАВНОЙ, В ФУНДОВАННЮ ШКОЛ ПОКАЗАНІЇ. ПРИ ВІНШОВАННЮ СВЯТ ХВАЛЕБНИХ ВОСКРЕСЕНІЯ ХРИСТОВА [4] СПАСИТЕЛЯ МИРУ, ПОВИННЕ А УПРЕЙМЕ ОДДАНАЯ.

СТЕММА ЯСНЕВЕЛЬМОЖНИХ МОГИЛОВ [5]

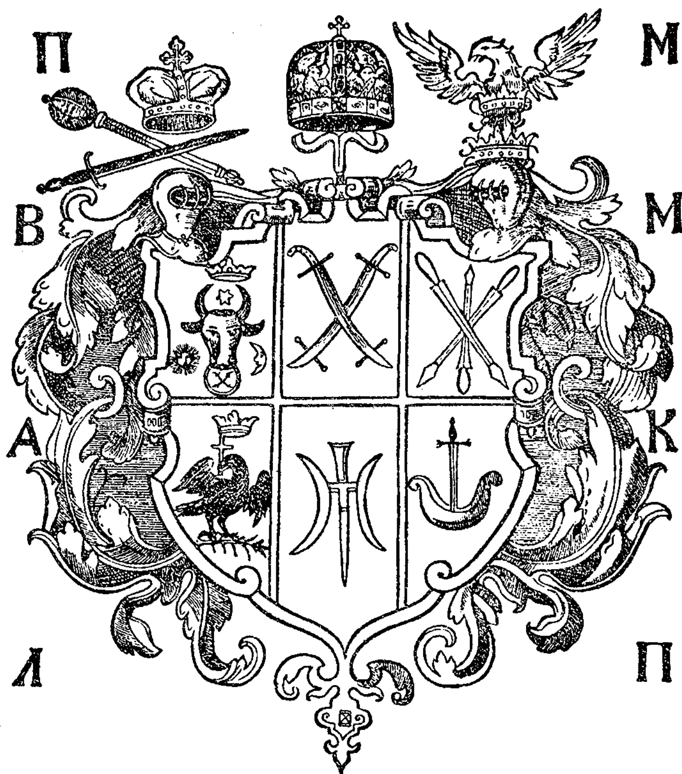

О орле, то ж високо наддер вилітаєш,
Гди на герб цних Могилов корони вкладаєш,
Не только того світа знак владзи монархов,
Але теж і духовних оздобу екзархов.
Позволяю (бо сь годен), продкуй в том клейноті,
Пристоїть, аби сь служив їх так світлой цноті.
Вім, же сь нікгди-сь срокгії звикл громи носити,
Тепер срокгость в ласкавость час юж одмінити.
Орле, пильнуй презацних Могилов корони,
Бо тот знак всей церкві єст знаком оборони.

Превелебнійший милостивий господине отче,
пастирю, патроне і фундаторе наш!

Кроль вафаленський, ясне вельможний милостивий отче, в звичаю бив положив часов певних свічу запаленую подданим своїм висилати на знак того, аби горячность милості своєї ку оним виконтерфетувати могл. Кролевая наук Мінерва православно-кафоличеськая, превелебний патроне, до того часу барзо неплодная (для великих навальностей і штурмов од виродков соборної церкви, матки нашої), уродивши за ласкою і промислом божіїм немалоє гроно в православной науці православних синов, которії под намет твоєї щодробливості, под плащ твойого старання, под упреймость твоєї ку науком зичливості зобравшися, що би за символи своєї ку тобі прихильності виставить міли, не відають. Зішло би ся вправді, яко пану, злото, але сь ти з злотом посполу себе оной оддав. О неслиханої в Росії щодробливості! Зішло би ся, яко од кролевої, дорогоє каміннє, але сь ти, каменем неошацованим в цнотах і побожності будучи, за каміннє дорогоє синов оної собі розумієш, твердиш і голосиш. А сам (усти всіх людей в баченнє і розум не убогих) тим будучи, чим єст золото межи крушцами, чим діамент межи каміннєм коханков наук з милості ку церкві, матцє своєї, за таких же дрожиш бити. Которую то церков православную, земноє небо, як ніколись "Ατλαζ τόυ οὐρανὸν ὑποδέξατο *, двигати і посилкувати рачиш. О заїсте золотом єст-єсь, гди золотом погоржаєш, а православно-кафоличеськую науку любиш. Єст-єсь і діаментом, кгди перешкоди і клопоти за школи терпливе зносиш. Єст-єсь і сил Атлянтових, кгди в так тяжких трудах і працях уставати не хочеш. А поневаж станула оної перед очі слава презацної фамилії ясневельможних Могилов, которая з дідичних двох столиць, молдавської і волоської,

---

* Атлант небо на себе взяв *(грецьк.)*.— *Ред.*

лінію свою ведет, і марсових твоїх праць, которих-єсь напротив оттоманським цербером подиймовав і добровольноє згорженнє світа которого под ноги подославши, за богом єсь ся Христом удав, а при той зась славі обок станув гуфець ушикований, оная людськость, побожность, онії твої цноти, оная до намнійшого склонность, згола на здуміваннє Мінерві. Умислила прето, вельможний наш добродію, гору тобі виставити. Гору, мовлю, Парнасу [6] і Гелікону [7], на которих аби ся весь світ малий могл твоєї слави і тєлесним і душевним оком дочитати. Не дивуйся! Пристоїть так зацной славі на горі вдячності од нас поставленой бити. Бо слава, високо літаючи, високо сідаєт. Пристоїть так зацной славі на горі. Бо маєт гуфці, которії для показання гойних церкві божой добродійств добивають. Пристоїть так зацной славі на горі, абовім так знаменитії і немаль врожонії тобі поступки на гору небесную впроважати побожних людій звикл. Пристоїть заїсте, кгди за вступеннєм сонця в знаки пувночнії світ зем-

ний з зими ся сміет, гори квітками одівает і, взрок утішаючи, фарбует, а звлаща, кгди сонце предвічноє з-под земних країв виникнувши, душу знову на гору спасенія подносить. Одтвори ж, вельможний патроне, ворота зичливості твоєї той горі, которії ся кождому одтвором ставили. Одтвори, ач подлой і невисменитой, єднак же правдивой і не облудной, поневаж правда і щирость хоч в наубожших великої завше у тебе поваги єст.

Найменший з братії общежительної
монастиря Печерського, превелебності твоєї в духу
син і послушник Софроній Почаський,
гимнастес кіновита монах печерський,
реторики професор

Сцептра тот зоставует шарлат і корони,
Кого бог взивает до свої оборони.
Щасливим сь, пречеснійший о архімандрито,
Которому познаннє бога єст одкрито.
Зверхность, слава, оздоба — то все под ногою,
Віра, милость до бога — то над головою.

ГЕЛІКОН,

То єст Сад умієтності первий, осьм кореній визволених наук [8] *в собі маючий, през пречеснійшого його милості господина отця кир Петра Могилу в Росії ново фундований*

Вдячность

Гелікон, жродло наук, вдячность посилает твоїй,
отче, святині, бо в ней місце мает

Гелікон

Старих гордость поганов весь світ наповнила
Скоро только їх глупство мудрость заслонила,
Бо гди наук початок з Гіппокріну мает,
Юж Пегаса [9] аж назбить з Кадмом [10] виславляет.
Чому ж барзій не нам честь тая тепер служить,
Котрим власность правдивих наук первій плужить?
Кто не свідом, іж мудрость з Едема [11] Сіону
Подана єст, а то фальш, же би з Гелікону?
А нам зась од Сіона закон, мудрость, віру
Даровано, за тим теж і слави над міру.

Приступи, Геліконе, дай честь, познай пана,
Опустивши жовнірство, привітай гетьмана,
Наклони верх з-под неба до земного долу,
Звитяжцю нам поткаєш з в'язнями посполу.
В особі твоїй світлой, отче велебнійший,
Вітаю кроля, вижу тріумф презацнійший.
Юж Гелiконід [12] з Фебом [13] розкошним ховати
Не позволю і пісней вдячних їм співати.
То твоїй превелебной все служить особі,
Високоє в високой ім'я єст оздобі.

Стефан Стрибиль

Корень уміетності перший

ГРАМАТИКА, УЧИТЬ СЛОВ І МОВИ

Розумному под небом где місце звіряти
Позволено, там можеш то лятво познати,
Якого би пожитку била і похвали
Слов складання наука, през час так немалий.
Хто би відав, як звано кити вод глубоких,
На повітру і землі мешканцьов широких?
Єще людєм і над тих потребна єст мова:
Хто не глупий, заж не тот, що не мовить слова?
Не дивуйся, бо негдись до згоди призваний
То ж побідив син з Маї [14], под Ксанфом спитаний.
І я теди, спитавши, єсли не по мові
Знать ретора, по ту дам глупство ослові.
Тот корень в твоїм саді, отче пречеснійший,
Заквітнет з Геліконом, над сонце яснійший,
Кгди в Росії потомок славних роксолянов
В науках поровняет премудрих поганов [15].
Тілько аби звитязця пекельного смока
Заховав вцале віру правую з востока.
А где сонцю єст місце, того ж дознавает
Твоє ім'я, кгди місце в граматиці маєт.

Григорій Трипольський

Корень уміетності вторий

РЕТОРИКА, УЧИТЬ СЛОВ І ВИМОВИ

Кди би в землі Єгипськой не Нілові води,
Завше би без пожитку били огороди.
Ніл в Єгипті хліб множить, з Нілу весь достаток,
Питтє, покарм і пришлих пожитков задаток.
Леч над міру кгди берег вода превищаєт,
Юж в том року жизності земля не пущаєт.

Альбо мній, ніж потреба, кгди води приносить,
Мній теж і того літа трави косар косить.
Красомовство заїсте того ж подобенства
Било некгдись у старих, бо кгди набоженства
Учить, там урожай цнот приносить обфітий,
Кгди зась впротив — упадок душі знаменитий.
Мірность — реч дорогая, кто ся в ней кохаєт,
Над веселлє больш в життю нічого не знаєт.
Пречеснійший наш отче, Прометейом [16] званий,
Одтоль будеш в Росії запоміркований
Нурт ріки красомовства, юж початок Нілу
Будет знати поета, бо од тебе силу
Ніл прийняв седможродлих юж наук високих,
Юж потечет до границь Росії широких.
Риторика звитязцю з тріумфом вітаєт,
Але впрод на патрона пильно поглядаєт,
При нем тріумфальний день будет опівати,
Фундатора теж в вічной славі фундувати.

Александер Олекшич

Корень умієтності третій

ДІАЛЕКТИКА [17],
УЧИТЬ РОЗУМНОГО В РЕЧАХ ПОЗНАВАННЯ

Межи штучним фальшивих розмов ошуканнєм
А щирим од неправди правди розезнаннєм
Тая даєт наука способ досвідчення,
Ту ж відомость приносить скритого створення.
За тим розум субтельний біглость в каждой речі,
Як, розтропне мов'ячи, здради ся стеречи.
Так, як би ово сонце, гди мглу розганяєт,
Дощі, громи, темності, а день роз'ясняєт.
Над то вкротцє доводом кого поконати
Лятво можеш і мудро філософувати.
Тернєм острим тот корень зовет Стагірита [18],
Карнеадес ім'я му дав морського кита.
Нєх же квітнет тот корень в твоїм Геліконі,
Пречесний наш отче, ку вірних обороні,
Би снать в церкві Сіонськой овоц його цвіту
Юж освідчив Христово з мертвих встаннє світу.
Нєх взрок тернє мудрості тепер колет смутних
Базилішков унітських [19], аспідов окрутних.
Одтоль слава Могилом вічная повстанет
І лілія високих цнот їх не ув'янет.

Самуель Мужиловський

Корень уміетності четвертий

АРИФМЕТИКА, УЧИТЬ ЛІЧБИ

Єст місце на високом землі положенню,
Трудної праці назбить людєм в прохоженню,
Оказалоє місце, і верх знаменитий,
Леч гостинець в пребиттю барзо неужитий.
На верху том пресличном пальма вирастает,
А на пальмі зась цнота гніздо своє мает.
Ім'я місцю Час Довгий і Многії Літа,
До злічення труднії од початку світа,
Але скоро рахунок з науки приступить,
Праця, трудность з стараннєм заразом уступить,
Бо унції познаєш, злічиш міріади,
Лятвій, ніжли Геркулес [20] переплов Цикляди [21],
Пропорції досвідчиш межи поровняннєм
Дня з ноччю а правдивим свят одправуваннєм.
О як дивний тот способ і барзо хвалебний!
Фундаторе цних наук, отче превелебний!
Подав-єсь нам в Росії знати в часах міру,
В чом покажем одступним фальш їх і невіру.
Твоїй од нас чесності, поки часу станет,
Вдячность з наук подання нікгди не устает.

Андрей Черхавський

Корень уміетності п'ятий

МУЗИКА, УЧИТЬ СПІВАННЯ

Хоч то некгдись строфував філософ убогий
Діокгенес музиков, кгди цноти дороги
Занедбавши, на лютнях кант модерували
І стройне в обичаях нестройних співали,
Нікгди єднак в том вини наука не мает,
Кгди учачий науці сам не подлєгагает.
Музика — цвіт веселля, корень пісній значних,
Музика — сад утіхи, жродло мислій вдячних.
Орфейове [22] співання ліси, ріки, скали,
Здумівшися, слухали, і Евріп [23] несталий,
Ту ж втропи шов звір дикий, птаков і риб много,
Вдячностю потягнений голосу такого.
Але слушній заїсте правда потребует
Співання, кгди науки до себе керует.
Показав то церковний філяр барзо ясний,
Всей Сірії оздоба — Дамаскін прекрасний,

Бо день Пасхи і возстання од мертвих співаєт,
Воскресшаго всім Христа ясно освідчаєт.
Христов тріумф весьолий і тот день хвалебний
В гімнах вдячних целебруй, отче превелебний!

Василій Климович

Корень уміетности шостий

ГЕОМЕТРІЯ, УЧИТЬ ЗЕМЛІ РОЗМІРЕННЯ

Ксенофанес [24], значнійший з філософов давніх,
Обиватель з Греції Кольофонов [25] славних,
Архетипом ніякимсь бога називати,
Без початку і конця казав признавати.
Змилив єднак тот мудрець, бо розум в поганськой
Єще ховав темності і владзі шатанськой.
Геометра, в познанню правдивом о богу
Юж будучи, такую дасть пересторогу:
Бог не єст фікгуральний, але круглость світу
Припишет, лічбу дневі а одмінность літу.
Кто хочет землю, небо і всі елемента
Познати, геометрес подасть документа:
На шестьдесят всю землю частій розміряєт,
Архімедес [26] на сфери небо розділяєт.
Леч найвищий вимірник з-под землі виходить
І в'язнєв своїх множство з собою приводить.
Тот, котрий п'яддю небо мірить, добротливий,
Нєх в науках даруєт початок щасливий.
Твоїй зась, отче, славі конець тот готуєт,
В котором своїх вірних до неба приймуєт.

Василій Каменицький

Корень уміетности седмий

АСТРОНОМІЯ, УЧИТЬ БІГОВ НЕБЕСНИХ

Кгде ясний палац Фебов, розний в будуванню,
В положенню високий, сличний в мальованню,
Кгде світлий ліхтар в небі [27], з седми лямп зложоний [28],
Од всіх сторон кришталём моцне обточоний,
Кгде єст місце планетом і звіздам грунтовним,
Одколь світлость променем спадаєт кляровним,
Там мисль тая наука людськую заносить,
През що скритих познаннє натур до нас вносить.
Астролюг [29] біг солнечний в Зодіаці [30] знаєт
І през то в речах пришлих скуток освідчаєт.

Довтіп людський прикрую подиймует працу,
    Аби могл свідом бити горнего палацу.
В науцє зась кто добре звіздарськой цвічоний,
    Не барзо в том познанню будет утружоний.
Щасливший єст над іних, могу речи сміле,
    Астроном, бо он перший познав бога в тілє.
Тому ж мірру з кадилом нєх віщкове носять,
    Не рождество, леч з мертвих встаннє юж голосять.
В якой славі арабов астроном зоставив,
    Такую сь, чесний отче, юж Росії справив.

Михаїл Полубенський

Корень і верх всіх наук і умієтностій

ТЕОЛОГІЯ, УЧИТЬ БОЗСЬКИХ РЕЧІЙ

Кгде учинив границю Геркулес он сильний
    Праць своїх богатирських, там теж гішпан пильний
Мармуровий поставив стовп [31], кгде з оцеаном
    Виспа місце подает дільним гадитаном [32],
Тоє місце початком всіх вод єст глубоких,
    З нього плинуть всі ріки до країв широких,
Одтоль берет отцеан назвиськ своїх розность,
    Одтоль вода приймует в плиттю своєм можность,
Бо кгди море всю землю воколо обходить
    А конець до початку незначне приводить,
Оцеаном зоветься, кгди зась впосред світа
    Ідет, розне його теж зовет аравіта.
Тих же праць неужитих стовпом превисоким
    Любо теж оцеаном іменуй глубоким
Небесную науку, мудрості початок,
    Всіх наук жродло бозських а світських остаток.
Звитяжцею Цекропов [33] кто хочет зостати
    А в цвіченню цних наук сам не уставати,
За бистрим злоторогим кто єленем гонить
    І з наук в свой пожиток дорогий час клонить.
Єст границя праць твердих бозськая наука,
    Узичает учоним, кгди в бігу, мунштука.
Єст колюмна і конець праць Алкменидових,
    Бо вім множство приносить добр Ляомедонових,
Оцеан медоточний мудрость бозських речій,
    Слабий розум поняти що может чоловечій.
З того моря виходять слодких наук ріки,
    Ріки а вод обфітость дають во всі віки.
Теолог оцеаном нєх ся називает,
    Бо тот наук, а ов зась всіх вод жродло маєт.

Але не допустив-єсь, отче велебнійший,
    Аби кресом праць довгих бив стовп он давнійший,
Укопав-єсь колюмну од земної зони
    При берегах Дніпрових под седмитріони,
Кгде задержиш мешканцьов російських в шуканню
    Цних наук і в далеком юж пелкгримуванню.
Дав би то бог, кгди би-сьми чужих кривольогов [34]
    Понехавши, слухали своїх теольогов
А впред в церкві славили Христа з Дамаскіном,
    Духа з отцем хвалили і з предвічним сином.

Мартин Сурин

ВДЯЧНОСТЬ

Що син матці повинен вельце укоханий,
    Що слуга пану, в його ласцє вихований,
Що теж пастир, овчарні чулий, неоспалий,
    О повіренном собі стаді завше дбалий,
То сь учинив син церкві, отче пречеснійший,
    То сь справив слуга богу, і єстесь вірнійший,
То сь теж лаврі виконав пастирства твойого,
    В превротності не пасеш кгди стада свойого.
Церков — матка синові, іж її прагненнє
    През мудрость утулив-єсь, подасть виживеннє,
Пан теж слузі, бог-творець, за вірность в подданстві
    Нагородить по смерті в безконечном панстві.
Ми зась, овці, пастиру духовний добиток
    Принесемо з овчарні наук на пожиток.
З добрих отцев доброє потомство родить,
    За цнотливим цнотливий слуга паном ходить,
Пастир теж неоспалий доброть овець знаєт,
    Злії зась преч з овчарні завше викидаєт.
Отцем, паном, пастиром завше нашим будеш,
    Єсли нас в твоїй ласцє нікгди не забудеш.

Філипп Миклашевський

В ПРЕСВЯТОЙ ТРОЙЦІ
ЄДИНОСИЛЬНОМУ І ЄДИНОЧЕСНОМУ БОГУ
ЧЕСТЬ, ПОКЛОН, СЛАВА, ВДЯЧНОСТЬ НА ВІКИ

Поганськоє, о боже, глупство юж устало,
    Котороє Йовиша богом називало,
Юж щезло і поетов шаленство учоних,
    Бо єст у всіх бог єдин вмісто незлічоних.
Прето з нашим падаєм подлим Геліконом
    Перед страшним твоєй вельможності троном

А єдного в трьох лицєх знаєм тебе пана,
Єдна богу єдному честь будет оддана.
Только просим, справ серця горячость в патроні,
Аби в новом загрівав квітки Геліконі.

Іоанн Заруцький

Єсли члонка свойого не жалував в бою
Тот сильний римський рицер, що, речеш, покою
Як боронив отчизни Сцеволя [35] безпечний,
З которого повстав род Могилов сердечний,
Знак заїсте потомка, по том кгди все тіло,
Не только руку, жарить наш Сцевола сміло.

ПАРНАС,

альбо Сад умієтності вторий стараннєм і коштом яснепревелебнійшого во Христі його милості господина отця кир Петра Могили, архімандрита київського, воєводича земль Молдавських, под час весни особливої ку народові російському ласки божої десять літораслій наук визволених юж з себе випущаєт.

ВДЯЧНОСТЬ

Двоверхий Парнасе, поднеси до неба
    Ім'я славних Могилов, вдячності потреба.

ПАРНАС

По смутку завше радость в тропи наступуєт,
    По темностях зась світлость ту ж ся показуєт,
По сухом літі осінь, за тою теж ходить
    Зима і час троскливий з собою приводить,
За фрасунком веселлє завше поступуєт,
    По зимі часов прикрих весну бог даруєт.
Юж весна утіх нових, веселля нового
    Криниця а пожар зась фрасунку старого.
З'явилося Гіблейських юж вод струменистих [36]
    Жродло пісній, з Парнасу, од каналов чистих,
При том теж з поль Актейських [37] Зефіри [38] повстають,
    Пристє весни весьолим вітром освідчають,
Впрод єднак в твоєм саді спрвять охолоду,
    Літорослі поднесуть і дадуть погоду,
Фундаторе побожний, цних наук патроне,
    Всіх утіхо учоних, всіх муз Цітероне!
Твой Парнас літораслі вдячнії видаєт
    І запахов роскошних вонность випущаєт,
А ім свой верх до неба он вишей подносить,
    Тим ясній твой хвалебний стан світу голосить.

Василій Сущанський Проскура

Літоросль наук первая

КЛІО [39], ТО ЄСТ ЦВІЧЕННЄ В ЧИТАННЮ ГІСТОРІЙ

Давніх віков одмінний час трудне завитий
    Будет міти, кто хочет дость лятво одкрити,
    Скоро только з гісторій науки набудет,
    В тот же час глупства в речах заразом позбудет,

Познаєт дільность славних російських гетьманов,
    Відомості доступить в життю можних панов,
    Європу тот, Азію з Африкою змірить,
    Котрий розум в широких гісторіях ширить,

Леч кгди з землі обернет свою мисль до бога,
З гісторій єст простая до неба дорога.
Дай покой, Кліо, прошлим в дільності поганом,
Христов живот описуй, іди юж за паном.

Філон Ільковський

Літоросль наук вторая

МЕЛЬПОМЕНЕ[40],
ТО ЄСТ ЦВІЧЕННЄ В ПИСАННЮ
ВІРШОВ СМУТНИХ І ЖАЛОБНИХ

Час, Музо, жалость віршов смутних одмінити,
Час з ляменту веселлє юж теж учинити.
Мельпомене, зостав юж срокгії жалоби,
Не псуй плачем дня того світлої оздоби.

Гіпполіта[41] сталого цекропом оддавши
І його несмертельних похвал занехавши,
Оддавай честь звитязці, славу, годность, віру,
Нехай його шириться можность до Епіру[42].

При небесном земного не забивай вожа,
В Христовой овчарні дость пильного строжа,
А, хвалячи, дивуйся, як єст опочистий
Петр[43] в звитязстві а в життю, як би кришталь, чистий.

Стефан Кольчицький

Літоросль наук третяя

УРАНІЯ[44],
ТО ЄСТ ЦВІЧЕННЄ В БІГЛОСТІ ЗВІЗДАРСЬКОЙ

Ту юж Атляс[45], о Музо, перестань зстарілим
Прешлим байком вірити, внимай серцем смілим,
Юж не кроль мавританськії сфери модерует,
Леч найвищий монарха сам небом керует,

Кгди затьмив в двох планетах ясность всього світа
І не дав розезнати од осені літа,
Тот правдивий астроном з-под землі виводить
Звізди душ святих отцев, сам до неба входить.

Але наш дужий Атляс тяжар дость немалий,
Небо носить земноє, в працях неусталий.
О як слушне, пречесний отче, в такой силі
Небо, церков двигаєш в небезпечной хвилі.

Максим Кресловський

Літоросль наук четвертая

КАЛЛІОПЕ[46],
ТО ЄСТ ЦВІЧЕННЄ В ПИСАННЮ ВИСОКИХ І ПОВАЖНИХ РЕЧІЙ

Калліопе, звитяжцов преславних похвало,
Умовкни, що ся пред тим за поган ставало,
Не виноси Альциду з Ахіллесом дільним,
Не залецай Гектора з Енеашем[47] сильним.

Ото маєш рицера моцій неслиханих,
Звитяжцю над Еребом[48] сил непоровнаних,
Єсли для справ високих до пекла дорогу
Етейові[49] змислила, признай то все богу.

По нем теж задивуйся, іж не только старий
Вік множив богатирєв, леч і наш несталий —
Поровняєт рицеров наш Могила давніх,
Бо звитяжця таємних єст весполь і явних.

Феодор Сусло

Літоросль наук п'ятая

ПОЛІМНІЯ[50],
ТО ЄСТ ЦВІЧЕННЄ В БИСТРОЙ ПАМ'ЯТІ МНОГИХ РЕЧІЙ

Пам'ять, Музо, приводиш на пляц залецення,
Пам'ять, скарб непребранний сличного мовення,
Кгде слава Цінейова[51], котрий всіх римлянов
Імена мів в пам'яті і розность їх станов.

Темістоклес валечний добре пам'ятаєт,
Кгди отчизни здоров'є над все прекладаєт.
Гортензія[52] і Кіра[53] припомніннєм гойним,
Полімнія, виславуй, з уклоном пристойним.

Але, ра[д]жу, мармуром розпам'ятивання
Терпенія Христова будь із мертвих встання.
Зостав, Музо, похвалу на місцю високом,
Кгде бог став звитяжцею над пекельним смоком.

Василій Чудновець

Літоросль наук шостая

ТАЛІЯ[54],
ТО ЄСТ ЦВІЧЕННЄ В ПИСАННЮ ВІРШОВ ВЕСЬОЛИХ

Світлий промень солнечний всіх увеселяєт,
Кгди на землю бляск ясний з Олімпу[55] спущаєт,
Токгди стада в широких полях дознавають
Обфітої радості і утіху мають,

А пастушок убогий, под листєм буковим,
Простих пісній складаєт ритм, в тіню здоровім,
Аркадськії[56] бидлята надставляють уха,
Кгди співаєт, он зась дмет, поки стаєт духа.

Що ж за радость нам в сей день з сонцем завітала
А з сонцем справедливим з неба возсіяла?
О заїсте веселля маєм заживати,
Поки сонце, Христос, світ нам будет спущати.

Василій Устрицький

Літоросль наук седмая

ЕВТЕРПЕ[57], ТО ЄСТ ЦВІЧЕННЄ В СПІВАННЮ

Повіж, Музо, для чого Ізмар[58] Орфейові
Дивувався і Парнас скалистий Фебові?
Чили, же он пекельних свідом бив палацов,
Ов зась з крвавих одродив звитяжцею пляцов?

Не то. Леч іншую снать моць обадва міли,
З которою до значних похвал приходили.
Орфейово співаннє ріки, ліси, бори
Тішило, Фебово теж роз'ясняло гори.

Тут здумійся, Парнасе з Родопом[59] високим,
Бо везде повно пісній под небом широким.
Єсли ж за кант весьолий гори людей чтили,
Слушній би сь ми нам радость даную святили.

Георгій Негребецький

Літоросль наук осьмая

ТЕРПСІХОРЕ[60],
ТО ЄСТ ЦВІЧЕННЄ В СПІВАННЮ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОМ

Що за скуток співання в тот час показуєт,
Терпсіхоре, кгди лютню для пісній приймуєт
Слодкомисльних, весьолих і наддер утішних,
Юж там забав дознаєш і годин поспішних,

Кгде Музи на цитарах струни напинають,
Землі, неба і світа початок співають,
Вода, огонь, повітрє, одколь вихрі, громи,
Сонце, місяць і кгде суть пекельнії доми.

Завітайте юж до нас на тріумф весьоло
Ви, о Музи, з Парнасу пресвітлоє коло!
Тут мелодій, тут канту, пісней тут потреба,
Бо сам пан тріумфует, котрий зступив з неба.

Євтихій Соболь

Літоросль наук дев'ятая

ЕРАТО [61],
АЛЬБО ЦВІЧЕННЄ В СПІВАННЮ УМИЛЬНОМ

Єсли од злих до добрих речі преносити
Звикли люди, не треба злого коренити.
Теди паф опустивши, Музо, і цитеру,
При пекельном зостав то, Ерато, кацеру.

До небесних, о Музо, прибирайся тронов,
Там скоштуєш, що за смак вишніх Геліконов,
Юж хори виступують з умильним співаннєм,
Допоможи ангелом сличним викриканнєм.

Єсли з доброго стався злим чоловік перший [62],
Вторий все то одмінив [63], діавола стерши,
Теди з наук поганських лятво учинити
Християном Христову і за свою міти.

Стефан Трипольський

Літоросль, цвіт і оздоба
всіх наук і умієтностій

АПОЛЛО

Справцо планет пресвітлих, кролю звізд вшеляких,
Вдячних годин одміно, часов не єднаких,
Фебе, давцьо світлості, всього світа око,
Котрого взрок всю землю займует широко,

Спусти на наш хоризонт скуток твоєї моці,
Би не усхли од зими новії овоці,
Завітай до Печерських садов цнотородних
І до країв Російських, в науку голодних,

Там впрод звальчиш Пітона [64], Цикльопи зголдуєш
А на приїзд Мінерві місце приготуєш,
Єст Гелікон, суть Музи в Парнаськом покою,
Зараз зачнуть весьолий кант пісній з тобою,

Только слави в звитяжстві першом уступити
І пляцу похвал богу треба допустити.
Цитра єднак з лютнею при тобі зостанет,
І в науках твой гонор нікгди не устанет.

Єще пам'ять вдячності кгди при тобі будет,
Меценас теж атлетов твоїх не забудет.
Що кролевич тебанський [65] злотим влосом [66] справив,
То ж ти, Фебе, патроном, бо сь ся для них вславив.

ВДЯЧНОСТЬ

Артаксерксес [67] в Персії кроль некгдись багатий
Обфітої землі в злото, в пурпуру, в шарлати,
Кгди звичаєм кролевським замки свого панства
Навіжав, в тот час віри дознав од подданства,
Бо єдні перла з коштом неошацованим
Несли пану в подарок, з скарбу дарованим,
Хризоліси, смарагди, яспіси, шафіри,
Діаменти, коралі несли там без міри.
Леч єден наубожший з подданих, а сталий
В серцю, принес до кроля подарочок малий —
На долонях обудвух води барзо мало,
Бо му злота, сафіров згола не ставало.
Кроль єднак (дивная реч) приняв барзе вдячне
І убогий подарок нагородив значне,
Кгди му конов зе злота внет розказав дати,
Аби води другий раз мів в чом дарувати.
Того ж і ми прикладом, ач в злото убогі,
Повинності єднак же не хибим дороги,
Води мало приносим з жродел Гелiконських,
Води он знак давнійший, води з копит конських.
Фундаторе і отче, нам превелебнійший,
При той воді зостает чоловік світлійший —
Як теди Язон греков богатив през воду [68],
Так мудрость дасть Могилом в славі охолоду.

ПРЕЧИСТОЙ І ПРЕБЛАГОСЛОВЕННОЙ ДІВІ МАРІЇ, МАТЕРІ ВОСКРЕСШОГО СПАСИТЕЛЯ НАШОГО ІІСУСА ХРИСТА ХВАЛА, ГОДНОСТЬ І ПОКЛОН ВДЯЧНОСТІ НА ВІКИ

Преславная кролевно, райських садов цвіте,
Виборнійший клейноте з людей на том світє!
Ми з свойого Парнасу преч Феба з сестрами [69]
Вигнавши, а в нем, просим, рач мешкати з нами.
За патронку всіх наук тебе признаваєм.
Ми Паллади-богині одтоль юж не знаєм [70].
Але вірим, же сь з бозської мудрості нам дана,
Од пророков пред віки світу обецана.
Прето, наук патронко, в ласці теж ховати
Того рач, хто науки будет фундувати.

Трофим Онушкевич

ЗОІЛЕВІ [71] НЕВДЯЧНОМУ ВДЯЧНОСТЬ

Не шарпай, злий Зоїле, псім зубом таємне
Ні в чом слави людської, бо на то ж взаємне,
Єсли трафиш, дознаєш, іж камень скалистий
Зуби крушить і псуєт гвоздь ногу сталистий.
Кто на місцю високом, пес тому не шкодить,
А кгде острий гостинець, там ніхт не доходить.
Опочистий єст Олімп слави цних Могилов,
Не боїться шарпання зубатих Зоїлов.
Цвічоних людей гвоздєм острим обточоний
Не шарпай його слави, би сь наддер учоний.

Ієремія Войсяцький

М. Н.

ЛЯМЕНТ

О ПРИГОДІ НЕЩАСНОЙ, О ЗЕЛЖИВОСТІ І МОРДЕРСТВІ МЕЩАН ОСТРОЗЬКИХ, ЩО СЯ ІМ ВЛАСНЕ ПРИДАЛО НА ДЕНЬ УРОЧИСТАГО СВЯТА З МЕРТВИХ ВОЗСТАННЯ ПАНА СПАСИТЕЛЯ НАШЕГО В ПОНЕДЕЛОК В ПРОЦЕСІЇ ІДУЧИМ ПОД ПРИЇЗД ІІ МИЛОСТІ ПАНЕЇ ВОЄВОДИНОЇ ВІЛЕНСЬКОЇ [1], КОТОРАЯ ТО З ОБОХ СТОРОН ЖАЛОВАНАЯ ПРИГОДА В ТИХ РИТМОХ НИЖЕЙ ДОСТАТЕЧНЕ СЯ ОКАЖЕТ ПРЕЗ МЕНЕ, М. Н., З ПИЛЬНОСТЮ ОПИСАНИХ РОКУ БОЖІЯ 1636 МІСЯЦЯ ІЮНЯ ДНЯ 14

ДО КОЖДОГО ЧИТЕЛЬНИКА

Ту кождому тую справу подаю пред очі,
Аби кождий, читаючи, знав, що ся в ней точить.
Хоть суть речі мній удатнії і здаються прожнії,
Може їх кто собі пръстити, іж суть грунтовнії:
Єднак, що ся мещаном острозьким придало,
То ся вшитко в тих ритміх ширій описало.
Єсли би мя в тих речах назвав кто матачем,
Теді му ся хочу справити добрим повідачем.
Хоть єм на тоє не смотрів очима своїма,
Але єднак довожу людьми цнотливими,
От которих тую нещасную новину гдим слишав,
Тен лямент во такий способ жалосне й описав.

Пренайдостойнійшему в Христі отцю і пану єго милості господину Петру Могилі, з ласки божеї митрополиту київському, галицькому і всей Русі, воєводичеві земль Молдавських, пану своєму милостивому, М. Н. здоров'я, щастя і довголітнего поводження вірно зичу і віншую.

Приналежачая то єст розумові людському до таковего кресу справи поважнії умієтності і біглості своєї керовати, одколя би усиловання своєго яко би користь і нагороду якую з славою і потіхою позискати могл. А ні для чого іного жовнір, в ділах рицерських вицвічоний, працям, невчасом вшеляким і небезпеченством розмаїтим живот свой яко би на шанць виставует, только, іж своїм учинком воєнним несмертельную славу, з слави плинучую, оздобу, з оздоби наступуючую, потіху, яко би нагороду якую трудов своїх

одержати ся сподіваєт. Як таж і человік посполитий, который ач в науці і довтіпі не єст над людей вивишоний, але єднак стараюся о тоє, жеби до смаку вдячного припадаючії опера свої розтропне і мудре написані княжатом і монархом офіровав, которих слави для їх зацності і достойності часу бинамній не уменшив і овшем тим барзій они вивисшаєт і коренить.

Не од речі здалося і мні іти тим же тором, мудрих наслідуючи, абим тиж тую книжечку мою, ведлуг подлої інвенції моєї о нещасном припадку утрапенних мещан острозьких ритмом описавши, под протекцію велебности вашеї, пана моєго милостивого, офіровав, за чим тая подлая книжечка моя вашу милость моєго милостивого пана протектора собі обираєт, зацностю, годностю і мудростю великого, яко того, который од молодості літ своїх аж до того часу науку милуєш, кохаючися в читанню книг потребних, одколя ся розум острить а пам'ять їм добитим большая ся помножаєт, од которої предсявзятої науки жаднії рекрації і забавки в молодом віку вашу милость оторвати не могли, и овшем трудность, яко би Геркулес який, працею і сталостю звитяжав-єсь. Знак певний єст милості і вдячності противко наукам, которії ваша милость милостивий пан недавно коштом немалим в Києві фундовати рачив, поставивши так много лябінатов, же так реку, отколя вшиткі, которії ся там удають, солодкій овоц наук односять. Которую рач, пане боже, помножать і разширять, аби ся тим большая пильность научителей найдовала до насіння дорогого землі а ку оброні вшитких тих, которії суть тому противнії. Не маючи теди над то іншого упоминку, чим би могл вашу милость моєго милостивого пана [обдарувати], [прошу], абись той малий упоминок, тії віршики, од мене, найнижчого слуги своєго, вдячне приняти рачив. Ач відаю певне, же вашей милості моєму милостивому пану не трудно о книжки розних авторов латинських і грецьких, в которих ся ваша милость мой милостивий пан кохати рачиш, єднак же я, хотячи вдячность мою щирую оказати, умислилем той лямент мещан острозьких подати под розсудок вашеї милості моєго милостивого пана, о що прошу, нехай теж і я, за іних найподлійший, з тим подарком не буду взгорженний, що до уваження остаток мудрим подаю. Бо гди би мі пришло вилічати зацноє урожения, дільнії справи, мужество продков вашеї милості моєго милостивого пана, которії як в побожності, так і в статечності завш-есь обирали бити сталими, пришла би вшитка реч ку збитней а просторонней мові. Нехай же теди люде, читаючи тую працу мою, под зацним іменем вашеї милості моєго милостивого пана поданую і написаную, цноти великії і достойності вашеї милості моєго милостивого пана собі смакують, єсли собі чого міти

прагнуть. Вашей милості моєму милостивому пану довгого здоров'я і щасливого повоження віншую, з которими ся спольне тож чинячи повольності послуг моїх в ласку вашей милості моєго милостивого пана оддаю.

Дата з Ровного, з найубогшеї школи вашей велебності моєго милостивого пана всего добра зичливий найнижчий служебник з служебников.

Ту ся починаєт лямент о утрапенню мещан острозьких і о зневазі шляхти преднійшеї од люду посполитого.

Во ім'я господнє. Амінь.

Дні веселії, дні зацнії, дні великої радості
Обернулись в смуток і великії жалості.
День той власне, который мів бити богу на хваліниє,
Обернувся на взгарду през люде зухвальнії.
О нензная ваша паско, нензний ваш обіде,
Приятельськая утіхо, горкая при бесідє!
Єщо то меншая той обід, который тілу служить,
Мовлю я о пожиток, который душі плужить.
І той вас бив оминув. Жаль ся, моцний боже!
Чого з вас обжаловати снат жаден не може.
Азали то не жалость — на першом потканню,
На першом, мовлю, на пляц люду виїханню
На послугу так великую, которая небесного
Монархи великої моці округу земного,
Якая великая поражка і жеспект не малий
Поткав оних мещанов, которії панської хвали
Стерегли з великою охотою, вслід за нею ідучи,
Створителеві своєму звикле ся молячи.
Который же то та бив гордий, же ся вам спративив?
Не вам то, але богу самому провинив,
Же смів руку подносити на так святії справи,
Чим ся всі щитимо і достаємо слави.
Розсуди, который ту виннійший в таковой гордості,
Кто бив затвердівший в своєй крънобръності,
Іж под той час таковая справа ся точила,
А правді ведлуг світа неровна прибила,
Же пані міста того на той час їхала
І з тою ся процесією людей оних поткала.
Що в правді кром похлібства зступитися годило,
Леч гди би на увагу мудрих приходило,
Єсли [не] людей, принамні бога пошановать,
Постояти било, вшак коні могли би загамовать,
Могли ж би на господи зарання ся ставити,
Гди ж там сповна години не могли забавити.

Єсли они през упор свой противнії били,
Же ся большой потузі горде поставили,
Яко твердять нікоторії, же би то бити міло,
Яко би послов посполъство панських зневажило.
Але зацно потвору людей поклепивать!
Кто ж би ся смів з мотикою на сонце поривать?
Яко ся кольвек стало і чий бил початок,
Єсли ж з шляхти альбо ли розних небожаток,
Жалься, боже, і їх глупства і мудрих мудрості,
Же не уміли розумом спокрити їх глупості.
Тим ся раз притрафило в урочистії свята,
Же снать тая процасія на жаль звади зачата.
Смотри, з якою зневагою мусили шванковать,
Їж ся при том схотіли дужо опоновать,
Що ач з жалю тяжкого мусили учинить,
Гди ж ся такої пригоди знагла не сподівали.
Ах альбо то не жалосная! Кто правду милуєт,
Нехай кождий уважний в тую реч усмотруєт,
Как трудно єст зносити кривди в невинності,
Іли что ся дотиче бозької учтивості.
Єсли люде поганськії того перестерігали,
Аби учтивость своїм богом виражали,
Як ся о їх славу заставляли менжне,
Бороначи їх учтивості аж до горл потенжне,
О чом єсть в гісторіях прикладов немало,
Которії гди бим вспоминав, місця би не стало.
Але хто би хотів читати красомовцю цного
Ціцерона, Ясона, Марцера давного,
Тії би му достатечне о том повідили,
Як ся о їх славу заставити уміли.
Юж прикладов поганських больш занехавши,
Але другий над інії святих придавши,
О муці добровольной Христа Спасителя,
Надії і теж віри нашой скончителя:
Коли бив до Аннаша од жидов веденний,
Аби бив в невинності на смерть осужденний,
Смотри ж, як ся найшов єдин з оних смілий,
Любо бив не до конця при своєм пану сталий.
Єднак і той до меча порвався з жалості,
Хоч нільга било боронити панської учтивості.
Яко ж ся тиж іначій оним не годило,
Гдись серце напов з жалем заятрило,
Бо гнів єст у чоловіка [на] двоя ділений —
Частю добрий, а частю на злоє запалений.
Тії бовім о потребі духовной ходили,
Аби церков з похвалою панською навідили;

Тії ся на тоє зо вшиткою щиростю удали,
Аби свої офіри богу залецали,
Там за свої преложонії звикли молили,
Але тоє невдячностю оним заплатили.
Що ж далей било чинити? Хоть би камінноє било
Серце в людєх, снать би ся і тоє ужалило,
Посмотрівши на такоє срокгоє замішання,
На такий великий утиск і пренагабання,
Которого би не витрвав снать і святий нині,
Хіба би зошов з світа где в глухії пустині.
Ач много причин дають нещасним мещаном,
Славним, мовлю, ніколись, милим острожаном,
Звлаща тії, которії звади таємне вщинають,—
Хоч ся людєм на постав святобливії удають,
Яко би сами мещане здавна того хотіли,
Аби деспект таковий їм вирядити міли,—
Єднак латво о ліску, хто хочет пєска карати,
І о леда причину лацно-сь постарати.
Би так міли доброго що-кольвек учинити,
А тії звади не взгніщати, згоршення не чинити,
Звірхності не побужать ку таковой срокгості,
Але і овшем научать святої побожності!
Аби ся своїм подданим ласкаве ставили,
Не яко льви, тирансько з ними ся рядили.
І на що ж ся вам зийшло, презацнії отцеве,
Хотя ж будет з вас которий противний моєй мови,
Жесьте к тому привели поцтивую матрону,
Же єст тіло порушеноє отця її з гробу!
Снать ся нині молитви даремне мовляють,
Бо тіла людськії покою в гробіх не мають.
Що ж вжди з того за користь, повіжте мі, прошу,
Нехай я за тоє неласки од вас не одношу,
Же ся спираю: для чого тоє тіло винятоє?
Бо вшак било не пророцькоє, могу мовити, не святоє.
Любо то бив за живота чоловік справедливий,
Хвальця божий, милосник отчизни правдивий,
Але що ж, кгди по смерті юж вшистко устало,
Хіба слава і межство трваєт і будет трвало.
Рекл бим, же бисьте жадали зажить єго ради,
Але ж би то розсудок бив барзо шкарадий,
Гди ж і святії на оних сродзє нарікали,
Которії їм одпочинков в гробіх не давали.
Мовив грозне Самуїл-пророк ку кролеві,
Оному взгорженому од бога Саулові,
Которого для поради през чари взбудила
Оная віщая невіста, кгди над ним ворожила,

Мовячи: «Про що ж мі покою не даєш в моєм гробі,
Жебим з отці моїми одпочивав собі?
А тож вмісто поради марне згинути мусиш,
Кгди ж тя господь бог одкинув, юж ся прожно кусиш».
А тої ради Саул од него потребовав,
Коли го фетлистимський народ преслідовав,
Который дознав, бо внятки на тоє угодило
Пророцтво, котороє в он час виреченоє било,
Же Саул мусив згинути, на меч ся пробивши,
Неприятеля своєго очі натішивши.
Для того я той приклад даю не од речі,
Абисьмо ся, їм керуючи, умисл свой на печі
Завше пильне ховали, би нас тоє не поткало,
Єще горшеє нещастя, ніж ся тому стало.
Кгди ж нам господь бог до часу ласкаве фолькгує,
Але сами не взглядаємо, якую кару готує.
Не сподівалися тії нещаснії мещане,
Аби такая пригода міла прийти на всіх єдностайне.
А вжди видимо, якую пан казнь на них спустив,
Єсли ся который гріху якого допустив.
Юж я на обі стороні правду признати мушу,
А похлібовать жадному намній ся не кушу.
Пане боже, пожалься обоїх пригоди,
Межи духовними так великої незгоди!
Не див, єсли зводять битву з посторонніми,
Але то див, же валчать з мещани своїми.
Не дивно, же герезію з світа затлумляють,
Але дивно, же свої ж власнії члонки забивають.
А чти господь бог не каже потлумляти жадного,
Гди ж собі к волі хоче міти чоловіка кождого,
Аби ся теді всі вобець обачили,
А в згоді, в якой нікгди за оних літ били,
Як би то [нас] найвишший пан вельце миловав,
І ще би нам, грішним, ні що пофолговав,
І літа урожайнії, жизностю здоблені,
Привернув би, обфітою ласкою окрашенії,
Которих би христіяне снадно певне дознали,
Гди би тілько тих незгод кновати перестали.
Що мі нині за уцтивость, що мі за забава,
Що мі за кротофилі, що за добрая слава!
Тії ся спольне упором шкарадим посплітали,
А правду і покой ні за що почитали.
Присмотрися, як зацную шляхту зневажоно
І дворян щозначнійших нікчемне зельжоно,
Которії били на той час при боку її милості,
Которая єст накормленая тої зельживості.

През кого ж ся тоє стало, нехай ся сами судять:
Русь то, чи ляхи мої милії блудять?
Гди би они покорою упор премагали,
І тії би ся мещане на ни не торгали.
Чому тиж уступуєм подчас людєм з дороги,
Хотя ж ся тиж притрафить пан не барзо срокгий?
Леч там предся не ровне далекая розниця,
Як небо од землі далекая границя,
Же ся подлоє створення богу спротивило
І руки свої на святії справи подносило.
О великая неуваго! Хто ж до того радив,
Аби люде з обох сторон так ганебне звадив?
Присмотрімося, як свої речі оздобляємо,
Чему собі теж иниї лехце поважаємо?
Так святості костельнії вельце шануємо,
Для чого ж і церковним тої честі уймуємо?
Коли свої послуги богу залецаємо,
А чему ж і на иниї криво поглядаємо?
Кгди ж кождий своїм способом хвалить пана своєго,
І всякий потребуєт святої ласки єго.
Далей больше не мовлю, але на остаток
Положу а з особна ту єден придаток:
О зневазі, мордирстві мещан нещасливих,
О гордості противной людей нетерпливих,
Як ся там посполитству тому спротивляли,
Яко тиж з обох сторон шкоди начиняли.
Юж там било заровно кождому станові —
Як попові, так хлопові, ба і шляхтичові.
Досталося там діткам, млоденцьом учтивим,
Білим головам пребраним, паном і особливим,
Бо там юж сплощ бито, а снать не смотрено —
Камнем ли, обухом кого ударено,
Ні за що там бив дар божий і приготованії,
Хоч з вимовкою, як звичай, яйця фарбованії.
Чим так свої одіння сродзе пошпетили,
А в оном замішанню нікого не познали.
Зачим, сами ж задавши до гніву причину,
Єще на них, небожат, свою ж власную вину
Вскладають, вензенням їх сродзе обтяживши,
Малжонки з дітками оних розлучивши.
Єще другим аж дотоля смерть приражають
На тих, которії стратили, снать не досить мають.
Але би на тоє прийшло, же би і тих стратили,
На которії ся з порадою єще забавили,
Якоє би теж з оних прийшло доконання?
Тут потреба міти судіям доброє розезнання.

Кгди ж ту лацно невиннії на суд злий скаровати,
    Але кгди перед божий прийдет апеліовати,
Так ся оная невинность на той час покажет,
    Кгди пан будет, в о [н] час неправих на віки покарает.
Чого їх, невинних, рач заховать, пане,
    І тим істикгатором дай упам'ятання,
Аби ся в своїх справах добре огляділи,
    А ім'я твоє з оними спольне хвалили.
Боже, который з оковок в'язнів розказуєш
    І оних над надію свободою даруєш!
Вибав і той остаток в'язнєв утрапенних,
    Рач їх тішити в фрасунках їх неутуленних,
Не дай всім загинути і стережи їх до конця,
    Потіхо і надіє, єдиний оборонця!

Придаток

Замкнення той же матерії

Срокго, тирансько на світі повстали,
Которії нині явне показали
Несподіване нещасних острожанов
. . . .

Трвога по трвозі, трудность по трудності,
Жалость припала на них по жалості,
Яко нікгдись на Давида цного,
        Мужа побожного.

Которого власний син пренаслідовав,
Пред которим в темних яскинях ся ховав,
Світла не видячи очима своїми
        Пред людьми злими.

Заровно той справі і нині ся стало,
Кгди ж свої ж члонки, як би власноє тіло,
. . . .

Як ся тоє стало, о боже всемоцний,
В місті Острогу на день великоночний,
Гди в понедєлок всі виступили,
        Бога хвалили,

Та ся споткали з панею міста того,
Не маючи на серцю гніву жадного,
Але ж найперше їм причину дали,
        Зступити казали.

Єще нікоторії того докладають
І такії слова повідають,
Якоби кульку послов присилано,
Жеби почекано.

Єдин мещанин обкрався зухвалий,
А для єдного вшиткі винні зостали,
Же ся на посла панського замірив,
Снать го ударив.

Такії новини о том повідали
Люде, которії на той див смотріли,
Але ся в мові своїй не згажають,
Розно бають.

Єднак, як ся на мості споткали,
З замку вийшовши, внет ся замішали,
Коли возниця почав їх бичовати,
Казав вступовати.

Що видячи, онії люде нещасливії,
Будучи з того барзо жалосливії,
З попудливості всі ся порвали,
Киї побрали.

Слуги тої панеї і всі дворяне,
Видячи, же не жарт, кинулися на них єдностайне,
Шабель добивши, внет же по собі,
То мні, то тобі.

На той час її милость в кареті сиділа,
«Перестаньте!» — з обох сторон вшитких гамовала,
Аби тої звади больше понехали,
Далі їхали.

Леч трудно било: барзо заюшили,
З обох сторон битих, ранних начинили,
Єдні з перестрахов в вал з мосту падали,
Шиї ламали.

Хто ж що несл в руках, того не жаловали:
Яйця фарбованії тим шати смаровали,
Не смотрено того, вара кого замірив,
Биле би ударив.

Виділа тоє пані, поцтивая матрона,
Же єсть з дворяни своїми зелжона,

Над звичай панський на цвинтар утікает,
Битва ся розмножает.

В том замішанню а знат не без того,
Бо приходило близько коло того,
Же ся в той зваді і самой достало,
Да й ся золгало.

Там на цвинтару плачливе вздихала,
До Христа-пана, где крижем лежала,
Аби тую зваду успокоїти рачив,
Бись обачив.

Наконець там же панянка поцтивая,
Цорка мещанськая, в цноті особливая,
Хотячи ся вивиляти з тумулту оного
До дому свого —

Єден служалець, а що відати який,
Єсли бив зацний альбо лядя-який,
Тяв її в лоб шаблею, аж упала,
Тканка їй спала.

В том її з убьоров сличних обнажили,
А на полиумерлую там же зоставили,
А мати нещасливая, гди до неї прибіжала,
Горко плакала.

А других зася сродзє посічоно,
Киями побито, нікчемне золжено,
Чого за них, ах не стуйте ж, пане!
Трудноє зезнання.

По том, заледве гди ся укоїли,
Кръвє людської гди ся спольне наситили,
По малу-малу почали одходити,
Додому входити.

В том ксянжа пришли, панюю подвигнули,
Вельце смутливую упоминати почали,
Аби фрасунку того понехала,
В замок іхала.

А она в жалю праве омдлівала,
Абовім в тих тръмінах нікгди не бивала,

Пресвятой богородиці себе полецаючи,
Оной ся оддаючи.

Там же з цвинтару оного повставши,
Всіла в карету, слєзами ся облявши,
Мовлячи: «На якії прихожу зневаження ганебнії
През свої подданії!»

На заутріє рано раду учинили,
Вшитких до суду зособно водили,
Питаючи: «Который бив би причиною того?
Ставте винного!»

Они в той способ так одповідали:
«Ми своїх духовних в туй мірі слухали,
Кгди би ся они до церкви вернули,
А ми би були».

А в том і попов призвати розказано,
І в тії теж слова власне запитано:
«Для чого з процесією не уступали,
Гди їм казали?»

Єден пресвітер на то одповідив:
«Мосці панове! би то кождий видів,
Єсли вам ідет о свої зелживості,
Нам теж о святості.

Для того вам з дороги не уступили,
Бо сьмо ся били на тоє спорядили,
Жеби поцтивость впрод богу оддали,
Ви не витрвали».

Внет мещан зацних в колоду посажано,
А найубогших в темницю загнано,
Аби розправи до часу чекали
І горло дали.

Хотіли духовнії в тую справу вложити,
А на їх здоров'я горло своє положити,
Але їм слова на то рещи не дано,
Преч їм казано.

Под час юрмарку, нікгдись славного,
А тепер, реку, юж занедбаного,
На самую взгарду звеѐсти їх казано,
Жеби стинано.

Там кільку мещан мечем прикро стято,
Четвертому уші і носа утято,
А онії трупи ховать заказали,
Псом торгати дали.

А других єще дано на поруку,
Радячи, що їм дадуть за муку;
Только потаємне звади якіїсь кнують,
Що їм готують.

Больше убогий там єст виноватий
І предше згинет, ніжли багатий,
Хто зась ліпше пінязьми заложить,
Той ся не трвожить.

Німаш ся як розмовити з сусідами,
Бо потаємної здради повно завсігди,
Там под окнами і в ночі слухають,
Що розмовляють.

О ти Острогу, місто справедливоє!
В тобі бивали мешканці цнотливії,
Не єден тепер твоєї пригоди плачет,—
Єст кто і скачет.

Ти-сь било хлібом завжди приходневі,
Ти убогому маткою било студентові,
В тобі хто мешкав, нігди не шкодовав,
Хто ся шановав.

Тераз не стуйте ж! на що ж юж приходить!
Снат ся юж на тоє, подобно, заводить,
Жеби сь юже било в нівеч обернено,
З грунту знищоно.

О пані зацная! будь же літостивая,
Не будь кръвє людської так ганебне хтивая,
А тот гнів в собі рач умодеровать,
Ласку даровать.

Отпусти ж вини виноватцом своїм,
Би теж пан, єсли-сь пребачив, і твоїм,
В которім ся кохаєш, єго наслідуєш,
Вірне милуєш...

Кирило
ТРАНКВІЛІОН-СТАВРОВЕЦЬКИЙ

ІЗ КНИЖКИ «ПЕРЛО МНОГОЦІННОЄ»

ПРЕДМОВА ДО ЧИТЕЛЬНИКА

О ТОЙ ПРЕЗАЦНОЙ КНИЗІ, КОТОРАЯ ТО КНИГА НАЗВАНАЯ «ПЕРЛО МНОГОЦІННОЄ» ДЛЯ ДВОХ ПОВАЖНИХ ПРИЧИН. ПЕРВОЄ, ДЛЯ ВИСОКОГО БОГОСЛОВСЬКОГО РАЗУМА. ПОВТОРЕ, ДЛЯ СЛАДКОГЛАГОЛИВОГО РИТОРСЬКОГО ЯЗИКА І ПОЕТИЦЬКОГО ХУДОЖЕСТВА. РАЗУМ В ТОЙ КНИЗЄ ФІЛІОЗ[ОФСЬКИЙ] БОЗСЬК[ИЙ]

Ласкавий чительнику! Подобаєт вам напруд то відати, для чого автор важив ся подиймовати так великую і тяжкую працю около тої презацної книги, реченої «Перло многоцінноє». Абовім правдиве годна такового титулу славного, кгди ж перла родяться в глубині морськой од блискавиці і з трудностю на світ виносяться. Так і в той книзі слова на честь, і славу, і хвалу імені бозському суть яко перла многоцінниї, рожденниї од молниї небесної, од світлості духа святого, в глубині небесної премудрості, а винесені нині в мир сей дольний видимий високопарним і многозрительним умом моїм, на вічную радость і ненаситимую сладость душам христолюбивим. Христос єст істинноє веселіє любящим його. Прето таковую працю мою трудную з любовію прийми.

Правдиве многими трудами тая книга святая взяла своє совершенство, а звлаща в поетицьком художестві. Богословськая річ і правда латвійша просто писать, але под метрами бозськиї речі трудно, і барзо трудно. Тілько той тоє знаєт, кто того ремесла заживаєт. То мя до тої трудної праці побудило в старості літ моїх, аби чловік охотнійший бив до читання речій бозських і таємниць збавенних, котриї суть почасті описані сладкою мовою под метри, а звлаща для молодих, жеби ся заправляли гарячою любовію до хвали божої і розрадуваною душею завше хвалили, благословили, благодарили, воспівали, величали бога, творця свойого.

А таковоє набоженство одправуєт христолюбивая душа двіма способами. Первоє, з умиленієм сльоз гарячих, о невинной смерті сина божія. Єсли схочеш сльозами твоїми омити пречистиї нозі і невинниї рани господа і жениха душі твої, яконачастій розмишляй набожне невинную смерть господа нашого Іісус Христа, сина божія, і страданія його, рани і болєзні, і пролиттє крові його пресвятої за гріхи твої. Спі-

вай же жалосно о смерті сина божія на кождий п'яток. Сльози виводить од закаменілого серця пам'ять смерті Христової, которая описана под метри. Так же співай собі жалосно о покаянію грішних, і там істяжеш умиленіє сльоз на омиття гріхов твоїх. Повторе, хвали бога твойого розрадованною душею. Розмишляй дари його дивнії і добродійства многії і неізреченнії, видимії і невидимії. Прето, єсли схочеш радості бозської доступити і нею наповнити душу свою і серце, співай же собі весело в радості, о трьох персонах бозських, о персоні отцевськой преславной, і синовськой, і духа святого. Бог бо єст вічная радость души нашої. І пам'ять його святая славная. Кто її обносить у души своїй, од таковоі души далеко стоїть хитрость діаволя і печаль, тілько радость вічная содержить таковую душу. Двоякий то дар божий биваєт при души справедливой: умиленіє сльоз і радость бозськая, же ся о бозі радовати. Яко пророк рече: «Радуйтеся богу, помощникові нашому. Воскликніте гласом радості, всі язиці, восплещайте руками, радуйтеся, праведнії о господі, і веселітеся» [1]. І пречистая матір божія рекла: «Возрадовася дух мой о бозі, спасі моєм» [2] Тоє ж і Павел святий апостол глаголет: «Радуйтеся о господі, і паки реку, радуйтеся [3]. Радость ваша ісполнена нехай будет. Наповняйтеся духом радості, глаголюще во псалмєх і піснєх духовних, воспівающе і поюще во сердцах ваших господеві». Прето ліпше єст співати духовнії пісні, аніж світськії сромотнії бісовськії.

А при том і то потрібно відати тобі, ласкавий чительнику, іж тая книга презацная, хотяй ся видить мала в очах людських, але великії содержить в собі тайни, збавенню твоєму служачи. Так суть високого разума богословського, же із єдиного віршика двох або трьох слов може добрий казнодія казання повісти, і кротко зв'язную річ розпространити, і души людськії утішити словом божим. Так же в школах будучії студенти могуть собі з тої книги святої вибирати вірші на свою потребу і творити з них орації розмаїтії часу потреби свої, хоч і на комедіях духовних. А єсли би теж хто схотів міти собі за патронку матір божію, пречистую діву Марію, нехай же похвалу її читаєт і співаєт на кождую суботу, пруд ко таковий почуєт поправу живота свойого і повстання з гріхов своїх. Так же і до ангелов божіїх святих і добрих, хто обере собі за патрона Михаїла архангела.

Читай ангелом в понеділок, апостолом в четвер [ток], мучеником святим в среду, о страстєх господніх в п'яток, о покаянію [во] второк, а о трьох персонах бозських в неділю. А в том наболі [й] читай, що собі подобаєт і зезволить співати, читати, хвалити бога твойого, і благодари [ти] а святих угодников божіїх. Честь почитай, величай, славу їх пропові-

дай, да ж з ними і ти прославишися. А при том читай о премудрості бозськой і людськой, і душу твою утішай, а до неї ся поспішай, хочеш ли і ти бити мудрим. Так же о четирьох вратех часто розмишляй, перед очі свої став тії врата — визволять тя од гріхов смертельних, од лаком[ства] і нечист[ості], од гордості і проч[іїх] злос[тей], а в доброд[ійства] заправлять вірного чловіка, і так щасл[иво] дойде[ш] четвер[тих] врат царства небесного, його ж всіх нас сподоби, Христе, боже наш, получит[и], там тебе хвалит[и], купно отця, і сина, і духа святого, нині і прісно і во вік[и] вік[ов].

Амінь.

ЕПІГРАМА

Єсли ту що нестройного поета мудрий обачить,
Проше, нехай мі пребачить.
Гди ж теольогія святая в колі фільозофськом вакує,
А поетами і виборними бракує,
Сама живе у славі світородной,
Тілько ся часом показує душі годной
З дару бозького знамените,
Мудростю своєю не закрите,
У світлості свої слави,
Без поетицької забави.
А то она у моці маєт,
Же байки поганськії розбиваєт
І навіки до них ся не знаєт,
А сама в правді паче сонця сіяєт.
Прето поета, би і наймудрійший,
І фільозоф, розумом острійший,
Мусить гордої думи роги схилити,
А небесной цариці сам низько ся поклонити.
А що оглядали разумнії очі наші,
Тогда тоє хотіли слуги ваші,
Ямбікус, трохеус, спондеус,
провадити межи поганськії боги,
Але прудко поламали свої ноги,
Пред світлостю богословії утікаючи
І жадного до неї приступу не маючи.
Прето, що ся кому бачить,
Вольно, яко собі рачить.
Убі дівінум іллюмінаціо,
Ібі тацет поетарум шкондаціо [1]

НА СТАРОЖИТНИЙ ГЕРБ ЯСНЕ ОСВЕЦОНИХ І ВЕЛЬМОЖНИХ ЇХ МИЛОСТЕЙ КНЯЖАТ КОРЕЦЬКИХ [1]

В той презацней фамилії княжат Корецьких
Таковії суть клейноти
свідком смілості і цноти:
Рицер, смілостю упойоний,
меч в руці його обнажоний,
Конь, бистростю розпущоний
За неприятельми в широком полю,
Рицера смілого виконива волю.
Неприятелі пірхають розстріляні,
Трупи всюду, поля кровію полляні.
В том звитязтво певноє і знаменитоє,
Всіх цнот і мудрості гніздо увитоє —
Самоель Карульович, княжа Корецькоє [2].

* *
*

Прироження грифа хто хоче познати,
Впруд мусить фізельогом [1] віру дати.
Бовім гриф гор боронить, в которих чує злото,
І кождому смертю платить, кто ся кусить о то.
Самоель оному звіру уподобися,
Той великих даров бозьких сподобися,
Бовім той на горах високої мудрості літає,
Гди в Костелі католицьком віру правдивую має,
В котором не злото сказительноє ся найдує,
Тілько сама правда і живот вічний обфітує.
О таковий скарб єсли ся кто з невірних покусить,
Од Самоельови мудрості і віри прудко умерти мусить.

ПОХВАЛА О ПРЕМУДРОСТІ ТРОЯКОЙ, ВО ВІЦІ СЕМ ЯВЛЕННОЙ

[...] Подобаєт же і различіє імен премудрості знати. Що нарицається «мудрость», то прирожоную мудрость значить. А що приложоно «премудрость» — тогда той предлог значить над то зацнійшую премудрость, з дару бозького, даную пророком, і апостолом, і теольогом правовірним. Прето я напрод покладаю похвалу о мудрості прирожоной, то єст о філозофії, которою царії царствують і сильнії правду пишуть і закон політицький полагають, а мучителі землю держать [Книга притч Соломонових, гл. 1, ст. 15—17].

О мудросте преславная,
Од віков в чоловіцєх давная!
Любителі твої тобою прославленні
І на високих достоїнствах поставленні.
Тобою царії царствують
І сильнії народами справують,
Землею і странами владіють.
О мудросте, все то тобою діють!
Любителі твої, о славная мудросте,
Вийшли з безумія темності.
Тії пишуть права статути,
а в них правду съвершенную,
Всьому світу нині явленную.
Тобою ся вельможі величають
І пловці морськії душа своя вручають
Силі твоїй сміле і невонпливе
І преходять морськую глубину нестрашливе
Своїм плаванієм
І мудрості свої324 упованієм.
О мудросте преславнійшая,
Над злато і каменіє драгоє чеснійшая!
Тобою мучителі народом розказують
І немощнії сильних без труда зв'язують.
Ти царей держава
І худородних вічная слава.
У тебе довгота дній і богатество у правиці,
А слава, честь і держава у твоїй лівиці.
Ти заблудшим іcправленіє,
Ти старцєм укріпленіє,
Ти бодрость лінивим,
Ти мужество боязливим,
Ти младенцєм возраст і красота,
Ти панієнства сокровище і висота,
Ти нищих сокровище і богатество веліє,
Ти смутних і плачливих вічноє веселіє,
Ти сущим въ тьмі безумія просвіщеніє,
Ти прагнучих слави скороє насищеніє.
Ти хитрії ремесла показуєш світу
і по твоєму совіту винайдуєш,
Ти з неподобного подобноє твориш
през альхімістов, новоє діло удивительноє
І за чуд світу і чоловіком явительноє
А тим многих удивляєш, утішаєш,
Понеже тоє чудотвореніє у своїй моці маєш,
Прето ним многих народов удивляєш [...]

...ЛІКАРСТВО... РОЗКОШНИКОМ ТОГО СВІТА ПРАВДИВОЄ. ПІСНЬ ВДЯЧНАЯ ПРИ БАНЬКЕТАХ ПАНСЬКИХ

О смерте несподівана,
То-сь мя, багатого пана,
Без одповіді нині застала
І все красноє і любимоє моє забрала
І навіки од очій моїх въ тьмі сховала.
Где мої нині замки, коштовне муровані,
І палаци мої, світне і сличне мальовані
А шкатули, злотом нафасовані,
Возники, под злотом цуговані?
Где мої пресвітлії златоткані шати,
Рисі, соболлє, сличнії кармазини і дорогії шкарлати?
О смерте, все твоїм приходом од мене забрано
І навіки од очій моїх въ тьмі сховано.
Где мої сади і краснії виногради?
І ногами твоїми, о смерте, потоптані
І навіки од мене несподіванне забрані
Слугами твоїми
А неприятельми моїми.
А скарби мої разхищені і побрані,
Шпалієри коштовнії пошарпані.
О смерте злосливая і гнівливая,
Тілько-сь на жалость мою сквапливая,
Несподіванне зо всего-сь мя обнажила
І межи смродливії трупи положила.
Приятелі мої далеко од мене стали
І носи свої пред смрадом моїм позатикали.
Вчора в дому моєм було гойне веселля,
Музиков іграння
А співаков веселоє співання
І на трубах мідяних викрикання,
Скоки, танці, веселоє плясання.
Вина наливай, випивай, проливай!
Столи мої коштовними сладкими покарми покритії,
Гості мої і приятелі — персони знаменитії.
А нині мене все доброє і веселоє минуло,
Слава і багатство навіки уплинуло,
Тілько мя нині все злоє до себе пригорнуло.
Страх, болезнь, стогнання
І плачливоє нарікання.
О смерте гнівливая, злосливая,
Сліпая, глухая і нежалосливая,
Тілько на жалость нашу сквапливая!

Ти мене, молодого, несподіванне уморила
І двоякоє дивовисько надо мною сътворила.
Приятелі любимії по мні плачуть,
А вразі мої нині од радості скачуть.
Вчера слуги мої ордами за мною,
А нині ні єдиного зо мною.
Всі стали і носи свої позатикали.
Власнії слуги мої, тії ся нині мною гнушають
І за смродливого і згнилого трупа мене мають,
Тілько мі в том нині послужили,
Же мя в темний гроб положили
І землею тяжкою мене покрили,
Аби мя прудко робаці ядовитії разточили.
О смерте, коль страшна пам'ять твоя,
Которої трепещет нині і боїться душа моя!
Ти на всіх меч свой срогий обнажила
І през нього ольбримов сильних положила
Под ноги свої, сих потоптала,
А славних віка сього побрала
І въ тьмі без пам'яті сховала.
Где нині суть миролюбці
І розкошнії сластолюбці
А лакомії златолюбці?
Всіх сіть гнівливої смерті помкнула
І въ тьмі вічной несподіване замкнула.
Где нині тиранове неужитії
І князі, на землі знаменитії,
Іграющії з птицями небесними
І зъ звірми іногда земними?
Смерть въ гроб послала,
Веселіє і славу їх забрала.
Где нині воїнове горделивії
І мучителі невинних злосливії?
Где срогії і страшнії гетьманове?
Несподіванне смертним мечем посічені
І без пам'яті въ тьмі нині заключені
І знагла ядовитим червієм разточені.
О смерте гнівливая і страшливая,
ти цесарьом і крулюм коруни здиймуєш
А з голими головами їх до гробу вандруєш.
Ти много злого на том світі броїш,
І з премудрих філозофов сміховиська строїш,
У главі їх, где світлая премудрость
столицю свою мала і в ней почивала,
Там нині тілько смродливая пустка зостала
І червей много в себе през тебе набрала.

О смерте, приходом твоїм страшливим
А часом моїм смутним і плачливим
Ти риторський язик сладкоглаголивий безгласієм зв'язуєш
І пред многими його показуєш
Яко німого боввана, славного пана
В мові і премудрого у слові.
Ти многим сміхотворцум огноїла незапертії губи,
Тілько ся зостали огнилії при них зуби.
Ти въ тлустом тілі черви ховаєш,
А въмісто перфом смрад виливаєш.
Ти красних у шпетность претворяєш.
О смерте, въ моці то своїй маєш!
Ти багатиров з багатства обідрала
І всіх славних віка сього до темниці свої загнала,
Ти моцаров мира сього под ноги свої положила
І всіх тих червієм ядовитим покрила.
О смерте страшливая і нежалосливая,
ти, яко косар нині нерозсудний,
Под ноги свої крадеш цвіт барзо цудний,
Молодості і красоти жалувати не знаєш,
Ані на єдином з тих милості не маєш.
О смерте сліпая і глухая,
ти персонами славних бракувати не знаєш,
Ти пред жалостю нашою уха свої затикаєш.
О смерте! Таковую злосливую природу маєш,
Ні на чий плач нині не дбаєш, ані поглядаєш,
Всіх нині заровно береш і до темного гробу ведеш
І на покарм робацтву кладеш.
О смерте гнівлива,
Сила твоя страшлива.

АНОНІМНІ ВІРШІ ПРО ВИЗВОЛЬНУ ВІЙНУ 1648—1654 рр.

* *
*

Висипався хміль із міха
І наробив ляхам лиха,
Показав їм розуму,
Вивернув дідчу думу,
До жовтої водиці
Наклав їм дуже хмельниці —
Не могли на ногах стояти,
Воліли утікати.
— Гетьманчику-небоже,
Не туди на Запорожже!
Не найдеш гаразд шляху
У Сидоровім байраку.
Чи не ти, Степанку-сараче [1],
Од козаків гарачий,
Не ти сь брав їм хутори?
Єст інші тепер пори!
От же побірки прокляті,
Під Очаковим взяті,
І по пастуші тебунці
Приїхали к вам ординці [2].
Не утікай же, ляху,
З самого перестраху,
Аж дай юнаков в табори,
Готуй деньги за хутори,
Юж не будеш їх хати
Поганцям оддавати,
Не будеш през суддів брати
Ані їх воювати.
Миліш вам жиди-збойці,
Ніж запорожці-молойці,
От же маєте кримчухи,
Дайте їм тепер кожухи.
От же Хмельницький може —
Поможи йому, боже,
Тих куркоїдів бити,

Як жидів неживити!
Юж утікають з валів,
Бояться самопалів,
Волять татарської юки,
Ніж козацької руки.

ПІСНЯ ПРО МИКОЛАЯ ПОТОЦЬКОГО І КОЗАЦЬКІ ПЕРЕМОГИ

1

Глянь, обвернися, стань а задивися, который маєш много,
Же ровний будеш тому, в которого не маєш нічого.
Бо той справуєт, що всім керуєт, сам бог милостиве
Всі наші справи на своїй шалі важить справедливе.
Глянь, обвернися, стань, задивися, который високо
Умом літаєш, мудрості знаєш широко, глубоко!
Не п[о]псуй мозку, мудруй потрошку, в собі обачайся,
І тих рада не лиха, що ходять стиха, і тих пораджайся.
Глянь, обвернися, стань, задивися, который воюєш,
Луком, стрілами, порохом, кулями і мечем ширмуєш.
Бо теж рицéри і кавалери перед тим бували,
Тим воювали, од того ж меча сами поумирали!
Глянь, обвернися, стань, задивися і скинь з серця бути,
Наверни ока, который з Потока ідеш ку Славуті.
Невиннії душі береш за уші, вольность одеймуєш,
Короля не знаєш, ради не дбаєш, сам собі сеймуєш.
Гей, пораджайся, не запаляйся, бо ти рейментарюєш,
Сам булавою всім польським краєм, як сам хочеш, керуєш!
Мій бога в серцю а не май в легце шляхецькой крові,
Бо світ чорніет, правда ніщієт, а все ку твоїй волі!
Гей, каштеляне, коронний гетьмане, потреба нам чола
Єще пам'ятати і поглядати на заднії кола!
Жони і діти где ся мають подіти напотом,
Гди нас молодці, тії запорозці, набавять клопотом?
Глянь, обвернися, стань, задивися, що ся дієт з нами,
Поручниками і ротмістрами, польськими синами.
Глянь, обвернися, стань, задивися. Видиш, людей много?
Чи ти звоюєш, чи їм зголдуєш, бо то в руках бога?
Чини трактати а кажи брати гроші за заслуги,
Бо то єст здавна заслуга славна запорозського люду.

2

Он глянув, як звір, внет крикнув, як лев, на жовнірськії слова
Острая, як міч, а груба, як [піч], била тамтая мова.
Зараз синачка, свого єдиначка, шлеть на Жовтую Воду,

Там на большую і на горшую сєбі і всім шкоду.
Бо скоро ляхи стали подлє Плавлі, зараз поскочили,
Хмельниччики, ординчики обоз оточили.
А скоро привернули, зараз огорнули, розкопали моцнії вали,
Одних постріляли, других порубали, третіх живцем в Орду пооддавали.
На том не досить, миру не просить Потоцький здумалий,
На войну встає, штурми готує, бо мів встид немалий,
Хочет битися, кривди мститися, под Корсунь вступаєт,
А за собою, як за сву волю, запорозцьов потягаєт,
Там же на полю всю свою силу жовнірську утрачає,
Стрельбу і штуки і всі ринштуки запорозцьом нажичає,
Турецькії коні, дрогії убори оддає поневолі,
А сам іде і іних веде до татарської неволі!

3

Отак пиха наробила лиха коронному Потоцькому,
Отак бута і тобі скрута, польному Калиновському.
Отак, жовніре, ідіте сміле всі на зимовисько
В Білих Городах, у загородах, мійте становисько.
Нехай християни, ваші подоляни, розплоджують кури,
Що виловили і виносили ваші джури.
А ви в татарах в тяжких кайданах до смерті сидіте,
Як ми од вас, так ви од нас нужі потерпіте.

4

Честь богу, хвала, навіки слава Войську Дніпровому,
Же з божой ласки загнало ляшки ку порту Вісляному,
А род проклятий жидовський стятий, чиста Україна,
А віра святая вцалє зостала — добрая новина!
І ти, Чигирине, місто українне, не меншую славу
Тепер в собі маєш, коли оглядаєш в руках булаву
Зацного Богдана, мудрого гетьмана, доброго молодця,
Хмельницького чигиринського давнього запорозця.
Бог його указав і войську подав, аби ім справовав,
А жеби покорних од рук оних гордих моцно обваровав.
Учиниж, боже, усім нам гоже, аби булавою
Войсько твоє славно всьому світу явно за його головою!

* *
*

Которії прийшли, Хмельницького аби поймали,
Самі в неволю у султанську впали —
Поїхали бучно до Криму ридвани

З совітниками обоє польськії гетьмани.
А вози скарбовії козакам зостали,
Аби з їх худобу свою полатали.
Хотіли ляхи з козаків славу мати,
Аже бог дав тому, хто ся рад смиряти.
Той вознес нині смиренних русаков,
Гордих же з престолов низложи поляков,
Богатих тщих в рубищі одпустив до Криму,
Хотівших руську вольность наклонить до Риму.

[НА БИТВУ ПІД КОРСУНЕМ]

Зри убо, коль єст храбра і непобіжденна
Козацька в войні сила, тверда, мужественна,
Яже всю гордость польську до конця смирила
І всю їх под ноги смиренно склонила,
Єгда под Корсунем сих смерті предаваху,
Гетьманов і войсько храбро прогоняху,
Где воїнство хлопами запомніли звати
І принужденні землі во користь оддати.
Помнож, боже, на віки козацькую славу
І покори под нозі врагов наших главу!
Да будет всегда плодна козацькая мати
І діти її в силі всегда процвітати!

ДУМА КОЗАЦЬКАЯ О ВОЙНІ З ЛЯХАМИ НАД РІКОЮ СТИРОМ [1]

Ой, ріко Стиру, що Хміль за віру зробив напроти миру [2],
Где в Дніпр впадаєш, оповідаєш радость з войни чи миру?
Хан наступаєт, сам помагаєт козаком ляхов бити:
Под Берестечком [3], малим містечком, мів оних кров пролити,
На перевозі чи пак в дорозі короля погромити,
Войськом, гетьманом, корольом-паном татаром заплатити.
Хан згоду радить, а не порадить: козаки войну любять:
— Ой, Казимиру [4], юж тобі миру з козаками не будет.
Досюль не знаєш, хоть посилаєш, одкуль хан наступаєт,
З ним згоднюсенько Хміль ранюсенько ік королю зближаєт
Била погода. А воєвода руський знать войську даєт,
Тот же о хані і о гетьмані королю ознаймляєт.
Середа прийшла, вся орда вийшла, хан і Хміль з козаками
Зрана штурмують і наступують. Тихо межи ляхами.
Аж Конєцпольський, хорунжий польський, найперший вибігаєт,

З ним Любомирський, знать муж лицерський, межи
військо впадаєт.
— Ой, Любомире, тобі в примірі перед корольом іти,
Не з козаками і татарами найпершому ся бити!
Ідуть дитини, як муж одиний, брат брату помагаєт,
А Вишневецький, хоч невеличкий, своїх не одступаєт.
Скочили хутко, а від них тутки козаки утікають,
За ними ляхи — були ж там страхи! — до табору впадають.
Орда не радить, хоть хан провадить, хоть їх напоминаєт,
Перед ляхами, ой, юнаками, що живо, утікаєт.
Да то нічого! Пало не много. Бульш війська єст Хмільові:
Четверг поправить, як поле ставить хан і Хміль корольові,
Четвер надходить, військо виходить, хан і Хміль з козаками:
Ой, не Зборово, війна то нова, не як під Пилявцями.
Не утікають, кров проливають і на татар не дбають,
Во крві татарській і бісурманській острий міч свой купають.
Тут Казановський, багатир польський, серця усім додаєт,
Для оборони польськой корони голову покладаєт.
Б'ється, що живо. Вельке ж мі диво да на Оссолінського,
Що нас воюєт, не наслідуєт канцліра, дядька свого.
Тот бив спокійний, не шукав війни, сей на нас натираєт,
Яко лях давній і юнак славний для Польськи умираєт.
Бачив рицера хан подканцлєра Сапігу, що сь зближаєт,
А Вишневецький і Любомирський його не видаваєт.

Мовить Хміль:

— Що, небоже хане, як, знаєш, стане? Не як по-пилявецькому?
Не утікають, от наступають ік бунчукові ханському!

Мовить хан:

— Ой не глядіте! Треба ся бити!
Хан мурз напоминаєт.
А лях не дбаєт, мурз забиваєт, ве крві міч свой купаєт.
Пав страх на хана, шлеть до гетьмана, яко ноч наступила:
— Щоб твоя рада, істинна здрада, нікому ся не снила!
Я проч одходжу, да пак виходжу, за здраду маю тобі,
Що мі ся стало, колько пропало мурз моїх тераз же собі! —
В ноги падаєт, тисячі даєт Хмельницький тут ханові,
Щоб наступити да й ляхов бити завтра велів військові.
— Я сенатори Польськой Корони і короля дам тобі,
Всі бо нестатки і всі достатки завтра їх озьмеш сóбі.—
В п'ятницю рано ушикувано військо до бою било.
Ляхом вигода, а нам негода: небо сонце закрило.
Бо ся прибрали, всі в шику стали, сонце їм засвітило
Ляхи; козаком, славним юнаком, і глядіть страшно било.
І довго стали, почать бояли, з ляхами ся не били.

Аж бачать ляхи, що на нас страхи, і до нас скочили.
Сталися гуки. Хан всіми духи з Краковським ся стирает;
А Вишневецький обоз витязький і Хмеля одпирает.
По десять шика пам'ятний віка сам король наступает,
На крик, на гуки, на з діл на пуки нічогенько не дбает.
Крик труб повстанет, гук за тим встанет, дими день ясний тьмили,
Стрільці, янчари, а з діл пожари непрестанно світили.
Тут од гетьмана ляхи з діл хана заразом одлучили,
За тим ся стало, кгди мурз немало і татаров набили.
Хан утікает і куш минает, наметов одбігает;
Ляхи гонили, татаров били, хан ся не оглядает.
Тут зась козаки, хотя й юнаки, ой, різко утікали;
Ляхи ганяли і їх стинали, аж табур розорвали.
І кгди би ночі тьма на помочі козакові не била,
Не одна б мати, кгди б кто дав знати, козацькая завила.
І так бог знает, що бульш бить мает. Татари одступили,
За тим бульш ляхов, а у нас страхов, бо нас тут обточили.
Трикроть кланялись і упадали, кроля сьмо просили,
По-зборовому люб по-старому щоби сьмо іще жили.
Мовить не дает, з очу зганяет:
— Видайте мі гетьмана!
Панов слухайте, старшину знайте, а ідіть бийте хана!
— Панов слухаем, старшину знаем, татаров будем бити,
Але старшини, нашой дружини, ніт вісті, як одступити.—
Голод не тучить, страх з діл нам кучить, став треба перебувати,
То пак [для] мосту ніт і хворосту, ні з чого збудувати.
В неділю вночі, бог на помочі, будем ся перебувати,
Вози поставим, кожухи стелем, в воді того не знати.
Ляхи познали, всі в шику стали і на нас пильнували,
Всі в поле вийшли, ми теж не прийшли, аж понеділка ждали.
А в понеділок одбігли ділок і борошна усього,
Перебиваем да погибаем — щаслив, що вийшов з того!
Тії плавають, до тих стріляють, ставища заливають,
А других в нетрі в лісі, як вепрів диких, забивають...

ПОХВАЛА ВІРШАМИ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ ОД НАРОДА МАЛОРОСІЙСЬКОГО

Богдан Хмельницький се ізбранний,
Воїн в Росії славний, непобіжденний.
Чрез його Україна на ноги повстала,
Ібо под ігом лядським мало не скончала.
Іскоренив унію, гонив ляхи з жиди
І прочії народи под такими види.
О коль велегласнії вісті торжественнії

Славу його понесуть даже по вселенной,
І Трацьку страну смертні нападоша страхи,
Єгда луну їх Марса досязаху прахи.
Сим смертію побіжден смерті не голдує,
В синах своїх російських живет і воює.

* *
*

Непереможний Богдан, Хмельницький, могутній володар,
Винищив лютих панів в межах своєї землі,
Мужній, незламний герой багатостраждальну отчизну
Від ворогів захистив — лютих, підступних панів.
Щедрий душею Богдан, що Марс його виховав грізний,
Волю жадану приніс, шляхту прокляту розбив,
Вождь, ясновидець, герой, отчизні дарований богом,
Панство шляхетне навік вигнав із батьківських меж,
Ляхів, захланний народ, загарбників, лютих тиранів,
Він, переможець, розбив і з України прогнав,
Ляхів, що ні перед ким вони голови не схиляли,
Мудрий примусив Богдан волю чужу шанувать.
Непереможний Богдан, що Марс його виховав грізний,
Плем'я шляхетське розбив, з батьківських вигнав земель,
Вождь над вождями, Богдан, Хмельницький, герой, переможець,
Що нечестивих панів вигнав із рідних земель,
Що розгромив їх ущент і гнав, гордовитих, до Вісли,
Світлий наш гетьман Богдан, мудрий, хоробрий козак,
Мудрий, хоробрий козак, поміж козаків наймужніший,
Що нечестивий народ бога навчив шанувать,
Бога навчив шанувать підступних, проклятих папістів,
Простий і дужий козак, благословенний Богдан,
Благословенний Богдан, що ляха, мов лютого звіра,
І приручив і провчив, славний герой, наш Ахіл.

ЕПІТАФІЯ БОГДАНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ

Диво століття, Богдан Хмельницький, герой із героїв,
Божої милості світ, радість сумної землі.
Грізний і мужній, мов Марс, нащадок богині Белони [1],
Фенікс героїв — Богдан — слава, і гордість, і честь.
Ляхів загроза та смерть, звитяги улюблений воїн,
Велетень, що ворогів з отчої вигнав землі.
Тут, серед лядських могил навіки впокоївсь Хмельницький,
Непереможний герой в битві зі смертю поліг.
З мертвих воскресне Богдан до божого суду страшного,
Син, що отчизні приніс волю. Читачу, проходь!

АНОНІМНІ ВІРШІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

ГЛАГОЛЕТ ПОЛЬЩА

О БИВШОЙ ХРАБРОСТІ І ПЛЕНЕНІЇ СВОЄМ І О ПОКОРЕНІЇ КО БЛАГОЧЕСТИВІЙШОМУ ЦАРЮ І ВЕЛИКОМУ КНЯЗЮ АЛЕКСІЮ МИХАЙЛОВИЧУ

В жалості днесь зіло обомираю,
Сльози точащи, чад моїх ридаю.
Аз — мати, люті опечаленная
І всіх радостей ізовлеченная.
Біх бо нікогда тако украшенна,
Яко над страни славно вознесенна;
Копіє моє на вразіх бивало
І серця сильних в браніх ужасало.
Но нині мечі і щити державні
Во мні кріпчайших чад всіх подсміянні.
Вої великі худими бивають,
Од скіфських язик [1] на землі падають,
Самі бо в собі меч свой угрязиша
І мене, матер свою, уязвиша.
Юнош прекрасних і дівиць удобренних
Повні всі страни нині суть плененних.
Аз плачу, Польща, плачу неутішно,
Ридаю в сльозах із кровію смісно.
Чада во мні всі вкупі пребивали,
Всюду страх лют, где ся обращали.
Вінець мой златий, в Польщі положенний,
В трієх мі чадіх словно уплітенний:
Ляхи, русь, литва — то суть чада моя;
Два возгордіша, взяша мечі своя,
Юнаго брата [2] убить совіщаша,
А мене, матер, зіло обругаша.
Юний язиков собі умоляєт
І гординю їх, низлож, покоряєт.
Аз, мати, молих сим паки згодити,
Но не хотіша с собою смирити.
Смиряти унії [оні] не хотяху,
Мя, матер свою, зіло умерщвляху.

Красоту мою люті увядиша
І до срачиці даже обнажиша,
На брата щйти с мечі наступають,
Низложить єго вскорі усиляють;
Юний також де на іх ополчися,
В мужестві своєм в них возвеличися,
Положиша трупи, гор превисочає,
І, низложив іх, сам паки смиряє.
Много на нь тия, много наступаху
В руці єго всі кріпці падаху
Градове, села в конець раскопаша,
Мужіє, жени скіфом всі предаша.
Аз же, мати, зіло возридала,
Златия власи іс торгала
І молих сина моєго малого
Ужалитися отечества свойого.
Послуша мене мой не єдиною,
Показа милость над родителькою.
Но паки тії братія восташа
І мене, матер свою, обругаша.
Аз же повеліх тому уступити,
Благовірному царю покорити,
Но паки сам вскорі сіє сотвори
І великому цареві покори.
Сама же єго рада ожидати
І власті єго хощу дати.
Гряди, о царю, чад моїх смиряя,
Ни єдиному бо єст мні ся покаряя.
Да паки мою наготу покриєш,
Когда моїх чад ярость всю сокриєш.

О ГОРДИХ І ГНІВЛИВИХ ЛЯХАХ, КАКО ГОРДОСТІЮ ХОТІША РОСІЄЮ ОБЛАДАТИ І ПРАВОСЛАВІЄ В ЄРЕСЬ НИЗЛОЖИТИ

Кто хощет, прийди і узри,
Очима своїми возри,
Что в мирі ся діет,
Что в нас самих спіет.
Брані днесь умножишася
І мечі ізостришася,
Брат брата убиваєт,
Кров отця проливаєт.
Ненависть междусобная,
Ізрещи неудобная,

Точить крові токи,
Падають отроки,
Юноші младі і діви,
Матері бивають вдови.
Ох, ох везді се слишим,
Прийдіте, сія внушим:
Нікогда страна славная
І врагом всім ужасная
Паде, паде мечем,
Междусобним січем.
Окрест всі вразі ликують,
Веселять і торжествують,
Зря сію обнаженну
І в конець спустошенну.
Сильнії всі і княжата
Ведуть, яко отрочата,
По руках зв'язанних
Во скіфськії страни.
Подолле стонет, ридает,
Волинь плачет, воздихает
Чад своїх заколенних
І везді ізбієнних.
Тисящі і тьми падоша,
Враги во плін отведоша,
Земля стала пуста,
Пред тим суще густа.
Гради бо всі суть сожжені,
Живущії внутрь сотрені.
Горе, горе оставшим,
Блюдуть іх к бідам вящим!
О гордость, то твоє діло,
Іже отечество не ціло:
Се тя бог смиряєт,
Гордих низлагаєт.
Господством бо вознесосте,
К смиренним лук напрягосте,
Рісте бо: «Іх погубим
І радосно возтрубим!»
На бога брань поднесосте,
В хулах уста отверзосте,
Єресь умножисте,
Вірних оскорбисте,
На віру ополчистеся,
Клятвами утвердистеся:
«Погубим православних,
Всегда нам сопротивних!»

Но бог совіт ваш превратн
І гордих нині укроти.
Ров бо іскопасте —
Сами в онь впадосте.
Но вірних бог сохраняєт,
В єдино їх сочетаєт,
Не к тому їх імійте,
Єдині погибайте.
О ляхи горділивия,
Ярия і гнівливия,
Русь вас не боїться —
Вірою щититься.
Єсть бо в них царь православний,
Благий, кроткий і смиренний —
Той ваші глави сотрет
І віру вашу потрет.
Помози, господи, царю,
Великому государю
Врагов низложити,
Сильних покорити.
Єго же сам ізбрал єси,
Того рог славно вознеси,
Да всі тя восхваляєм
І в піснєх величаєм.

О ВЕЛИЦІЙ РОСІЇ [1] І О СОПРОТИВІІ С ЛЯХИ І О ГРАДІ КИЄВІ

Слишіте, люди, і внушіте,
Господа-бога благодаріте
І пойте піснями,
славословяще єго,
Єлико творить чюдес преславних
В царствіях, землях многодержавних
Силою кріпості
своєю премногою.
Сильнії в мирі всі ім храбрують,
Царіє, князі мирно мирують,
Єго же бо і моря,
земля же і небо,
Росія древлє сущія преславна,
В храбрих воініх слинє іздавна
Славою многою,
тезоіменитою,
От Рюрика, князя великаго,
І Ігоря всенарочитаго

До нині
в Украйні Російськой[2] непремінне
Плод прорастает боголюбивий,
Во вірі его непозиблемий,
Ізящний, премощний
і всеблагомощний.
Владимер[3] віри ест насадитель,
Врагом окресним преборитель,
Богові угодил,
сугубих враг бобідил.
По нем Ярославль[4] в Києві-граді
По отці своем на столці сяде,
Софію[5] сотвори
і во славі розшири.
По сем в Росії гріх умножился,
Гнів от господа на нь ізлився:
От скіфов[6] плененна
і зіло опустенна.
Оттолі ляхи на ня восташа,
Государство свое распространиша,
Києв-град премогли
і над нами возмогли,
І Русь надвое злі разділиша,
Многое время в ней воцариша,
І, яко своїми,
овластвовали всіми.
Великая Русь от низу вземше,
Милость господню паки приемше
І кріпко распросре,
даже до моря простре.
Царі вірнії в ней возсіяша,
Ляхом і Литві сопротивляша,
Но мало успіху,
несогласні бо біху.
Но бог гординю мудрі укроти,
Меч междусобний на Литву пусти,
Малими смиряет
і ляхи покоряет.
Рось бо Малая обижаема,
От ляха в лютих утісняема,
Ко богу возопи,
в крові меч свой утопи.
На ляхов гордих іх бог возстави,
В кріпості своей зіло прослави:
Сильнії і князі
в сіні смертней угрязли.

Росія паки совокупляєт
І всім ужасна врагом бываєт:
Царь бо в ней царствуєт,
іже в вірі красуєт.
Но Києв-град многожди плененний,
От врагов окресних опустошенний,
Радосно ликуєт
и, поя, торжествуєт.
Помози, боже, нашему царю,
Благовірному днесь государю,
Противних смирити
і славно воцарити.

[ПЛАЧ МАЛОЇ РОСІЇ]

О, боже мой милостивий!
Возри на плач мой ревнивий!
Где бідниця єст такая,
Як я, Росія Малая?
Всі маткою називають,
А не всі за матку мають:
Другий хощет загубити,
В ложці води утопити.
Бо чи треба ж лучшой муки,
Як подати ляхом в руки?
Давно вони гострять зуби,
Давно моєй іщуть згуби.
А ви, діти, як чужії,
Садите їх мні на шиї.
Ох, як скоро все забули,
Що і виділи і чули —
Як под тими ворогами
Стогнала я тяжко з вами,
Стогнала я, ні одради
Не міючи, ні поради.
Коли жиди проклятії
Держали церкви святії
І од святой креста бані
Витягали у нас дані.
Священиков забивано,
Кров господню проливано.
І то добре частували,
Як і самі описали.
Ні що вольно з нас нікому
Не було, кромь жони в дому.

І тоє би уже стало,
    Щоб ім'я наше пропало,
Єсли б Богдан, муж ізбранний,
    Не був од бога нам данний.
Той стер плем'я проклятоє,
    Скинув з мене ярмо злоє
І за мудрим сам совітом
    Поставив под кріпким щитом,
Под рукою царей славних,
    Самодержцов православних.
А ви, дітки,— ох утіха! —
    Прошлого схотіли лиха.
Єще я крил не простерла,
    Єще і сльоз не утерла,
А вам, дітки, жаль то стало,
    Що я оддохнула мало.
Ох мні біда! Дітей лаю,
    Не знать що з жалю гадаю.
Ой, не сини, ой, не діти
    Хощуть мене загубити —
Ляхолюбці, лихолюбці
    Тії мої, тії згубці!
Як саранча, налетіли,
    Доми й церкви посквернили.
Куда пойдеш, ляхів хвалять,
    Вірних тілько що не палять,
Простим уші набивають,
    Лихим ядом заражають.
Без хвал ляцьких ані слова —
    Їдять чи п'ють — о них мова.
Знайте ж, дітки родимії,
    Як ви їм же любимії.
Їдять і п'ють і голкують,
    Єднак ні в чом не смакують.
Що ляцькоє, [те] їм вдячно,
    Хоч ляда що, то їм смачно.
Хочуть бути уніяти,
    Папу в ногу цілувати.
К ляхом весь дух, вся охота.
    То і мудрость, то і цнота.
Тії тепер хощуть ціло
    Привести замисл свой в діло,
Тії мене загубити
    Мислять. Не ви мої діти!
Да і на вас нарікаю,
    І на самих вас жаль маю,

Що з такими дружба ваша
А невдячна любов наша.
Що видите у [їх] мості,
Опріч дурной хвастливості?
Що мні за син, що з врагами
Серце його, а не з нами?
Не той то син мні здарився,
Що в моєм дому родився —
Нехай прийдет из-за світа,
Да мні жичить многа літа!
Той мні будет син любимий,
Не іначе, як родимий.
Се ж [бо], діти, ви глядіте,
Ляхолюбців не любіте —
Поти добра нам не буде,
Поки у нас тії люде.
Нехай ідуть на сухий ліс,
Куда гордий зовет їх біс!
Нехай ідуть славить папу,
...* його лизать лапу!
Нехай же їм безголов'є,
А нам [жити] на здоров'є!

ЛЯМЕНТ ЛЮДЕЙ ПОБОЖНИХ,

ЩО СЯ СТАЛО В ЛИТОВСЬКОЙ ЗЕМЛІ, МЕНОВИТЕ, ХТО ХОЩЕШ, ПРИЙДИ І ОЧИМА СВОЇМИ ОБАЧ, ЩО СЯ В МИРІ ДІЄТ, СНАТЬ, З ВОЛІ БОЖОЇ, ХТО ХОЧЕТ, ТО СЯ З НАС СМІЄТ

Брані бовім днесь умножишася,
І мечі на шиї наші ізостришася,
Брат брата убиваєт
І самого отця кров проливаєт;
Ненависть междособная,
Ізрещи неудобная;
Точаться кров'ю потоки,
Падають невиннії отроки,
Юноші, младенці, немовятка і діви,
Отцеве і матки зостають удіві;
Єдних в неволю побирають,
Другії од меча і голодною смертю помирають.
Нікогда страна била славна
І всім неприятелем ужасна,
А тепер вся паде мечем,

* Дефект першоджерела.— *Ред.*

Междусобним січем;
Бо всі окрест вразі ликують,
Веселяться і погибелі нашей тріумфують,—
Видячи всю обнаженну
І вконець спустошенну:
Бо всі сильнії і княжата
В руках неприятельських зостали, яко і отрочата,
По руках і по ногах пов'язані,
В скіфськії страни запроважені.
Подолле плаче, ридая,
Волинь стогне, вздихая,
Чад своїх заколанних
І до вщадку в неволю забранних:
Бо тисяча тисячей і тьми іх падоша
Од меча і во плін отидоша,
Же вся земля стала пуста,
Перед тим наддер бувши густа;
Гради бовім всі сожжені,
А живущії в них звнутр сотренні.
О горе, горе оставшим
Блудом і бідам вящшим!
О гордосте, твоє то діло,
Іже отчество не ціло.
О то тя бог смиряєт
І во гордині низлагаєт.
А вірних бог нехай сохраняєт
І воєдино їх сочетаєт!
Гордих і до конця низложити,
В том, в згоді бувши, християнству
всіх непріятелей под ноги своя положити!
Іх же, Христе, сам ізбрав єси
І род вірних своїх взнесл єси,
Да всі тя восхваляють
І в піснях святих величають!
А ви, папіжниці горделивії,
Ярі-сте і гнівливії!
Русь вас не боїться,
Токмо вірою щититься.
А ви в гордості ся вознесосте,
На смиренних лук напрягосте,
Горесть умножисте, вірних оскорбисте,
На віру ся їх ополчисте,
З клятвами і присягами ся своїми утвердисте,
Мовячи: «Погубим кабуз всегда нам спротивних!»
Но бог мисль вашу превратити
І болізнь їх на главу вашу обрати,

Іже ров іскопасте,
Самі в он впадосте.
Бо дарований нам од бога цар православний,
. . . . *
Той вашу гордость сотре
І, єсли ся не обачите,
і до конця глави ваші, яко змієві...*
. . . .
Которому сам, Спасителю Христе, помози,
яко вірному царю —
Нашому благочестивому Алексію,
великому государю!

* *
*

Ах, Україноньќо, бідна годинонька тепер твоя:
Згинули козаки, добрії юнаки, ах, кров моя.
Где ж ви, Дорошенки, где ж ви, Хмельниченки, і ви, Івани,
Смілії сотники, битні десятники, і ви, гетьмани?
Гдесь в поля дикії, гдесь в нелюдськії смерть загнала,
А вісті нашого нещастя горкого вам не дала.
Колись татарському народу дикому страх був козак.
Ах, тепер страх новий нашому людові — кримський сайдак.
Так опанували, так нас опасали зо всіх сторон,
Що только нашої крві запорозької сам ждет ворон.
Браття хорошії, молойці гожії во крві лежать,
Без голови тії, без плеча другії пісок зоблять.
Кров ллється ріками, заслані трупами побитих поля,
На гетьманов голови вложила окови тяжкая неволя.
За провод, за дзвони сороки, ворони смутно крачуть,
За дяка гласного, за попа власного вовки виють;
Ні трумни, ні ями, погреб меж пташками проклят маєм.
Бідна головейко, кревная долейко, чим ся стаєм?
Як много поганцьов з наших же бранцьов — діток малих?
З них неприятельов, з них тепер татаров маєм смілих.
Не один внук діда, не один сусіда сусід забив,
Власний брат на брата, батько на дитята меч наострив.
Немаш вже ради, немаш і поради, що маєм ділать —
Ах, только горенько і вельми тяженько в куті думать.
Нехай хто познає а горко думає, що татар зробив:
В тяжку годиноньку всю Україноньку із людей злупив.
Ах, Україноньќо, бідна годинонька тепер твоя,
Згинули козаки, добрії юнаки, ох, кров моя.

---

* Дефект першоджерела.—*Ред.*

Лазар
БАРАНОВИЧ

ЧИТАЧУ ЛАСКАВИЙ, ПИЛЬНО ЗВАЖ СІ СПРАВИ

Пробач, що просто я взявся писати,
Перо в звичайне чорнило вмочати;
Якби наваживсь у мозок вмочити,
Надлюдські мав би писання створити,
А що чорнила перу вистачало,
Писати мозком кебети не стало;
Чинив, як люди — всі люди на світі
Папір інкавстом навикли чорнити,
Перо у мозок не пхав із них жоден —
Із того шляху зійти я не годен.
Читай же, прошу, мою ти роботу,
Хоч і нездала, не зменшуй охоту,
Бо, як на мене, твоє я читав би,
Коли б ти взявся і так написав би.
Молись до бога за мене, читачу,
Хай я сі вірші на небі побачу.
За ту молитву дам добру пораду:
Свій гріб згадав я, і ти свій згадуй.

ПРО ТЕ Ж

Прошу, не майте мого Аполліна
Богу поганів за рідного сина.
Небо співаю, а Polo* — од Неба
Звано Аполло, читати так треба.
Знайте, здорові: Polum Неба мати[1],
Я й мій Аполло вам будем сприяти.

---

* Гра слів: polum *(лат.)* — знахідний відмінок від polus — небесне склепіння, небо; а — прийменник «од», «від»; отже, а polo — «од неба»

РУСИН ДО ПОЛЯКА ЩОСЬ ПО-ПОЛЬСЬКУ БАЛАКА

Не усякому поляку
Будуть вірші сі до смаку.
О коли б ти, ляше, вірші
В руській мові склав не гірші!
Звір се дикий для русина —
Що польщизна, що латина.
Звір той гострі має роги.
Тож, поляче, не будь строгий,
Почитай, як я утямив,
І оддай нам тим же самим.
Як напишеш щось по-руську,
Русин прийме те за гуску:
Вільність мають поетове
Щодо вимислів і мови!
Хай я вжив незграбне слово,
Аби суть була здорова.
Собі схильності я зичу,
Бо на мудрість твою лічу.
Тішся, ляше, що русини
Твою мову цінять нині.
Я б радів лиш, ляше-брате,
Коли б руську вмів ти знати,
Щоб вернулися часи ті,
Як ходили турка бити,
І святий гнів на турчина
Єднав ляха і русина.
Схаменись, вернись до згоди,
Загаси пожар незгоди!

АВТОР ЖАЛКУЄ І АПЕЛЮЄ

Визнати мушу — жаль мене бентежить,
Я складав вірші — іншим честь належить.
Так ото бджоли — мед самі збирають,
А мед той інші потім споживають.
Так і в овечки вовна є кошлата,
Та з її вовни іншим тепла шата.
Птахи по гніздах пташенят годують —
Яструби хижі їх собі полюють.
Віл працьовитий так у плузі ходить,
А врожай людям, не волові, родить.
Так у садочку ягоди рясніють —
Іншим на користь будуть, як доспіють.

Сажалки, ріки рибку розмножають,
Але ж ту рибку люди поїдають.
За все на світі, боже, тобі шана!
І моя праця цілою зостане —
Не собі слави, тобі прагну, боже,
Хай моя праця у тім допоможе.

ПРОСТАКУ МУДРЕЦЬ НЕ В ЛАД, МУДРЕЦЮ ПРОСТАК НЕ РАД

Мудрого простий звичайно не любить,
Ще й дорікає, за мудрість ту гудить,
Він йому заздрить, перечачи богу —
Мудрий бо в небо зна певну дорогу.
Простий є простим, і бути так має,
Сам що не вчився, то мудрого лає.
Мудрий чи ж винен, що простий науки
Взяти не втямив, лінуючись, в руки?
Гідний той шани, хто, праці доклавши,
Мудрість осилив, науки пізнавши.
Шеляга варта простого глупота —
Мудрість осягне лиш вперта робота.
Мудрості ціну завжди мудрі знають,
Прості даремно громи в них вергають.
Тільки ж і простість сіять може злотом,
Мудрість же скніти нікчемним болотом —
Простість та має Христу бути мила,
Мудрості скрита в тій простості сила.

ЛИСОМУ МУДРЕЦЕВІ

Поки на думку мудрий розживеться,
То не один раз в голові шкребеться.
Лисими мудрих тьми тьмущі ставали —
Чухали тім'я, коли щось писали.
Щоб не було так, ти згадуй про бога,
Мудрість якого лікує й німого.

ВЕСЕЛКА ЯСНІЄ — КОЖЕН РАДІЄ

Веселці небом у красі препишній
Звелів простертись з краю в край всевишній.
Барвисто сонце світлом у ній грає
І дивом дивним понад світом сяє.

Товманта донька[1], захвату ти гідна,
Людськії очі полониш побідно!
Хай лиш художник фарбами змалює
Взірець, що небо в ній йому дарує.
Той лук стріли і тетиви не знає,
Не війни — спокій людям провіщає.
Веселці в хмарах дороге одіння
Гаптує сонця золоте проміння.
На жаль, короткий вік веселка має —
З красою в світі завжди так буває:
Що лиш природа красне намалює,
Якась хвороба те нараз плюндрує.

ОДИН — БАГАТИЙ, НА ІНШОМУ — ЛАТИ

Отой багатий, а отой бідує,
Один позичить — другий заборгує.
Багатий завжди злидню дати може —
Своїм набутком хай йому поможе.
Якби зайвини можні роздавали,
Голоти в світі ми б не зустрічали.
Багатим одіж молі в шафах мітять —
Старці на ринку грішним тілом світять.
Багач напої у льоху ховає —
Жебрак од спраги тяжко знемагає.
Щури багатим зерно поїдають —
Під тином бідні з голоду конають.
Якби надлишки біднякам багаті
Давали, злидні полатали б лати.
Пани ж згниле викинуть воліють,
Крихот вділити Лазарям [1] шкодіють.
Нещасних прийме лоно Аврамове[2],
Для скнар же пекло певно вже готове.

ПРО ЧАС ДЛЯ ВСЬОГО — ДОБРОГО, ЗЛОГО

Є час для всього, мудрі так казали,
Котрі на світі добре все пізнали.
Час народитись, смертний час чатує,
Бог забере в нас, бог нас обдарує.
Час плачу, сміху, час будинки ставить,
Час їх валити, час мовчать, час править,

Постити, їсти, спати час, кохати —
На все у світі треба час свій мати.
Тобі як, боже, час ми повертаєм —
Час не марнуєм, а про себе дбаєм.
Час сей зверни на добру вічність, боже,
Поки нам вічність думку не тривожить.

ПРО МІСЯЦЬ І ЗОРІ

Місяць щоночі з-за обрію сходить,
Сила господня над ним верховодить.
Факел то божий немеркнучи сяє,
Нам серед ночі пітьму розганяє.
Зорі свічками поблискують з неба —
Бога хвалити за те людям треба.
В бурю на зорі плавці поглядають,
Шлях через море собі прокладають.
Місяцем, Сонцем творець, як м'ячами,
Кида по небу, мов грається з нами.
Людям до речі та божа забава,
Богу за неї повік буде слава:
Гра та дає нам всі овочі й злаки —
Як же за неї не скласти подяки?
Сонце промінням поля зогріває,
Буйним колоссям людей наділяє.
Місяць остуду в суху ниву ронить,
З того щедріше земля плодородить.

В ПОЛІ РОБОТА, ДО НЕЇ ОХОТА

Начебто списи, колосся по полю,
Люди колосся стинають без болю.
Піт із них ллється, то рать не кривава,
Праця нелегка, жнива — не забава.
Зводяться скирти в полях, мов могили,
Буде чим людям підкріплювать сили.
Далі на гумна пшениця прямує,
Вже там господар усім порядкує:
Збіжжя спочатку велить молотити,
Мельникам зéрно під жорна возити.
Борошно біле з млина прибуває,
Пекар із нього в діжі тісто має.
З печі виходять хліби всім на диво —
Труд свій щоденний спожиймо щасливо.

Дбає про хліб той господь наш у небі,
Задовольняє всі наші потреби.
Лиш на сьогодні ми хліба благаєм,
Що буде завтра, про те вже не дбаєм,
Бо після смерті нам хліба не треба,
Хай лиш допустить господь нас до неба.

МЕЧ ЗЕМЛЮ РУБНУВ, У КРОВІ ПОТОНУВ

Над нами висів меч, нині спадає,
І крушить він нас — аж лихо волає.
Над Авеля кров'ю земля голосила,
А нині кров більша наш край затопила.
Зумів ти води утримати, боже! —
Твоя хай воля сю кров переможе.
Потопом землю не дав ти залити —
В поту кривавім не дай нас втопити.

СВІТ ЗБУРИЛИ ГРОЗИ НА ЛЮДСЬКІЇ СЛЬОЗИ

Пожалься, боже, що світ закурився —
Се ти за наші гріхи розгнівився.
Брат брату ворог, до батька синове
Не мають віри, бояться обмови.
Своєї тіні жахаються люди —
Гріхи се чинять, пануючи всюди.
Мерщій вдавайтесь усі до покути!
Не бійтесь більше зловісної скрути!
Господь вам спокій, всім милий, поверне,
Лице ласкаве од вас не одверне.
Що в морі хвилі, то біди на світі,
Під ними мало хто може вціліти,
А як вцілієш в навальностях моря,
Зазнати можеш од ближнього горя.
Дай, боже, людям святу твою згоду,
Тривалу зливу зміни на погоду!
На Україні
Весь час хтось гине, Вкраїна морем
Стає червоним.
Хто сам — потоне, в гурті — переборе!
Хай Україна
Стає єдина! Татарин згине!

Нехай на згоду
Склада угоду любить русина.
Дай, боже, згоду святу Вкраїні,
Нехай Вкраїна у січі не гине!
Вже досить крові в краю сім пролито,
Невинних в ньому без ліку побито.
Нехай медові й молочні потоки
Його простори затоплять широкі!
Покруш, наш боже, мечі і гармати,
Дай із них дзвони гучні відливати,
Нехай розносять хвалу тобі щиру
За те, що дав ти зазнати нам миру,
Що пожаданий нам спокій даруєш,
Бо нашу сталість у вірі цінуєш.
Дай, боже, миру, най рани загою —
Всяк миру прагне по довгому бою.

МОНАСТИР НАШ МАРС ДОЙМАЄ, ЛЮТІ БІДИ УЧИНЯЄ НА ОБИТЕЛЬ В НОВОГРАДІ [1] МАРС СМЕРТЕЛЬНІ СИПЛЕ ГРАДИ

В п'ятницю рано
Думу заграно.
Як нам заграли,
Так ми скакали.
З тої тривоги
Ледь виніс ноги,
Хто був живий ще.
А жовнір нищив
Й гарбав безбожно,
Що було можна:
Бувши при зброї,
Лихо зле коїв.
Тих обідрали,
Тих повбивали,
Тих полонили.
Ми ж, що вціліли,
Хвалимо бога,
Що смерть нас строга
Тільки злякала,
А не спіткала.
Божої кари
Меч нас не вдарив,
Гнів бо господній
Втишивсь сьогодні,
Задля покути
Гріх наш забутий.
Боже, зі злості
Не дай нам хльости,
Лиш страши: грізні
Леза залізні.
Дай на поправу
Слать тобі славу,
Дяку чинити,
Доки нам жити;
Гнів як розпустиш,
Марса напустиш
Вбивчії стріли,
Хто буде цілий?
Нині єсьмо ще,
Славу шлемо ще,
Зволь нас прощати
І захищати.
Ми тебе хвалим,
Бо згинуть мали,

З тої припарки — Стало нам жарко.
Міць твоя, боже, — Хай допоможе
Напасть сю збути, — Гріб обминути.
Вовчі хай зуби — Не вчинять згуби,
Ми ж бо при бозі — У цій облозі,
Маєм надію — Вберегти шию.
Бог нам заслона — І оборона.
Добре вчиняли, — Як геть тікали.
Вовку не гоже — В череді божій
Порядкувати, — Нас шматувати.
Пастирю добрий, — Хай звір голодний
Нас не займає, — Зуби зламає.
За те до гробу — Божу особу
Що стане сили — Будем хвалили.

СКРІЗЬ НА УКРАЇНІ ВИДНО ЛИШ РУЇНИ

Як в морі човен хвилі хилитають,
Так Україну війни донимають,
Або і гірше: човен в морі плава,
В крові Вкраїна. В чварах гине слава!
Над морем, боже, пан ти і вітрами —
Дай, щоб затихли бурі поміж нами!

ЯК В КРАЮ НЕ ТИХО, З ВОЄН ЛЮДЯМ ЛИХО

З воєн ли́ха наплодились,
Ті бодай нам і не снились!
Війни сурми зі сну будять,
Ті нінащо людей гублять.
Хто нам інший допоможе?
Лиш ти зглянься на нас, боже,
Зволь сю землю втихомирить,
Бо війна їй лихо чинить.

У МИРУ́ НЕМА МИ́РУ

Миру без миру не владнати ладу.
Мир прагне миру, проклинає зваду,
Бо мор, а не мир на світі панує,

Брат брата в світі без жалю мордує.
Мир — не мир, миру як в собі не маєш,
День в світі ходиш, а вночі вмираєш.

У СВІТІ ТАК ВЕДЕТЬСЯ, ЩО ЛИХО СМІЄТЬСЯ

Все, що на світі пожадливість хвалить,
Кожному очі тілесністю палить,
Пиха сама лиш на світі панує,
Жодному жоден ніщо не дарує.
В світ сей прийшовши, господь сказав вірним:
«Вчись кожен серцем, як я, буть покірним!»[1]
Мало з людей хто дозрів до покори,
Кожен до пихи із них дуже скорий,
Кожен з пустої причини палає,
Кров бідолашних навкруг розливає.
«В гніві не будьте, як сонце заходить!»[2] —
Бог казав. Знайте, що гнів дуже шкодить.
Сонце надвечір од віку згасає —
Вічно людина людину доймає.
Годі зрівнятись усім на сім світі —
Слабшого дужчий все буде гнітити.
Жити нас учать апостоли в мирі —
Миру не знають мечі у жовнірів.
Миру на світі од віку немає,
З неба даремно його виглядаєм.
Мир даруй, боже, вражди хай не стане,
Зжалься над нами, дай жити нам, пане!
Як далі блискать між нас шабля буде,
Далі могили ростимуть усюди.
Марс мари робить. Нехай Марс на мари,
Як тать запеклий, сам ляже по карі!

ЯКИМИ БУВАЛИ РУСЬ І ПОЛЯКИ

Коли читалось Письмо[1] у костьолі,
Здіймались д'горі шаблі польські голі —
Давали ляхи зі зброї пізнати:
Життя за віру всі ладні оддати.
Русин од ляха у тім не одстане —
За отчу віру до бою повстане.
За те од бога ви благословіться,
Хай підпира вас його десниця!

ЕПІТАФІОН
ГЕТЬМАНОВІ ІВАНУ БРЮХОВЕЦЬКОМУ

Немаш в світі статку,	Знай з мого припадку.
Бував-єм гетьманом,	Звано мене паном.
Єдина година —	А і в той одміна:
Окрутне-м забитий!	Обавляйся і ти.
Ніхто ся з нас смерті	Не может одперти.
Царськая корона	Не єст оборона,
Гетьманська булава	У смерті не слава.
Хорогви звияєт,	Бунчуки складаєт,
Як шаблі, так мечі	Ровно мусять лечи,
Ломяться і луки,	Опадають руки —
Ніхто не устоїть,	Смерть, що хочет, броїть.
Убогий, багатий	Смерті дають шати.
Я — только убранний —	Був смертю скаранний.
Чи за мої злості	Обнажені кості?
За всіх обнаженний	Христе! Аз, вспомненний,
Нехай буду в раю	Од земного краю!
Прошу всіх посполу,	В земному лежа долу:
Не стався сурово,	Тоє дай мі слово:
«Вічна йому буде	Пам'ять од всіх людей!»

ЕПІТАФІОН
ГЕТЬМАНОВІ ІВАНУ БРЮХОВЕЦЬКОМУ

Іван в сем зложен Брюховецький гробі,
Бував на світі в гетьманськой оздобі.
Вспомни то собі, що мой гроб минаєш:
Я тя зді — не ти менс дочекаєш.
Речеш ли добре що тут надо мною —
Оддасть бог взаєм — рекуть над тобою.
Сорок і п'ять літ віку мого било,
До вічності ся тепер прилучило.
«Вічная пам'ять» — церковную ноту —
Рекни над гробом, бог заплатить цноту
Тисяча шесть сот шестьдесят осьмого,
Седьмого іюня зшев зо світа того,
У понеділок, день, ангелом даний,
Немилостиве єсмь замордований.

Олександр
БУЧИНСЬКИЙ-ЯСКОЛЬД

ЧИГИРИН[1]

[ВІДПОВІДЬ ГЕДЕОНА ХМЕЛЬНИЧЕНКА[2] ТУРЕЦЬКОМУ ЦАРЮ]

Цесарю найясніший і неподоланний,
Твій меч є гнів божий на всі християни.
Чи є сила над тебе де-небудь сьогодні?
Ти — найближчий до бога, при гробі господнім
Єси сторожем чулим, онук його власний
І син місяця рідний, навіть тінню ужасний.
Фаетон[3] що на зорі, так хрещеним ти в мислі —
Бич Юпітера[4] гнівний, над світом навислий.
Хто посміє повстати на тебе, з'ядливий?
Але, може, вгамуєш свій гнів справедливий
І даси нам розважне своє повеління,
А ми приймем твоє над собою правління?
Чигирин із козацьким зухвалим гетьманством,
Україну безкраю з усім християнством
Покладемо під меч твій, під місяця ноги,
Трупом всіємо землю, лиш дай нам підмоги!

*

Ледве саян турецький, пилом прибитий,
Опускати почав був щит, золотом ритий,
По Хотині [5], настали враз нові невчаси —
Знов турецькі й татарські грають тулумбаси.
Брязка й блискає зброя, глушить вуха, рве скроні,
Скрізь іржать у тривозі ляком збуджені коні,
Витягають з возівень ко́чі вже і гарби,
На світ божий виносять ще цісарські скарби [6],
Відмикають шпихліри, де лежать запаси,
Нагромаджені дбало в старожитнім часі
У підвалах глибоких, за́палом обня́ті,
Константинів побожних[7] трусять тайні спряти.
А чи згубі, чи зиску на одну хвилину
Піддадуться, прегорду нахиливши спину?
Суне сила велика в бідну Україну,
Котра тридцять вже років плаче на руїну,

Геть обдерта з багатства ворогами чужими
Та найбільше у чварах між синами своїми,
Розшматована тими, що в злій ворожнечі
Хату жаром спалили із власної печі!
Боже, боже! В ці літа люто тне щербата —
Батька син убиває, брат іде на брата.
Та нехай вже! Ще гірший гак нас підсікає,
Попередні нещастя він переважає.
Власні уже хвороби забуття ковтає,
Брат братові провини у біді прощає.
Знову дрож усіх трусить — Магомета сили
В храмах наших попрати все святе схотіли,
В чім старання гаряче завжди мали люди.
Та святий дух святого Лазаря вже будить:
Баранович, єпископ старший, той, що ревно
Віру праву пильнує в Сіверщині, певно,
Як той лікар умілий, вже рецепти пише,
Поки болість погана пошестю скрізь дише.
Він скликає на раду розумом прехитрих.
Трьох осібно згадаю, в рівнозначних митрах:
Гізеля, що піднісся, мов Атлет, у вірі,
З Галятовським й Можайським, що так само щирі,
У союзі духовнім, всі три — прелатове.
Теж ігумени інші, вірні побратове,
З України всієї, спільне послушенство
Учинивши, відбувши пильно набоженство,
Почали міркувати про війни причини,
За що бог світ приводить до злої руїни.
І нічого не бачать, лиш гріхи затяті
Поміж людом. Тож треба ліки на те дати:
Хай по всій країні молитви пробачні
Возсилають до бога і прості і значні
За монарха одного грецького визнання,
Що до нас виявляє щире піклування
І за нашу дідизну, за ясне гетьманство,
За усе пурпурове і вельможне панство.
Всяк слухняно рецепт той виконать готовий.
Аби збувся нещастя і зостав здоровий.
Аж уже притискає хижо Україну
Смок азійський, найперше лихо Чигирину:
Там фортецю преславну обложив, проклятий,
До Дніпра ж іншу силу поспішив послати,
Щоб затримати наших біля переправи,
На Дніпра узбережжі ставить свої лави.
Чигирин без підмоги відчай огортає,
На своїх сподівання вже ніхто не має,

Лиш на бога надія, тож тому молитви
Шле вельможний і простий на порозі битви:
— Гей, терпцю не стає вже, всемогутній боже!
Нашу неміч твоя міць лиш підтримать може.
Ми від рана до рана скніємо в облозі,
Уві сні безпорадні, наяву в знемозі.
Твань всіх смородом душить, жар пече Пітонів.
Звідкіля оця гідра[8]? Із яких затонів?
Чи із мушлі гнилої ветхого Тритона[9]?
Чи її породила мстива Тизифона[10]?
Тисне хмара тяжка нас магометів клятих[11].
Вдар по них! Зволь в оброк їх гарпіям[12] віддати!..
. . . .
Роксоланські дощенту нівечать обози.
Вже татарин тороки ладить й поворози.
Та ще рано збиратись в сонячну дорогу[13] —
На Вкраїні ще гетьман не пробив тривогу.
Тільки сталим покликав добровільців словом.
Хижо кілька їх тисяч прослизає ровом,
Йдуть до міста таємно поночі й завидна,
Щоб обложеним людям поміч сталась гідна.
Щоб утримати місто, доки усі сили
Проти вражого війська вийти не поспіли.
Вів тих Яків Корицький — мужність його знана,
А тому за вождя він волею гетьмана.
У легкім обладунку йдуть служиві сміло,
Сам князь Ромодановський їх веде на діло.
Наш Корицький бувалий, не зазнавши шванку,
Ще і з хісном для слави, опинився в замку...
. . . .
Ці поля чигиринські здавна не орались,
Гострим скопані списом, смертю засівались.
Милі довгі встелялись тілом яничарів,
Скрізь вали насипались з диких тих татарів.
Коні топчуть там трупи, трупом полягають,
На турецьких бахматів руси вже сідають.
Повно мають коштовних в завоях блаватів.
Пішо йшов козак битись — з битви на бахматі.
Ошукався наш воїн: взяв без броду качку,
Не ходив до них морем, сухо дав трепачку.
Не шанують тут мертвих, ratum* з Чигирина:
Погреб вовк їм відпіє, із'їсть поганина.
Воювать з козаками — хай знають — не жарти,
Не попустять нікому українські варти!

* Присуд (*лат.*).— *Ред.*

Пся кров жалю не гідна, бо до християнства
Жалю й трохи не мала, чинячи тиранства.
А коли ще по битві голота у злоті,
Більше в неї зі злота на турка охоти,
Крикне: «Виб'ємо турка, поганина скрушим
І його володіння обріжем і здушим!»
Бачте, мовила якось одна пророкиня:
«Рушить турок на край наш, а прийде — загине!»
В тайні лицарі раду почали чинити:
Хоче хто непорушно в отчій вірі жити,
Має мужнє той серце в зброю прибирати,
Стане враз поганин, як пір'я, пурхати.
А ті турки, що в коші сховались від бурі,
Чи битими зостали, чи, немов ті кури,
Що їх яструб розполохав, де враз і поділись,
Котра куди утрапить, геть всі розлетілись.
Всюди од орлів царських [14] загнані у сіті,
Голови свої буйні почали губити,
І про міни забули, що самі заклали
Там, де скелі усе місто пасмом облягали.
Наче лин на безводді, зі спертим вже духом,
Чи немов бик шалений, що перед обухом
Круторогe донизу чоло нахиляє,
Топче землю ногами, пісок розриває,
Б'ється лобом і шарпа заюшені скроні,
Перед смертю у злості розлюченій тоне.
Він шукає поради, та хто порятує,
Як чола уже довбня безжальна чатує?
Вже сам хан знемагає з смертельної рани,
Радять раду з башею Браїмом султани,
І дунайський вже берег відкрився їх зору,
Щоб їх хвиля козацька із степу-простору
Не змела, позганявши в дубові відроги,
Де б вони понизались на шнур, як міноги.
То ж баша той гукає, розпалений в січі,
На загибель трикратно війська під мур кличе:
«Краще нам не уникнуть гяурського гроту,
Ніж ганебно бажати собі повороту.
Хто великі народи позбавив свободи,
Хто клав скелі під ноги й Кандійськії води,
Той чи ж може облишить, не взявши, ці кліті,
Грудьми лева не збивши павучої сіті?»
А тим часом дня злото в антисвіт спадає,
В сріблі місяця в табір козак упадає.
Ну ж, дивіться, як красно клейнод їхній має —
Турський місяць для турка на пагубу сяє.

Ледь баша у наметі козацький шум чує —
Вже в обозі турецькім козак порядкує.
На коня-бунтифера баша охляп впадає,
В чистім полі притулку для себе шукає,
Доганяє виправу, глядить, де кочують,—
Аж вони вже по битві ніч вічну ночують.
Ой, страхи обіймають його враз гарячі,
Як він ріки криваві в тім полі побачив.
Тут і там — мов одинець хрущить у ліщині —
Мурзи то із абизом, немов дикі свині.
Але їх запорожець і під листям чує,
Як найліпший мисливець на здобич чатує,
Наче кішку чи лиску в густім кущовинні,
Ниже влучно з гвинтівки, лиш оком накине;
А в степу, на просторі, верхівець їх гонить,
І шаблюка з тріумфом їх звішує з коней.
Стелить милі їх трупом, кладе переправи
З тіл турецьких вкраїнець для вічної слави.
Поки поле сягає, аж ген до границі,
Розлилися турецькі гіркі кривавиці.
Геть роззули турчина з пещот його пишних,
Із солодких подушок в наметах розкішних,
Бо вже трощать по кошах його катаракти,
А самого провадять в незвідані тракти.
Аспри й інші монети сиплються, як пір'я,
Козаки турків нищать — нема тим довір'я,
Більше лупу з їх трупу гадають набрати,
Коли тим кінець прийде, і змовкнуть гармати,
Вірять в Того, на Кого турок кривду хилить,
Із хреста той Чийого радо кпини чинить,
Гонять турка потужно поза Чорним лісом,
Замикають в дім темний [15], щоб мав справу з бісом.
Турків вибили й коші позносили з грунту.
Чи й потрафить паша сам дійти Трапезунту [16]?
Бо хоч темних лісів той проскочив оплоти,
Та на гірші ще спаде в пана свого гроти.
Сам же, parta tueri *, пильнуючи цноту,
Quam quaeregere **, спішить в дім козак на роботу.

АФЕКТ ВДЯЧНОСТІ

Не нам, боже, не нам,
А імені твоєму дай славу.

Не собі козак славу приписує, боже,
Хоч і нехтувать скарбом звитяжства не може,

* Берегти здобуте *(лат.)*.— *Ред.*
** Аніж завойовувати *(лат.)*.— *Ред.*

Але, першість оддавши твоїй славі, пане,
Крушить міццю твоєю міць турків поганих,
Їхні топче загони на захист отчизни,
Щоби віра Христова тривала без близни,
Берег рідний боронить, не жде з турком миру,
Бо з ним не мирився з часів Владимира[17],
Котрий груди російські, в залізо окуті,
Боронив, скло крушивши ісламської бути.
Тим то й зараз простує козак тим же слідом,
Не отих сибаритів смакує обідом,
Що хвалитись лиш звикли взірцем Геркулеса,
А самі не проскачуть зараз і півкреса.
Отож рус за приміром старої відваги
Гонить поскоком бистрим татарські ватаги
І, турецькі шоломи зумівши схилити,
Вічну славу козацьку береться значити:
Насипає кургани, ладнає купреси,
А на них пише лемми: «Fugaces opressi» *.
Вікопомно читайте, ставши на могили,
Що насипав рус туркам з господньої сили.
Вознеси за нас руку, покрий, боже, вірних,
Хай беруть руси гору і громлять невірних,
Хай твій Хрест своїм сяйвом, як віск, їх розтопить,
Хай розійдуться з димом, хай туман їх потопить,
В Магомета у пеклі питають хай раду —
Морський вітер підняв їх, хай пилом осядуть,
Хай пізнають — богів бог, той, що у Сіоні!
Покажись у всій славі на своєму троні!
Хай мечеть басурманську твоя сила звалить,
Щоб не мовили: «Де ж бог, якого ви звали?»
А ми мовим: «Бог з нами! Хто на нас повстане?
Не зостанеться й сліду по вас, басурмани!»
Богу нашого силу самі ви пізнали,
Чудо боже зі страхом усім розказали:
Якась пані вельможна обходила мури,
В злотоглави убрана і царські пурпури,
Вам фатальним декретом одверто грозила,
А по з'яві страшній тій з очей ся поділа.
Християнська покрова та пані поштива,
Пишний гонор вам зіб'є — вона справедлива,
Скрушить лук ваш, напнутий на край християнський —
Християнин осилить нахід басурманський,
Сильних лук переможе і, руки до бога
Воздівши, заволаєм з рідного порога:

* Тут поховано тих, що тікали *(лат.)*.— *Ред.*

«Чи бач, як цей незбожник, мов кедр той ліванський,
Розпустив попід небо свій гонор шайтанський!
Чого ж нам дивуватись? Ті, що гордували,
В скорім часі без вісті і сліду пропали.
Хай рука твоя, боже, мечем нашим блисне,
Як полізе знов гаддя на нас ненависне,
Як знов підем до бою триглавій Гекаті[18]
На кордоні вітчизни смерть певну завдати.
Будь тим в поміч, що хвалять хреста міць святого,
Щоб змогли шкуру звіра здірать навісного,
Як спочатку в тій битві дав нам ти наснагу,
То й надалі порушуй в наш бік рівновагу.
За те вічно, наш боже, тебе будем чтити,
Що в Україні турок так славно побитий.
Добре Альфу читають тобі в Греко-Русі:
Боже! вірить невірних нехай русь примусить!
Хай Омегу в тім стилі також прочитає,
І хай військо турецьке до решти здолає.
Вірю, зробиш так, боже, як літера каже,
Скоро вже та химера під ноги нам ляже.
Тій літері дошкульно тепер саме шкодять —
Геть звичаї турецькі із шкіл рідних гонять.
Ти сам Альфа й Омега, всеможний наш боже,
І тих літер безчестя од тебе знеможе.
Зваж на кривду тих літер і власні обмови,
Зваж і турка віддай нам під шаблі марсові.
Амінь! Дай, боже!

ЗАКЛИК ДО ЛИЦАРЯ

Мало в полі робили, хоч у полі руси
Дорогий час втеряли, зазнавши спокуси.
Дарма, лицарю славний, ти з того фрасуєш,
Жени турка геть з краю, в лісах зазимуєш!
А весною здолаєш несхожені Татри[19],
В Пропонтиді[20], при морі, розкладеш свої ватри.
Підіпри тільки віру, віддай за образу —
Твоє ім'я досягне верхів'їв Кавказу.
Ге́мус, гострі Родопи, Медіни[21] багаті
Магометовий спадок тобі зможуть дати.
Скруши гріб золотавий страшного Дагона[22],
Бо того потребує хреста оборона.

ОХОЧЕКОМОННА СТЕЖКА ЗА ТРУДЯЩИМ ВОЇНОМ В РОЦІ 1678-м

На рік сімдесят восьмий, мій любий вояче,
Де візьму я Пегаса[23] й перо голуб'яче,
Щоб з тобою степами нам в битвах літати
За поганством, а потім десь одпочивати
В полі, в золоті квітів, чи на перелозі,
Чи у човнах шугати по морській дорозі,
Чи валами широкі обсипать границі,
Чи розкоші зазнати в цілющій теплиці[24],
Чи мости на Дунаї ламати турчинам,
Чи лоби розбивати гидким волошинам,
Чи полями у ротах спішити на раті,
Із неволі в татарів ясир одбивати,
Чи із Кам'янця гнати ворожу ватагу
І тим цісарю скласти чималу повагу[25],
Чи продертись крізь чорних лісів гущавини,
Щоб і рештки татарські прогнать з України,
Чи край шляху покластись Моравського[26] спати,
На могилах піщаних розставивши чати?
Дасть мені те напевно Фавоній[27] ласкавий,
Щоб набув я із вами безсмертної слави.
Дніпра кинувши берег в день сьомий іюля,
Досягає Інгулу уже ваша куля,
Де хан кримський розвіяв препишні прапо́ри,
Отоманському війську шлях стелячи скорий.
Свої груди незломні навстріч наставляйте
І плацдарм чигиринський мерщій розширяйте!
Дай же, боже, зламати у місяця роги,
Хай цей вірш тріумфально досягне порогів,
І якщо його стане на війська повагу,
То співатиму знов я про вашу відвагу!

ДО СКЕПТИКА

Не дивуйся, сусіде, що я ті народи
Славлю, котрі із рабства ідуть до свободи,
Бо й господь у несилі свої славить сили
І живе в простоті, аби ми не слабіли!

Іван
ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ

ЕПІГРАМИ

НЕ ЖИТИ, ЄЖЕ ЯСТИ, НО ЯСТИ, ЄЖЕ ЖИТИ

Не того ради жити, єже пресищати
утробу і многії брашна поглощати,
Но толико точію ясти, даби тіло
возмогло житіє си соблюдати ціло.

НЕ ЖИТИ, ЄЖЕ ПИТИ, НО ПИТИ, ЄЖЕ ЖИТИ

Не того ради жити, єже випивати,
міри повні во чрево, як в дельву, вливати,
Но єдиножди токмо іспий іли дважди,
даби, в тілі живущи, не умер од жажди.

ПИШУЩОМУ СТИХИ

Труда, сущаго в писанії, знати
не может, іже сам не вість писати.
Мнить: бути легко писанія діло —
три персти пишуть, а все болить тіло.

НА ХМІЛЬ ВЕЛИЧКОВСЬКОГО СТИХИ

Щось бозького до себе пан Хміль закриваєт,
бо смиренних возносить, винеслих смиряєт.
Вищії суть голови над всі члонки тіла,
а ноги теж в низькості смиренні до зіла,
Леч пан Хміль, гди до кого в голову вступаєт,
голову понижаєт, ноги задираєт.

* *
*

Лятвий, трудний, приємний, острий єст-єсь з себе,
з тобою жить не могу, трудно і без тебе.

НА ОБРАЗ ЮНОШІ КРАСЯЩАГОСЯ, ЄМУ ЖЕ СМЕРТЬ ТАЙНО ВОСЛІДУЄТ

Не зіло, о, юноше красний, веселися,
кто татськи вослід тебе ходить, обозрися.
Се тя смерть прежде часа в гробі хощет міти,
віст коса і краснії пожинати цвіти.

НА ОБРАЗ СТАРЦЯ, ДЕРЖАЩЕГО КЛЕПСИДРУ

Всує, старче, клепсидрним піском ізміряєш
дні твоя і толико єще жити чаєш —
Не віси, минуту ли проживеши цілу;
много єст піска в гробі, а ність жизні тілу.

* *
*

Тяжкая рана тому єст без міри,
хто правду мовить, а не дають віри.

НЕ КОЖДИЙ СВЯТ І СВЯТОША

Не всі суть святі, не всі в святость многі,
що церковнії збит допчуть пороги,
Не всі за святих у бога уходять,
хоч которії і до церкви ходять.

ШЕВЦЮ УБОГОМУ СТИХИ

Єдному шевцю, же ся не згоди́ло
шило, для того сам звівся на шило.

О СИВИЗНІ

Зима, наставши, прейдет у дом своїм бігом,
нам же, єгда влас главний покриється снігом,
Уже і весна прейдет, уже і зной літній,
а тот з глави нашея мраз не згинет цвітний.

СОНЦЕ, ВРЕМ'Я

Прудко єст сонце, але прудший час немало,
час ніколи, а сонце колись юж стояло.

ТРОХИ, НІЧОГО, НАЗБИТЬ, ДОСИТЬ

Убогий трохи мает, а жебрак нічого,
багатий назбить, досить не маш ні у кого.

* *
*

Земля, аки темниця чоловіку, се бо,
аки каменні стіни, окрест землі небо,
Гріси — стражії кріпці, узи же суть тіло,
в нем же місто узника душа страждет зіло.

* *
*

Гди пливуть, неровні суть в смаку ріками ріки —
за живота так люде, пани і каліки;
Єднакий зась смак стаєт рікам, впадшим в море,
так всіх нас смерть ровняєт, всім од неї горе.

ЛІСТВИЦЯ ІАКОВЛЯ [1]

Світ сей сну єст подобен, а щасте драбині:
восходять і нисходять по ней мнозі нині.

ПИВОРІЗОВІ [2]

Ім кто барзій з куфля тягнет,
тим тот барзій по тім прагнет.

ЕПІГРАМИ ІЗ ДЖОНА ОВЕНА [3]

НА КНИЖКУ, ВІРШАМИ ПИСАННУЮ, ДО ЧИТЕЛЬНИКА

Книжка сія єст то світ, вірші зась в ней — люде,
мало тут, чаю, добрих, як на світі, буде.

* *
*

Смерть, яко тать, ба, єще і горшая татя;
в том, яко тать, же нагла, чоловіче, на тя;
Горшая зась, бо злодій крадіж часом вернет,
а смерть не ворочаєт, що к собі завернет.

* *
*

Ошукати, плакати, лгати, носить вісті,
нічого не мовчати способні невісти.

НА СКУПОГО

Хвальцю тя, а не давцю, хвалю: похваляти
не вміет больш над тебе ніхто, а мній дати.

НА СЛУГУ, ДВОМ УСЛУГУЮЧОМУ

Нещаслив естесь, слуго двох панов: тот, много
мівши, не дает, а ов не мает нічого.

* *
*

Поп за люди молить, Люд за попа мелет.

ДО ДРУГА

Содержить дружбу число найбарзій двойственно,
ледво ся ділить любов в число множественно.

СТАН ЦАРСЬКИЙ

Інший не хочет, інший боїться сказати
правду царем. О нендзний стан царський! —
з тонд знати.

СМЕРТЬ

Що ест смерть, питаєш мя? Єсли би-м знав, у́же
був би мертвим. Гди умру, прийди в тот час, друже.

НА ЛИСОГО

Я моїх власов нігди не злічу до кола,
і ти, лисаку, также, бо їх не маш згола.

УЖ, ЄВА

Прельщаючи уж Єву, шептав їй до уха —
аби люб тот був німим, люб та була глу́ха!

О БОГУ І СВІТІ

Не бог єст в світі, але світ в нем, як сноп в стозі,
ми, як класи, в сем світі, оби-сьми і в бозі.

«МАГНАС» — «ВЕЛИКИЙ ПАН» ПО-ЛАЦИНІ, «МАГНЕС» — ЖЕЛІЗО ТЯГНУЧИЙ КАМЕНЬ

Магнас, як магнес. Довод такий на то,
же тот желізо, а ов тягнет злато.

ДО ЧИТЕЛЬНИКА

Мних ли єси? Чти сія. Мирський ли? Чти ова:
Суть зді і духовнії, і мирськії слова.

НА СКУПОГО ОТЦЯ

Ім єси скупшим, тим, скупче, щодрійшим ся ставиш
синові, бо по смерті все йому оставиш.

ДО ЖОНАТИХ

Часто прожнюєт нива, і невіст назвáно
нивами, леч требують, би завше орáно.

ДО ДОБРОДІЯ

Би книги мої міли патрона, вручаю
книги читцьом, а себе тобі полецаю.

ДО ЧИТЕЛЬНИКА

Чтивий сія, єсли хвалить все, то-сь глупий; áле,
єсли нічого згола, то-сь заздрослив цáле.

* *
*

Од коль жона іменем тим ся називаєт? —
Од толь, же «на» мужові завше повідаєт.

НЕВІСТА

Чому ся невістою жона іменуєт?
Бо не вість та, яко ся о всем муж фрасуєт.

ТІЛО, ДУША

Впред бог тіло сотворив, по тім водхнув душу,
гди юж цале сформував тілесную тушу.
Чи не од толь ся тоді не хочет корити
плоть духові, же здаєт старшою ся бити?

О ЖОНОЦЬКОМ РОЗУМІ

Чому суть мудрійшії мужеве, ніж жони?
Бо з ребра безмозкого, не з голови óни.

АДАМОВА ВИМОВКА

Чому мя гріха первим мнять бути автóрем?
Не я-м впрод згрішив, Єва; я-м шедл її торем.

СМЕРТЬ. НАТУРА

Не впрод би, смерте, сина, нежли отця, брала,
гди би-сь вожа натури в том наслідовала.
За натурою ідім в животі і в смерті,
хочет она нас жити, хочет і умерти.

ДО ЧОЛОВІКА, НЕХОТЯЧОГО УМИРАТИ

Плакав-єсь, гди-сь ся родив? Знать, же ся родити
не в смак ті було? Чому ж не хочеш умріти?

ДО КОГОСЬ

З чрева матки пришедл-єсь наг на світ, небоже;
з світа в землю одходиш юж не наг, в рогожі.
Больш, ніжели-сь з собою принесл, смієш брати,
больш оддаєш матері, ніж она дала ти.

МУДРИЙ, ДОБРИЙ

Муж мудрий над доброго нехай єст мудрійшим,
биле би над мудрого був добрий добрійшим.

ДЕНЬ СТРАШНОГО СУДА

На суд оний, на котром на все і всі люде
одвіт дадуть, чи досить єдного дня буде?

[ВІРШІ ДО ІВАНА САМОЙЛОВИЧА]

Змишляють поетове, іж Дедал[1], одданий,
бувши в заточенії, за море засла́ний,
В лябаринт, з которого вийти було трудно
для помішаних дорог, а сидіти нудно,
Учинив собі крила з различних матерій,
і так, не шукаючи в лябаринті дверій,
Вилетів з лябаринту і през море снадне
прелетів, приправивши крила собі складне.
Світ сей — то широким морем і пространним,
земля — заточенієм всім, з рая вигнанним,
А небо єст отчизна, але ко небесним
двором трудно летіти з тяжарем тілесним.
Од земного вигнання хто хочет до неба
залетіти, первей крил добрих діл йому потреба.
Рекл би хтось: «Сама віра до неба досягнет»,—
одвіщаю: «І кождий того з віри прагнет»,
Леч питаю: «Мертвий труп літати чи может?
а віра, без діл мертва, як же то возможет?»
Віра єдно єст крило, о єдном несміло
крилі летіти, звлаща морем — страшно діло.
Прето добродітелі не єдной потреба,
аби-сьмо залетіли безпечно до неба.
З тих мір і преподобний, тут на землі сущи,
як в вигнанню, Іоанн, названий од Кущи,
Аби могл великоє світа сього море
пребути і попрати світовоє горе,
Для безпечності шесть крил приправив превзятих,
би достигл серафимов так шестокрилатих.
Віру, надію, любов взяв на бок єдиний,
чистость, послушаніє, убо́зство — на іний;
А так окрилатівши, сам — і юж безпечне —
долетів неба, живши до конця статечне.
А од небес свойого тезоіменита,
нашого російського вожда знаменита,
Десницею своєю, яко патрон власний,
благословляєт, таков глагол доброгласний
Дая: «Іоанне, мні тезоіменитий,
малоросійських воїнств вожду знаменитий,
Буди благословенний на літа премнога,
вшелякую щасливость одбирай од бога!
Трьома сими крилами, даними ті свишше,
буди благословенний трикратне і лишше!

Єдиним альбовім крестом значне розширяєш
честь божеськую, а другим — врагов устрашаєш,
Третім зась з бозськой тобі даной благодати
покой в милой отчизні знаєш устрояти.
З християнського нраву апостольським словом
над все хвалився єси о кресті Христовом.
А жеби совершенна була пам'ять крестна,
дарував бог три знаки тобі креста чесна;
Три тії кре
сти знаки тоє призначали,
іж ся троє начальства во єдно злучали.
Бог во тройці єдиний дав тобі єдину
булаву, которая аби трвала вину.
Покорив їй єще дві на большой подпорі,
тебе найбарзій в своїм міючи дозорі,
Которому одесную побожность предстоїть
а звиклості своєї все доброє строїть,
Бо гди разженоє серце носить,
чого оним у бога тобі не упросить.
Тая серцем керуєт твоїм во все благо,
тая тя сохраняєт од всякого злаго,
Тая тя побудила церкви мурувати
і чесними ікони благоукрашати.
Тая тя устрояєт учених любити,
а наукам патроном особливим бити,
З которих ростет слава, оздоба, подпора
милой отчизні нашой і утіха скора.
Тая доведет тебе і самого неба,
кгди ж з тих всіх учинков неба тобі треба.
Іоанн Кущник неба тобі, Іоанну,
сприяю і до неба і до бога о сем непрестанну
Молитву возсилаю, аби-сь був зо мною,
который трьома кресты хвалишся і мною.
Пребував на землі барзо в тісной кущі,
не требував-єм другов, але нині, сущи
На пространню в небі, всіх тут хощу зріти,
всіх, сопрославляющих бога, прагну міти,
А особливе тебе, тезоіменита,
пред богом і людьми в ділєх знаменита.
Тілько впред на землі пожий літа многа,
а я тобі лацно з'єднаю у бога».
То і тим подобная со небес віщаєт
преподобний Іоанн, кгди благословляєт
Тебе, яко патрон твой, вождь, ясновельможний
малоросійський гетьмане, чулий, осторожний.

ІЗ КНИЖЕЧКИ «ЗЕГАР З ПОЛУЗЕГАРКОМ...»

АВТОР КО ЧИТАТЕЛЮ

І О смерті п**А**м'ятай, і **На** суд будь чуткий,
ВЕЛьм**И Ч**ас біжить с**К**оро, **В** бігу **С**воєм пруд**КИЙ**.

МИНУТИ

До Зегарка належать єще і минути,
прето подобно і тих не треба минути.

Минути всіх общії

Минет младенчество.
Минет отрочество.
Минет юношество.
Минет мужество.
Минет старчество.
Минет престарілость.
Минет весна.
Минет літо.
Минет осінь.
Минет зима.
Минуть всі літа.
Минуть всі времена.
А над все минет час покаянія.

Минути злих

Минет слава.
Минет багатство.
Минет честь.
Минет п'янство.
Минет помпа.
Минет гордость.
Минет пиха.
Минет тщеславіє.
Минуть високії думи.
Минуть похлібства.
Минуть пещоти.
Минуть банкети, піятики.
Минуть служби.
Минуть дружби.
Минуть жарти.
Минуть сміхи.

Минуть утіхи.
Минуть роскоші.
Минуть скарби.
Минуть ради.
Минуть зради.
Минет хитрость.
Минет ошуканство.
Минет клямство.
Минет зайзрость.
Минет ненависть.
Минет урода.
Минет тілесная красота.
Минет мужность.
Минет сила.
Минет красномовство.
Минет удатность.
Минет справность.
Минуть драпіжства.
Минуть кривоприсяжства.
Минуть і прочая безчисленная суєтная,
Альбовім все суєтіє чоловіческоє,
Єлико не будет по смерті,
Не пребудет багатство, не снійдет слава,
Нашедши бо смерть, вся сія погубить.

Минути добрих

Минуть хороби.
Минуть преслідування.
Минуть мученія.
Минуть біди.
Минуть скорбі.
Минуть сльози.
Минуть обиди.
Минуть рани.
Минуть наруганія.
Минет голод.
Минет прагненнє.
Минет нагота.
Минет убозство.
Минет каліцтво.
Минет сліпота.
Минет німота.
Минет хромота.
Минуть труди, невчаси, невпокої.
Минет всякоє злоє.

Дві страшнії минути

Мовить бовім господь: «Небо і земля
мимо ідуть».

ІЗ КНИЖЕЧКИ «МЛЕКО, ОД ОВЦІ ПАСТИРУ НАЛЕЖНОЄ, АБО ТРУДИ ПОЕТИЦЬКІЇ, ВО ЧЕСТЬ ПРЕБЛАГОСЛОВЕННОЇ ДІВИ МАРІЇ СОСТАВЛЕННІЇ...»

Року

А҃з млеком питала
Х҃риста в літєх мала,
Ч҃истаго младенця
А҃ тварєм первенця*.

ПРЕДМОВА ДО ЧИТЕЛЬНИКА

Уважаючи я, іж многії народове, звлаща в науках обфітуючії, много мають не тілько ораторських, але і поетицьких, чудне а містерне, природним їх язиком, од високих разумов составленних трудолюбій, которими і самі ся тішать, і потомков своїх довціпи острять, я, яко істинний син Малоросійської отчизни нашої, боліючи на то серцем, іж в Малой нашой Росії до сих час такових ні од кого типом виданих не оглядаю трудов, з горливості моєї ку милой отчизні, призвавши бога і божію матку і [святих], умислив-єм, іле зможность подлого [довці]пу мойого позволяла, нікоторії значнійшії штуки поетицькії руським язиком виразити, не з якого язика на руський онії переводячи, але власною працею моєю ново на подобенство інородних составляючи, а нікоторії і ціле руськії способи винайдуючи, которії і іншим язиком ані ся могуть виразити.

Найдовав-єм теж в штучках іноземних многії оздобнії і містернії штучки, але не на славу божію, тілько на марнії сьогосвітнії жарти виданії, з которих я, тілько способ взявши, ложив-єм труд не ку якому, не дай боже, тщеславію, але щегульне ку славі бога слави і славної владичиці нашої

* Перші літери означають цифри (1691).— *Ред.*

богородиці і прісно діви Марії а на оздобу отчизни нашої і утіху малоросійським сином її, звлаща до читання охочим і любомудрим.

Упевняю теж ласкавого [читат]еля, іж єсли сії вірші мої скоро [про]йдет, не уважаючи, що ся в кождом за штучка замикает, мало, або жодного не однесет пожитку. Леч єсли над кождим віршиком так ся много забавить, аж поки зрозуміет, що ся в нім за штучка замикает, вельце ся в них закохает. Гди ж тут жадних простих (которих і простаки складати могуть) не маш віршов, тілько штучки поетицькії, которії любо суть короткії, маленькії, але великую компонуючим їх задають трудность і довгого, поки ся зложать, потребують часу. Суть з них нікоторії, яко то рак літеральний і вірш чворогранистий, которії і за місяць ледво ся зложать. Хто [спробу]ет, певне мі то признает. А прето, ласка[вий ч]ительнику, єсли з них хочеш однести утіху, довго поймуй їх, і єсли би ся которая штучка здала бути до поймовання претрудною, слушная річ, єдного і другого призвавши, спольне ся домишляти. Гди ж всі все можем, а єдин всього знати не может, кроме всемогущаго бога, который як дав мні охочо попрацьовати, так і любві твоїй да подасть охочо читати і поймовати. В недостойних молитвах моїх горячо о тоє всемогущую його помощ благаю.

Любві твоїй всіх благ желатель і бого[молець]
Іоанн В[еличков]ський,
недостойний з пресвітеров

ЕХО

ест вірш, в котором, якоби нікоє ехо, то єст одзов, до кождого стихов конця дві силяби, з конечних же літер уформованії, одзиваються

— Что плачеши, Адаме? Земнаго ли края?
— Рая.
— Чому в онь не внійдени? Боїш ли ся брани?
— Рани.
— Не можеши ли внійти внутр його побідно?
— Бідно.
— Іли возбранен тобі вход єст херувими?
— Іми.
— Одкуду дієт ті ся сицевая досада?
— З сада.
— Кто ті в саді снідь смертну подаде од древа?
— Єва.

— Кто же Єву в том прельсти? Змій ли вертоградський?
— Адський.
— То сієши сльозами не без вини поле?
— Оле!
— Одселі вся будеши со трудом стяжати?
— Жати.
— Одселі тебе, чаю, смерть возьмет ко гробу?
— Обу.
— То смерті уже єсте во віки предані?
— Ані.
— Одкуду же жизнь паки начнете взимати?
— Мати.
— Мати, чаю, одродить вас, [чи смерть] Христова?
— [О] ва.
— Плодом ли пречистия матері ожисте?
— Істе.
— О би і нас спасл тот плод дівия утроби!
— О би.

РАК ЛІТЕРАЛЬНИЙ

єст вірш, которого літери, і вспак читаючися, той же текст виражають

Мене ради на радость богом міру данна
Анна во дар бо ім'я мі обрадованна,
Анна дар і мні сін мира данна,
Анна пита мя я мати панна.
Знай всяк, аз в небі єсм чиста нива,
А відай там я мати а діва.
Знай о [нас в] небі, чистая ниво,
[О відай] тамо мати а діво.
Тебі силной все небо отверзеся само,
О мати великая аки лев і тамо.
Аки лев і тамо о мати велика
Аки Лот о мати і тамо толика
Лот — з святых чина, ти — з святійших лика.
Марія в небі і по смерті жива,
А відай тамо то мати а діва...
Аще би і під морем могл люд пребивати
І тамо відом Ісус ім, о діво мати.
Од гроба Климентія мощно то познати...

РАК СЛОВНИЙ

єст вірш, которого не літери, але слова вспак читаються

Высоко діва єст вознесенна,
Глубоко яко бяше смиренна.

РАК ПРЕКОСЛОВНИЙ

єст вірш, которого слова, вспак читаючися, противний текст виражають

Бця	Со мною жизнь не страх смерті, Мною жити не умерти.	Єва
Авель	Богу пожру жертву тучну не худую, Многу не малую, благую не злую.	Каїн

ЧВОРОГРАНИСТИЙ

єст вірш, в котором так вздлуж, яко і вшир єден же текст виражається

Маріє	Ти	Єдина	Мати	Богу	Сину
Ти	паче	всіх	вишньому	возлюб-ленна	вину
Єдина	всіх	надеждо	творцю	ти	предстани
Мати	вишшему	творцу	стани	прісно	за ни
Богу	возлюб-ленна	ти	прісно	діво	зіло
Сину	вину	предстани	за ни	зіло	сміло

ЗГОЖАЮЧІЙСЯ

єст вірш, в котором обі строки средніх слов згодне заживають

	Марія	без		та		в рай	водить
Єст			гріха		душі		
	Арія	полн		той		в ад	зводить

ПОРЯДНИЙ НЕПОРЯДОК

єст вірш складне помішаного порядку, который як ся мает винайдовати, нижей указано єст

Отець,	син,	утішитель,	дщер,	матер,	невісту,
ізбра,	возлюби,	сниска,	красну,	благу,	чисту.

Тут такий порядок мает бути:

Отець дщер ізбра красну,
Сын матер возлюби благу,
Утішитель невісту сниска чисту.

ЄДИНОГЛАСНИЙ

ест вірш, в котором каждая силяба единою гласною літерою замикається, іменно сею: О

СлОвО плОтОнОснО
МнОгО плОдОнОснО

Много плода бог слово в рай приносить,
Вся тім биша, вся дает, чесомо кто просить.

ЄДИНОПАДЕЖНИЙ

ест вірш, на едину каденцію кончаючийся, в котором всі стишки в єдно сеє ім'я АННА впадають

Роди, ізбранна
Пречистую, Анна.
В цнотах пространна,
Порока странна,
Сладкая манна,
Чистая панна,
Яко нам данна,
Богу осанна.

За корень сей купині предложенно Анну,
Яко сія ізрасти пречистую панну.

АЗБУЧНИЙ

ест вірш, который кождоє слово од азбучних літер порядком азбучним зачинает. Не положені теж в нем ъ, ы, ь, ѣ, бо то літери конечнії, а не початкові. Над то не положені суть і тії: ζ, ψ, Θ, бо то літери грецькії, а не руськії

Тут мова пресвятої богородиці:

Аз **Б**лаг **В**сіх **Г**лубина
Дівая **Є**дина
Живот **З**ачах **З**ванним
Ісуса **И**збранним,
Которий **Л**юдей **М**ною
На **О**бід **П**окою
Райська **С**обирает,
Тунє **ОУ**щедряет.

А тут мова наша ко Христу:

Умне **Ф**енікс **Х**ристе,
Отче **Ц**арю **Ч**исте,
Шествуй **Щ**едротами,
Матерє **М**ольбами.

АКРОСТИХІС

ест вірш, который краєгранесієм, то ест початковими літерами, ім'я сіє **МАРІЯ** *ізображает, а до того і літери, яко то* **М, А, Р** *і прочії, що значать, прозвиськом выражает*

Мисліте, мисль імійте, но не мощно знати,
Аз, діва, како могох господа зачати.
Рци токмо со вірою, всяк христіянине,
Іже вся свідий, боже, ти віси єдине,
Аз, чиста єдина, діва ношу сина.

Таковий вірш не может зложитися римським язиком, бо у них літери не виражають слов.

АКРОСТИХІС ВТОРИЙ,

так же краєгранесієм тоє ж пречесноє ім'я **МАРІЯ** *виражаючий, тілько першії мови в літерах числом замикаючий, яко то:* **М̄** *значить «четиридесять»,* **А̄** *— «єден»,* **Р̄** *— «сто», і проч.*

М̄. деньми землю одождивий
А̄. тойжде, Маріє, бог син твой правдивий.
Р̄. імат овець, причти к ним і мя, єдину,
Ī. дів со мудрими представ свому сину.
Я. любо і не в числі, бо без числа грішний,
Обаче числа святих да не буду внішний.

АКРОСТИХІС ТРЕТІЙ,

в котором не предніми літерами виражається тоє ім'я **МАРІЯ**, *як у вищих, але встяж в обох строках. Разділяється те ж ім'я на силяби, а по кождой силябі починається мова подобною силябою прешедшей силябі, якоби кождая силяба, що значить, толкується*

МА — мати блага, **РІ** — риза драга, **Я** — яже нас криєт,
МА — малодушних, **РІ** — ризонужних, **Я** — як руно, грієт.

МНОГОПРЕМІНИТЕЛЬНИЙ

ест вірш, который кілька десять разій перемінятися может, яко нижей обачиш. У римлян називається тот вірш протеус

Яко ниву рясно плоди украшають,
Тако діву красно роди ублажають.
Ниву рясно плоди украшають яко,
Діву красно роди ублажають тако.

Рясно плоди украшають яко ниву,
Красно роди ублажають тако діву.
Плоди украшають яко ниву рясно,
Роди ублажають тако діву красно.
Украшають яко ниву рясно плоди,
Ублажають тако діву красно роди.
Яко плоди рясно ниву украшають,
Тако роди красно діву ублажають.
Ниву украшають рясно плоди яко,
Діву ублажають красно роди тако.
Рясно яко плоди украшають ниву,
Красно тако роди ублажають діву.
Плоди яко ниву украшають рясно,
Роди тако діву ублажають красно.

СТОВП

В сем стовпі виражаються вірші од двох силяб аж до тринадцяти

2. Діво,
диво
3. всей землі!
Приємлі
4. сію хвалу,
любо малу,
5. праці моєя
во честь твоєя
6. слави составленну,
тебі освященну,
7. юже раб твой принесе
не од мудра словесе,
8. но од серця чиста, права,
занє твоя права слава.
9. Достойно тя ніктоже может
восхвалити, всяк не возможет.
10. Твоя бо слава вишше всіх земних
і наднебесних благоприємних
11. жителей уми, первая по бозі
прісно блажима в роді вірних многі.
12. Ти єси стовп слави, пречистая діво,
дивнійшеє миру над седьм дивов диво!
13. Седьм дивов погибоша — твоєя, о мати,
стовп кріпості вовіки будет пребувати.

ПРЕСІКАЄМИЙ

єст вірш, который, єдні імена пресікши, другії імена посреді їх воміщает

Мног**А**я Із не СУщих Созда сеї тво**Р**ен**ІА**
Да**Д**Ім ХеРувИмСькую ТОму піСнь х**ВА**ленія.
МАю Миру дАТИ **Р**адость **І** соДІлоВАти сл**А**дость.

ОСТАТНЯЯ ШТУЧКА

Ісуса Христа **ВЕЛИЧ**аймО, я**КО** **В**весь єст **С**лАд-
КИЙ, зНаймо.

Із несОздАННа отця возсіявий чисте,
ВЕЛИЧаю з мат**КО**ю тя, **В**се**С**лад**КИЙ** Христе.

АВТОР ДО ЧИТЕЛЬНИКА

НАстрОЙ навспак цинобру. Єсли угадаєш,
горш**ИИ** **К**то з **С**их, **ВО**в**К**, **ЧИ ЛЕВ**,
То мене познаєш.

Конець штучкам поетицьким,
составленним во честь божія матері
без конця.

АНОНІМ

[ПАСКВІЛЬ НА ГЕТЬМАНА ІВАНА САМОЙЛОВИЧА]

Ей, Іване, поповичу, гетьмане,
Чому ти так пустив себе в недбаннє?
Ой був єси спершу добрим всім паном,
По том єси зостав гордим всім станом,
Принявся єси цілодушне гетьманувати,
Жеби твоїм і потомкам в том стати.
Не уважав давной в войську вольності
І всім станом належитой годності.
Себе тілько почитав-єм так бити,
Же твой рожай з давніх давен став жити.
Забув єси, же тя з любві ізбрано
І старшим себі паном названо.
Ради тебі однюдь стало не треба,
І мислив-єм, аки би ізшов з неба.
Не любив-єм межи людьми любові,
Бесіди всі прировняв-єм обмові,
Жеби ніхто ні з ким не їв хлєба —
Сварки тебі у всіх було треба.
Ой чому ж так против нашой ріс віри
Од твоєй виниканє невіри?
Бог сам любить у всіх любов і згоду —
Ти противку показав-єм уряду.
Не хотів-єм того нічого видіти,
Жеби кто з ким дружевно мів жити.
А в войську запорожськом то здавна
Рада сильна і всім явна.
А всі в тебе за нізащо почтені
І зостали в подножіє знижені.
Сини твої горделиві збитечне
Укоряли добрих людей безпечне.
А хто тиснет браттю свою і дручить,
Своїх речей недобр конець получить.
Ой, доброго кохають всі сердечне,
І он может вік зжити безпечне

А лихому і тяжкому як жити,
Коли ніхто не рад йому в добрі бити?
І хто зможет против творця і бога
Стати, жеби не торкала його тривога?
Ти, Іване, хотів єси всіх міти
В своєм страху і сурово владіти,
Леч на тебе бог попустив потвар недругом
З подначальних, же ти їм був лих кругом.
Збув-єсь прето гетьманськой поваги
І дознав-єсь плачевной зневаги.
Не помогла о гетьманство ревнивость,
Же зажив-єсь, тоєй маючи вонтпливость.
Скончив-єсь ся, ах мні тяжко жестоко,
Леч пам'ять мусить бути широко.
Прето всякий не зажирайся много,
Би тя злоє не поткало нічого.

Петро

ПОПОВИЧ-ГУЧЕНСЬКИЙ

ВІРШІ НИЩЕНСЬКІЇ, УТІШНІЇ

Завше-м я в школі того по вас потребував,
Аби-м вас всіх сполечне у церкві оглядав.
Тепер вас роковоє свято днесь зобрало
І мені тут щасливе оглядати дало.
От тепер же із вами буду розмовляти,
Із святом тим хвалебним всіх поздоровляти.
Але вперше школьную скажу вам пригоду.
Волю кому носити хоч решетом воду,
Ніжли в школі клепати таковую біду,
Бо-м і нині слушного не їв-єм обіду.
А також-м ся готував, як іншії люде,
І мовив-єм до себе, гаразд уже буде.
Зготував-єм був собі в юшці по блощиці
І поставив-єм страву тую на полиці.
Гдесь ся вош от як курка великая взяла
І, лізучи лапами, юшку мні пролляла.
І м'ясо все у смітті барзо поваляла,
А сама от як заяць на двор поскакала.
Я за нею, а она на порозі стала
І на мене зубами, як вовк, заклацала.
Я до кия, она там чудо учинила,
Бо ворону на сміттю зараз ухватила
І почала лабами з пір'я оскубати,
А мене страх великий почав ізнімати.
Витну її киїськом, хтів-єм, щоб застила,
А вош зараз ворону із зубов пустила
А мені так до очей скочила потужне,
Же-м ся мусив против неї поставити мужне.
Але-м пляцу той воші щире не дотримáв,
Бо мене так вдарила, аж-єм із ног упав.
Так я кгвалту закричав, аж нищії наші
Прудко з школи вибігши і горщисько каші
Винесши, та квашею очі їй залляли,
А другії віжками прудко вош зв'язали

І почали до школи вош тую тягнути.
    Шесть нас тягло — не могли воші той двигнути.
А наш Самсун-товариш, ухвативши вила,
    Притисне вош за шию, як ізмогла сила.
А вош з-под вил так прудко барзо вискочи́ла
    А Самсона нашого за нос ухватила
І так його вкусила своїми зубами,
    Же лікарства не знайдем і межи бабами.
Тепер пильно питаєм премудрих докторо́в
    І довціпних шукаєм усюди лікаро́в,
Би наш Самсон-товариш до здоров'я пришов.
    Так я йому лікарство здоровоє нашов.
Кажуть люде, якіїсь з маслом палєниці
    Гарячії прикладать щодень к потилиці,
І ковбаси до зубов кажуть прикладати,
    Солониною радять также нос вкладати.
Єще ж мні єдні кажуть: якоєсь порося
    Печеноє к лікарству барзо би здалося,
Коли б тілько а лятво где його достати,
    Обачите, як його буду утинати.
Дайте мені, для бога, із шмат солонини,
    Бо ми не міли такой у школі звірини.
Ачей би-сьмо Самсона свойого влічили
    І здоровим пред вами всіми поставили.
Дайте втож і ковбаси, бо чомусь вмліваєт
    І невесело з огню чомусь все співаєт.
Коли б тоєй ковбаси доволі скоштова́в,
    То б вам «Христос вродився» весело заспівав.

ВІРШ НИЩЕНСЬКИЙ

А що, панове, либой єсте мя познали, двора́ка,
    Відомий запевне, бо вмію добре стріляти з пуза́ка.
Що вдень обачу, то вночі застрілю.
    Пошов я на ожину, так мужик кричить: «Ілю!
Імай которого сина,
    Бо не удержиться йому на голові чуприна!»
То ж я, сарака, ногами закидаю
    А на товариство голосно волаю:
«Втікайте коло Беркової хати,
    Бо юж мужик хоче вас забіґати,
А я ся му заставлю, як кобилі заяць...»
    Тілько-м, панове, вимовив, а он мене кияськом
                                        по гребту паць,
Взяв мене кияком окривати,
    Аж-єм мусив кґвалту волати:

«Кгвалт, панове, рятуйте, хто чує,
Бо юж мі на кгвалт духу не стає!»
Не треба вам, панове, школьної роскоші повідати,
Бо могли-есте коли-кольвек о ній давно чувати.
Волимо вас, панове, з святом віншувати,
Бо в сей день предпразденственний люде празнують
І всі себе взаємне з святом віншують.
А особливе тії люде — п'яниці рокової —
Поглядають на мене, як вовки лісовії.
Погляньте но, панове, каждий п'яницю познає,
Бо в п'яниці сукня латами пошита,
Як Мо[й]сева хата, рядном побита,
В п'яниці чоботи із того ременю,
Що в літі деруть по дерев'ю.

ВІРШ ДРУГИЙ НИЩЕНСЬКИЙ

От юж і я з далекой землі привандрував,
Сто миль єсь-ми з чучманських країв мишурував
І видів-єм там барзо великії дива.
Скажу вам всім, єсли хто купить мені пива.
Там гори маслянії, книшами порослі,
Дві стоять високії, докупи ся зрослі.
На тих горах дві бабі, що пироги плещуть,
Два заяці лапами усе у піч мещуть.
Так я пирог одтіль оттакий був-єм там ухватив
І вкусив-єм зубами, аж он зараз застив
І зуби мні закленув, що-м був онімів
І говорити слова єдного-м не умів.
Але тепер господь бог одтворив мні мову.
Повім же вам, панове. Поймав я був сову.
Так тая сова очі мні видрала
І самая з рук моїх фортельне вирвала.
Дайте мені, панове, гарячого книша
А потіште в нещастю бідного голиша.

ВІРШ НИЩЕНСЬКИЙ, ХОРОШИЙ І СМІШНИЙ

А чи чули-сьте, панове, о нашой пригоді?
Ось коли то я повім біду [в моїм] роді!
Що ж, коли ся нещастить, мусимо терпіти
А при єдном сухарі в церкві божой піти.
І я-м ся був на тії свята приготував,
Леч хтось із ненависті мене очарував.

Вчинив-єм був в великой і я конві квашу,
На котрую просити мів-єм милость вашу.
Аж якась невіста так мя зчарувала,
Же ввесь пожиток з кваші моєй одобрала.
Коли стала квашище по печі іграти,
Мусили всі нищії з запічка втікати.
А Гапон, наш товариш, ухватив лопату,
Почав квашу тиснути, видячи утрату.
А кваша, як живая, по школі скакала,
Мівши гнів на Гапона, по кутах шукала.
Коли кваша Гапоном о землю вдарила,
Аж головою його двері одтворила.
Здумійтеся, панове, що за моць у кваші,
Не могли єй вгамувати всі нищії наші.
Оден кричить: «Панове, по човен ходімо
А по шию в той кваші уже не бродімо!»
А кваша валом стала през порог ся лляти.
Єдна свиня, прибігши, почала хлептати.
Кваша тая і свиню так прудко промкнула,
Же квікнула, як її о землю кинула.
А сама так почала, як море, шуміти.
Мусили-сьмо ся усі той речі здуміти.
Такой біди квашище нам всім наробила,
Же шипом ся догори, як живая, збила.
А один нам порадив суллю присолити,
Тогди ж уже не могли-сьмо із запічка вийти.
Коли почала нас та й кваша обливати,
Не могли-сьмо юж жаден у запічку спати.
Не познала ж сина там і родная матка,
Бо кождому од кваші присхла і рубатка.
Просимо ж вас, панове, о нас пам'ятайте
А до школи нам страви і хліба давайте,
Бо носите калачі од кума до кума,
А до школи принести немаш у вас ума,
Не принесе до школи жаден солонинки
І минет вас, мовите, кучати дур ниньки.
Забули-сьте, панове, о нас і о богу!
Пойдемо ж і ми од вас в іншую дорогу.
А чим церков божая себе украшаєт,
Чим ся, чловєче, твоя душа подношаєт?
Церков божая з гімнов читаних сіяєт
А читання з співанням за клейноти маєт.
А ми то в церкві божой щоденне співаєм
А за ваше здоров'я господа благаєм,
Аби вам тут бог дав вік в фортунах проживати,
По том з Христом рожденним в небі царствувати

ВІРШ НИЩЕНСЬКИЙ

Ось і я з Кобиволок триста миль з-за світа
    Привандрував-єм до вас зарання на свята.
Осідлав-єм собі кий, кий моцний, дубовий,
    А прилетів-єм до вас оттут на світ но́вий.
Взяв-єм собі у торбу кабаки і хлеба,
    Бо служалому того завше тілько треба.
Тілько-м бігучи през ліс, за хащ зачапався,
    Обернувся взад, аж мні бандолет урвався.
Їхав-єм через ліси, так теж і болота,
    Не бояв-єм ся збойцов, немита голота.
Правда, бив-єм гетьманом, рядив-єм обозом,
    Спотикав-єм ся з курьми, лежачи под возом.
А як почала мя гусь за ноги кусати,
    Мусив-єм із-под воза далей утікати.
Правда, пиятиками не рад ся я бавлю,
    Где вижу повен куфель, то там ся я ставлю.
То юж мя там вітають за лоб і чуприну,
    Не раз мою отую деруть сукманину,
А все мене волають: «Ти, мосцивий пане,
    Не кождому твоєї чуприни нам стане!»
Радьте мене, панове, що маю чинити,
    Чи єще ся мні вчити, чи ся оженити.
Пойду собі до когось панни обзирати,
    Бо мене там всі хотять войтом обебрати.
І вам всім на мешкання там же іти ражу,
    Пошлюблю же, на добрих кгрунтах вас осажу.
Там то, панове, небо низько барзо лежить,
    Тілько ся на двох кишках, юж печених, держить.
Там жонки, коли собі в морю хуста перуть,
    То на небо пранники, як на камінь, кладуть.
Оттам то у коморі місяць наставаєт,
    А в день ясний на печі сонце спочиваєт.
А звізди там, як дині, всюди валяють,
    Свині в золотих коритах микгдалі їдають.
Ріка горільчаная через ринок течет —
    Пий там кождий, хоч кгар[н]цем, ніхто слова не речет.
А воробці у срібних там панчохах ходять
    І ковбаси живії по вербах ся родять.
Свині в літі і зимі в дубах ся поросять,
    Пчоли меду по чверці в кождий день приносять.
Місто тоє барзо єст обварованноє,
    Кропивою, лободою обмурованноє.
Там моя ж отчизна стоїть над водою,
    Укритая пранником, пошита бідою.

Ідіть там на мешкання, кгди буду вмирати,
Могу тую отчизну я вам одказати.
Завчасу і дороги мене іспитайте,
А за працу хоч по три гроші мені дайте.
Ідіте ж всі а право з Янова до Крилова,
З Крилова до Зборова, [із] Зборова до Яворова,
З Яворова до Бузанова, з Бузанова до Крем'яньця,
З Крем'яньця до Кам'янця,
З Кам'янця до Львова, зі Львова до Кракова,
З Кракова до Очакова, з Очакова до Піотркова,
З Піотркова до Чигирина,
З Чигирина до Оринина,
З Орина до Карапчійова,
З Карапчійова до Олійова,
З Олійова до Кудринець,
А з Кудринець до Федьковець,
З Федьковець до Ожеговець на ожини,
Бо там чверть за шелюг свіжини.
З Ожеговець до Городка,
Аж там ріпа солодка.
З Городка до Бучача,
Аж там по шелюгу кляча.
З Бучача ідіть просто в землю Чучманськую
А будете там міли повагу панськую.
Там єст староста, котрий от як кут морчить,
Мов до нього, що хочеш, а он усе мовчить,
Бо єст барзо багатий, у скарбах обфітий.
Мовлю то вам, панове,— пан там знаменитий.
Там вола печеного за грош тілько купиш.
Коли того не будет, змовите мні: «Мутиш!»
А у вола з-под хвоста часник течет з оцтом,
Зеленая салата, коли схочеш з постом.
Там земля багатая, о том усі знайте,
За відомость певную коляду мні дайте.
Я був гетьманом славним, а тепер капланом,
Ліпше мя тоє здобить, ніж що єст-ем паном.
І вам до домов своїх благословлю пойти.
Можете ся з сватами і з кумами зійти.
Ідіте ж а церковних дверей не зопсуйте,
Поєдинцем ідіте, всі ся разом не суньте.

ВІРШІ НИЩЕНСЬКІЇ А СМІШНІЇ

Грицю, брате мой милий, час і нам на влови.
Озьми ж собі із мішок житньої полови.
Видів-ем, же летіло з неба пасок много,

Я тілько не вловив-єм, мізерний, нічого.
Прудко барзо летіли і на цминтар впали.
Люде зараз коло них громадами стали.
Коли ж стали всі разом онії ловити,
Я засупся, бігучи, не могл-єм мовити.
Аж при бігу жадної уже не застав-єм.
Ходячи по цминтару, тілько засвистав-єм.
«Где ся тоє поділо?» — помислив-єм собі
І, зотхнувши, поднесл-єм руки в небо обі:
«О боже, дай же і мні хоч одну поймати
Пасху з передпічкою, нехай буду знати,
Що то нині за манна із неба зступила,
Але мене, як бачу, єдного окпила,
Що-м жадної не поймав, як купою впали
І шерекгом в цминтару поважне стояли!»
Аж гляну на улицю до єдної хати,
Пієнкний мя запах зайшов, почав я вонхати.
Помишлю, чи не пасху там то тепер їдять?
Прикрадуся, аж усі поза столом сидять.
А єдина дитина на припічку сидить
Та еще нескубену передпічку держить.
Я, тихенько скравшися, мислив-єм, же вхвачу,
А ухвативши, хиже полегеньку втечу...

* *
*

Повім я вам, панове, красную приповість,
Хто собі варив їсти, знаю добре, же той їсть.
А я на тоє єдин тілько не зобрався.
Жаль мі того великий, для того-м озвався.
А що ж, хоч би-м і рад був заложити кухню,
Мусив би-м заставити остатную сукню.
Бо в котрий кут погляну, не знайду нічого,
А в запічку табором вошей лазить много.
Скажіть мені, где воші дорого продають?
Мені за сто шелєга жадного не дають.
А ми то, небожата, много бід зажили,
Нім тих вошей у школі собі намножили.
А єст такії люде, що нізащо мають,
А особливе тії, що біди не знають.
Та ж і вош мізерная тілько где струп чуєт,
Там звикла і мешкати, не тілько ночуєт.
А ми то з давніх часов, учачися в школі,
Нічого не маємо, а нендзи доволі
Мусимо заживати для святой науки,
Би-сьмо клейнот дорогий дали церкві в руки.

Нехай ся просвіщает з нашого убозтва
    І нам теж уділяет щедрот бозьких множтва.
Мусимо і вошами в світі торгувати,
    Коли злота не маєм людєм дарувати.
Чей ми що за свой товар в Христа виторгуєм,
    А чого нам не станет, ми ся заборгуєм.
Азали Христос-господь і нендзу познает,
    Котрий і достатки всім вірним в світі дает,
А нас, нищих, достатком небесним збогатить
    І покармом ангельським в вічності наситить.
Бо-сьмо тут багатії в убозтво і скорбі,
    Же нам повиростали юж на хребтах горби.
Маєм твварі висхлії каждий із голоду
    А натерпіли-сьмо ся зимна і холоду,
Кождого дня встаючи до церкви дзвонити.
    А коли би не пошов, то дяк почнет бити.
Іди голий і босий до церкви читати.
    Чи маєш ти чоботи, не будуть питати.
Але скоро крикнет дяк: «До церкви вставайте!» —
    Зараз ся, небожата, до дзвона хватайте.
То нищий за повороз скоро тілько порвет,
    Юж руки од морозу не прудко одорвет.
Пам'ятаймо ж тут усі на щастя оброти,
    Бо єдними входимо на світ тот вороти.
З живота матки нашой єднако ся родим,
    Хоч не єднаково з світа того сходим.
Леч чловєка фортуна не єдна пістует,
    Бо бог і щасливості в нещастя ницует.
Сам бувши створителем, у своїй вічності
    Взяв на себе убозтво нашой мізерності,
Вбогих калік мізерних братією назвав
    І оним багатий дом у небі зготував.
Сам взивает нищетних на банкет до себе,
    Сам себе видав на смерть, чловєче, для тебе,
Сам не мів где на світі приклонити глави,
    Аби тебе впровадив до вічної слави.
Сам теж до пекельної пущався темності,
    Би тебе з нендзи вирвав а ввів до світлості.
Сам нищим і убогим до нас прийти рачив,
    Бо наші недостатки із неба обачив.
Тепер нас поратував в остатнії літа
    І живот нам дарував творець всього світа.
Юж не будеш, чловєче, навіки вмирати,
    Тілько рач побожності і цноти збирати,
Би-сь ся з ними пописав у солнечном небі
    Пред своїм сотворителем, уваж тоє себі.

Данило
БРАТКОВСЬКИЙ

ДИСПУТ УБОГОГО З ПАНОМ

Пан з паном здуру вели диспут довгий,
Сміливо мудрий втрутився убогий:
«Не теє, пане, у вас сперечання!» —
Пан йому в зуби — задав так питання.
Не смів убогий розвивать проблему,
Не зумів з паном вести далі тему.
Тож раджу, цапе, не переч ти вовку,
Бо хвоста вирве — кинешся до сховку.

ПРО ХМІЛЬ

Бува, що сп'яну хтось комусь нашкодить,
На ранок каже: «Хмельницький те робить».
Зі сну, тверезі, Хмеля гнівно лаєм,
А п'ючи, бочку наче наливаєм.
Зневажиш брата — «Вибач,— мовиш,— брате,
Адже й ти п'яний часто звик бувати.
Тож пиймо знову, а як що учвариш —
Те, що учора,— Хміль тобі товариш».
Хитрюгу Хмеля потріпати варто,
Аби із п'яним не заходив в жарти.
Спитай потому: «Як тобі сідати?
Хміль з Хмелем бився, не я бив тя, брате».

З ЧОГО ЗРОБЛЕНО ЖІНКУ

Жінку із кістки сотворив ти, боже.
Кісткою в горлі стати вона може.
Мужа лупцює жіночка невинно,
Її ж не вдариш — бо слабке створіння.
Слабше начиння з глини, аніж з кості —
Мужеві гірше, аніж її мості.

БЕНКЕТ НА СЕЙМИКУ

Не ті вже пани, що були раніше,
Ті давно лежать десь на кладовищах,
На хліб-сіль не звуть шляхтичів убогих,
Не дають винця при своїх порогах.
Під сеймик було кличуть гостювати,
Від тебе не ждуть жодної заплати.
А тепер пішли звичаї незнані:
Коли подадуть фляки у шафрані
Чи пляшку вина поставлять для гостя —
За те обирать маєш йогомостя
До сейму послом, кудись депутатом.
Як ні, то йому ти стаєш небратом.
Сьогодні, як пан тебе почастує,
Питай, чого він собі потребує.

МІНЛИВІСТЬ СВІТУ — НЕ ЗРОЗУМІТИ

Ой, що за диво діється на світі,
Що тому смішки, тому сльози лити,
Один здоровий, а інший хорує,
Один щасливий, а інший горює,
Той вола з болю, той радість голосить,
Той їсть паштети, а той хліба просить,
Той спить в перинах, той кров розливає,
Той в красних шатах, той в гною конає.
Осягнули б світу трагедію люди,
Коли б предивне приключилось чудо:
Убрані й голі, здорові і хворі,
П'яні й голодні, веселі і в горі,
Коли б всі разом зійшлись в одній хаті —
Що світ предивний, усім стало б знати.

ПОРАДА

Треба за мужа біднішого мати,
Тоді він буде тебе шанувати,
Буде тебе він хвалити усюди,
Ніде й ніколи тебе не забуде.

ПОКІРНА ЖІНКА

Покірна жінка все мужу прощає,
Поки за чуба його не впіймає.
Тоді полічить вона йому зуби —
З любові лупить, бо дуже вже любить.

СВІТ

Хто добрий лицар? — Лицарем мостивий.
Хто пан мостивий? — Комір соболиний.
Хто бив турчина? — Гетьман, прошу пана.
Хто гетьман славний? — Кого на те стане.
Хто тут філософ? — Той, що диспутує.
Хто диспутує? — Хто вино купує.
Хто красномовний? — Той, що гладко править.
Хто гладко править? — Хто могорич ставить.
Хто чеснотливий? — Той, що венерує.
Хто брат зичливий? — А той, що дарує.
Хто франт, хто блазень, хто ледар, роззява? —
Той, що без грошей.— Така в світі слава.

ДОБРА ЖІНКА

У всьому добру жінку, любий брате,
І поміж тисяч важко відшукати;
Та все ж і добра трапитися може,
Адже знаходять поміж терном рожі.

ПІДСТУПНЕ СВАТАННЯ

О, не одного ж вітця обдурили
Ті, що таємно горілку жлуктили.
Хоч молодого хміль завжди дурманить,
Проте достаток усякого манить.
Кіт, коли хоче упіймати мишу,
Так причаїться, що геть і не дише.
А вже як зловить, то муркоче любо —
Так наречений робить після шлюбу.
Тож стережися, необачна панно:
Що було миші, те з тобою стане.

НЕСТАЛІСТЬ СВІТУ

М а в л а т у н а л а т і,
Т е п е р в к р а с н і й ш а т і.

Із чужої праці став раптом багатий,
Жив у халупі, а завів палати,
Наповнює скрині кров'ю людською.
Хто це, питаєш? Цить! Ми, із тобою.

УСЬОМУ ПРИХОДИТЬ КІНЕЦЬ

Агей, і мури зазнають руїни,
Потужних замків здобувають стіни,
Не глина — камінь має прахом стати,
А ти, людино, хочеш протривати!?

СМЕРТЬ

Ой, смерте безжальна, тягнеш нас до себе!
Хто б не відкупився, коли б міг, од тебе?
Дуки сього світу дали б міліони,
Коли б у підземні їх не гнано гони.
Золото і срібло дав би, оксамити,
Дав би злотоглови й дорогі теліти,
Дав би пан мостивий коней табунами,
Дав би пишний лицар зброю, хоч возами.
Інший дав би радо все, що є в коморі,
Дав би, що надбалось у його оборі.
А убогий дав би й латану свитину,
Коли б мав од тебе хоч одну хвилину.
А коли б ти хвилі продала копами,
Заплатив би кожен усіма снопами.
Ох, коли б ти, смерте, щось потребувала,
Що б не загадала, зразу б те і мала.
Та не відкупитись! Засіяна нива.
Має бути зжата. Не діждати дива.

ЗМОВИНИ СТАРОГО З МОЛОДОЮ

Як за старого молоду ладнають,
Свашки гарненько дівчину вмовляють:
«Панно ласкава, прийде чорт по нього,
З грішми ти підеш враз за молодого!»
Дівчина мовить: «Дай смерть йому, Пане,
Краще курчатко, ніж півень в шафрані».
Дідові дівка, ніби до кожушка
Прілого — комір з молодого смушка.

ЖИТТЯ У МІСТІ

Той крам вірменський продає на шати,
Той ще дорожчі розгорта блавати,
Той хутра пишні, сукні і спідниці,
Той розсипає перці і кориці,

Той манить п'яниць до свойого шинку,
Той пропонує різну лагоминку,
Той сіно, збіжжя, а той сіль і мило —
Пани ж, нероби, нудяться без діла.

ФОРТЕЛЬ

Фортелем стіни фортець розбивають,
Фортелем села й міста набувають.
Фортелем ласку у пана заслужиш,
При владі старшим з фортелю ти будеш.
Фортелем простий князівну засвата,
Фортелем в дурні пошиєш і тата.
В суді фортелем хитрують без свідка.
Фортелем на картах повніша калитка.
Фортелем паннам дівоцтво збавляють,
Ближніх фортелем у кут заганяють.
Фортелем шафар виходить з фрасунку,
Купець з фортелю не зна прорахунку.
Фортель розчинить тюремнії мури,
Фортелем слабший сильнішого дурить.
Фортелем брата брат ославляє,
Юрист фортелем закон вивертає.
Фортель за фортель, за мудрі фортелі
Спече фортелем нас чорт на вертелі.
Дере лисиця фортелями птицю,
Фортелем кулю вганя хлоп в лисицю.

НОВІ ПАЛАЦИ

З одних палаців вже самі руїни,
А іншим тільки зводять красні стіни,
Хоч і порожні простоять убого.
Не мають люди страху перед богом!
А чи не краще зводити шпиталі,
Щоб нещасливих стіни ті приймали?
Шпиталь будуєш — чиниш так, як треба,
Палац будуєш тим собі на небі.

ЛІПШЕ З ЛЕВОМ НА ПУЩІ, НІЖ ІЗ ЖІНКОЮ ЗЛОЮ

Ох, біль сей серце може розірвати!
Краще жить з левом, ніж злу жінку мати.
Борони, боже! От нещасна хвилька:
Спиш в лісі — глянеш: суне звірів кілька...

Спиш, мужу, в пущі і біди не чуєш.
    В світі, як в пущі. З жінкою ночуєш.
Борони, боже! Світ наш — то звіринець.
    Спиш, підхопився — аж кабан-одинець,
Спиш, аж одинець поряд вже рохкоче —
    Це твоя жінка зубом вже скрегоче.
Борони, боже! Світ — довічна пуща.
    Пасічник — сонний, ведмідь — невсипущий.
Пасічник сонний, а ведмідь тим часом
    Воск ярий з медом видирає ласо.
Борони, боже, від такої скрути!
    Спиш, мужу, в пущі, аж іде лев лютий...
Лева в сім світі рідко можна стріти —
    Жінка скажена є в кожнім повіті,
В кожній окрузі, у кожному місті
    Гірших од лева злих жінок зо двісті.

ПРО БАГАТУ ЖІНКУ

Хто собі жінку із грішми бажає,
    Чорта з рогами той собі шукає.
Робити треба, як серце підкаже.
    Хто зле напише — нічим не замаже.

ВАРШАВА — МАТИ

Впевнився сам я — вельможна Варшава
    Дальним прибульцям є мов мати права.
Чи з Литви прийдеш, чи з Києва — прийме,
    Як маєш в торбі, у свої обійми.
А як без грошей, навіть землякові:
    «Тебе не знаю!» — мовить мазуркові.

ЛЮБЛИН — СЕСТРОЮ

Як маєш в калитці — немов сестра, Люблин
    Вітає щиро: «Мій братику любий!»
Купи чобітки, панчішки, спідничку,
    Як з Люблина мати бажаєш сестричку.
Сестричка каже: «Задля відпочинку
    Приляж но, брате, засни на годинку.
А я тим часом печеню зготую,

Винце корінням до смаку зцукрую.
Одержиш, брате, гостинну господу,
Кімнату гарну, всіляку вигоду.
Юристу певно до справи нараю,
Агента враз я також напитаю.
Пан інстигатор додасть тобі слави —
Маршалку слово замовить ласкаве.

ЧИМ Є ЖІНКА

В гарнім сімействі голова — мужчина,
Та не хвіст — жінка, без хвоста ж людина;
Під головою — руки, ноги, жили,
Серце і горло, там і шлунок милий.
Жінка — це шлунок. Шлунок всім керує;
Вариться в шлунку — в голові парує.
Смачно у шлунку чи у шлунку гидко —
Все на обличчі зразу буде видко.
В гарної жінки ти червонощокий,
Злу жінку маєш — синяки під оком
В тебе чи в неї. Правду кажуть люди:
Хто з вас сильніший, того й правда буде.

ПОСПОЛИТЕ РУШЕННЯ

Немає грошей найнять жовніри?
В похід рушаймо, бебряні ковніри!
Злота в нас досить, та жаль віддавати,
Треба на битву самим вирушати.
Тільки ж рушаймо усі до одного!
Ні, знайдем блазня, знайдемо дурного.
Один за себе, а другий за брата,
Третій за батька — і війська багато.
А поки мазур візьметься за списа,
Вже у русина макітра вся лиса.

ДО ХУДОЖНИКА

Із тебе художник — ніякий, мій пане,
Оглянеш малюнок — все ясне і знане.
Правдива ж бо штука — так намалювати,
Щоб глянуть самому й не розібрати.

СУСІДИ

Скаргу подав раз сусід на сусіда.
    Скаржаться спільно — взаємна обида.
Хто більше винен — і самі не знають.
    Приятель судить — вони не зважають.
Рочки і роки — від суду до суду,
    До трибуналу ідуть на огуду.
Та й трибуналів сусідам не досить.
    Смерть-медіатор обом суд виносить.
Лютяться вперто. Аж смерть помирила,
    Близьких сусідів навік розлучила.

ПІЮТЬ ПІВНІ

В хлопа питає жовнір, чи світало.
    «П'ять уже півнів,— вістить,— проспівало».
Встали жовніри і снідати просять:
    «Трьох засмаж півнів, то буде нам досить».
«Де ж їх узяти? Один лиш при хаті».
    «Та ж говорив ти: п'ять мало співати.
Трьох — на пательню! — слуга порядкує.—
    Бо тобі ребра як стій порахуєм!»
Чуха хлоп чуба, спроквола міркує,
    Півня одного натроє шматує:
«Нате вам три вже. Як чарка зогріє,
    Мабуть, з вас кожен, мов півень, запіє!»

Климентій
ЗІНОВІЇВ

О ЛЮДЄХ ПРАВДИВИХ І ХОТЯЩИХ ПРАВДИ НАУЧИТИСЯ НАУКА

Хоч то мовять: правдою не поживитися,
а ліпшей од неправди завше хранитися,—
Кгди ж із дна моря правда святая виймаєт
і, хоч не пожитечна, а часом сприяєт.
І паки, правду рекши, тілько бойся бога,
а так правая будет до неба дорога.
І єще ж яко же там прежде повишше ріх
такую ж річ, що мовлю — правда то єст не гріх.
Зачим нехай всяк зволить в правді ся кохати,
котрою лятвій зможет часом оправдати.
А поневаж і сам бог во всем єст правдивий,
пред ним же не оправдить всяк несправедливий.
Тім кождому правдивим бити подобаєт,
єсли хто по сем віку в небі жить желаєт.

О СМЕРТІ

О смерте, смерте, чому ти так єстесь страшна —
не тілько ти, леч твоя і пам'ять ужасна?
Кди ж богатих і вбогих нікгди не минаєш,
але равно з душами всяких разлучаєш,
Яко то розмаїтих панов благородних,
так славних і преславних і великородних,
На високих гонорах породи шляхетної
і величайших властей фамилії славетної,
А особливе простих і великоможних,
чесних же і пречесних і ясновельможних,
Так зась гетьманов і крольов державних,
а посполу і царей великодержавних,
А затим єпископов всяких освященних
і всяких архієреїв преосвященних,
І з убогих духовних особ найподлійших,
а з ними також вп'ять і патріарх святійших.
Зачим давай довольно навет кому жити,
єсли то не мощно нікому опустити.

О ВОЛОЧАЩИХСЯ ЧЕРНЦЯХ ПО МІСТАХ, ПО ШКОЛАХ І ПО КОРЧЕМНИХ ДВОРАХ

Многії волоцюги з гультяйства бивають,
особно і черниці також ся пробігають —
Не хотять в монастирєх послушаннє міти
і ведлуг свойого спасення терпіти.
Да повіється іний к бісу по своїй волі,
шукаючи на згибель собі своєволі.
А своєволя добра, да не пожитечна,
з которої ся рождаєт згибель доконечна.
Особливе теж черниця она погубляєт
а і світського также, вім, не направляєт.
Прето свято б діло всім єй не заживати,
да статечность і цноту з побожностю ховати.
Аже не тілько свіцький часом ховать не вміст,
да туда ж і чернець іний вандровний шалієт
І людей до згоршення свіцьких привожаєт
і погибелі своїй душі примножаєт.
Такому не потреба милостиню давать,
але всюда годно єст киями частувать.
І будет іний чернець през ввесь вік ся волочить,
а трафляється тому в школі ся і скончить,
Або где нагле лунет у корчемном дому,
то уже і не знати, що чинити тому.
Может неразсудной той шинкарці напити,
а що горш, і комедій яких начинити.
І кгди в корчмі згинет, в гной, як пса, закопати,
поневаж так важився зле пуступувати
І чесним законникам неславу вношати,
і монастирям безчестность наволокати.
Людям здається, же всяк чернець так злонравний,
як он нецнотливий син і преокаянний.
Не хочет в монастирю той жительствовати
і старшому і братії ся повинувати.
Да злий раб, яко гультяй, завше волочиться,
а в монастирю нігде йому жить не хочеться.
Биле би по городах людям очі поров,
бодай тілько його кат самого іспоров.
І єсли, вп'ять мовлю, где такий в миру згинет,
аж неслава закону нашому * прослинет.
Бо напрод згинення он монастирі осуждаєт,
же, мовить, жадний мене ігумен не приймаєт,

---

* На полі рукопису авторське пояснення: «чернецькому».— *Ред.*

Мушу ся волочити по тоєй неволі,—
а то лжет, биле б йому нашаліться доволі,
І зась брешет, же, мовить, нігде мя не приймають —
биваєт то і правда, же нецноти його знають,
Єднак лжет то, яко пес: в монастирях приймують
всяких, паче ж, котрії добре поступують,
Бо мовять: вольно псові і на бога брехать,
і на кого-кольвек, як псові, также щекать.
Бо що і од шибениць котрії втікають,
і тії в монастирях часом ся освобождають.
А чернець, в монастирю не хотящий жити,
єдно то будет бісу по вандровках служити.
Котрий і нагороду од нього восприймет —
пропасть вічну, кгди душу його той собі приймет.
І хто ж того в поминник может уписати
і з преставльшимися братіями поминати.
Нехай уже сам себе такий поминаєт
і богові за діла злії одвіт даваєт.
А поминанія он отнюд не достоїн,
але осудовиська і по смерті достоїн.
Єсть же то правда, як не єдної матері -діти:
іний, хоч странствует *, да статок будет міти,
Не пойдет таковий где в корчму ночувати,
але до священика может ся впрохати **,
Або хоч і до простих, так же людей чесних,
а не до корчемних котрих домов безчесних,
І подякуваннє людям добрим, вставши, оддати
і в путь свой, где надобно, з богом поспішати,
І не будет той в граді і в весі медліти,
тілько паче в монастир вп'ять жити хотіти ***.
Тому, кгди попросить, і ялмужну дать годиться —
будет бо за дающих той богу молиться.
І як в монастирю начнет знову пробувать,
начнет за благотворців к богу мольби вношать.
І аз, пишущий се, тож некгдись провандровався —
люб в далекії краї, да зле не блукався,
І вп'ять беззазорно став в манастир поспішать
і в нім по-давньому, з ласки божої і старших, пребивать.
А неуважних плутов тих не похваляю,
єднак не волочитись і тим щиро прияю.
Бо лучшей на єдном єст місцю стокрот жити
і в обителі святой безропотно служити.

---

* На полі рукопису авторське уточнення: «ідет».— *Ред.*

** На полі рукопису авторський запис: «Не маш в книзі сій большого над сього вірша — 90 строк і чотири».— *Ред.*

*** На полі рукопису авторське уточнення: «бавитись».— *Ред.*

Так мощно і богові, чаєм, угодити
і, през помощ його, всі гріхи оддалити.
Прето і ви, братіє, звольте ся возвращать
к монастирям на житла і до смертей пробувать
Неісходно, бо всяк в монастирю живущий
обрящет блаженство в сей вік і в будущий.
Котрого блаженства вам і мні дай боже заслужити,
би-хмо през заслуги могли по смертєх в небі жити.
Чого і вп'ять вам зичу, і дай то боже,
а волочитися безпутнє барзо непригоже.
Уже ж і од вас, вандровних, прощенія желаю,
а од вандровок вас богу в храненіє вручаю.

О ДРУЗІХ ЗИЧЛИВИХ

З давніх часов приповість тая то пробуваєт:
не мій собі сто коп, як сто другов,— повідаєт.
Бо сто коп, як то мовять, гроші — слина,
а друзі не забудуть, як якая година,
Ховай, боже, пригоди, аж так тобі помогуть
і подадуть рятунку, як котрії ізмогуть.
Прото треба із всіми по-друзькій пробувати
і всіми силами їх ласки запобігати.
Бо хто не хочет людям людськості виявляти,
того і в пригоді мало будуть рятувати.
Кгди мовять не імай ся хто-кольвек за пригоду,
не дай, боже, кождому, аж будет міть свободу.
Зачим, прошу вас, з всіми приязливе живіте
і друг за друга єще і богу ся моліте,
А вас бог, яко отець синов, будет любити
і од всяких напастей всегда станет хранити.

О УБОГИХ ЛЮДЄХ

О горе бідним людєм убогим на світі,
же не могуть скутечної радості іміти.
А багатому аще і скорб часом ткнеться,
то в том же йому часі рихло і минеться.
Бо багач суддям очі мздою забиваєт
і тоєю до конця оних осліпляєт.
А убогий неборак, хоч мало споткнеться,
певне, побіденному, дармо не минеться.
Або будет в здоров'ю бідний шванкувати
іли которим іним лихом торгувати,

І єсли од багатих милості не получить,
то, хоч рад або не рад, з душею розлучить.
О боже, чому ж то ти вбогих опущаєш,
на скорб і на сльози їх оком не смотряєш?
Чи тим, же багач царство может купувати,
а ти, яко бог, можеш і нендзному дати,
А поневаж судія єст-єсь справедливий,
сотвори ж і на землі в панов суд правдивий,
Аби тя, судію, больш юж не оскорбляли
і жеби безвинне душ больш не погубляли.
Але даруй властєм мир і любов в їх серця,
молим ті ся, господи наш, од всього серця.

О БАГАТСТВІ І О НИЩЕТІ

Кождий би хотів собі також багатим бить,
але мусить на світі так жить, як набіжить,
І тим рогом чесатись, которим достанет —
і будет троха іміть, як робити станет.
Бо убогих повсюду больше єст найпаче,
і правдивая то річ єст, а не іначе.
Багатство кому то бог ісхочет даровать,
іний мало на тоє будет і працьовать,
А іний, хоч през ввесь вік труди полагаєт,
а єднак, побіденник, мало чого маєт,
І день од дня працюєт і не может міти,
тілько мусить, бідний, хоч і не рад, терпіти.
І подобно, то так бог восхотів іздавна,
що поставив чловєка чловєку неравна,
Бо єсли б праве могли всі багатими бить,
то нікому било би і хліба робить.
Ти же, боже, не забудь убогих до конця —
його же милості і ласці немаш конця —
А багатим повели вбогих вспомагати,
а небесним царством рач їм нагорожати,
І автора вспоможи сього як нищетна —
благодать бо і милость твоя неіщетна.

О УБОГИХ І О БАГАТИХ

Що далій на світі горш біда наставаєт,
же убогий чоловік во всім погибаєт.
Хоч может бідний в людей що і заробити,
то багатий не хочет слушне нагородити.
І що їм за користь, іж мзди удерживають,
а з того удержання пожитков не мають,

Бо стократний їм за то ущербок биваєт,
кгди за сльози убогих бог таких караєт
Альбо громовим огнем, або теж водою,
аж виходять їм тії вдержання з бідою?
Зачим работникам, прошу, нагорожайте,
і єдним шелягом, кгди заробять, не вкривжайте,
Бо за милостиню і тоє ся вміняєт,
кто трудникам, як слушне годним, заплачаєт.
А написавшаго мя се слово простіте
і здраво і спасенно в довгий вік живіте,
Бо написах укор, іж неба вам прияю,
і паки милость вашу о ласку впрашаю.

О УРЯДОВИХ ЛЮДЄХ, СЛУХАЮЧИХ ЯБЕДНИКОВ

Що то, панове, у вас єст такії за звичаї,
же то оскорбляєте слуг своїх над звичаї,
А найпаче слуг вірних і юж заслуженних
і жадною мірою в чім неподозренних,
Кгди ж мерзським клеветником віру імаєте,
аж оні лгуть, яко пси, ви і не знаєте.
На вет кажіть тим лгарям довод доводжати,
а собі того часу всяко розсуждати.
А не міли би слушних доводов давати,
то зволяйте киями таких частувати,
Іж би не сміли в другий раз того чинити,
да жеби і іному могли запрітити.
Прето ж, прошу, тих лгаров нікгди не слушайте
да дубовії почестки таким давайте.

О ЖОНАХ СВАРЛИВИХ І ЗЛОЯЗИЧНИХ

Рік Соломон: «Лучш со львом в пустині жити,
нежели со жоною злою в дому бити».
Сварлива жона і днесь — згибель чоловіку,
яко же некгдись бі-ста в стародавнєм віку.
Многії убо тогда през жон погибоша
мужіє, что себе їм в область дадоша.
Щаслив той, хто жоні злой ся не подаваєт
і що, як бестії, по ребрах часто даваєт.
Будет таковий только міть верх над жоною,
над злою тварію іназбить проклятою.
І певная то річ єст, же такая — проклята,
бо од бога і людей ласка той однята,
І благословенія божого не маєт,
бо з дияволом собі товариство маєт.

Зачим, боже, сохраняй сам доброго мужа
од такой злой тварі, жеб не постигла нужа.
Бо ліпш, мовять, желізо у воді варити,
неже псюю личину, жону злу, учити.
Уже чоловік бідний такой не научить,
разві сам диявол кгди з душею разлучить.
А тепер, чоловіче, мусиш біду терпіти
і до смерті з такою не будеш добра міти.
І сам тя нехай господь рачить свободити
а жону твою злую з світа скоренити.
Ти же возхощи тоє од ней пострадати
за покуту і будеш в небі царствовати.
Єднак жоні своїй злой ні в чом не хилися
І на кождий день києм парить не лінися
А так певне од бога приймеш нагороду
і получиш од муки вічной собі свободу.

О НЕ ВМІЮЩИХ І О НЕ ХОТЯЩИХ ДІТЕЙ СВОЇХ УЧИТИ НА ДОБРІЇ ДІЛА

Которії родичі дітей не научають,
тії неприятелі дітєм своїм бивають.
Бо нікгди без цвічення діти добрі не будуть
і, виросши, хоч красти, хоч розбивати будуть,
Аж вас, родичов, скорбей доведуть немалих,
поневаж не вміли-сте цвічити їх малих.
І хоч-би і хотів уже великого сина вчить,
тілько ж не зможеш тогда, власне дуба, нахилить.
І такий і батька часом за груди хватаєт
або теж пуд час і в шию кулаком даваєт.
І не ложную то я річ о том докладаю,
але по правді святой тоє вам ізвіщаю.
А так малих добре цвіч ведлуг твоєї уваги,
і не будеш терпіть за них од людей зневаги.
Я твоєї милості, як приятель, прияю
і повторе учити дітей поражаю.
За що і од людей добрих будеш міти славу,
і од господа бога особную похвалу.

О РАТАЯХ, АБО ТЕЖ О ПАШУЩИХ ХЛІБ ЛЮДЄХ

Над всі ремесла потребнійшоє подобно
пахарство, же тоє всьому світу виго́дно.
Бо хоч би хто срібро і злото могл робити,
а, не міючи хліба, злота не вкусити.

Мовленна тая річ, же хліб серце укріпить,
    єсли хлібом животи чоловік покріпить.
І без хліба не мощно всяким пробувати,
    бо без нього з голоду могуть умирати.
І не тілько убогий хліба потребує,
    але й багатому оний не попсує.
Багатий єще большей хочет його міти,
    жеб по смерті його уживали й діти.
А так хліб святий всюда всім не безпотребен,
    але й невірним он на світі потребен.
А ти, господи, безпреч хліба людям умножай
    і довольно на ввесь світ його урожай.

О МУЗИКАХ, МЕНОВИТЕ О ЦИМБАЛІСТАХ І О СКРИПНИКАХ

Веселоє ремесло музицтво, повідають,
    же іграми своїми смутних пудвеселяють,
А веселії паче веселими бивають,
    когда музики в скрипку і в цимбали іграють.
І чесно також собі на світі пробувають,
    кгди ж і самому богу похвалу оддавають.
Поневаж, як иниї ремісники цех мають,
    так і оні, спасет їх бог, в цеху зоставають,
І ведлуг церковного укладу поражають,
    і до церквей божіїх свічі часто справляють.
А кгди б хто мовив, же легким хлібом забавляють —
    такий їм хліб господь дав — нехай не подивляють,
І хліба даремного нігде не уживають,
    тільки його всякії през працю заробляють.
І прето, хто ремесла научаєт,
    таковий менш простою роботою труждаєт.
Ремесло — свято діло, на світі ся знайдуєт,
    котрий з пильною його охотою патруєт.
І хто ремесла свойого завше часто пильнуєт,
    тому до його праці і сам бог пособствуєт.
Нехай же без лінoсті і музики іграють
    і веселості людям молодим додавають,
А, наігравшися, нехай троха і спочивають
    да по повной скляниці горілки випивають.

О ДРУКАРЯХ, ЩО КНИГИ ДРУКУЮТЬ

Пишу вірші друкарям, ремісникам славним,
    которії друкують книги православним
Людєм, бо всім діло їх свято єст і чесно,
    а барзій тим, котрії жиють благочесно.

Друкують же всякії церковнії обрядки
    і всі християнськії рознії порядки.
На книгах бо вірнії моляться ко богу
    і в книгах обрітають до неба дорогу.
Кгди убо правильнії книги хто читает,
    таков бесіду з самим богом одправляет.
Чирство же ся знайдует оних то ремесло,
    але ускрутно вельми оно і тяжестно.
А особливе ногам, очам неспокойно
    і не обрітається в роботі покойно.
Поневаж бо, як начнуть потягати праси,
    аж на главах їх вскорі мокрі станують власи,
Зачавши бо, мусять ся до поту труждати,
    аж разві вноцї могуть ізмало поспати,
І в великий роботу празник оставляють,
    а тим часом способи вп'ять приготовляють.
І научив так бог їх рихло друкувати,
    що за день, то не мощно за рок преписати.
Прето, як годні оні од вірних похвали,
    так за труди вдостой їх, боже, вічной слави.

О СНІЦАРЯХ І О СЛЮСАРЯХ

Немаш труднійших в світі ремесл над сніцарства,
    а другоє вп'ять трудні также і слюсарства.
Сніцарі бо церковний деісус одрізають,
    а слюсарі рознії теж штуки работають.
І сніцар в премудрості великий єст хитрець,
    і слюсар в ділах своїх не менший тож мудрець.
Рознії бо мудрості слюсар показуєт,
    і сніцар без числа штук дивних виставуєт.
Прето слушне б їм двом братами ся називати,
    же то премудростей навикли заживати.
Іний ремісник єдно діло токмо творить,
    як сапожник заєдно сапоги готовить,
А в двох сих ремесников розмаїта трудность,
    может ся почудити всяк, зря оних мудрость.
Прето ж їх в великой повазі треба міти
    і шанувати особ жони їх і діти.
І дай, боже, на землі їм всякую довольность
    за показуємую їми чудотворность,
І всяких ремісников нікгди не уменшай,
    але для потреб людських повсюду умножай.

О СТРІЛЬНИКАХ, ЩО СТРІЛИ КОЗАЦЬКІЇ РОБЯТЬ, І О КОЗАКАХ ПОХВАЛЬНОЄ

І стрільники козакам потребні бивають,
поневаж до воєнних справ стріли зробляють.
Бо і стрілою мощно так же поразити
і, як огненною стрільбою, умертвити.
І дивная річ стріли, кгди їх витягають
вгору і високо, так нічим не досягають.
Же который знайдеться козак здорових рук,
то такий кріпко, моцно і добре тягнет лук,
Же аж может на версту воздух зачепити
і хмури воздушнії стрілою пробити.
І то по правді тому тако бити можно,
кгди і било на світі тоє то не ложно,
Іж некгдись стріла вгору козаком пущенна
суха, а з висоти в дол мокра возвращенна —
Знать то, же скрозь дождевну хмуру стріла пройшла,
тілько що щось облаков небесних не дойшла.
Било то на сівері, в писця сього віку,
при людех многих, а не при єдном чоловіку.
І тогда ж хмури частка на землю ізпала,
величеством, яко чловічая глава,
В подобії льода, і там же і ізтаяла
і водою світлою на землі зостала.
Прето дивуватися і зась стрілам треба,
же мало самого не досягають неба.
А ви, козаки, лук здорові потягайте
і з огненних оружій сміле випаляйте,
Бог вам нехай побіждать врагов помагаєт,
а вас од врагов в войськах і в домах сохраняєт.
Я всім милостям вашим сердечно прияю
а пришедших з войська миле поздоровляю.

О ВРЕМЕНАХ ЛІТНІХ І О ЗИМНІХ

Бог-господь сотворив нам времена і літа,
котрії будуть трвати до кончини світа.
І часи теж всякії од нього створенні,
но найпаче літнії, од всіх ухваленні.
Лучшей бо літо, в нем же всяк плод ся раждаєт
і на зимньоє врем'я пищу умножаєт.
І что вготуєт літо, зима прибираєт,
а растінія плодов взимі не биваєт.

І, як мовять, на зиму літо работает,
а зима работати на літо не знает.
І что одмітаем в час літній что ногами,
тоє з охотою б взяв взимі й руками.
А так пудданство зимі літо одправует,
кгди всякії запаси їй завше готует.
Подобно то ситості зима в собі не мает,
что всякії літнії собрання з'ядает.
А і літо такоє жеб нікгди не било,
котроє нам би гріхи многі ізродило.
І не дай юж нам, боже, больш гріхов творити,
але рач і за тії ласкаве простити,
І зогрій духом святим в нас хладнії серця,
молим тя прісно о то од всього серця.

О ЧАСАХ ПОГОДНИХ І О НЕПОГОДНИХ

Єжели прилучиться в котрий час погода,
тогда людєм бивает особна вигода,
Бо в погоду і смутний веселим бивает
і в той час змало скорбі своей забивает;
І работающим ліпш тогда работати —
чисто за всякую річ руками ся взяти;
Паче ж подорожнім безскорбна дорога,
котрії тогда безпреч о то молять бога.
А в безведрноє врем'я вся твар дряхлует
і не мало, леч кріпко серце болізнует,
Бо і статчина оних часов надсаждает,
которая в поїздах часто работает.
І особ чоловіку часові утрата
і на харч грошовая даремно ізтрата.
І непогоду давай, боже, когда треба,
а тогда удержуй, як її нам не треба.
Тілько ж во всяких речах воля твоя, боже,
і твоя, владичице і наша госпоже!
Єднак просим, подавай і безведрность мірно,
жеби християнський род не тужив безмірно.

О ШКОЛЯРАХ, ДРОВА КРАДУЩИХ, І О ШКОЛІ

Школа — церковний угол, так ся називает,
кгди ж церковних набоженств дітей научает.
І, що в церкві правять, то в школі знайдует,
а безчиній в ній жадний нікгди не знайдует,

Бо, мовять, школа всяким странним дом єст вольний,
    але, єднак же, праве он не своявольний.
І причетниками теж школярі ся іменують,
    поневаж церкві святой щире услугують.
А що часом вкрадуть дров, же не міть где взять,
    міщане і селяне не хотять купувать.
А знаю, же б тим ділом люде не згрішили,
    іж би когда на який возок ся зложили.
Годило б ся церковним слугам то вчинити
    або з двора готових їм не зборонити.
Могло б милостинею й тоє ся назвати,
    а їм би рачив за то бог нагорожати.
Приповість же в школяров: не вкрав, але достав,—
    а ти, боже, за дрова гріха їм не постав.
А по-козацький, хоч вкрав, то мовять, же добув —
    кождий, розумію, козак о том слові чув.
А ви, панове, за сей вірш не подивіте
    і хто його написав, і того простіте.

О СОБОРНОМ ТРУЖДАНІЇ

Не дармо повідають, где, мовять, людей купа,
    там не буде боліти праве нікгди у пупа.
І у гурту, теж мовять, їсться спорно й каша,—
    правдивая то з віку реч і приповість наша.
І священик теж мовить: «Миром богу ся молім»,—
    і ми не надсядемся, єсли тоє сотворим.
Бо тяжкая робота єдного надсаждаєт
    і працюючим збитнє здоров'я умаляєт.
І для того треба нам собором працювати
    і, як могучи, своєй силки остерігати.

О УПАДАЮЧИХ ХРИСТИЯНЄХ В НЕВОЛІ БАСУРМАНСЬКІЇ

Чтущи мні книги, в єдин час так начитав-ем
    слово, і, где оно єст, ах, запам'ятав-ем,
Же жиючих в неволях вельми похваляєт
    і блаженними оних людей називаєт.
Ми ж речем: не дай боже тих блаженств нам міти,
    але, жеб не дождали їх наші і діти.
Бо в неволях і віру часом повреждають,
    кгди і басурманами инії ставають,
А который не станет, терпить зле неволю,
    покуль умрет або бог визволить на волю.

І що там за розкош, і якоє блаженство,
 же на всяк день в роботах злоє окрутенство.
Разві котрий щасливий, будет жить поволі,
 і жону поймет вірну, єднак же в неволі.
Поневаж в наш край і тих турці не пущають,
 аж кром фортелями котрими вихожають
І, вишедши, тогда ся блаженним назвет,
 кгди без скорбі з багатством бог його пронесет.
А єднак нечестивих юж нравов набрався,
 когда меж невірними людьми розживався —
Смісиша-сь бо в язиціх, навикша їх ділом,
 іж оскверниша-сь мнозі душею і тілом.
Зачим не давай, боже, вірних в ту неволю,
 леч храни, да будуть зде творить твою волю.

ВІРШ, ПРОЩЕНІЯ ПРОСЯЩИЙ, ДО ВСЯКОГО ЧИНА ЛАСКАВИХ ЧИТЕЛЬНИКОВ

Кому вподобает та книга, благословіть,
 а кому здасться злая, то прошу, не кленіть.
Із меж вас міет бити, же всі біди знает,
 прето нехай за сію книжку мя прощает.
А хто бід не познав, дай боже й не знати,
 хранить його божая нехай навік мати.
Кгди ж з віку такої скорбі не познав чоловік,
 аж по сії времена, по наш послідній вік.
А сам спаситель нехай в серця їх влагает,
 да кождий, сіє чтущий, мя благословляет.
І благословившого, боже, благослови
 і за увагу вічним царством нагороди.
О том зде молю тебе, спасителю-боже,
 і тебе, пречистая діво й госпоже.

СЕ ЖЕ ПАКИ ВІРШ ВМІСТО ПРЕДМОВИ ДО ЛАСКАВИХ І БЛАГОРАЗУМНИХ ЧИТЕЛЬНИКОМ, ОСОБЛИВЕ ДО ВІРШОПИСОВ

До чтущих написав-єм сіє прошеніє,
 іж би мні дарували прощеніє,
А барзій премудрості всякой навчонії
 а хочай і в науках простих цвічонії.
Хто віршописець зволить сію книгу читать,
 то, где мало омильность взрить, не рач дивувать,

Бо інде і не равно силляв докладав-єм,
    єднак їм приличностей большей покладав-єм;
Может і сизора где знайти розерванна,
    также і катенція где-кольвек неравна —
Кгди ж лятво ся чоловік скорбний помиляєт,
    хоч знаєт в чом і силу, також похибляєт,
Поневаж всякому скорб способ одиймуєт,
    а благофортунному довціп услугуєт;
І аз, пишущи в розних місцях, омиляв-єм,
    же спокойного місця на тоє не мав-єм,
І, хоч мала книжка, рок-два компонував-єм,
    іж щодень прешкоди в том завше дознавав-єм,
Аж покуль оскудівший смисл могл то кончити,
    а аще б не так, могло б больш ся розширити.
Прето всякого чина до ног ся касаю
    а за книгу ту од всіх прощен бить желаю.

*   *
*

Грішний автор, або теж викладач віршов сих,
    будучи в гоненії, писав із скорбі їх.
Єднак охочий нехай хто-кольвек читаєт
    а трудившагося їми добре вспоминаєт,
Да і його бог также пом'янет самого
    і сохранить за любов од всякого злого.

*   *
*

Тому же подобноє автор докладаєт,
    хоч не годен, паки ім'я покладаєт:
Ізложит**Е**ль ві**Р**ш**О**в сих **М**н**О**гих благ вам желаєт,
    а **Н**айп**А**че небесни**Х** добр щиро прияєт,
То єст вся**К**ому чину б**Л**агост**И** Христової,
    Милості бозської вс**Е**гда готової,
Віч**Н**ая бо запла**Т**а створенна впрод віка
    звлаща христолюбного ради чоловіка,
І милостям вашим з**И**чить то получити,
    по **З**емном в**І**ку радость вічну **Н**аслідити,
А нині чтущії се спасенн**О** здра**В**ствуйте
    І вес**Е**ло о Христі **В**сі многолітствуйте,
Сего **И** паки обще всім желательствуєт
    і вседнев**Н**о Христа-спаса молебствуєт
І покорно за сіє просить прощенія,
    зичачи божіяго благословенія.

* *
*

Сколько змоглем, в сей книзі віршов положив-єм,
которими о розних річах доложив-єм.
Ви же, здраві, оную на втіху читайте
а писавшого єя, чтя, благословляйте.
О том милостям вашим главу преклоняю
і непремінним ласкам назавше вручаю.

* *
*

Богу ж даю і о сем благодареніє
а вам низькоє обще всім поклоненіє.
І за всяку річ навік буди йому хвала
і пречистой матері всегдашняя слава.
Амінь.

* *
*

Тот же, що і в предмові вишшей пудписався
а од бога і од ва́с ласки сподівався.
Котрую і днесь ласку втож мні показуйте
і при добром здравії всі многолітствуйте.

* *
*

Сим концем сія книга уже ся кончаєт,
а писавший єя всім поклон оддаваєт.

ДРАМАТУРГІЯ

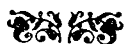

АНОНІМ

СЛОВО О ЗБУРЕНІЇ ПЕКЛА,

ЄГДА ХРИСТОС, ОД МЕРТВИХ ВСТАВШИ, ПЕКЛО ЗБУРИВ

Люципер мовить до Ада:

Знаю я, Аде, о том Христі много причин,
іж он єст од коліна Давидова Маріїн син,
Который сам себе сином божіїм іменует
і чоловіком також називует.
О том пророці здавна проповідують
і повість тую тілько дармо розмножують;
Од повшости тисящі богом і чоловіком його
визнавають,
а наших собі за ні за що мають.
Але юж маю слуги в справах моїх біглих
не тілько на землі, але і на облаках світлих.
Знаю я, що ся діє і на краю світа,
коли бог оснував землю і положив на ній
дочаснії літа.
Так под небом і в морях і под землею що ся діє, знаю,
в єдной годині през слуги свої много новин маю.
А о том Христі і раз не знаю,
но вісті певної єще ожидаю.
Дивная би то річ була, іж би бив на землі божий син;
. . . . *
Не могу і разумом поняти,
з которих би ся он могл причин взяти.
Знаю я єще і ангели, іж служать в небі богу,
а і о том ніт . . . . *
Єще і на землі од слуг своїх много новин маю,
а там єще певної відомості ожидаю.
А я тії справи, що бог сотворив, всі знаю,
а що ся іменует сином божіїм, того не разуміваю.
І я бив-єм ангелом світлим і на облацех жив
і всього ся там приглядів.

---

* Дефект рукопису.— *Ред.*

І знаю, що бог Адама создав од землі
і все живоє, єже єсть на верх землі,
І в рай на востоці його посадив,
аби на землі бога і творця свойого хвалив.
Але я тому барзо позавидів,
Адама і Єву ужем з розуму ізвів,
Іж божію заповідь преступили,—
на то-єм привів, що ізгрішили.
А кгди згрішили, познали ся нагими,
. . . . *
Іж бог їм не хотів того гріха терпіти,
. . . . *
Послав ангела свойого і вигнав їх із райської розкоші,
. . . . *
Которої розкоші і розумом не поняти,
. . . . *
І од того часу ділай землю і в поті лиця твойого хліба сніси,
а сього учинення свойого не віси.
В той час возрадовав-єм-ся і сміяв-єм з нього, же-м привів,
що-м тоє одержав, чого-м хотів.
Албовім дев'ять хоров ангелов бог маєт,
од которих завше хвалу приймаєт.
А я тілько помислив, зараз і струченний з неба,
і там мя посадив, где було мні треба.
Але то ся все стало з моеї причини,
. . . . *
Іж од древа заказаннаго зрадив овоц скоштовати
. . . . *
І єще-м ся о том старав,
аби ся мні Адам з потомством записав.
І сини Адамові на тоє подвів,
же Каїн Авеля із світа ізгладив.
О од того часу зачав пекло будувати
і душі грішнії із сього світа ізбирати
Із всім потомством. Ніхто мні не завидів.
Адама перворожденнаго запровадив
І всіх дванадесять патріярхов
. . . . *
І царей незлічоних,
і рицеров барзо моцних,
Самсона барзо сильнаго
і цара Александра, всього світа можнаго,

* Дефект рукопису.— *Ред*

І Давида-цара, з которого плем'я Ісуса Христа повідають
о нем всі пророці, которії люд научають,
А пана мойого, Ада, і нас всіх в пеклі понижають,
. . . . *
Которих во одхланях моїх повно
. . . . *
І завше у мене їх єст много,
. . . . *
А хто ж у мене єще не будет,
той до скончання світа мене не забудет.

Ад до Люципера мовить:

Пане Люциперу, пане старосто,
хоч у тебе самого слуг тисящ сто,
Чомусь мні гадки великії в голові здоймають
і фрасунки немалії мене строскають.
Зажиймо ми поради, а Христа того занехаймо,
і слуг своїх к себі заволаймо,
І кажімо ми їм, аби тому Христу дали покой,
жеби його не зачіпали, щоби і нам бив упокой.
Мілем Лазара четвероднєвнаго у себе,
. . . . *
А кгди он заволав словом своїм кгвалтовим,
. . . . *
І вирвав у мене із зубов острих і притупив,
которії собі од віка мів.
І тепер ся того бою,
жеби мні не було клопоту з тобою.

Люципер до Ада мовить:

Не фрасуйся, пане Аде наш!
. . . . *
Хто вже не буде у тебе,
а ти будеш міти Іїсуса у себе.
Єсли ж то так страшен Маріїн син,
ово і я постараюся і буду шукати на нього яких причин.
Уже напустив на нього жидов, і войшли у раду,
аби на нього найшли фальшивую зраду,
І до того за злость його подмовив Іуду,
аби видав Іїсуса до фальшивого суду.
Чинить ся богом, а хто ж перед ним стоїть?
Не вижу і я його, бо ся он і мене боїть.

---

* Дефект рукопису.— *Ред.*

А од тих апостолов дванадцяти
. . . .*

. . . .*
не будемо боязливими, хоч би било і тисящ
кілька двадцять.
І буду на нього міти сторожу пильную
од слуг своїх, од которих маю приязнь
прихильную.
В каждой годині буду знати,
. . . .*
Що той Іїсус будет уміти
і що будет чинити.

Ад до Люципера мовить:

Люциперу-старосто, добрий друже,
прошу тя, коло господарства мойого пильнуй
дуже.
Але рачте Христа не зачіпати,
бо мої усі жили починають дрижати.
Боюся я, аби мні не було яких страхов,
аби-сьмо не утратили пекельних кгмахов.

Люципер до Ада мовить:

Пане Аде мой, чому єси так боязливий?
Не бачиш перед собою войська, а так лякливий.
Не тривож мене і моїх слуг вірних,
которих маю і у сторонах чужих.
Але, Аде, добрую надію маю,
душу Христову собі поймаю.
Зараз пошлю з войском старшого воєводу Трубая,
а другаго Бенеру под Єрусалим до великаго гаю,
Аби Христа пильно стерегли,
жеби ангели душі його до неба не взяли.

Люципер до слуг мовить:

Гей, панове воєводи, пане Бенеро і ти, Трубаю,
а я вас для того до себе волаю,
Жеби-сьмо поради зажили,
а того Іїсуса душі до неба не пустили,
Бо його жиди конечне разп'ясти мають
і о тоє пильно стараються.
І нам ся о тоє пильно треба старати,
аби-сьмо до себе душу його могли поймати.

---

* Дефект рукопису.— *Ред.*

Тепер би-м бив пан всього світа,

. . . . *

Безпечне біжіте,
а душу його пильно стережіте,
Аби-сьте того Іісуса поймали,
а мні о том рихло знати давали.

Люципер мовить до Ада:

Юж-єм, Аде, послав по Іїсуса слуг своїх вірних,
Бенеру і Трубая, воєвод немалих.
А кгди будуть бубнити,
в той час душу його будуть провадити.
А ми сюда ангелов не допускаймо
і віри їм не даймо,
Аби нас не зрадили
і души його до неба не запровадили.
Не бойся, Аде, пане мой милий!
Чом єст так барзо унилий?
Єще я в господарстві твоєм не оспалий
і вік пробув немалий.
Не бойся Маріїна сина! Кгди он чоловік,
не вчинить нам нічого вовік.
А я завше з тобою
готов хоч і на пляц до бою.
А пекло — то моя столиця,
где рачить його моя правиця.
Кгди он божий син, не терпів би он муки
і не видан би бив жидом на смертельнії руки.

Ад до Люципера мовить:

Юж я плачу і ламентую,
хоч єще жадної навальності не маю.
Живот мой дреніє
і в очах моїх мріє.
Живот чуєт, тілько не скажет:
подобно той Іісус, пришедши, всіх нас пов'яжет.

Люципер до Ада мовить:

Що, Аде, по том, що так плачеш і прорицаєш,
що єси прожив, то всі дні свої проклинаєш?

Ад до Люципера мовить:

О старосто Люциперу, стражею затвори пекло,
жеби жадної души з нього не втекло.

---

* Дефект рукопису.—*Ред.*

А там ізо всіх сторон мідянії ворота поставив
. . . . *
І затвори желізними ланцухами моцними стягнув
і твердими колодками барзо замкнув.
І тисящу тисящ маю войська збройного,
може, і Христос не ходить так гойно.

Святий Іоанн Креститель мовить до Ада:

Смутися, Аде, плач і ляментуй вовік,
кгди ідет до нас бог і чоловік.
Готував єси на нас пекло, в'язення,
котороє іж будет во твоє врем'я.
Весполь із слугами твоїми
будете под ногами божими.
Возстани, Давиде, і в струни вдаряй
а творця свойого і бога вихваляй!
Ото будет запевне по нас
і не пойдет одсюду без нас.

Люципер мовить до святого
Іоанна Крестителя:

Постой, Іоанне, еще ся не вихваляй
і того Іісуса не прославляй!
І ти тут будеш, і твой Іісус будет у нас,
а хто дужчий, той ся виграет змежи нас.
І ти ся не вификглюєш, хоч би-сь ся як фикгльовав
з тим, которому я дорогу готував,
Бо єс Іоанн, зовуть тя покаянію проповідник,
але ти власний Іісусов похлібник.
Для того ти в'язнєв моїх потривожив,
же їм єси повість розмножив,
Як то тут мает Іісус до пекла уступати
і всіх моїх в'язнєв од мене взяти.
То і нікгди не дочекаєш,
тілько славу тую дурно розмножаєш.
А довго ще ти тут будеш стояти
а що раз то больш о Христі повідати?
А ходи но ти сюда, больше не повідай,
товариству моєму і мні страху не задавай,
Бо ми ся і знаку його не боїмо
і на божество його не глядимо.
Знаю я, же єст бог в небі,
которому співають ангели: «Слава тебі!»

---

* Дефект рукопису.— *Ред.*

Але тут бога немаш,

. . . . *

А ти пророкуєш і сам його не знаєш,
тілько його на помощ призиваєш.
Бо бог в небі со ангели панует,
а моя слава по всем світу розкошует.
І мене люде всі на язиці носять
і больше, ніжли бога, о що просять.
А я ведлуг просьби їх буду чинити,
а хто мої учинки чинить, буду його любити.
А за тоє їм обфітую ласку покажу,
не єдного в огонь пекельний усажу.
А ти, Іоанне, пойди, больш не повідай,
товариству своєму не помагай.
Виджу я, же ти фікглюєш,
і розумію, же ся утекти готуєш.
Ой, не увойдеш од мене, рицеру-пташку,
ми того не боїмося, Іванашку.
Подобно той Ісус буде, то й ти будеш із нами
в той такой ямі.

Отож посел первий біжить і мовить:

Пане Аде наш,
а кгди ж над тебе большого немаш!
Послали мене воєводи Бенера і Трубай,
нічого ся на раз не лякай.
А що єси хотів і просив, то все поорудували
і Христа того у ланцухи поубирали.
Водять його жиди од града до града,
ніхто йому не дасть і раз правди.
Чулем од жидов, іж веден будет за місто,
і знаю добре, іж готують на нього лобноє місто.

Посел вторий прибігає і мовить:

Ото юж, пане Аде наш, жиди Христа на кресті прибили
і желізними гвоздьми руці і нозі прибили.
Ой, уже не буде в жидов така рада конечне,
а ми будем з тобою жити навіки безпечне.
Послали мене воєводи повідати
і радость тую розмножати.

Посел третій прибігає і мовить:

Отож, пане Аде, Христос умирает,
на кресті главу свою прикланяет.
Жиди все тіло його ізбили

* Дефект рукопису.— *Ред.*

і копієм бок його пробили.
Осталися там наші воєводи,
аби, душу його взявши, принесли сюда на нашії угоди.

Люципер до Ада мовить:

Видиш, Аде, такую новину,
що ся стало през мене Маріїну сину.
Юж жиди на кресті його прибили
і бок йому копієм пробили
і терновий вінець на главу вложили.
А нам потреба о души його пильноє старання міти,
аби душу його поймати во своя сіті.

Ад до Люципера мовить:

Моя то рада такая
і голова старая:
Души Христової не беріте
ані її стережіте.
Нехай ідет вона до неба,
а нам його тут не треба.
Бо всі пророці поднеслися і радують,
приход його духом святим чують.
Мусить то правдивий бог бути,
а для єдної души всіма треба гигнути.
Бо уже, я бачу, близько конець наш,
і наше старшинство тепер єст, а завтра немаш.

Посел четвертий прибігл і мовить:

Отож Христос юж умер,
але я бачив недавно тепер.
Але кгди душа його вийшла з тіла,
тогда не єдина плоть ізімліла.
І ми ся полякали
і далеко од неї повтікали.
Хотіли-сьмо його поймати,
а кгди обачили, страшно було к ней приступати.
Ангельскії войська около оступили
а нас до неї не допустили.
Дрижала земля, був страх і доки,
же аж ламалися ланцухи.
Сонце і місяць попреміняли,
і много од мертвих повставали.
А тії аж од страху падали
і через три години лежали.
І ми, ся страху уже набравши,
ідемо до пекла, зброєю побравши,

І чули-сьмо од ангелов, же во третій день воскреснет—
і прийде до нас
і мает взяти всіх в'язнєв конечне у нас.

Воєводи мовять Бенера і Трубай:

Великий наш пане Аде, і ти, пане Люциперу, старосто,
запевне до нас Христос ідет просто.
Ми хотіли душу його собі взяти,
але божії сили не дали к ней приступити.
Виділи-сьмо страх незносний, блискавиці і громи
великії
. . . . *
Подобно правдивий і власний бог,
. . . . *
Бо ніхто таких чудес чинити не может, кроме бога.
. . . . *
Уступили-сьмо до пекла поради зажити,
що б із тим Христом чинити і як прожити,
Бо будет тут запевне до нас,
а, почавши од Адама, і всіх святих мает узяти у нас.

Люципер мовить до слуг своїх:

Буду ся боронити, як могучи,
бо не подобает мі із свойого панства утечи.
Єсли он божий син, нехай собі в небі пануєт,
а з нами і пеклом нехай ся не воюєт.
Бо било би мні за встид, кгди би-м ся йому кланяв
і дані давати кгди би-м ся поднімав.
Корольовав-єм п'ять тисящ літ, мало не довіку,
а тепер би-м ся в моці дав єдному чоловіку?!
Буду його чекати аж на пляц, Аде, з тобою,
а кгди ж он чоловік, то я ся його не бою.
І буду ся з ним мечне войовати,
хоч би-м мів і поле проградти.
До броні всі ся, мої жовніре, беріться,
а кгди який страх прийшов, то ви ся не смутіться,
Ставте ся противко його мечне,
а я за вами з другим войськом потенжне
[Буду] ставати. А ворота желізнії рихло зачиняйте
і, зводи звівши, ланцухами заволікайте.
Бо уже то Христос прийдет,
але, хто дужчий, той внійдет.
А вам нехай серце од страху не умліваєт,
іж од Христа того все повтікаєт,

---

* Дефект рукопису.— *Ред.*

Але берітеся до нього сміле,
ставайте з ним ціле.
Але я знаю, же не новина вам войовати
і не таких рицеров в полю і в пляцу імати.
І всі крольове і царі наших рук не втекли,
але і самі бачите, же єст оні у пеклі.
През то ви не тривожтеся
і Христа того не бойтеся.
Єще ожидаю посла остатного
і на пляц пристя Христового.

Посел остатній прибігає і мовить:

Пане Аде, і ти, пане Люциперу, старосто,
ознаймую вам, іж Христос ідет до нас просто.
Цар грозний ангелов, множество
серафим з ним і його божество.
Нічого ми противо єдного ангела не могли скурати,
а самого страшно було і слухати.
Побігли-сьмо до пекла, даючи знати
вам, як би нам прожити.

Люципер до слуг мовить і корогов бачить:

Оно ж ідет ко нам! Пильно стережіте
і в руках своїх оружіє держіте.
А як до вас прийдуть, грозно одповідайте,
а єсли би ся ламав, ангелов забивайте.
Нехай он тут не ідет! Нікому не фолкгуйте,
. . . . *
Бо нічого тут
по ньому не буть.
Нехай в небі сидеть,
а войовати ся з нами і пеклом нехай не ідет,
Коли он єст божий син,
а не знаю, для яких ідет сюда причин.
Не маєт он до нас жадної справи,
Не могу юж я розуміти, який то цар слави.

Святий Іоанн Креститель мовить:

Бо-сь ти такого цара слави не чував
із уст моїх, о котором я пророкував
Не тілько, але і всі пророці, почавши од початку світа,
през усі минувші літа.

Люципер мовить до святого
Іоанна Крестителя:

Знаю я, Іоанне, добре все то ти справив,
але не той то цар слави,

---

* Дефект рукопису.— *Ред.*

О котором ти пророкував,
. . . . *
Я бога-цара, в небі сидящаго, знаю,
а тут на землі сього цара не разуміваю.
Одколь би ся он могл узяти,
того і разумом не могу поняти.

Люципер до слуг своїх мовить:

Гей, панове молодці, нехай вам серце не умліваєт,
іж од духа того всі повтікають,
Менжне ся беріте і за двері ставайте
і криком намагайте,
страх їм задавайте.
Бо я розумію, єжели не будуть кгвалту чинити,
рад би-м я з ним покою зажити,
А єсли би о колько в'язнєв просив,
певне, же би-м із десяток не хтів би-м зборонив.
Бо я чого іншого не боюся,
. . . . *
Ані од письма не слишав,
ані од людей добрих не чував,
Який би то бив цар слави,
же грозно маєт прийти і сокрушити наші глави.

Слуги до Люципера мовять:

Пане Аде наш, що ми по тії часи видали,
то, прийшовши, все повідали,
Іж он чинив великії чуда
не тілько во Єрусалимі, але і всюда;
Мертвих словом воскрешав,
хорих уздоровляв,
а нас словом своїм далеко проганяв,
І нічого не скурали-сьмо з ним,
бо ангелов множество при нім.

Христос близько приходить і мовить:

Господь кріпок і силен,
господь силен во брані!
Возьміте врата, князі, ваша
і возьміте ся, врата вічная,
внідет во вас цар слави!

Христос третій раз благословить і мовить...**

---

* Дефект рукопису.— *Ред.*
** На цьому в рукописі текст уривається.— *Ред.*

Якуб
ГАВАТОВИЧ

[ІНТЕРМЕДІЯ ПРО КЛИМКА І СТЕЦЬКА]

ОСОБИ:

Климко з горшками,
Стецько кота має в мішку на спині [1].

Климко

Що тут ти, побратиме, собі порабляєш?
Кажи мені — як живеш та і як ся маєш?

Стецько

Я тут не роблю нічого.
Ось іду до дому свого,
Та із тоєми горшками,
Як з своїми сусідами.

Климко

Та нащо так много маєш?
Либой, на жонку кидаєш?

Стецько

Нащо? Ци хочеш вірити,
Що люблю хороше жити?
Всього достаток варити,
Кажу, та ся не курчити
Так, яко пшиналєжаєт
Сподарові, що все маєт.

Климко

Бохме-сь, чоловік хороший!
Либой, маєш много грошей?

Стецько

Та що маю?

Климко

Та добиток.

Стецько

Маю тот на полю вшиток:
Суть тамо увці, барани,
Котроми частую пани;
Суть воли та і корови —
Все маю, коли-м здоровий.

Климко

Та і много пуля маєш?

Стецько

Маю. Та що так питаєш?

Климко

Бо хочу тобі служити,
З тобою вік провадити.

Стецько

Коли хочеш — гаразд, служи!
Хоть ся і шинкарком длужи:
Коли пінізі маємо —
Все ми тоє поплатимо.
Лише хоць вірне служити.

Климко

Кажи ж, що будеш варити
Для мене?

Стецько

Хоть видиш много
Горшков, що-м до дому свого
Тут покупив на ярмарку,
Купив-єм і тую мірку,
Що будем собі з неї пити.
Та питаєш, що варити
Буду? Ось в тоїм борщика,
В тоїм яхли до молока;
Коли риби достанемо,
В тоїм горщику зваримо;
А в тоїм ся зварить тісто,
В тоїм коропи розписто,
В тоїм капусту тлустою,
В тоїм розпустимо лою
До гороху. От так знаєш.
Та і пирогов ся наїш:

В горшку їх поваримо;
Та у тім шпирок насмажимо.
Та що би-сь хотів іншого —
Що маєм, наварим много.

Климко

Богме, я буду служити,
Коли так схочеш варити.
Та й же ся хороше маєш!

Стецько

Та ти що робити знаєш?
Кажи, щоби-м слугу свого
Знав та ласкав бив на нього.

Климко

Я чоловік все робити
Знаю та вовки ловити,
Щоби овець не псували
Та бидла не розганяли.
І іншого звіра много
Достану ось з ліса того.
Лисицю, що-м імів, несу,
Та за длуги йон понесу.

Стецько

Того слуги потребую
Та юж ся тобі радую.
Будеш же гаразд мати
Та борзо хоч прибивати!

Климко

Гаразд! Та ти звірка того
Купи, дам його не дрого.
Будеш до тей шепки мати.

Стецько

Коли би го оглєдати.

Климко

Іще бистрий, тепер з ліса,
Утюкл би мені до біса!
Дома його оглєдаєш,
Гей же хороший — пузнаєш!

Стецько

Як його шацуєш собі?

Климко

За шість усьмаков дам тобі.

Стецько

Вельми зачинив-єсь много!

Климко

Кажи, що даш? Дам не дрого.

Стецько

Три усьмаки возьми собі.

Климко

Дай п'ять!

Стецько

Не дам.

Климко

Жичу тобі!

Стецько

Много!

Климко

А хочеш купити —
Чотирі. Та будем жити
Собі. Лише длуг однесу
Та горшки тоті понесу
За тобою.

Стецько

Іще много
Хочеш.

Климко

Та богме не дрого!
Так бо-єм я винен сила,
Коли-сьмо там у корчмі пила!

Стецько

Бери ж юж чотирі гроші,
Та ся верни, як хороший.

Климко

Гаразд! Із міхом зоставлю
Та не вельми ся забавлю.

Тут одходить Климко, а Стецько оглядає лисицю.

Стецько

Осмотру тую лисицю,
Чи будет пуд рукавицю
Та і пуд шепку красейко.

Кіт утікає.

Бідная ж мя головонько!
Ось-ось мені гроші збавив,
Лих чоловік, міх зоставив.
Ось кота в міху купив-ем!
Чом я так немудрий бив-єм,
Іже в тот міх не гледів-єм
Та, що у нім, не осмотрів-єм!?
О бісу твоїй матері!
Кажуть: не каждему вери.

(Шукає горшки.)

Та і горшки либой пубрав?
Ось, матунько, що-м я виграв
На тоїм лихім ярмарку!
Біс взяв із горшками мірку!
І сукні либой не маю?

(Шукає одяг, який поклав на горшках.)

Що мам дзєяти — не знаю!
Бідна ж моя головонько!
О нещесная ж матонько,
Що-сь мя на світ народила,
Що-м так ниньки стратив сила!

Климко приходить, перебравшись в інший одяг, а горшки кладе будь-де і прикриває їх одягом та травою притрушує.

Климко

Та що, побратиме, тобі?

Стецько

Чи жартуєш з мене собі?
Наробивши, та не знаєш?
Горшки-сь украв та питаєш?
І сукманов! Та-сь і здрадив
Мене в торгу: кота-сь всадив
В міх! Та же лисицю маєш,
Казав-єсь, що ю продаєш!
То ю-м я заплатив тобі,
А того-м не змислив собі,
Що-єм в тот міх не загледів.

А ти-сь прийшов, щоби-сь шидів!
Іще, що мі єст, питаєш,
Та ся з мене насміваєш?!

Климко

Та що ти на мене кладеш?
Що-м ся тут натрапив, рад-єсь?
Не маю ким осьвядчити,
Що-сь смєв то на мене вложити!

Стецько

Як тебе зовуть? — питаю.

Климко

Климко.

Стецько

О, того не знаю,
Як здрайцю зовуть тамтого!
Та бо сєпка власна його,
Та для того-м гадав собі,
Що он, тамтот, мовив тобі.
Прошу ж, пробач вину мою!

Климко

Милий брате, я з тобою.
Та як кажеш? Що тя здрадив?
Кота вперед в тот міх всадив?

Стецько

Ой так!

Климко

Та і пубрав гроші?

Стецько

Пубрав.

Климко

Чоловік нехороший!
Та імів служити тобі?

Стецько

Мів.

Климко

З грошими пойшов собі?

Стецько

Так, брате.

Климко

Та і сукману
Взяв, біс в його маму,
Як непишному пану!?

Стецько

Ой, взяв!

Климко

То і горшки вкрав?

Стецько

Так.

Климко

Та-сь ти його не шукав?

Стецько

Ніт, бо ся ти натрапив-єсь.

Климко

Тепер-то?

Стецько

Тепер.

Климко

Зблудив-єсь!
А хочеш мені вірити?
Здасть мі ся, що-м мів видіти
Тепер чоловіка того,
Що мів горшков вельми много.
Тот либой?

Стецько

Ей, либой.

Климко

Сукману,
Що тобі, благому пану,
Либой взяв, нісл на палиці,
Та собі лігл на травиці.
О бугме тот, бо шарая
Сукмана била такая.

Стецько

Такая, такая!

Климко

Чи хочеш мі вірити?
Коли-сь його покажу, не хоч го живити?
Ось лежить. А тот?

Стецько

Тот, тот!

Климко

Ну ж тую палицю,
Гаразд його по хрепті, же змажет травицю
Посокою.

Стецько

О, буду ж його смаровати!
Мусить мені і горшки і все поврацяти!
Та як, мудрий, накрив ся, ось видиш, травою,
Щоби го не зглідино!

Климко

Бий кріпко! Та свою
Сукману і все побери,
А його в світі не дери!

То Стецько, закасавши собі руки, б'є по горшках, а Климко тікає.

Стецько

Ой, матьонко, матьонко, тепер же мі лихо!
Чи біс, чи лих чоловік вправив мене тихо
В то нестєстє велике, що-м убозтво своє
Потовк, в нівеч обратив ті горщочки моє!
Що ся діять? Чи бог то милостив справити
Хотів, такої речі на мене пустити,
Чи лихії люде? О боже милостивий!
Коли ж би ся тот трапив чоловік здрадливий,
Що мі такої речі, а ось, пане, наброїв,—
Пузнав би, якби-м диви коло нього строїв!
Возьму ж претя туй сукману,
Пуйду ся скарити пану.

Одходить Стецько, а Климко приходить, сміючись.

Климко

Га-га-га-га-га-га-га! Двакрот одиного
Чоловіка-м ошукав, признамся до того.
Тот пан, що знает в світі гаразд махльовати,
Пойду іще та знайду, кого ошукати!

[ІНТЕРМЕДІЯ ПРО МАКСИМА, РИЦЬКА І ДЕНИСА]

ОСОБИ:

Максим, Рицько, Денис — лісосплави.

Максим

Ідем же, брате, юж тою,
Що ідемо, дорогою,
Коли-сьми юж зторговали
Та і вся воли продали
На тоїм лихім ярмарку!
Не будем бульше шарварку
По тоїх волах робити —
Ліпше на флісі служити.

Рицько

Ліпше, брате! Я з тобою
Іду, ти іди зе мною.

Денис

Ей, побратимове, стуйте,
Та, що говору, почуйте!
Далек ідете? Кажіте!
Та з собою ме везьміте!
Помагай бог вам!

Рицько

Здоровий
Будь та короткими слови
Кажи, о що питаємо
Та як тє звати маємо?

Денис

Я-м з Камінця Подольськєго,
Прийшов до містечка того
На ярмарок з воли. Та Денис
Істем.

Максим

Та біс тя тут приніс!
А ми вуд Городка. Знаєш?

Денис

Знаю.

Максим

Далек пойти маєш?

Денис

Ось коби ся з ким трапило,
Щоби нас хоть зе три било,
Ішов би-м на фліс.

Рицько

Іди ж з нами,
Та ми ідем от двай сами.

Денис

О, слава ж господу богу,
Що-м знайшов в тую дорогу
Товариство хорошоє!
Ось нас будет тепер троє.

Простують трохи, а Денис пита їх про хліб.

Ой, братьонкове, слухайте,
Та що мені їсти дайте!
Забив-єм хліба купити,
Без котрого трудно жити.

Максим

Ей, брате, і я не маю.
Рицю, ти маєш, я знаю.

Рицько

Та ти хліба не купив-єсь?
От так собі наридив-єсь!
Та я-м ся на тебе спустив,
Що-сь ти хліба купити мів.

Максим

Та що будемо чинити?
Либой прийдет глод терпіти?
А вельми ся хочет їсти;
Що-сь не купив — то ж єсь чисті.

Простують далі.
Денис нараз чує пироги.

Д е н и с

Браття, та любой пироги
Ту пахнуть з тоеї дороги?

М а к с и м

О, пахнуть!

Р и ц ь к о

Пахнуть!

Д е н и с

Шукаймо
Та говорити перестаньмо!
А за дасть бог тут знайдемо,
То ся всі трей поділемо.
Та ось пируг на травиці
Бив! Либой виросл з землиці?
О, слава тобі господи!
Оминуть нас тепер глоди,
Коли бульше достанемо.

М а к с и м

Любой юже не знайдемо.
Та що тут єст за травая,
Що родить пироги тая?
Ось іще будуть пироги,
Коли ся вернемо з дороги.
Будем тую траву знати
Та тут пироги іскати.

Р и ц ь к о

А з тим що будем чинити?
Любой ся прийдет ділити?

Д е н и с

Хоть ся ділити хочемо,
Претя ся всі не наїмо:
Нас три, а тот пирог малий.

М а к с и м

Та хоть би один з'їв цалий,
Кривда би зась іншим била,
Бо-сь ми го всі три зглідила.

Р и ц ь к о

Вят ся ділити будемо.

Денис

А коли так учинимо:
Котрому ся що ліпшого
Приснить — будет пирог його?

Максим

Гаразд, гаразд!

Рицько

Вят лігайми
Та всі три позасипляйми!

Денис

А тот пирог нєх тут буде,
Вшок ту не украднуть люде.

Укладаються, а Денис, вставши, пиріг з'їдає і знов укладається; по тому їх будить Максим.

Максим

Гей, Рицю, встань, та Денису!
Чом дувго спиш?

Рицько

Іди к бісу!

Денис

Ну, юже тепер мувіте,
Та і сни вперед кажіте.

Максим

Гей, браття, я-м в небі бив,
Гей, то-м ся там хороше мів!
Гей-гей, то ж трудно сказати,
Що-м я там могл оглєдати!
Та то ж небо, як золотий
Замок, що такой роботи
В світі-м не видав красної!
Мури маєт золотої
Та каменями сажені
Дорогими: суть зелені,
Суть білії, черленії,
Суть блакитні та світнії.
Та і муст там єст золотий.
Та я собі перед вроти
Стою, аж там викрикають
Ангели, єй же співають

Хороше! Та святих много
    Стоїть вельми. Ось я того
В небі ся там насмотрів-єм!
    І господа там видів-єм
Бога: та сидить за столом,
    А всі біють пред ним чолом.
Та се і всі так жекгнають,
    Як ми в церкві, та співають.
Потім бог-господь носити
    Їсти казав. Там служити,
Що живоє, ся рушило!
    От, браття, то ся мі снило.

Денис

Та юж-єсь все виповідив?

Максим

    Іще бо-м там внеть сглідив,
Що потрави принесено
    Та і мене за стол всаджено.
Гей, било ж, било ж там много
    Їсти! Не пребачу того:
Било м'ясо, просята,
    Били печоні курчата,
Било там і вароноє.
    Та било і смажоноє.
Все хорошо! Із юшкою
    Білою та і жовтою,
І тісто било варене;
    Смажене та і печене;
І пироги тамо били,
    Та і борщика зварили;
Та била і капустая,
    І горох, била кашая,
Та била там і ботвина,
    І вшелякая звірина.
От так ся я в небі мів-єм
    На банкеті, що там бив-єм!

Рицько

Та я, братоньки, в пеклі бив.
    Ой, то-м же там біду терпів!
Чарненьці там по голові
    Били мя та по хрептові
Літунове. Та там всього
    Видів-єм поспольства много;

Суть тамо попи, панове
Та наші побратимове,
Суть там і лихії жунки,
Суть невеликі дітоньки —
Всі горіють аж по уші.
Біда ж там і моїй душі
Била. Та на вічні віки,
Кажуть, будеш терпів муки,
То ж ся мені лише снило,
Бодай ся то ж не трапило!

Денис

Та я, браття, собі лежу,
Та ось гангель ідет, вижу,
Та тот, до мене пришодши,
Порвав мене за волоси
Та мє посадив на небє.
Та я там видів-єм тебє,
Що ти собі уживав-єсь;
Там я просив, щоби дав-єсь
Мені що. Куска одного
Не хотів-єсь! Все до того
Пирога казав-єсь з неба.
Та гангель: «Юж тє не треба
Тут,— рекл мені,— товариша,
Коли-сь видів. Ось у біса
Другий сидить в тоїм пеклі!»
Та мє там ставив при теплі,
Аж ти на мене киваєш
Та слова такі волаєш:
«Юж мене не глєдаєш!
Возьми пирог, що там маєш,
Та з'їж, бо на вічні віки
Тут буду терпіти муки!»
Та зась гангель тут мє ставив,
Та я-м ся пирога наїв.

Максим

Либой?

Денис

Ой, так!

Максим

Ей, Денису,
Іди ж же ти собі к бісу!

Коли не будет пирога,
    Будеш плакати на бога!

Денис

Вшак-ось ся ти наїв в небі?

Рицько

    Як я, баламуте, тебе
Почну палицев взбирати —
    Не будеш ти жартувати!

Денис

Ось біда: з'їсти казали
    Пирог, та ся рзгнівали!

Максим

Іди ж, іди ж, скуд-єсь прийшов,
    Хоть би-сь і до біса пошов!

Денис

Коли-м пирог з'їв — не дбаю,
    Та юж ся з вами жекгнаю!

Тікає, а вони за ним.

АНОНІМ

[ІНТЕРМЕДІЯ НА ДВІ ПЕРСОНИ: СИН З ТАТОМ]

Тато мовить

Е, ось, панове, єдного сина маю, і то ледащо вдався!
Який великий в базнику сховався.
Або би йому не час мормолію трепати,
А ось єще не вміє літеру складати!
Сину, сину, песькая тя мати уховала,
Яко-сь ти тая школа не засмаковала!
А нащо-сь свині пасав, а не смотриш кеблиці,
А зачни но мені хоч якої небилиці.

Син

Бале, тату, не хочу я до школи ходити,
Бо я не злюблю, що там схотять бити;
Бо якось не могу язбуки поняти,
Ану ж коли ся прийдет літеру складати.

Тато

Ба, мовчи но, сину! Добро то буде,
Будуть тобі по том завидувати люде.
От, леда що говориш! Куди ти убрався?
От прочитай язбуку та уже не бався.

Син

Та ж уже добре, тату, буду я читати,
Але хто мені буде поправувати?

Тато

Ну, чого, сину? Тадже знають люде,
Тадже та ктось тебе поправляти буде.

Син

Тату, тату, повідж, бо спершу не знаю,
Та ж я таки всей язбуки не прочитаю.

Тато

Тьфу, сину, ци же-сь не чував,
Що мовлять люде — а, б, в, л?
Іой-гой, сину, нічого доброго з тебе не буде!

Син

От ти, тату, не бридь, а ліпше чинити будеш,
Коли мене не можеш письма научити,
От ти мене по святах полиш оженити.

Тато

Ов песький сину, перепеський, поганський сину!
От коли умотаю руку у твою чуприну!
Та мені, сивцеві, казати лгати?
Прийшлося батькові од тебе лиха дождати!

Син

А чом же-сь мя змалу до школи не давав,
Але-сь мі вівці і телята пасти казав?
А тепер я до науки охоти не маю
І тої язбуки прочитати не знаю.

Тато

Отже, панове, чого се я на старость дождав,
Що мені мой син брехати казав?

Син

Тату, тату! Як тя возьму києм обертати,
Не будеш знав, куди утікати!
А чом же-сь мя замалу до науки не давав?
То би-сь був з мене тепер ліпшую потіху мав,
А тепер росту псу трава, бо пам'яті не маю.
Озьми собі і кеблицю, бо нічого на нюй не знаю.

Тут син татові таблицю положить.

Тато

Ав, песький, перепеський, поганський сину!
Бодай-єм тя був не знав, такую дитину!
Так мене, старого сивця, зневажати?!
От тепер же я тебе озьму обертати!

Тут тато костуром на сина махает, а син та йому костуром складает; по тім мовить.

Син

Ей, тату, дай покуй! Ей, гвалт! Тату, дай пукуй! Гамуйся!

Тут тато сина бієт, син мовить.

Син

Ей, не буду ті больше тривати,
А юж, боже, помагай, тата обертати!

I будет тата син бити, тато кричить.

Тато

Гвалт! Гвалт! Панове, од сина ратуйте!
Для бога, щоби мя не забив, його гамуйте!

Тут син, отця вибивши, пойдет і мовить.

Син

Нехай же тато знаєт, що мя замалу до школи не давав!
То би я його тепер ні в чом не турбував.

Тут встанет отець, як його син виб'єт, мовить.

Тато

Приглядітеся, люде, моїй зніті од сина!
Ах, моя нещасливая нинішняя година!
Волів би-м го бив замалу до науки дати,
А ніжелі од нього тепер ганьбу отримати!
А южей пойду на нього где помсти шукати,
Буду я його добре шпікгувати!

I пойдуть.

Фініс.

БЕЛЕТРИСТИКА

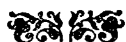

КНЯЖІ ЖИТІЯ

[ЖИТІЄ КНЯГИНІ ОЛЬГИ]

Прийдіте вшелякого правовірнії возрасту, поклонімся господеві, хвалячи пресвятоє ім'я його і великую його милость на нас, іже, сліпотою невірія і баввохвальства нас хоруючих, яко отець чадолюбивий, світом ласки своєї просвітив і в разум правдиваго бога, во святой тройці славимаго. Прийдіте, похвалім і святую блаженную великую княгиню Ольгу [1], которую бог, як денницю пред сонцем, послав в нашу Російськую землю. Тая бовім почала в темності блудящих наставляти, баввохвальством зарослія серця ум'ягчати і православную християнськую віру щепити.

По многих літах, в которих наш народ руський, непрестанними войнами забавляючися межи собою, жив, жадного порядку і жадного старшого над собою не маючи; тілько, гди на войну виходили, вибирали з-межи себе єдного мужа валечного і мудрого і чинили його старшим собі, поки война тая ся одправила; а по том в[ча]щалися межи ними зайзрості, ненависті; і міли з того межи собою великії і непрестаннії войни, од которих барзо їх много погинуло і уменшалося народу; а до того встав на них народ околичний козари (альбо газари), которії, звитяживши, їх вельми упокорили, гди теж господь бог, схотів ласку свою святую в нашой землі явити, дав покой.

І обрали собі князя, аби їми владнув, судив кривди і од [о]количних неприятелей боронив. І упросили собі од землі varяжської (которії називалися пруси) великого князя Рюрика. Который пришов до них на великоє княженіє, і з ним братов два, [Си]неус і Трувор, ізо всім родом своїм і людом немалим. І од сих варяг, або прусов, по том наш народ прусами, а по том русами, а на остаток русь названо, а перед тим слов'янами називано. А інії повідають, для того, іж той народ бив вельми великий і валечний і по всей землі розсіявся і од розсіянія розський названий. А інії зась — од волосов русих. А іншії — од князя Рюрика руссю названо. Од князя теди Рюрика великоє княженіє Руськоє почалося. Той вшелякії порядки пристойнії і обичаї ліпшії установив.

По нікоторих зась літех браття його померли. Незадовго по них і сам князь Рюрик помер, оставивши сина младого єдного, Ігора, которого з княженієм руським оддав Ольгу, покревному своєму. Сей Ольг, владнучи панством, вельми великії войни з околичними панстви мів і барзо много под княженіє руськоє подбив, межи которими і Царигород, так іж і греки дань давати мусили.

Од сього корене варяжського, з села Вибут, недалеко великого міста Пскова, святая великая княгиня Ольга родилася, любо не од княжого роду, єднак од зацного, поневаж Трувор брат Рюриков бив. Била теж на твари слична і мудра над всі панни варязькії і руськії так, іж не било їй ровної, а до того в чистоті вельми ся кохала, любо і закону не знала.

Гди Ігор, син Рюриков, будучи молодим, в панстві Псковськом поліованнєм ся забавляв, трафилося йому за рікою лов бачити, але не мог ріки перебити. Обачив нікоєго в лодці пливучого, которого упросив, аби його за ріку перевіз. А она, як князя, услухала. А гди обачив Ігор, іж не млоденець, але панна його перевозником, а до того єще на тварі барзо сличная, оная то Ольга, зараз, яко молодий, похотію блудною розпалився од самого только взгляду і почав до неї слова невстидливії мовити. А она, зрозумівши, іж злую похоть мів, о чистості її мислив, як мудрая, мудрою своєю мовою розмову його пересікла, мовячи:

— Чому, княже, трвожишся? Зрозуміла-м бо з слов твоїх, же хочеш з мене ся насміяти, чого уховай боже. Але прошу тебе, послухай мене, одкинь од себе злую похоть, поневаж по том і сам ся того будеш встидати. Вспомни, же єст-єсь князь, а князю потреба бити, як світильнику. І яко ж можеш інших право судити, а сам зле чинити? А на остаток і тоє знай, же нас тут тілько двоє, теди не можеш мні сили учинити, а іначей волю чистою утонути, где і ти зо мною мусиш, аніжли паненства мойого чистость тратити.

Такії і большей сих слов блаженная Ольга до князя Ігоря мовила.

Князь зась, слишачи так мудрії слова і завстидавшися, мовчком переїхав ріку, а по часі одшов до Києва.

Такий початок добрий блаженної Ольги, єще не знаючої бога, ані заповідей його слишачої, бив, такую нашла од бога премудрость на захованіє чистоти.

Дивився князь Ігор так мудрой її мові, для которої і он пришов в розум, і од того часу завше пам'ятав упоминаніє оної мудрої панни а чистость ховав.

А гди пришов в досконалий возраст сей великий князь Ігор, казав собі шукати панни сличної і мудрої, аби могла бити йому малжонкою. І коли зобрали їх немало, жадної

з них не уподобав, але спом'янув собі оную дивную і мудрую панну, которої сличность своїма очима видів і ушима своїма мудрую вимову слишав і незабитно в серці своєм оную носив. А для того, всіх інших опустивши, послав по блаженную Ольгу вишереченнаго князя Ольга, покревного свойого. Которую припроважено йому з належачою честію і ведлуг звичаю посполитого вдано йому за жону. Од которої родився Святослав, отець великого князя Володимира.

По смерті зась Ольговой, великого князя руськаго, сам Ігор єдиновладцем бив во всей Руськой землі; і з околичними народи великії войни точив; ходив теж і на Царигород і многії там сторони околичнії побрав і дані на Греков уставив і вернувся з покоєм; а од того часу мів покой зо всіми аж до смерті.

А смерть йому такая била. Гди проходив єдного часу свою землю і дані брав, трафилося прийти і до Древлянов, що нині називається Поліссє, і там над міру в людей великую дань брав і одсилав до Києва, а сам єще там зостав, мислячи о большом вирванню. Древляне зась, будучи вельми зодрані од князя, за зле на нього міли, іж над міру надзвичайнії дані в них побрав, зобравшися, убили його под містом Коростинєм [2], который недалеко од Овручова [3].

Єще зась умислили взяти і княгиню його, блаженную Ольгу, і своєму князю в жону оддати, а сина її Святослава [4] зрадою убити.

І послали до Ольги своїх вельмож двадцять. А гди прийшли до неї, рекла їм:

— Добре пришли-сте, вдячнії мої гості?

Оні одповідили:

— Добре. Вся земля Деревлянськая прислала нас до тебе, великая княгине, ознаймити тобі, іж князь твой пришедшт к нам, як вовк який драпіжний і неситий, над міру дані брав і вельми нас утискував, чого ми не могли стерпіти: убили-сьмо його. Але жеби-сь не била смутна, просим тебе о вибаченіє. Князь наш єст вельми молод і сличний і во всіх поступках і цнотах барзо розтропний, хочет тебе міти собі за жону, о чом і нас з просьбою до тебе прислав.

Ольга зась блаженная, услишавши о смерті милого мужа свойого, вельми по нем жаловала а послов оних казала живих в ров повкидати і землею присипати.

І не досить било їй на том, але мислила на всіх древлянєх мститися. І послала з хитростію до древлян, мовячи:

— Єсли хочете взяти мене князю своєму за жону, нехай прийдуть до мене всі першії вельможі ваші і нехай мене з великою честію провадять.

Оні зась, не відаючи хитрості її, послали всіх вельмож своїх до неї значних п'ятдесят.

Которим Ольга казала в лазні митися, а так лазню з ними спалити.

Але і на том не досить їй било. Єще послала слуг своїх до древлян, мовячи:

— Ото уже іду. Приготуйте меду і інших напитков в місті, где убито мужа мойого, аби-м там йому учинила поминки, ведлуг обичаю нашого. А по том іду до князя вашого.

І ведлуг слова її наготовано так все.

Она зась там учинила плач великий над гробом мужа свойого Ігоря і поминки, ведлуг обичаю свойого. Казала теж над гробом його могилу висипати, а по том деревлян охотне частувати, а своїм слугам служити в трезвості, а не упиватися. Гди зась древлян виділа п'яних Ольга, теди казала слугам своїм побити всіх древлян, мовячи:

— Вигладьте од землі сих всіх бунтовников і убийцов мужа мойого. Нехай не живуть, противлячися своїм паном. Поднесли бо руки на свойого пана. Аби і іншії своєвольники в Русі, учувши погибель їх, боялися і не важилися панов своїх губити, але з страхом служили і повиновалися.

І убито в той день п'ять тисяч древлян.

А то учинивши, Ольга вернулася до Києва і в рихлом часі, зобравши великоє войсько, ішла з Святославом, сином своїм, на древляни єще ся мстити смерті мужа свойого. І в малом часі подбила всю землю їх. Тілько значнійшії вельможі їх, зобравшися в місті Коринстині, моцно ся боронили. Которих і за рок не могли взяти. А по том Ольга змислила хитрость і послала до них, мовячи:

— Чому в місті голодном гинете, не хотячи ся мні покорити? А уже вся ваша земля мні ся поддала, і всі в покою живуть, і ви, єсли мні ся покорите, не великії у вас тепер возьму дані, поневаж зубожали-сьте, а оставлю вас в покою, тілько дайте мі од диму по голубу і по вороб'ю.

Оні зась, розуміючи то бути правду, з радостю п[о]слали їй голуби і вороб'ї.

А Ольга, взявши тую дань, обіцяла їм покой, а вночі казала своїм слугам до кождої пташки сірку з огнем, в плат увивши, прив'язати і [п]устити. Пташки зась летіли в місто, кождая в своє гніздо, і запалили місто. А люде, видівши тоє, бігли з міста. А Ольга казала їх імати, єдних забивати, а других в плін брати. А остаток, зоставивши з душею, дані тяжкії на них вложила і, добре помстившися смерті мужа свойого, вернулася до Києва з сином своїм Святославом.

В рок зась, оставивши сина свойого в Києві, а сама їхала до Новагорода, споражаючи землю і фундуючи міста, села,

гостинці і мости, і, побравши дані, знову вернулася до Києва і жила в покою.

Гди зась бог восхотів вибрати собі людей нових і сліпотою невірія осліпленних росов світом благодаті своєя осіяти і в познаваніє себе, істинного бога, привести, і віру православную вщепити, видячи її на тоє способную, всіми бо цнотами христіанськими себе украсила — милостиню обфітую убогим давала, чистость заховала, мудрость міла, а найбарзій право судила, а прето вселилася в неї ласка святого духа. Умислила, ведлуг спораження божого, до Царигорода їхати. Що і вчинила року 955, в царство Костантина, сина Леонова[5], за патріархи Поліекта[6] (а ведлуг Кромера — Іоанна Цимисха[7] а патріархи Феофілакта[8], а ведлуг іних — Фотія).

Пришла блаженная Ольга до Царигорода, где з великою честію од царя і патріархи споткана була, і сам цар взяв її до своїх палацов і гойне її учтив.

А гди бачив її цар в мудрості і в сличності над іних жон, уязвився од красоти її і хотів її міти собі за жону, бо був цар молодий і не мів жони. Гди многії речі їй правив, придав і о малженстві. А зрозумівши, як мудрая невіста, одповідила йому:

— Не для того-м тут приїхала, але поневаж поганка єстем і син мой Святослав, которому ви дань даєте. Бога правдивого не знаєм. Слишавши о вашой православной вірі і правдивом богу, которого ви чтете, і о службі чистой вашого закона, прагнула-м і я тої святої віри, і тому ж правдивому богу кланятися. А о том, що-сь мовив, по том будем мовити. А тепер постарайся, аби-м була охрещена од святійшого патріархи. А ти буди мні приємником. А єсли того не учиниш, то я одійду некрещена.

Цар зась просив святого патріархи, аби її окрестив. А он, научивши її православної віри, окрестив її во ім'я отця і сина і святого духа, і нарекл їй ім'я во святом крещенії Єлена, і благословив її, мовячи:

— Благословенна ти межи руськими, поневаж оставила єси темность і возлюбила єси світ.

І прорек о ней, іж:

— Ублагословяться синове русьтії в послідній род внук твоїх!

І научив її віри святої добре, і як богу молитися, милостиню убогим гойную давати, пост заховати, чистоти духовної і тєлесної стеречи і інії вшелякії цноти христіанськії повнити. А она, яко земля плодная альбо губа, приймала в себе. По том дала святійшому патріарсі много золота і каменей дорогоцінних на потребу церковную.

По крещенії взяв її цар з святійшим патріархою до палат своїх і там гойне учтив і упоминався обітниці своєї, мовячи:

— Се ласкою божою зосталася християнка. А що-сь мне пошлюбила, жеби і тоє ся скончало?

Одповідила йому, як мудрая, мовячи:

— Як мя хочеш собі міти, царю, за жону, а сам єси мене крестив і назвав єси мене цорку собі? А в християнех, як і сам добре знаєш, того обичая немаш, аби ся того споминати годить. Не для того бо-м (яко і первій повідала) тут приїхала, аби-м з тобою царствувала. Не хочу бовім тобі царицею бути, царю смертельному, поневаж уже пошлюбила-м жениху Христу, небесному царю, аби-м з ним навіки царствувала. Яко і ви самі повідаете, же єст інший вік, где которії бога любять, без конца живуть і вічноє веселлє в царствії небесном мають. Которого і я доступити зо всей душі прагну, для чого-м ся і крестила. Земноє зась царство досить мні і Руської великої землі, где самодержець єст син мой Святослав.

Много теж і інших премудрих слов мовила.

А цар, то слишачи, дав їй в том покуй і, дари великими ударувавши, одпустив її з покоєм.

Блаженная прето Ольга ішла з святійшим патріархом і просила його о благословеніє і молитву святую в дорогу і, аби їй дав священика, мовячи:

— Нехай при мні завше ведлуг обичаю християнського служба божая одправується. Той мні нехай будет отець і учитель вмісто тебе.

А святійший патріарха благословив її і молився за неї і дав їй чесний крест (сей святий крест, которого блаженная Ольга взяла од святійшаго патріархи, мів напис такий: «Обновися Руськая земля ко богу святим крещеніем»; сей святий крест великий князь Ярослав Володимирович [9], правнук її, фундувавши оздобную церков в Києві святої Софії [10], поставив його в олтарі на правой стороні) і святії образи, книги і іншії всі належачії потреби, і священика, і благословеніє святительськоє, і одпустив їх з покоєм.

Блаженная Єлена радовалася душею і тілом, взявши святость і благословеніє од святійшаго патріархи, і йшла з покоєм в землю свою, славячи во тройці єдинаго бога.

І пришедши до Києва, жила ведлуг подання і науки святійшаго патріархи: в пості, в молитвах день і ноч, милостиню гойную убогим даючи, чистоту душевную і телесную, которую, єще, будучи неокрещенною, міла, заховуючи і вшелякого ся гріха вистерігаючи, жила посродку великого множства поган, баввохвальством і темностію осліплених,

нічого не боячися. Которії були, як дикії звірі, а она, яко світлая звєзда, пред сонцем ідучая і світлий день православія руським людям пред'являючая. Вся пильность її була о том, аби все поганство її вірою Христовою було просвіщенно. І сина свойого, великого князя Святослава, непрестанно учила, аби познав Христа і крестився, також бояр і всіх людей, до которих мовила:

— О синове руськії, послухайте мене і познайте бога правдивого, во тройці єдинаго, творця небу і землі і всіх речей, видних і невидимих, а оставте мерзькії бовввани, которії в такоє вас шаленство привели, іж бездушним, глухим і німим вірите. А оні вам жадної помочі нігди дати не могуть, тілько згубу вічную душ ваших. І їх за боги собі маєте і всю надію свою на них покладаєте. Которії не єст боги, але ошуканіє бісовськоє. Ви добре знаєте, же і я в том же невірствії сліпотою була огорнена, поневаж не знала-м дороги живота вічного. Гди зась од правдиве знаючих познала, іж немаш под сонцем іншого бога, окром сього, в которого христіане вірують, в которого і я увірила і крестилася во ім'я отця і сина і святого духа.

Много їх учила о вірі, і нікоторії з них, увірившни їй, крестилися.

Син зась її, великий князь Святослав, который обичаєм був, як звір, і вельможі його также о тоє мало дбали і її в том не слухали, тілько ж креститися нікому не забороняли, по том ся з них насмівали.

А святая завше за сина свойого молилася господу богу і його часто упоминала і учила. Але нічого у непокорного не справила сина свойого.

Также і о наверненню всіх людей Руської землі, як оная другая цариця Єлена [11], которая з сином своїм увесь світ святим крещенієм просвітила, так і сія наша блаженная Єлена, як правдивая учениця Христова і єдиноревнительниця святим апостолом, обходячи міста і села в своїй землі, всім людєм проповідуючи, учила їх віри Христові. А віруючим дані уменшала, а і[н]шим і всю опускала, бовввани крушила, а на їх місцях церкви і кресті ставляла, од которих на потом много чуд було, і пророкувала, іж:

— Господь бог роду російського не опустить в невірствії гинути, але обратить серця їх ко разуму православія, як і мене.

Єднаго часу проходила землю свою. Трафилося їй бути в ніяком великом лісі над рікою великою іменем Плигова. І виділа там божественноє виденіє. То єст місце оноє трисвітлими сонечнаго божества сіяло лучами, так, іж не можно було на оноє і глядіти. І, урадовавшися з оного виденія,

дякувала господу богу. І, до своїх обернушися, пророкувала, мовячи:

— З волі божої на сім місці мает бути церков во ім'я святия живоначальния тройці, а до того монастир і місто великоє.

А помолившися на оном місцю довго, крест там поставила.

А одтоль знову блаженная Ольга прийшла до Києва. А там живучи, много добро чинила: убогим гойную милостиню давала, гостей і перехожих всім достатком опатрувала, любо кто із поган був, ровняючися своєму владиці, господу Ісус Христу, который сонце возсіавает на злия і добрія і дожд дает на праведния і грішния.

По нікотором зась часі вспом'янула блаженная о оном виденії, котороє на ріці виділа Плоскові, і послала там много золота на фундуваннє церкви святої живоначальної тройці. По том і місто великоє Псков фундовано ведлуг пророчества.

Працьовала в розсіванню віри святої аж до чесних сідин своїх, о землі Руськой чинячи великоє стараніє.

В той час син її Святослав, оставивши її з дітьми своїми, Ярополком, Ольгом [12] і равноапостольним Володимиром, ішов воєвати Болгарськую землю, где взяв міст 80 і столечноє їх місто Переяславці [13], в котором і жив (сеє місто Переяславець Кромер Дерестець називает).

В той час, довідавшися печеніги, іж Святослав пошов на болгари з войськом, зобравшися, напали на Київ, але молитвами святої Ольги не взяли самого міста, поневаж Претич, воєвода Святославов, припав на них зненацька ноччю і одгнав їх од Києва. А по том сам Святослав, пришедши з великою потугою войська, до конця їх поразив і прогнав. Блаженная зась Ольга великоє подякуваннє чинила господу богу, іж її вибавив з облеження.

Унуков своїх віри святої учила, єднак крестити їх не сміла для упорного сина свойого Святослава.

Он зась, прогнавши печенігов, прийшов до Києва і хотів знову з Києва іти до Болгар, там жити, повідаючи, іж:

— То єст середина панства мойого, і там мні добре ся поводить: од Греков золота много, блаватов, вина, овоцов і коріння розного, од Чехов теж і Угров срібра, вина і коней, а з Русі футра, меду, воску і людей.

А блаженная Ольга просила його, аби не одходив, ознаймуючи йому о смерті своїй і мовячи до нього так:

— Сину мой милий, где ідеш, чужих шукаючи, а своє кому полецаєш? Діти єще малі, а я, як видиш, стара, а до того і вельми хора, конець живота мойого приходить мні.

Тепер прето ні о чом так не фрасуюся, як о тобі, іж много-м тебе вчила і просила і упоминала, аби-сь оставив темность баввохвальськую і прелесть бісовськую а познав світлость віри святої православної і правдивого бога, во тройці єдинаго, которого-м і я познала. Ти зась о том не дбаєш. Відаю добре, іж для упору і непослушенства твойого которії просьбу і упоминаніє родительки твоєї легцеважиш. Очекиваєт тебе тут, на землі, біда великая, а по смерті вічная мука. Сього зась часу прошу тебе, не од'їдий нігде, аж скончаюся і оддаси тіло моє грішноє землі. І на той час од'їдеш собі, где хочеш. По смерті моїй аби-сь не чинив надо мною ведлуг обичаїв і забобонов поганських нічого, але священик мой нехай поховаєт тіло моє грішноє ведлуг обичаю християнського. І могили надо мною аби ніхто не важився сипати, ні тризни чинити. Але пошли золота много до Царигорода, до святійшого патріархи, і той о души моїй грішной помолиться господу богу і служби божії [одправить] і другим священиком кажет за мене служити і іншим милостиню дасть. Іначей же би-сь не чинив. Уже бо час і конець живота мойого дочасного (яко-м рекла) пришов, аби-м до любимаго мні Христа ішла, в которого вірую.

Тоє слишачи, Святослав вельми плакав і все розказанноє обіцявся учинити, тілько вірити в Христа не хотів. І по трьох днях, уже барзо хорая будучи, дякувала господу богу і пресвятій богородиці, которую во всем помощницю міла, також і всіх святих в молитві призивала. І гди прийшов час розлучення од тіла її, призвавши священика, сповідь святую учинила, маслосвятіє і божественних і животворящих таїн господа бога і спаса нашого Ісуса Христа приняла, радуючися предала святую свою душу в руці господу богу, которому вірне служила, і одійшла до вічного мешкання і чертога небеснаго. Преставилася в року 6477-му, а од рождества Христова 969-му, місяця іюля 11 дня, жила всіх літ своїх 80. І поховано її з великим плачем од всіх людій на оном місцю, где сама святая казала.

В літо зась 6497-є, а од рождества Христова 989-є, по пророчеству блаженної, коли господь бог просвітив святим крещеніем всю землю Руськую през внука її, великого князя Володимира, на котором пало блаженної доброє насіння святої науки і стокротний колос видало, за преосвященнаго митрополита Леонтія [14] (который первий був по Михаїлі, крестившем Руськую землю), святий теди великий князь Володимир в літо 20 по преставленії святої, уфундувавши церков в ім'я пресвятої богородиці в Києві соборную, на которую і десятину казав давати, для чого Десятинною [15] і до сього часу зовуть, мощі її святії до оної за належачою честію

перенесл, од которих чуд і уліченння було много з вірою приходячим, во славу пресвятої тройці.

Которой належить од нас вшелякая слава, честь і поклонеије нинє і прісно і во віки віком.

Амінь.

[ЖИТІЄ КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА]

Благословен бог і отець господа нашого Ісуса Христа, отець щедротам, который всім чоловіком хочет спастися і в разум істинний прийти, іж не допустив до конця Руськой нашей землі в темності невірія і баввохвальства бити, але, яко отець чадолюбивий, благоізволи [в] світом ласки крещенія святого її просвітити і в разум істинний до познання тебе, правдиваго во святой тройці славимаго бога, през благовірнаго і равноапостольнаго великаго князя Владимира привести.

Претож прийдіте, руськаго народу і вшелякого возрасту і стану православнії, поклонімся богу в святой тройці єдиному, хвалячи його пресвятоє ім'я і великую його на нас милость. Прийдіте, похвалім і святого равноапостольнаго великаго князя Владимира, отця, наставника і ходотая спасенія нашого, который, яко вторий і чудний святий апостол Павел і великий Константин, не од чоловік званіє приняв, але з небесє і во святой купелі душевной посполу і тілесної позбивши сліпоти і благодаті духа святого наповнившися, до конця болвани покрушив і викоренив і всю землю Руськую святим крещеніем просвітив, вірувати і кланятися в святій тройці єдиному богу, отцю і сину і святому духу, всіх людій російських научив.

Сей святий і равноапостольний великий князь Владимир, син бив Святославов, также князя києвського, роду варяжського, первій балваном кланявся і великоє стараннє ведлуг преданія отець своїх около них чинив.

Отець його Святослав мів трьох синов: Ольга, Ярополка і його. Ярополк по смерті отця свойого княжив в Києві. Ольг — в Овручеві і во всем Поліссю, а Владимир — в Великом Новгороді.

Ярополк убив брата свойого Ольга. Послишавши Владимир, іж Ярополк брата свойого Ольга убив, обавляючися, аби і йому также того (през зраду) не учинив, ішов за море до варяг. А Ярополк, розуміючи, аби Владимир утекл, взяв Великий Новгород.

Владимир, зобравши за морем войсько великоє розних народов: варяг, слав'ян, чудов і кривичов [1], пришов знову

до Новгорода, которий взявши, послав до брата свойого Ярополка, ознаймуючи йому, іж ідет на нього, мстячи смерті братньої.

Послав теж Владимир і до князя полоцького Рогволода, аби йому дочку свою Розгнідь [2] за жону оддав. Але князь полоцький не хотів. Владимир, маючи великоє войсько готовоє розмаїтого люду, ішов на князя полоцького, убив його і двох синов його, а дочку його взяв собі за жону.

Притягнув по том Владимир з оним всім войськом до Києва на брата свойого Ярополка. Он, не маючи противко Владимира так много войська, заперся з людом своїм в Києві.

Ставши Владимир под Києвом, окопався і послав до воєводи києвського Блуда, намовляючи його, аби йому сприяв забити Ярополка, обіцяючи йому великую нагороду і честь. Воєвода Блуд тоє йому справити обіцяв, бо по імені своєму такії і діла показував, облудне з паном своїм поступуючи.

Од того часу часто Блуд посилав до Владимира, указуючи йому час приступ чинити до Києва. А сам мислив убити пана свойого, радив Ярополку утікати з Києва.

Ярополк, не відаючи зради його, послухав, утекл і заперся в місті Родні на Острі.

Владимир, взявши Київ, послав войсько своє до Родня і облегл Ярополка.

Зноу Блуд радив облудне Ярополку, аби ся поклонив Владимиру. Он, не знаючи о зраді, його услухавши, їхав до Владимира, а Блуд потай ознаймував о всем Владимиру. Ожидав Владимир Ярополка в теремні фольварку отцевськом.

Кди приїхав Ярополк, хотячи ся поклонити Владимиру, зненацька два варяги мечами на дверях взяли под пазуху Ярополка і на том місцю убили його.

Так Владимир сів на великом княженії києвськом і бив самодержець всеї Русії. Взяв теж і жону за себе брата свойого Ярополка, грекиню.

Зоставши Владимир самодержцем всього княженія києвського, ставив по всем панстві своєм болвани. Найпервій поставив болвана Перуна, найстаршого в Києві на горі, на том місцю, где тепер церков святого Василія[3]. І по іних місцях — других болванов, которим імена нижей суть описані, чинячи їм офіри, честь і поклон бозський. Также і людям всім приказував под строгим караннєм офіри їм чинити і за боги їх чтити. А єсли би хто не хотів, таким маєтності і достоїнства одбирано і смертію карано. Що всі люде во всім панстві його за розказанням його, називаючи їх богами, офіри їм чинили.

До Великого зась Новгорода Добриню, кревного свойого, Владимир на своє місце послав. Котрий, приїхавши до Великого Новгорода, также, як видів, що Владимир в Києві, так

і он там чинив: ставив болвани, богами їх і іменами такими ж називаючи, кланятися їм і офіри чинити людей примушав.

Маючи теди Владимир покой од всіх сторон, неповстягливостю невіст бив вельми опанований. Мів шесть жон. Первая — Розгнідь, з которою синов чтири — Ізяслава[4], Мстислава, Ярослава, Всеволода[5] — і дві дочки мів. Вторая — грекиня, жона брата Ярополка, з которою мів Святополка[6]; который по том братов своїх Гліба і Бориса[7] позабивав. Третяя — чехиня, з которою мів Вишеслава. Четвертая — чехиня також, з которою мів Святослава і Мстислава[8]. П'ятая — болгариня, з которою мів Бориса і Гліба. Шостая по том била грекиня, для которої крестився; з которою мів дочку Марію[9], тая оддана била за первого Казиміра[10], короля польського; тая родила Болеслава Смілого[11], который убив Станіслава[12], біскупа краковського. Мів теж і подложниць п'ятсот, 300 — у Вишгороді, а 200 — в сельці на Берестовом[13]. Єднак же не досить йому тих било, але єще і панни, которії ся йому подобали, і од мужов жони брав. Альбовім бив вельми несит блудом, як і Соломон. А тоє чинив Владимир, гди єще в темності болвохвальства зоставав. А по том, гди бив небесним світом просвіщен і познав правду а христіанином зостав, од того часу уже таких спросностей і сам не чинив і другим того заказував і боронив.

Ішов Владимир з войськом до Ляхов і місто їх Премишль, Червено[14] і иних много побрав. Того ж року і Вятичі звоєвав і вложив на них дань од плуга по шелягу. Року зась 984 ішов Владимир на Ятвяги[15] і звоєвав всю землю їх і, пришедши до Києва, чинив офіри болванам. В той час христіанина-варяга з сином[16] його Іоанном убив, як о том в житії їх обширній. По том ішов Владимир на Болгари[17], і там, їх звитяживши, покой з ними вічний учинив.

Гди зась господь бог восхотів вибрати собі людей нових, послав ласку святого духа на Владимира, который, як од сна, темності болвохвальства очкнувшися, до познання правдивого бога пришов, світом правди просвіщен святим крещенієм, в синовленіє богу сам себе привів і всю Руськую землю нашу просвітив.

Тут вкоротці о крещеніях нашої Руської землі, як много раз, за чийого панования і коли крестилася.

Ведлуг літописцев многих, а особливе преподобного Нестора Печерського, первоє крестилася Русь і народ словенський єще од святого славнаго первозваннаго апостола Андрія. Бо святий апостол, будучи в Херсоні, пустився вгору Дніпром аж до Великого Новгорода. А прийшедши на гори київськії, благословив їх і крест святий на них, где тепер церков святого

Семиона стоїть, поставив, пророкуючи, іж на той горі, а при ней і іних, міло знаменитоє і хвалою божею наповненноє місто християнськоє бити і віра святая возсіяти. Много людей, которії там жили, віри Христової на той час святий апостол научивши, окрестив. А сам по том ішов Дніпром аж до Великого Новгорода і там многих научив віри Христової і окрестив. Придаєт літописця преподобний Нестор, же і святий апостол Павел бив, учачи і проповідуючи євангеліє Христово, в Мисії і Іллірику, яко в «Діяніях» пишет. Мисія зась і Іллірика словенськая єст земля. По том святий апостол Павел послав слов'яном ученика свойого Андроніка, єдиного з семидесяти апостол. Которий учив і крестив в Іллірику і Мисії, то єст в Болгарєх, в Босні [18], і в Мораві [19], где по том в Пан[но]нії [20] єпископом бив.

По-вторе крестилася Русь року од рождества Христова 863, за Михаїла, царя грецького а за патріархи константинопольського Фотія. Од которих теж, на просьбу князей словенських Святополка [21], Ростислава і Коцела, прислані били слов'янам і Русі учителі віри Христови Мефодій і Кирил, синове чоловіка зацного Льва з Солуня. Тії духом святим зложили словенськії літери і преложили на язик словенський грецькії книги, святоє Євангеліє, Апостол і інниї.

По-третє крестилася Русь року од рождества Христова 886, за Василія Македона, царя грецького, за того ж патріархи Фотія. Од которих прислан бив на крещеніє Русі при князю Ольгу митрополит Михаїл.

Которий, гди до них приїхав, витягали по нем, аби первій чудо якоє значноє учинив. А он пита їх:

— Якого би чуда потребовали?

Они рекли:

— Книга Євангеліє, которая учить віри Христової, нехай будет вкинена в огонь і, єсли не згорить, по том познаєм, іж велик єст бог, которого ти проповідуєш.

Митрополит казав великий огонь посередині міста накласти і вложив святоє Євангеліє, а сам, поднявши руки в небо, молився господу богу.

А гди дрова всі погоріли і огонь погасл, найшли святоє Євангеліє все ціло, і намней огнем не било нарушоно.

Тоє чудо видячи, много увірили в Христа і крестилися.

По-четверте крестилася Русь року од рождества Христова 985, за святої Ольги, княгині руської, жони Ігорови, баби зась святого Владимира. Которая їздила до Константинополя для віри і крещенія святого, где крестив її святий патріарх Поліект, а сам цар грецький Константин Осьмий приємником її в святом крещенії бив. Которая, вернувшися, многих в Русі крестила.

Але всі тії крещенія чтири, в Русі бившії, не укоренилися, для частих войн і княжат поганських, поневаж і Ольга сина свойого Святослава навернути до віри Христови не могла.

П'ятий раз досконале крестилася Русь також од Константинополя за святого равноапостольнаго великого князя Владимира, всеї Росії самодержця, а за царей грецьких Василія і Константина [22] а патріархи константинопольського Ніколи Хрисоверха [23] року од рождества Христова 988, яко наш російський кройникар святий Нестор свідчить. Которое так ся стало.

Почали приходити до Владимира з розних панств і народів, хвалячи йому свою віру кождий з них.

Найпервій пришли віри Махометови. Владимир спитав їх, якая їх віра єст. Они одповідили:

— Віруєм богу, а Махомет нам позволяєт жон міти, колько хто хочет, і розкошей вшеляких заживати, только обрізоватися, свиного м'яса не їсти і вина не пити.

І інії неслушнії речі повідали, которих не пристоїть і писати.

Владимир охотно слухав о жонах, бо бив женолюбець великий, але обрізаніє і непитіє вина йому ся не подобало. І мовив до них:

— Ми не можем без винного питія бити, поневаж в Русі все веселлє і приязнь в подпиттю єст.

По том пришли німці, римляне і жиди, заліцаючи кождий з них свою віру.

А он жодної з них не уподобав.

Того ж часу і грецькії цареве Василій і Константин прислали Кирила Філософа до Владимира з великими подарками, межи которими [била] і запона гафовання барзо коштовнаго, на которой било второє пришествіє Христово, страшний суд.

Святий Кирил обширне научав Владимира з Письма Святого о вірі християнськой, показуючи йому пророчества о Христі од початку світа, при концу зась о втором пришествії Христовом і страшном суді. Скончивши мову, оддав йому запону.

Которую обачивши, Владимир спитав Філософа:

— Що то єст?

Святий Кирил одповідив йому:

— Прийдет господь бог, праведний судія, судити всіх праведних і грішних. Єдних теж поставить по правиці, а других по лівиці. Которіє будуть по лівиці, то всі некрещенії і грішнії, тих всіх пошлет до пекла во огнь неугасимий і муки вічнії. Которії зась будуть по правиці, тих приймет до царства небеснаго на вічноє веселіє і невимовнії а розумом

людським не понятії розкоші і утіхи, которих вічно будуть заживати.

Владимир, воздхнувши, рекл:

— Щасливії тії, которії на правиці станують, але біда тим, которії по лівиці.

Святий Кирил зась рекл:

— І ти по правиці будеш, если ся окрестиш і злих учинков престанеш.

Владимир взяв собі на розмисл і рекл до Філософа:

— Розмишлюся і добре ся вивідаю о всіх вірах.

Обдаривши Філософа, одпустив його з честію.

По од'їзді святого Кирила, зозвав Владимир всіх бояр своїх, людій мудрих і старих, і рекл їм:

— Ото приходили до мене з розних панств і розних вір люде — віри Махометової, німці, жиди і римляне, хвалячи кождий з них свою віру. На опослі теж всіх пришли і греки, которії вельми дивнії речі повідали, почавши од початку світа аж до сього часу. А над все повідають, іж по смерті кождий чоловік воскреснет. І если, хто будет добре тут на сім світі чинити, той в небі навіки утіхи невимовної заживати будет і радоватися. А хто зась тут на сем світі зле чинить, а любо би і добре чинив, а не будет християнином, той там в пеклі навіки в огні наугасимом мучитися будет.

Рекл до нього сенат і всі мудрії його:

— Ніколи ніхто свойого не ганить, але завжди каждий своє хвалить. Єднак ти, великий княже, если хочеш правду познати, то маєш много мудрих людей, пошли їх по всіх землях, нехай обачать кождую віру і як хто служить богу, а по том, пришедши, дадуть тобі і нам справу о том доводне.

Которої ради услухавши, Владимир послав десять мудрих мужей по всіх землях на вивідованнє вір і як хто служить богу.

Посланнії од нього в розних сторонах били, приглядаючися і вибадуючися о вірах і як хто служить богу.

На остаток приїхали і до Константинополя, до цесарей Василія і Костянтина, повідаючи їм причину приїзду свойого. Цесарі зась раді їм били і ознаймили святійшому патріарсі Сергію [24] о них і причину приїзду їх йому повідали. Святійший патріарх казав украсити церков і празник учинив і сам у коштовних апаратах з многими єпископи службу божую одправував. Цесарі под час служби божої впровадили послов до церкви. Оні, обачивши оздобу хвали божія і [почувши] пісні вдячнії, вельми ся удивили а розуміли, іж на небі, а не на землі, стояли, альбовім освітив їх на той час світ небесний і били в видінії. Скончивши набоженство, взяли їх цесарі і, гойне учтивши і ударивши, одпустили.

А гди посланнії од Владимира вернулися, он знову, всіх бояр і людей своїх мудрих зозвавши, казав послам пред всіми, где що виділи і слишали, о всіх вірах і о службах богов, повідати.

Посланці повідали, мовячи, іж:

— Ся нам жадноє набоженство і віра так не подобала, як грецькая. Бо гди нас впроважоно в церков, где ся оні богу своєму молять і набоженство своє одправують, виділи-сьмо там невиповідимую оздобу в їх церкві і [чули-сьмо] співання до слухання барзо вдячнії, где нас всіх облак світлий осінив і били-сьмо в видінії. Здалося нам, же-сьмо не на землі, але на небі на той час стояли. І немаш нігде такого во всіх народах в церквах набоженства і одправи, як у них. А прето віруєм, іж правдивая їх єст віра, і правдивий бог з тими только людьми живет.

Рекли бояре до Владимира:

— Єсли би віра грецькая не била правдивая, то би баба твоя Ольга не увірила, бо невіста била вельми мудрая.

І так Владимир віру святую грецькую, як свічу на світильнику, обачивши і познавши, іж она єст найправдившая, рекл:

— Що учиню? Пойду в землю їх і озьму міста їх і найду там учителей.

А як умислив, так і учинив. Зобравши войсько великоє, ішов до Таврикії, що тепер Перекопом зовуть тоє місто і, Херсон взявши, послав до цесарей, зичачи собі сестри їх Анни за малжонку [25].

Оні одповідили:

— Немаш у христіан такого звичаю, аби за некрещених оддавали. Єсли ся окрестиш, то не только тоє, але і большого, то єст царство небесноє, одержиш.

Владимир одповідив:

— Уже-м я давно уподобав віру вашу, гди-м єще послов моїх посилав. Пришліте теди єпископа, а я окрещуся.

Вдячную новину услишавши, цареве намовляли сестру свою, аби йшла за Владимира. Которая любо і не хотіла, єднак уважаючи спасеніє так великого народу і покой отчизни своєї, призволила.

Прето ж їхала царевна з великим множством княжат грецьких і єпископом до Херсона. Где приїхавши, гди била проважона на палац замку херсонського, на той час знагла Владимир осліп. І почав бив уже вонтпити о вірі святой, розуміючи, іж то його богове поганскії скарали. Але царевна послала до нього мовячи:

— Єсли хочеш видіти, крестися, іначей не будеш. Єсли ся окрестиш, то не только тілесної, але і душевної сліпоти позбудеш, а ще большого царства небеснаго дідичем зостанеш.

А он рекл:

— Єсли то правда будет, по том познаю, же віра христіанськая єст правдивая і бог їх над всі боги.

І казав ся крестити.

А гди єпископ його почав крестити, сталося знаменитоє чудо. Альбовім скоро, только вступив Владимир в святую купель, зараз, як луска з очей його спала, і видів ясно, як і первей, і жадного болю не мів, якоби нігди на очі не хорів. За що славив бога, в святой тройці єдинаго, мовячи:

— Тепер позналем правдивого бога.

На святом крещенії дано йому ім'я Василій.

Просвіщен будучи, Владимир душею і тілом радовався.

Що видячи бояре його, многії з них крестилися.

Учинивши Владимир весіллє ведлуг звичаю і взявши благословеніє і митрополита Михаїла од святійшаго патріархи Сергія Цариґородського, їхав до Києва.

Гди приїхав, люд посполитий з великою радостю його вітав.

Привіз теж на той час з собою і мощі святого священномученика Климента і ученика його Агафангела і іних немало, образи, книги, апарати і іния начиння церковния, священников, діаконов, іноков, дяков і розмаїтих ремесников з Греції до Києва.

По том назначив день всьому посполству до крещенія святого і казав по всем місті в Києві кликати, мовячи:

— Єсли хто не будет того і того часу на ріці Почайной, так багатий, як і убогий, старий і молодий, невольний і вольний, той будет господу Ісусу Христу, богу правдивому, і мні противний.

Тоє люде слишачи, ішли всі часу назначоного на ріку Почайную.

Где ся, коли уже било вельми много обойого полу вшелякого возрасту людей зобрало, і сам Владимир зо всім грецьким духовенством там прибув. І казав увойти большим у воду глубшей, малим зась мільшей, а священиком, при берегу стоячи, їх крестити.

Священиці, кождому з них даючи з особна імена і молитви над ними, до крещенія святого належачії, читаючи, крестили всіх во ім'я отця і сина і святого духа.

Того ж дня сам митрополит Михаїл всіх дванадцяти синов Владимерових, которих з розних жон мів, особно в криниці окрестив. І од того часу тую криницю над Дніпром, где ся оні крестили, і по сей день Хрещатиком кияне зовуть.

По святом крещенії молився господу богу святий Владимир так:

— Боже, сотворивий небо і землю, призри на новокрещенних людій твоїх сих, дай їм, господи, істинно познати тебе, бога правдивого, утверди їх в православной вірі. І мні поможи, абим звитяжив так видимих, як і невидимих всіх неприятелей. Амінь.

По том зараз Владимир послав по всіх містах і селах крестити всіх, которії-кольвек били в його панстві. А єсли би ся хто крестити не хотів, на таких караннє яко на непослушних постановив.

Приказав теж болванов палити, крушити і божниці до грунту вивертати, а на тих місцях церкви святії ставити.

А найпервій сам поставив церков в Києві во ім'я пресвятия богородиця праве цар́ським коштом, на которую і десятини зо всього панства свойого казав давати. Которую і тепер зовуть Десятинною.

Тут спомнім о болванах, которих оні міли за боги, не іж би годні били і споминання, але аби-сьмо познали, якою сліпотою болвохвальства на той час диявол ослепив бив людей і до якого шаленства приводив і ошукання же не тільки не знали правдивого бога, але єще і бездушним німим речам, од людей учиненим, належачую честь бозькую оддавали.

Первий теди в них бог бив Перун, з дерева учинений на образ чоловічий. Голова йому била срібраная, а уси золотії. В которого камінь бив в руках вельми ясний. Пред которим огнь завше горів. А єсли би ся трафило за недозорством попа їх служачого огню згаснути, такого без вшелякої вимовки, як непріятеля бога свойого, убивали.

Вторій бог — Волос [26] — бидлячий.

Третій — Позвізд. Інії його звали Похвіст, а нікоторії і Вихром його називали. Того визнавали бити бога воздуха, погоди і непогоди.

Четвертий бог — Ладо [27]. Того вірили бити богом веселля, утіхи і вшелякого доброго повоження. Тому офіри приносили, которії женитися міли, аби за його помоччю веселлє доброє і житіє любовноє міли. Того Лада по нікоторих сторонах і до сього часу на веселлях, руками плещучи, або о стол б'ючи, «Ладо, Ладо» співаючи, в піснях своїх часто його споминають.

П'ятий — Купало [28]. Которого урожаю бити бога розуміли. Тому теж, шаленії і зведенії, подякования і офіри приносили на початку жнив. Которому то Купалі, богу, або рачей бісу, по нікоторих сторонах і тепер пам'ятку одправують, а особливе в навечеріє рождества святого Іоанна Предтечі, таким способом. В вечір зобравшися, млоденці і панни плетуть собі вінки із зілля розного, которії кладуть на голову і опоясуються їми. Кладуть зась огонь і беруться за руки і около огня оного скачуть, співаючи пісні, в которих часто споминають

Купала. А по том през огонь оний перескакують, бісу оному Купалі [в] офіру себе самих приносять. Много і іних вимислов бісовських бридких на той час на оних схадзках чинять, що неслушная і письмом подати.

Нікоторії з них криницям, озерам за обфіток урожаю [офіри] приносили. А часом на офіру і людей топили, що й тепер безрозумнії по нікоторих сторонах чинять. Под час знаменитого празника воскресенія Христова, зобравшися молодії обоєго полу і взявши чоловіка, вкидають в воду. І трафляється за спораженням тих богов, то єст бісов, іж вкинений в воду альбо о дерево, альбо о камінь розбивається і умираєт, альбо утопаєт. А в інших зась сторонах не вкидають в воду, але только поливають водою, що єднак тому ж бісу офіру чинять.

Шостий — Коляда [29]. Которому празник великий чиніовали декаврія 24 дня. А любо-сьмо рождеством Христовим і святим крещеніем просвіщенні, і болвани погинули, єднак же нікоторії шаленії пам'ятку бісу Коляді і тепер чинять. Почавши од самого рождества Христова, през всі свята, сходячися, пісні співають, в которих і о рождестві Христовом споминають, але большей Коляду-біса вихваляють. Там теж, на схадзсках своїх, Тура [30] і инії бридкії речі вимишяють, чого ся не годить і письмом виразити.

Не досить теж било шаленим людєм тих богов, але єще їх міли много, которим імена суть тії: Хорс, Дажб, Мокша, Стрибог, Семаргл [31].

А окрестивши святий Владимир землю Руськую, всі болвани з великим безчестієм крушив, палив, в воду вкидав. Найпервій Перуна, як старшого, казав, ув'язавши до хвоста конського, волочи с гори до Дніпра а приставив мужей дванадцять, аби його волокучого били киями. То чинив, не іж би дерево тоє чути міло, але, аби большоє безчестіє бісу учинив і з нього ся насміяв, который людій ошукував і зводив. А приволокши до берега, розказав вкинути його в Дніпр, приказав зась, аби много нігде до берега не припускано, аж минет пороги. А там, нижей порогов, приплинув до єдної гори високої, которую Перуном і тепер зовуть [32]. А на том місцю, где бив болван Перун, казав Владимир поставити церков на ім'я святого Василія Великаго.

І іних всіх болванов казав кидати, єдних в огонь, а других в воду, і божниці до грунту розкидати. І не перестав, аж всіх болванов викоренив.

Викоренивши святий Владимир болвохвальство, віру святую розширяючи, на тих місцях церкви святії будувати, где божниці били, казав, благочестіє умножаючи. Міста около Києва над ріками Десною, Остром, Трубежем, Сулою фун-

дував. На той час місто над рікою Стугною осадив і назвав його своїм іменем крещенним Василев, которое тепер Васильковом зовуть.

Знову вислав святий Владимир до Царигорода, до святійшого патріархи Сергія, просячи аби йому прислав еще большей епископов. І прислав йому святійший патріарх епископов три: Іоакима, Феодора, Фому. З которими ішов Владимир в повіт Суждальський і Ростовський і заложив там місто над рікою Клязьмою і назвав його першим своїм іменем Владимир. Поставив там церков в ім'я пресвятої богородиці і дав їм епископа Феодора. А одтоль ішов в Ростов і там, покрушивши болвани і на тих місцях поставивши церкви, дав їм епископа Фому.

А по том пришов до Великого Новгорода і там, болвана Перуна ув'язавши, казав волочи до ріки і волокучого бити киями. Біс, который в оном балвані мешкав, не могл терпіти оного насмівиська, почав жалосно великим голосом кричати:

— Біда, біда мні, же-м впав в руки немилостивих людей, которії недавно мене як бога чтили, а тепер такую мні зелживость незносную чинять. Що би-м далей чинити мів, не знаю.

Приволокши його до мост, вкинули в ріку.

Вернувшися до Києва, святий Владимир розділив панство своє, Руськую землю, на дванадцять княженій і посадив на них дванадцять синов своїх, которих мів з розних жон. Найпервій старшого сина свойого Вишеслава посадив в Великом Новгороді, Ізяслава — в Полоцьку, Святополка — в Турові, Ярослава, по смерті Вишеслава — в Новгороді, Бориса — в Ростові, Гліба — в Муромі, С[вя]тослава — в Деревах, Всеволода — в Володимиру, Мстислава — в Тмуторокані[33], Станіслава — в Смоленську, Брячислава — в Луцьку, Судислава[34] — в Пскові. З которими послав і священиков, приказучи сином своїм, аби кождий з них по своїх панствах казав віри християнської учити і крестити людей во ім'я отця і сина і святого духа, а болвани і божниці крушити і з грунту виворочати, а на тих місцях церкви святії ставити. Которое приказаннє його з пильностію всі сини його заховали.

Гди уже святий Владимир помоччю всемогучого бога болвани і божниці во всій Росії викоренив, а церквей святих много набудував і віру святую добре ушепив, так теж і шпиталей немало для убозства і уломних нафундував і гойними датками і фундаціями їх ударував, по великих цнотах своїх в покою господу богу духа свойого около року 1016 оддав [35], мовячи з псалмистою:

— В руці твої, боже мой, предаю дух мой.

І так по земном царствії на небесное одішов царствовати.

Много би всіх літ од рожденія свойого святий Владимир жив, літописець не змінкуєт, тилько од княженія літ тридцять п'ять, в болвохвалстві княжив осьм, а окрестившися — двадцять сім.

Тіло його святоє положено в Києві в церкві Пресвятої Богородиці Десятинної, в гробі мармуровім, з великою честію і жалем всіх, яко отця і ходотая спасєнія, на честь в святой тройці єдиному богу, отцю і сину і святому духу, которому належить вшелякая слава і поклон нині і завжди і на віки віком. Амінь.

[ЖИТІЄ КНЯЗІВ БОРИСА І ГЛІБА]

Володимир був син Святославов, внук Ігоря, княжати руського, і Ольги-княжни, правнук Рюриков; зостав паном всеї Русі по смерті братії своєї, которим ім'я було Олег і Ярополк; мів столицю свою перве в Новігороді, по том в Києві, на остаток її перенесл до Володимира-міста, котороє на ім'я своє в тридцяти і шести милях за Москвою, межи Волгою і Окою, над Клязьмою-рікою побудував; так великую широкость мів свойого панства, же не только всею Руссю, всходньою, полудневою і повночною, владнув, але землею Болгарською, Сербською [1], Карвацькою [2], Семикградською[3], В'ятицькою, Ятв'язькою, Дулібською[4]; і тії країни, де тепер волохи, мултяни і татарове бобруйськії, одною виправою до послушенства свойого принудив і дані на них взложив.

А єще будучи в поганстві, Володимир мів жон колько, з которих сплодив синів дванадцять: Ізяслава, Мстислава, Ярослава, Всеволода, Святополка, Вишеслава, Святослава, Станіслава, Бориса, Гліба, Судислава і Позвізда. А постерігаючи Володимир, аби ся по смерті його синове не вадили о панства і землі руськії, также межи них монархію руськую розділив: Вишеславові, старшому, дав Новгород Великий, перший уділ свой; Ізяславові — Полоцько, Святополкові — Туров, Ярославові — Ростов; а коли Вишеслав умерл, дав тому ж Ярославові Новгород Великий, Борисові — Ростов, Глібові — Муром, Святославові — Деревляни, Всеволодові — Володимир, Мстиславові — Тмутаракань, Станіславові — Смоленсько, Судиславові — Плесков, або Псков, Позвіздові — Волинь; тим же [Борису і Глібу], яко молодшим, по смерті своїй Київ і Берестов [за] князства назначив.

Князь Ярослав, Великого Новагорода не перестаючи на уділі своєму, іншії країни отця свойого Володимира і братов своїх наїжджав. За що Володимир, розгнівавшися вельми, зібрав проти йому войсько зо всіх князств синовських і з держав своїх.

В том дано знати Володимирові, іж печенігове [5] до Русі вторгнули, а не могучи сам против їм тягнути (бо в той час праве вельми хорав), виправив на них Бориса-сина, княжа ростовськеє, который при ньому мешкав, а сам умерл по том в кольку днів в Берестові.

В том тоді Святополк, княжа туровськоє, довідавшися о смерті отцовськой, скорій, ніж Борис, Київ убіжав і опанував а, взявши Володимира в Києві * потаємне, щонайскорій кваплячися на київське панство, до Києва привізши, поховав його в мармуровом гробі, з великим жалем посполитого люду і бояр, в церкві Пресвятої Богородиці Десятинній, которую був сам Володимир збудував.

А Борис, нареченый на святом крещенії Роман, син Володимиров, который ходив напротивко печенігов і, не нашедши їх (бо були йому уступили), до Києва, до отця свойого, вернувся. Але зараз дошло йому відомо, же отець його Володимир умер, і з жалостю великою поспішався щонайскорій.

Святополк тоді, опанувавши столицю київську, змовившися з вишегорожани на Бориса-брата, аби, як його могли зрадою забити, в чом йому ся обіцяли вишегорожани послужити. А Борис святий, Святополка, яко старшого брата, за отця праве маючи і в великой учтивості, хоч йому бояре його радили, аби доходив київської столиці, не хотів жодним способом противко братові старшому нічого злого мислить. Але злость Святополка звитяжила, который умислив святого Бориса забити. Послав на нього вишегорожан, дворян своїх, лотрів, іменем Путшу, Тальця, Єловича і Ляшка.

А Борис, святий млоденець, в той час стояв на Альті [6], праве в день суботній ку вечору; казав в шатрі вечерню співати, бо шатрами і обозом стояв, з войни ідучи; і сам теж співав з плачем, а по том спати пошов; а вставши рано в неділю, казав священику заутреню служити, а сам ся з набоженством великим господу богу, перед образом збавителевим павши на обличчя, молив. А в том йому дано знати, іж се жовніри Святополкові приближають, хотячи його забити. Що услишавши, почав співати той псалом: «Господи, чому ся намножило неприятелей моїх і много повстають їх на мя?» А докончивши заутреню, почав ся з плачем молити, очі на небо піднісши а гледячи на образ Христа-ізбавителя. А скоро услишав наїзд збройних забойцов своїх, до намету великим пудом натираючих, уляклся і почав сльози пущати, яко ріку. То теж священик і слуги його чинили стривоженії, видячи такую пригоду на пана.

---

* В Берестові.— *Ред.*

А в том оний Путша з товариством своїм, старшії жовніри Святополка злосливого, з добитими мечами і з копіями ускочивши святого Бориса, стоячого на молитві, почали його січи і колоти. Слуга його, або коморник, Георгій Угрин пав над ним, і того проколото. Всяко ж вискочили з намету, бо не були єще до конця смертельне зранені.

Почали забойці мовити:

— Чом стоїмо, гледячи, а не кончимо діла, що нам розказано?

В том святий Борис почав ся оних просити, з покорою мовячи:

— Братія моя милая, дайте мні час маленький, аби-х ся єще богові помолив.

І за тим, піднéсши очі на небо, з плачем вздохнувши гірко, почав ся молити. А піднісши теж на забойці покорне очі і павши на обличчя, з плачем рече їм:

— Братія моя милая, кончіте діло ваше а нехай будет покой пану, брату моєму, і вам.

Гди услишавши забойці оні слова його, плакали.

А по молитві уснув Борис і дав душу в руці господу богу іюля 24-го дня.

А слуга його вірний Георгій Угрин був забитий.

Святого Бориса тіло, обвинувши, на воз вложили і везли до Вишегорода. А коли були в одном бору, почав єще святий голову подносити. Що побачивши, слуги Святополкові казали двом варягам серце його мечами пробити і голову проч одтяти.

І так приняв [Борис] од Христа през меч мученическую корону. І поховали тіло його в Вишгороді в церкві святого Василія.

А мало і на том маючи, незбожний Святополк послав на Муром до другого брата Гліба, мовячи:

— Приїдь скоро, казав ті отець, бо єст вельми хорий.

А он пак хитре таїв смерті отцевської, хотячи [задля] ненасичоного большого панування братов всіх половити і вигладити.

Тоді Гліб, княжа муромськоє, увіривши словам зрадливим Святополковим, зараз з Мурома в малом почті на конех до Києва се спєшив.

А Святополк, маючи над ним шпєкги, послав забойцов, дворянов своїх, которим также казав Гліба, брата свойого, забити, яко і Бориса святого.

А так, коли опочивав Гліб оний святий, а на хрещенню Давид, на Смединю, урочищі в милі од Смоленська, бо був в дорозі, з коня [впавши] мало що перед тим ногу зламав над Волгою, пришли без вісті жовніри Святополкові і забили його,

также на молитві будучого, і заховали тіло його в місці пустом межи двома колодами.

Але господь бог не опущаєт вірних і справедливих своїх. Бо коли тоє тіло покинено лежало в оном несподіваном місці, теди тії, которії так туди часто мимо ходили, видали на оном місці свічі горячії і голоси ангельськії співаючії слишали.

Того ж року пришла новина з Києва до Ярослава од сестри Предслави о смерті отця Володимира а о забиттю Бориса і Гліба од Святополка; также, аби ся і он стерегл, поневаж теж уже і на нього Святополк также направив забойцов хитрої засади. Услишавши то, Ярослав зафрасувався і собрав новгородцев 30-ть тисяч люду, также і іншого обчого народу, нанявши рицерства колько тисячей, тягнув до Києва.

Теди Святополк безбожний, призвавши печенігов, з кияни і волинцями [7] виправився противко ньому.

А коли ся обої войська станули противко собі под Любечем-замком, зараз гетьман Святополков, Вовчий Хвост названий, почав на герць визивати, і ганьблячи і соромлячи Ярослава і рицарство його. Блуд зась, Ярославов справця, прудко сє през ріку Дніпр препровадив з войськом своїм. А Святополк з своїми цілу ноч пив, легце собі важачи Ярослава. Але, коли битву звели в Любеча, притерл його Ярослав на одно озеро, сміло на його полки натираючи. Що обачивши, Святополк зараз з войська свойого утекл. За чим кияне і печенігове, будучи од Святополка, вождя свойого, видані, почали утікати на озера і ріки, тонким льодом змерзлії, где їх вельми много потонуло, але большей на пляцу побито. А Ярослав, одержавши славноє звитязство, тягнув до Києва і опанував його зо всіма пригородками, которому сє доброволько поддавали.

Тоді Святополк, утікши до Польщі, просив о помочі Болеслава[8]. Що Болеслав на просьбу його учинив охотне, частю для того, аби Святополка вигнаного на Київ впровадивши, собі голдовним напотом учинив, частю теж, аби Премишля і Червен і іншії країни, през Володимира, отця Святополкового, од Польщі одорванії, привернути под моць свою. Так теди Болеслав, король польський, з великим войськом поляков, з которим ся був свіжо вернув з войни чеської щасливе, тягнув до Києва, провадячи Святополка на столицю Києва. А вшедши до руських земель, усі країни, села, містечка, двори і палаци палили і плюндрували і бурили.

Але їм без вісті над Бугом-рікою заступив Ярослав [9] з великим готовим войськом. Где зараз Болеслав войсько своє польськоє през косу переправив над надію Ярославову і, ударивши огромним пудом на полки руськії і печенізькії, а кольвек ся теж мужнє опирали і заставляли, поразив їх на

голову, так іж Ярослав в малой дружині утекл аж до Новгорода Великого.

Був Київ на он час місто славно і богато будовно, велико і широко, голова всеї Росії, що єще і тепер кожний явне обачити может, приглядаючись великим остаткам вулиць, ринков, монастиров і церквей, котрих самих било 300 мурованих і которії только самі суть свідками оної колись давності, славної вельможності київської. В котором ся било вельми [великоє] множество людей і рицарства Ярославового затворило.

Болеслав-король з Святополком облегл Київ, а през доброволноє поддання, для голоду, в місті пануючого, місто і замок Київ взяв і подав на луп жовнірству. Которії теди так доми посполитії, яко і церкви і всі скарби: і золото, срібло, перли і іншії клейноти, побрали. Панов і бояр руських передніших так Ярославових, як і Святополкових, із двома княжнами, дочками Володимировими, і інший люд посполитий, в неволю до Польщі запровадивши, з великими лупи вернувся [Болеслав] до Польщі.

О всем том вивідавшись, Ярослав ісобравшись з войськом великим русі і варягов, тягнув до Києва. А Святополк, теж зобравши силу і войсько великоє печенігов, тягнув противко Ярослава. З которим поткались далеко, аж на Альті-урочищі, на котором Ярослав стояв обозом. Праве на місці оном, где святого Бориса, брата його, безбожний Святополк замордував.

І поднесл Ярослав руки до неба, з плачем мовячи:

— Ото кров брата мойого взиваєт до тебе, господи боже мой, яко Авеля невинного. Которому ти сам помсти, господи!

І тоді, рекши, ударив на войсько Святополково з великою арматою в п'ятковий день, праве коли сонце всходило. А святих Бориса і Гліба, братов побитих, аби ся за ним господа бога молили, взивав. Там же срогая і кривавая була битва і поразка великая, іж ся з собою зступували по трикрат войська і, беручись за руки, мечами сікли.

Всяко ж господь бог помогл Ярославу, который кгрунтовне всю силу Святополкову і печенігов поразив і погромив.

А Святополк, будучи од Ярослава поражоний, утікл з побоїща. А з волі божої осів його біс і розслабив так, іж не могл і на коні їздити. А перебігши Литовськую [10] і Польськую [11] землю, прибігл на пущу межи Чехи [12] і Ляхи і там свойого нецнотливого живота докончив. І єст там пропасть аж і до сього дня теперешнього, где ся Святополк запав, з которої виходить смород ядовитий на обавленіє людєм.

Так по смерті Святополковой перестали розтирки в Росії. Тоді князь великий Ярослав почав безпечне панувати на всій землі Руськой. А жалуючи невинної смерті брата Гліба, которого злостивий Святополк забив, послав дворян з свяще-

ники шукати тіла його в пущі Смоленськой. Которое по том (яко сам господь рекл: «Не може град укритися, верху гори стоячий»), іж там, где було тіло святого, світлость великую многії видали і невиповіданнії голоси ангельського співання слишали, знайшли.

І казав є Ярослав почесне в гробі вложити; і провадив до Вишегорода; там же його положив подлє святого Бориса, другого брата. Од которих великії чуда і ісцеленія з вірою до них приходячим діяли.

А так, кождий благочестивий християнине, о том відай, іж церков святая, матка наша, тих святих млоденцов до обходу рокового а святих Христових мучеников почту, то єст Бориса і Гліба, нареченних на святом хрещенію Романа і Давида, подала не надаремне, а то власне для святого і побожного їх житія і для всякого святобливого їх поступку. Кгди ж, абовім, хотяй молодшими були межи своєю братією, але старії і досталії показували в собі обичаї: боязнь божую, повольноє ку старшим послушенство, покору, тихость. І розтропность в літєх оних в них квітнула, і довтіп до науки великий, а звлаща до Письма Святого. А поступуючи в набоженстві і в пильних к господу богу молитвах, часто сє сповіддю і уживанням пречистих і животворящих таїн на вищії цноти що день і горячую охоту ку господу богу здобували. Ач в кождом стані зацний християнський і досконалий живот, яко маєт много поту і праці, так маєт слушную славу од бога і од людей, всяко ж на великих панських і князьких станах особливоє маєт подивення і большоє люду божого будування, бо труднійшая їм дорога, коли достаток, розкоші пінязів і іншії ліпи до злого і сіті до гріха в руках мають і ужити їх, скоро схочуть, можуть. Прето, яко речі рідкої і великої, Письмо сє Святоє дивуєт: «Благословенний,— повіда,— богатий, не леда-которий, але той, которий ся без змази нашов, а за золотом ся не пустив а надії в пінязях і кохання свойого в скарбах не положив». А которий ся таким найдет, хвалить його будем. Бо тії святії млоденці чинили диви в животі своєму: могли преступити, а не преступили, могзло чинити, а не чинили. І для того умоцнено єст добрость [їх] в господі. А милостиню їх славить вся церков святая. Славить вся церков і будується большей з великих станов, яко то в высоком маєстаті позверхнє панувати, а низькую покору на серці заховати, багатества міти, а ними гордіти, в розкошах опливати, а ними ся не мазати, молодими бути, а старих умертвення на тілі носити.

Тоді для того і так великого тих святих, мовлю Бориса і Гліба, поступку господь бог короною, не світовою, але мученичеською, также і чуди дивні і ясні значними їх приоздобив.

ІЗ ЛЕГЕНД У ЗАПИСАХ ПЕТРА МОГИЛИ

[ПРО УРЯДНИКА-ЗЛОДІЯ]

Року 1629, місяця січня, 14 [дня], коли були ми в селі нашому монастирському, що його називають Забілоччє, повідали нам люди села того, що року 1619, у вересні місяці, в селі, тоді Бутовичовім, нині ж Соколовськім, що його називають Осовці, був такий собі урядник на ім'я Грицько, котрий багато шкоди творив у селі тому, вівці, воли, свині й іншу животину крадучи.

Довго вивідували мужики села того, та не могли знайти, хто винен у цих крадіжках.

Аж якось зібралися усі мужики гуртом задля щонайпильнішого розсліду. І Грицько-урядник був між ними. І провадили слідство.

А один із них, чоловік добрий і богобійний, на ім'я Федько-грішник, посеред них ставши, сказав:

— Мужики, браття, послухайте мене, чоловіка грішного! (Завжди бо мав звичай себе грішником іменувати).

— Що багато разів, зібравшись, дізнавалися ми і не змогли лиходія нашого знайти, то давайте ж нині богові всевідущому від серця помолимось, аби він, серцевідець, знаючи лихо і шкоду нашу, об'явив і викрив злочинця нашого. Вірую бо йому, що не байдуже сприйме моління наше і невдовзі помститься за кривду нашу.

Коли ж усі згодились, Федько воздів руки до неба і зі сльозами вигукнув:

— Боже, боже наш! Почуй молитву нашу і викрий злочинця нашого.

І почав проказувати молитву господню, тобто «Отче наш». Люди ж за ним усі, воздівши руки, проказали молитву до кінця.

Коли ж скінчили,— о чудо! — аж Грицько той, урядник, посеред них стоячи, почав стогнати і волати:

— Ох мені! Біль плечі мої обдирає!

І зненацька ані стояти, ані сісти, ані йти не зміг. Та вже мужики, взявши його, донесли до двору.

Отак стало явним злодійство його.

У болісті ж сій він люто сім днів мучився, а на восьмий злої кончини зазнав.

Бачте ж бо, браття, яку силу може мати простих людей од всього серця до бога молитва, наскільки більшу, ніж ієрейська або чернеча, проти лиходіїв.

[ПРО РОЗДАВАННЯ МИЛОСТИНІ]

Розповідала нам братія святої лаври Печерської, як за архімандрита Єлисея Плетенецького одного разу прийшов келар до нього і повідав йому, що многе множество хлібів з'їдається щодня.

Той же, здивувавшись таким витратам, розсердився і пішов у келарню подивитися, хто так багато хлібів з'їдає. І, побачивши безліч жебраків, там зібраних, ще більше розсердився. (Не тому, що багато їх було, а що і здорові, і сильні разом із недужими приймали хліби). І заповзявся сам здорових проганяти (повеліваючи їм не дармо хліб їсти, а діло робити), недужим же повелів тільки давати, тобто сліпим, кривим і до тих подібним.

Коли ж бо він повернувся у келію свою, аж враз — о чудо! град такий великий випав, що всі жита монастирські навколо монастиря побив, потовк і з землею змісив. Нікому ж іншому жита град той не потовк, тільки монастирське.

Побачивши се, старець архімандрит повелів нікому не боронити, а всім, хто просить, давати хліби. А коли хто із келарів казав:

— Немає того чи того в келарні, не маю звідки дати! — казав йому старець:

— Дай, злий рабе, тим, що потребують, тобі не убуде, обитель же свята ніколи не оскудіє.

[ПРО ЛЕОНТІЯ КАРПОВИЧА]

Розповідав нам отець Ісайя Трофиміус [1], ієромонах віленського братства, про одного старця, свого віленського архімандрита Леонтія Карповича, що якось, коли общинний скарб таке зубожіння спіткало (сей-бо у Вільні перший очолював життя чернечої общини), що і єдиної монети не зосталось, скликав той братію всю і повідав їм про се зубожіння, мовлячи:

— Гадаю, братіє, що не від чого іншого се могло статися, як тільки з двох причин. Або хтось із вас приховав від громади якесь добро своє власне (і бог се сотворив, аби такого

порушника і мерзенного святотатця спільною карою викрити і виправити), або щоб крайнім (хоч і тимчасовим) зубожінням випробувати нас, чи воістину злиденності Христової ревнителями бути хочемо.

Розповідав нам той же брат про того ж авву, як [...] * добре коли замишляв творити, а всі противилися тому, то казав:

— Не од бога ви се мовите! — і творив те добре, що намислив.

Про того ж авву розповідав він нам ще таке. Якось, коли молився той, прийшли браття і, постукавши у двері (звичайбо мав зачиняти келію, коли молитву творив), повідали йому, що князь Богдан Огинський прибув і побачитись із ним хоче. Той же мусив вийти (бо був сей князь ктитором і великим благодійником їхньої обителі), але при сьому гірко журився, що до скінчення молитви чоловіку годити мусив.

Про того ж авву розповідали нам, що ніколи із келії (хіба що до церкви) без клепсидри в руці не виходив. А се робив, аби в пам'яті завжди мати, що жодна година марно і бездільно пройти не має.

Той же авва якось, коли приключилося йому вибиратися в дорогу (мав собі за товариша мирянина Максима Смотрицького), як звичайно, зачинивши [...] * двері своєї келії, творив ранкову молитву.

А товариш, знудившись довгим його триванням на молитві, раз у раз підходив до вікна і гукав:

— Отче, час уже рушати!

Та старець мовчав.

Той же, ще більше знудившись, намовив учня старцевого Йосифа повеліти візникові запрягати коней у колісницю, а сам, не діждавшись старця з молитви, без благословення, пустився в дорогу.

Авва ж, звершивши молитву, вийшов із келії і, побачивши запряжених коней, спитав, за чиїм повелінням се вчинено.

Візник відповів:

— Йосиф мені наказав.

---

* Дефект оригіналу.— *Ред.*

Старець же зразу повелів розпрягти коней і дати їм їсти. А на Йосифа, що без благословення се вчинив, наклав покуту — усі колоди, з яких стіни келії було складено, цілувати, і підніжжя трапезне, і піч [...] *

[...] * сокрушись. Побачивши ж авву, котрий ішов здалеку, впавши, молив і мовляв:

— Прости, отче, согрішив, що без благословення в дорогу зібрався. Се ж бо і наслідок маю свого вчинку.

А старець сказав:

— Хай бог простить, сину! От бачиш, що непослух завжди такий наслідок має, а молитва ніколи ні в якому ділі забари не творить, а навпаки, у всьому сприяє.

Мав сей авва на кожний день божу правити службу. Коли ж казали йому деякі, що недобре так часто до божественних приступати таїнств, щоб із-за частого їх звершення недбальства до них не виникло, то він відмовив:

— Як ті, що найближче підступають до сонячного світла, на собі і найменше скверни очорніння зрять, так і ті, що божественних таїнств якнайчастіше причащаються, свої гріхи осягають.

Той же авва мовляв:

— На білій хустці одразу видно і найменшу краплю чорнила. Так і людина з чистою совістю, впавши у найменший гріх, одразу до тями приходить і кається. А хто нечисту совість має, той не легко пізнає своє падіння, отож і до направи не легко приходить.

[ПРО РОБІТНИКА, ЗАСИПАНОГО ЗЕМЛЕЮ]

Року 1628-го, місяця травня, дня 1-го, будучи в монастирі Печерському київському, ляцький єпископ київський Богуслав Бокша-Радошевський [1] сам розповідав мені, кажучи:

«Року 1626-го, за архімандрита печерського київського Захарії Копистенського, коли був я у місті моєму Чорногородці [2], пішов подивитись, як робітники роблять земляну огорожу, тобто вал, навколо міста (почав той руйнуватися, бо давно вже зроблений був).

Стояв я на верху огорожі тієї і дивився на робітників. Аж зненацька велика глиба землі згори зірвалась і посипа-

* Дефект оригіналу.— *Ред.*

лась у яму, де робітники працювали. Усі відбігли без шкоди (а багато було їх), одного ж уся земля та накрила аж ліктів на п'ять.

Побачивши се, став я горювати, що на моїх очах смерть того чоловіка спіткала, і почав плакати та, винуватячи себе, нарікати, що через гріхи мої се сталося. І пішов я у дім, де тоді жив, звелівши робітникам відкопувати того, землею придушеного, як уже померлого.

Коли йшов я, плачучи, спала мені на думку чудотворна лавра Печерська. І враз припав я лицем до землі і почав зі сльозами до пресвятої богородиці Печерської молитись, кажучи:

— О найсвятіша діво! Обрала ти в сих краях за оселю собі Печерську церкву і чудесами прославила її на славу пречистого імені свого! Вияв же і нині благість і милість свою, як завжди виявляєш багатьом із тих, що з вірою приходять до церкви твоєї Печерської і од щирого серця вдаються до тебе. Вияв, молю тебе! Сохрани без шкоди живим чоловіка того, що його земля накрила. То і я піду й уклонюся тобі в церкві Печерській і подякую тобі за благодіяння се. Бо немає вже ні на що надії, крім як на благість твою, о цари-це небесна!

Отак молився, і ще більше, і обіцяв сам піти в Печерський монастир і подяку в церкві перед усіма сотворити пресвятій діві, і милостиню дати. А ще обіцяв і чоловіка того на поклоніння і дяку послати.

Отак молився я і журився. Аж приходить хлопець (минуло уже зо дві години орологйних, тобто зегарних) і каже мені:

— Пане, вже до голови чоловіка того прокопали і, здається, живий він.

Я ж, се почувши, ще палкіше став молитися пресвятій діві і обіцяти їй, що відвідаю Печерську церкву. І коли я се чинив, приходить другий, кажучи:

— Не журись, пане! Надію маємо, що живий буде. До голови вже його докопались — очима блимає і дивиться.

Я ж, се почувши, зрадів і поспішив туди. І побачив, що він головою похитує (не був бо ще весь одкопаний), подякував богові.

Отак помалу відкопали його живого і здорового і ні в чому не ушкодженого, тільки страхом охопленого і переляканого. І одразу, як витягли його, почав говорити і попросив пити. Я ж звелів йому склянку вина дати. І випив її.

Отак благодаттю божою і молитвами пречистої діви Печерської здоровий був, знову з іншими клевретами своїми почав працювати.

Я ж прийшов, як і обіцяв, і подяку сотворив, приклонивши коліна посеред церкви тутешньої Печерської перед усіма господу богу і пресвятій діві Марії, котра чуда діє преславно в своїй сій святій церкві, що од гіркої смерті чоловіка преславно збавила, і вже (як бо я розумію, і всі, хто там був) жодної надії на життя позбавленого і вмерлого воскресила силою сина і бога свого, господа нашого Ісуса Христа, котрому і належить всіляка слава, честь і уклінність із безначальним його вітцем і пресвятим благим і животворящим святим духом во віки. Амінь».

[УТАЄНІ ГРОШІ]

За архімандрита печерського Єлисея Плетенецького... був один старець... в Печерському монастирі, в Троїцькій лікарні, який мав трохи грошей своїх.

Кой той умирав, за звичаєм монастирським, архімандрит, відвідавши його, запитав у нього, чи не забув або посоромився він висповідатись у чомусь перед вітцем своїм духовним, а чи, може, є у нього власні речі якісь. І якщо так, то хай висповідається перед ним.

Той же мовив:

— Про все, що тільки згадати міг, я висповідався, і речі, які мав, оддав духовному вітцю своєму.

І це мовивши, помер.

За звичаєм, обгорнувши, несли тіло його до могили.

Коли ж уже відспівували, і архімандрит там був, прийшов лікар до архімандрита, несучи тобол грошей у руках, і мовив:

— Отче святий, на ложі померлого брата, під постіллю його, прибираючи, знайшов я се і приніс до тебе. Куди бо звелиш віддати?

Той, побачивши, зразу здивувався, а потім, дуже засмутившись, мовить:

— Горе тобі, окаянна душе, що не висповідалась єси про се, бо у святотатстві одійшла єси на осуд.

І запитав його духівника, чи не сповідався чернець йому про сі гроші (там бо і духівник на погребі був). Дізнавшись же од нього, що не сповідався, вигукнув:

— Загинув уже єси, о горе мені, горе, братіє, і сьому окаянному, бо із Ананією і Сапфірою [1], утаївши срібняки, осуджений буде!

І повелів їм припинити спів, кажучи:

— Візьміть окаянне сеє тіло і ввергніть його в могилу — негідне бо воно християнського поховання.

І ввергли його в могилу.

Тоді архімандрит, узявши гроші, з плачем кинув їх на тіло в могилу і мовив:

— Як Ананія і Сапфіра перед апостолами, укрив єси їх, не висповідавшись духовним вітцям. То ж нехай срібло твоє буде з тобою в погибель!

І зразу напав страх на всіх, і швиденько розійшлися, нарікаючи і ллючи сльози, кожен у свою келію, не звершивши погребового співу...

Року 1629, місяця жовтня, 12-го дня.

[ПРО ПУСТЕЛЬНИКА]

Року 1620 [...] * четверо мисливців-севруків вийшли з міста [...] * ловити звірів і рибу в Орельській пущі [1], куди севруки звичайно ходять на полювання, і там бродили. Коли ж схотіли повертатися, то, з божої волі, заблудилися і, не знаходячи дороги до свого міста, тинялись, блукаючи, зо два тижні по пущі, і вже не мали чого їсти, бо вичерпався їхній харч.

Коли ходили вони так, журячись, пущею, натрапили на стежечку новопротоптану і, здивувавшись та зрадівши, пішли нею. Аж раптом побачили хатинку, з димаря якої куріло. І, ввійшовши в неї, знайшли стіл, накритий до трапези, а на ньому груші розкішні, в меду і варені, і піч невеличку, в землі викопану, а в ній теж груші, для сушіння вкинені, і горнець маленький із грушевим узваром. Побачивши се, злякалися і, ні до чого не доторкнувшись, скоренько вийшли, подумавши, що се розбійницьке пристанище.

Двоє із них одійшли по один бік хати, а двоє — по другий, і, сховавшись, дожидали із самопалами приходу розбійників.

Коли бачать, виходить із пущі чоловік святоліпний, бородатий, з довгим волоссям, в одежі, з лика сплетеній, довгій, за коліна, з рукавами по лікті, у високих, до половини гомілок, плетених личаках, із чернечим, теж сплетеним із лика, підкапком на голові і з сокирою в руці. Наблизившись до хатки, він одразу духом відчув присутність людей і метнувся назад у пущу. Ті ж, побачивши його і зрозумівши, що се пустельник, кинулись за ним навздогін, гукаючи:

— Не тікай од нас, чоловіче божий, підожди, змилуйся над нами, християни єсьмо, з дороги збилися.

І сказали, з якого міста вони.

Той же, почувши, що християнами суть, зупинився.

---

* Дефект оригіналу.— *Ред.*

Вони ж наблизились і поклонилися йому до землі

А він, привітавши їх Христовим іменем, сказав:

— Господь і бог наш Ісус Христос, благословенний вовіки, хай благословить і помилує вас, дітоньки!

Вони ж відповіли:

— Амінь!

Пустельник увів їх у хатку і, молитву сотворивши, дав їм тих груш попоїсти, що в хатці були.

Як повечоріло (пізно-бо вже було, коли пустельник прийняв їх у хату свою), став старець на молитву. І вони з його повеління стали. Казав їм стояти, не озираючись ні туди, ні сюди, ні на нього, тільки з благоговінням, додолу очі опустивши, на землю дивитись і слухати молитву.

Коли ж молились, один із них, не втерпівши, глянув на старця і побачив, що той не на землі стоїть, а на повітрі, руки простягає до неба, а ноги його, вище колін, на повітрі стоять.

Невдовзі, скінчивши молитву, повелів пустельник їм спати. А сам, трохи посидівши, вийшов із хати і цілу ніч, стоячи на повітрі, слізно молився.

Один же із них, той, що стеріг своїх товаришів, які спали (такий-бо звичай севруки мають), те бачив.

Як почало світати, ввійшов до них пустельник і, розбудивши, сказав:

— Вставайте, час уже богу молитись і виводити вас із пущі.

І знову, молячись, бачили, як він на повітрі стояв.

По молитві рушили — повів той їх із пущі.

Ішли вони попереду. А старець розпитував про церкви православні і ... * нині стоїть і повчав їх, щоб завжди молились, доброчинно жили, нікого ні в чому не зобиджали, а в правовір'ї щоб були тверді й непохитні. Розпитав і про Печерський та Межигірський монастирі [2], як вони утримуються, і про архімандрита печерського Єлесея [3], чи живий ще (тоді-бо ще живий був).

Один же із тих козаків, котрий позаду йшов, позначки робив на деревах, куди вони йшли, щоб по тому можна було розпізнати дорогу до старця.

І за два дні вивів той їх із пущі, показав пряму дорогу до їхнього міста і, благословивши їх іменем господнім, знову хотів заглибитись у пущу.

Ті ж, поклонившись йому, богом наставлені, аби такий дорогоцінний скарб, у пущі знайдений, безпам'ятно знову в пущі невідомістю покритий не зостався, зі сльозами почали

---

* Дефект оригіналу.— *Ред.*

умовляти старця, іменем господнім заклинаючи, аби сказав їм, хто він такий, звідки і як прийшов у пущу сю, і чи багато часу минуло, відколи він у ній живе.

Той же, заохочений ними, помалу почав казати їм таке:

— Я,— мовив,— дітки, чернець із Межигірського монастиря. І там живучи, зваблений дияволом, у гріх упав. Та бог благодаттю своєю, не бажаючи смерті грішникові, привів мене до тями. І я, побачивши своє падіння, почав каятися і молити бога, аби наставив мене на покуту. І коли я молився, спала мені на серце думка: «Піди з монастиря і йди в пущу, там і знайдеш покуту». Прийнявши сю думку за боже оповіщення, я мовив: «Ти, господи, котрий хочеш спасення усім людям, наставив мене волею своєю, аби пішов я вказаною тобою дорогою». Отож, молячись, пішов я, і за божим промислом і наставленням прийшов у пущу сю, і вже тринадцять літ, не спіткавши жодної людини, сам-самісінький, як мене бачите, благодаттю його пробуваю в хаті тій, що в ній ви побували, плодами лісовими живлячись.

Запитали вони, яке ім'я йому.

Той же сказав:

— Грішний і непотребний раб божий Григорій я.

Вони, поклонившись, благословення у нього попросили.

І сказав він:

—Хай благословить і помилує вас бог, котрий живе на Сіоні в Єрусалимі!

І се сказавши, повернувся у пущу.

А вони пішли своєю дорогою, славлячи бога, котрий сподобив їх угодника свого бачити, подібного до Павла Фівейського [4].

Прийшовши в місто, вони нікому не розповіли про бачене і довго мовчали про се. Та з часом, волею божою згадавши свою пригоду, почали розповідати її ієреям та городянам.

Деякі з-поміж ієреїв та благочестивих мужів, почувши се, захотіли і собі піти туди одвідати божого чоловіка. Отож, взявши чернечий одяг, хліба та риби і ще дечого з чернечих харчів, пішли вони з тим мисливцем, котрий дорогою помітки на деревах робив. І, знайшовши помітки, прийшли аж до хатки тієї. А, ввійшовши, знайшли в ній усе: і залишки тих груш, і горнець, як і раніше, тільки все вже зітліле і птицями подзьобане. І зрозуміли, що, розставшись із мисливцями, чоловік божий не повернувся до своєї хатки, а пішов глибше у пущу, спонуканий духом святим, подалі од людської марної хвали, у безмовність. (Бо ті, котрі бога щиро возлюбили, як серна от тенет, тікають од людської суєтної слави і марної людської розмови, аби дочасною славою не погубити того,

що богом провіщено їм на небесах, і суєтною людською розмовою не позбутися пресолодкого постійного споглядання бога і безперестанної з ним розмови.) Та й повернулись у місто своє, журячись, що не здобули божої благодаті, не сподобились божого побачити чоловіка.

А ті четверо самовидців жили на оброці при монастирі Печерському в літо ... * розповідали братії, братове ж, котрі од них те чули, розповіли нам, а ми записали се во славу бога, котрий і сьогодні, як і колись, по-різному проставляє угодників своїх і на користь нашу блаженне їхнє являє житіє на утвердження православної нашої східної віри. За що йому належить всіляка слава, честь і всіляке поклоніння во віки. Амінь.

[ПРО ОРАЧА І ЙОГО ГОСПОДАРЯ]

Року 1630-го, березня 25-го, в день Благовіщення пресвятої богородиці, в селі пана Замойського, що зветься Піскуровиця і лежить в Белзькому повіті, один землероб-лях наймитові своєму, котрий був православної віри, ниву, на якій той жито на зиму сіяв (що ніяких не було видно сходів на ній і нічого вже було і сподіватись на них), орати велів.

А наймит мовив:

— Пане мій, сьогодні у нас, у русі, празник великий господній святий, в який не слід працювати. А тому і я орати не можу. До того ж, як посіяв єси жито, маючи надію на бога, то не добре зневірятись у божій благодаті, поки не мине час проростання, і сим бога гнівити.

Та змусив його господар впрягти воли і вийти у поле.

І вийшов із сином пана свого. Та ніяк не зважувавсь орати у празник господній.

Господар вийшов подивитись, чи оре, і, побачивши, що той без діла стоїть, почав словами лихими лаяти наймита, кажучи:

— Не святий се день! Минув уже день Благовіщення. Бридня той твій руський празник! Іди ори і не вигадуй!

Проте слухняний син церкви знову волів наказу дочасного пана не послухати, аніж божий закон переступити (бо кожний раб, поки накази його пана не суперечать божій волі, повинен усе, що той велить, по силі своїй творити; коли ж що незгідне з божим і церковним повелінням зважиться пан наказати, не повинен його слухати ні в чому) і каже господарю своєму:

---

* Дефект оригіналу.— *Ред.*

– Хоч і вбити мене зволь, а робити нічого в такий святий день я не буду.

Тоді господар, лихословлячи дуже, почав із сином своїм орати.

А наймит рушив у село.

Іде, аж бачить: із поля вихор темний, наче морок, летить до господаря, а налетівши, покрутився над ним трохи і невидимим став. Глянув наймит — ані господаря, ані сина його, ані волів, ані рала не видно. І, злякавшись, побіг він у село і повідав усім, що сталось.

Люди ж, вийшовши у поле, нічого там не знайшли. Так і по сей день ті не знайшлися. Бо погубив бог господаря того за хулу і зневагу благочестя і за порушення своєї волі.

ІЗ ЛЕГЕНД «ПАТЕРИКА, АБО ОТЕЧНИКА ПЕЧЕРСЬКОГО» 1661 РОКУ

ЖИТІЄ АНТОНІЯ ПЕЧЕРСЬКОГО

Фрагмент

Благословен бог, вся премудростїю сътворивый, иже всѣм человѣком хощет спастися и в разум истинный прійти, яко не остави до конца россійскія нашея земли, ниже попусти помрачитися ей тмою невѣдѣнія, да не видит спасенныя стезѣ, но якоже из начала міра, егда вся земля тмою верху бездны сущею покровенна бѣ, тогда носящуся духу святому над водами свѣт земли новозданной первѣе сътвори, помалѣ же и солнцу воссіяти над нею повелѣ, егоже положи в область дни и в просвѣщеніе луны и звѣзд, обладающих в нощи; сице и егда прійде кончина лѣтом, земля же наша россійская тмою близ ада сущею, невидѣніем, глаголю, спасенія, помраченна бѣ, тогда носящуся духу томужде над крещеніем преданным нам от благовѣрнаго в князех Владымира свѣтом вѣры первѣе нас просвѣти. Помалѣ же и солнца мысленнаго, свѣтящаго добрыми дѣлы, не возбрани [бог], да воссіяет нам в область дни спасенія и в просвѣщеніе луны и звѣзд мысленных, обладающих помощію в нощи нераденія нашего о спасеніи, но избра на се преподобнаго и богоноснаго отца нашего Антонія, иже воскорѣ по крещеніи россов, аки вторый Моисей по прошествіи ізраиля чрез море, взыйде, повинуяся званію божію, на гору святую, на Сінайскую, от огня ярости божія дымящуюся, но Афонскую, благодатію богородицы сіяющую, идеже пріят благодатный закон, устроеніем ангельским преданный святому иноческому чину.

Отсюдуже егда в Россію прійде, богом послан сый, да ту закон его съвершенно устроенный предаст, показася всяко подражатель быти ізраилского законодавца. Ибо якоже той, с законом к ізраилю пришед, солнечныя на себѣ показа луча и того ради возложи на лице свое покров, сице и сей преподобный, россійскій наш законодавец, поистиннѣ просвѣтися добрыми дѣлы, яко свѣтозарное солнце, якоже и нарицает его церков, тѣмже и вселися ту в пещеру, аки такожде возлагая на лице свое покров. Обаче якоже облак, покрывающ солнечное лице, не может утаити его луч, да не творит дне, сице ниже пещера утаи принесеннаго преподобным отцем

нашим Антоніем закона, о нем же той, аки о лучѣ своей, с пророком к господу глагола:

— Свѣтилник ногама моима закон твой, и свѣт стезям моим [1].

Просвѣти бо, яко солнце, преподобный сей законодавец россійскую нашу землю законом иноческим совершенным, сіяющим добрыми дѣлы в пещерѣ, аки свѣтом, и в тмѣ свѣтящим, и сътвори ей благопріятный спасенія день, в нем же благообразно начаша ходити россійстіи сынове, пріемлющіи благочинный иноческій образ, апостолски вопіюще:

— Се нынѣ время благопріятно, се нынѣ день спасенія!

К сим же, якоже весь круг земный, покрывающ тожде солнечное лице, не может возбранити ему просвѣщати обладающих в нощи естественных свѣтил луны и звѣзд, сице и пещерною землею покровен сый преподобный отец наш Антоній, аки мысленное солнце, невозбранно просвѣти в Россіи мысленная свѣтила, обладающая нощію, в нощи нераденія нашего о спасеніи. От них же сіяющій наипаче преподобный Феодосій Печерскій нарицается от церкви звѣздою росскою, не просто, но сицевою, яже вождь прочіим звѣздам является, сі есть Луною. (Якоже и вся, она первѣйшія седмь свѣтила небесныя о себѣ движимая, яже глаголются планеты, от них же не токмо Луна есть, но и Солнце, нарицаются от учителей седмь звѣздами, держимыми в десници господней.) Обаче прочіи безчисленныи печерскіи святыи, иже в законѣ, принесеннѣм от преподобнаго Антонія, послѣдоваша строенію преподобнаго Феодосія богоугоднѣ, просіяша свойственнѣ, яко звѣзды непрелестныя, на твердѣ небесной умноженныя. И того ради неложно небеси подобною святая чудотворная лавра Печерская показася.

ІЗ «ПОХВАЛИ АНТОНІЮ ПЕЧЕРСЬКОМУ»

Повѣствуют исторіи, яко в едном кораблѣ бяху убрусы, имущія на себѣ различная подобія и браней изображенія. Пришед же тамо нѣкій афіней и смотряше прилѣжно на изображенную брань, бывшую нѣкогда лакедемонам [1] с афінеи [2]. И се обращся узре лакедемона на горницѣ ходяща, ему же перстом показа ону брань и глагола:

— Вижд ь,— рече,— како сильни суть афінеи!

Лакедемон же въкратцѣ отвѣща:

— Сильни суть, но на убрусѣ.

Мало же ли, братіе, имать мір украшающих домы своя различными подобіи и знаки прадѣдов, дѣдов и родителей своих? И, възирающе на них, сицевыми словесы похваляют я:

— Свят бѣ человѣк той!

Но отвѣщает им нѣкто:

— Свят, но на иконѣ.

Сірѣч в словесах, а не в самой вещи, якоже и афінейская крѣпость и мужество, на убрусѣ изображенная.

Взыйдем убо и мы к преподобному отцу нашему Антонію Печерскому и пріймем в ум богоугодное его житіе, воспоминающе, како брася с міром, тѣлом и діаволом. С міром — чрез отверженіе, с тѣлом — чрез умерщвленіе, с діаволом же — чрез пощеніе и молитвы. И узрѣвше над тѣми одолѣніе его, исповѣмы, яко крѣпок и силен не на иконѣ, но самою вещію.

Но о преподобне отче Антоніе! Что тя к сицевым привлече подвигам?

— Слава вѣчная Христос: «Да богови жив буду, Христови съраспяхся»[3],— глаголет с божественным апостолом.

Повѣствуется в исторіях о Кирѣ, царѣ перском, яко сицевым ухищреніем граждан своих к подвигом ратным поощряше. Повелѣ тѣм ити в лѣс и тамо с многим трудом сѣщи дрова, в утрѣе же всѣх доволнѣ (якоже лѣпо есть царем) почте учрежденіем. Таже, собрав всѣх, въпрашаше я, кій день мнится им быти лучшій — вчерашній ли, или нынѣшній, и коего бы восхотѣли. Овѣщаша вси, глаголюще:

— Нынѣшняго, аки радости и наслажденія дне, понеже вчерашній труда и озлобленія бѣ.

Кир же:

— Аще таковаго дне в вѣки хощете имѣти, подобает вам въмалѣ потрудитися и братися с враги, им же одолѣвше, в богатствѣ их и наслажденіи почіете.

Мудро въистину Кирово изобрѣтеніе се и в лѣпоту к воспріятію радости и наслажденія труд, понеже и сам Христос, хотя нас на небеси учредити с собою и от обилія дому своего упоити, не ино изобрѣтеніе, токмо труд нам предлагает, глаголя:

— Куплю дѣйте, дондеже прійду!

ЖИТІЕ ПРЕПОДОБНАГО ОТЦА НАШЕГО СТЕФАНА, ИГУМЕНА БЫВШАГО ПЕЧЕРСКАГО ПО ПРЕПОДОБНОМ ФЕОДОСІИ

«Терпѣніе стяжавый, всякія добродѣтели касается, радуется в скорбех, в бѣдах благоискусен, в напасти веселится» — богодухновенный Ефрем Сирин[1] рече.

Тако обрѣтеся сей преподобный отец наш Стефан, иже от братіи своея пострадав, аще и по скорбѣ, но бог его зѣло возвесели. Воспоминаше бо преподобный слово пророка и царя Давида, глаголя:

— По множеству болѣзней моих в сердци моем утѣшенія твоя возвеселиша душу мою [2].

Сего ради вся скорбная, аки от бога посылаемая, со радостію пріимаше.

Добрѣ извыче всякоя добродѣтели искус. От дѣтства бо своего под рукою достохвальнаго в игуменѣх преподобнаго отца нашего Феодосія Печерскаго возрасте и его присный ученик бысть, наслаждаяся всегда и питаяся богодухновенных словес от медоточивых того уст, аки младенец от сосца, ему же и аки отцу чад всяцѣм подобіем добродѣтели соединися.

И сего ради любовію вперися в сердца всѣм братіям, от них же первѣе избран бысть доместик или строитель церковнаго устава. И тогда учащу самому игумену преподобному Феодосію братію в церкви духовными словесы, достойнѣ и сей тѣх же учаше.

По том же, егда преподобный Феодосій конец житію сему временному имяше пріяти, моляху его вси единогласно, глаголюще:

— Стефан достоин есть по тебѣ игуменство пріяти, Стефан да будет нам игумен.

Преподобный же Феодосій преклонися к моленію братіи и, призвав любимаго си ученика, блаженнаго Стефана, вручи ему пред всѣми ограду, полну богодухновенных словесных овец, и церков, на основаніи сущу чудеснѣм, моляше, да совершит. Таже, много поучив его хранити монастырскій устав, братію от чиста сердца любити, неусыпно имѣти око сердечное к богу, страннолюбія не забывати, и тако преставися к вѣчным обителем, обѣщаяся единаче и в обители своей Печерской, врученной блаженному сему Стефану, помощію всегда быти.

Преставльшу же ся преподобному Феодосію, блаженный Стефан игуменство святыя чудотворныя лавры Печерскія пріим, подвизашеся зѣло, прилежа зданію святыя богомзнаменанныя церкви, юже преподобный Феодосій начат здати, якоже и всему строенію монастырскому. И благодатію божіею, молитвами же преподобных отец наших Антонія и Феодосія в мало лѣт и церков соверши, и монастыр нов согради, и ту от ветхаго монастыра братію пресади. В ветсѣм же монастыри мало их остави, имже обычай бѣ усыпающую братію погрѣбати тамо. Се же устави преподобный отец наш Стефан, да в монастырѣ его всегда божественная литургія совершается за умершую братію и блаженных ктиторов. Бог же вся на потребу его неоскудно подаваше, и тако умножашеся мѣсто то благодатіею божіею.

Ненавидяй же добра враг, иже присно борется с рабы божіими, завидѣ блаженному толикаго попеченія его обители

святой и, злыми своими козньми сопротив въстав, таково смятеніе в нѣкіих от братіи сотвори, яко не токмо от игуменства того низложиша, егоже прежде сами единогласнѣ избраша, но и от монастыра неповиннѣ отлучиша.

Сія бо вся доблественнѣ незлобія сын преподобный Стефан о братіи своея претерпѣ и любовію никакоже удаляшеся от тѣх, от них же плотію удален бысть. Но богу прилѣжно моляшеся о них, подражая о сем тезоименитаго своего первомученика Стефана и глаголя:

— Господи, не постави им грѣха сего!

Влачаше бо ся святый любовію преподобнаго Феодосія, аки желѣзо каменем магнитом.

Егда же увѣдаша такову скорбь преподобнаго Стефана мнози от боляр и вельмож, сынове того суще духовніи, врученныи ему преподобным Феодосіем, сожалища си зѣло, яко тако отец их духовный пострада, и, милостію подвигшеся, от имѣній своих довольно еже на потребу подаваху ему.

И в то время преподобный Стефан, воспоминая преславная она чудеса, имже самовидец бысть — како майстери из Константинаграда к преподобным отцем нашим Антонію и Феодосію Печерским прійдоша, принесше икону пресвятыя богородици и видѣніе царицы, еже в Влахернѣ повѣдаша,— богу, ему поспѣшествующу, молитвами преподобных отец Антонія и Феодосія состави себѣ монастыр недалече Печерского, на Кловѣ, и церков в нем каменну сооружи в имя пресвятыя богородицы, в память положенія честныя ризы ея, по образу, сущаго в Константинѣградѣ, еже въ Влахернѣ, и по вся лѣта праздник творяше святитель мѣсяца іюля в вторый день. Тамо же и братію многу собрав, живяше богоугоднѣ. Устав же церковный и чин весь строенія монастырскаго, якоже от преподобнаго Феодосія в монастыри Печерском пріят, тако и в своем хранити повелѣ. И многа на пользу правовѣрным исправленія показав, идяше от силы в силу, яко и в далечайших странах добродѣтельнаго ради житія славиму ему быти и знаему многим.

И сего ради, егда преставися епископ славнаго града Володимера, его же сам великій он самодержец Владимир в имя свое созда, тогда сей преподобный избран бысть на архіерейскій престол града того и хиронисан преосвященным митрополитом кіевским Іоанном. И добрѣ носяше богом врученная себѣ овца, образ бывая стаду словом, житіем, любовію, духом, вѣрою, чистотою.

Егда же благоволеніем божіим и совѣтом блаженнаго Іоанна, игумена Печерскаго, и вся братіи, имяху пренесены быти честныя мощи преподобнаго отца нашего Феодосія от пещеры в богом зданную церков, в то время досточудный сей

епископ Стефан, пришед от Володимира, обрѣтеся на Кловѣ в своем монастыри. И видѣ в нощи чрез поле зару велику, сіяющу над пещерою. Мнѣв же, яко преносят честныя мощи преподобнаго Феодосія, вѣдый о намереніи том, возскорѣ зѣло, яко преносят без него, и абіе всѣде на конь и скоро гна к пещерѣ, поим со собою Климента, егоже бѣ поставил игуменом в себѣ мѣсто на Кловѣ. Грядый же, видѣ издалече явльшуюся ону над пещерою зару, но егда приближися, узрѣ тамо свѣща многи, пришед же к пещерѣ, ничтоже от сих видѣ. И разумѣ, яко поистиннѣ сподобися видѣти свѣт божественныя славы от честных преподобнаго Феодосія мощей: уже бо бѣша прокопали над честными того мощами и изнесоша их к дверем пещеры.

В другій же день по видѣніи сем с прочіими епископы послужи пренесенію честных мощей отца и учителя своего преподобнаго Феодосія и блаженный Стефан.

Таже, отшед во свояси, на престол паки Володимерскій, многія добродѣтели на успѣх словесному си стаду сотвори, ихже ради достоин обрѣтеся неувядаемаго славы вѣнца, егоже от начала лѣт своих именем своим знаменова, дѣлы же взыска. И тако по лѣтах многих на пріятіе вѣнца того къ Христу, пастырей начальнику, отиде в лѣто от созданія міра 6602, от рождества же Христова 1094, мѣсяца апріллія 27 дня.

Молитвами же преподобнаго сего вѣнценосца Стефана и нас, Христе-боже, сподоби вѣнца славы, в славу тебѣ самому с безначальным ти отцем и единосущным духом, нынѣ и присно и въ вѣки вѣком.

Аминь.

ЖИТІЕ ПРЕПОДОБНАГО ОТЦА НАШЕГО НІКОНА, ИГУМЕНА ПЕЧЕРСКАГО

Егда благоволи господь насажденную в Россіи вѣтв житія иноческаго многоплодну сотворити, приведе к насадителю искусну и трудолюбиву, копающу землю, сего добраго содѣльника прежде иных, глаголю же к святому первоначальнику Антонію, в пещерѣ подвизатися наченшу, преподобнаго Нікона, иже добрѣ проходя иноческих добродѣтелей степени, тако подражаше въ всем наставника и учителя своего, яко достоин обрѣтеся поставлен быти от него вождь, вводящій прочіих дѣлателей въ виноград мысленный постническаго подвизанія.

Елико бо их прихождаше, равноангельному тѣх житію хотяще быти сообразны, сам преподобный Антоній поучаше

их в добродѣтелех, преподобному же Нікону повелѣваше пострызати, іерею тому сущу и черноризцу искусну. И бѣ видѣти тогда Моисея и Аарона в мысленном виноградѣ, творящем плоды покаянія, достойны пренесенія от Египта міра сего на обѣтованную ону небесную землю. Ибо преподобный Антоній от святыя Афонскія горы, аки от Сінайскія Моисей, закон принесе, преподобный же Нікон дѣйствоваше от него, аки Аарон, саном священства почтен сый. Дѣйствоваше же с великим благопокореніем, пріемля од дѣла своего не точію радостная, но терпя и скорбная мужественнѣ, о всем благодаря бога.

Великія сподобися радости духовныя, егда пострыже преподобнаго отца нашего Феодосія, иже воскорѣ, показася великій наставник иноческаго житія в Россіи. Возрадовася духом и тогда, егда пострыже великороднаго болярина, блаженнаго Варлаама, такожде и съдержащаго вся у князя, любимаго тому зѣло блаженнаго Ефрема-евнуха. Но за сим претерпѣ купно и скорб немалу.

Ибо, увѣдав князь Ізяслав пострыженіе тѣх, разгнѣвася зѣло на преподобных и повелѣ абіе единаго от них, дерзнувшаго пострыщи, привести пред себе.

Слуги же, скоро шедше, блаженнаго Нікона приведоша пред него.

Князь же, съ гнѣвом возрѣв на святаго, глагола ему:

— Ты ли еси пострыгл болярина и евнуха без повеленія моего?

Преподобный же Нікон мужественнѣ отвѣща:

— Благодатію божіею аз пострыгох их, по повеленію небеснаго царя Іисус Христа, призвавшаго их на таковый подвиг.

Князь же разъярися паче и рече:

— То или увѣщай их в дом свой пойти, или на заточеніе послю тя и сущих с тобою и пещеру вашу раскопати повелю.

Блаженный же Нікон отвѣща:

— Все, владыко, якоже есть угодно пред очима твоима, тако сотвори, мнѣ же нѣсть лѣпо отвратити воинов от небеснаго царя.

Сим бывшим, Антоній святый и иже съ ним изышли бѣша из пещеры, хотяще ити в ину область, князю еще гнѣвающуся и укаряющу блаженнаго Нікона.

И се един от отрок, вшед, повѣдаше то княгини слышащей. Она же воспоминаше князю гнѣв божій, иже бысть в отчествіи ея, въ земли Лядской, изгнанным бывшим черноризцам от отца ея Болеслава Храбраго за пострыженіе преподобнаго Моисея Угрина, и глаголаше ему:

— Послушай мене, господи, и не гнѣвайся, ибо такожде въ странѣ нашей отгнани бѣша таковыи черноризцы и много зла сотворися за них. Но блюди, господи, да не тако и в области твоей будет.

То же слышав, князь убояся гнѣва божія и отпусти блаженнаго Нікона, повелѣв ему в пещеру ити. По отшедших же от пещеры посла съ мольбою, да возвратятся воспят, иже едва по трех днех умолени бывше, возвратишася в пещеру свою.

По толицей убо напасти живяше преподобный отец наш Нікон в пещерѣ жестоко и многи побѣды на злыя духи показа молитвою и постом, единоправнѣ съ преподобными отцы Антоніем и Феодосіем, яко быти им трем тройческим свѣтилом, сіяющим в том темнѣм мѣстѣ и тьму бѣсовскую разгонящим.

Таже множащимся братіям в пещерѣ восхотѣ блаженный Нікон отити на уединеніе и сам о себѣ безмолствовати. Тѣм же по совѣту преподобнаго Антонія, совѣщався с другим черноризцем, иже бысть болгарин от Святыя Горы, зъ монастыра святаго Мины, отиде съ ним, и пришедше над море, ту разлучистася.

Болгарин убо, идый къ Константинуграду, обрѣте остров среди моря и вселися в нем. Поживе же тамо лѣта многа, терпя зиму и глад, и тако съ миром успе, идѣже и до нынѣ нарицается остров Болгаров.

Великій же сей Нікон отиде в остров Тмутороканьскій, и, обрѣт мѣсто чисто близ града, вселися ту, безмолствуя и служа богу нелѣностнѣ, труды къ трудом прилагая и народы удивляя странным своим житіем, яко славѣ его обтещи всюду. И прихождаху къ нему граждане и иніи мнози и дивляхуся. Бяху бо еще не утверждены въ вѣрѣ, о мнишеском же житіи ниже слышаху. Обаче богом наставляеми, хотяще наслѣдовати иноческое благонравіе, моляху преподобнаго Нікона, да пострыгает их. Он же поучаше их и пострызаше, и церков тамо Пресвятыя Богородицы съоружи. И тако благодатію божіею, молитвами же преподобнаго Нікона возрасте мѣсто то, и бысть монастыр славен, все подобіе имый Печерскаго монастыра.

Умершу же Ростиславу Владимеричу, князю острова того, умолен бысть преподобный отец наш Нікон от людей страны тоя пойти къ Святославу Ярославичу, князю чернѣговскому, и молити его, да пустит им сына своего Глѣба на престол тмутороканскій. И яко дойде града Чернѣгова и врученное себѣ дѣло добрѣ и благополучнѣ соверши, обратися къ граду Кіеву и прійде въ монастыр Печерскій къ блаженному игумену Феодосію. И яко видѣста себе, падше оба вкупѣ

поклонистася до землѣ, таже вставше объястася и на мнозѣ плакаста, яко много время не видѣста себе. По сем же моляше преподобный Феодосій, да не разлучится блаженный Нікон от него, дондеже еста оба въ плоти. Сей же обѣщася ему, глаголя, яко:

— Точію дошед, монастыр свой управлю, и абіе, богу извольшу, возвращуся воспят.

Якоже и сотвори. Дошед бо острова Тмутороканьска съ князем Глѣбом Святославичем и оному сѣдшу на престолѣ, управи, якоже обѣщася, монастыр свой, и возвратися воспят. Таже пришед в монастыр Печерскій, всего себе предаде преподобному Феодосію и с всякою радостію покаряшеся ему.

Преподобный же Феодосій зѣло любяше его и яко отца себѣ имѣяше. Тѣм же и егда камо сам преподобный Феодосій отхождаше, то блаженному Нікону поручаше братію, еже поучати их и соблюдати, яко старѣйшу тому сущу от всѣх. Паки, якоже сам преподобный Феодосій поучаше братію духовными словесы, такожде повелѣваше и блаженному Нікону, почитающу книги, поученіе братіи творити. Многажды же блаженному Нікону, сошивающу и строящу книги (бѣ бо искусен въ художествѣ том), сам преподобный Феодосій, воскрай его сѣдя, вервіе дѣлаше на потребу таковому дѣлу. Сицево бѣ в них смиреніе и любы междусобна.

По сем видѣв блаженный сей безмолвник смятеніе, сущее в князех россійских, изгнанну бывшу Ізяславу от Кіева и сѣджу ту брату его Святославу, стужи си, не могій терпѣти молвы, да не умное свое храненіе погубит, и вожделѣ паки отити во прежде реченный остров. Преподобный же Феодосій много моляше его, якоже и прежде, не разлучитися има, дондеже еста во плоти, но блаженный Нікон, испросив прощенія, глаголя не полезну быти молву паче всѣх уму его, уединенію навыкшу, отиде съ двѣма черноризцема, и поживе тамо нѣколико лѣт в обычном своем подвизаніи.

По преставленіи же преподобнаго Феодосія и сожалив си, яко не обрѣте въ плоти любимаго си друга, изволи прочее время жизни своея до смерти в монастырѣ его препроводити. И часто къ гробу его приходя, радостотворныя слезы испущаше, ово болѣзнуя о разлученіи любимаго си брата, ово благодарствуя богу, яко таков свѣтильник равноангельным житіем въ Россіи просія, на него же он рукама своима образ святый ангельскій иноческій возложи.

Таже по блаженнѣм игуменѣ Стефанѣ, видяще братія сего преподобнаго старѣйша быти от всѣх, яко и преподобный Феодосій, от его руку пострыженіе пріят, изволеніем божіим по совѣту всѣх, игуменом его себѣ избраша, яко единонравна

бывша преподобным отцем Антонію и Феодосію, их же обою образ в сем едином зряще, любезнѣ покаряхуся ему и въ всем яко отца и наставника послушаху того. Многажды же окушашеся враг, добра ненавистник, такожде и сему преподобному спону сотворити, якоже и блаженному игумену Стефану в попеченіи о душах богом врученнаго стада, хотя сіе возмутити нелюбовію на него, обаче ничтоже успѣв, посрамлен отбѣже. Не одолѣ тьма его свѣту дѣл добрых блаженнаго.

Сице же сей блаженный игумен богу угоди, образ чудных добродѣтелей стаду своему сый, яко въ время тщанія его чудотворнѣ украсися образами святая богом созданная Печерская церкви. Ибо къ моленію сего блаженнаго строителя земному приложишася друзи его преподобніи отци Антоній и Феодосій молитвами своими небесными и прислаша къ нему иконописцев изъ Константинаграда, имже и злато вънаим даша. Блаженный убо сей игумен показа тѣм иконописцем образ любимых си другов преподобных отец Антонія и Феодосія, прежде десяти лѣт преставльшихся; иконописцы же абіе познаша, яко тыи воистинну явльшася наяста их и посласта къ нему. Къ сим же исповѣдаху и ина дивная чудеса: како хотящим возвратитися явися им церков святая Печерская и икона пресвятыя богородици, от нея же прещеніе слышаху, да не возвратятся, како же и вниз рѣки лодію гребуще, преплыша нуждею горѣ противу воды.

Съ толиким чудотвореніем пришедшіи иконописцы при тщаніи сего блаженнаго игумена устремишася тогда на дѣло украшенія святыя церкви, не оскудѣвающим паки чудесам. Ибо сама икона пресвятыя богородицы въ олтари мусіею изобразися и паче солнца просія, и голуб и з уст ея излетѣ, якоже пишется пространнѣе въ сказаніи о церкви Печерской. Сія же вся быша молитвами преподобных отец Антонія и Феодосія небесными, блаженнаго же игумена Нікона еще тогда земными.

Таже, егда и сам приснопамятный игумен преподобный отец наш Нікон различными образы равноангельнаго своего житія всю святую обитель Печерскую добрѣ уже украси, по трудѣх долговременных почи о господѣ в лѣто от созданія міра 6596, от рождества же Христова 1088 при великом князѣ кіевском Всеволодѣ Ярославичѣ [1]. И тако тѣлом положен въ той же обители своей святой Печерской, въ пещерѣ, идѣже чудотворным мощей своих нетлѣніем блаженство свое свѣдительствует, имже и по смерти обитель свою святую чудотворнѣ украшает. Духом же преселися к обителем небесным, на зрѣніе божіе пречудное, не къ тому в образѣх, но лицем къ лицу, се же с единонравными своими други,

преподобными отцы Антоніем и Феодосіем, идѣже аки тріе свѣтилници предстоят престолу трисіятельнаго божества, просвѣщаеми славою вѣчною, и о нас, чадех своих, аки отцы, молятся, да сподобимся наслѣдници быти благодати их и славы, благопріятны суще господеви, емуже слава, честь и поклоненіе, нынѣ и присно и въ вѣки вѣком.

Аминь.

ЖИТІЕ ПРЕПОДОБНАГО ОТЦА НАШЕГО НЕСТОРА [1], ЛѢТОПИСЦА РОССІЙСКАГО

Всяка вещ, аще писаніем утвержденна не будет, в забытіе и невѣденіе прійдет. Яко же и о самом началѣ и первом строеніи міра, и о самом родоначальницѣ нашем Адамѣ, аще не бы Мойсей, богом научен, в книгах своих оставил нам, все бы то долгота времени покрыла, аки тьма, и в невѣденіе привела. Но бог, память творяй чудес своих, въ кое хощет время, списателей подает, яко да тѣми начертанная послѣдствующіи роди, прочетше, пользоватися возмогут.

Сообразнѣ тому и въ послѣдняя сія лѣта яви господь въ Россійской нашей земли, въ Печерском святом монастырѣ, приснопамятнаго списателя, преподобнаго отца нашего Нестора, иже просвѣти наша очеса, в пользу нас и благодареніе богу приводя, егда написа нам о началѣ и первом строеніи россійскаго нашего міра, не токмо внешняго, но наипаче внутрняго и духовнаго. Глаголю же о основаніи и исправленіи житія въ России иноческаго чиннаго, насажденнаго, аки въ раи, въ Печерском святом монастырѣ, и о духовном родоначальницѣ нашем, уже непрельщенном, о преподобном Антоніи и прочіих послѣдствующих тому и порожденных духом от него печерских святых, от них же и сам достохвальный сей списатель бысть, иже святолѣпная тѣх житія не токмо тростію на хартіи, но и равноподвижными дѣлы на непорочной души своей написа. Тѣм же и въ книги живота вѣчнаго самаго сь вписа, яко слышати ему: «Радуйтеся, яко имена ваша написана суть на небеси!» [2]

Сей бо блаженный отец наш Нестор, безмолствующу преподобному Антонію в пещерѣ, блаженному же Феодосію строящу монастыр, прійде къ ним, желая святаго ангельскаго иноческаго образа, имый точію седмьнадесять лѣт от рожденія своего. И тогда же, у инок сый, навыче всякія иноческія добродѣтели: чистоты тѣлесныя и душевныя, вольныя нищеты, смиренія глубока, послушанія непрекословна, пощенія крѣпка, моленія непрестанна, бдѣнія неусыпна и прочіих

равноангельных трудов, им же всяко подражатель бяше житію самых первоначальников святых печерских Антонія и Феодосія. И от тоя святыя двоица пріймаше въ благоцвѣтущей юности своей всяку заповѣдь любезнѣ, аки отроча от сосец млеко и аки елень жаждущій воду от двох источников, текущих посредѣ гор в пещерах.

Являет бо в писаніи своем, яко велію любов къ тѣм преподобным основателем имѣяше, не словом и языком, но дѣлом и истинною, и яко зѣло прославляше бога в телеси своем и в души своей, видя свѣтящееся добрая дѣла тѣх двох веліих свѣтил россійскаго небеси.

По честной же пред господем смерти преподобных отец тѣх сей блаженный отец наш Нестор не токмо дѣлы мірскими мірови умре, еже и прежде въ искусѣ сый сотвори, но уже и мірским образом. И пріят святый ангельскій иноческій образ от преподобнаго Стефана, игумена печерскаго. По том же и на діаконскій степень от тогожде возведен.

И тогда сугубый зря на себѣ агнельскій сан, иноческій же и діаконскій, день отъ дне добродѣтели усугубляша, умерщвляя вся страсти плотскія и творя всяку истинну, яко да будет никакоже плотен, но всяко духовен и истинный раб и поклонник божій, свѣдый добрѣ, еже сам господь рече, яко дух есть бог и иже кланяются ему, духом и истинною достоит кланятися. Обаче духа непріязненна въ нем же истинны нѣсть, не покланяющагося господеви, како побѣждаше, являет въ писаніи своем извѣстно, яко наипаче смиреніем неизреченным. Всюду бо смиряяся нарицает себе недостойна, груба, невѣжду и наполнена множеством грѣхов.

Егда же богом движимій братія совѣт сотвориша ископати честныя мощи преподобнаго Феодосія и пренести их от пещеры въ святую богом созданную Печерскую церков, тогда на се послушаніе первѣйшій бысть блаженный сей Нестор. И съ великою вѣрою и моленіем въ дѣлѣ копанія об нощ потруждся, многоцѣнный сей бисер Печерскому святому монастыру, честныя, глаголю, мощи преподобнаго Феодосія ископа и пред пещеру изнесе, велиим же тогда бывшим чудесем самовидец бысть, якоже сам исповѣда.

Поживе же лѣта довольна, труждаяся въ дѣлах лѣтописанія и лѣта вѣчная поминая. И тако добрѣ угоди творцу лѣтом, къ нему же по лѣтех временных довольных преставися на вѣчность. И положен есть въ пещерѣ, идѣже и до нынѣ честное его тѣло въ чудотворном нетлѣніи почивает, свѣдительствующи, яко преподобный сей списатель житій святых и лѣт нетлѣнное себѣ жилище на небеси написа и благословен есть нетлѣнным вѣнцем лѣта благости божія, лѣта господня пріятна.

Молитвами же преподобнаго сего списателя буди и нам вписанным быти в книги живота агнца божія, его же лѣта не оскудѣют. Ему же съ богом отцем и животворящим духом подобает от нас всякая слава, честь и поклоненіе, нынѣ и присно и въ вѣки вѣком.

Аминь.

ЖИТІЕ ПРЕПОДОБНАГО ОТЦА НАШЕГО СІМОНА [1], ЕПИСКОПА ВЛАДЫМЕРСКАГО И СУЖДАЛЬСКАГО

Еже Іисус Сирахов о Сімонѣ оніи [словеса] написа, рек: «Сімон сын оній іерей великій, иже в животѣ своем состро дом и въ дни своя утверди церков», и паки: «Яко звѣзда утренняя посредѣ облак, аки луна полна въ дни своя и яко солнце сіяя на церков вышняго», такожде нам о тезоименитом тому преподобном отцѣ нашем Сімонѣ, епископѣ владымерском и суждальском, свѣдители и списатели житій святых печерских втором по Несторѣ блаженном, написати должно есть. Поистиннѣ бо добрѣ состро дом божій и утверди церков Христову житіем своим святым и ученіем о житіях святых, аки един от тѣх добрых пастырей, их же обѣща господь Іеремією пророком, глаголя: «Дам вам пастырей по сердцу моему, и упасут вас разумом и ученіем» [2]. И поистиннѣ вся подобія и имѣнованія Сімона онаго, сына Оніи [3], добраго пастыра законнаго, и сему нашему преподобному Сімонови, пастыреви владымерскому и суждальскому, свойственна суть.

Сей бо блаженный Сімон видѣ, яко пріят святый иноческій образ в манастыри святом Печерском, небеси подобном, украшенном святыми отци, аки мысленными звѣздами, луною и солнцем. И тогда почиташе прилѣжно житія прежде бывших и богу угодивших печерских святых, умноженных, аки звѣзд, тѣм же и сам тѣх же добродѣтели тщашеся всяко исполнити. Воспоминаше любезнѣ дѣйства перваго строителя, преподобнаго Феодосія, аки луны, умножившія таковыя звѣзды, тѣм же и сам подражаше нравом его. Помышляше усерднѣ подвиги святаго первоначальника Антонія, аки свѣтозарнаго солнца, просвѣтившаго всѣх свѣтом добрых своих дѣл, тѣм же и на того равноангельное теченіе устремляшеся сам. От преподобных, умноженных, аки звѣзд, служащих лунѣ и солнцу, навыче послушанія смиренна. От блаженнаго Феодосія, аки от луны, свѣтящія съ звѣздами, свѣтящія же паче всѣх звѣзд, пріобрѣте подвизаніе в соборѣ велико, паче

братій всѣх. От Антонія святого, аки от солнца, текущаго на единѣ без инѣх свѣтил, наслѣди равноангельное угожденіе господеви в безмолвіи наединѣ. И тако, аки истинное зерцало, изображая на себѣ представленныя себѣ тыя добродѣтельныя свѣтила, звѣзды, луну и солнце, и сам такожде показа на себѣ звѣздечный, лунный и солнечный свѣт. Тѣм же, аки он древній Сімон, іерей великій, и сей бысть явѣ и, аки звѣзда утренняя, и, аки луна полна, и, аки солнце, сіяя на церков вышняго. И достойнѣ работаше в монастырѣ святом Печерском, небеси подобном, восходящей, аки звѣздѣ утренней, доброй, аки лунѣ, избранной, аки солнцу, пресвятой богородици, подражая и той самой елико мощно въ послушаніи смиренном, въ усердном моленіи соборном и въ безмолвіи на богомышленіе уединенном.

Егда же просія свѣтом дѣл своих добрых всюду и въ далечѣйшія страны, обрѣтеся тогда на имущая архіерейска вѣнца церков престольная епархіи владымерскія и суждальскія. Церкви же краситися достоит вѣнцем звѣздечным, якоже Іоанн святый в «Откровеніи» написа [4]. Не бѣ на том престолѣ пастыра, аки пресвѣтлаго солнца и аки совершенныя луны, аки не мощи тогда той церкви похвалитися псаломски: «Престол его, яко солнце, предо мною и, яко луна совершенна» [5]. В то убо время изволеніем пастырей начальника Іисуса, вручившаго иногда паству овец своих любящему его Сімону Петрови [6], сей блаженный Сімон, возлюбивый пречистую его богоматер, вознесен бысть на престол пастырскій богохранимому граду Владимеру и Суждалю.

И украсися явѣ вѣнец тамо сущія церкви свѣтом звѣздечным, престол же ея просвѣтися, яко солнце и яко луна совершенна, егда на высоком том степени много паче свѣтлѣе сей добрый пастыр просія добрыми дѣлы и, аки звѣзда утреняя, и, аки луна полна, и, аки солнце. Просія же, ученіем просвѣщая, любовію согрѣвая, благодатію же, от бога умоленною, живот дая. Помышляше той, яко звѣзда утреняя концем есть нощи, началом же дне, тѣм же, изображая ту, храняша овца своя всяко от дѣл темных, помраченных грѣхом, и наставляше на дѣла свѣтла, благодатію просвѣщенна. Разсмотряше такожде, яко солнце и луна двѣ суть неусыпная небесная очеса, тѣм же содержа престол, свѣтящ, аки солнце и аки луну совершенну, и на самом себѣ изъявляя та неусыпная небесная очеса, съ всякою бодростію стадо свое пасяше. И тако съ всяким прилежаніем и опаством подвизашеся о богом врученнѣй себѣ паствѣ, и въ званіи своем благоискусен обрѣташеся.

Обаче и трудов своих иноческих никакоже оставляше, всегда воспоминая и в умѣ содержа преподобных отец печер-

ских труды и подвиги, душею же радуяся, яко сподобися там образ святый ангельскій воспріяти и сожитель их быти. Тѣм же и в помощ себѣ молитв их призываше и предстательством тѣх, благодатію же божіею добрѣ престол свой строяше.

Яко исполнитися на нем и прочіим подобіям и имѣнованіям Сімона, іерея великаго, угодившаго богу в Ветхом Завѣтѣ. Пишет бо развѣ преждереченных именованій о своем Сімонѣ Сірах, яко бѣ еще той, аки дуга небесная, аки цвѣт шипок, аки крин, аки стебло ліваново, аки огнь и ліван в кадильници, аки сосуд злат, аки маслина и аки кипарис. Но вся добродѣтели пастырскія, сими таинственными образы прояв-ленныя, и сей наш добрый пастыр Сімон святый исполни. Печаше бо ся о храненіи во людех своих мира, образованнаго небесною дугою. Учаше дѣлом терпенія, аки цвѣт шипок, растущ в терніи, возжращая в мысленном вертоградѣ паствы своея; наставляше твореніем и ученіем на непорочную чистоту, аки крін бѣл насаждая; исправляше в подражаніе всѣм к богу молитву, аки стебло ліваново или кадильно умножая; благодаряще бога в скорбех, и къ томужде своих си поучаше, аки ліван в огни оборяющ предоставляя; предлагаше сосуд злат любве и премудрости духовныя; вкореняше маслину милосердія ко ближним, такожде и кипарис превысок помышленія выну о бозѣ.

И понеже тыя вся добродѣтели в Печерском святом монастырѣ на скрижалех сердца своего написа и навыче от житій преподобных отец, велію ревность имѣ и прочіим правовѣрным на пользу житія святых отец тѣх писаніем преподати. Наипаче же аще бы что ненаписано было или съ книгами въ небытіе пришло нестроенія ради и браній, случающихся тогда в Россіи многажды. Тѣм же и съ великим тщаніем испытоваше, аще кто самовидец был или слышатель извѣстен коему печерскому чудеси, и сія вся, аки пчела премудрая, въедино събираше. И тако паки (возвращающеся на преждереченная, возглаголем) просвѣти нас свѣтом солнечным, лунным и звѣздечным. Ибо написа нам чудеса преподобнаго Антонія, аки свѣтозарнаго солнца, и чудотворное окованіе раки преподобнаго Феодосія, аки луны полныя, къ сим же сказаніе о святой небеси подобной церкви Печерской, ея же поистиннѣ престол, яко солнце и яко луна совершенна... Та же многа житія святых черноризцев печерских древнѣйших, свѣтящихся, аки звѣзд, блаженному Поликарпу къ написанію извѣсти... Послѣди же сам прочіих преподобных звѣздоносныя добродѣтели и чудеса съ богодухновенным наказаніем къ томужде Поликарпу написа.

Извѣстно же есть от писанія его, яко презѣльную любов и вѣру имѣ къ пресвятѣй богородици и къ преподобным отцем

Антонію и Феодосію Печерским, яко мнѣтися ему неразлучнѣ въ пещерѣ жити: тѣлом бо точію в епархіи живяше, душею же и умом всегда съ преподобными обиташе. И поистиннѣ, яко же Сімон Петр, паче всѣх ревнѣйшій любитель бысть самаго господа, сице и сей, тезоименитый тому пастыр святый, къ пречистѣй богородицѣ и обители ея Печерской паче всѣх ревнѣйшій любитель показася.

И бѣ видѣти во дни его знаменіе веліе на небеси печерском, яко имѣ жена, невѣста неневѣстная, пресвятая богородица, под ногама своима не точію свѣт лунный, но и звѣздечный, и солнечный. Ибо сей добрый пастыр, свѣтяся добрыми дѣлы, яко же рѣхом, и, аки звѣзда, и, аки солнце, не точію, аки луна, таковое смиреніе являше, яко писати ему в посланіи своем, епископу сущу: «Аще бы ми,— рече,— мощно смѣтъем помятену быти в Печерском святом монастырѣ и попираему ногама»,— яко же посланіе его пространнѣе свѣдительствует.

Потрудися убо сей добрый пастыр много, пасый овца своя не смертным коим брашном, но животным, ибо предложеніем житій святых печерских и въ своем животѣ, и въ книгах своих. И пребыв дванадесят лѣт на пастырском престолѣ, отиде къ пастырем, на дванадесяти престолех сѣдящим, и къ самому пастырей начальнику Іисусу на пріятіе неувядаемаго вѣнца славы достойныя и, аки звѣздѣ, и, аки лунѣ, и, аки солнцу. Тѣло же его честное, по желанію, извѣщенном в посланіи къ блаженному Поликарпу и по вѣрѣ его и любвѣ къ преподобным, положенно есть въ пещерѣ, идѣже и до нынѣ въ неувядаемом нетлѣніи пребывает въ честь, славу и хвалу богу, въ тройци единому, отцу и сыну и святому духу, нынѣ и присно и въ вѣки вѣком.

Аминь.

ПОВІСТІ ТА ОПОВІДАННЯ НА МАНДРІВНІ СЮЖЕТИ

ПОВІСТЬ ПРО ТРОЮ

Бяше в перваа времена цар нѣкий именем Прийдеш[1]. И в нѣкій день, бывшу ему на ловѣ в нѣкоем морском отоцѣ, у него же от единыа страны течаше великое море, а от другіа страны — Скомандра-рѣка [2], и от третіа страны — Пелешино море[3], а от четвертыа страны стоаше луг Дудома[4], а от пятіа страны — юдоль, идѣже растяху древіе и цвѣти многоразличніи, видѣв же цар доброту мѣста и начат здати град во имя свое. И послѣ своего живота повелѣ сину своєму здати такожде.

И прочіи заповѣдаха кождо своему сыну. И с прежным царем, иже начат здати, всѣх шесть до Троила-царя [5], иже больши всѣх дѣло сотвори, и нарече во свое имя Троа-град.

Троил-цар роди Пріама-царя[6], [а у него царица] именем Екама [7]. И в нощи видѣ сон и сказа мужу своему Пріаму-царю:

— Родих,— рече,— главню и взыйде на небо и паки возвратися и паде в море. И изыйдоша из моря искры, яко пламень, и падоша на Трои, и погори весь град.

Цар же сказа сіа боляром и волхвом, и мудрецом и всѣм людем.

И рѣша ему:

— Господи царю, родится от жены твоея сын, его же ради изгорит и разорится* Трой-град. И не останет камень на камени.

Цар же рече женѣ своей, егда родит сына, да повелит убити его.

Она же рече:

— Зѣло рада есмь сие сотворити.

Егда же роди царица Екама сына и видѣ отроча красно зѣло, изжалися, яко мати, и не възможе убити его. Но повит его в рызы многоцѣнны и повелѣ его поврещи далече от града и с ним много злата и сребра.

И обрѣте его пастыр овчій стар, ему же жена роди сына. И повелѣ ей обрѣтена отрока кормити. И бывшу ему седми лѣт, нарече его Фарыж[8] Пастыревич.

* У рукописі: загорится.— *Ред.*

И хождаху со отцем своим оба отрока [на поле] и играху. Фарыж же связаваше дваи вола и бодяхуся. И кій премогаше, тому сплеташе вѣнець от масличіа, кий же изнемагаше, тому віаше от сламы и полагаше има на рогу.

И егда возрасте Фарыж, хождаше з добрыми витязи и преодолѣваше их в коейждо игрѣ. И прободе за щитом единаго витязя.

И в то время, брак творяше [9], вошел цар и призва боляре и болярини* и Фарыжа Пастыревича.

И приидоша на оно веселя три жены, их же пророчици нарицаху [10]. И едину не позваша, яко сварлива бѣ [11]. Она же за оно незваніе помышляше, како бы сваду сотворити. И сотвори яблуко злато и написа на нем: «Котораа от тѣх жен и пророчиц благообразнѣйши да будет, то [й] сіе златое яблоко». И повелѣ вовреще яблуко во вертоград.

Его же обрѣтоша три оны жены и прочтеше. Моляху Фарыжа Пастыревича кааждо их, да присудит ей яблуко:

— Оповѣж мене добрѣйшу от тѣх.

Послѣди же третѣа рече:

— Присуди мнѣ сие яблуко, да ти дам Елену [12], царицу Менелаа, царя греческаго, иже всѣх нас и всѣх греческых жен добрѣйши. И дам ти имя ново, и будет имя твое Александр[13]-Фарыж. И повѣм ти отца и матер, нѣси бо ты того старца сын, но отец ти есть Пріам**-цар и мати Екама-царица.

И присуди Венуши[14]-госпожи яблуко. И слышав от неа сіа, возвеселися зѣло.

И взят прощеніе у старца, иже отец ему нарицашеся и прийде в Трой. И пріат его Пріам, отец его, и мати его Екама-царица.

И призва Пріам-цар пророкы и волхвы и рече:

— Кто ми поспѣшит, еже еще наздати Тройскый град, и аз дам ему три мѣри злата.

И слышаста два діавола земленая, и пришедше, рѣша царю:

— Мы хочем создати, да нам даси и наю зная.

И начаша здати. И Тебуш***[15] бѣ гусельник и гудяше в гусли. И зидашеся Трой, где они повелѣваху. А Нептенабуш[16] именем хожаше в море и ношаше из моря вар и каменіе и воду.

И звершиша все дѣло и рѣша цареви, и да им даст, еже обѣща.

И разумѣша, яко преобидѣ их.

И разгнѣвашася и рекоша:

---

* У рукописі: болярипъ.— *Ред.*

** У рукописі: Пріан.— *Ред.*

*** У рукописі: Тегуш.— *Ред.*

— Мы есмо сотворили Трой-град, мы умыслили, како и разорити и во дни Пріамовы.

Ипитер-волхв [17], его же и пророком нарицаху, прорече, яко хощет Александр прийти во Греки и царицу Елену взяти, ся же ради Трой разорится.

Такоже и жены они, иже разгнѣвашася яблука ради златого, иже пророчица нарицахуся, помышляху, како бы Трой разорился.

Испроси же ся Александр-Фарыж у отца своего Пріама-царя, и прийде к Менелаю, царю греческому, еже есть еллинскому, служити со многим богатством и со отроки.

И слышав, Менелае-цар изыйде противу ему далече и цѣлова его.

И рече ему Александр:

— Прийдох аз, царю, служити тебѣ не на златѣ и сребрѣ, но, да разумѣеши, яко будет честь сего ради, на твоем дворѣ.

Слышав же сіа, Менелае-цар возвеселися зѣло и введе его ко Еленѣ-царици в полату.

И ядаху и піаху наединѣ червено вино.

И егда умываху руцѣ и обрусом отираху, Александр писаше на обрусе червенным вином ко Еленѣ сице:

— Царице Елено, люби мя, яко же и аз тебе.

После же Мене[лае]-цар ко брату своему Агемену [18]-царю, глаголя:

— Буди о сем весел, брате мой, яко хотят мнѣ служити братіа моа цари.

Отписа же ему брат его:

«Аз о сем весел есмь, яко мы самодержци есмы. А о сем нѣсмь весел есмь, яко наша братіа приидоша служити нам, но и зѣло озлобихся. Блюдися, да не пришед чужаа доброты и возмет нашу честь, а нам срамоту нанесет велію».

По сем же слышав Менелае-цар, яко отвержеся от него русаг Каакинмский [19] и собрав многу рать, поиде на них. Повелѣ и Александру.

Он же ся сотворися болен и лежав во царской полатѣ.

— И егда,— рече,— здрав буду, гряду во слѣд тебе.

И по отшествіи Менелая-царя изыйде царица Елена из греческими боляринями и дѣвицами проходитися по граду. Александр же восхитив Елену-царицу под пазуху и вшед в борзый корабль со отроки своими и приде под Трой-град.

Тройстіи же господіе не хотяху изыйти противу ему, вѣдуще, колико хощет проліатися кров за Елену. Изыйде противу его отец его Пріам, пріат за руку его. А мати Александрова, Екама-царица, пріат царицу Елену за руку и введоста их.

Слышав же Менелае-цар о Еленѣ, возвратися скоро от войны.

Увѣдѣв же и брат его Агамен-цар и собрав ся воа и прийде к Менелаю.

И печальна быста царя зело, какова срамота учинися над ними.

И собраша сильну войску и прииде к ним на помощ и Якш, Саломоников сын [20], со 30-ю каторог. И по том прииде Поламид, Придеков сын [21], со 30-ю кораблей.

И по сем нѣкий человѣк Урекшиш именем, Лавтешев сын [22], сотворийся бѣсен, да ся не причастит тройской крови. Начат пѣсок орати, а соль сѣати. Царя же повелѣста поврещи малаго сына его пред оралом.

— И аще же будет,— рекоша,— бѣсен, то преорет его.

И егда поверговша, остави волы не орати.

И приведоша его ко царем.

И рече Урекшиш:

— Изволив бых за три лѣта тецати з бѣсным псом, нежели причаститися тройской крови, иже хоцет быти Елены ради царици.

Бяху же иніи мнози прийдоша ко царем (ото остров, и от суша, и от воскрай) сущих моря, от Афин и тоземци и от Феталіа, и от Архиа, и от всеа Еллады [23], и от иных многых. Бяху же Менесефес от Афин [24], Нестор от Пилады [25], от [Ифакѣ Ди]севес [26], от Саламина Ея [27], Идоменевес от Крыта [28], Таипелем от Рода [29]. Вси род имуще от благородных и от царских кровей, мужи храбры.

Евфианин же Ахиллей [30]сіаша паче всѣх чловек. Ратнем побѣдник, ратник силен и крѣпкорук, его же і ироя нарицаху. Сего поставиша царіе рати начальника.

Бѣ же рать многочисленнаа, и 1170 кораблей исходят убо отечества.

Послан же бывает Ахиллей и от храбрых друзій и на островы нападоша и попленниша сушу. И тщахуся напасти на Трой, яко многим богатством кипящ бяше, и хотяше отмстити обиду, и Елены ради.

Видѣвше же троане толику рать, собравше пособники себѣ кары и ликаоны, миси и меоны и фруги [31]. И придруживше весь асийскый язык и род, противу изведоша множество безчисленное, в Трои же вяще 50 тысящ мужей. [И] много время проводиша, брань творяще. Исперва добрѣ ополчевахуся на брань, да якоже искусиша Ахиллеово стремленіе и храбрость, сѣдяху, при стѣнах заключившеся.

По том же нѣкаа жена волхвующи, именем Велеша [32], ея же пророчицу нарицаху, иже обладаше шествіем морскыми волнами. У нея же убиша кощуту боляре Агамена-царя. И сего ради, разгнѣвася, волненіе пусти на море, да погубит вся корабля греческыа.

И озлобистася царя и воспросиша Колкоша-попа [33].

Он же повѣда им, яко кошуты ради хощет вас потопити пророчица, и глаголет, яко аще не даст Агамен-цар мнѣ дщери своея Цвѣтани [34], не имам их отпустити.

Цар же Агамен оскорбися зѣло и, не хотя, даде дщер свою Цвѣтану.

И устави бурю.

И прийдоша под Трой.

И изыйде противу им Ектор-цар [35], Пріамов сын, стрѣляа [стрѣлою] со огнем, и единѣм пущеніем погружаше три корабля греческыя.

И Якш Соломоничев защити своим защитом 17 кораблей от живаго огня Екторова *[36].

И пойде Менелае-цар на вѣре, начат Пріаму глаголати, да отдаст царицу Елену.

Александр же не хотяше, но восхотѣ застрѣлити Менелаа, аще бы его Пріам-цар не защитил.

И по том Ектор-цар творяше брань и поражаше множество греческых вой на всяк день. И боащеся гласа Ахиллеова. И пойде Ахиллей под своим знаменіем противу Ектору-царю и снийдостася и ястася за руку и не восхотѣстася бытися в той день.

И бяху поимали гречестіи витязи Рыжеуша-попа дщер Рижеуду. И видѣ ю Агамен-цар, брат Менелаев, яко добра зѣло, и взят ю себѣ в жену.

А Рыжеуш-поп сын бѣ Тебуша **-бога [37]. И, увидѣв, Тебуш *** разгнѣвался зѣло и пусти своим волшвеніем велик недуг в греческое войско. И мнози умираху, дондеже обратиша дщер Рыжеуша-попа.

По том же троани дерзостны сотвори Паламидова смерть, притупи Ахиллеово стремленіе, любя бо Ахиллей Паламида зѣло. Дисифес Нискотянин [38] храняше [нена]висть на Паламида, и оболга его ко царем, яко трояном хощет добра. И побиша Поламида каменіем.

И, о горе, каковая твориши зависти!

Он же ничесоже рекл, точію глагол сей:

— О убогая истинно, по тебе плачу, ты бо первіе мене погибе!

И тако умре.

Ахиллей же, тяжцѣ проплакав о нем и сего ради разгнѣвася, не хотяше изыйти на брань.

И от сего бысть дерзость Ектору и того пособником. И составляют на еллины брань крѣпкоратную. И падают, якоже

* У рукописі: Некторова.— *Ред.*

** У рукописі: Тебуга.— *Ред.*

*** У рукописі: Тебуг.— *Ред.*

класы, греческыа, сырѣч еллинскыа телеса, и езера кровем пролиашася.

И моляху Ахиллеа пойти на брань. И не преклонися, дондеже убіен бысть Патрикліе [39], его же зѣло любяше Ахиллей. Его же уби Ектор. И сіе того понуди потещи на трояны.

Изыйде бо Ахиллей на брань, огнем дыхаа, и разбивает полки и побивает первоборца.

И паки призывает Пріам на помощ амазони [40].

И паки брань крѣпка и умирают мнози, и от всѣх убо пуст бысть Пріам. И умоли тафантіан и индійскаго царя [41], и посылает множество безчисленное воинства.

Индіане же вси чернообразни. Их же видѣвше гречестіи еллины в странных зрацех, и убояшася от зрака сих и оружіа и от звѣрей устрашишася, их же и [н] діа кормит. Нощію бѣжати помышляху и оставити Трой, но обаче ополчишася чернообразным. И очервишась индійскими кровми нивия и Скомандровы струа, и обагряхуся кровми.

В сих же наста еллином торжество. Паче же и варваром, и всѣм покой от ратей и от трудов. И убо еллины, иже есть и греки и тройское множество, смѣшахуся воедино, и никому же ничего же никто же смѣаше празника ради.

По том же видѣ сон в нощи царица Европіа [42], жена Ектора *-царя, сына Пріамова. И возбну от сна и прийде в ложницу свекра своего Пріама-царя и нача со слезами глаголати ему, да не пущает сына своего Ектора воутрѣй на брань ко Ахиллею, яко убиен, рече, будет. И сказа ему сон:

— Видѣх, яко изыйде ис Троа мечка, а из греческаго войска вепр и начастась бити. И посѣче вепр мечку и вовлече ю во кгреческіа полки, и к тому не видѣх его. И аще пустиши Ектора, не чай видѣти.

И утѣшив ю Пріам и проводив ю в ложницу.

И егда бысть заутра, уготовися Ектор-цар на брань ко Ахиллею.

И изыйдоша противу ему тройскыа госпожа и мати его, Екама-царица, и жена его, и сестри его. И моляху его, да не исходит на брань.

Ектор же не послушаше.

Мати же, плачущи, моляше не изыйти и спастися. И надра отверзающи единою рукою, другою же сосца изношаше, глаголющи:

— О чадо, сих срамися и мене самую помилуй. И аще когда ти сосца сіа предах забыти, творящи дѣтскых скорбей, помяни убо воспитаніе оно и даруй ми, еже пощадѣтися самому [43].

---

* У рукописі: Нектора.—*Ред.*

И жена его, вземши, метну сына своего пред ним, и моляше:

— Помилуй мя,— рече,— самую и сего любезнаго!

И не послушаше.

[Она же рече]:

— О Екторе, пожди мене мало.

И шед в ложницу, совлече брачныя ризы и облечесь в чернѣа вдовичныа и пришед пред него, глагола:

— О Екторе, аще ся не обратиши, аз имам сіа носити по тебѣ.

И сим не преложи его на жалбу. И не послуша, но пойде против Ахиллею.

И сшедшеся, не бишася в той день, но завѣт положиша, еже битися заутра.

И в той день уби Ектор седмь уров греческых, иже есть седмь полк.

И заутра изыйде Ектор-цар и начат битись со Ахиллеом. И Ахиллей Ектора убив, прободе его. И паде мертв. И взем его Ахиллей, понесе его на свой стан. По том [же] разбивает полки и побивает ратоборца.

Убиену же бывшу Ектору, дерзосердому столпу тройскому, мужу тяжку и храбру, во оружіах воспитанному, язвы носящу на персех безчисленны, прежде даже еллини не пришли и составили брань, сплеташесь со юнцы дивіими.

Видѣвше же сие, тройстіи вельможа и господіе жалостно проплакаша.

И взят Пріам-цар на себе нищаа худыа ризы и гусли и пойде в греческое войско *, ища Ахиллеова стану, глаголя ему, же днесь бог извѣстит, да не оставит и мене, страннаго, но да накормит и напоит убогаго. И дойде на Ахиллеев стан и начат густи в гусли жалостно зѣло. И даша ему от вечеря своея ясти и пити.

И по вечери легоша спати, упившеся. Уснуша же [и] стражие.

И Пріам-цар нача искати сына своего, Ектора-царя, и обрѣте его, на постели мертва со Ахиллеом лежаща. И видѣ его Пріам и вздохнув от сердца зѣло.

Ахиллей же возбнув и устрашись и рече:

— Кто еси ты?

Он же рече:

— Аз есьм Пріам-цар, ищу сына своего, Ектора-царя.

И рече Ахиллей:

— Аще ты еси Пріам-цар, от страха твоего мертв есьм.

И рече Пріам:

---

* У рукописі: греческую войску.—*Ред.*

— Не бойся, господине, от младенства того не сотворих, да спяща вѣтязя погублю, и прощу сына своего Ектора.

И рече Ахиллей:

— Аще кленеши ми ся, аз понесу Ектора на свою плещу в Трой по вѣрѣ и клятвѣ, да здрав внийду и изыйду.

И взем Ахиллей заутра Ектора, и понесе его в Трой, и предаст тройским госпожам.

И начаша его плакати.

И рече Пріам-цар ко Ахіллею:

— И пойдевѣ в церков Аполлона [44] клятися, еже к тому не воевати ся, дабы остало сѣмя Трою. И дам ти свою дщер Поликсену [45], иже во всѣх госпожах тройскых добрѣйша.

И въ церкви клятся первіе Пріам и отступи, и преклонись Ахиллей клятися.

И ту себе скры Александр-Фарыж, и Пріамов сын Дифон *. И устрѣли Ахиллеа ядовитою стрѣлою въ пяту, занеже бѣ ввесь вооружен, точію плеснѣ его без желѣза [46], и избѣгоша вон. Ахиллей же пад на издыханіи послѣднем.

Ощутивше же ся Девес [47] и Диоген [48] и Ея Теламоняц [49], ѣздяху с ним вкупѣ, же убо в церков въскочивше и обрѣтоша крѣпкаго іроа, еже есть Ахиллеа, лежаща и кровми облианна и угасша и едва дышуща и движуща язык, и хотящима очима его покрытися тмою. Якоже убо видѣста се, проплакастася. И напад на персы Ея Великій и с плачем рече:

— О ратем раздрушителю, исполи[не] крѣпкорукий! Кто погубити тя возможе, льва яростнаго?

Он же, едва прогласив, рече:

— Убиста мя лестію Фарыж-Александр и Дифон.

И сіа рек, изшед.

Видѣв же сіа Пріам-цар, озлобися зѣло. И совлече со Ахиллея оружіе все и посла его ко обѣма царем[а] и сказа им, како вѣру его со Ахиллеом преступиша:

— И аще велите, тѣло его принесу к вам.

И плакашася зѣло, видѣв же оружіе Ахиллеово, и повелѣста Пріаму-царю сожещи тѣло его и всыпати в златый корчаг.

— Да сотворим,— рече,— гроб его на далечной земли.

И съжже же Пріам тѣло его и всыпа в златый корчаг [и посла царем].

И видѣвше царіе и полци гречестіи, дивишася, глаголюще:

— А сило и слава Ахиллеова, како тя не совзимаху вси грады и отоци? И здѣ един корчаг злат нѣст тебе полон.

Видѣвши же Екама-царица, яко хощет скончатися Трой, посла сына своего меншаго Полидвора [50] и с ним злата много

---

* У рукописі: Дифов.— *Ред.*

к Полинещеру-цару [51] на он пол моря, иже царствоваше всей Погажи[ей] [52] дабы остало сѣмя Трою.

По том же паки быша мужев біеніа и закланіа и паки кровми земля облиася Тройская и паки окровавлени быша Скомандровы струя, дондеже [волхвы им] волшебным пророчеством изрекоша, яко нѣсть мощно ратію взяти Троа, но токмо лестію единою.

И абіе здѣлаша коня древяна, велика зѣло, и затвориша в нем мужа храбры. И сами отити творяхусь ко отечеству своему. Коня же оставиша у пристаница, и сами скрышася въ островѣ.

Видѣвше же трояне пристанища пуста, коня же единого стоаща и, недоумѣвающе, дивляхуся. И сперва убо мняха все прелесть. Коня же погубити мышляху во огнь или въ море воврещи.

Но зане же прийде время, еже взяту быти Трою, во град вѣщавше внести коня, яко образ и користь от сопротивных. И тако внесоша его во град, и питіем и играм себе вдаша и уснуша глубоким сном.

Мужіе же крыющеся изшедше молчком и зажгоша храмы и пламень воздвигоша велик. И сие видѣвше еллины, въскорѣ плывуще, прийдоша к Трою. И вратом отверстом бывшем от прежде вшедших, яко вода, влиашась множество вой кгреческих. Твердонырному же сице пріату бывшу Трою. И инде же пишет: «Стклом и мѣдію и воском сотвориша фарижа сѣра, тѣм же образом, яки конь, и в нем затвориша 300 витязь вооруженных. И егда привезоша и ко граду и не прошедшу ему во врата в град, разориша врата. Тогда воины, разбившы [мечными] главами скло и изскочивше, многи изсѣкоша. Достиже все множество вой во кораблех и по суху, изсѣкоша тройскыя велможа, а инѣх во море пометаша».

Изведоша же Александра и Елену-царицу к Менелаю.

И рече ему Елена:

— О господи царю, ты бысть велке крив *, что ради остави мя со Александром-Фарыжем, да мене прелестил своим невѣрством.

И отвѣща цар:

— О госпоже Елено, аз сотворю, яко отселе ин никто же тебе прелестит.

И повелѣ ея с Александром усѣкнути.

И с ними Тиндарію или Поликсену, дщер Пріама-царя, повелѣ усѣкнути на гробѣ Ахиллеовѣ, яко ея ради погибе. И Екаму-царицу, матер ея, даша на подѣл, с нею же и прочаа госпожа и боляры[ни].

---

* У рукописі: крин.— *Ред.*

И ведоми же плакаху зѣло.

Царица же Екама, [у] тѣшаше их, глаголя:

— Аз имам слези ваша утолити.

Бяху же и прочаа жены восхищаеми от чертог новобрачных, и младенцы удараеми быху о стѣну. И земля наводняема кровми падающих. И просто рещи: плач вся содрожаше, и все люто [е] и горькое обдержаше град. И огневи предают и попаляют от основаніа, еже во градѣ прекрасного и преизряднаго Троа.

И увѣдав же сіе цар Полинещер, повелѣ заклати Полидвора-царя, Пріамова сина, и воврещи в море.

И ту присташа корабля гречестіи.

И взят Екама-царица древо, еже почерпсти воду, и обрѣте сына своего мертва и возопи гласом великим, плачащися.

Тогда слышав Полинещер-цар, изыйде на утѣшеніе Екамѣ-царици. И всташа с нею тройскаа госпожа и збодоша царя Полинещера ножи. И сіа увѣдѣша гражане, побыша их каменіем.

Возврати же ся [Менелае] -цар со всѣми греки с побѣдою и с великою честію, стоя пред Троем 10 лѣт и седм мѣсяць.

И тако скончася Тройское царство.

Написа же повѣсть о тройском пленении * творець Имир [53].

Ахиллей же бѣ сын царя Екаты, [а] инде же пишет Филераша [54].

ГІСТОРІЯ

О ЦЕСАРУ РИМСЬКОМ ОТОНІ

Под час корольовання Дагоберда французького панував в Римі можний а незвитяжонний цесар Отон Перший.

Той мів жону Алюнду, котрая була безплодна; по том з волі божої породила близнята — два сини.

За що важила її з дітками матка цесарська загубити, потворяючи чужоложством, і умишляла розмаїто о затраченню. По том хитре слугу намовила і принайняла, би до цесарової наго ліг, кгди би уснула.

І учинив так.

За чим она свекруха бігла до цесаря, ознаймуючи, же жона його чужоложство поповняє, яко в том і діти бенкарти сплодила.

Цесар Отон, прибігши, так застав і зараз оному слузі шию утяв, а паню до в'язення дав і суд засадив.

Хотіли її з дітками невинне през бабу погубити. По том, жалуючи, осудили, би цесарова з тоєї землі єгипетської була вигнанна.

* У рукописі: племени.— *Ред.*

І провадили її п'ять рицеров з границь до пущі великої і там її з конем і двома синками пустили, давши їй сто фунтов в злоті на страву.

Она ся з ними жалосне пожегнала, тяжко плачучи нещастя і невинності своєї. Богу ся полецивши, пойшла в пущу з боязню великою і приблудилася до єдної скали, под котрою було жродло пієнкне і вода. Там з радостю припавши, одпочивала.

А кгди з дітками ся на ноч уклала, пришедши звір-малпа укра сина єдного і занесла на сторону в пелюшках, іграючися з ним. Котрую найшов конем єдин рицер, і з великою турбацією одняв тоє дитя, і їхав.

В той час поткавшися збойці одбили [теє дитя] і принесли до порту морського продавать.

Трафився там межи купцями в окренті Климунт, чловєк єден можний з міста Париза, урожоний француз. Той, улюбивши дитя, люб дома і свойого сина мів, купив за тридесять фунтов злота, і мамку найняв. А привіз його до Париза, міста французького, до дому свойого. Взяли його в великую опіку з жоною своєю, іменуючи його сином своїм і, окрестивши його, назвали Фліоренцем.

Там же знову другоє дитя на пущі, котроє спало при матці, пришедши львиця порвала в пеленах і скочила.

Матка нещасная, учувши, скочила за нею, по том, впадши на коня, бігла втропу за нею, леч в густинах лісних мусила її з очей згубити.

В той час сродзе билася, плачучи тяжко, діток своїх лямeнтувала, і сама, їздячи на коню, по лісу смутная блудила.

По том услишала голос людський, на котрий радосна ішла, і прийшла ку брегу морському, обачила окрент з людьми, розмовляла з ними і ознаймила свою пригоду. Аж їхали до Єрусалиму. Упросила їх і їхала морем з ними.

Оная львиця, котрая з дитям, бігла до яскині своєї, би покарм щенятам своїм оддала.

Обачив її гриф, през луку з дитям бігучую, пустився до неї, прикро хотячи одняти собі покарм, і ухвитив її за верх, подняв догори, хотів, би дитя впустила. Она ся не пускала, зачим, з нею літаючи, на море затягнув. Ізпрацьовавшися, заледво виспи долетів і там упав з нею.

Львиця, неспрацьованна, там дитя покинувши, порвала його за ногу і, кусаючи його, сродзе замордувала. А видячи ся юж бути львят своїх осиротіла, зостаючи посеред моря, взялася смутити, взираючи жалобне на оно дитятко плачущеєся, і розмилувалася над ним, і, припадши, тулила його к собі, би покарм прийняло і їй полегкость вчинило, гди ж юй млеко притискало. Дитя зась, яко голодноє, впет цицю

взяло і з великою охотою ссало, і заснуло. Що львиця видячи, іж їй місто львят було, барзо його улюбила і, вигромадивши в піску сухом долинку, гніздо му учинила, і там з ним ся вкладала, яко карм собі з трупу грифа оного забитого міла.

І кгди ся трафило в кілька дній оним людєм в окренті з цесаревою на морю к туй виспі зближитися, привернули там собі одпочити.

І кгди пришов єден, проходячися по виспі, знайшов львицю, лежачую з дитям. Острашився і одбіг, повідаючи товариству, яко видів.

Що слишачи, бідная мати умишляла о своїм дитятку, просячи їх, би з нею пришли обачити. Чого ся бояли. Зачим она, одважившися, пошла сама і, познавши дитя, порвала його к собі і бігла до окренту, а львиця так же, втропи за нею.

Тії ся пострашили і яконайпрудше на море ся пущали.

Она львиця вхвитилася окренту, по том к ним ускочила, барзо ся корячи кождому, і пристала до матки дитяти оного.

А кгди в той дорозі хотячи єдин цесаровей кгвалт вчинити, она львиця, порвавши його, розедрала.

І кгди приїхали до Іопи-міста, там вшедши, цесарова одпочила і, всівши з дитям на конь, їхала до Єрусалима, а львиця за нею, дитяти ся не пускаючи.

І там приїхавши, прийняв її єдин землянин в дом свой, злітовавшися над нею, позволив юй мешкання в себе, поки би хотіла.

А Фліоренц, будучи дитям у Паризі, в Климунта-француза, в отця свойого, котрий його, купивши, виховав, яко і другого мів сина, Клавдіуша, свойого власного, обох єднаково любив і умишляв їм хліб оказати, нарадившися з жоною. Клавдіуша до купецтва назначили, а Фліоренца до різництва. І давши йому на початок два воли, [послали], би йшов до різника учитися і приробляти суми.

Он, поткавши служалого з грогульцем, учинив торг, сфримарчив два воли на єдного грогульця і рад до отця прийшов.

Кгде його Климунт, ганячи, сродзе побив і приставив юж до купецтва.

А кгди му данно гроші, он, обачивши коня в купця єдного, ганебне уподобав і, намугшися, дав за нього, не торгуючися, тридесят фу   в монети. Що узнавши отець його ганив його і бив сродзе, і фрасувався вельце, іж його не муг по мислі своєй навернути, бо мів природу рицерську.

І кгди ся война взщала на кроля французького Дагоберда, котрий жив в місті Паризі, на котрого повстав був Жолдан, кроль єгипетський, з іншими кролями й помощниками. Яко то в тамтом віку великії валки християнськії панове

против поганов чинили о землю святую жидовськую для гробу божого. І кгди ся троха по войні вспокоїли, насмілився Жолдан, кроль єгипетський, того помстити над крольми християнськими. І розеслав всюда до корольов і княжат поганських, би всі к ньому тягнули пойти на землю християнськую. І прийшли на розказання його кроль арабський і кроль перський, і кролі ольбримський, отиліський і ассірійський, і іних сила крольов і княжат. З великими потугами ішли з Жолданом, кролем єгипетським, в землю християнськую, наперед до Франції под місто Париз, кгде жив кроль Дагоберд, при котром юж був і уславився менжний рицер оний Фльоренц. Що Дагоберд учувши також розеслав до цесаров християнських і княжат, просячи к собі на помоч, кгде притягли з великою потугою; наперед Отон, цесар римський, отець тих дітей; также кроль німецький, і кроль ормянський, і англінський, і скотський; обступили місто Париз, варуючи от неприятелей. Кгди була битва великая і пролитіє крові.

На которой то войні не був жаден такий рицер славний і менжий, яко Фльоренц при цесару Дагоберді. Той був над див, бо му ровні не було. І напруд забив на герцю пишного ольбримського кроля і звітязство отримав, за що великую славу і ласку од іних цесаров мів. І напотом, кгде був на битві, звітязство показував. До котрого і цесар Отон був прилучився, отець його. Але о собі бути в родзаю не відали.

На котрой войні битва була страшна, леч неприятелі, яко погане, не втішилися і зе встидом одходили.

Цесарова же жона, зостаючи в Єрусалимі із сином своїм, котрого найшла з львицею, виховала його пієнкне, іж також вдався рицер менжний. А львиця при нем завше му служила. І його названо Леоном.

А кгди война взчалася в землі Сірійськой, на котрую повстав турок, гніваючися на Жолдана, кроля єгипетського, чому наперед боронитися мусив кроль арабський, котрий на той час од Жолдана Єрусалим і всю околичность в порученню мів. Той мусив ся против турком з войськом ставити.

Кгде і Леон за виправою господара свойого з Єрусалиму і од матки тягнув крольові агеронському на помоч, і львиця з ним. І кгди ся потикав з неприятелем, там йому больше львиця допомогала, і звитязство отримали.

За що кроль агаронський барзо улюбив Леона, менжного рицеря, і питав рожаю його; що му ознаймив все ведлуг повісті матки своєї. Кроль, услишавши од нього, же був син цесаря Отона, котрого знав добре, теди дав му войська свойого дві тисячі і послав його і матку його до Франції, кгде був Отон на войні, при котром був і Фльоренц.

Там ішов острожне Леон з полком своїм, а, пришедши до землі Французької, поткався з войськом Жолдановим, котроє тягнуло юж по битві до Єгипту, і провадили в'язнев з собою немало, под Паризом вхвитивши, кгде був в неволі і Отон-цесар і Фльоренц. З тим теди войськом зтерлся Леон, видячи неприятелей, і зненацька крикнув на них. [Тим] страх учинив, же ся розно розбігли і гинули. А Жолдана поймав Леон і тих нёвольников розв'язав, Отона і Фльоренця.

Розпитав їх і познав, же був Отон отець його, кгди повів слова матчині, яко жону невинну обвинив і одогнав з двома дітками, і не знав кгде.

То вислухавши, Леон показав в полку Отонові і матку свою.

Там ся обачивши, внет познали єдно другого з плачем великим і радостю.

Там же питали і Фльоренця, же був вихованець Климунтов, чий би син. І мусил[и] слати яконайпрудше до Паризі, даючи знати Дагоберду-кролю о вибавленню з неволі Отона-цесаря і Фльоренца, іж би їм зеслав Климунта-француза для опиту вихованця його.

Котрий кгди приїхав до Леона, о всем доводне повів, яко його спочатку купив у збойцов, а тії, мовить, одбили [його] в єдного рицара, котрий у малпи був дитя тоє одняв.

Матка, то слишачи, познала його бути сином своїм.

І так ся знашедши, хвалили пана бога. І притягли всі до кроля Дагоберда до Париза. Тріумф був великий і радость.

Там зараз до віри християнської прийшов Жолдан, кроль єгипетський і цорка його Марцебілля.

Котрую пойняв собі за жону Фльоренц, і кролем зостав в Анкглії, за промоцією Дагоберда, кгде Климунтові, отцю свойому, за виховання великую нагороду і домові його учинив.

А Леон, брат його, пойняв собі за жону цорку кроля гішпанського.

І по том крольовали всі.

ГІСТОРІЯ

ПРАВДИВАЯ О ГРАБИНЕЙ АЛЬТДОРСЬКОЙ, КОТРАЯ ОДНИМ ПОРОЖЕННЯМ ДВАНАДЦЯТЬ СИНОВ ПОРОДИЛА

В Німцєх, в землі Альгарськой, полмилі од Равеншпоргу ку Денному єзьору, лежить охендожний замок іменем Альтдорфем. Єст то дом зацних графов в Решєх, которії там гвельфами зовуть, що ся по-польську іменує вижелки, і вижлюю голову в гербі ведуть, котрую на їх талярах видаємо.

Одкуль їм тоє прозвисько прийшло, нікоторії, хотячи окраситн, так в кройніках описали.

Іж було року по рож[дестві] Христовом 780

Того дому пан [був] граф, Ізенбарт іменем, за панування короля великого, найпершого цесаря німецького. Той мів жону з Риму Катиліну.

А кгди жив з нею, трафилося, же подданого їх убогая невіста породила заразом троє дітей. Що кгди ся пані графовій донесло, не вірила тому, аж очима оглядала. І так з великим гнівом її злословила і нецнотливим чужоложством потваряла, і так її трафунок по годності бути повідала, і за тоє карати її судила. Чого ся і іншії зжалували і богом її всемогущим напоминали. Тая невинна убогая невіста з плачем в болесті до бога вздиха[ла].

А кгди по тім господь бог навідив Катиліну, же, зачавши, дванадцять синов за єдним разом породила, в той час гріх свой познала і невинность оної невісти признала. А кгди, породивши, боялася пана, би і її чужоложством не почитали, а под час небитності панської, яко був на польованню, радилася, баб з плачем і встидом собі чинила, хотячи пред паном потаїти. І так, намовивши бабу, казала однонадцятеро діток взяти і в воду потопити, тілько єдного пану указати.

Оная баба, забравши діти в мідницю, ішла до води, кгде її поткав пан, ідучи з польовання а запитав баби, що би несла.

Рекла:

— Вижлята вилєгли в панеї в покою і, не хотячи терпіти їх скомлення, казала потопити.

Що мисливець при пану зачувши рекл:

— Погоди, бабо, оберу собі вижелка якого.

Она, ся бороначи, мовила:

— Пане, все сучки.

Пан рік:

— Дай мі щокращоє обрати на бидло.

Она зась рекла:

— І що ж би ся ваша милость поганити мів ними, кгди ж єще єст мокрії.

Втом взяли дітки плакати. Що пан, учувши голос, одмінний од собачого, казав з фуком одкрити. А кгди обачив, здумівся і питав.

Баба му всю пригоду повідала.

З чого ся пан здумів барзо. По тім рекл бабі:

— Под горлом тобі заказую, аби-сь то панеї не казала. А іди за мною до млинарки, котрая, слишу, также нині породила, і оддай моїх там.

А пришедши, закликали млинара.

І мовив пан:

— Мельнику, ово ж прошу тя і розказую, аби-сь то для мене учинив і тії діти одинадцятеро візьми к собі на виховання, а дам ті достаток великий і вольним тя [в] панстві моєм чиню, дам корови і поплачу мамкам великою на[го]родою, тілько би того нікто не знав, але за свої властії іменуй сини, якоби жона твоя нині породила.

І учинив так мельник.

А пані його жадною мірою не знала, єдним ся сином пред паном хвалила.

А кгди було тому сім літ, діти виховані [були], умислив пан дивнії справи божзськії а вину своєї жони об'явити. Послав всюда до приятелей своїх, просячи на банкет. Котрії ся з'їхали і були в пошануванню. В той час, вчинивши подякування, просив о ласку, би ся пригляділи дивним справам і на пам'яті міли.

І рік слузі:

— Іди ж приведи онії вижлята.

Син же його коханий при матці побіг з слугою, приглядаючися.

І пошли до мельника, кгде повбирав всі хлоп'ята в суконки барв'яні і, припровадивши шесть пар діток єдного возрасту, поставив рядом пред панським столом.

Що пан уйзрівши і встав пред всіми і мовив:

— Мої вдячнії гості, проше, якої би тая матка смерті годна, котрая, такових синов дванадцять заразом породивши, казала з них одинадцять утопити?

Що пані його видячи і чуючи внет омдліла і по тім, падши до ног пану, о милосердіє просила і проступок свой противко богу і оної невісти всім визнала.

За котрую там і всі пана просили а ліпшим бути приятелем діток своїх матку напоминали.

І од тих час потомки їх вижелками ся зовуть.

СЛОВО

К ПРАВОВІРНИМ ХРИСТІАНОМ [ПРО ЦАРЯ СОНХОСА], ЄЖЕ НЕ ВАЖИТИСЯ ВСЯКОМУ ПРАВОВІРНОМУ ХРИСТІАНИНУ ПРИСЯГАТИ НІ НАПРАВО, НІ НАЛІВО

Був нікоторий цар Сонхос. Імів в себе слуг много. Теди єдного часу хотіли слуги забити цара Сонхоса. І були в єдном дому, і так собі радили о том, яким би способом могли забити пана свойого.

Теди єден хлопець слухав о той раді, як онії радили в тому дому. І онії слуги не відали о том хлоп'яті. А он од них ховався.

І кгди юж радили о том забиттю пана свойого і хотіли з дому того вийти, і обачили тоє хлоп'я, і порвали його, і почали його бити, рекучи йому:

— Слухав єси тоєї нашої ради?

І хлоп'я так повідало:

— Не слухав і не чув о вашой раді.

А тот хлопець не повідав їм для того, що он слухав, бо хотів пану свойому сказати.

І єдин нікоторий слуга Санхосов так повідав на хлоп'я:

— Будемо його добре бити, і он нам о том сповість, слухав ли іли не слухав.

В тот час били його нещадно і задали йому сто ран.

І оний хлопець нічого їм не повідав, хотячи пану свому сказати.

І хотіли тоє хлоп'я стратить, голову йому одсіщи.

Теди тоє хлоп'я, боячись наглої смерті, і повідало о том.

Теди тія слуги, боячися пана свойого, і не стинали його, рекучи єдин з другим:

— Нехай он нам присягнет, жеби пану свойому і царю нашому Сонхосу не сказав, а ми пустимо його живого.

А оний хлопець тилько хотів уже пану свойому повідать о той мові, яко слуги Сонхосові змовлялися забити пана свойого, царя Сонхоса, для того, іж би он їх постинав. І тії слуги так рекли на оной своїй раді: «Кгди цар наш Сонхос поїде на поле, і ми його в тот час заб'ємо».

І тоє хлоп'я онії слуги [з] тої присяги пустили його, що он їм присяг.

А коли ж було тому кілька неділь, хотів цар Санхос їхать на поле.

І тоє хлоп'я, боячися присяги божої, не повідав пану свойому, царю Сонхосу тоєї ради, і[ж] мовили слуги [об] царю Санхосу, не хотів душі своєї уломити і престолом божіїм подвигнути, що був присягнув і не смів повідати, але почав у коней попруги різати і сідла ламати.

І почали конюшії царю мовити:

— Царю, нікоторія тут у нас попруги ріжуть у сідел і за плот кидають. Що єст тому за причина?

Цар же Санхос зараз казав другії сідла побрати і коні посідлати. І казав стерегти, хто так недобре чинить.

І єдного часу постерегли, аж оноє хлоп'я попруги ріжет у сідел, і порвали його, і привели до царя.

Рек цар до хлоп'яти:

— Що тому за причина, же ти так броїш?

Хлоп'я оноє так повідало:

— Царю, присягу єсь-ми учинив, не могу тобі причину тую повідать.

Рекл цар Санхос:

— Не бойся, сповіж мі.

Хлоп'я тоє і повторило царю:

— Не могу тобі повідати, бо єсь-ми присягнув живому богу. Бо єсли би мів єсь-ми тобі тую причину сповідать, тогда престолом божіїм подвигнув єсь-ми і сили би небеснія возтрепеталися. Теди я того ся бою і не повідаю тобі.

Рек цар до хлоп'яти:

— Сповіжд мі, бо юж буду вельми о тоє старатися, жеби тобі тую присягу розрішити а бога-створителя мів упросити. Пошлю до митрополитов, і до єпископов, і до патріярхов, і до владик, і до ігуменов, і до всякого єрея, хто би мів тобі тую присягу розрішити.

Хлоп'я тоє так повідало:

— Єсли би то, царю, могло бути, то би могл би тобі сповідать тую причину.

Цар тому хлоп'яті присягнув, же буду ся вельми о тоє старати.

Хлоп'я тоє так рекло:

— Єсли так, царю, отож тобі начну повідати. Царю Санхосе, слуги твої на тебе зло мислили, хотячи тебе забити, як поїдеш на поле. Теди я при том був змовленню їх і слухав їх ради, і хотів-єм тобі тую раду повідать. Тогди, скоро слуги твої зрадилися, в который час міли тебе забити, і хотіли ж з дому вже поіти, теди побачили мене і порвали і почали питати: «Слишав ли ти тую раду нашу?» І я їм так повідав: «Не слишав». Хотів-єм тобі, царю, сповідити о том. А онії мене почали бити. І задали мні сто ран. А таки їм не сповідав. А оні рекли: «Чув он, але не хощет нам повідать. Зотнім йому главу». І я, царю, боячися наглої смерті,ісповідав їм, що-м слухав. Теди оні, боячися тебе, істяти не хотіли мя, мов'ячи: «Бо горшей нам будет, коли ми його загубимо. Нехай он нам присягу учинить і престолом божіїм подвигнет, щоб на нас нікгди не важився повідати». Теди я, царю, для того не хотів єсь-ми повідати тобі, що-м був присягу учинив, престолом божіїм подвигнув.

Тоє цар Санхос услишавши, зараз казав всіх [тих] слуг своїх поймати і казав їх стинати а іншими розмаїтими смертьми їх карати.

І знову хлоп'я оноє почало повідати:

— Царю, для того я у сідел попруги різав, жеби-сь на поле не їхав, забавляючи і ізбавляючи од наглої смерті.

Цар тому мовенню рад був і барзо увеселився о том, що оноє хлоп'я ізбавило його од наглої смерті. І зараз послав

до патріярхов, до митрополитов, до ігуменов, до владик і до попов по всьому світу, шукаючи такого чоловіка, жеб тую присягу оному хлоп'яті роздрішив і бога умолив о подвиженню престола божія.

Тогди єдного часу знайшли нікоторого ігумена у єдном монастирі, же он тую присягу розрішити маєт і бога умолити за тоє хлоп'я, що он був присягнув і престолом божіїм подвигнув. Тогди цар Санхос вельми був рад.

В тот час ігумен почав богу молитися, іж би йому явив о том роздрішенії і [з] присяги того хлоп'яти. І кгди молився богу оний ігумен три дні і три нощі, тогда явився йому господь бог през ангела свойого, рекучи так:

— Отче ігумене, которії речі інявся єси виповнити, отож так учини. Прикажи царю Санхосу, жеби тому хлоп'яті труну нарядили, і розкажи змити тоє хлоп'я і в одіннє білоє кажи оболочи, і во гробі кажи положити, і провод кажи над ним по обичаю піти. А кгди вже будуть піти стихару «Прийдіте посліднеє цілованіє» і будуть люде мовити до нього: «Прости, брате», і тоє хлоп'я нехай так мовить до кожного: «Бог простить вас і помилуєт». Кгди уже провод по обичаю одійдет, нехай же у яму пускають і, постановивши у ямі, такожде, ієрей нехай крест учинить, і, скоро перекрестить, нехай в тот же час з ями хватають. Тут же будет видинноє і роздрішеніє причини оної присяги.

І то рекши, і ангел одійде од ігумена в тот час.

Зараз цар Санхос послав до ігумена, жеб тую присягу роздрішив.

Ігумен той зараз казав тоє хлоп'я до себе привести і розказав, по приказу ангельському, оному хлоп'яті труну уробити, і обмити казав, і в гробі положити, і яму казав викопати, і казав оноє хлоп'я в труні положити і до церкви нести.

І начали провод піти по обичаю, як по умершому. І кгди начали піти стихару «Прийдіте посліднеє цілованіє», тогди люде, цілуючи образ на гробі, і говорили так:

— Прощай, брате!

А оноє хлоп'я говорило до кождого:

— Бог вас простить і помилуєт.

І кгди юж провод по обичаю одпіли, ігумен казав у яму впустити. Ієрей нача піти «Святий боже, святий кріпкий, святий безсмертний, помилуй нас». А скоро впустили в яму, ігумен лопатою перекрестив яму і казав кон хватати.

А кгди вже вихватили із ями і одкрили труну, і глянули — аж все черв неусипаємий, і тіла того нічого немаш, ані душі.

Тогди ігумен рек:

— Цару Санхосе, не может кождий чловік того гріха скупитися, іж би хто могл присягнути, не может же і чловік такий на світі бути, жеб мів бога умолити или оную присягу роздрішити. І святії учителії Христові того не могуть роздрішити. Сам свою душу осудить. І кгди би чловік який злий мів присягнути направо люб накриво, то вже тот чловік вічне душу свою потлумить в преізподняю. І вже не может того чловіка душа на страшном суді бути, бо то страшний і неізкупний суд, [той] гріх — душі пагубство і потоп, [за той гріх душа] в ад вічний прийде, в преисподнюю страну, в тьму кромішнюю, в огонь неугасимий.

— Прето, братіє христоіменитая, христіане, не присягайте ні направо, ні накриво, бо о том відайте притчу сію, як то було над тим хлоп'ятем, же присягнув, не жалував душі своєї, але пана свойого, царя Санхоса, пожалував, що його слуги забити хотіли. Бо вже того хлоп'яти душі немаш у бога, але скоро впустили в яму, тогди за одним разом скрозь землю в преисподнюю страну, в тьму кромішнюю пошов. Такожде і кождий християнин, кгди присягнет люб накриво, люб направо, то в том чловіцє душі больше ніт уже, душу в преисподнюю страну дияволи погнали, а в тіло влізет діавол, і кгди тіло умрет, то вже пойдет в огонь вічний. Претож, наймильшая братія, православнії християне, убоймося оної грози страшної, которая указалася над оним младенцем, котрую-сте слишали в сей приповісті, іж не за великий час, поки дено в дол вставили і поки крестом гроб назнаменували, за такий час не стало ні одежди, ні тіла, тілько єдні черви:

І єще глаголет:

— Іж скоро,— мовить,— присягнет хотя б і в правду, то зараз в том чловіку душі ніт, але діавол порываєт душу оную і в огнь пекельний вкидаєт, і в тіло оноє входить, і в нем мешкаєт вмісте оної проклятої душі. О колико ужасноє чюдо престолом божиїм подвигнути а, подвигнувши, на суд господнь не воскреснути! Прето прошу вас, моя милая братія, присягати жаден з нас не важмося, жеби-сьмо не стратили душі і тіла, як оний младенець, але жеби-сьмо тут так пожили, виповняючи заповіді Христа, бога нашого, который нас навіщаєт, през євангелисту мовячи: «Не кленітеся ні небом, яко престол божій єст, ні землею, яко подножіє ногу єго єст, ні Ієрусалимом, яко град єст великого царя, і ні главою своєю». Покленешися — буди же слово ваше, єже єй, єй і єже ні, ні. І то творяще, получим царство небесноє, єго же сподоби нас Христосе, істинний боже наш. І ми тобі славу возсилаєм з отцом і сином і святим духом, і нині і прісно і во віки віком. І амінь.

ПРИПОВІСТЬ

О ТРЬОХ МЛОДЕНЦЯХ, КАКО ОШУКАЛА ІХ ОДНА ВДОВА СВОІМИ ФОРТЕЛЯМИ БАРЗО ШТУЧНЕ

В єдном місті славном бив міщанин, можний купець. Той міл трьох дівок. Двох же оддав скоро замуж, а третяя довго рутку сіяла, бо груба била на тварі.

В том же місті бив купець барзо можний. Котрий, завдовівши, мислив собі, мовячи:

— Єсли озьму вдову, буде мені во всем спречная, а прето озьму тую дівку, а она будет в послушаніє мні.

І так поняв собі тую шпетную дівку за жону.

Втом, поживши кілько літ в покою, видячи себе бити хорим, за живота все, що мів, леговав жоні своїй в тестаменту при людєх. Сам скоро помер.

Тоді, по смерті мужа своєго, тая вдова жила статечне, всіми добрами обладаючи.

А втом почали ся на тую вдову залицати три младенці: єден — студент, другий — служалець, третій — мещанський син. А так собі чергою до неї хожовали з музиками і напитками а всі три намовляли її, іж би замуж пошла била. Вшак же один о другом не знали.

Сусіди зась, жиючії поблизу тої вдови, почали нарекать на вдову, мовячи, же:

— За твоїми зальотниками спать не можемо. Певне альбо замуж іди, альбо їм одкажи, іж бисьмо больше того гомону не слухали.

Тогди тая вдова пошла радитися у людей, що би міла з тим почати.

Тогді єдна зацная жона мовила їй:

— Відай, добрая пані, що! Що чинить, помни. Кгди била дівкою убогою, нікто ся о тебе не старав. Тепер зась не о тебе їм іде, але о маєтность твою. Прето раджу тобі, абись ні одного з тих трьох не брала собі за мужа. Але розправ їх таким способом. Кажи прийти першому в ноч першої години. А гди будеш міть з ним розмову сторони женитьби, одкажи йому такими словами: «Відай, милий пане, іж єстем вдова а [маю] по ласці [божей] досить всього добра, позосталого мні по мужу моїм, [то] зась відаю, же не о мене тобі ідет, але о мої маєтности, а прето ж, єсли хочеш мене собі міти за жону, прошу тя, ночі сеї вчини волю мою такую: ото той сусід сьогодня помер а стоїть на марах нехований; а ти пойди і, винявши того мертвого із домовини, однеси, положи попу под двері, а сам положи ся в домовині той і лежи, поки оддзвонять на утреню; того часу я к тобі прийду а озьму тя собі за мужа». Тогди тим способом досвідчиш його

приязнь. Потом другому кажи прийти о четвертой годині. Также, яко і первому, же не о мене, мов, тобі іде, леч о маєнток мой; предся ж прошу тя: хочеш ли мні бить мужем вірним — учини ночі сеї волю мою: озьми сеє білоє платтє і свічу а пойди до церкви; там стоїть на марах умерший мой приятель; а ти, пришовши, стань в него в головах а стой з тою свічою, поки подзвонять до утрені; тогді я приду до тебе, за мужа собі озьму». А потом з третім умовся, аби о дев'ятой годині пришов до тебе. І так же будеш з ним розмовляти о злученню малженства. Але і тому тим же способом одкажи, іж: «Тобі не ідет о мене, як о маєтность мою. А прето ж покажи свою вірность против мене. Ночі сеї озьми сеє чорноє плаття на себе і сей желізний крук а пойди до церкви. Там стоїть на марах мертвий мой приятель. Ти зась, пришовши, стань у головах його а стой, поки подзвонять на утреню. Тоді прийду к тобі і озьму тя собі за мужа, і будеш мні паном моїм».

Та пані барзо рада била той пораді. І та все справовала так.

Тії пахолки біднії, не знаючи зради, і їден по другім ... *

Перший, гди пришов до тої панеї з музиками, втом не много по розмовах став ся пан молодий доправляти собі. І предложила йому все. Он вірний товариш поднявся тоє учинити. І так, пришовши, з великою працею мертвого виняв з домовини і, на плечах принесши, попу под двері положив, і сам лігши, зверха дошкою прикрився.

Она зась барзо глупству його дивовалася.

Гди зась другий прийшов о умовной годині к той пані, она і тому, ведлуг поради, також, що хотіла, мовила. Поднявся і той также таковую реч існовнити.

Але, гди близько приходив з походною свічою, той перший у щілину обачив свічу ... * барзо ся злякав; предся так разумів, же ангел стеречи ідет того чоловіка мертвого а зла не учинить йому, дрижачи, лежав.

Потом третій прийшов ведлуг умовной годины, і так, по розних мовах і жартах, став ся пані доправлять свого доходу. Тогді пані мовила то ж, що й першим. По том мовила:

— Пане милий! Єсли мя хочеш міти за жону, послухай же мя сеї ночі, а я, твою вірность познавши, полюблю тобі бить жоною. Возьми на себе сеє чорноє плаття і крук желізний а іди до церкви. Єсть там на марах мертвий мой приятель. Ти зась там у головах стань а стой, поки подзвонять на утреню.

Тогди і той поднявся на тоє.

Але кгди обачив той, що стояв із свічою, барзо ся стривожив. Той зась, міючи добрий крук желізний, ішов безпечне,

---

* Дефект оригіналу.— *Ред.*

погрожуючися. Кгди ся зближив, обачив той, з домовини, діркою, сродзі зляклся, бо домнімав, же то діавол ідет по того мертвого, одревнів, лежачи. Але той єще горше злякся, із свічою,— кинув чорту свічу у очі, скочив втеки ...* Тогди той, що у домовині був, вдарив ногами і руками дошку і сам, вирвавшися, біг, сам не знаючи куди. А так всі розбіглися, бо не знав один другого.

Поп зась, почувши туртус, хотів вийти на двор, але кгди мертвого чоловіка обачив, барзо перестрашон, феброю заражон.

Тогди тая вість по всьому світу грухнула, а младенці зе встиду преч роз'їздилися.

Так ся жоноцькая хитрость уписана єсть.

ПОВІСТЬ

О ЄДИНОМ КОРОЛІ, КОТОРИЙ ХОДИВ СО ЗЛОДІЄМ ВНОЧІ КРАСТИ. ЄСЛИ БИ БИВ КРАСТИ НЕ ПОШОВ, ТО БИ БИВ ІЗГИНУВ ЗЛОЮ СМЕРТІЮ

Бив нікоторий кроль. Барзо добрий бив до людей.

Тому королеві повів єден мудрець:

— Кролю найяснійший! Сеї ночі єсли ти не пойдеш красти, то назарань злою смертію погинеш.

Слишавши то, кроль почудовав ся тому, а по том уснув по обіді. І приснився йому сон:

— Кролю найясніший! Єсли ти хочеш своє здоров'я заховати, іди ж ти сеї ночі красти. А єсли не пойдеш, то злою смертію погинеш.

Кроль, пробудившися, здумівся вельми. І мислить сам собі:

— Боже милий! Що би то мало бити? Єсли то так, волю я пойти красти, ніжли злою смертію погинути.

І не повідав то нікому. А коли било у твердії первосни, зняли кроля гадки — не может спати. По том, коли піснули ушиткі, уставши, кроль, убравшися по-хлопській, тілько кролевськую дорогую шапку узяв на себе, і вийшов із города потаємним виходом, і пошов на місто, і став ходити помежи крамниці, где би мав що украсти.

І ту знайшов чоловіка. Чоловік, так же увідивши чоловіка, збоявся. А то бив також злодій.

По том кроль потиху рек:

— Хто ти єст? І що за чловєк?

А злодій рек:

— А ти хто єст?

Кроль рек:

---

* Дефект оригіналу — *Ред.*

— Я злодій.

Почувши то, злодій рад бив вельми, і пришов близ, і рече:

— І я єстем злодій. Прошу тя, брате, будьме собі товариші.

А кроль рек:

— Добре, брате, я товаришеві барзо рад.

І дали собі руки, і присягли єден другого не зрадити, але вірне жити. І ходили оба помежи крамниці, хотячи якую вибрати. Але били твердо позамикані, не могли нічого достати.

Рек злодій:

— Що маєме чинити, товаришу? Не здобудеме ся ту нічого. Где ся повернеме?

А кроль рек:

— Не знаєш ти що? Ходіме ми до кролевського замку. Я знаю, куда увойти у замок. І знаю єден склеп кролевський. І ми там ся здобудеме добре.

Слишавши то, злодій випалить кроля по челюсті моцно і рече:

— О злий чловєче! Що се ти говориш? Аби ти не дочекав живим світа! То я його милості королеві, панові своєму, ворогом мав бити, а он єст нам добрий, яко отець?! Не дай мі то, боже!

А кроль мовчить.

По том злодій рече:

— Слухай ти мене, товаришу милий! Я тебе поведу, єсли ти хочеш. Ходіме ми до дому кролевського маршалка, того пана. Злий, людей дрет і кроля не боїть. Там я знаю скарб, і там ся здобудеме.

І там пойшли до дому маршалка. І увиділи, ано ся світить у покої його. Они пришли тихо. А било вікно високо.

Рек йому злодій:

— Милий товаришу! Стань под стіну, нехай я стану на твої плечі і вислухаю, що ту за бесіда.

І так став злодій на плечі кролеві і станет слухати.

Ано маршалок [станет] говорити жоні своїй тії слова:

— [Треба] зготовати лютую отрову кролеві со змієвим ядом. І запрошу кроля зарань до себе на гостину. І насипаю йому у погар тоту трутизну. Он, випивши, умрет. А ми будеме над його скарбом паном і [будеме] його добро поживати.

Вислухавши то, злодій ізліз із плечі кролевих. Станет його кроль питати:

— Що єси, милий товаришу, вислухав?

А он рек:

— Злая новина, товаришу! А то зарань маршалок хоче кроля запросити на гостину і отроїти його. Так ся намовили із жоною своєю. А я не знаю, як би то кролеві сприяти, аби ся стеріг.

Слишавши то, кроль одхнув тяжко і рече:

— Злая вість, товаришу, на кроля нашого. Треба би то йому сприяти. Знаю, що мав би од нього великую ласку гой чловєк.

Рече злодій:

— Даймо покій, брате, тепер і розстайме ся.

Рек злоді:

— Як же ся маєме назарань спознати? Дайме собі знак.

А кроль рек йому:

— Прийди ти, брате, до костела. Хіба ся там спознаєме.

Рече злодій:

— Єсли то так, товаришу милий, дайме собі знак. Возьми ти на себе мою шапку, а ти мені дай свою. Й коли будеме завтра у костелі, не знімайме собі із голови шапки. То, єсли так, ся спознаємє.

А в том ся розійшли. Злодій пошов додому, а кроль собі пошов на полату, і ліг спати, і мислив собі:

— Милий боже, що то ся хоче надо мною стати од моєго слуги? Подобно мі бог того злодія нагодив, хоч мя і по челюсті випалив. Ліпше мі то приятель, ніжли мой слуга. Коли би мі його заутра познати, нагородив бих йому добре за його приязнь.

А коли зазоряло, задзвонено до костела. Стали ся люде і панство збирати, бо била неделя. По том кроль, убравши ся, пошов із панством до костела. Шати на нем кролевськії, дорогії, а шапка цундрава, барзо старая. І чудовало ся вельми все панство тому, що то ся чинить. І сам маршалок дивуєть ся, который то хоще кроля отроїти.

Прийшовши кроль до костела, сів у кріслі високо і смотрить по всіх людей товариша своєго.

По том якогось часу, не борзо, увойшов і злодій до костела. Станет пильно смотріти, на ким би могл свою шапку познати. По том посмотрить на маїстат кролевський, ано увидів шапку свою на королі. І убоявся, і мислив собі:

— То конечне хтось то подслухав нас уночі із товаришом моїм, що єсьме бесідовали, і удав то королеві. Або мой товариш сам мене удав.

По том кроль, увидівши товариша свойого, познав його по своїй шапці і рад бив вельми товаришеві. І послав слуг своїх, аби його вартовали пильно.

А коли било по службі, казав кроль просити того чловєка за собою до полати своєї на обід.

Хлоп ся збояв і мислив собі:

— Тепер мі горкий обід.

А коли кроль войшов у полату, казав увести до себе і злодія. І били там самі двоє.

Рекл йому кроль:

— Не бойся, товаришу милий! Я днесь кролем, а вночі бив-єм злодій. Я єст твой товариш, которого ти по лиці ударив. Але я ті того прощаю. Не бойся, не гадай нічого злого. Ти єст мой вірний приятіль. Єдно тя прошу: єсли то єст правда, що мя мой маршалок хоче днесь отровити, будеш од мене великую ласку мати.

Тут ся йому злодій у ноги поклонив і рек:

— О найясніший кролю, пане мой! Одпущай, твоя милость, мою злость, бо я розумів, же тото простий хлоп зо мнов ходить. А то, пане мой, єст то правда, іж то твоїй милості зготовлено отрову. Але ся не бой, я тебе пораджу, як маєш із тим чинити.

По том кроль казав йому дати шати дорогії, і посадив його попри себе вмісто гостя, і казав йому дати пити.

Тут йому рече товариш:

— Кролю милий! Такова єст на тя порада маршалкова із жоною його, іж то коли тя зазовет до себе на гостину, дасть тобі чашу золотую першую. А буде пильно тя просити із своєю панею, аби-сь ти за їх здоров'я тую чашу ізповнив. Але ти, кролю милий, не слухай їх лукавствія, хоч би тебе як лестили. Але ти його самаго пригрози, свойого злого ворога, що тобі ізготовав, нехай то поживе.

А коли кроль сидів у столу, прийшов маршалок, станет кроля просити до свойого дому на гостину. Уставши, кроль пошов і узяв товариша свойого вмісто гостя. І коли там сів кроль, станет теди перед кролем маршалок со женою своєю, почнуть його віщовати розмаїтими слови лесними, яко вороги лукавії.

А товариш йому рек потиху:

— Кролю милий! Єсли хоч здоров'я своє заховати, не слухай їх лукавствія.

По том маршалок, узявши злотий погар у руки, поставив перед кролем, з лютою трутизною, смертельним ядом змієвим. І, поклонившися, станет його барзо умильно а розмаїто просити, аби то за їх здоров'я і за їх любов тую чашу ізповнив.

А кроль, узявши тоту чашу, поставив її пред маршалка, станет говорити, рекучи:

— Мой наймильший слуго! Дякую ті за такую вашу любов і приязнь противко мні. Але то іначе й не может бити, єдно ти мусиш до мене, пана свойого, перше поклонити за доброє здоров'я, а я по том поклоню до твоєї панії.

Рек маршалок:

— Кролю милий, не приналежно мні перше од кроля з королевського погара пити, бо то вашей милості насипано во ім'я кролевськоє.

А кроль йому рек:

— Юж ти на тоє нич не гадай. Коли я тобі позваляю, мусиш то учинити. А єсли бе-сь не хотів, то мой міч, а твоя шия.

Тут ся кроль на нього опалив і розказав слугам своїм застати його од двері, аби не утік. А сам рече:

— Юж ти мусиш пити, єсли ти мі вірний слуга, або горло своє утратиш.

Тут ся маршалок убояв і мислив сам собі:

— Єднако юж мні живому не бити, хоч пити, хоч не пити.

Узявши погар у руки з трутизною, став пити не по волі, і рече:

— Уживай то сама, душе, що єси била пану зготовила.

То рекши, випив тоту злую, лютую трутизну. А скоро випив, зараз упав і здох, і став ся пукати люто.

Видівши то, кроль похвалив небесного бога. А жону його казав розволочити коньми по полю. І побив ворогов своїх. А товариша свойого учинив маршалком. Посадив його на вшитком том панстві, учинив його першим по собі і шановав його барзо пристойне, як своє здоров'я.

І жив кроль в радості великой, у годності, у щастю, в мирі, в добром покою. Доконав живота свойого, умер смертію великою, славною, яко кроль і монарха великий, і погребен з честію великою.

Богу же нашому слава всегда, і нині, і прісно, і во віки віком. Амінь.

СЛОВО

ОД ПАТЕРИКА О ПОКУТІ, ЯК ОНА ЧОЛОВІКОВІ ГРІШНОМУ ЄСТ ПОЖИТЕЧНА, ХТО ЄЯ ПО ПРАВДІ ВИДЕРЖИТЬ, ХОЧ І НЕ НАВІКИ ЧАС, АБИ ПО ПРАВДІ

Часу єдиного ішли люде християнськії у пост великий до святого Антонія сповідатися. Ішло їх много мужей і жен. Ішли попри єдин замок, у котором то замку мешкав єдин пан злий а не милостивий, жовнір, лях, который завше хулив нашу віру християнськую і насмівався з християн православних. І призвав до себе, станет їх питати, рекучи:

— Що єсте за люде? Где ідете? Чого і по цо?

А оні рекли йому:

— Ідеме, пане, до святого Антонія сповідатися.

А он ся почав сміяти з них і поругався їм і святому Антонію.

А коли прийшла нощ, видів во сні пекельнії муки, до котрих то мук чорнії муринове волокли його і хотіли його там уверечи.

Тут прийшов святий Антоній і рек йому:

— Єсли бе-сь ся сповідав і християнської віри не хулив, я би тебе оборонив од тих муринов.

А он ся появ тото чинити.

А святий Антоній пережегнав муринов крестом святим, а они щезли, яко дим.

А жовнір ся пробудив од сна і у страху бив; а, дождавши світа, осідлавши коня, не повідаючи нікому ніч, поїхав до святого Антонія. А так пошов, же не знали ані пані його, ані жадний челядник його. І прийшовши до святого Антонія, почав ся сповідати по правді ушитких гріхов своїх. І тото повів, як видів муки пекельнії, і як його муринове волокли там, і як його святий Антоній виратовав од тих муринов страшних.

Слишавши то, святий Антоній почудувався і прославив господа бога, ведущого грішних на покаяніє і поучив жовніра страху божого.

Станет його жовнір молити, аби йому дав покуту якую.

А святий Антоній рече йому:

— Єст, пане, у твоїм місті єдина церков залишена, котрая стоїть у ворот перед містом. А ти переночуй в ній сію ноч. І тото ті даю покуту за вшитко.

А оний пан обіцяв то так учинити: переночувати у той пустой церкві. І, поклонившися святому Антонію, узявши благословеніє, поїхав додому.

А вже ся било примеркло. І приїхав до тоеї церкви пустої. Ніхто його не видів. Прив'язав коня у двері. А сам, уйшовши во церков, затворившися, прикляк на коліна і против царських дверій став ся богу молити со слізьми за гріхи своя.

А коли било опівночі, позавидів диявол, іж то його чоловік удався на покуту. Хотячи його одтоль вигнати і з дороги доброї [збити], учинився хлопцем панським і, прийшовши к ньому, станет говорити, рекучи:

— О пане, добродію мой! Що ту чиниш? А то ми і пані твоя через день тебе іскали і не могли-сьме тя знайти. Устань, твоя милость, іди до замку. А коня твойого вовці із'їли.

Рек йому жовнір:

— Скурвий сине! Хлопче, не волай, би тя забито. Нехай конь гине, а в мене єще суть коні. А ти собі іди там преч од мене до дябла. А я одтоль не пойду, бо мі то дано за покуту.

І перекрестився крестом. А диявол пропав од нього. А жовнір молився богу прилежно.

Мислив диявол, що би чинити? Прийшов со іншими дияволами во місто кметі[в]. Прийшовши к ньому, стали говорити:

— О пане наш, що тут чиниш? А то ся місто імило і горить моцно, і близько замку юж, і на замок огень мече. Может і церков тота ся імити.

А он їм рек:

— Ідіте, хлопи, гоніте людей і гасіте місто і замку стережіте, як вам голови милі. А я одтоль тепер не пойду, бо то мі дано за покуту.

І пережегнався крестом. А біси пропали.

Став диявол мислити, що би з ним чинити. І, учинившися єдним полозом великим, виліз з єдного кута церковного і пустив зо рта свойого огень. І прийшовши близь против нього, почнет на нього огнем сапати, страшно сичати, свистати, хотячи його вигнати вон з церкви.

А жовнір і на того ніч не гадав. І станет говорити:

— Вижу я, дябле, же ти дябол. А і ти одтоль не вистрашиш мя, бо то мі дано за покуту.

І верг на нього крест, а диявол пропав од нього. А он ся моцно молить богу.

По том дияволи учинили огень около церкви, чисто запалили церков, а самі почали кричати, рекучи:

— Пане, пане! Що ти ся стало? Ото юж церков горить! Утікай борзо, бо згориш, бо сам себе погубиш.

А он одповідав:

— Дайте мі покуй, хлопи, би вас забито. Я одтоль не пойду, хочай і згорю на божій дорозі, бо то мі дано за покуту. А ви чим борше гасіте!

І пережегнався крестом. А дябли пропали і умовкли. І стало тихо.

Мислив диявол, що би єще учинити. Учинившися попом, почав звонити, а по том увойшов у церков, запалив свічі, став співати, читати; а по том, приступивши до жовніра, рече:

— А ти, ляше, чого ти ту стоїш? Бо ти ся із віри нашої християнської наругаєш! Іди собі преч з церкви до свойого костьола!

А жовнір рече:

— Єсли би ти бив поп правдивий, а ти би мя не проганяв з церкви од молитов, але єще би мя благословив і покріпив. А то вім, іж ти єст чорт, не поп. А я одтоль до самого світа не пойду, бо то мі дано за покуту.

І пережегнався крестом сам, а по том верг крест на того попа і рек:

— Во ім'я отця і сина і святаго духа! А ти, попе, ірци: «Амінь, а дяблові нехай буде у зуби гарячий камінь».

Скоро то рек, а диявол пропав, і свічі загасли. А жовнір похвалив бога і познав, іж то все диявольськоє прохирство. Укріпився богом святим моцно.

Єще ся диявол учинив єдним гайдуком і, прийшовши, свічею станет перед ним і почнет йому говорити:

— О пане наш! Що ті ся стало, що ту чиниш у той пустой церкві? А тото не знаєш, іж то твоя пані сестра умерла? Іди ти борзо до дому!

А он його пофукав і залаяв, рекучи:

— Злий чоловіче! Іди собі до дябла! Єсли моя пані сестра умерла, вольно то пану богу. Я її не оживлю. Я одтоль до світа не пойду, бо мі то дано за покуту.

І пережегнав його крестом. А диявол щез.

Бив теж диявол у великом клопоті по нім і не промислив, що єще на нього за покуси вистроїти мав. Учинився панею його і узяв на руки цеглу вмісто дитяти і, прийшовши, свічею став перед нього. Почнет з плачем говорити, рекучи:

— Боже тя побий, злий чоловіче! Що ті ся стало? Подобно ти ошалів. Чого ту ночуєш і що ту робиш у той пустой церкві руськой? Ліпше ті тота пуста церков, аніжли місто і замок? Я сама і тота дитина, син твой. А того, необачний чоловіче, не знаєш, іж то повміста згоріло? І ти би у той церкві згорів, кгди би не люде єя угасили. А тепер на остаток і замок наш ізгорів і вшитка наша худоба. Що било, то все погоріло, тілько я сама з дитиною утекла з огня. А сестра твоя умерлая ізгоріла. Що ж тепер будеме чинити? Устань а іди одтоль!

Ту його мало диявол не пере [ль] стив. А по том ся закріпив моцно богом святим і рек до неї:

— Цить ти, мавпо, не плач! Єсли будемо годні, дасть нам бог опять маєток. Ідь собі преч од мене, бо ті дам у кгембе. А я одтоль до світа, яко живо, не пойду, бо мі то дано за покуту.

І ту стоячи, диявол рек з плачем:

— О злий а небачний чоловіче! Юж я з тобов больше жити не хочу, а йду преч од тебе. А дитину перед тобою мечу на твою душу.

То рекши, ударить дитиною моцно о землю.

А в том часі когути заспівали а дияволи пропали. А жовнір юж бив вольний од покус диявольських. А одержав од бога сім корун єдної нощі, то єст сім звитязтв над диявол. І видержав правдиве покуту. А коли став світ, уставши, станет смотріти дитини, а но цегла лежить на землі. А коли одтворив двері, ано і конь його стоїть, як бив поставив звечора, і церков не горіла. І, сівши на конь, видів місто все ціло і замок. І, приїхавши на замок, ано все добре знайшов: а сестру живую, і жону, і дитину.

І прославив господа бога, і повідав то все, кде ночував і що ся над ним тоеї ночі чинило. І став в руськую віру. І тоту церков окрасив розмаїто.

Богу же нашому слава во віки віком. Амінь.

СКАЗАНІЄ

О ЄДНОМ РИЦЕРІ СЛАВНОМ, КОТОРИЙ НАДІЯВСЯ НА СИЛУ СВОЮ І ПРОБАЛОВАВ ЩАСТЯ СВОЙОГО ВОЄВАТИ ІЗ КАЖДОМ, А НА ОСТАТОК ІЗ СМЕРТІЮ

В землі грецькой бив єдин славний рицер, на ім'я Севіян, который бив барзо моцний і препишний а в рицерстві потужний.

І єдиного часу, справивши банкет барзо пристойний і гойний, з розкошами барзо великими, і запросивши приятелей, сенаторов і панян вельможних, сидівши при обіді, мовить тії слова:

— Мої милії приятелі і сенатори! Ци єст моцний хто і сильний і рицерний на сем світі, як я?

Мовят овії молодії сенатори:

— Не єст, вельможний пане, такого на сем світі потужного, моцного і рицерного, як ваша вельможность.

А єден старець мовить:

— Вельможний, милостивий пане і рицерю славний! Єст смерть моцніша і славніша од всього світа, бо она побирает королей, царей, рицеров славних і воїнов потужних.

Он зараз того пофукав і сказав собі коня сідлати. І, узявши із собою єдного хлопця і всю рицерськую зброю, поїхав у поле.

І мовить тії слова:

— Пойду я шукати тоєї смерті, ачей би она і зо мною ся побила!

І ту, божіїм повеленієм, явилася йому смерть видимо на полі, страшна, яко ніхто: сама з костей, голіната, сакгата, головата, кострубата, витрісковатая, зубатая; а носить із собою все своє оруддя — кривую косу острую, довгий міч, пилу, серп, рискаль, мітлу.

Видівши то, рицер скочив ко неї конем. А конь ізбоявся, ізфукав і не смів ко неї пойти.

Видівши то, рицер рече ко неї:

— Хто ти єст, і що такоє за чудо мні ся показало на том диком полю пустом?

Смерть йому рече:

— Я естем смерть, которої ти кличеш і шукаєш. Єсли ті мене потреба, я прийшла к тебі і хочу тя узяти, пишного пана.

Рек їй рицер:

— Та ци то ти красная, смерте? То сьми краса того світа!

Рече йому смерть:

— Як ти мене видиш некрасную, але я красних із того світа побираю: святителей, королей, царей, княжат, гетьманов, рицеров, потужних воїнов, витязей сильних, патріархов, митрополитов, владик, архімандритов, ігуменов, черцов,

пустинников, попов, казнодієв, філозофов, красномовцов, риторей; сильних, моцних, багатих, убогих; сироти і удовиці; сліпих, хромих, старих, молодих і малих дітей. Всіх я тих заровно беру.

Слишавши то, рицер рек до неї сердито:

— Слухай ти, смерте нехоснавая! Єсли ти тих побираєш, і тебе ся боять, а мене ти не возьмеш, і тебе ся не бою, такої поганої, плюгавої і шпетної. Єст у мене на тебе булатний міч, огнистая стріла і стрельба, дробнії стріли, остроє копіє.

Смерть йому рече:

— Слухай ти, чоловіче! Ти ся хвалиш своєю зброєю. А в мене єст на тебе моя зброя: кривая коса, острий міч, пила зубатая, кривий серп, рискаль, мотика, мітла. Косою ті подотну ноги, пилою ті перетру кості, серпом переріжу ті горло, мечем ті одсіку руки, рискалем ті відотну голову, мітлою ті замету кров.

Рече їй рицер:

— О смерте нехоснавая, головатая, кострубатая, зубатая, витрісковатая, сухая, блідая, сагатая, голінатая, страшноє чудо! Та ци годна ти зо мною битися своїм непристойним орудійом? Коси ти своєю косою по пустом полю траву, три ти своєю пилою гнилоє колоддя, жни ти своїм серпом жаливу, січи ти своїм мечом хащу, копай ти своїм рискалем глину, замітай ти своєю мітлою на дорозі порохи. У мене єст на тебе міч мой острий, огнистая стрільба, сагайдак. Не таких я сильних і храбрих рицеров і сильних витязей на войні звитяжав-єм і витязей воєнних і герцовников своєю зброєю, копієм і силою побивав. Та бих тепер тебе, чуда, не могл побити? Уже ти больше не будеш людей побивати і побирати. Юж тут твої тоті сакгатії голені по том полю будуть ся валяти і той твой костяний тулуб будет пожар палити.

Рече йому смерть:

— Небоже рицеру! Що-сь ти хвалиш, іж ти на войні много побивав? І сколько у войні голов гине, то без мене і там не єст.

Слишавши то, рицер рек:

— О смерте злая! То знати, що лжеш і неправду мовиш. Я многих побивав, а тебе там, такого чуда, нікгди не видав, і ніхто мі не повідав нічого і не помагав мі. Став[ай] ти тепер поля зо мною, а я готов.

Рече йому смерть:

— О чоловіче глупий! Не поможет ті рицерськая зброя і копія довгая. Не таких я у свої руки побрала, гей ти тепер. Послухай, чоловіче, що ті буду повідати, почавши од Адама...

Рече їй пан:

— Повідай, що маєш повідати.

Тут йому смерть рече:

— Слухай, пане! Адама і Єву, праотець наших до потопа, людей перших, я узяла. По потопі знову Ноя славного і синов його я узяла. Авраама, Ісаака, Іякова я побрала. Бив єдин Самсон сильний, на всем том світі под тим сонцем сильнішого не било, бо он сам так повідав: «Коби мі,— мовить,— такий майштер, аби мі кольце у землю управив, аби ся не вирвало, то би-м ушитким світом так повернув, як жорнами»,— я і того узяла. Цар Давид Псалтир виложив через духа святого — я і того узяла. Цар Соломон бив премудрий, который сорок літ і шість святая святих церков будував і три роки дяволами робив — я і того узяла. Навходоносор, цар вавілонський, грозний бив на увесь світ — то я і того узяла. Троян-цар, Юліан-цар, Максиміян-кроль, Дафтіян-кроль славнії били — я і тих узяла з того світа. Ну ж який бив цар Дарій перський, цар Пор інідійський, которії ся богами земними писали,— то я і тих побрала. Ну ж еще який бив цар Александер Македонський, цар над царі і всьому світу господар бив,— я і того узяла. Єще, чоловіче, бив ачей такий витязь храбрий Бова-кроль — я і того узяла. Єще теж ачей бив такий витязь, як ти, Бронствік-кроль, который бив со львом зайшов под зеленую сторону,— я і того узяла. І многих королей, царей, гетьманов потужних [і] іних людей, розних вір і язиков — і геретиков, поганих мучителей, гонителей срокгих! А що тепер гадаш із своїм немоцним рицерством! Юж є сонце над запад, день ся юж твой коротаєт; юже тобі дома не бити, але ту, на тім полі зостати. Тіло твоє і кров твою будуть потята і звірята їсти і кров пити; тілько твої кості додому принесуть. А ти, хлоп'я, не бойся, бог з тобою!

Слишавши то, чоловік злякся. Одревніли [йому] руки і ноги. Його ушиткі состави розслабли.

Станет тихим а покорним словом говорити, рекучи:

— О смерте славная і сильная! Ти силу великую маєш. Твоя бесіда всю силу мою загубила. Але прошу тя покорне: попусти мі мало, нехай на том пустом полю не погину без покаянія і нехай дойду додому і покаюся гріхов моїх, і розпоряджу двор свой і челядь, бо єм не справив богу нічого рядного, на сем світі живучи, і покаюся.

Рече йому смерть:

— О злий чоловіче! Ци не било ті літ, місяцей, дній, годин і часов, коли ти розкошував в гордості своїй і в бучності пивав, їдав, гойнував, а на бога небесного і на смерть єси не пам'ятав і з свойого скарбу господу богу нічого не справив. Бив тобі час на покаяніє. Але ви єсте чоловіці лукавії, хитвавії, несправедливії. Коли вам якая біда ся станет, або хороба, альбо який припадок, то ви бога святого просите, аби вам

погодив і полівив, а по том бога забудете і на смерть не пам'ятаєте і лжете з богом.

Рече рицер:

— О смерте, госпоже, пані моя! Маю скарбу досить, злата і сребра, каменія дорогоцінного, перла кришстальовії, женчугу і інших достатков много. Прошу тя, пані моя, ходи зо мною до мойого дому і набери собі скарбу досить, колько хочеш. А мні єще потерпи, за чим ся покаю гріхов своїх.

Рече йому смерть:

— Глупий чоловіче! Коби я скарби брала, то би і земля не могла їх вмістити. Порожняя твоя бесіда.

Рече пан смерті:

— Пані моя, єще ті повім слово. Прошу тя до свойого дому на гостину любую і утішную. Нехай ся з тобою навеселю. І нехай дома умру, аби мя присмотріли мої любії приятелі і слуги, аби мя ту звірове і потята не з'їли.

Рече йому смерть:

— Все то твоя порожняя бесіда. Не потребую я нікогда жадної гостини і бенкетов. Там мні гостина, где єст плач, сльози і крик по мертвом. То моя робота і потіха.

Рек рицер:

— О смерте, пані моя! Єще ті повім єдну річ. У тебе ніст мужа, а у мене ніст жони. Поберімося. Ти єстесь сильная, а я также рицер моцний, і будеме панувати на сем світі без клопоту.

Тут ся смерть розсміяла і рече:

— Дурний і безумний чоловіче! Що се ти говориш? Коби я потребовала собі мужа, то би-м я не такого смердуха приняла — альбо цесаря, альбо кроля, або царя. Але нікгди не потребую собі мужей навіки. Уже ся, чоловіче, не виманиш у мене. Сонце юж тобі потемніло, день твой кончиться.

Тут рицер, зомлівши, упав із коня на землю.

Станет із плачем говорити:

— О смерте злая! О смерте глухая! О смерте сліпая! О смерте немилостивая! О смерте нежалосливая! О смерте, жовніру неупрошений! То ся не могу у тебе упросити і умолити, але виджу, іж ту ся мушу под твою острую косу нахилити. О смерте, смерте, то-сь мя, такого славного, без вісті несподіване застала і зо всього мя обідрала.

А по том уста ся йому замкли, і больше юж ніч не говорив. І жили його подревніли. А смерть, приступивши, утяла йому голову косою [і] невидимо[ю] стала.

Видівши то, хлопець побігл до полати його і повідив погибіль пана свойого злую. Плакав і повідав вшитко по ряду, що ся стало над паном.

Слишавши то, слуги і приятелі його здумілися і скочили по тіло його. А коли там прийшли, ано тілько хробори його

лежать, а тіло його звірі обнесли і потята. І принесши хробори рицерові, погребли без тіла.

І бив там страх на вшитких.

А хлопець то вшитко розповідав по доводу, що ся стало і що ся чинило.

І так ся скончав оний пишний рицір і злий. Пан злий зле погинув, і слава його со шумом погибла.

О братіє! Коль страшная і лютая смерть грішним, а праведним сладка і легка! Богу же нашому слава во віки віком. Амінь.

СКАЗАНІЄ

О ЄДНОМ ЦЕСАРІ ІОВІАНІ, КОТРИЙ БИВ ПОДНІС ПИХУ ПРОТИВКО БОГУ, КОТОРОГО БОГ КАРАВ

Бив єдин цесар кгрецькой, на ім'я Іовіян. Барзо бив преможний, і потужний, і грозний, і в достатку гойний і в багатстві. Слуги мав барзо препишні і гойні, препоясані пояси золотими, пишно, гойно, збройно і в усім барзо пристойно.

І єдиного [разу], лежачи на ложку своєм, оний пишний і преможний цесар мислить сам собі, рекучи:

— Хто ж мі може противним бити? Маю досить всякого статку, можності, скарбов, панства, достатков, багатства, слуг препишних. Не єст мні ровнішого на землі, крем бога.

І поднеслося серце його у пиху великую і гордость.

А по том казав слугам і панству свойому коні сідлати. І поїхав у поле на вадацтво.

А коли били у полі, повелів бог моцно слонцю печи горячестію своєю. І стало моцно слонце гріти і палити цесаря. Іншим слугам не било ніч, которії при нім били, але цесареві зле било, зле ся діяло, і з великої горячесті до смерті йому приходило.

І видів кроль у полі воду, і рек до слуг своїх:

— Станьте ви ту, а я пойду купатися, бо мі єст зле; а скупавшися, приїду к вам, бо як ся не скупаю, то умру.

І поїхав сам єдин. І приїхав до води, ізсів із коня і прив'язав його до копія, а сам, розебравшися, ускочив у воду, став ся купати довольно.

Слухай же ти, що ся стало над цесарем пишним.

Прийшов так ангел його хранитель, во вшиткім йому подобний, як зростом, так позором, лицем, бесідою, а узяв на себе одіння царськоє і, всівши на коня його, приїхав до слуг. А слуги і панство поклонилися йому як цесареві і не познали його, хто єст.

І рек ангел до панов:

— Не час маємо до вадацтва, ідіме додому.

І поїхали додому з поля.

Прийшовши ангел на палац, сів яко цесар із цесаревою, із панами.

А цесаря зоставили на полі голого.

У якийсь час, накупавшися, цесар Іовіян вийшов із води, ано не знайшов ні шат, ні коня: зостав чудом голим на полі. І зляксе бідний — не знає, що чинити. Став ся сердити вельми на слуг, що його лишили, і мислить імстити велико на них і много. Мислить много, где би ся діти і где пойти, бо встид єст великий. Мусив ночі ждати. А коли било позно, став мислити, єда пойти.

І рек сам собі:

— Не учиню іначей, єдно пойду до свойого старого судді. Той мі дасть шати і коня, і я, прийшовши, буду слуги карати горлом.

А, вставши, пойшов.

І, прийшовши до міста, почав торкати у ворота, аби йому одтворено.

Увидівши, варта станет його питати:

— Хто єст?

А он їм рек:

— Я єстем цесар Іовіян. Повіжте панові своєму, нехай мі дасть сукні і коня пойти на палац, а то ємь стратив з пригоди.

Прийшовши, слуги повіли то пану, рекучи:

— Пане наш, то якийсь хлоп шалений голий стоїть у воротах і просить твоєї милості за сукні і за коня, а повідает ся бити цесарем.

Слишавши то, пан зачудувався, що ся дієт:

— Цесар наш на столиці, а я тепер недавно од цесаря.

І повелів його пустити перед себе.

А коли його приведено пред пана, увидів його судія, не познав. Станет на нього пльовати, рекучи:

— Ізгинь од нас, дябле проклятий, душе нечистий. Явно ся єси показав, хто ти єст.

А он йому рек:

— Що ті ся стало? Аза-сь ти не знаєш мене, іж то я єстем, цесар Іовіян? Дай мі коня і шати, бо єм стратив з пригоди.

Рече судія:

— Слиши ти, хлопе шалений! Як ти ся смієш звати кролем нашим, а наш кроль на столиці сидить, і я тепер од нього? Слухай, ти, хлопе, як вижу, не зайдеш ти ся аби-сь не бит. Не зови ти ся кролем!

І розказав його слугам моцно бити карбачами.

А слуги, яко то дворяне, раді тому били — били його як сами хотіли. Аж до крве бивши його, витрутили за ворота

Там пишний цесар, лежачи, плаче таковой ганьби своєї. І мислить собі, що маєт чинити и где ся маєт діти. А по том умислив собі:

— Єст еще у мене едино княжа, которого є-м я учинив княжатем, у котором я ся кохаю. Єжели мя тот познаєт, і дасть мі сукні і коня дойти на столицю. Але тут слугам моїм, скоро прийшовши, кажу їх постинати, що мя лишили у полі на біду. І судію того із панства ізвергу, і слуги його, которії мя били, кажу їх четвертувати.

А так, уставши, пойшов до другого міста, до свойого коханого княжати. А сам весь крві ізплив.

Прийшовши до брійни, почав товкати, аби одтворено йому било.

Слишавши то, страж питав його:

— Хто ти єст? І чого вночі ходиш?

Іовіян рек:

— Пустіть мя, я єстем Іовіян, цесар. Іду до княжати свойого коханого.

Страж, видівши його всього кирвавого, рекли:

— Не єст ти чоловік, але ти є-сь шатан.

Побігши, повіли то княжаті, рекучи:

— Пане вельможний, щось за чоловік стоїть у ворот, проситься, аби-сьмо пустили його до тебе. І повідається бити цесарем, але єст голий і весь у крві.

Слишавши то, княжа і почудувався. Казав його пустити і дознати, що то єст такого.

А коли його пущено, скоро його увели у світлицю, видівши княжа його, злякся; став на нього пльовати і заклинати, пекати, рекучи:

— Ізгинь, шатане, душе нечистий!

А цесар рек:

— Не єст я дух нечистий. Я єсмь цесар ваш Іовіян, который єм тя учинив княжатем і в тобі ся кохаю. Що ті ся стало? Пам'ятайся! Дай мі коня і сукні дойти до дому полати моєя, а то ємь стратив все із пригоди.

Слишавши то, княжа рече:

— Вижу я, іж ти єст хлоп шалений. Не дармо, як вижу, тебе бито, хлопе шалений. Бо ти якийсь п'яниця — одежду єсь із себе пропив, а другоє в карти проіграв. А до мене єси прийшов одежди справувати і коня? А не відаєш, ци підеш одтоль і піший у здоровлю, без коня! Що кажеш, іж єсь мя учинив княжатем? І сам єси голий як бубен. А я тепер повгодини од цесаря, а цесар, його милость, із цесаревою, сидить на столиці. Не з горазду тебе бито, що єсь ледве із душев утік

Та й ту не буде без того, аби-сь не бив бит. Як ти ся смієш звати цесарем, бо то горлом важиш?

І розказав слугам бити його моцно а, бивши, казав його в темницю всадити і казав йому дати хліба і води.

І ту єдин слуга змилувався над ним, дав йому плахту прикрити наготу його.

А по том стало мислити княжа:

— А то ємь шаленого хлопа всадив у темницю. Йому ся там стане [щось злого] і умре, то мой гріх буде.

І казав випустити і вигнати [його] із замку.

І рад бив Іовіян, бідний цесар, оной плахті, сівши, ледво що жив. То його сродзе збито. І плакав такого нещастя свого.

Будучи такий, монарха мислить собі, що мает далей чинити. А по том рек:

— Пойду просто до свойого города, до своєї королевої, чей мя познает, і діточки мої.

І, вставши, пойшов.

І, прийшовши до ворот городових, станет торкати, аби йому одтворено било.

Слишавши то, страж рекли:

— Хто єст? І чого вночі ходиш?

А он їм рек:

— Я єстем цесар ваш Іовіян. Ідіте рихло до кролевої а повіжте їй, нехай мі вишлет сукні, бо ємь стратив із пригоди.

Страж, видівши чоловіка у плахті, збитого, кирвавого, пойшли у полату до кроля і станут говорити, рекучи:

— Найяснійший цесарю, пане наш! Щось за хлоп у плахті, збитий, кирвавий, стоїть у брамі і послав нас до цесаревої, аби йому вислали сукні. Повідает ся бити цесарем.

Слишавши, ангел казав його привести пред себе.

А коли Іовіян бив на своєм замку, тут ся пустив на нього його пес коханий — зскочив на нього, коли били не слуги оборонили, то би його бив із'їв, бо його не познав.

А коли война до сіней, тут соків його, котрого сам на своїй руці ношивав, тот ся його напудив і, урвавшися, став його крилома і нігтьома драти і бити в лице його.

Увойшов он і сів на паланок.

А коли Іовіян бив увойшов у полату, ано увидів, ангел сидить, барзо препишно убраний, ано при нем сидить цесарева, жона його власна.

Видівши то, Іовіян здумівся і мислить собі:

— Що то ся стало?

Рек до нього ангел:

— Хто ти єст? І чого ту ходиш ізвлаще уночі?

Іовіян рек:

— Я єстем Іовіян, цесар. І моя то єст столиця і пані.

Рек ангел до цесарової:

— Повіж, моя наймильшая, который би з межи нас двох пан єст?

А она со гнівом рекла:

— Що-сь ти мене, як дурня, звідаєш? Чому з мя сміх чиниш перед панством? Уже то з тобою живу літ 18, і синов маємо, а ти мя ід кому ровняєш? Не чини із мене сміх! Бог тя скаре!

І, поплакавши, рече:

— Яко живо, не знаю того шаленика. Не знаю, чи чоловік то, чи мара якая увойшла у полату нашу і хочет нас із'юдити.

По том ангел рек до маршалка і до всіх панов, котрії там при нім били, і до слуг:

— Повіжте мі правду! Кому-сьте присігали? Ци мні, ци тому дурному і шаленому хлопу?

А пани і слуги рекли:

— О найясніший цесарю вельможний, пане наш милостивий! Ми твоїй милості божили тебе по бозі до смерті за цесаря мати і наше здоров'я за тебе покладати і при тобі стояти. А того ми шаленика, яко живі, не знаєм, ци чоловік то єст, ци мара.

За тим рече ангел до Іовіяна:

— Що ж ти тепер гадаш, шалений хлопе?

І казав його покоєвим бити, нещасного, і його конем, которим завше їжджовав, на котором в той час бив, коли шати ізгубив — і казав його до коня за ноги ув'язати і по всьому місту волочити.

І сродзе його конь ізбив і плахту на нім подрав, волочивши його по всьому місту.

І станут покоєвії єдин ко другому говорити, рекучи:

— Не лишайме ми шаленого хлопа на дорозі под ногами, але верзім його у гной, нехай там з лихом лежить.

І так, покинувши його, лишили у гної.

І ту бідний Іовіян лежачи, мислив собі, із плачом рекучи:

— Що маю тепер чинити і до кого ся удати?

Намислив собі пойти до пустельника, у которого ся завше сповідав. І, вставши, пойшов у тоту пущу, где той пустельник мешкав.

Прийшовши под келію, ано єще той пустельник не спить, богу ся молить.

Іовіян став торкати у вокенце.

Калугор, то почувши, здумівся, що би [то] мало бити, і хто ту вночі ходить, і ніколи того не бивало.

По том і другий раз поторкало і станет говорити:

— Отче святий, одтвори мі.

А калугор рек:

— Хто ти єси,— рече,— і чого ту вночі ходиш?

А цесар бідний рек:

— Я естем Іовіян-цесар, син твой духовний. Маю до тебе пильну потребу.

Сповідник, слишавши [то], біг борзо до оконця, а коли оконце одтворив, увидів чоловіка страшного, у плахті, крвавого, збитого і, не познавши його, борзо оконце затворив.

І станет його проклинати:

— Во ім'я отця і сина і святого духа, амінь! Ізгинь од мене, злий, нечистий душе проклятий! Одкуду прийшов єси іскушати мя тут?

Бідний Іовіян еще ся горше зафрасував, що мает чинити. По том станет із плачом говорити, рекучи:

— Отче святий! Змилуйся надо мною! Не естем дух нечистий, але естем цесар, син твой духовний. Одрікаюся сотоні і молюся отцю і сину і святому духу. Прошу тя, отче, єсли мі не ймеш віри, а ти вислухай скрузь стіну сповіді моеї, еще перших моїх гріхов, котрих ємь ті ся сповідав пред тим і тепер мі ся погріша стало. І вислухай, що то ся надо мною стало, як бог святий скарав [мя] за мою пиху і гордость. Зле мі ся, отче святий, стало. Змилуйся, для Христа небесного!

Слишавши то, пустельник казав йому сповідатися, а сам почав пильно слухати скрозь стіну.

Іовіян почав ся сповідати од початку всіх гріхов своїх. І прийшло до того юж, як ся подніс во пиху великую против небесного бога і як ся, купаючи в полі, стратив одіння своє і коня і зостав голим, і, где прийшов, то його били; як і пані його не познала, і панство все не познало, і пес і сокіл не познав.

— І конем мя моїм волочили по всьому місту. І ледво живого мя з душею лишили у гної. Теди юж больше не мав ємь, що чинити, до кого ся удати, крем тебе, отче мой святий, до свойого сповідника. Сп[ог]адай на милостивого, небесного, всемогущого бога, котрий грішних каре, а кающихся знову приймає. Прето ж і я каюся того злого діла, пихи дияволької і гордості проклятої і плюю на диявола і на всі злії діла його. Вірую господу богу і поклоняюся отцю і сину і святому духу, амінь.

Тогда чернець одтворив оконце і внет його познав, іж то власний цесар, син його духовний. Возставши скоро, одтворив келію свою і увів його.

А он увесь ізбитий і кровію сплинув.

Видівши то, калугер сплакав і налляв окроп і, нагрівши, умив його і оливою намастив тіло його, і дав на нього сорочку і шату свою і шапку.

І рече:

— Молися, пане мой, богу.

І рек до нього цесар:

— Прошу тя, отче святий, ти ся моли господу богу і пресвятой богородиці.

Тогда калугер узяв Псалтир, начав читати із поклонами, із молитвами. По том, скончавши Псалтир, начав читати акафіст пресвятої богородиці.

А цесар стоїть.

І коли скончав акафіст, то єст похвалу, богу, ано почало світати.

І ту легли припочити. Бо і кроль труден бив барзо.

І ту пустельник мало ся придрімав. І видів во сні. Прийшла пресвятая богородиця із Михаїлом, і кладуть на голову цесареві коруну царськую, і пояс царський, і шати, і ланцюг золотий, і вінець, і скиптро царськоє [дають йому].

І, прочутившися, пустельник прославив господа бога і пресвятую богородицю. І збудив цесаря, і став його питати, і тішити, і поздоровляти:

— Іди тепер, пане, просто до своєї столиці. Вірую богу і пресвятой богородиці, же тя познають. Не бойся, іди за божим благословенієм!

І, благословивши його, пустив.

Прийшовши Іовіян до брами города свойого, став торкати, аби йому одтворено било. А ту ся і боїть, аби його єще не били. Му ся дало добре в пам'ятку. Але ся кріпляєт молитвами сповідника свойого. І укріпився богом і пресвятою богородицею.

Видівши його страж, внет одтворено і познано, іж то єст пан їх.

І убоялися, і мислили собі:

— А то пан наш ходив до свойого сповідника, а ми не знаєм, коли он пойшов.

Внет йому одтворили, і поклонилися йому, і рекли:

— О пане наш, одпусти нам, бо сьмо не знали і не знаєм, коли твоя милость вийшов.

А он на них махнув рукою, аби мовчали, і весело на них і ласкаво посмотрів, і пойшов од них на двор.

І там стояло много челяді і панства і, видівши, познали його внет і поклонилися йому внет вшиткі і тут мислили:

— Що то ся чинить тут? На дворі цесар, і в полаті цесар.

Тут і пес його коханий познав і став ся йому радувати і лащити, токмо не промовить. Також і сокол, познавши його, став весело квилити.

Видівши то, маршалок здумівся велико; станет говорити паном:

— Що ся чинить? У полаті цесар, ї на дворі цесар у калугерових шатах.

По том панство войшли у полату і поклонилися ангелові. Стануть говорити, рекучи:

— Найясніший наш цесарю, пане милий! Що то ся чинить з нами? Твоя милость тут сидить на столиці із цесаревою, а на дворі стоїть другий цесар, которому ся всі поклоняють.

Рек ангел до цариці:

— Устаньме а вийдім на двор, увидім, що то ся чинить.

А коли вийшли на двор, і, увидівши, цесарева внет познала пана свойого і здумілася — не знаєт і сама, который то єст праве муж єя з межи них двох.

Рек ангел до панов і до челяді:

— Повіжте мі правду, который з межи нас двох пан ваш?

А пани і челядь рекли:

— Оба єсте єднакі. Але нам ся здає, же тот пан наш, который тепер прийшов од свойого сповідника. І то єст нам дивно, іж то єсте оба єднакі.

По том ангел рек до цесаревої:

— Пані, повіж ти правду, который тобі єст пан і муж із межи нас двох і которому ти шлюбила?

А она посмотрить і на того, [і на того], а по том рекла:

— Все мі здаєт, же тот мой пан єст. Але то мі дивно, іж то єсте оба єднакі. Бог знає, що то ся чинить.

А по том хлоп'ята, вийшовши, познали і, увидівши Іовіяна, отця свойого, прибігли радосно і познали його.

Теді ангел рек:

— Отож пан твой, который тепер прийшов од свойого сповідника.

Узявши теди ангел цесаревую за руку і цесаря Іовіяна за другу руку, дав йому жону у руку і станет говорити:

— Прийми свою жону, і діти, і столицю цесарськую а не подносяйся од того часу у пиху і не ровнайся ко богу небесному. А то єси добре учинив, іж то єси покаявся і сам себе осудив. А до того єще єси до сповіді удав і тот гріх одпокутав єси сеї ночі. І єще ті много помогла молитва того духовного, который ся молив до господа бога і пресвятої богородиці. А я стеріг столиці твоєї, і панії твоєї, і діток твоїх. А тебе то бог видав бив на покаяніє. Прето ж поліпшайся... Я бо єст ангел божий, хранитель твой і сторож душі твоєя.

По том до панов:

— Ото єст пан ваш, которому єсте присігали. Того слухайте і вірне йому служіте. Я бо єстем ангел божий.

А по том рек:

— Майте ся горазд, бог з вами.

І то рекши, блиснув, яко блискавиця, і невидимо бисть — пойшов в небо. А одіння царськоє зоставив посреді панства перед Іовіяном.

І дався чути голос з високості, глаголюще:

— Возьми, сине, одіння, котороє ємь ті у полі бив узяв у тебе.

І ту Іовіян прославив небесного бога і пресвятую богородицю, матер божію. І став по том побожний і смирен і доконав в добром покою живота свойого у добрих учинках і справах.

Богу же нашому слава во віки віком. Амінь.

ГІСТОРІЇ,

СПИСАНІЇ ВКРОТЦЕ ДЛЯ ЛІПШОЇ ПАМ'ЯТІ, О ПОНЦІАНІ, ЦЕСАРУ РИМСЬКОМ, ЯКО СИНА СВОЙОГО ДІОКЛЕЦІАНА ДАВ БИВ В НАУКУ СЕДЬМОМ МУДРЦЄМ, І ЯКО СИН СМЕРТІ МАЛО НЕ ЗАЖИВ ОД ОТЦЯ ПРЕЗ МАЧОХУ, А ВИБАВЛЕН БИВ ПРЕЗ УЧНЕВ СВОЇХ ОД ТОГО ЧУДНИМИ ПРИПОВІСТЯМИ ТАКИМ СПОСОБОМ

Понціан, кроль римський, мів сина єдного Діоклеціяна і...* ей дав його до науки седьмом мудрц[єм].

[Ті вчили] його през сім літ.

А кгди поняв Понціан-цесар жону собі другую, которая почала мислити, як би сина його, що в науках, обачивши, уморити, аби потомок з неї дідицтво отримав по отці.

І упросила штучне, аби цесар сина свойого казав припровадити к собі.

І послав.

Мудрці, услишавши, гляділи на звізди, єжели би щасливий приїзд бив їх із учнем до цесара, і постерегли смерть сину цесарському.

Чого ся Діоклетіян доглядів.

Але, кгди ся там приїхавши, през сім дній здержить, би жадного слова не мовив, тогді може бити здоров, що тиж і виконав.

Видячи теди цесар гості здалека, потикав їх з великим тріумфом.

А учневе, обачивши, зрадилися, би ся кгде зостати і радити, як би то вибавити од смерті Діоклеціяна, бо юж то мусіле бути, і на седм дній затрималися особне, і оному мову заповіли.

---

* Дефект рукопису.— *Ред.*

А кгди приїхав, отець його вітав.

А он ся тілько кланяв, а не мовив [...]*

Мачоха, взявши його на [...]* випитуючися розуму, для чого би мовчав; і так заведши, милуючи його барзо, взяла цаловати і намавяти, аби з нею гріх створив.

Он, збороняючися, бинамні на то не позволив.

Она, видячи то, взяла на собі кошулю драти, волаючи і шарпаючи обличчя своє.

А кгди цесар услишав, вшедши, питав, що би ся діяло, она фальшива невіста а цесарова, розплакавшися, мовила, якоби її син цесарський хотів згвалтити і одіння подрав, силуючи, для чого ся боронила.

Що видячи, цесар гнівом запалився і казав його обвісити.

Але, то слишачи, римляне жаловали і цесаря розмовили, би не зараз так ганебною смертю син його гинув, але аж би правом осужон.

І так до другого дня казав його до темниці всадити.

Цесарова, то услишавши, взяла плакати, ускаржаючися на пана, іж злочинці о неї на одволоку пустив, і не хотіла ся втішити.

Для чого сам цесар її розмавяв.

Она му там приточила первшую приповість, мовячи:

— Будет вам, пане, конечне так, яко ся нікгдись придало древу старому доброму з древом молодим, которое чоловік мів в огороді барзо доброє, і красноє, і дивноє, іж од його овоцу немощнії, їдячи, уздоровялися, і як по тім под ним обачивши малоє древо, казав і тоє кохати і остерігати. Іж не могло рости за великим, хотіли поправити і, зрадившися, обрубали розки старого древа, би сонце доходило і малого. По тім до того пришло, же і все стяли. По тім і малоє усхло. За що всі проклинали оного чловєка. Так і ви, пане, єстесте, яко древо, од которого убогії ратунок мають, і син ваш, яко малоє древо, аби през нього не однята била моць ваша, яко розги, по тім і персона ваша би не зепсованна била, яко оне древо, би сам на столиці вашей кроліовав. Теди пораду даю, абись його казав, яко неприятеля, згубити.

Що слишачи, цесар увірив і казав його провадити завісити.

І кгди проважоно, з великим собором люду, пильновали мудрці.

І, видячи, забіг тому первший учитель Банциллюс і заволав:

— Проше вас, не кваптеся, бо мію надежду, іж його, з ласки божей, визволю од смерті.

* Дефект рукопису.— *Ред.*

І затрималися.

А он ішов до цесаря і привітав його.

Але цесар гнівався за таковую науку на нього.

Он, одводячи цесаря од такого запалення і гніву на сина, іж не єст винен, а такою приповістю напоминав його:

— Бив,— мовить,— єдин рицер славний і мів также єдного сина, єще малого, і дав його ховати трьом мамкам. А мів хорта, барзе коханого собі і вдатного, также і сокола другого. А кгди єдного часу мамки оставили спячую дітину в колисці в дому, одійшли, тилько оний пес зостав в дому і сокул, уж, з муру вилізши, видячи самоє дитя, хотів заїсти і ліз до колиски, а пес спав. Сокул, видячи, іж смерть має бити паняті, почав вищати і скридлами трепетати, би пес, вчувши, ратовав. Котрий, обачивши, порвався до ужа. І великий час торгалися — уж до дитяти, а пес до ужа — іж всюда собою покривавили, і колиску з дитям обернули, але не забили. По тім пес поконав неприятеля панського і почав, вкладшися, рани свої лизати. Зачим онії мамки прийшли і, обачивши колиску обернену і кров около неї, а пес лежав, встрашившися, і почали кричати і битися з жалю, же самі псом дитя стровили, і почали втікати преч. Пані їх поткала, мовячи: «Кгде бігаєте?» — Рекли, іж «сина твойого пес заїв і, боячися пана, втікаємо». Она, услишавши, омдліла і почала з плачем волати, біючися, і повіла мужу своєму, іж пес його коханий дитя заїв. Оний рицер, увіривши юй, біг до хати і обачив розеляніє криві, і зараз хорта ласкающогося розтяв; по тім ся кинув до сина, подняв колиску і найшов дитя спячоє, а ужа обачив под стіною замордованого; і зрозумів справу; взяв кричати з плачем: «О біда ж мі, іж невинне так розкошного пса забив, котрий сина мойого од смерті вибавив, а я його през жону свою згубив, біда ж мні!» Ово ж і вам, цесару, би ся так не придало, абись през жону не забив невинне сина свойого, але уваж собі.

І казав його завернути а до темниці оддати.

Цесарова, услишавши, взяла плакати знову соромоти своєї і почала цесарові приповідати:

— Аби ся і тобі, пане, не придало, як оному кролеві, котрий, вепря дикого імаючи в лісі, казав забити, бо силу людей забивав, за що обецав дочку свою дати. І обрався хлоп єдин, забив його штучне і одержав кролевство. Так і вас би не уловив син ваш штучне, яко той хлоп вепра, аби кролевство [не] одержав з позволення своїх учителей. Того ся стережи.

І знову на другий день казав його вести на загибель.

То видячи, другий учитель, Лентулюс, также забіг людей а просив, би ся здержали троха, аж ся вдасть до цесаря, также розмовляючи, яко і перший, і з такою приповістю, іж:

— Нікгди в нікотром місті бив рицер старий, і поняв молодую жону, а не бив їй завше вигодний. Теди взяла ся єдного милосника і хожовала потай од мужа вночі. Трафилося, іж ся муж очхнув вночі, не найшов жони: вкрала ключі з-под нього, одомкнувши комору, пойшла, яко завше замикав. Он, порвавшися, побіг і засів на ню, одкуль буде іти. А обачивши, замкнувся в дому, не пускав її, аж би страж міськая на улиці поймали і карності оддали, яко звичай бив. Она, пришедши вночі, встрашилася і просила його вельце, би пустив, вимовляючися, іж до матки своєї ходила, же юж умирає. Оний рицер, ганячи її сродзе за чужоложство, не пущав, би її міським правом сромотне скарано. Теди она з плачем, пожегнавшися з ним і богу поручившися, йшла до студні там близько втопитися і, взявши камінь великий, пустила в нюю. І стався шум великий вночі. Он, услишавши, острашився, почав ся бити, нарікаючи на себе з плачем, і побіг до студні. А она ся скрила за двері, куди он вийшов. Она там вхвативши, замкнула. Он ся біє над студнею, ляментує за нею, а она ся, юж з окна глядячи, розсміяла. Що он услишавши, зрадовався, хвалячи бога, і, пришед до дверей, почав просити, би його пустила. Она рекла: «О злий мужу! Тепер ся я досвідчила, же ходиш поночі до курев. А не годилося би тобі, старому. Ово ж тя там нехай страж найде, абись бив каран». Он, видячи, же зле, боявся встиду, для бога живого просив її вельце. І не пустила. Аж його на світанню страж поймала і сромотне карали през жону його. Теди фальшивії суть невісти, не треба їм вірити. Так і ту сина вашого невинне удано, що первій зрозуміти треба.

І так єще од смерті одволано Діоклеціана.

Цесарова по тім знову нарікала і намовила пана приповістю своєю, котрую правила так:

— Рицер єдин з сином ходили до цесаря єдного злота красти в недостатку своєм. І пав там в яму отець, одкуль син його не могл виратовати, і втяв йому главу, би не познали, нашедши, його і неслава би [не] била синові. Так і тобі, пане, би син не справив, за котрим ся убиваєш а вік му одкладаєш.

І казав його з темниці знову взяти, би завісили.

Слишачи то, учитель третій, Катон, біжав, застоновивши, до цесаря, розмавяючи также приповістю, же:

— Міщанин єден мів сороку кохануюю, которую і мовити научив, а жону мів молодую, котрая завше без мужа до себе пущала милосника. І сорока, то видячи, оскаржила мужові. За що пані, гнів взявши, важила сороку забити, кидаючи на ню вночі камінням і водою нагорі. Що розуміючи, сорока мовила, же дощ і град біє. По тім, кгди приїхав пан з дороги,

розповіла йому сорока, як приходив знову милосник і як її бив град і дощ вночі, же мало не вмерла. То слишачи, пан побив жону. Она, плачучи, мовила: «Так то правда, як повідає, же град бил і дощ тої ночі. А нехай признають сусіде, же не бив». Он ся, випитавши, забив сороку заразом, би больше не лгала на жону його. По тім, розбачивши, познав, же то жона його штучний град і дощ сороці для забиття вирядила, і плакався того вельце.

Цесар, то слишачи, боявся, би также през жону оскаржоного сина невинне не згубив, казав його затримати.

Она, слишачи, знову напоминала приповістю о седьми мудрцах также, котрії пана до сліпоти били привели чарами своїми, аж їх постинано:

— Так і ове учні сина твойого, аби тя не звели, стережися!

І казав знову сина обвісити і його учнів.

То видячи, чвартий мудрець біг до цесара, розмавяючи о єдной панії, котрая ся з попом єдним хотіла миловати, і матка її од того одводила, і била од блуда збавлена. І такою повістю учитель вибавив і сина цесарського од смерті.

Але пані знову свою приповість о цесару єднім, яко його згублено през фальшивих рицеров, злота йому в горло набивши міщане і живо погребли, привела знову сина отцю на гнів.

І казав його згубити.

Але п'ятий учитель, Іосиф, приповістю своєю вибавив.

По тім знову цесарова намовила пана.

Аж шестий учитель вибавив, приповідаючи о єдной невісті, котрая сама себе біє, а мужа і чтирьох рицеров привела своїма слови до смерті.

Для чого цесар єще сина затримав.

Але пані почала му знову правити повість о пікотром цесару, котрий мів рицера барзо вірного, і той му жону штучне собі привів і взяв за жону:

— Так і твої мудрці, котрим віриш, би тя зо мною не розвели. Кажи їх з сином своїм зрадливим потратити.

І казав Діоклеціана знову видати на смерть.

Але тому позабіжав юж седьмий мудрець, обецуючи цесару, іж син назаутр промовить, яко през такії часи не мовив, і дасть справу на все сам.

— Але кгди його для слов жони своєї на смерть даєш, теди ся тобі, цесару, придасть, яко оному рицерові. Котрий рицер мів также хорошую жону і барзо любив. І гди ся трафило іграти з собою, образив її нехотячи ножем, же пошла крев з пальця. Он, обачивши, омдлів і упав, болячи серцем за малопролитіє криві своєї жони, і так зараз умер. За чим погребенно його з великою почестю. Она ж жона, так ся

презентуючи пред людьми, не хотіла од гробу одійти, аж там умре для милості также мужа свойого. Одводили її приятелі од того і не могли, аж мусіли юй домок на гробі збудувати, би там плакала мужа свойого до смерті своєї. Трафило ж ся там міщанину єдному, котрому казано стеречи злодія, повішеного на шибениці, би його не одтято. І оний страж, зимі змерзши, не могл витривати, їхав до міста, і обачив огонь в том домку вночі, і приїхав, колотаючи, просився трохи зогріти. Она невіста, чуючи, не хотіла пустити, але далій, на просьбу його, розпитавшися, пустила. Он, розмовивши троха з нею, побіг і не застав злодія: одтято било. Почав ся сродзе фрасовати, іж все за то утратить. І шов знову до теї набожної невісти, ускаржався в таком утрапленню і що би мів чинити. Она, видячи його пієнкного на всем, задрижала серцем а, запомнівши і мужа свойого смерті, взяла його радити, мовячи: «Учини ж так на раду мою а не стратиш добра твойого і сам од панов не згинеш, бо жаль мі тебе. Тілько повіж первій, ци схочеш ти мене взяти собі за жону?» Он рек: «О наймильша! З охотою рад тому буду.» І дали собі руки. По тім рекла: «Ово ж тобі позвалям. Одтвор той гроб мужа мойого і, витягши його, обвісь місто злодія на шибениці, і не будеш ся бояти». Он рек: «Добре». І витягши вмерлого. А по тім рече оний страж: «Барзо ся бою, же злодій, который висів, двох зубов верхніх не мів. І так познавши, встид мі буде». Она рекла: «То лацва. Возьми камень, вибий му зуби». А одповів страж: «О наймильша, пребач: приятелем і товаришом великим твой муж, кгди жив бив, зоставав, і встид рицерові живому, би умерлому зуби вибивав». Она рекла: «Ож для любви твоєї сама то учиню». І, взявши камінь, вибила зуби, і мовить: «Озьми юж, обвісь на шибеницю». Он знову мовить: «Также боюся, бо в того єще рана била в голові, і ух обох не мів, для того познають». Она призволила, жеби обтяв уха. Що ся і з того так вимавяв, она сама, взявши, одтяла уха і рану в голові вчинила. Зачім мовить єще той чловєк: «Злодій не мів срамного уда». Она, взявши, одрізала псу на снідь. І так обвісили його. По тім же рицер той рекл: «О, проклятая невісто! Хто ж тя має за жону взяти, же муж твой, для любви твоєї, узрівши трохи крві, з тебе текучой, умер з жалості, а ти його так ошпетила: зуби вибила, на всем ошпетила і завісити дала. Так і другому би-сь схотіла. Але юж больше не будеш чинити!» І, взявши меч, утяв юй голову. Прето, цесару, не треба невістам вірити.

По тім цесар казав сина свойого провадити до себе.

А кгди проважоно з великим тріумфом і весіллям сина цесарського до палацу отцовського, токгді перше слово рекл:

— Будь поздоровіон, отче а пане найласкавший!

Отець, то слишачи, упав на землю з великого веселля. А кгди встав, не могл слухати мови його за великим криком людей. За чим казав метати злото і сребро, би ся над тим люди бавили, але і тим не могл одогнати, аж заказано под горлом мовчати, би Діоклеціян мову предложив.

І почав мовити:

— Отче і пане мой, проше, іж би ту цесарова била зо всім франциміром своїм — нехай її усправедлю.

І зараз на розказ цесарова з жаллю і болістю вийшла з паннами.

По тім Діоклеціян, продовживши мову, казав єдну панну найкращу розволочи з хуст пред всіми.

І розобрано, аж бив хлоп, а не панна.

І завстидів цесарову, іж з ним завше чужоложство повнила.

З чого ся і цесар дивував і завстидав, і всі з ним.

По тім єще почав правити, як його цесарова, первій силуючи на гріх сама, і не хотів, за то обвинила; і для чого през тії дні не мовив, бо мів бити забит за первшим словом од цесаровей.

То вислухавши, цесар казав паню куньми розторгати, а милосника її спалити.

А що она цесарова приповістями приводила, би сина забив, жеби по тім кролевства його не отримав а [її] в нівець не обернув, теди на то повість свою Діоклеціан пред всіми обширне правив:

— Бив еден рицер і мів также єдного сина, і дав його бив до науки на седьм літ. По тім казав його до себе взяти, аби його видів в науці. І кгди ся йому трафило служити пред отцем і маткою, прилетівши соловей до окна, почав співати. Оний рицер, слишачи, рік, же «Не слихалем так вдячного співання. А що то он мовить, тілько ми не знаєм?» Одповідів син його: «Отче, я розумію, що той пташок співає, і повів би-м вам, кгди би-сте ся не розгнівали». І почав правити так: «Соловей мовить, же буду так багатий, іж мене всі будуть чтити, а звлаща отець мой будет мі воду тримати ко умиванню, а матка ручник». Що слишачи, отець розгнівався і рек: «Не дочекаєш ти того нікгди». І порвавши свойого сина, і вкинув в море, би утонув. Але юж дитя уміло плисти, добралося до єдного берега і, влізши, там тривало без покарму през десять день. По тім обачив окрент, мимо ідучий, заволав на жекгляре, би його для милості божої взяли. Оні так учинили. Приїхавши до своєї землі, продали його єдному князю. Той князь кохався в нюм. За котрим єдного часу круки літали, волаючи. І не могли їх одогнати. А му той хлопець

мову їх тлумачив, яко і соловея, іж три круці просили права собі: самиця хотіла з сином ся веселити, а самець не допускав, кгди його змалу била покинула, і крук сам викармив. Прето князь, слишачи, приказав, би круча при отці мешкало. І так одлетіли. Що видячи, князь іменував хлопця собі сином і дочку свою обіцяв за нього дати і по смерті кролевство його в Єгипті. А хлопець той звався Александром. І, жиючи при пану, вчинився великим і славним рицером і одержував звитязтва. По тім, услишавши о іном кролю Тирусі, который над всі славнійший і багатший, до того ся просив у отця на службу. І пустив його, напоминаючи, іж би ся навернув а дівку його за жону собі взяв. А кгди приїхав Александер до кроля Тируса, вклонився, вітаючи, залецав службу свою оному, і повідаючи, же єст син кролевський з Єгипту. Уподобав його Тирус, приняв його за слугу, би завше обід готував. Затим зараз прийшов і другий млодзієн на службу, син кроля ізраїльського Ліодвік. Котрий барзо бив подобний Александру, іж не мог нікто познати, котрий з них Ліодвік альбо Александер. І дано їм господу єдну. Котрії ся барзо з собою кохали, яко браття. А кгди по часі розмилувався Ліодвік над царевною, хотячи її дойти, і розболівся на смерть, Александер, зрозумівши, купив подарки дорогії і носив панні од Ліодвіка. Она, ліпше любячи Александра, не хотіла приняти од Ліодвіка. А за третім разом позволила му прийти к собі. І били в любві з собою през довгий час. Аж ся по тім іншії довідавши і хотіли його забити, але Александер того забіжав. По тім прислано з Єгипту по смерті того кроля, жеби Александер ішов на кролевство. І просився у Тируса, чого му не могл боронити. А од'їздячи, вітався жалосне з Ліодвіком і з панною і, взявши перстень в Ліодвіка на знак милості, од'їхав. На котрого мійсце пришед Сід од кроля гішпанського і занедовго оскаржив пред кролем Ліодвіка, іж цорку його продівчив. І задали собі битву о том, кто би кого поконав. Ліодвік, видячи, же не зможе, фрасувався. І радила панна Фліорентіна, би просився в кроля їхати также до отця свойого, же умирає, би ся то одложило. «І їдь,— мовить,— до Александра, просячи ратунку, би сам ту бил». І так справили штучне. Александра намовив, а сам на той час, яко ся трафило, на його мійсці веселля одправував, бо ніхто їх не познав, і із панною лежав, але меч межи себе кладав. А Александер там Сіда на герцю забив і вернувся до Єгипту і одправив Ліодвіка. Котрий не за довгий час отримав і кролевства обі, по смерті отця свойого і отця Фліорентіни, жони своєї. А Александра пані отруїла і хорого вигнала з панства. Он, видячи утраплення, брався до Ліодвіка, котрий його межи убогими не познав, аж в дому своєм през

перстень свой злотий. І так його жалуючи, злічив кровію своїх дітей, котрих бив потратив для нього, але по тім знайшли їх живих. Веселилися з того, довго хвалячи бога. По тім Ліодвік-цесар провадив Александра на кролевство до Єгипту, і там, поймавши тую кролеву з чужоложником, дали на страчення. І сам осів на панстві. І по тім їхав навідити отця свойого рожоного, котрий його бив в море вкинув і запомнів бив юж о нем. До того наперед послав, а он, услишавши, здумівся і урадував, же такий пан хоче стати в нього, а не відав, іж бив син його. І кгди приїхав, в той час, служив му отець власний: тримав воду сам, а жона його ручник пану. По тім ся Александер признав і ознаймив о всем. І познали його з радостю. І так юж жили при нем до смерті щасливе.

— Так і ти, отче,— мовить Діоклеціян,— любо бись при старості і при мні жив, але би ти для того чти не унято і овшем вельце би-сь шанован бив од мене, яко отець мой коханий.

ІСТОРИЧНІЇ ВІРШІ

[ПРО ЗІГІЗМУНДУ І ЗВІЗДАРДА]

Князь Танкред, по імені Салернітанськ бивий,
Довгії пожив літа в той власті щасливий,
Умре без наслідія, только дщер єдину
Імів он Зігізмунду, і ту любя вину,
Любя серцем безмірно, як зеницю ока,
Хранив, хотя оную видіти без порока.
І так тим любленієм привів к тому тую,
Что аж безвременную смерть принесл оной злую.
Когда-бо пришла в возраст Зігізмунда-діва,
Добронравна над звичай і красна до дива
Видінна била, коєй задивяся многі,
Не бить-бо ся краснійшу судили і бозі;
Многії ж од вельможних господ ю хотіли
Поять собі за жону і отця нудили,
Но отець, любовію бив к ней обдержимий,
Одказав акт весельний діві той любимой,
Не хотя лишиться радості всецілой
І оддалить од себя Зігізмунди милой.
По том і не з волею принужден оддати
За княжича єдина в світлії палати.
Которому не довго бог дав з нею жити,
Благословив жизнь його смертію скратити.
Завдовівши ж, прекрасна Зігізмунда млада
Узнала, что за прелесть в світі і ізрада;

Кривавії од очес своїх лила слєзи,
Как росою, кропила свої, ходя, стези;
Не виділа і світа за слєзами тими,
Лице зараз змінила печальми такими.
А била красотою і умом так славна,
Что во області не бі їй ні єдина равна.
Нельзя било не думать і не удивлятьcя,
Смотря только на нея і не услаждаться;
Насквозь та проникала серця зраком вдатним
І к себі привлєкала словом всеприятним.
Била ж в дому отчеськом не мал час вдовою,
В дому славном, розкошном, в великом покою.
Но понеже всякому довго скорб прискучить,
Затім стала приходить в чувство, что ю мучить,
Стала о том забивать, розкошми нудима,
Спом'янула жизнь брачну, как она любима;
Кров млада дівственная в тілі їй заграла,
І жар в ней, как бурний вітр, всегда разжигала.
Только о том і думаєт, кто імієт тіло,
Чтоб в світі ангельськоє било його діло;
Разві бив би адамант тот непобідимий,
Даби, молотом бієн, бив ненарушимий.
Но кров сія козлія і камень тот крушить,
А одрада і розкош єя не утушить;
Для чого горкой скорбі по мужу забила
І гарячку сильную в тілі ощутила.
Іскала ж средств удобних і лікарства певна,
Как би могла лічити болізнь ту, плачевна.
А о то стидно било у отця прохати,
Не пригожо бо дамі жениха іскати.
Что ж чинить Зігізмунда, іскрей потаєнних
Не могучи угасить, внутр єя разженних?
Починаєт умишлять, каким би то видом
Снестися могла в любов з ізрядним купідом,
Кой би желаніям єя бив догожий
І в той єя секретно сокривать могл дрожі.
Сискала способ латвий в отческому дому,
Врачбу так на боль певну, к здравію свідому.
Так между протчіїми лучша всіх слугами,
Так красна, как і умна і кріпка силами,
По імені ізбравши Звіздарда єдина
І із тим скохалась (о любве кручина!).
Красоту, і приятство, і умнії справи,
Паче за куріозность стався бить друг правий;
А вродою хотяй же он і бив сравненний,
Со другими ж честію не бив соєдиненний,

Кого Зігізмунда так уже сподобала,
    Что з очей серця і мислі всегда не спускала.
Молодець же разумен, Звіздард, узнав тоє,
    Что серце Зігізмунди єст к нему прямоє,
Стал ходить вслід єя мисльми і очима
    І так тую уловив в любов между сіма.
Как же б далі поступить, мислить о том стала,
    І чтоб ділом іскусить, кого закохала.
Се ж уже когда любов в них жить стала равна,
    Тогда расти вещ к ділу стала в них ісправна;
Однак она, не хотя звіритись нікому,
    Опасаяся ізради од слуг своїх в дому,
Сискала таков способ: картку написала,
    В трость тайно вложивши, к нему одіслала;
Молодець же разумен тотчас догадався,
    Что недармо дар к ньому од нея прислався,
Так хитро умисленний, да єще чрез діву,
    На мног час чудяся тому єя ділу,
Взяв тую, розпечатав і прочитав скрито,
    І став любить чрез тоє єя ненасито;
Разтопився од сладості і развеселився,
    Что о часі і місті, где бить, ізвістився.
І так зішлися в єдино, волю учинили,
    І конець желанія любвє улучили;
Покой бо бил далече Зігізмунді в боку,
    Для утіхи єй самой діланний з нароку,
При котором і ліох бив уже запалий
    І сміттєм нанесенний, только поостали
Ніякіїсь там міста секретнії к входу,
    Правящії в покою сіньми охолоду,
Кгде і намет Зігізмунді над вся бив любимий
    І нарочно для потіх собственних державимий.
В том наметі при ліоху желізнії двері
    І стальна била засов з желізними пері.
Той ліох з давніх времен бив вже запустілий,
    І домашнії о нем весьма позабили;
Но любов бисть раззорна, проходя сквозь всюди,
    Усмотріла місто то угодно, кгде труди
Облегченні бивають, і соєдинила
    І тугу сердечную оним там разбила.
Зігізмунда бо, в помощ не прося нікого,
    Сама двері одверзла, трудяся в том много,
Упустила Звіздарда к своєму покою,
    І там утішилися обої меж собою.
Сіє ж часто бивало, а єдиної ночі,
    Желанію своєму не імія мочі,

За препятствієм слуг своїх, оних разослала,
Умисливши сказать то, что єще не спала.
І пошедши к покою, там сладко уснула
З Звіздардом в прохладі. А як ноч минула,
Обоїми об'явши своїма руками,
Звіздарда цілувала всі уди устнами;
І довго побавились єще в той утісі,
Як пташечки іграя в красном яком лісі.
По ігрі же той Звіздард у дом возвратився
І, пришедши, кгде медлів, в дому не звинився.
Зігізмунда, замкнувши двері, тож вступила,
Как би од сна себе только обудила;
Взявши шубку на себе, пришла между слуги
І, з ними в річ вдавшися, била, как лук тугий,
Не дала ні мала по собі в том знаку,
Сахарним розговором прикрила желч смаку,
І, сміяся з паннами, шутливо сказала:
«Як я довгоє время в покою том спала!»
Оні ж в отвіт єй сказали: «Довольно і много
Ізволили спать, госпоже». Она ж їм до того
Сказала, что приятним сном бі отягощенна
І сладким од чувствія вельми вспокоєнна.
По том єдині в шати драгії вбирали,
Другії же вечеру вкусну готували.
А Звіздард всегда певен било посіщает
І печально єя серце в тузі утішает.
Но противна фортуна щирості той вірной
Не могла укротити зависті безмірной,
Кая всім тим потіхам конець дарувала
Печальний і обоїх смертію карала.
Обикл-бо Танкред оний, князь Салернітанський,
Часто ходить к покою, в немет тот панянський,
Хотя часом утішить дщер, вдову печальну,
І єй одогнать тугу од серця нахальну.
А временем обикл бив ходить до покою,
І там било розговор іміють з собою.
І так часу єдного, в полудній годині,
Ходя он по покою сам только єдиний,
Когда дщер Зігізмунда з паннами іграла
В городку і цвітками себе забавляла
Майовими, як звичай,— тогда он в покою
По многой уснув утісі, утружден собою;
Уснув он у тихості вкупі наєдині,
І окна бо заперті били у той сіні.
Зігізмунда ж, не зная, что ділалось тамо,

Пожелавши Звіздарда, ідет в покой прямо,
Кгде і Звіздард надойшов — тішились вспаняло
По желанію сердець; когда ж познійш стало,
Обудився з сна, Танкред видить, что дщер дієт,
Нічого не говорить, од жалю ввесь млієт;
Хтів к ним обозватись, а по том роздумав
Не обличать дочері, только тайно румав,
Румав горко і ревно, уста притискачая
К подушці, на кой лежав, глас утаєвая;
Не двинувся, аж поколь розстались обоє,
Окончивши забаву, не мисля на тоє,
Что вже зрада з ними єсть. Ах ізрада скрита,
Кую любов дієт сліпа і несита!
Та бо їх розтопила так, як воск і масло,
І в той они цілуясь, паки дали гасло.
Звіздард обикновенно одойшов з покою;
Зігізмунда ж, в надежном бивши слова строю,
Пойшла в дом между панни і там жартувала,
Посреді їх, ірая з ними, розмовляла.
А Танкред, нечаянним видом пораненний,
Вишов тайно з покою, серцем болізненний,
І утвердив над льохом тим стражі опасні,
Кгде в третій день пойман став Звіздард той нещасний.
Между тим, зв'язав його, дали князю знати
Скрито о нем, что уже дав їм бог поймати.
Князь же, не хотя того і видіть очима,
Приказав вложить в тюрму, как вора злозрима.
І то все тайно ділав; казав, чтоб не знала
Зігізмунда о тому і тужить не стала,
Что свого рачителя уже упустила
І своїм сношенієм його погубила;
Приказав говорити — з письмом одпущенна
І надежно з одвітом скоро возвращенна.
По том, время ізбравши, пойшов сам в темницю
І гнівную на його обратив зеницю,
Хотя слишать од нього, чтоби он зрадливий
По совісті сказать могл. Питав, как плачливий:
— О злодій безсовісний! Самі ті доброти
Мої тебе одвесть могли б од срамоти,
Даби дому моєму і слави такої
Не ділав і серцю болізні тяжкої,
Коє діло сам видів очима моїма
І покрив то горкими слєзами моїма.—
На что в одвіт одказав то Звіздард Танкреду:
— Согрішив, господин мой! Ставлю гріх на среду

Но, что буде — то буде! Правду сказать, знаю,
Что любов большу силу, ніж ти і я маю.
Оной я слушать мусив, тебе позабивши
І волі тоя себе всього поручивши.
Князь же Танкред, ридая, вийшов болізненний,
Приказав, чтоб Звіздард бив кріпчає замкненний.
Зігізмунда ж частенько з окна виглядала,
На всяк час і минуту Звіздарда чекала
І, мисля, что з письмами тими забарився,
Вздихала горко, что не знаєт, где подівся.
Отець, час усмотрівши, пойде до покою,
Як обикл бив. Аж дочер сама там собою
Лежить скорбне, в наметі. Когда його взріла,
Ставши пред ним, как должно, отця сість просила.
Он же, сідши, зачав річ свою к ней ту править,
Что до смерті за жону, как она лукавить,
Ручитися не хотів би, тоє всяк дознаєт,
Здравіє бо і славу та од часу теряєт.
— О дщи моя єдина! Скорбен я до зіла,
Ібо твоя мні в очі сваволя вступила,
Чого когда б очима своїми не видів,
Нікогда би, кто казав, тому б я не вірив,
А то видів і плакав, в слєзах утопая,—
Говорить аж он не могл, з жалю умирая.—
— З таким то щастієм, бідний, умирать я мушу
І так в горкой печалі злій зверну душу.
Гріх твой мене тот мучить і світа лишаєт,
Твоя любов з Звіздардом мене погубляєт.
О дщи моя, дщи злая! Что се ти зробила?
Кості моя і мене жива в гроб вложила,
Змішеваєш з землею, жалем покриваєш
І так серце бідноє насквозь пробиваєш.
О бідная Зігізмундо, вдовице неправа,
На что далась бездільнику звести ся лукава?
Для той своєй свободи могла б ізобрати
З нобілетов ізрядна, нежли так каляти
Славу свою, і себе худу учинила.
Когда вже желанія в том не преломила,
Много дворян у мене лучших ізбрать можно,
Єсли вже захотіла так жити безбожно.
Не знаю, что в том серце твоє возлюбило,
На кого і смотріть другим єсть не мило.
Сього бо млада єще взявши я нагаго
Од отця, вмісто сина зділав таковаго,
Приодінув нагаго і зділав, як сина,
Хотя його за вірна слугу міть єдина;

Се же он мні наградив за тія доброти,
Нанес в тяжкой старості моєй міст клопоти.
О серце старості! Что ти так нещасно,
Что од сього терпиш ти так тяжко, напрасно.
Однак уже, как ні єст і как тоє стало,
О нещастіє велико так мене попало,
Что сам я не знаю, что чинити з собою;
Прийдеться в горесті умріть в неспокою.
Поступлю я з Звіздардом, как з таємним вором,
Убію безсовісна во времені скором;
А з тобою не знаю, что ділать імію,
Прибрать мислі не могу, серцем тя жалію,
Любов бо природная ділать возп'ящаєт,
Хоть на тоє суд правий мя і поущаєт,
Чтоб тя казнить за гріх твой і сущії сії злії
Помстять тя самі нехай діла твої тії.
А я поколь умишлю, хощу в тебе бути,
Чтоби ти мні сказала, як би ізбігнути
Могла єси казні злой і прощенна бити;
Лучше бо тя мні мертву, неж безчесну зріти.—
Печальна ж Зігізмунда, будучи в том часі,
Стала безодвітна вдруг в немалому страсі,
Не так себе жалія, як друга свойого,
Звіздарда, мисля в себі: «Ах нещастія мойого!
Что се нам случилося?» — тяжко воздихала
І скорбноє сльозами лице обливала.
Видя тоє, что уже тайни їх одкриті
Стали і всі любві той знаки явні биті,
Од жалості незносной ні єдина слова
Не могла проговорить до отця сурова;
Однак пред ним мужесько серцем поступала,
Прибирая разума, что би одказала;
А в мислі своїй твердо тоє закрепила,
Что з Звіздардом і смерть їй будет в світі мила,
І бить би вже готовой, єсли би згубити
Звіздарда отець імів, там же положити
І свой живот з ним купно; і так учинила,
Что по смерті вже своїй його в гроб вложила;
Мужественно стояла до смерті і вірно
Не просила ні о чом отця, только мирно,
Без гніва, со сльозами тоє говорила:
Что ти де, отче, винен, не я учинила,
Отець мой, государ! Ти сам в том причина,
Что я так согрішила, тобі дщер єдина.
Гріх мой ізповідую і вини не крию
І о милості просити тебе не імію;

Готова все терпіти, что б іміло бити,
З Звіздардом совокупно хощу і умріти.
Не тая же і сього, что його любила
І так, как з мужем своїм, я з ним жизнь іміла
І поколь жива буду, хоч то і не много,
Не престану любити од серця прямого;
І по смерті, когда би власть кості іміли,
Желала б, чтоб і в гробі Звіздарда любили.
Не так моя хоть к тому і любов його же,
Як твоя, отче, розкош то зділать возможе:
Могл би єси в младості моїй то вчинити,
Даби мене другому мужу обручити,
То б я сієї своволі так худой не знала
І всегда б з своїм мужем в сладості іграла.
Не помислив ти на то, что і сам тілесний,
В тілі своєм імаши тот же дух прелесний,
І мене не каменну родив ти ж такову,
І для того і нравом знай бить єднакову.
Могл би єси і тоє єще разсуждати,
Как в младих літах наших кров звикла іграти,
А і сама младость єст ко гріху всесклонна,
Найпаче ж празна; а любов законна
Всього сього не знаєт, но живет нелесно.
Брак честен, как сказують, і ложе всечесно:
Як же мні, жені, бившей в одраді довольной,
Младой, к тому і празной, не бить своєвольной?
Сії твої і к сьому мене понудили,
Что всі уди Звіздарда мої так любили;
Бивши бо я за первим супругом законним,
Хоч не довго з ним жила, однак браком повним,
Узнала, что то єст брак і что в нем за сила,
Всяких тайн сердечних сладості вкусила;
Когда в той горячесті самой завдовіла,
Над міру в младой крові огнем розгоріла,
Каким во дні і в нощі палая сердечно,
Принужденна промишлять о то всеконечно,
Як би пламень природний могла утолити
І кров, во мні горящу, хоть мало залити.
Однак з приліжанієм і о то старалась,
Как би найсекретніє в той вещі справлялась,
І іскала способов таємних до того,
Чтоби подозрінія ізбігнути злого.
Тебе ради, не себе, тайно так чинила,
Даби когда подзором не обезславила.
І до тих пор щасливо текло тоє діло,
Покамість твоє око, отче, не узріло.

Когда ж тобі досадно паче всього тоє,
Что не з равним любилась, се резон на тоє:
Той бо мні полюбився і я йому равно,
Любов не перебирает, все ділает травно.
Но что очесам людським кажется в придачу,
Любві приятно, то нам єст в удачу.
Мниши ли гріх тот бити менший меж гріхами,
Который би іміла ділать з шляхтичами?
Сліп твой в том разум, отче! Мисль маєш неправу,
Не Звіздард, но щастіє одіймает славу.
За щастієм все течет: то славить безславних,
То убогих, багатих, то і князей славних
Возносить і смиряєт,— то ділает само.
Слово ж твоє, отче мой, і богу упрямо;
Всім-бо нам єдин отець, єдна земля-мати,
Всі од нея созданні, од нея зачаті,
І достоїнство наше од землі же взято.
Всі земля, прах і пепел, только єдно свято
Плем'я і род, коєго добродітель славить:
Та сама славу родить, та багатих ставить,
Та ворота к шлехетству і ключ к славі златій,
Тая шляхтов ділает — не отець, ні мати.
Присмотрись только, отче, своєй шляхти нравам
І всім їх ділам добрим і ділам ісправним;
Положи на мірилі Звіздардові справи,
Добрий нрав і красоту — как большой суть слави.
Так увидиш всю правду, чого он достойний,
Как тих стома крати лучший єст і стройний,
Зачим я ізвірилась, як вірному другу,
І хотіла би йому бити за супругу.
Больше ж сього єще то я в нем усмотріла,
Что он гаряч любитись,— за то я влюбила,
І что больш єст шляхтич, хоть убог, да правий,
Доброти в нем ність подобной, красні імат нрави.
Обманувся ти, отче, что так мужа умна
Чрез довгий час не узнав бить нелегкоумна,
І за служби вірнії по сей час заплати
Не наградив достойной з своєй благодати.
Ність сіє ново і дивно: часто бо биваєт
Господин убогим, убогий же його превишаєт;
Много тих, что у себе нічого не мали,
Щастіє же їм дало, господами стали.
Многії ж, хоч і мали, да щастіє побрало,
Много мавши, посліжди нічого не стало.
В заключенії же річі сіє утверждаю:
Что хочеш, дій зо мною,— умріть з ним желаю;

Єсли згубиш Звіздарда,— чого не дай боже,—
Узриш мертву і мене, что будет негоже.
Мене карай, мене муч,— я то во всем винна:
Сама його ізвела, сама в том безчинна;
Сама смерті я годна — пусть же пойду з світа,
Не дасть он пред богом, безвинний, одвіта.
Да дасть господь бог йому, йому літа многі
І вся свишше благая без всякой тривоги.
Єсли ж із світа, отче мой, Звіздарда мні істратиш,
Смертю вже моєю ти лютость уплатиш;
Лучше нас обоїх згубить, нежель розлучити,
Дружно бо хощу з Звіздардом і в гробі жити.
Положи нас в єдиной труні нерозлучно,
Пусть єдину не будет жити в світі скучно;
Погреби кості наша в єдиной яскині,
Пусть лежать в пам'ятку любве вірной нині.—
Смотря ж Танкред на єя так річ ту статечну,
Не знав, чим би устрашить оную безпечно;
Умислив он тот пламень, внутрі єй розгорілий,
Кров'ю залить, Звіздарда живот од'яв милий.
Хотя все тайно зділать для своєй неслави,
Казав в ноч глубокую лишить його глави
І серце його к собі принести неживо,
І, положив на златом блюді то на диво,
Послав к дщері на покой з таковими слови:
«Отець ті про пам'ять прислав се суровий,
Даби тім і по смерті себе потішала,
Которому за жизні любов дарувала.
Се імаш серце його; кой од'яв добро ти,
Тім закрий свою нечесть, знак вічной срамоти;
Тепер йому присмотрися, єст ли что в нем мило,
І ізпросися, любить ли, как прежде любило.»
Зігізмунда ж, будучи вже на смерть готова,
Не говорить в одвіт ні єдина слова;
Держа в руці напиток із ядом змішенний,
Сильною отравою бивий разтворенний,
Ожидаєт, что будет з Звіздардом чиниться,
Аж видить, что їх секрет явно всім вже зриться.
Взявши серце оноє од златого блюда,
Воздохнула, плачевна, о причині студа,
І очі в небо поднесла і благодарила
Отцю за тот дар драгий, которий узріла.
І зараз узнала, что то Звіздардово
Серце било, котороє отець дав сурово,
І, спустивши вниз очі, плакала ревниво.
По том к послу сказала ті слова плачливо:

— Достойно і по істинні золотого блюда
Серце сіє і його любовна утроба.
Как йому труна і бить надлежала,
В чом я тепер отчеську милость вже узнала.
Достойно Звіздард лежить по смерті на златі,
Положив бо любві моєй то в заплаті,
Серце же його, коє в руках пістувала
І своїми сердечно усти цілувала.—
Сказуя то, прирекла: — О моя утіхо!
Ти тепер в небі єси радосно і тихо.—
По том, обратившись к панянтам, сказала:
— Всегда я отчеськую милость узнавала,
Но тепера найпаче тую узнаваю
І за такий дар йому воздать чим не маю:
Вмісто всього самую пусть он будет знати,
Дая йому жизнь мою і покой мой златий.—
І к серцю обратившись, так горко сльозила,
Что од жалю і плача зільно обомліла,
Сказуя так до серця: — О сладкий покою
Всіх моїх потіх тайно, добро мні з тобою!
О радосний доме мой любвє пребезмірний,
Постоянний і вірний і нелицемірний!
Ти замок таїн сих всіх! Кгде ж тебе поділи?
В тобі ли суть, иль в небо з душею вступили?
Богдай же тот не дождав віка вже свойого,
Кто живота не щадить приказав твойого!
Довольно в тобі, серце, било мні спокою,
Коли ж умріть наперед ти зволив собою,
Бить тому так. Для мене ти князя лишився,
Од його же і на тот світ ітить поспішився.
Когда ж єще до міста не дойшов свойого,
Я гонюся за Звіздардом, світ бо мні без нього
Не милий. Дав тобі гроб неприятель злобний.
О серце любимоє! Твой сход мні удобний.
Больш ті слави і погребу вже не доставало,
Только б єси в сльозах моїх омокало,
Каких я не жалію. І ти бо однако
Не жалів своєй крові і живота тако.
І кого ж би серце то днесь не засмутило
І вздохнуть од серця внутр не понудило?
Мні било єднаково в землю пойти прямо
І з сухими очима і без сліз бить тамо.
Но фортуно ізмінна! Од тебе се цвіти
Понужденні вв'язнути у смертнії сіти;
Душі ж наші, мню, будуть совокупно обі,
Когда купно положать тілеса во гробі.

Єще бо, надіюся, дух твой во покою
Моєм здесь пребиват, літая собою,
Смотря на плач і жаль, так тяжко ревнивий,
Ожидаєт, поколь дух мой вийдет з мя плачливий,
Не желаєт дружества остатися вірна,
І нині любя його, как нелицемірна.
Но уже душа моя мене оставляєт
І тіло од немощі тяжкой умираєт.
Сказуя, глас в себі таїла плачевний,
А в серці диханіє і жаль вельми ревний;
Сльози ж лія на серце тоє без престани,
На мертвость смотря його і смертнії рани.—
Жени тамо і панни, то ж видя, сльозили
І на сльозний тот позор всі тамо смотріли.
А она, плакавшись, очі утирала,
На серце Звіздардово смутно поглядала.
По том всім вслух сказала: — Плакать уже годі,
Но не годі з Звіздардом бить мні при одході.—
То говоря, взєм чашу, смертна яда повну,
Ізпила і упала, жизнь оставя дольну;
Там на ложі, як труп, тотчас поблідніла,
Серце же Звіздардово к себі прихилила,
Цілувала і скорой смерті ожидала.
Тим бо своїм случаєм всіх жон попужала:
Что бо она ізпила, того не узріли,
Только, знать, что яд смертний, мисльми доходили.
Тотчас, только пала, лице ізмінила,
Вся стала нечувственна і вся омертвіла.
Дали о том отцю знать, что дочер болієт.
Услишавши ж то, отець тотчас к ней приспієт,
Спрашиваєт, что се єст. Она ж вже канаєт.
Крикнет отець: — Ах, біда! Дочер умираєт! —
Пособити не знав, пройшло бо тоє врем'я,
А яд лют непослабно налагав вже брем'я.
Видя ж отець смерть явну дщері своєй милой,
Не плакав, но ридав по той втісі милой,
На себе і на дочер свою нарікая
І день тот свой нещасний горко проклиная.
Аки при Меандрових[1] брегах лебедь білий,
Тако жалосно над дщер'ю плакав отець милий;
Лебедь гласом плачевним кричить, воздихая
І крилами бистрії води розбивая,
Поєт пісня печальну гласом умиленним,—
Равно пів і старушек серцем сокрушенним;
Жалія по дочері, румав неутішно
І собі умріть желав за тоєю спішно.

Дочер отцю сльозну, коная, говорить:
— Мні вже тих сльоз не треба, і Звіздард не спорить.
Сокрий тія на славу нас, умерших нині;
Ідем з світа через тебе в сей горкой кручині.
Напрасно ти жалієш, сього ті хотілось,
Тішся з того, о чім вже тобі і ходилось;
Ти сього рачительно желав,— бог з тобою!
Бог судія ті буди, что нам жить з собою
Не допустив ти в любві; дай же хоч по смерти
Кості наші ямі єдной вже пожерти;
Даруй сію благодать дочері єдиной,
Буди в тобі любов єст ко мні, отче, безвинной.
Яви отчу милость к нам, зділай вконець тоє,
Даби в гробі єдином положились двоє,
Тіло моє з Звіздардом пусть вже почиваєт,
І по смерті бо своїй бить з ним желаєт.
Надіюся, отче мой, что мні подаруєш,
В єдном гробі наші кості замуруєш.—
Тогда Танкред, будучи жалем ураненний,
Не могл слова одказать, крича, ізумленний.
А Зігізмунда, видя смерть уже пред очима,
З отцем попрощалась і з всіми своїми,
Серце же, пістуючи, усти цілувала
І, тяжко вздохнувши, в том і жизнь скончала.
По том всім князь печальний став осиротілий,
Зділав погреб обоїм і гроб єдин цілий,
Схоронив їх преславно. Пусть же почивають
І так в вічной любві купно пребивають!
Танкред пожив в печалі, скоро преселився,
І так живот Танкредов і тих окончився.

Лямент Зігізмунди

Нещасливі годи і літа нещасливі,
І потіхи зрадливі світа всі плачливі!
На что мене, нещасну, так довго держали,
Когда мене так тяжким смутком карать мали?
Чому мене первіє черв не стлила в гробі
Іли мать не разтлила во своїй утробі!

ПРИМІТКИ

До книги увійшли твори української літератури XVII ст., дібрані із стародавніх рукописів та друків і з видань XIX—XX ст. Деякі з них могли бути написані наприкінці XVI чи на початку XVIII ст.

При доборі текстів враховувалися археографічні та бібліографічні описи, публікації і дослідження В. Адріанової-Перетц, М. Возняка, В. Гнатюка, С. Голубєва, М. Гудзія, М. Драгоманова, Н. Дробленкової, П. Житецького, Я. Ісаєвича, В. Колосової, О. Левицького, М. Максимовича, М. Марковського, С. Маслова, Л. Махновця, Ю. Мицика, О. Назаревського, В. Нічик, Г. Нудьги, В. Отроковського, В. Перетца, М. Петрова, В. Покровської, В. Рєзанова, А. Титова, Ф. Титова, М. Тихонравова, І. Франка, С. Щеглової, Ю. Яворського та інших дожовтневих і радянських учених.

Українська література XVII ст.— різномовна. Вона творилася церковнослов'янською (словеноруською), староукраїнською, старопольською, латинською та російською мовами. Твори, писані церковнослов'янською мовою, здебільшого подаються в оригіналі, але транслітеруються засобами новітньої східнослов'янської графіки. Твори, писані староукраїнською мовою, транскрибуються за сучасним українським правописом з урахуванням орфоепічних, морфологічних та лексичних особливостей мови XVII ст.: «ѣ» передається через «і», «ї», «и»; «ы» — через «и»; упорядковується написання «и», «і», та «ї», «е» та «є», «ь» й апострофа, подвоєних приголосних; «ъ» в кінці слів знімається. Літера «ы» в дієслові «быти» у більшості випадків замінюється на «у» («бути»). Деякі церковнослов'янські та староукраїнські тексти, особливо складні для вільного сприйняття читачем, подаються у перекладі новочасною літературною мовою. Твори, писані російською чи наближеною до російської слов'яноруською мовою, подаються за нормами сучасного російського правопису із збереженням лексичних та морфоепічних особливостей. Титли розкриваються. Вживання великих літер і розділових знаків узгоджується з нормами сучасного українського правопису. Слов'янські літери на означення чисел замінюються арабськими цифрами. Авторські скорочення при посиланнях на джерела розкриваються у квадратових дужках. Твори, писані польською та латинською мовами, подаються в українському перекладі.

Тексти укладено за жанрами, а в межах жанру в хронологічній послідовності. Спершу йдуть твори синкретичного характеру, в яких художня функція не є визначальною, а підпорядковується функціям учительній, полемічній, пізнавальній тощо. Ці твори продовжують традицію середньовічного літературного синкретизму, в надрах якого визрівають нові, ренесансні та бароккові літературні форми, що знаменують собою вироблення жанрово-стильової системи європейських літератур Нового часу,— поетичні, драматичні та белетристичні. Далі подаються зразки власне художніх літературних жанрів: поезії, драматургії, белетристики.

У примітках наводяться основні відомості про той чи інший твір; про джерело тексту, про авторів, подається необхідний реальний коментар

У кінці книги вміщено словничок церковнослов'янізмів, старорусизмів та староукраїнізмів, полонізмів, латинізмів, спеціальних термінів тощо.

У підготовці текстів і приміток до «Перестороги» і «Палінодії» брав участь В. С. Харитонов; вибір, підготовку текстів і приміток до «Княжих житій», «Легенд у записах Петра Могили» і «Повісті про Трою» здійснила Г. І. Павленко; вибір, підготовку текстів і приміток до «Патерика, або Отечника Печерського» здійснив Ю. А. Ісіченко.

СИНКРЕТИЧНА ПИСЕМНІСТЬ

АНОНІМ

Пересторога — твір зберігся в єдиному повному списку, знайденому в архівних матеріалах львівського братства. Вперше опублікував його Денис Зубрицький у вид.: Акты, относящиеся к истории Западной России. Спб., 1851, т. 4, № 406, с. 203—236; вдруге — М. С. Возняк у кн.: *Возняк М.* Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. Львів, 1954, с. 25—63.

Подається за рукописом, який зберігається у Центральній науковій бібліотеці АН УРСР (далі ЦНБ), ф. 206 М/27, с. 99—130.

[1] Пересторога — православний антиуніатський публіцистичний трактат, написаний невідомим автором бл. 1605 р., в якому викладається історія боротьби православних проти католицизму та унії і викривається гнобительська політика шляхетської Польщі на східнослов'янських землях.

[2] Петро — апостол, єпископ римський; за євангельською легендою, один із найближчих учнів і послідовників Ісуса Христа, який проповідував його вчення від Вавілона до Рима, де бл. 68 р., за імператора Нерона, його спіткала мученицька смерть. Діяльність Петра в Римі висувається як аргумент ідеї папства: за уявленнями католицьких богословів, Петро впродовж 25-ти років був першим римським єпископом і передав главенство над церквою римським папам.

[3] Флоренський (Флорентійський) собор — церковний собор 1439—1442 рр., на якому було зроблено спробу об'єднати католицьку і православну церкви під зверхністю римського папи; угоду підписав київський митрополит Ісидор; розірвано її православною церквою 1472 р.

[4] Ісидор (?—1462) — київський митрополит, за походженням грек. 1438 р. він підписав Флорентійську унію — угоду про об'єднання східної і західної християнських церков під зверхністю папи римського, за що був позбавлений сану московським князем Василієм Темним; утік до Рима, де дістав титул константинопольського патріарха.

[5] ...прийняли віру христіанськую уперед, ніжли ляхове... — Християнізація польських земель почалася в 966 р. особистим охрещенням князя Мешка І (бл. 922—992); церковна організація формувалася протягом 968—1000 рр., зокрема за панування Болеслава І Хороброго (966—1025).

[6] Домінікани — католицький чернечий орден, сформований у XIII ст. святим Домініком; завдяки суворому статуту і чіткій організації став потужним знаряддям папства, зокрема в місіонерській та інквізиційній діяльності; активно поширював католицизм на східнослов'янських землях, куди проник уже близько 1222 р.

[7] Константин Константинович — Острозький Костянтин (Василь) Костянтинович (1526—1608), волинський князь, київський воєвода, багатий і впливовий магнат, один з провідних діячів православного табору у боротьбі проти католицької агресії та унії. За його підтримкою в

Острозі сформувався гурток православних книжників, були засновані школи в Турові (1572), Володимирі-Волинському (1577), школа (1576) і друкарня (1578) в Острозі. Острозький гурток — один із перших на Україні ренесансно-гуманістичних осередків.

[8] ...великий король польський... — Стефан Баторій (1533-1586), польський король з 1576 р., який щодо православної церкви провадив відносно толерантну політику.

[9] ...патріарх Іоаким антіохійський первий, а по том константинопольський в землю руськую приїхали і час немалий каждий з них приїздом своїм перемешкували... — Антіохійський патріарх Іоаким приїхав на Русь 1586 р.; перебуваючи у Львові, підтвердив новий статут львівського братства та ідею заснування при братстві школи середнього типу, а також спорудження будинків для шпиталю, друкарні та кам'яної церкви; константинопольський патріарх Ієремія Транос (?—1595) приїхав на Русь 1588 р.; вів переговори у справі заснування московського патріархату; підтримав львівських братчиків у їхньому суперництві з православним єпископом Гедеоном Балабаном, а згодом (1593) надав братству право ставропігії; змістив «неправедного» київського митрополита Онисифора та поставив на митрополичу кафедру Михаїла Рогозу.

[10] Братства — громадські організації православних міщан у XVI і XVII ст., які боролися проти національно-релігійного і соціального гноблення та експансії католицизму; утримували школи, друкарні, шпиталі, стимулювали розвиток літератури, музики, образотворчого мистецтва, будівництва та архітектури.

[11] Ставропігія — привілей не залежати від місцевої церковної влади, зокрема від влади місцевого єпископа, а підпорядковуватися безпосередньо владі вищій — митрополиту, патріарху, синоду. Це право константинопольський патріарх Ієремія 1593 р. надав львівському Успенському братству — національно-релігійному об'єднанню українських православних міщан, заснованому в XV ст.; розквіт діяльності цього братства припадає на кінець XVI — початок XVII ст., коли воно стало осередком культурно-національного руху на західноукраїнських землях; його називали Ставропігіальним або просто Ставропігією.

[12] Скумин-Тишкевич Федір (?—1618) — білоруський магнат, державний діяч Великого князівства Литовського, меценат.

[13] Онисифор двоженець — київський митрополит (1578—1589), який був прозваний Дівочкою за те, що до посвячення мав двох жінок і продовжував з ними жити, прийнявши духовний сан; позбавлений митрополичої кафедри патріархом Ієремією.

[14] Михаїл Рагоза (Рогоза; ? — 1599) — київський митрополит з 1589 р., один з ініціаторів й організаторів Брестської церковної унії 1596 р.

[15] Тимофей Злоба — супрасльський архімандрит; патріарх Ієремія змістив його як звинуваченого у «мужебойстві».

[16] ...ве Львові науки визволенії [заклав], язика словенськаго і грецькаго граматику видрукувати подав і через митрополита елассонського й димониського Арсенія през дві літі учив...— Йдеться про львівську братську школу, в якій навчалися діти різних станів; навчання велося тодішньою українською мовою, вивчалися церковнослов'янська, грецька, латинська і польська мови, а також «вільні» («визволені») науки: граматика, математика, астрономія, поетика, риторика, філософія, теологія. У 1586—1588 рр. ректором і викладачем грецької мови у цій школі був грек Арсеній (1549—1626), колишній єпископ у Елассоні і Димоні. За його участю львівські вчені уклали підручник граматики під назвою «Адельфотес. Грамматіка доброглаголиваго еллинослованскаго языка. Совершеннаго искусства осми частей слова. Ко наказанію многоименитому россійскому роду» (Львів,

1591). В укладанні і виданні книги могли брати участь тодішні вчителі львівської школи Стефан і Лаврентій Зизанії та Кирило Транквіліон-Ставровецький. Арсеній написав також грецькими віршами «Опис подорожі до Московії», виданий у Парижі 1749 р.

[17] Кирил луцький — тобто Кирило Терлецький (?—1607), українсько-білоруський церковний діяч, єпископ пінський і турівський, луцький і острозький, один з ініціаторів і організаторів Брестської церковної унії 1596 р.

[18] Замойський Ян (1542—1605) — польський політичний, військовий і культурний діяч, меценат, ідеолог середньої шляхти; був підканцлером коронним (з 1576 р.) і канцлером великим коронним (з 1578 р.), гетьманом великим коронним (з 1581 р.); ректором університету в Падуї; секретарем короля; головним порадником Стефана Баторія. Протектор гуманізму, опікун письменників; заклав Замостя, де 1595 р. заснував Замойську академію — школу, яка відзначалася високим рівнем навчання і антиєзуїтським спрямуванням (занепала у другій половині XVII ст., а в 1784 р. її перетворено на ліцей); при академії діяли друкарня та бібліотека; в школі здобуло освіту чимало українців.

[19] Гедеон Балабан (бл. 1530—1607) — львівський православний єпископ з 1565 р., один з ініціаторів унії, згодом став її противником, намагався підпорядкувати братства єпископській владі, меценат.

[20] Мелетій Хрептович-Богуринський (?—1593) — український церковний діяч, з 1576 р. архімандрит Києво-Печерського монастиря, з 1579 р. управитель Володимирського єпископства, з 1588 р. володимирський єпископ.

[21] ...архімандриту Печерського монастиря...— Архімандритом Києво-Печерського монастиря у 1593—1599 рр. був Никифор Тур, активний противник унії, учасник Брестського православного собору 1596 р.

[22] Хвалимини — мабуть, Фалимичі (Фалемичі, або Хвалимичі), маєток луцького єпископства при р. Лузі, на південний схід від Луцька.

[23] Іпатій Потій (1541—1613) — українсько-білоруський церковно-політичний діяч, письменник, проповідник, з 1593 р. володимирський православний єпископ; один з ініціаторів і організаторів Брестської церковної унії 1596 р.; з 1600 р. уніатський митрополит; автор полемічних творів, спрямованих проти православних і протестантів.

[24] Константин Копронім (Коваллін, Константин V; 719—775) — візантійський імператор (з 741 р.); будучи провідником іконоборства, жорстоко переслідував шанувальників ікон, домігся засудження церковним собором 754 р. іконошанування, конфіскував багатства монастирів; безперервно й успішно воював з арабами та болгарами.

[25] Перемиський Михаїл — Михаїл Копистенський (?—1610), перемишльський і самбірський православний єпископ, активний противник унії.

[26] Іуда Іскаріотський (родом з Іскаріота, чи Каріота) — біблійний новозавітний персонаж; один з дванадцяти апостолів — учнів Ісуса Христа; зрадив свого вчителя за тридцять срібняків.

[27] ...перший камень кинути по-євангельському...— Йдеться про євангельський епізод: книжники і фарисеї привели до Ісуса Христа жінку, викриту в перелюбстві, за що її згідно Мойсеєвого закону належало побити камінням. Ісус сказав їм: «Хто з вас без гріха,— нехай перший на неї той каменем кине!» І книжники та фарисеї стали один по одному виходити, аж доки не повиходили всі (Євангеліє від Іоанна, гл. 8, ст. 3—11).

[28] ...луцький почав намовляти...— Йдеться про Кирила Терлецького.

[29] ...намовляти... володимирського...— Іпатія Потія.

[30] ...зе львовським...— з Гедеоном Балабаном.

[31] ...і холмським — з Діонісієм Збирозьким, чи Збируйським

[32] ...премиського...— Михаїла Копистенського.

[33] ...король був пан валечний, о войні больш мислив...— Йдеться про Казимира Ягелончика (1427—1492), великого князя литовського з 1440 і короля польського з 1447 р.; приєднав до Польщі Пруссію, у зв'язку з чим вибухнула тринадцятилітня (1454—1466) війна між Польщею і хрестоносцями за Східне Помор'я; обмежував владу католицької церкви, сприяв економічному, політичному і культурному розвитку своєї держави.

[34] Бернат Маційовський (Бернард Мацієвський; 1548—1605) — луцький католицький єпископ, згодом краківський кардинал і примас, один з організаторів Брестської унії 1596 р.

[35] ...кгди король... у Люблині з ними ся з'їхав...— Королем з 1587 по 1632 р. був Зигмунд III Ваза (1566—1632); за його панування і з його підтримкою розвинулася в Речі Посполитій контрреформація, набули ваги єзуїти, активізувалася католицька експансія на східнослов'янських землях, що й призвело до проголошення Брестської церковної унії 1596 р.

[36] ...до отця папежа...— На той час (1592—1605) папою був Климент VIII (1536—1605).

[37] ...календар новий приняти мусили.— Йдеться про реформований, так званий григоріанський календар, запроваджений папою Григорієм XIII за проектом італійського вченого Лілію 1582 р. на зміну давнішого, юліанського календаря, введеного Юлієм Цезарем на пропозицію александрійського астронома Созігена 46 р. до н. е. і прийнятого християнською церквою у 325 р. н. е. на Нікейському соборі. Православні Речі Посполитої чинили опір григоріанській календарній реформі, розцінюючи її впровадження як один із проявів католицької експансії.

[38] ...все христіанство подвигнулося до святійшого патріархи... просячи о ратунок.— Йдеться про Ієремію II Траноса, константинопольського патріарха, активного борця за православ'я проти католицизму і протестантизму, письменника-полеміста.

[39] Никифор (? — після 1596) — великий протосингел і екзарх константинопольського патріарха в православній церкві Речі Посполитої; брав участь у Брестському православному соборі 1596 р., на якому проголосив анафему уніатам; польські власті звинуватили його в шпигунстві на користь Туреччини і ув'язнили в Марієнбурзькому замку (у Мальброку), де він незабаром помер.

[40] ...кгди нікоторий господар волоський наступовати мів... на господарство волоськоє...— Йдеться, мабуть, про Михайла Хороброго (1558—1601), господаря Волощини з 1593 р., який прагнув створити централізовану державу; боровся проти турецького панування, за об'єднання Волощини, Молдавії і Трансільванії, спираючись, зокрема, і на українське козацтво.

[41] ...гетьман коронний Ян Замойський з войски коронними упровадив іншого господаря на господарство волоськоє...— У 1600 р. Ян Замойський встановив зверхництво Речі Посполитої над Молдавією і Волощиною; 1601 р. Михайла Хороброго — господаря Волощини — було вбито, а на господарстві утвердився Ієремій Могила (до 1606 р.), брат батька Петра Могили Симеона.

[42] ...слова Спасителеві, кгди оной жені хананейськой рек: «Неслушная єст реч одняти хліб дітєм і поверечи псом...» — Євангеліє від Матфея, гл. 15, ст. 26.

[43] ...з сином своїм, воєводою волинським...— Йдеться про Януша Костянтиновича Острозького (1554—1620).

[44] Скарга Петро (Петро Повенський; 1536—1612) — польський церковно-політичний діяч, єзуїт, теолог, письменник-полеміст, проповідник, автор житій святих; ідеолог польської контрреформації, провідник ідеї унії

православної церкви з католицькою в Речі Посполитій; засновник єзуїтських колегій, ректор єзуїтської школи у Вільні; один з ініціаторів і пропагандистів Брестської унії 1596 р.

[45] ...віленськоє [братство] вкупі зостало, маючи при собі геретиков, которих їм господь бог заступцями дав.— Йдеться, мабуть, про спілкування віленських православних братчиків з протестантами.

[46] «Не бойся, малоє моє стадо, яко благоволив отець ваш небесний дати вам царство небесноє» — Див. Євангеліє від Луки, гл. 12, ст. 32.

[47] «...брами пекельнії не могли перемочи».— Див. Євангеліє від Матфея, гл. 16, ст. 18.

[48] ...почавши од Жикгмонта, кроля старого, діда кроля його милості...— Йдеться про Зигмунда І Старого (1467—1548), короля польського і великого князя литовського з 1506 р., сина Казимира Ягелончика; разом із своєю жінкою Боною він змагався за зміцнення королівської влади, спираючись на магнатів; за його панування точилася боротьба між різними магнатськими партіями, а шляхта виступала проти магнатської олігархії. Водночас це була доба розквіту культури, науки і мистецтва польського Ренесансу.

[49] ...Августа, вуя [його]...— Тобто Зигмунта II Августа (1520—1572), польського короля формально з 1529, а фактично з 1548 р., великого князя литовського з 1529 р., сина Зигмунта Старого і Бони; намагався дотримуватися віросповідної толеранції й уникати релігійних зіткнень; протегував мистецтву і науці, продовжуючи культурну політику своїх батьків.

[50] ...Генріка...— Йдеться про Генріха Валуа (1551—1589), сина французького короля Генріха II; був обраний польським королем у 1573 р., але, прибувши до Польщі 1574 р., через кілька місяців утік до Франції, де успадкував трон по смерті свого брата Карла IX.

[51] ...Стефана...— польського короля Стефана Баторія.

[52] Мальборк — місто поблизу Гданська; виросло навколо замку Марієнбург, побудованого хрестоносцями; у 1309—1457 рр. було резиденцією великого магістра ордену хрестоносців; потужна фортеця; з 1460 р. належало Польщі.

[53] ...по реченому Павлом-апостолом: «Невѣжду страхом спасати».— Див.: Послання апостола Павла до филип'ян, гл. 2, ст. 12.

[54] ...і найвищому пастиру...— папі римському.

[55] ...єще, коли поганин не держав і самого патріархи і панства в руках своїх не мав.— Йдеться про час, коли турки ще не підкорили Візантію і Константинополь.

[56] ...львовський і премисльський...— Гедеон Балабан і Михаїл Копистенський.

[57] ...митрополита Михаїла...— Михаїла Рогозу.

[58] Школу кгрецькую...— львівську братську школу.

[59] Розказаннєм вселенського патріарха...— константинопольського патріарха Ієремії.

[60] Іосиф (Іосиф II) — константинопольський патріарх у 1416 — 1439 рр.

[61] Іоанн Палеолокг — візантійський імператор Іоанн VIII Палеолог (1425—1448); брав участь у Ферраро-Флорентійському церковному соборі; прихильник унії православної і католицької церков.

[62] Євгеній — тобто Євгеній IV, обраний папою в 1431 р.; за нього з його участю проходив Ферраро-Флорентійський церковний собор і в 1439 р. було укладено Флорентійську унію між католицькою і православною церквами.

[63] А турці заразом Константинополь взяли. Юж тому полтораста літ минуло.— Турки взяли Константинополь в 1453 р.

[64] ...по одпаденню римських заходних народов...— Йдеться про розділення християнської церкви.

[65] ...митрополит... Михайло...— тобто Михаїл Рогоза.

[66] ...яко би Ваганініте во Язоті з Дагоном...— Місце попсоване, треба: «... яко би от Авенезера во Язот з Дагоном...» (див.: Перша Книга Царств, гл. 5, ст. 1). Авенезер (Аван-Езер) — згадувана в Біблії місцевість, де пророк Самуїл поставив камінь на відзнаку перемоги ізраїльтян над філістимлянами (Перша Книга Царств, гл. 4, ст. 1, 12); точне місцезнаходження її невідоме. Язот (Азот) — одне з п'яти головних філістимських міст, багате й укріплене, з храмом Дагону (Книга Ісуса Навіна, гл. 13, ст. 3). Дагон — філістимське божество; уявлялось у вигляді морської риби з людським лицем і руками.

[67] Ієлій (Ілій, Ілія) — біблійний старозавітний персонаж — ізраїльський первосвященик і суддя; життя його припало на часи релігійно-морального розкладу давніх євреїв і підкорення їх філістимлянам.

[68] Офній і Фінн (Офні і Фінеєс) — біблійні старозавітні персонажі — сини первосвященика Ілії; уславились негідним поводженням; бог покарав їх на смерть.

[69] Іоанн Златоуст (бл. 347—407) — візантійський християнський письменник-теолог, архієпископ і патріарх константинопольський у 398—403 та 404 рр., один із отців церкви; блискучий проповідник (звідси прізвисько); гостро критикував тогочасне суспільство. Помер на засланні.

[70] Стефан Зизаній Тустановський (бл. 1570 — після 1600) — український письменник-полеміст, проповідник і педагог, один із засновників львівської братської школи; автор «Катехізису» (1595), «Ізложенія о вірі...» (1596), «Казанія святого Кирила...» (1596); викривав зловживання церковної верхівки, закликав протистояти католицькій експансії.

[71] Христофор Філалет (Христосвіт Правдолюбний) — псевдонім автора одного з найвидатніших творів української полемічної літератури кінця XVI ст.: Апокрисис, альбо одповідь на книжки о соборі берестейском... (1597—1598). Твір написано з антипапських позицій; припускають, що під цим псевдонімом заховався учасник острозького вченого гуртка Мартин Броневський.

[72] Лятос Ян (1539 — початок XVII ст.) — лікар і астроном, професор Краківського університету, католик. Критикував новий календар, введений папою Григорієм XIII в 1582 р.; залишив Краків і оселився при дворі князя Костянтина-Василя Острозького.

[73] Віссаріон — архієпископ нікейський, вождь латинофільської партії серед візантійського духівництва; на Ферраро-Флорентійському соборі 1439 р. під його впливом греки, погрожувані турками, схилились до унії з латинською церквою; став кардиналом; автор полемічних творів уніатського спрямування; очолював грецьких гуманістів в Італії, перекладав Арістотеля і Феофраста, популяризував Платона, організував «академію» — гурток вчених людей і бібліотеку, яку згодом передав Венеції у громадське користування.

[74] Марко (?—1450) — ефеський митрополит, захисник православ'я на Ферраро-Флорентійському соборі 1439 р. і після нього. Автор полемічних антикатолицьких творів «Послання про Флорентійський собор», «Окружне послання до всіх, хто живе на землі», «Розмисл про освячення дарів» та ін.

[75] Клірик Острозький — псевдонім українського православного письменника-полеміста кінця XVI — початку XVII ст.; належав до острозького вченого гуртка; автор послань, спрямованих проти Іпатія Потія та інших прихильників унії, «Історії про лістрікійський, тобто розбійницький, Феррарський, або Флоренський собор» (1598—1599).

[76] Каяфа — іудейський первосвященик. За євангельською легендою, на його первосвященство припадає земна діяльність Ісуса Христа, якого з ініціативи Каяфи було приречено до страти і віддано на суд Пілатові.

[77] Понтій Пілат — римський намісник Іудеї; за євангельською легендою, віддав, хоч і неохоче («умивши руки»), Ісуса Христа на розп'яття.

[78] ...ведле порядку Ааронового...— Йдеться про здійснення таїнства причастя за православним обрядом. Аарон, за біблійною легендою, перший старозавітний первосвященик, старший брат Мойсея, увесь його рід був вибраний богом для первосвященницького і священницького служіння в старозавітній церкві. Як перший первосвященик Старого завіту Аарон, за апостолом Павлом (див. Послання до євреїв, гл. 5, ст. 4—6), був прообразом Ісуса Христа, первосвященика Нового завіту, і як такий почитається православною церквою.

[79] ...ведлуг порядку Мелхіседекового...— Йдеться про здійснення таїнства причастя за католицьким обрядом, котрий прирівнюється полемістом до обряду, що застосовувався, за біблійними переказами, в часи салимського (ієрусалимського) царя Мелхіседека, який, не будучи поставлений у священики, приносив в жертву богу хліб і вино.

[80] Цесар поганський — турецький султан.

[81] Син чоловіческький — Ісус Христос.

[82] Авеля... против Каїна... з ліпшими офірами виставив і на смерть видав...— Йдеться про біблійних старозавітних персонажів, синів Адама і Єви. Каїн-землероб приніс жертву богові «від плодів земних»; бог відхилив її, а прийняв прихильно жертву Авеля-пастуха ягнятами-первістками. Каїн позаздрив Авелю і вбив його. Це було перше вбивство між людьми.

[83] Єнох — біблійний старозавітний персонаж, нащадок Сіфа, батько Мафусаїла. Взятий живим на небо за благочестя.

[84] Ной — біблійний персонаж, старозавітний патріарх, син Ламеха. За велінням бога, спорудив ковчег, на якому разом з родиною врятувався від всесвітнього потопу і продовжив рід людський.

[85] Авраам — біблійний старозавітний персонаж, одинадцятий патріарх після потопу; вірою і праведністю перевищував усіх старозавітних праведників; родоначальник євреїв (через свого сина Ісаака) та ізмаїльтян, тобто арабів (через свого сина Ізмаїла).

[86] Ісаак — біблійний старозавітний персонаж, іудейський патріарх, син Авраама; батько хотів принести його в жертву богові на знак безумовної покори господній волі, але ангел врятував Ісаака від смерті.

[87] Лот — біблійний старозавітний персонаж, небіж Авраама; жив у місті Содомі, звідки його вивів ангел, після чого Содом було спалено вогняним дощем, а Лот поселився в пустині.

[88] Содомляни — жителі Содома. Содом і Гоморра — міста в Палестині, які, за біблійною легендою, були знищені небесним вогнем у часи Авраама; на їхньому місці розлилося Мертве море.

[89] Іаков (Яков, або Ізраїль) — біблійний старозавітний персонаж, другий син Ісаака; родоначальник ізраїльтян; його вабило мирне пастуше життя, відзначався працьовитістю і праведністю.

[90] Ісаав — біблійний старозавітний персонаж, старший син Ісаака, котрий продав своє первородство братові за чечевичну юшку.

[91] Іосиф — біблійний старозавітний персонаж, син Іакова; через своїх синів Єфрема і Манасію родоначальник двох «колін ізраїлевих».

[92] Мойсей — за біблійною традицією, перший пророк Ягве і основоположник його релігії; законодавець, релігійний наставник і політичний вождь єврейських племен в «ісході» з Єгипту в Ханаан (Палестину). Історичні події, відбиті в легендах про Мойсея, мали місце в другій половині II тисячоліття до н. е.; Мойсею приписується авторство П'ятикнижжя, тобто перших п'яти книг старозавітної частини Біблії.

[93] Ісус Навін — біблійний старозавітний персонаж, наступник Мойсея, вождь ізраїльтян, котрий завоював Хананею (Палестину).

[94] Навходоносор (Навуходоносор) — цар Вавілонії з 605 по 562 р. до н. е.; підкорив Сірію і Палестину, зруйнував Ієрусалимський храм; тринадцять років тримав у облозі Тір; прикрасив і укріпив Вавілон.

[95] ...Даниїла і трьох отроков...— Йдеться про Даниїла — біблійного старозавітного персонажа, іудейського пророка; під час нашестя Навуходоносора на Ієрусалим був узятий заложником, потрапив до царського палацу, дістав халдейське ім'я Валтасар, почав витлумачувати сни Навуходоносора. За відмову поклонитися статуї Бел-Меродаха, царевого патрона, його разом із трьома друзями (отроками) було ввергнуто у вогненну піч, та бог чудом урятував їх. Це вразило Навуходоносора, і він призначив усіх чотирьох на високі посади.

[96] Іоанн Богослов — за християнською традицією, апостол, улюбленець Ісуса Христа, автор «Євангелія від Іоанна», трьох послань і «Апокаліпсису».

[97] ...яко ізперва діавол межи руссю забігав, аби православіє не коренилося...— Йдеться про боротьбу між християнством і поганством.

[98] Фарисеї — послідовники релігійно-політичної течії, що виникла в Іудеї в середині II ст. до н. е.; противники християнських ідей, відзначалися фанатизмом і лицемірним святенництвом.

[99] Арістотель (384—322 до н. е.) — давньогрецький філософ; вагався між матеріалізмом та ідеалізмом; справив великий вплив на розвиток європейської філософії в добу середньовіччя, зокрема на погляди отців церкви (патристику) і на схоластику; арістотелізм панував у європейських школах, в тому числі і на Україні, аж до кінця XVIII ст.

[100] Діянія святих [апостолов] — частина Нового завіту Біблії, авторство якої приписується апостолу і євангелісту Луці, супутнику і сподвижнику апостола Павла; викладає історію поширення християнства завдяки діяльності апостолів.

[101] ...листов Петра святого і [святого] Павла...— Послання, які входять до книги Послань апостолів, частини Нового завіту Біблії; тут міститься двадцять одне послання різних апостолів, серед яких два послання апостола Петра і чотирнадцять послань апостола Павла. Послання Петра — соборні, тобто адресовані усім християнам; послання Павла адресовані різним християнським общинам — римлянам, корінф'янам, галатам, ефесянам, филип'янам, колосянам, солунянам, євреям і окремим особам — Тимофію, Титу, Филимону.

[102] ...кгди літа порахую всього теченія святого Петра і Павла, где і коли учив і где був послан который.— За християнськими переказами, апостол Петро проповідував в іудейському середовищі («від Вавілона до Рима»); апостол Павло проповідував серед поган, об'їздивши всю Азію, Іспанію, Британію, Італію.

[103] «Апокаліпсис» — одна з книг Нового завіту Біблії, вважається найдавнішим твором канонічної християнської літератури (68—69 рр.). У ній провіщаються містичні уявлення про майбутнє людства: боротьбу між Христом і Антихристом, «кінець світу», «тисячолітнє царство боже».

[104] ...в Письмі Апостольськом...— тобто в Діяннях і Посланнях апостолів.

[105] ...у II посланії до галатов...— Йдеться про послання апостола Павла, адресоване до галатів, народу кельтського походження, який на початку нової ери жив у Малій Азії.

[106] Варнава — біблійний новозавітний персонаж, іудейський священослужитель на ім'я Іосія, котрий одним із перших прийняв хрещення. Відзначався вмінням потішати і давати добрі поради, за що християни прозвали його Варнавою — сином пророцтва, або потіхи.

[107] Тит — один із сімдесяти апостолів, учень і супутник апостола Павла; висвячений Павлом на єпископа крітського; адресат одного з Павлових послань.

[108] ...Павел... з Коринфу до римлян писав лист свой...— Йдеться про послання апостола Павла до римлян (див. гл. 15, ст. 20).

[109] Стрітеніє — християнське православне свято в пам'ять описаної в Євангелії від Луки зустрічі старця Симеона з немовлям Ісусом, якого Марія і Йосиф, за звичаєм, принесли в єрусалимський храм. Симеон провістив, що немовля «прислужиться спасінню людей». Відзначається 2(15) лютого. На Русі пов'язувалось з господарчими моментами — знаменувало кінець зими і початок весни (зустріч зими з весною), підготовку до весняних польових робіт.

[110] Пієве [Аппієве] торжище (Форум Аппіїв) — місто в районі Помптійських боліт на Аппієвій дорозі з Рима до Капуї.

[111] Єфеси (ефесяни) — жителі Ефеса, міста на егейському березі Малої Азії.

[112] Тессалоники (солуняни) — жителі Фессалонік, чи Солуні — міста в Македонії.

[113] Филимон — один із сімдесяти апостолів, учень і сподвижник апостола Павла.

[114] Тимофей — один із сімдесяти апостолів, учень і сподвижник апостола Павла.

[115] Філіпписи (філіпійці, філіп'яни) — жителі міста Філіппи в Македонії, де, за християнськими переказами, апостол Павло заснував філіпійську церкву.

[116] Каласаї (колосяни) — жителі міста Колосси у Фрігії; тут виникла і прославилась християнська община, якій апостол Павло адресував одне із своїх послань. У VIII ст. на місці Колосси збудована фортеця Хони.

[117] Арістарх — за християнськими переказами, сподвижник апостола Павла, супроводжував його в мандрах; був єпископом; за часів Нерона прийняв мученицьку смерть у Римі.

[118] Марк — євангеліст, сподвижник апостолів Павла і Варнави, перший єпископ Александрійської церкви.

[119] Іїсус (Юст) — один із сподвижників апостола Павла, якого той згадує у посланні до колосян, гл. 4, ст. 11.

[120] Онисифор — біблійний новозавітний персонаж; у другому посланні до Тимофія (гл. 1, ст. 16) апостол Павло висловлює йому подяку за те, що той підкріпляв його, коли він був ув'язнений (гл. 4, ст. 19).

[121] Єпіфрат — мабуть, Єпафрас, чи Єпафр, один із сімдесяти апостолів, сподвижник апостола Павла; Павло згадує про нього в посланні до колосян, гл. 1, ст. 7; гл. 4, ст. 12.

[122] Дімас — біблійний новозавітний персонаж, учень апостола Павла, згаданий ним у посланні до колосян, гл. 4, ст. 10, та в другому посланні до Тимофія, гл. 4, ст. 10.

[123] Лука — за бібілійними легендами, один з учнів Ісуса Христа, послідовник і сподвижник апостола Павла; йому приписується авторство двох книг Нового завіту Біблії — Євангелія від Луки і Діянь апостолів.

[124] Николай Ліра (бл. 1270—1349) — чернець-францісканець, богослов і проповідник, професор Паризького університету, автор першого повного коментаря до усіх книг Старого і Нового завітів.

[125] Дімас-папеж — папа римський у 366—384 рр.

[126] Понт — країна в північно-східній частині Малої Азії, на узбережжі Чорного моря; у 64 р. стала римською провінцією.

[127] Вітінія (Віфівія) — римська провінція у Малій Азії; за візантійських імператорів головними містами її були Нікомідія і Нікея.

[128] Євсевій — тобто Євсевій Памфіл (бл. 270 — бл. 340), один з найвидатніших істориків раннього середньовіччя, автор «Церковної історії»; вважається основоположником християнської церковної історіографії.

[129] Ахія (Ахая) — країна на півночі Пелопоннесу; після римського завоювання у 146 р. до н. е. стала римською провінцією, а її назва поширилась на всю Грецію.

[130] ... Іриней, гісторик костьола, учитель церковний...— Ідеться, мабуть, про Ірінея (?—202), одного з ідеологів («отців») християнської церкви, єпископа ліонського, знавця грецької поезії й філософії, хрестителя поган у Галлії; головний його твір «Проти єресей» присвячено полеміці з гностиками.

[131] Климент (?—бл. 103) — учень апостолів Петра і Павла, з 92 р.— римський єпископ. Імператор Траян заслав Климента в Херсонес Таврійський, де його було замучено.

[132] Анаклет.— Йдеться про Анакліта І, афінянина родом, римського папу в 79—91 рр.

[133] Лін — один із сімдесяти апостолів, котрий жив у 30—60-х роках; єпископ римський.

[134] ... патріархове всіх чотирьох столиць...— тобто Ієрусалима, Антіохії, Александрії і Константинополя.

[135] Братство віленськоє — національно-релігійна організація православного населення міста Вільно; з 1584 р. звалося Троїцьким, з 1605 р.— Святодухівським; проіснувало до кінця XVIII ст. і було осередком білорусько-українського політичного і культурного співробітництва; вело активну боротьбу проти католицької експансії на білоруські й українські землі; відіграло істотну роль у розвитку білоруської й української культури (шкільної освіти, літератури, книгодрукування).

Мелетій СМОТРИЦЬКИЙ

Мелетій Смотрицький (мирське ім'я — Максим; бл. 1577 — 1633) — син Герасима Смотрицького. Учився в Острозькій школі. Належав до діячів Острозького гуртка. Його вчителем був Кирило Лукаріс, вихованець Падунського університету, майбутній константинопольський патріарх. На початку 90-х років — студент Віленської єзуїтської академії, домашній вчитель у родинах білоруських православних магнатів, князів Огинських і Соломирецьких. Разом зі своїм вихованцем Богданом Соломирецьким він їде за кордон, вчиться в німецьких протестантських університетах Бреслау, Нюрнберга, Лейпціга, Вітенберга.

Близько 1604 р. Мелетій стає членом православного братства у Вільні. З кінця XVI ст. виступає з полемічними антиуніатськими творами, які до нас не дійшли. 1608 р. датовано його полемічний польськомовний трактат «Антиграфи», 1610 р. з'являється «Тринос», який ставить його автора у православних читачів майже на рівні з Іоанном Златоустом. Водночас цей твір спричиняє жорстокі репресії з боку властей, зокрема дворічним ув'язненням поплатився видавець «Триноса» Лонгин Карпович, майбутній архімандрит Святодухівського монастиря Леонтій. Протягом наступного десятиліття Максим учителює у віленській братській школі, 1616 р. керує київською братською школою. 1617 р. він знов у Вільні, де приймає постриг у Святодухівському монастирі під ім'ям Мелетія. Тут він працює над перекладом «Євангелія учительного», приписуваного константинопольському патріарху Калісту (Єв'є, 1616), і «Граматикою» (Єв'є, 1619). 1620 р. Мелетій виголошує казання «на погреб» свого сподвижника і духовного наставника, видавця «Триноса» Леонтія Карповича. По смерті Леонтія братія Святодухівського монастиря обирає Мелетія своїм архімандритом. Тісні зв'язки між Леонтієм та Мелетієм, високий рівень літературного хисту останнього дозволяють припускати, що Мелетій був автором

віршованого «Ляменту» на смерть Леонтія Карповича (Вільно, 1620). В момент відновлення православної ієрархії ієрусалимським патріархом Феофаном 1620 р. Мелетій висвячується на архієпископа полоцького, єпископа вітебського і мстиславського; протягом наступних трьох років він пише кілька полемічних і теологічних творів. Звинувачений у підбурюванні православних міщан Вітебська на вбивство уніатського єпископа Йосафата Кунцевича (1623), Мелетій опиняється в стані духовної кризи. Він вирушає в паломницьку і дипломатичну мандрівку по «святих місцях», під час якої веде перетрактації із константинопольським патріархом в українсько-білоруських церковних справах. Повернувшись 1626 р. із свого «хоженія», Мелетій вступає в конфлікт із верхівкою православного духівництва і, перейшовши в унію, пише кілька антиправославних трактатів. Помер 27 грудня 1633 р. настоятелем на той час уніатського Дерманського монастиря на Волині.

ΘΡΗΝΟΣ. Фрагмент.— Подається у перекладі із старопольської мови В. І Крекотня та Р. П. Радишевського, здійсненому за першодруком: ΘΡΗΝΟΣ, to iest lament iedyney s. powszechney apostolskiey wschodniey cerkwie, z obiasnieniem dogmat wiary. Pierwiey z graeckiego na slowienski, a teraz z słowienskiego na polski przełożony przez Theophila Orthologa, teyże swiętey wschodniey cerkwie syna. Wilno, 1610.

[1] ...д о ч к и с і о н с ь к і...— Сіон — горб в Ієрусалимі, на якому, за Біблією, була резиденція царя Давида, а також храм іудейського бога Ягве. У Біблії Сіон називається містом Давидовим, святою горою, житлом і домом божим, царственним містом божим; в переносному значенні — царство боже на землі і на небі, місце перебування бога на небесах.

[2] ...о д н а і з у д і в р о з п л а к а н и х.— Згідно закону Мойсея, вдови мають бути під особливим захистом: можуть збирати колоски, що залишилися на полях, їхню худобу чи одяг не можна брати в заставу, їх слід запрошувати на бенкети, супроводжувані жертвами. Християнська церква також декларувала опіку над вдовами.

[3] В а а л (Баал) — давнє семітське божество плодючості, вод, війни.

[4] В а л а а м — біблійний старозавітний персонаж; маг і віщун; під час переходу стародавніх євреїв через пустиню він мав проклясти їх на вимогу моавитян, але натомість, з волі божої, благословив їх.

[5] З а є г и п е т с ь к и м и к а з а н а м и і ч а с н и к о м...— Переходячи через пустиню із Єгипту, євреї «возропташа» проти Мойсея і Аарона: «Краще було б нам вимерти, враженими від господа в землі єгипетській, коли сиділи ми над казанами з м'ясом і їли хліба досита, бо вивели ви нас у пустиню цю уморити увесь сонм сей голодом» (Книга друга Мойсеєва. Ісход, гл. 16, ст. 1—4). І згодом: «Хто нас нагодує м'ясом? Згадаймо рибу, що її ми даром їли в Єгипті, і огірки, і дині, цибулю, і червону цибулю, і часник! Нині ж душа наша висохла, нічого, крім манни, перед очима нашими немає...» (Книга четверта Мойсеєва. Числа, гл. 11, ст. 4—6).

[6] ... с т а р а н н і с т ь І л і ї с у п р о т и В а а л о в и х ж е р ц і в...— Біблійний пророк Ілія сміливо виступив проти поганства, яке за часів царя Аахава почало поширюватися між євреями. За це зазнав переслідувань.

[7] М а м о н а — у давніх семітів бог багатства; переносно — багатство, земні блага.

[8] В а с и л і й В е л и к и й (бл. 329—379) — християнський богослов, проповідник, єпископ Кесарії Каппадокійської, один з «отців церкви».

[9] А м в р о с і й М е д і о л а н с ь к и й (Міланський; бл. 340—397) — один з ідеологів («отців») християнської церкви; був намісником північної Італії з резиденцією в Мілані. Прийнявши християнство, став єпископом; дбав про зміцнення церкви, про чистоту догматів, боровся з єресями, зокрема аріанством. Змагався за незалежність церкви від держави; автор богословських трактатів, листів, проповідей, духовних пісень; упорядкував церковний спів.

[10] Ієронім Празький (бл. 1380—1416) — чеський реформатор, учений, сподвижник Яна Гуса; засуджений як еретик у Констанці і спалений

[11] Кіпріан (?—258) — карфагенський єпископ, письменник-богослов, проповідник, автор послань і трактатів.

[12] Августин Блаженний Аврелій (354—430) — християнський богослов, філософ-містик, один з ідеологів («отців») церкви. Розробив учення про трійцю і про відношення людини до божественної благодаті, справив істотний вплив на розвиток католицизму і на всю середньовічну філософію, а згодом на ідеї протестантизму. Головні його твори — «Про місто боже» і «Сповідь».

[13] Ноуат (Новат; III ст.) — карфагенський священик; противник Кіпріана, призвідець церковного розколу. На Карфагенському соборі 251 р. Ноуата та його партію було засуджено.

[14] Пелагій (бл. 360 — після 418) — християнський чернець; започаткував релігійне вчення, що стверджувало спасенність морально-аскетичних зусиль людини і заперечувало спадкову силу гріха; було визнане за єресь на третьому вселенському соборі 431 р.

[15] Афанасій — тобто Афанасій Великий (293—373), александрійський патріарх, один з ідеологів («отців») християнської церкви; борець проти аріанства; автор апологетичних, полемічних, догматико-історичних богословських творів, послань і повчань.

[16] Кирило.— Йдеться про Кирила Александрійського (бл. 376—444) александрійського архієпископа і патріарха, автора трактатів і послань догматичного та полемічного змісту.

[17] Григорій Назіанський (Назіанзин, або Григорій Богослов; бл. 330 — бл. 390) — візантійський письменник, один з ідеологів («отців») християнської церкви, константинопольський архієпископ.

[18] Арій (? — 336) — александрійський священик; стверджував, що Христос — не істинний бог, а лише «найдосконаліше творіння» бога-отця. На Нікейському соборі його вчення визначено як єресь. У період Реформації ідеї Арія підхопили деякі протестантські секти, зокрема соцініани, очолювані італійцем Фаустом Соціном.

[19] Македоній — константинопольський єпископ, напіваріанин; його вчення було засуджене другим вселенським собором.

[20] Несторій (? — після 690) — основоположник несторіанства, течії в християнстві, згідно з ученням якої Ісус Христос народився людиною і лише згодом став сином божим (месією). Несторіанство було засуджено як єресь на ефеському соборі 431 р.

[21] Церінт (Керінф; І ст.) — іудейський філософ з Єгипту; переселившись у Малу Азію, заснував єретичну секту, члени якої стверджували, що старозавітний і новозавітний боги неідентичні, що Ісус Христос — смертна людина, мудрець і правдолюб, що народився він од Йосифа і Марії і лише після хрещення в Іордані, пізнавши бога-отця, набув дар чудотворіння.

[22] Вселенські собори — зібрання ієрархів християнської церкви з усього світу, які обговорюють і ухвалюють догмати віри і правила поведінки віруючих. Православна церква визнає сім вселенських соборів: 1-й 325 р. в Нікеї, 2-й 381 р. в Константинополі, 3-й 431 р. в Ефесі, 4-й 451 р. в Халцедоні, 5-й 553 р. в Константинополі, 6-й 680—691 рр. в Константинополі, 7-й 783—787 рр. в Нікеї.

[23] Помісні собори — з'їзди самостійних (автокефальних) християнських церков, на яких обговорювалися проблеми віровчення, обрядності, церковного урядування тощо.

[24] Стоїки — прихильники філософського вчення, яке виникло в IV ст. до н. е. в Афінах; за вище благо вважали доброчесність, яка досягається подоланням пристрастей, життям, згідним з природою, з розумом; підносили мужність, здатність протистояти життєвим злигодням.

[25] Г е л а з і й I римський єпископ в 492—496 рр., змагався за главенство римської церкви проти константинопольських патріархів; встановив розрізнення канонічних і апокрифічних, ортодоксальних і гетеродоксальних книг; богослов-полеміст.

[26] Л е в.— Йдеться про Льва І Великого – римського папу (440—461), автора полемічних творів, зокрема послання до константинопольського архієпископа Флавіана проти єресі євтихіан (монофізитів), які вважали, що Ісус Христос мав лише одну, божественну природу.

[27] ... А р і с т о т е л е в о г о в а ш о г о к р у т і й с ь к о г о р о з у м у...— Йдеться про схоластичну діалектичність тогочасного західноєвропейського філософського мислення, яке набувало дедалі більшої популярності на Україні.

[28] М а к с и м п р е п о д о б н и й (Сповідник; бл. 580—662) — візантійський богослов, головний опонент монофелітів, коментатор «Ареопагітик»; завдання людини вбачав у відновленні цілісності своєї природи і космосу. Справив вплив на середньовічну містику.

[29] І о а н н і з Д а м а с к а (Дамаскін; бл. 675 — бл. 754) —візантійський письменник-богослов, філософ і поет; родом із Дамаска; обстоював перевагу церковної влади над світською. Автор твору «Джерело знання».

[30] Ф е о ф і л а к т — візантійський письменник-богослов, коментатор Нового завіту Біблії; в боротьбі між східною і західною християнськими церквами займав примирливу позицію; автор листів і «Царської настанови», адресованої його учневі — візантійському царевичу Константину; у 1094—1107 рр.— архієпископ в Охріді.

[31] Н і л Ф е с с а л о н і к і й с ь к и й.— Ідеться про Ніла Кавасіла, який був фессалонікійським (солунським) архієпископом бл. 1340 р.; противник латинян і поборник православ'я; автор полемічних творів «Про причини розділення церков» і «Про першість папи». Його вчення ввібрало в себе також сократівську проблему можливості для людини пізнати світ і осягти об'єктивну істину. Це започаткувало візантійський, а відтак і всеєвропейський гуманізм.

[32] М а т е о л о г и.— Тут гра слів «теологи» і «матеола»: mateola,-ае — різновид молота (*лат.*); отже, «матеологи» — «молотологи».

[33] С а в е л і й (III ст.) — основоположник єретичної течії, прихильники якої переосмислювали догмат трійці. Найактивнішим опонентом цієї єресі був Діонісій Александрійський, з ініціативи якого її було засуджено на александрійському 261 р. і римському 262 р. вселенських соборах.

[34] М а н і х е й с ь к а н е з б о ж н і с т ь — релігійна течія, заснована у III ст. За переказами, її основоположник Мані проповідував у Персії, Середній Азії, Індії дуалістичне вчення про боротьбу добра і зла, світла і темряви як першопочаткових і рівноправних принципів буття; маніхейство вплинуло на середньовічні дуалістичні єресі.

[35] Ч и с т е ц ь — за католицьким віровченням, місце, де душі померлих грішників очищаються від неспокутуваних ними за життя гріхів. Догмат про чистець введено в 1439 і підтверджено в 1562 р.

[36] С и м о н и (від імені біблійного новозавітного персонажа волхва Симона, котрий просив апостолів, аби вони продали йому дар творити чудеса) — ті, які практикують симонію: продаж і купівлю духовних посад і станів, що широко застосовувалися в побуті тогочасної католицької церкви; отже — «симоністи», «святокупці», «святопродавці».

[37] Д і а к о н и (диякони) — в первісних християнських общинах — служителі церкви, які були «вухами і очима священиків та єпископів, руками єпископів, їхніми ангелами і пророками». Вони мали стежити за поведінкою пастви, бачити і чути все, що відбувається серед віруючих, своєчасно дбати про виправлення порушників, виконувати всі постанови єпископів і оголошувати їхню волю, займатися господарськими справами єпархії,

захищати віруючих перед єпископами. Перший вселенський собор обмежив їхні обов'язки і регламентував можливості щодо втручання в дії вищих за саном, визнавши за ними суто виконавчі функції.

[38] Адам — біблійний старозавітний персонаж; праотець роду людського, перша людина, створена богом за своєю подобою з праху земного як вінець творення світу.

[39] Ліван — гірський хребет у межах сучасного Лівану; переносно — образ всього величного і славного.

Захарія КОПИСТЕНСЬКИЙ

Захарія Копистенський (? — 1627) — письменник-полеміст, проповідник, культурно-громадський і церковний діяч. Народився у Перемишлі, вчився у львівській братській школі. 1616 р. записується у київське братство і, будучи ченцем Печерського монастиря, бере активну участь у діяльності вченого гуртка тодішнього лаврського архімандрита Єлисея Плетенецького. По смерті Єлисея (1624) обраний архімандритом.

Літературний доробок Захарії Копистенського складають полемічні твори «Книга о вірі» (1619—1621), «Палінодія» (1621—1622), «Книга о правдивой єдності» (1623), дві проповіді пам'яті Єлисея Плетенецького (1625), переклади творів грецьких богословів та передмови до них. Імовірно, він є укладачем Густинського літопису.

«Палінодія» — полемічний трактат, що складається з передмови і чотирьох частин. У ньому обгрунтовується безпідставність претензій римських пап на верховну владу у християнській церкві, спростовується теза католицьких і уніатських полемістів про унію київської митрополії з Римом до Флорентійського собору, доводиться незаконність ухвал уніатського Брестського собору 1596 р. Твір оскаржує кривди й утиски, що їх зазнають православні від католицьких світських і духовних можновладців (побори, відбирання церков, навіти, штрафи, арешти, фізичні розправи), пророкує загибель шляхетській державі, яка пригноблює об'єднані у ній народи. Твердження ці аргументовано численними документами і посиланнями на різних авторів. Спокійний діловий тон трактату поєднується з патетикою восхвалінь (панегірична характеристика князю Костянтину (Василю) Костянтиновичу Острозькому), сатиричними фрагментами, пересипаними народними порівняннями і прислів'ями. Хоча «Палінодія» не видавалася аж до XIX ст., її знали і вона впливала на письменників XVII ст.

Палінодія. Фрагменти.— Подається за вид.: Русская историческая библиотека, т. IV. Памятники полемической литературы Западной Руси, кн. 1 Спб., 1878.

[1] Діонісій Ареопагіт (тобто член афінського ареопагу, I ст.) — згідно з «Діяніями апостолів» (гл. 17, ст. 34) під впливом проповіді апостола Павла прийняв християнство; перший афінський єпископ; був замучений. Протягом тривалого часу Діонісію приписувався богословський твір «Ареопагітики», який насправді з'явився в другій половині V ст. і справив істотний вплив на європейську середньовічну філософію.

[2] Кирилове.— Йдеться, мабуть, про східних патріархів християнської церкви і видатних теологів Кирила Александрійського (бл. 370 — після 448) і Кирила Ієрусалимського (315—386).

[3] Євстафій — константинопольський патріарх (1019—1025); відрядив послів до папи Іоанна XIX з пропозицією дати добру плату за те, щоб визнали його вселенським патріархом.

[4] Никола (Миколай; ?—1156) — візантійський богослов і філософ, автор «Спростування настанов Прокла Платоніка» і «Викриття латинян за пунктами». Був єпископом міста Мефона (Медона) в парнаській митрополії. На соборах 1156 і 1157 рр. відстоював сувору ортодоксію проти неоплатонічних тенденцій західної церкви.

[5] Никита Пектократ (Стіфат) — чернець Студійського монастиря у Константинополі, прихильник константинопольського патріарха Михаїла Керуларія під час розриву його з Римом у 1053 р., автор антикатолицького трактату.

[6] Никита, філософ константинопольський, учитель східної церкви.— Очевидно, це Никита Пафлагон — візантійський філософ кінця IX — початку X ст., що діяв у Константинополі і бл. 880 р. уклав життєпис константинопольського патріарха Ігнатія; йому приписують церковні піснеспіви та вірші; або це Никита Акомінат (Хоніат; ? — 1213) — візантійський хроніст.

[7] Євстратій (?— після 1117) — візантійський письменник-богослов, автор творів, спрямованих проти католиків і вірмен.

[8] Іоанн Ксифілін.— Йдеться про Іоанна VIII Ксифіліна (1006—1075), константинопольського патріарха (1064—1075).

[9] Михаїл I Керуларій (?—1058) — константинопольський патріарх (1043—1058), один з призвідців розділу східної і західної християнських церков.

[10] Калліст — очевидно, Никифор Калліст I, візантійський історик і поет, укладач віршованої бібліографії літургійної поезії; у 1350—1353 і в 1355—1363 рр. константинопольський патріарх.

[11] Філофей.— Йдеться про Філофея Коккіна, константинопольського патріарха в 1353—1354 і 1364—1376 рр.

[12] Фома Аквінат (Аквінський; бл. 1225—1274) — чернець-домініканець, філософ-богослов. Систематизував і синтезував середньовічний католицький світогляд, виробивши філософію томізму. З-поміж його творів виділяються два універсальні компендії — «Сума теології» і «Сума проти поган», коментарі до текстів Біблії та творів Арістотеля.

[13] Путенський монастир — монастир у Молдавії, де якийсь час жив Захарія Копистенський.

[14] Константин Гарменопул (Арменопул; 1320—1382) — візантійський письменник і державний діяч, верховний суддя у Фессалоніках (Солуні), автор «Підручної книги законів» («Шестикнижжя»)

[15] Єпіфаній — константинопольський патріарх (520—535), проводив політику примирення з римськими папами.

[16] Петро — антіохійський патріарх у XI ст.; автор антикатолицької статті «Одпис венеціанському архієпископу Доменіку», відомої в східнослов'янських списках XVI ст.

[17] Іоанн — антіохійський патріарх (1092—1103), християнський письменник і оратор. Можливо, Захарія Копистенський мав на увазі Іоанна Малалу (бл. 491—578), візантійського хроніста, очевидно, сірійця за походженням, якого в час написання «Палінодії» нерідко ототожнювали з константинопольським патріархом Іоанном Антіохійцем.

[18] Феодор Бальсамон — християнський письменник, антіохійський патріарх.

[19] ...преподобний Никон в Чорній Горі...— Йдеться про Никона Чорногорця, християнського письменника XI ст., ченця Чорної Гори поблизу Антіохії, укладача «Пандектів» і «Тактикону» — збірників правил і пояснень чернечих обов'язків та відомостей з історії християнства. Його твори відомі на Русі з XII ст.

[20] Євфимій Зигавен (Зігабен; ?—1118) — візантійський письменник-богослов, коментатор Біблії, зокрема соборних послань апостолів і послань апостола Павла, автор твору «Догматичне всеозброєння православної віри».

[21] Михаїл Сиггел (Сингелл, Синкелл; ?— бл. 835) — християнський письменник-богослов, автор полемічного трактату «Виклад про православну віру», перекладеного з грецької на церковнослов'янську мову і включеного в збірник Святослава 1073 р.; трактат став джерелом для літописної

статті, спрямованої проти латинян. Михаїл був священиком, синкеллом і протосинкеллом єрусалимським.

[22] Іов, монах — очевидно, Іов (Іоанн, Єзекіїль) Княгиницький (? 1621), український церковний діяч; обновив і пожвавив православне чернецтво в межах Речі Посполитої.

[23] Іоанн Кантакузен.— Йдеться про Іоанна VI Кантакузена (?—1383), візантійського імператора (1347—1354). В 1355 р. постригся в ченці під іменем Іоасафа; в монастирі написав «Історію», в якій зробив огляд візантійських та деяких світових подій між 1320—1356 рр.

[24] Никифор.— Йдеться про Никифора, константинопольського патріарха (792—828), автора памфлетів, гімнів, історичних праць, або про Никифора II, константинопольського патріарха в 1260 р.

[25] Максим Плянудес (бл. 1260— бл. 1330) — візантійський письменник-богослов, граматик і ритор; знавець античної культури, один із попередників гуманізму доби Відродження; переклав грецькою мовою твори Катона Старшого, Цезаря, Ціцерона, Овідія, Боеція та ін.; коментував твори Арістотеля, Платона; близько 1300 р. уклав збірку байок Езопа та його життєпис.

[26] Никифор Грегорас (1295—1360) — візантійський письменник-богослов і вчений-гуманіст, автор проекту реформи календаря; полемізував із філософом-гуманістом Варлаамом Калабрійським, боровся проти містики Григорія Палами. В 1351 р. відлучений від церкви і ув'язнений в монастирі. Його «Римська історія» охоплює період 1204-1359 рр. і висвітлює переважно церковно-богословську боротьбу у Візантії.

[27] Святий Григорій (архієпископ фессалоницький (солунський), або Григорій Палямас, чи Палама, XIV ст.) — християнський письменник-богослов, полеміст, автор «Бесідування» з євреями і турками та «Відповідей», що увійшли до «Книги, глаголемої Рушка, сиречь разрушающая догматы и богословіе латиньское», списки якої були поширені серед східнослов'янських книжників XV—XVII ст.

[28] Варлаам Калаврійський (XIV ст.) — чернець родом із міста Семінарії в італійській провінції Калабрії, візантійський проповідник і письменник-богослов. Започаткував релігійно-філософський рух, що вилився у тривалу боротьбу між його послідовниками (варламітами) і послідовниками Григорія Палами (паламітами).

[29] Герман Сповідник — очевидно, Герман II, візантійський проповідник і богослов-полеміст, константинопольський патріарх у 1222 — 1240 рр. Вів рішучу боротьбу з папським престолом, зокрема з ідеєю унії між західною і східною християнськими церквами.

[30] ...Максим, монах, который в Москві скончався...— Йдеться, мабуть, про Максима Грека (Михаїла Триволіста; 1475—1556), письменника-богослова, перекладача; вчився в Італії, 1518 р. приїхав з Афону до Москви перекладати церковні книги, 1525 р. був ув'язнений в монастирі, де й помер.

[31] Іоанн Зонарас (Зонара; ?— після 1159) — візантійський хроніст, автор огляду всесвітньої історії від створення світу до вступу на престол візантійського імператора Іоанна Комніна 1118 р. Його хроніка була популярною в середні віки та в епоху Відродження, зокрема у південних та східних слов'ян.

[32] Мелетій — Мелетій Пігас (XVI ст.); активно боровся проти католицької агресії на православний Схід та ідеї і здійснення унії; брав участь у релігійному житті на Русі, у церковних справах на Україні.

[33] Мартин Крузій (XVI ст.) — німецький богослов, учасник Тюбінгенського гуртка протестантських теологів. Приїхавши в Константинополь за викликом патріарха Ієремії Траноса, домагався, щоб православна церква або визнала протестантизм, або допустила з'єднання православ'я

і протестантизму на певних умовах; автор твору «Вісім книг про Турко-Грецію» (Базель, 1584).

[34] Веселеїл — біблійний старозавітний персонаж, художник і будівничий.

[35] Давид — напівлегендарний іудейський цар і поет, життя якого відносять на 1055—1015 рр. до н. е. Йому приписується авторство псалмів, що складають біблійну книгу Псалтир. Біблійні перекази зображують Давида сміливцем, що переміг гіганта Голіафа, джурою, а згодом зятем царя Саула, батьком царя Соломона. В християнській традиції Давид — благочестивий псалмоспівець.

[36] Соломон — напівлегендарний іудейський цар, життя якого відносять на X ст. до н. е., син царя Давида; відзначався мудрістю, йому приписується авторство кількох біблійних книг, зокрема «Пісні пісень», «Книги премудрості», «Книги притч». Герой багатьох апокрифічних легенд.

[37] Самсон — біблійний старозавітний персонаж, давньоєврейський герой, наділений надзвичайною силою, що таїлася в його довгому волоссі; був зраджений своєю коханкою Далілою, котра, обстригши Самсона уві сні, видала його філістимлянам, з якими він провадив війну. Біблійні перекази про Самсона здавна використовуються у світовому мистецтві, були вони популярні і на Україні.

[38] Авісай (Авесса) — біблійний старозавітний персонаж, іудейський полководець.

[39] Стефан (I ст.) — один із сімдесяти апостолів, християнський первомученик. Історію його життя викладено в Діяніях апостолів (гл. 6 і 16).

[40] Григорій Діалог (Двоєслов, або Григорій Великий; бл. 540 — 604) — один з ідеологів («отців») християнської церкви; з 590 р. римський папа; ствердив претензії римських пап на верховну владу у християнській церкві; переслідував світську науку, нищив пам'ятки античної культури; автор кількох богословських творів та листів.

[41] Артемій-інок.— Йдеться про Артемія (? — початок 70-х років XVI ст.), російського церковного письменника XVI ст.; звинувачений у вільнодумстві, був відлучений від церкви і засланий в Соловецький монастир; близько 1554—1555 рр. втік у Литву (в Білорусію). Живучи при дворі слуцького князя, полемізував з католиками і протестантами (аріанами й лютеранами). Залишив 14 послань на захист православ'я, проповідував моральне самовдосконалення, гуманне ставлення до «єресей», осуджував монастирське землеволодіння і багатство церкви.

[42] Леонтій Карпович (бл. 1580—1620) — білоруський та український православний церковний діяч, письменник, проповідник; боровся проти унії.

[43] Віталій (? — бл. 1640) — український письменник, перекладач, богослов і проповідник, був ігуменом Дубенського монастиря на Волині. 1612 р. в Єв'ї, в друкарні віленського братства, вийшла книжка «Діоптра, альбо Зерцало і вираженнє живота людського на том світі...», укладена Віталієм за грецькими джерелами.

[44] Іасон — біблійний новозавітний персонаж. У домі Іасона знайшли притулок апостол Павло та його сподвижники, проповідуючи у Фессалоніках (Солуні). Очевидно, йдеться про епізод, коли їх було схоплено, але «міські начальники», «узявши поруку з Іасона та інших», відпустили арештованих.

[45] Сила — біблійний новозавітний персонаж, один із сімдесяти апостолів; разом з апостолом Павлом активно поширював християнство.

[46] Готфове (готи) — група германських племен; ідеться про західне відгалуження готів, так званих вестготів, які в 70-х роках IV ст. вторглися на Італійський півострів і заснували в південно-західній Галлії королівство, яке проіснувало до VI ст.

[47] Лонгобардове (лонгобарди; буквально: «довгобороді») — германське плем'я, що жило по річці Ельбі. 568 р. перейшли Альпи і завоювали більшу частину північної і середньої Італії. Королівство лонгобардів проіснувало до 744 р. Серед лонгобардів прищепилось християнство в аріанській версії.

[48] Бароніуш-кардинал.— Йдеться про Цезаря Баронія (1538—1607), історика католицької церкви, кардинала, директора Ватіканської бібліотеки, автора багатотомних «Церковних анналів» (1588—1593), трактату «Слово про походження русів та їхній чудотворний перехід в іншу віру», в якому тенденційно описуються причини проголошення Брестської унії 1596 р.

[49] Григорій-папеж.— Очевидно, йдеться про Григорія Великого Діалога (Двоєслова).

[50] Афанасій Шишка-Крупецький — перемишльський уніатський єпископ на початку XVII ст. Насаджував унію за допомогою гайдуків, розбивав церкви, позивав православних до трибуналів.

[51] Царство Константиново — держава Константина Великого, римського імператора (306—337). Під своєю владою об'єднав усю Римську імперію, переніс столицю у Константинополь (Візантій) і визнав християнство за панівну релігію. Перед смертю сам прийняв християнство.

[52] Царство Юстініаново — тобто держава Юстініана І, візантійського імператора (527—565). Розширивши свої володіння та зруйнувавши держави вандалів й остготів в Італії, уклав кодекс римських законів і упорядкував державне управління.

[53] Іосія — біблійний старозавітний персонаж; іудейський цар (640—609 до н. е.), який боровся з ідолопоклонством.

[54] Володимир (Василій) Святославич (?—1015) — великий князь київський, за якого було завершено об'єднання всіх східнослов'янських земель у складі Київської Русі і в 988—989 рр. запроваджено християнство; після смерті церква оголосила його «святим».

[55] Даниїл — Данило Галицький (1201—1264), князь Галицько-Волинської землі.

[56] Острозький Костянтин Іванович (бл. 1460—1530) — брацлавський староста, великий литовський гетьман, троїцький воєвода.

[57] ...преславний в діяльності і правовірії...— Князь Костянтин (Василь) Костянтинович Острозький був одним із провідних діячів православного табору, матеріально і політично підтримував православну церкву в її боротьбі проти католицької агресії та унії. Князі Острозькі виводили свій рід від Володимира Святого і Данила Галицького.

[58] Гетфейт.— Йдеться, мабуть, про Гефеста, в грецькій міфології бога вогню, покровителя ковальства; зображувався потворним і кульгавим, але дужим. Давні римляни називали його Вулканом і вважали за покровителя металоробного виробництва. Захарія Копистенський цим порівнянням підкреслює господарсько-організаційні здібності князя Костянтина Острозького.

[59] Гіганти — в грецькій міфології велетні, народжені богинею землі Геєю від крапель крові бога неба Урана; повстали проти олімпійських богів, були переможені з допомогою кіклопів і Геракла та ввергнуті в глибину землі. Гігантомахія (битва богів з гігантами) — популярний сюжет європейського мистецтва.

[60] Херев і Фелефофій — іудейські воєначальники, згадувані в Біблії.

[61] Авенір — біблійний старозавітний персонаж, іудейський воєначальник.

[62] Самаія — біблійний старозавітний персонаж.

[63] Аннибал (Ганнібал; 247—183 до н. е.) — карфагенський державний діяч і полководець; прославився у війнах з римлянами.

[64] Помпеуш (Помпей Гней; 106—48 до н. е.) — римський політичний діяч і полководець; придушував повстання в Іспанії і повстання Спартака, воював із Мітрідатом VI Євпатором; боровся за владу з Юлієм Цезарем і Крассом. Втік до Єгипту, де був убитий.

[65] Іафор — біблійний старозавітний персонаж, священик, тесть Мойсея.

[66] Фемістокл (бл. 527—460 до н. е.) — афінський державний діяч і полководець.

[67] Артабан — ватажок тілохранителів перського царя Ксеркса; вбив Ксеркса в 485 р. до н. е.

[68] Велисарій (Велізарій; 505—565) — візантійський полководець за імператора Юстініана, зруйнував державу вандалів, завоював Рим, нижню Італію, Равенну, віднявши їх у остготів, розбив болгар під стінами Константинополя.

[69] Нарсес (Нарзес; бл. 478—568) — візантійський полководець і політичний діяч. У 555 р. підкорив Італію. Зрадивши візантійців, сприяв завоюванню Італії лонгобардами.

[70] Демосфен (384—322 до н. е.) — давньогрецький оратор і політичний діяч; боровся за незалежність Афін і за об'єднання грецьких полісів проти Македонії.

[71] Сафанове — мабуть, від імені Сафо (Сапфо), давньогрецької поетеси VII ст. до н. е., яка за свої вірші була прозвана десятою музою; тут — видатні поети.

[72] Діонісій — Діонісій Ареопагіт.

[73] Василій — Василій Великий.

[74] Григорій Ніссенський (Ніського; бл. 328—389) — ритор, єпископ каппадокійського міста Нісси (Мала Азія), один з ідеологів («отців») християнської церкви, автор догматичних, екзегетичних, полемічних, моралістичних, філософських творів, проповідей, листів.

[75] Веніамин — біблійний старозавітний персонаж, молодший син патріарха Іакова від улюбленої його жони Рахілі (померла під час пологів; звідси його ім'я «Веніамин», тобто «Син скорботи»); «Коліно» Веніаминове відзначалося войовничістю і хоробрістю, з нього вийшов перший ізраїльський цар Саул, а згодом Савл (апостол Павло).

[76] «в православном сів соборі...» — тобто взяв участь у Брестському православному протиуніатському соборі 1596 р.

[77] Василій Македоніанин — візантійський імператор (866—886), засновник македонської династії.

[78] Фотій (бл. 820 — бл. 891) — у 858—867 і в 877—886 рр. константинопольський патріарх. Його церковно-політична програма визначила протиборство східної і західної християнських церков. Фотій залишив кілька видатних творів богословського (догматичного й полемічного) та історико-літературного змісту, зокрема «Амфілохії», «Словник» і «Міріобібліон» («Бібліотеку») — своєрідну бібліографію з елементами літературної критики; про багатьох авторів античного світу відомості збереглися тільки у викладі Фотія.

[79] Андронік.— Йдеться про Андроніка II Палеолога (1260 –1332), візантійського імператора (1282—1328); відстоював православ'я у його протиборстві з католицизмом.

[80] Іов — біблійна старозавітна книга Іова, яка одержала свою назву від імені персонажа, що про нього вона розповідає, благочестивого чоловіка, який терпеливо зносить випробування, послані йому богом.

[81] Острозький Іоанн (Януш; 1554—1620) — син Костянтина (Василя) Костянтиновича Острозького, волинський воєвода, який покатоличився; після його смерті рід Острозьких припинився.

[82] Печера Авраамова — печера, куплена Авраамом для родового склепу. У ній було поховано Авраама і його синів — Ісаака та Іакова.

[83] Ксерксес (Ксеркс) — син перського царя Дарія Гіспаста, перський цар у 485—465 рр. до н. е.; зазнав поразки у битві з греками при Саламіні 480 р.

[84] ...монахов-святогорцов релігії греческої...— Йдеться про ченців монастирів Афону (Святої Гори), півострова в Греції (східного відгалуження Халцидонського півострова); з ранньохристиянських часів Афон був осідком пустельників; з VII ст. став власністю ченців (дар візантійського імператора Костянтина Погоната); з X ст. тут виникали грецькі і слов'янські православні монастирі, які утворили своєрідну чернечу республіку — визначний релігійний і культурний осередок.

[85] Тих, которії дідицтво княженія Острозького приняли, такоє ж в них ко благочестію всходньому і народові російському рач зрядити серце, яковоє предреченнії княжата міли! І так в довготу дній щасливе дідичити будуть.— Побажання Захарії Копистенського не збулося: нащадки і спадкоємці князя Костянтина (Василя) Костянтиновича Острозького покатоличилися.

[86] Стефан-король — польський король Стефан Баторій (1533—1586).

[87] ...в книжці, «Апокрисис» названой, през Христофора Філалета виданой...— Йдеться про «Апокрисис», полемічний антикатолицький й антиуніатський трактат, виданий польською мовою у Кракові (1597) і українською мовою в Острозі (1598). Псевдонім його автора Христофор Філалет; припускають, що за ним приховався Мартин Броневський (Бронський), який жив у другій половині XVI — першій половині XVII ст.

[88] Самуїл — біблійний старозавітний персонаж, останній із ізраїльських суддів; надихнув ізраїльтян на опір філістимлянам, внаслідок чого філістимлян було переможено, а іго їхнє скинуто; як суддя виявляв мудрість і справедливість. Самуїлу приписується авторство Книги Суддів (див. початкові глави Першої книги Царств).

[89] Леч Ааронов жезл іли палиця перемогла...— Під час мандрів через пустиню «коліна» євреїв пересварилися за право служіння богові; було ухвалено звернутися до божого суду; жезли всіх вождів «колін» було покладено на ніч в скинію (похідний храм). На ранок з'ясувалося, що з усіх жезлів жезл Аарона, з коліна Левіїного, пустив паростки і розцвів, після чого він став святинею.

[90] «І пожре жезл Ааронов оних жезли»...— Друга Книга Мойсеєва, Ісход, гл. 7, ст. 12.

[91] «Рекл... апостол: «Але не о всіх єст розум».— Перше послання апостола Павла до корінф'ян, гл. 8, ст. 7.

[92] «Буди теди вірен аж до смерті, і дам ті корону живота».— Апокаліпсис, гл. 2, ст. 10.

Іоаникій ГАЛЯТОВСЬКИЙ

Іоаникій Галятовський (? — 1688) — письменник-полеміст, агіограф (укладач збірників легенд), проповідник і гомілет (теоретик церковного красномовства), педагог, громадсько-політичний і церковний діяч. Учився у Києво-Могилянській колегії, став у ній викладачем, а з 1657 р.— ректором. З 1669 р. і до смерті — архімандрит Єлецького монастиря в Чернігові. Автор збірки взірцевих проповідей «Ключ разумінія...» (Київ, 1659 і 1660; Львів, 1663 і 1665), кількох циклів легендарних оповідань, зокрема «Неба нового» (Львів, 1665, Могильов, 1699), полемічних трактатів «Месія правдивий» (українською мовою — Київ, 1669; польською мовою — Київ.

1672), «Стара західна церква новій римській церкві...» (польською мовою, Новгород-Сіверський, 1678), «Лебідь...» (польською мовою, Новгород-Сіверський, 1679), «Фундаменти...» (польською мовою, Чернігів, 1683), «Алькоран Магометів» (польською мовою, Чернігів, 1683), «Бесіда білоцерківська...» (польською мовою наведена в літописі Самійла Величка і видана в російському перекладі В. Аскоченського в Києві 1857 р.). Його гомілетичний трактат «Наука, альбо Способ зложення казання», включений до збірки проповідей «Ключ разумінія», відіграв істотну роль у розвитку українського письменства другої половини XVII — початку XVIII ст., регламентувавши бароккові форми його прозових, насамперед ораторських жанрів. Водночас він є зразком тогочасних навчальних посібників.

Наука, альбо Способ зложення казання. — Подається за виданням: Ключ розумѣнія, священником, законником и ляиком належачій. З поправою и придатками, от недостойного ієромонаха Іоаникія Галятовского, ректора и ігумена братства кіевского. Львів, друкарня Михайла Сльозки, 1665.

[1] Лістра — місто в Малій Азії; тут, за біблійними переказами, апостол Павло зцілив кривого, і погани, сприйнявши апостолів Павла і Варнаву за богів, хотіли принести їм жертву. Апостоли насилу умовили їх цього не робити, оскільки вони не боги, а люди і благовістують поганам, аби ті увірували в істинного бога. Невірні підбурили юрбу проти апостолів. Павла було побито камінням, після чого апостоли пішли з Лістри.

[2] Каллicт — ідеться про Калліста II Ксанфопула, константинопольського патріарха у 1397 р.; давньоукраїнська книжна традиція приписує йому авторство учительного євангелія — збірника повчальних проповідей, перекладеного церковнослов'янською мовою у XIV або на початку XV ст. і неодноразово друкованого в Білорусії та на Україні.

АНОНІМ

Слово во время бездождія і глада... — Вперше опубліковано за рукописом у кн.: *Белозерский Н.* Южнорусские летописи. Чернигов, 1856, т. 1, № 5. Місцезнаходження рукопису невідоме.

Подається за виданням: *Сумцов Н. Ф.* Слово о бездождии.— Сборник Харьковского историко-филологического общества в честь проф. В. П. Безескула. Харьков, 1914, с. 6—9.

[1] Савл первісне, до хрещення, ім'я апостола Павла.

[2] Ахавейчики — піддані «нечестивого» ізраїльського царя Ахава (918—897 до н. е.), які поклонялися поганському божеству Ваалу.

Антоній РАДИВИЛОВСЬКИЙ

Антоній Радивиловський (? — 1688) — письменник-проповідник і церковний діяч; у 40-х роках навчався в Києво-Могилянській колегії, після закінчення якої постригся в ченці; деякий час був архідияконом у Чернігові. З половини 50-х років його діяльність проходила у Києві. З 1671 р. він намісник Києво-Печерської лаври, з 1683 р.— ігумен київського Микільського монастиря. Казання Антонія Радивиловського склали друковані збірники «Огородок Марії богородиці» (К., 1676) та «Вінець Христов» (К., 1688). Збереглись рукописні варіанти цих збірників 1671 та 1676—1683 рр. Казання Антонія Радивиловського — яскраві зразки учительної ораторської прози стилю барокко. Вони насичені новелістичними прикладами різних жанрів (легендами, апофегмами, фацеціями, міфами, казками, байками, параболами тощо), в яких відлунює тогочасне народне життя.

Слово 1-е часу войни...— Казання збереглося в рукописному «Вінці» 1676—1683 рр. (ЦНБ АН УРСР, І, 5546, с. 1533—1543).

Подається за цим рукописом.

[1] ...часу войни...— Йдеться про російсько-турецьку війну 1677-1681 рр. Султанська Туреччина прагнула підкорити Україну. Планувалося спершу здобути Чигирин — важливий стратегічний центр Правобережжя і, посадивши там гетьманом свого ставленика Юрія Хмельницького, розгорнути наступ на Київ та Лівобережжя. Влітку 1677 р. стодвадцятнтисячне турецько-татарське військо під командуванням Ібрагіма-паші підійшло до Чигирина. Три тижні російсько-українське військо (тридцять дві тисячі російських солдатів і близько двадцяти п'яти тисяч українських козаків) відбивало напад. Перед воїнами, які вирушали під Чигирин, і було виголошене це слово.

[2] Мадіанітове — тобто медіанітяни, жителі Мидіану (Мадіану), країни, розташованої на північному заході Аравії, обабіч затоки Акаба; кочували здебільшого на схід від євреїв і вважалися за нащадків Мидіана, сина Авраама і Кетури; часто чинили набіги на євреїв, поки не були переможені. Про це йдеться в біблійних книгах Битія, гл. 37,ст. 28; Ісход, гл. 2, ст. 15, Суддів, гл. 6, ст. 1—2, 7; гл. 7, ст. 25.

[3] Махомет (Магомет, Мохаммед, Мухаммед; бл. 570 -632) — арабський релігійний і політичний діяч, основоположник ісламської (магометанської) релігії.

[4] Феодосій.— Йдеться про Феодосія І Великого Флавія (347—395), римського імператора (379—395). За його правління християнство стало панівною релігією. Переслідував поганство й аріанство. По його смерті Римська імперія остаточно розкололася на Західну й Східну.

[5] Іраклій (Геракліій; 574—641) — візантійський імператор з 610 р.; успішно воював з персами й аварами.

[6] Ціцерон Марк Туллій (106—43 до н. е.) — давньоримський політичний діяч, оратор, філософ, письменник. Головні твори — «Про державу», «Про закони», «Оратор».

[7] Ксенофонт (бл. 430 — бл. 354 до н. е.) — давньогрецький історик і політичний діяч. Антоній Радивиловський посилається, мабуть, на його «Грецьку історію», в якій описано події 411—362 рр. до н. е. (*Ксенофон.* О справах гречеських, кн. 2).

[8] Пишуть... о Помпеюшу Великім — тобто про Помпея Гнея.

[9] Поле Марсове — поле бою.

[10] Мамертенський.— Йдеться, мабуть, про найманців, що входили до складу війська Помпея, можливо, нащадків мамертинів («Синів Марса»), найманого війська сіракузького тирана Агафокла, набраного з італійської провінції Кампанія. Мамертини в III ст. до н. е. заснували власну державу на Сіцілії, а згодом спричинились до конфлікту між Римом і Карфагеном, що стало за привід до Пунічних війн.

[11] Марани — мабуть, іспанські маври; в середні віки маранами називалися іспанські маври та євреї, які, офіційно прийнявши християнство, таємно дотримувались магометанства та іудейства.

[12] Еразмус, книга 4, в Апофтекгматах.—Йдеться про збірку античних афоризмів Еразма Роттердамського (1469—1536), одного із найвидатніших гуманістів європейського Ренесансу, яку вперше було видано 1531 р.

[13] Поліантея — Антоній Радивиловський цитує, мабуть, якусь антологію оповідань про випадки з античної історії.

[14] «Десница твоя, господи, прославися въ крѣпости, десная ти рука сокруши враги».— Друга Книга Мойсеєва. Ісход, гл. 15, ст. 6.

АНОНІМ

Казанне руське. — Вперше надруковано у кн.: Dawna facecja polska (XVI—XVIII). Opracowali Julian Krzyżanowski i Kazimiera Żukowska-Billip. Варшава, 1960, с. 371—376; вдруге — із дотриманням правопису оригіналу — в публікації: *Struminski Bohdan, Jurkowski Marian.* Ukraińskie „Kazania ruskie" z północno-zachodniego Polesia, powstałe najpoźniej w 1697 roku.— „Slavia orientalis", 1961, № 1, с. 57—79. На думку публікаторів, твір було транслітеровано латинкою із кириличного тексту. В зворотній транслітерації «Казання» вміщено у кн.: *Махновець Л.* Сатира і гумор української прози XVI—XVIII ст. К., 1964, с. 390—392.

Подається за цим виданням.

Твір виявив Ю. Кшижановський на 96—98 с. 27-ої книги 2-го розділу Архівів Радзивіллів, яка містить документи 1682—1718 рр. і зберігається у Головному архіві давніх актів у Варшаві. Виник він, найімовірніше, в католицькому, уніатському чи протестантському середовищі як пародія на проповідницьку практику малоосвічених рядових православних священиків, а може, є виплодом мандрованих дяків.

[1] Люципер (Люцифер) — архангел, інше його ім'я Сатанаїл; загордившись, підбурив частину ангелів проти бога, за що інший архангел, Михаїл, вождь небесного воїнства, скинув його разом з повсталими ангелами в безодню; одне з імен диявола, сатани, головного з-поміж злих духів, провідника нечистої сили, уособлення всього зла на землі, володаря пекла.

[2] Петровка (Петрівка) — народна назва багатоденного посту перед святом апостолів Петра і Павла, яке припадає на 29 червня за ст. ст.; початок цього посту залежить від дати великодня, а тому триває від шести тижнів до восьми днів.

[3] Спасовка (Спасівка) — народна назва багатоденного посту на честь успіння богородиці, яке відзначається 15 серпня за ст. ст.; триває з 1 по 15 серпня; назву зумовлено тим, що на 1, 6 і 16 серпня припадають три свята на честь Ісуса Христа — спасителя, які в народі іменуються Спасами.

[4] Филиповка (Пилипівка) — народна назва сорокаденного посту перед різдвом, який триває з 15 листопада до 24 грудня за ст. ст.; назву зумовлено тим, що в переддень його початку (14 листопада) відзначається пам'ять апостола Філіппа.

[5] Великий піст — піст, який триває сім тижнів перед великоднем.

АНОНІМ

Густинський літопис. Фрагменти.— Це хронографічна і літописна компіляція, укладена в 1623—1627 рр. Існує припущення, що її укладачем був Захарія Копистенський. Основний список 1670 р. виготовив ієромонах Густинського монастиря Михаїл Лосицький. В хронографічній частині пам'ятки подається стислий огляд всесвітньої історії від «початку світу» до розселення слов'янських народів і виникнення Київської Русі. В літописній частині викладаються відомості про історичні події на українських землях від часу заснування Києва до 1597 р. Тут розповідається про становлення, розквіт і занепад Київської Русі, про становище українських земель після татаро-монгольської навали, про їхні зв'язки з Північною Руссю, про загарбництво литовських князів, шляхетської Польщі та султанської Туреччини, про напади на Україну турків і татар. Закінчується твір нарисами «Про походження козаків», «Про запровадження нового календаря», «Про початок унії».

Подається у перекладі В. І. Крекотня сучасною українською мовою за списком 1670 р. (Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна, відділ рукописів, ф. 205, № 118).

[1] Потоп — у біблійній міфології всесвітня повінь, наслана богом за людські гріхи; у хвилях потопу загинули всі люди і тварини, окрім божого обранця Ноя, його родини і тих живих створінь, яких він узяв на свій ковчег.

[2] Стовпотворіння.— Нащадки Ноя споруджували у Вавілоні вежу, яка мала досягти неба, але бог зруйнував її, визнавши це будівництво за вияв гріховного зухвальства.

[3] Розділення мов.— Зруйнувавши вавілонську вежу, бог розділив, «змісив» мови її будівничих, щоб вони не могли порозумітися між собою.

[4] Розсіяння люду.— Після розділення мов люди, не маючи змоги спілкуватися, розсіялися по світу, започаткувавши різні народи.

[5] ...у монастирі... гуртожительному Густинському...— Йдеться про Густинський чоловічий монастир в селі Густинь на правому березі річки Удаю, біля міста Прилуки на Чернігівщині; заснований 1600 р. Протягом тривалого часу був осередком політичних і культурних зв'язків між Україною, Росією та Молдавією. Ансамбль його споруд — видатна пам'ятка української архітектури стилю барокко.

[6] Гомер (IX ст. до н. е.) — давньогрецький поет; йому приписують авторство епічних поем «Іліада» та «Одіссея».

[7] ... турок Грецію осів.— Ідеться про завоювання Візантії турками, яке завершилося взяттям Константинополя у 1453 р.

[8] «Попроси отця свого, і покличе до тебе учителів, і научить тебе» — «... Вопроси отца твоего, и возвѣстит тебѣ, старцы твоя, и рекут тебѣ...» — П'ята Книга Мойсеєва, Второзаконіє, гл. 32, ст. 7.

[9] Афет (Іафет, Яфет) — за біблійною легендою, один із трьох синів Ноя, родоначальник європейських народів.

[10] Гомер — за біблійною легендою, один із синів Афета; від нього начебто походять кельти (прадавні кіммерійці і кімри римських часів), які колись жили над берегами Чорного й Азовського морів. Згодом під тиском скіфів вони рушили на північний захід і зайняли північні острови і півострови Європи.

[11] Рифат — другий син Гомера, онук Ноя.

[12] Пафлагони — населення Пафлагонії, країни на чорноморському узбережжі Малої Азії.

[13] ...енети, генети, венеди, венедиці...— слов'янські племена, які на рубежі і в перших століттях нової ери жили між Ельбою (Лабою) на заході і межиріччям Дніпра та Оки на сході, Балтійським морем на півночі і Дунаєм та Карпатами на півдні.

[14] Анти — південно-східна група давньослов'янських племен; жили переважно в лісостеповій смузі східної Європи протягом другої половини IV — початку VII ст.

[15] Алани — група сарматських племен.

[16] Роксани (роксолани) — група сарматських племен.

[17] Мосох — сьомий син Яфета, онук Ноя.

[18] Сарматія — країна сарматів, іраномовних кочових племен (аорсів, язигів, роксоланів, аланів та ін.). Європейська Сарматія займала землі над Чорним морем (між Доном і Віслою); азіатська Сарматія — від Дону до Уралу.

[19] Александр Македонський (356—323 до н. е.) — цар Македонії з 336 р., син Філіппа II Македонського, вихованець Арістотеля; славетний завойовник: підкорив землі до ріки Інду, створивши світову монархію, яка розпалася по його смерті.

[20] Азія Менша — Мала Азія.

[21] Йосиф Флавій (37— бл. 100) — давньоєврейський воєначальник та письменник-історіограф.

[22] Птоломей Клавдій — давньогрецький вчений, жив у II ст. н. е. в Александрії; розвинув геоцентричну концепцію світобудови; у творі «Географія» він систематизував географічні знання свого часу. Або:

Птоломей I Сотер («Рятівник») — один із воєначальників Александра Македонського, засновник царської династії Птоломеїв, яка правила в елліністичному Єгипті у IV—III ст. до н. е.

[23] Геродот (бл. 490— бл. 424 до н. е.) — давньогрецький письменник-історіограф, автор «Історії», що містить опис греко-перських воєн V ст. до н. е. і охоплених ними земель, у тому числі і північного Причорномор'я.

[24] Апполлионій (Апполлоній) — мабуть, Апполлоній Родоський (бл. 295—215 до н. е.), давньогрецький поет і граматик; очолював Александрійську бібліотеку; прагнув відродити старовинний епос; автор поеми «Аргонавтика».

[25] Сабеллікус — мабуть, Сабеллік, Марк Антоній Коккіо (1436—1506), італійський історик і ритор, автор праць з історії Венеції.

[26] Страбон (бл. 63 до н. е.— бл. 24 н. е.) — давньогрецький географ та історик, автор твору «Географія», в якому зібрано відомості про країни західної та південної Європи, Малої Азії, північного і східного Причорномор'я, зокрема про розселення племен у Криму та пониззі Дніпра, про скіфів і роксоланів.

[27] Гвагнін (Гваньїні) Александр (1538—1614) — польський історик-хроніст, за походженням італієць; автор історико-географічного «Трактату про дві Сарматії, азіатську і європейську, і про те, що в них є». Тут подаються відомості про польські, литовські, білоруські та українські землі. Автор «Короткої хроніки Польщі».

[28] Каппадокія — східна частина Малої Азії.

[29] ... брата Асканового...— Мабуть, ідеться про Аскона Педіана (9—76), давньоримського філолога й історика, автора коментаря до промов Ціцерона. Його історичні праці відомі тільки з цитат і переказів.

[30] ... гори Рифайські...— За уявленнями стародавніх греків і римлян, гори на півночі, з яких беруть початок ріки Дунай, Дніпро, Дон, Волга.

[31] Троянська війна — війна давніх греків із малоазіатським містом Троєю; час її традиційно визначають 1194—1184 рр. до н. е.

[32] Іллірик (Іллірія) — історична область у південно-західній частині Балканського півострова; в давнину була заселена іллірійцями; з I ст. до н. е. стала римською провінцією; в V ст. її завоювали готи; в VI ст. почала заселятись слов'янами, які згодом утворили тут кілька держав.

[33] Пліній Секунд Старший Гай (23—79) — давньоримський учений і державний діяч, автор «Природничої історії»; описав тогочасні германські землі і війну римлян з германцями.

[34] Троя — місто-держава на північно-західному узбережжі Малої Азії, зруйнована на початку XII ст. до н. е. під час Троянської війни.

[35] Антенор — персонаж давньогрецької міфології; троянець; був прихильником миру з греками; по зруйнуванні Трої заклав на Італійському півострові місто Патавію (Падую), за іншими переказами — місто Кирену, де обожнювались його нащадки.

[36] Море Венединське — Адріатичне море.

[37] Аттіла (? — після 453) — вождь гуннського союзу племен з 434 р.; поширив свою владу на схід — до Волги, на захід — до Рейну, на північ — до островів Датського архіпелагу, на південь — за Дунай. Його військо спустошувало землі Східної Римської імперії, північної Італії, доходило до Рима і воювало в Галлії.

[38] Цимбри, кіммерійці — кочові племена, що на початку I тисячоліття до н. е. заселяли південні надчорноморські степи; ходили в походи на держави Малої Азії; в VII ст. до н. е. скіфи відтіснили їх в Азію і на захід; в Карпатській котловині західні цимбри були асимільовані, зокрема, фракійцями.

[39] Таврика — Кримський півострів.

[40] Меотійське болото — Азовське море.

[41] Кіммерійці босфорські — цимбри, кіммерійці, які жили над Босфором кіммерійським, тобто над Керченською протокою; у V ст. до н. е. внаслідок об'єднання грецьких міст-колоній тут виникла Боспорська держава, яка в IV ст. розпалася під натиском гуннів.

[42] Черкаси, п'ятигорці — жителі північного Кавказу.

[43] Діодор Сікуль (Сіцілійський; бл. 80—21 до н. е.) — давньоримський історик; автор твору «Бібліотека», який викладав всесвітню історію від початку до галльської війни Цезаря, тобто до 60 р. до н. е., і містив відомості з географії, етнографії та історії культури.

[44] Шведи — давні скандінави, свеони.

[45] Мітрідат — тобто Мітрідат VI Євпатор (132—63 до н. е.), цар Понтійського царства, що з II ст. до н. е. існувало на території теперішніх Іраку й Туреччини; підкорив Колхіду, Малу Вірменію, Боспорське царство, Херсонес, Ольвію; тричі воював з Римом.

[46] ... з .... царем ... партським ...— тобто царем Парфії, країни в Азії, на південь від Каспійського моря; її населення — парти, парфяни — залежало від Ассірії, Мідії, Персії та імперії Александра Македонського; у III ст. до н. е. заснувало власну державу, яку, зрештою, підкорила Персія.

[47] Трогус Помпеюс (I ст. до н. е.— I ст. н. е.) давньоримський історик, автор «Історії Філіппії», в якій намагався трактувати світову історію з позицій македонських царів; описав, зокрема, Скіфію.

[48] Павсаній Перігет (бл. 115 — після 180) — грецький письменник, автор твору «Мандри по Елладі», де подає чимало історичних, географічних, міфологічних відомостей.

[49] ... Ерік, воєвода короля дунського (котрий потому був королем шведським)...— Йдеться, мабуть, про Еріка VIII Святого, шведського короля (1155—1160), який запровадив у Швеції християнство (Ерік — ім'я дев'яти датських і чотирнадцяти шведських королів).

[50] Істрія — півострів у північно-східній частині Адріатичного моря; був заселений іллірами і кельтами, романізований римлянами, захоплений готами, потім візантійцями; у VII ст. підкорений Карлом Великим; слов'яни почали тут осідати з VI ст.; в XIII ст. Істрією заволоділа Венеція.

[51] Далмація — римська провінція, що обіймала більшу частину сучасної Боснії, Чорногорії, західної Сербії і приморську частину Хорватії; первісно була заселена іллірійцями і кельтами, романізована римлянами; у VI—VII ст. спустошена аварами і слов'янами та заселена племенами сербів і хорватів; у IX ст. нею заволодів Карл Великий; тут змагалися слов'янські держави, Візантія, Венеція, Угорщина та сіцілійські норманни. За раннього середньовіччя відігравала істотну економічну й культурну роль.

[52] Мізія (Місія, Мезія) — місцевість між нижнім Дунаєм і Балканами, населена фракійськими племенами; у I ст. була римською провінцією, у IV ст. тут осіли готи, в VI—VII — слов'яни, наприкінці VII ст. сюди вторглися протоболгари (тюркські племена з-над Волги) і разом зі слов'янами утворили Перше Болгарське царство (680—1081).

[53] Албанія — країна у південно-західній частині Балканського півострова, заселена грецькими колоністами та іллірійськими племенами; у II ст. підкорена Римом, у VI і VII ст. її займають слов'яни; у IX і X ст. входила до складу Болгарського царства, а після його падіння повернулася під владу Візантії; згодом належала Сербії, Другому Болгарському царству, деспотії Епіру, Неаполю і королівству Сіцілії; слов'яни відтіснялися романцями, потім албанцями — нащадками іллірійців; 1266 р. виникло албанське королівство; у XIV ст. Албанія потрапила в залежність від Туреччини.

[54] Філіпп — тобто Філіпп II (бл. 382—336 до н. е.), цар Македонії; батько Александра Македонського.

[55] Йовіш (Зевс, Юпітер) — за греко-римською міфологією, верховний бог, цар і отець людей та богів.

[56] ... п е р е м о ж е ц ь м і д і й с ь к и х і п е р с ь к и х, в а в і л о н с ь к и х і г р е ц ь к и х ц а р с т в...— Йдеться про Мідію — рабовласницьку державу на північно-західних землях теперішнього Ірану і на півдні теперішнього Азербайджану; існувала з VII ст. по 550 р. до н. е., коли її завоювали перси. Перські царства — рабовласницькі держави; існували з III тисячоліття до н. е. до XI ст. н. е. Вавілонські царства — рабовласницькі держави в південній частині Мессопотамії, на території теперішнього Іраку; існували з II тисячоліття по VI ст. до н. е. Грецькі царства — рабовласницькі держави, які існували в II—I тисячоліттях до н. е. на території південної частини Балканського півострова, островів Егейського моря, західного узбережжя Малої Азії, на берегах Мармурового і Чорного морів, на узбережжі південної Італії та на сході Сіцилії; у II ст. до н. е. увійшли до складу Римської держави.

[57] А л е к с а н д р і я — місто в Єгипті, порт на Середземному морі; засноване в IV ст. до н. е. Александром Македонським; осередок елліністичної культури і раннього християнства.

[58] М а р с — за римською міфологією, бог війни.

[59] А р е й (Арес) — за грецькою міфологією, бог бурі, грози, війни; у римській міфології — Марс.

[60] М і н е р в а — за римською міфологією, богиня мудрості, покровителька ремесел і мистецтв; у грецькій міфології — Афіна Паллада.

[61] А п і н і й А л е к с а н д р і є ц ь — мабуть, Аппіан з Александрії (II ст. до н. е.), автор «Римської історії».

[62] Н е с т о р (? — після 1113) — давньоруський літописець й агіограф, чернець Києво-Печерського монастиря.

[63] М о р а в и (моравани, муравляни) — слов'янські племена, які від середини I тисячоліття заселяли Моравію.

[64] Ч е х и — слов'янське плем'я, яке жило по нижній течії річки Влтави, лівої протоки Лаби (Ельби); в IX і X ст., об'єднавшись із сусідніми племенами, заснували державу Пшемишлідів; назва поширилась на всю країну і на всіх її мешканців.

[65] ... х о р в а т и б і л і ...— Візантійський імператор-історик Костянтин Багрянородний (X ст.) засвідчує, що хрещені хорвати, які жили в Далмації, походили від нехрещених хорватів, званих білими; країну останніх він не зовсім точно визначає десь поблизу Баварії й Угорщини.

[66] Л я х и — назва, якою на Русі з XI ст. іменували групу польських племен, західних слов'ян загалом.

[67] П о л я н и — західнослов'янське плем'я в поріччі середньої і нижньої Варти, знані були також як лендзяни; назва походить від «поля», тобто «оброблюваної землі».

[68] Л у т и ч і (лютичі) — західнослов'янські племена (долечани, ратарі, хижани, черезпеняни), що жили між річками Лабою (Ельбою) й Одрою (Одером) та на островах Рюген, Узедом і Воллін у Балтійському морі.

[69] М а з о в ш а н и — ранньопольське плем'я, яке в IX—XI ст. населяло територію теперішнього Мазовша, історичної області над середньою течією Вісли та над нижньою течією Нарева й Західного Бугу.

[70] П о л я н и — східнослов'янські племена, які жили на правобережжі Дніпра між річками Россю й Тетеревом; стали основою давньоруської народності.

[71] Д е р е в л я н и — східнослов'янські племена, які в VI—X ст. жили в Поліссі, на правобережжі Дніпра.

[72] П р и п ' я т ь — річка в межах білоруського та українського Полісся, права притока Дніпра.

[73] Д в і н а — тобто Західна Двіна, річка, що бере початок на Валдайській височині і впадає у Ризьку затоку Балтійського моря.

[74] Дреговичі — східнослов'янські племена, які жили між Прип'яттю і Західною Двіною.

[75] Полоть (Полота) — річка в межах теперішньої Білорусії, притока Західної Двіни.

[76] Полочани — східнослов'янське плем'я, яке жило в басейні Західної Двіни та у верхів'ях річок Німану й Березини, над річкою Полоттю.

[77] Сейм — ліва притока Десни.

[78] Псьол (Псел, Псло) — річка, ліва притока Дніпра.

[79] Сівери (Сіверщина) — земля сіверян, східнослов'янських племен, які жили на лівобережжі Дніпра і по Десні.

[80] Ільмер (Ільмень) — озеро на Новгородщині; з нього витікає річка Волхов, на якій стоїть Новгород Великий; у другій половині I тисячоліття в басейні озера жило східнослов'янське плем'я ільменських слов'ян, або новгородських словен.

[81] Новгород — тобто Новгород Великий, давньоруське місто на річці Волхов, біля озера Ільмень.

[82] Гостомисл — легендарний ватажок новгородських словен, перший новгородський князь чи посадник; життя його припадає на першу половину IX ст.

[83] Тацiт Публій Корнелій (бл. 55 — бл. 120) — давньоримський державний діяч та історик, автор «Історії» та «Анналів», в яких описано події часів ранньої імперії, а також етнографічного нарису «Германія».

[84] Прокопій Кесарієць (Кесарійський, кінець V ст.— бл. 562) — візантійський історик, автор «Історії воєн Юстініана з персами, вандалами і готами», в якій висвітлюється історія Візантії VI ст., подаються відомості про слов'ян та народи Кавказу.

[85] Длугош (1415—1480) — польський історик; автор синтетичної «Історії Польщі» та «Анналів, чи хронік славного Королівства Польського».

[86] Леон I (400—474) — візантійський імператор з 457 р.; воював із вандалами; противник єресі монофізитів.

[87] Равенна — місто в північно-східній Італії, поблизу Адріатичного узбережжя, засноване умбрами; порт, резиденція західноримських імператорів; з 540 р. під владою Візантії, лонгобардів, папства, Венеції.

[88] Поморська земля (Помор'я) — польські землі над Балтійським морем, при гирлах Одера і Вісли.

[89] Ругія — Йдеться, мабуть, про Аркону на острові Ругія (Рюген) у Балтійському морі, заселеному в середні віки слов'янським плем'ям ранів; осередок культу слов'янського бога Світовіта.

[90] Тевтони — германські племена, що заселяли в середині I тисячоліття до н. е. західну частину Ютландського півострова. Близько 120 р. до н. е. тевтони разом з племенами кімврів і гельветів вдерлися на Італійський півострів, але були розгромлені римлянами; рештки їх розселилися в Галлії; згодом назву «тевтони» почали застосовувати до всіх германців.

[91] Вандали — східногерманські племена; вийшли із Скандінавії; у I—IV ст. заселяли землі над верхніми течіями Одеру і Дунаю; у V ст. під тиском готів рушили на південний захід і, вторгшися на Піренейський півострів, осіли в Андалузії; 429 р. підкорили північну Африку і заснували свою державу, завоювавши Корсіку, Сардінію, Балеари і частину Сіцілії.

[92] Гелімер (? —577) — останній вандальський король в Африці (530—539), полонений Велізарієм 534 р.

[93] Танаїс — давньогрецька назва Дону.

[94] Скіфи — іранські племена, які населяли територію теперішньої України в I тисячолітті до н. е.— на початку I тисячоліття н. е.

[95] Колхіда — давньогрецька назва південно-східного і східного Причорномор'я; у VI ст. до н. е. тут виникли грецькі колонії; з Колхідою пов'язаний давньогрецький міф про аргонавтів.

[96] Понтійське море (Понт) — давньогрецька назва Чорного моря, античні письменники називали його також Скіфським морем.

[97] Окіянське море.— Йдеться, мабуть, про Балтійське море, яке Птоломей називав Сарматським океаном.

[98] Литва — балтські племена, що заселяли правобережжя Німану; на сході їхніми сусідами були східнослов'янські племена кривичів і дреговичів; предки литовців.

[99] Пруссі — балтські племена; населяли узбережжя Балтійського моря між нижніми течіями Вісли та Німану.

[100] Поморяни — західнослов'янські племена; жили на узбережжі Балтійського моря між нижніми течіями Одеру і Вісли; предки кашубів.

[101] Волохи — загальна назва середньовічного населення придунайських князівств і Трансільванії; предки румун і молдаван.

[102] Татари — назва одного з монгольських племен, знана із V—VI ст.; в XII—XIII ст. поширилась на людність монгольського, тюркського й тунгусько-тібетського походження, охоплену імперією Чінгісхана, пізніше Золотою Ордою, казанським, астраханським, сибірським, ногайським та кримським ханствами.

[103] ... гори Угорські, звані також Татри, чи Бескиди...— Карпати.

[104] ...море Венедицьке, тобто океан великий Північний, що його нинішні географи морем Сарматським називають...— Балтійське море.

[105] Варяги — давньоруська назва норманнів, жителів Скандінавії. Легенда про «закликання варягів» на Русь лягла в основу так званого норманізму, теорії, що стверджує вирішальну роль варягів-норманнів у створенні давньоруської держави й формуванні матеріальної та духовної культури Київської Русі IX—XI ст. Сучасна історична наука доводить антинауковість норманнізму і стверджує, що давньоруська державність виникла задовго до появи на Русі варягів внаслідок економічного й суспільно-політичного розвитку східних слов'ян. Варяги, що осіли на Русі при князівських дворах, у військових дружинах і по містах, швидко послов'янились.

[106] Хозари (козари) — тюркські племена; у VI ст. жили в Берсілії — на території теперішнього північного Дагестану; між 567 і 571 рр. підпали під владу Західнотюркського каганату; в VII ст. утворили Хозарський каганат; в X ст., після занепаду своєї держави, розчинилися між кочівниками південно-східної Європи.

[107] Кий, Щек, Хорив, Либедь — три брати й сестра, які, за літописним переказом, були засновниками Києва; вважають, що Кий — полянський князь кінця VI— початку VII ст.

[108] Боричів узвіз — дорога у давньому Києві, яка з'єднувала нижню, наддніпрянську, і нагірну частини міста, Поділ із Горою.

[109] Щекавиця — одна з трьох гір, на яких було засновано Київ; на ній Щек спорудив своє городище.

[110] Хоревиця — одна з трьох гір, на яких було засновано Київ; на ній спорудив городище Хорив.

[111] Рюрик (? — 879) — варязький князь, котрого новгородці у 862 р. покликали князювати на Русь; родоначальник династії Рюриковичів.

[112] Аскольд (? — після 862) — київський князь, за літописом, разом із Діром очолював похід на Візантію 860 р. і вів боротьбу з уличами та печенігами; убитий Олегом у Києві, де й похований (Аскольдова могила).

[113] Дір — київський князь; за літописом, сподвижник Аскольда; можливо, його попередник, що князював близько середини IX ст.

[114] ... од диму по білій вивірці.— По шкурці сірої зимової білки від кожного дому.

[115] Кромер Мартин (1512—1589) — польський історик-хроніст, церковний діяч, єпископ.

[116] Ростислав Словенський — тобто великоморавський князь Ростислав (846—869), який запросив із Візантії до Моравії християнських місіонерів Кирила і Мефодія.

[117] Святополк Муравський (? — 894) — моравський князь від 871 р.; домігся заснування моравської церковної митрополії в 873 р., на чолі якої став Мефодій; однак по смерті Мефодія Святополк усунув з краю його учнів.

[118] Коцел Болгарський.— Ідеться про Коцела (? —874), князя слов'янського Паннонського князівства; у справі поширення християнства спершу діяв заодно із зальцбурзьким єпископом, з 866 р. став прихильником Кирила і Мефодія.

[119] Михаїл — візантійський імператор Михаїл III (842—867).

[120] Святі Книги — біблійні та богослужебні християнські книги, що їх перекладали Кирило, Мефодій та їхні учні.

[121] Солунь (Салоніки, нині Фессалоніки) — місто в північній Греції, столиця давньої Македонії, одне з найважливіших візантійських міст; порт на Егейському морі; його околиці в VI і VII ст. заселяли слов'яни, мова яких була там загальнознаною.

[122] Кирило (світське ім'я Костянтин; 827—869) — первовчитель слов'ян, родом із Солуня; обстоював християнство візантійського типу в Моравії і Паннонії; створив слов'янське письмо, переклав церковні книги з грецької мови на слов'янську.

[123] Мефодій (бл. 815—885) — брат і сподвижник Кирила, паннонський і моравський архієпископ.

[124] Євангеліє — частина Нового завіту Біблії; чотири перші його книги, в яких викладається життя і вчення Ісуса Христа (Євангелія від Матфея, Марка, Луки, Іоанна).

[125] Апостол — частина Нового завіту Біблії, книги діянь і послань апостолів.

[126] Псалтир — одна з книг Старого завіту Біблії; містить псалми царя Давида, Мойсея, левітів, Асафа та ін.

[127] Октоїх (Осьмигласник) — християнська богослужебна книга, в якій зібрано церковні служби і піснеспіви на кожний день тижня.

[128] Пілатове писання — апокрифічне «Діяння Пілата», звіт імператору Тіберію про справу Ісуса Христа.

[129] Папа римський Миколай — тобто Миколай I, що був папою у 858—867 рр. Відлучивши від церкви константинопольського патріарха Фотія, дав привід до розколу християнської церкви на східну і західну.

[130] До філіппійців (філіп'ян) — одне з послань апостола Павла, що входить до складу Нового завіту Біблії.

[131] Андронік — один із апостолів «другого покоління», учнів апостола Павла, проповідників-поширювачів християнства в поганському світі.

[132] Павло-апостол.— В християнській традиції «апостол поган»; не знав Ісуса Христа за його земного життя і не належав до дванадцяти апостолів, але завдяки місіонерсько-богословським здібностям був визнаний за «первопрестольного апостола» й «учителя всесвіту». Спершу був запеклим гонителем християн, та завдяки чуду, прозрівши, прийняв хрещення і став проповідувати християнство. За переказами, був страчений з наказу імператора Нерона близько 65 р. н. е.

[133] ... в Кракові, на Клепарі...— Йдеться про північну частину Кракова.

[134] Святослав Всеволодич (бл. 1125—1194) — великий князь київський, онук Олега «Гориславича»; у 1185 р. йому було близько 60 років і він був найстарішим і найстаршим серед усіх тогочасних руських князів.

[135] Кончак — половецький хан; у другій половині XII ст. об'єднав під своєю владою племена східних половців; нападав на Київську, Переяславську і Чернігівську землі; в 1185 р. розбив новгород-сіверського князя Ігоря Святославича і взяв його в полон; персонаж «Слова о полку Игоревѣ».

[136] Переяслав — місто на річці Трубежі, притоці Дніпра; столиця Переяславського князівства.

[137] Ростиславичі — нащадки смоленського князя Ростислава Мстиславича (? —1167), правнука Володимира Мономаха; з 1154 р. князював у Смоленську, а в 1158 р. захопив київський великокнязівський престол.

[138] Ігор Святославич (1151—1202) — з 1179 р. новгород-сіверський князь; син чернігівського князя Святослава Ольговича; онук Олега «Гориславича» (як Святослав та Ярослав Всеволодичі); в 1198 р., по смерті Ярослава Всеволодича Чернігівського, став князем у Чернігові; герой «Слова о полку Игоревѣ».

[139] Новгород-Сіверський — місто на річці Десні; столиця Новгород-Сіверського князівства.

[140] ...Ярослав, брат Святославів...— Йдеться про Ярослава Всеволодича Чернігівського (1140—1198), молодшого брата Святослава Київського.

[141] Чернігів — місто на Десні; давня столиця сіверян, одне з найбільших міст Київської Русі, столиця Чернігівського князівства.

[142] Любеч — давньоруське місто в Чернігівській землі. Вперше згадується в літописі під 882 р. Осередок торгівлі й фортеця.

[143] Всеволод Святославич (?—1196) — рідний брат Ігоря Святославича, князь трубчевський і курський, Буй-Тур чи Яр-Тур «Слова о полку Игоревѣ».

[144] ...призвав туди Ярослава, й Ігоря, і Всеволода, братів своїх...— Йдеться про Ярослава Всеволодича та Ігоря і Всеволода Святославичів, двоюрідних братів Святослава та Ярослава Всеволодичів.

[145] Всеволод — тобто Всеволод Юрійович Велике Гніздо (1154—1212), син Юрія Долгорукого, владимиро-суздальського князя з 1176 р. «Слово о полку Игоревѣ» називає його найсильнішим на той час князем, котрий може Волгу «веслами розплескати», а Дон «шоломами вичерпати».

[146] Гліб Святославич — князь чернігівський, син Святослава Всеволодича.

[147] Роман Ростиславич (?—1180) — князь смоленський з 1159 р.

[148] Всеволод Московський — Всеволод Юрійович Велике Гніздо.

[149] Давид Ростиславич — Давид Ростиславич Смоленський (1140—1197), брат Рюрика; головний негативний персонаж «Слова о полку Игоревѣ», котрий покинув руське військо, не підтримавши похід 1185 р. Пам'ятною була і поведінка Давида, що спричинила прорив половців у 1177 р.; Святослав Всеволодич вимагав суду над Давидом, а закінчилася справа зміною династії у Києві — Ростиславичі поступилися Києвом Святославові.

[150] Рюрик Ростиславич (бл. 1139—1215) — правнук Володимира Мономаха, син смоленського князя Ростислава Мстиславича; в 1185 р. співправитель великого князя київського Святослава Всеволодича; один із найвидатніших політичних діячів тогочасної Русі; помер чернігівським князем.

[151] ...Мстислава Володимирича, сина стрийового...— Йдеться про Мстислава, сина Володимира Мстиславича; був тоді городенським князем.

[152] Чорні клобуки — племена тюркського походження, які в середині XII ст. осіли в лісостепових землях над Россю і охороняли південні кордони Київського князівства.

[153] Чорторий — протока в заплаві Дніпра біля Києва; у XII ст. течія Дніпра нижче гирла Десни ділилася на два рукави: лівий — Чорторий і правий — Старик.

[154] Козел Сотонович, Єлтуг, Тутор, Бякоба, Кунячук, Чугій, Кончак, Гліб Тирієвич — ватажки половців.

[155] Олег Святославич — мабуть, син Святослава Всеволодича Київського.

[156] Володимир Глібович.— Йдеться про Володимира Глібовича (?—1187), переяславського князя; персонаж «Слова о полку Игоревѣ»; помер від рани, яку дістав під час вилазки із обложеного Кончаком Переяслава.

[157] ... Всеволод Ярославич із Луцька...— Йдеться про Всеволода Ярославича Волинського (?—бл. 1185), сина Ярослава Ізяславича Луцького, персонажа «Слова о полку Игоревѣ».

[158] Мстислав Ярославич — тобто Мстислав Ярославич Німий (?—1228), брат Всеволода Ярославича Волинського.

[159] ... Мстислав Романович із Смоленська...— Тобто Мстислав Романович Добрий, чи Старий (?—1223); 1180 р. княжив у Пскові, 1185 р. брав участь у поході Ігоря на половців, 1196 р. воював із Ольговичами, 1197 р., по смерті Давида Ростиславича, посів смоленський стіл; разом із чернігівськими князями ходив у Галицьку землю; герой битви на Калці, у якій загинув.

[160] Ярослав Галицький — Ярослав Володимирич (?—1187), князь галицький, тесть Ігоря Святославича, батько Ярославни, Осмомисл «Слова о полку Игоревѣ».

[161] Кобяк Карлисевич, Ізай Бимокович, Тувлій, Токмиш, Осалук, Тарх, Данило, Содвак Куловицький, Корязь Колотонович, Тарсух — ватажки половців.

[162] Святослав Ольгович (?—1185) — Святослав Олегович Рильський, син Олега Святославича, племінник Ігоря Святославича; учасник походу 1185 р., в якому загинув; персонаж «Слова о полку Игоревѣ».

[163] Хорол — річка на Сумщині й Полтавщині, права притока Псла.

[164] Ольстин Олексич — воєвода Ярослава Всеволодича, посланець на переговори з половцями.

[165] Роман Княжич.— Йдеться про Романа Кзича, сина половецького хана Гзи (Кзи).

[166] Володимир — син Ігоря Святославича, учасник походу 1185 р., персонаж «Слова о полку Игоревѣ».

[167] Боняк — половецький хан; вперше згадується в літописі під 1096 р., коли його військо напало на Київ; у 1097 і 1105 рр. знову нападав на Русь; 1107 р. біля Лубен був розгромлений дружинами руських князів.

[168] Другий же князь, [Гза]...— Гза (Кза, Гзак, Къза, Хоз Бурнович) — половецький хан; двічі згадується в літописі: в 1168 р., коли Олег Святославич, брат Ігоря, взяв його вежі; в 1185 р. як переможець Ігоря.

[169] Город Римов — тепер село Велика Буримка в Чорнобаївському районі на Черкащині.

[170] Путивль — місто на річці Сейм на Сумщині.

[171] Лавро-половчанин — половець, котрий втік на Русь разом з Ігорем; в літописах його названо Лавром, чи Лавором, у «Слові о полку Игоревѣ» — Овлуром.

[172] Олег (бл. 1173—бл. 1188) — син Ярослава Володимировича Галицького від його коханки Настаски, спаленої галицькими боярами.

[173] Володимир (1151—1198) — син Ярослава Володимировича Галицького від його жони Ольги Юріївни, дочки Юрія Долгорукого.

[174] Роман Ніздилович — воєвода Святослава Всеволодича Київського.

[175] Всеволод Святославич Чермний (? —1215) — чернігівський князь, син великого князя київського Святослава Всеволодича.

[176] Володимир Святославич (? —1201) — син великого князя київського Святослава Всеволодича.

[177] Святослав Святославич — син великого князя київського Святослава Всеволодича.

[178] Ростислав Ярославич — син Ярослава Всеволодича.

[179] Давид Ольгович (? — бл. 1196) — син Олега Святославича Чернігівського, зять Ігоря Святославича Новгород-Сіверського.

[180] Борис Ольгович — брат Давида, син Олега Святославича.

[181] Ростислав Рюрикович (? —1218) — син Рюрика Ростиславича.

[182] Торки (гузи, узи) — тюркське плем'я; із середини XI ст. кочувало в причорноморських степах, здійснюючи набіги на Русь і Візантію; з XII ст. ввійшло до племенного союзу чорних клобуків.

[183] Жигмонт (Сігізмунд І Старий, 1467—1548) король польський і великий князь литовський з 1506 р.

[184] Кесар німецький.— Йдеться про Максиміліана І Габсбурга (1493—1519).

[185] Князь московський.— Йдеться про Василія III Івановича (1479—1533), великого князя московського з 1505 р. Литовсько-польсько-московські війни за сіверські землі тривали з 1487 по 1537 р.

[186] Миндикерей.— Йдеться про Менглі-Гірея (? —1515), кримського хана з 1468 р., в 1482 р. очолювана ним орда напала на Україну, захопила і зруйнувала Київ.

[187] Бузськ (Бузьк, Буськ) — місто на Львівщині на річці Бузі; в літописах вперше згадується під 1097 р. як центр Волинської землі; з 1100 р.— столиця Буського князівства; з XIII ст. входив до складу Галицько-Волинського князівства; в XIV ст. захоплений Польщею.

[188] Батий (? —1255) — татаро-монгольський хан, онук Чінгісхана; очолював татаро-монгольську навалу на Русь у 1236—1243 рр.; його військо вщент зруйнувало Київ.

[189] Лянцькорунський Прецлав (Лянцкоронський Предслав, ? —1531) — українсько-литовський феодал, хмільницький староста; очолював походи українських козаків 1516 р. на Акерман і 1528 р. на Очаків.

[190] Україна — тут: Подніпров'я.

[191] Білогород — тобто Білгород-Дністровський (Акерман) — місто на Дністровському лимані, відоме з VI ст. до н. е. як грецький поліс Тіра; з IX ст. давньоруське місто Білгород; в XVI ст турецька фортеця Акерман (Білий камінь).

[192] Очаків — місто на березі Дніпровського лиману, біля виходу його в Чорне море; в кінці XIV— на початку XV ст. литовський князь Вітовт заснував фортецю Дашів. На її місці 1492 р. кримський хан Менглі-Гірей, захопивши ці землі, спорудив фортецю Кара-Кермен (Чорна Фортеця), яка невдовзі перейшла туркам і дістала назву Ачі-Кале (Очаків); в 1523, 1669, 1688, 1692 і 1694 рр. Очаків штурмували українські козаки.

[193] Овидове озеро — Дністровський лиман; очевидно, назва пов'язана з легендою, згідно з якою тут відбував заслання, помер і похований римський поет Публій Овідій Назон (43 до н. е.—18 н. е.).

АНОНІМ

Синопсис — короткий нарис східнослов'янської історії від найдавніших часів до останньої чверті XVII ст. за традицією приписують українському церковному і культурному діячеві, педагогу і письменнику Інокентію Гізелю (1600— 1683), котрий, благословивши книжку до друку, засвідчив свою до неї причетність принаймні у ролі «відповідального редактора»,

імовірно, що укладачем «Синопсису» був чернець Києво-Печерської лаври Пантелеймон Кохановський. Перше видання «Синопсису» вийшло з лаврської друкарні 1674 р.; третє, найповніше,—1680 р. Книжка набула популярності не тільки на Україні, в Білорусії та Росії, а й в усьму православному світі, перекладена грецькою і латинською мовами, протягом тривалого часу (до XIX ст.) була чимсь на зразок підручника.

Фрагменти із «Синопсису» подаються за виданням 1680 р.

[1] «Синопсис» (*грецьк.*— огляд) — книжний жанр, збірник виписок, уривків, скорочених викладів, описів, окремих статей переважно богословського чи історіографічного характеру, розміщених у хронологічній послідовності.

[2] Федір Олексійович (1661—1682) російський цар, син царя Олексія Михайловича. За його царювання (1676—1681) відбулася російсько-турецька війна, в якій російське і українське військо відбило спроби Туреччини загарбати правобережні українські землі.

[3] Муринські землі — землі, де живуть мурини, тобто негри (Африка).

[4] Август-кесар — Август Гай Октавій (Гай Юлій Цезар Октавіан Август, 63 до н. е.—14 н. е.), римський імператор з 27 р. до н. е., небіж Юлія Цезаря. За його правління підкорено придунайські землі і встановлено зверхництво над північним Причорномор'ям.

[5] Лентулій.— Йдеться, мабуть, про Косса Корнелія Лентулія (? —35), римського консула, котрий в 14 р. н. е. придушив повстання в Паннонії

[6] князь.. славеноросскій Одонацер...— Йдеться про Одоакра (Одонакера, Одонацера, бл. 431—493), вождя однієї з германських воєнних дружин, що служили імператорові Західної Римської імперії. Захопивши владу, він протягом 476—493 рр. правив Італією; за середньовічною слов'янською легендою, зафіксованою польськими хроністами, був руським князем.

[7] Іезекиил (Єзекіїль) — біблійний пророк; його пророцтва складають старозавітну «Книгу Єзекіїля».

[8] Тартар — за грецькою міфологією глибока похмура прірва, у яку Зевс ввергає злочинців; частина підземного світу, де мучаться грішники.

[9] ...страна Траційская...— Тобто Фракія — частина Балканського півострова, розташована північніше Македонії, була заселена племенами фракійців; у VI ст. захоплена македонцями і частково скіфами, в 44 р. підкорена римлянами, з кінця V ст.— слов'янами, з кінця X ст. належала Візантії; з XIV ст. підпала під владу Османської імперії.

[10] Траки (фракійці) — племена одрисів, гетів, даків, трибалів, бістонів та ін., які населяли Фракію. Під час переселення народів у III—VII ст змішалися з іншими племенами і стали одним із компонентів в етногенезі східних романців, теперішніх румунів і молдаван.

[11] Чех — легендарний праотець чехів, брат Леха, праотця поляків і Руса — праотця русів.

[12] Лєх — легендарний праотець поляків, брат Чеха і Руса.

[13] Володимир Мономах (1053—1125) — великий князь київський з 1113 р.

[14] Іоанн Данилович (Іван Калита; ? —1340) — московський князь з 1325 р. Об'єднав північноруські землі навколо Москви, перенісши в неї столицю з Владимира.

[15] Владимир — місто на Клязьмі, притоці Оки, засноване великим князем київським Володимиром Святославичем 1108 р.; у 1157—1238 рр. столиця Володимиро-Суздальського князівства.

[16] Андрій Первозваний — за християнськими легендами, перший із дванадцяти апостолів, учнів Ісуса Христа; проповідував християнство в причорноморських землях і благословив Київські гори.

[17] ...къ скифам, или татаром...— Слова «скіфи» і «татари» в староукраїнській мові часто вживалися як синоніми на означення всіх степових напасників-нехристиян.

[18] Херсон — Херсонес Таврійський (Херсон, Корсунь), місто на південно-західному березі Криму, засноване греками у V ст. до н. е.; 989 р. його здобув київський князь Володимир Святославич. За однією з версій, саме тут він прийняв хрещення.

[19] ...церков Воздвиженія Креста Господня...— Хрестовоздвиженська церква у Києві, споруджена 1212 р. на Андріївській горі, де, за легендою, апостол Андрій благословив майбутній Київ і воздвиг хрест.

[20] Вишгород — місто над Дніпром вище Києва; вперше згадується в літописах під р. 946 як резиденція княгині Ольги («Ольжин град»); в XI—XIII ст. столиця удільного князівства; знамените усипальницею святих князів Бориса і Гліба.

[21] Либедь — річка, ліва притока Дніпра; назву пов'язують з ім'ям легендарної сестри Кия, Щека і Хорива.

[22] Радим — легендарний родоначальник східнослов'янського племені радимичів, яке жило в межиріччі Дніпра і Десни; нащадки цього племені були одним із основних складників при формуванні білоруської народності.

[23] В'ятко — легендарний родоначальник східнослов'янського племені в'ятичів, яке жило в басейні річок Оки, Угри, Москви і верхів'їв Дону.

[24] Дуліпа — легендарний родоначальник східнослов'янського племені дулібів, або лучан, пізніших бужан, чи волинян.

[25] Ігор (? —945) — великий князь київський з 912 р., син Рюрика, чоловік княгині Ольги. Підкорив древлян, уличів та інші східнослов'янські племена. Успішно воював з Візантією; убитий повсталими древлянами.

[26] Олег Святославич (? —977) — древлянський князь, син Святослава Ігоревича; загинув у війні із своїм братом Ярополком.

[27] Ярополк Святославич (? — 980) — великий князь київський з 972 р., старший син Святослава Ігоревича. Боровся з братами Олегом, князем древлянським, і Володимиром, тодішнім князем новгородським. Убитий з відома Володимира.

[28] Чорна Русь — назва земель в басейні горішнього Німану; в XIII ст. ними володіли галицько-волинські і литовські князі, у XIV ст. разом з литовськими землями вони стали центром Великого князівства Литовського.

[29] Білгород — місто під Києвом на річці Ірпінь; тимчасова резиденція київських князів.

[30] Буричов поток — мабуть, потік у районі київської вулиці Боричів Тік.

[31] Лель і Полель — в поганській міфології східних слов'ян боги кохання і шлюбу, сини богині Лади.

[32] Ладо (Лада) — в поганській міфології східних слов'ян богиня сонця, згоди, любові, достатку.

[33] Іоанн Хреститель — біблійний новозавітний персонаж, предтеча Ісуса Христа. Він викривав вади суспільства і закликав до каяття. Охрестив Ісуса в Іордані; був обезглавлений з наказу царя Ірода на вимогу танцівниці Саломеї, навченої своєю матір'ю Іродіадою.

[34] ...о празднице святых верховных апостол Патра и Павла...— Свято відзначається 12 липня за новим стилем.

[35] Хорс — в поганській міфології східних слов'ян бог сонця.

[36] Дажбог — в поганській міфології східних слов'ян бог сонця і вогню; він же — Сварожич, син Сварога, бога неба, вогню, ковальства.

[37] Стрибог — в поганській міфології східних слов'ян бог вітру, бурі, непогоди.

[38] Мокош (Мокша, Макош, Цариця Вода, Водяниця) — у поганській міфології східних слов'ян богиня родючості, жіночого рукоділля, мистецтва

и води; заступниця вагітних і породіль. Днем Мокоші вважається п'ятниця яка за християнства стала днем святої Параскеви та Покрови.

[39] Добрыня — воєвода; дядько великого князя київського Володимира Святославича (брат матері); допоміг йому перемогти Ярополка і зайняти великокнязівський престол. Управляв Новгородом, брав участь у поході на Болгарію 985 р., насаджував християнство, зокрема у Новгородській землі.

[40] Почайна — річка в обширі підкиївських земель і в самому Києві; права притока Дніпра, що починалась на Оболоні. Від Дніпра відділялась піщаною косою і правила за порт; в XIX ст. злилася з Дніпром. У Почайні було охрещено киян.

[41] ...церков святых мученик Бориса і Глѣба.— Церква на Подолі, в районі Борисоглібської вулиці.

[42] «Чортове беремище» — гора Вздихальниця (Уздихальниця, або Андріївська), на якій стоїть Андріївська церква.

[43] Выдыбичи (Видубичі, Видобичі) — урочище на південній околиці Києва. В XI ст. київський князь Всеволод Ярославич побудував собі тут Красний двір, а згодом заснував Видубицький монастир.

[44] Михаїл Сірин (? —984) — перший київський митрополит, котрий прибув у Київ з Цариграда після прийняття Володимиром Святославичем християнства. Охрестив Володимирових синів і всіх киян.

[45] ...церковъ святого архистратига Міхаила...— Йдеться про Михайлівський золотоверхий собор, споруджений у 1108—1113 рр. на території Михайлівського монастиря (теперішньої верхньої тераси Володимирської гірки) онуком Ярослава Мудрого київським князем Святополком Ізяславичем.

[46] Архістратиг Михаїл — у християнській міфології архангел, вождь небесного воїнства, котрий скинув архангела Сатанаїла, який повстав проти бога, з небес у безодню; архангел Михаїл вважався покровителем Києва.

[47] Въ Выдубичах... церковъ ... святого архистратига Міхаила — Михайлівський собор Видубицького монастиря споруджений у 1070—1088 рр. за князя Всеволода Ярославича.

[48] ...церковъ святаго Василіа...— Церква споруджена в 988 р. князем Володимиром Святославичем по його поверненні з Корсуня, де він прийняв християнство, охрестившись під іменем Василія; містилася на початку теперішньої Десятинної вулиці.

[49] Трубіж ліва притока Дніпра, впадає у Дніпро під Переяславом.

[50] Остер — річка на Чернігівщині, ліва притока Десни

[51] Сула — ліва притока Дніпра, що впадає в нього біля Кременчуга.

[52] Стугна — права притока Дніпра, на якій стоїть місто Васильків.

[53] Василков (Васильків) — місто на Київщині, засноване в X ст. київським князем Володимиром Святославичем.

[54] Имбраим Баша (Ібрагім-паша) — турецький полководець, командував турецьким військом в чигиринських походах.

[55] Ромодановський Григорій Григорович (? —1682) — російський державний і військовий діяч; князь, боярин, окольничий; учасник російського посольства на Переяславській раді 1654 р.; один із воєвод російської армії у війні проти Польщі 1654—1656 рр.; протягом тривалого часу очолював російське військо на Україні, зокрема під час Чигиринської війни 1677—1678 рр., активно втручаючись в політичну боротьбу різних козацьких старшинських партій; вбитий під час повстання у Москві.

[56] Самуйлович Іоанн (Самойлович; ? —1690) — гетьман України в 1672—1687 рр.; боровся проти гетьмана Петра Дорошенка, очолив українське військо під час Чигиринської війни 1677—1678 рр., 1687 р. скинутий з гетьманства і засланий в Сибір

[57] Агаряни — мусульмани, зокрема татари; за біблійною легендою, мусульманські народи — нащадки Ізмаїла, сина праотця Авраама і його рабині-наложниці Агарі.

[58] Пимен Великий — ранньохристиянський подвижник, єгипетський пустельник.

[59] ...часть животворящаго древа креста господня... Церковна реліквія. Паломники приносили з Палестини шматочки дерева, що сприймалися за частинки хреста, на якому було розп'ято Ісуса Христа; їм приписувалися чудодійні властивості.

[60] Самойлович Симеон син гетьмана Івана Самойловича, стародубський полковник.

[61] Бужин — село на Дніпрі, на південний схід від Чигирина, пристань, замок, перевіз через Дніпро, плавні, поле.

[62] Черкаси місто на Дніпрі, відоме з XIV ст.

[63] Тясмин річка на Черкащині, права притока Дніпра з містами Кам'янка, Сміла, Чигирин.

[64] ...къ вывозу... Кувѣчинскому.— Узвіз до річки Тясмину в Чигирині.

[65] ...отца Сергія, игумена радонежскаго...— Сергій Радонезький, в миру Варфоломій (1314—1392), російський церковний діяч, з боярського роду, засновник Троїцько-Сергіївського монастиря; вважався покровителем російського воїнства.

ЛІТОПИС САМОВИДЦЯ

Фрагменти

Вперше надруковано: Летопись Самовидца о войнах Богдана Хмельницкого и междоусобиях, бывших в Малой России по его смерти. Доведена продолжателями до 1734 года..— Чтения в обществе истории и древностей российских 1846, кн.1, с. 1—72; кн. 2, с. 73—152 (материалы общественные); Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малорусских хроник: «Хмельницкой», «Краткого описания Малороссии» и «Собрания исторического». Изданы Временною комиссиею для разбора древних актов. К., 1878.

Фраґменти подаються за вид.: Літопис Самовидця. К., 1971.

Це пам'ятка української історіографії XVII ст., написана тогочасною книжною мовою. Літопис охоплює події 1648—1702 рр. Його автором вважають Романа Онисимовича Ракушку-Романовського (1623—1703) — козацького діяча, що походив з ніжинських реєстрових козаків. Він учасник визвольної війни 1648—1654 рр.; у 1658—1663 рр. — ніжинський сотник; у 1663—1668 рр.— генеральний підскарбій. Через ворогування з гетьманом Дем'яном Многогрішним переселився на Правобережжя, у Брацлав, де став протопопом міської церкви, а з 1672 р. до смерті був священиком у Стародубі. Будучи противником шляхетської Польщі, султанської Туреччини, Кримського ханства, виступав за возз'єднання України з Росією Літопис містить чимало фольклорних елементів і цікавих з історико-літературного погляду оповідань, описів, характеристик, образів і мотивів.

[1] Ілляш Іван.— Йдеться, мабуть, про Караїмовича Ілляша (? — 1648), військового осавула реєстрових козаків, прихильника польського панування на Україні. В квітні 1648 р. разом з Павлом Барабашем він очолював загін реєстровців, який на човнах вирушив з Києва до Кодака для придушення повсталих запорожців. Та підвладні йому козаки скликали раду, на якій Ілляша, Барабаша і їхніх прихильників було вбито. Самі ж козаки під Жовтими Водами пристали до війська Богдана Хмельницького.

[2] Чаплинський Данило — чигиринський підстароста, польський шляхтич.

[3] Конецпольський Олександр (1620—1659) — польський полковник, коронний хорунжий, один із керівників польської армії, розбитої військом Богдана Хмельницького під Пилявцями.

[4] Владислав IV Ваза (1595—1648) — король Речі Посполитої з 1632 р.

[5] Низ — у XVI—XVIII ст. так називали нижню течію Дніпра та прилеглі до неї місцевості, де селилися запорожці.

[6] Лиман.— Йдеться про Дністровський лиман, затоку на північному узбережжі Чорного моря, у яку впадають Дніпро і Південний Буг.

[7] Тугай-бей (? 1651) — перекопський мурза; у 1648—1651 рр. за наказом кримського хана Іслама-Гірея III очолював татарську кінноту, яка воювала разом з військом Богдана Хмельницького.

[8] Потоцький Миколай (? —1651) — польський магнат, державний і військовий діяч, в 1646 р. великий коронний гетьман; керував придушенням селянсько-козацьких повстань на Україні; під час Корсунської битви 1648 р. був захоплений козаками Богдана Хмельницького у полон і переданий кримському ханові; визволився за великий викуп; командував польсько-шляхетським військом у Берестецькій битві 1651 р.; брав участь у підписанні Білоцерківського договору 1651 р.

[9] Калиновський Мартин (? —1652) — польський магнат, військовий діяч; в 1635 р.— чернігівський воєвода, з 1646 р.— польний гетьман, з 1651р.— великий коронний гетьман; один з керівників польсько-шляхетського війська у Корсунській битві 1648 р., потрапив у полон до кримських татар; визволився за викуп у 1650 р., брав участь в облозі Вінниці 1651 р., в Берестецькій битві 1651 р., після укладення Білоцерківського договору нещадно розправлявся з українським населенням, відновлюючи польсько-шляхетське панування на Брацлавщині та Чернігівщині; очолював польське військо в Батозькій битві 1652 р., під час якої загинув.

[10] Потоцький Стефан (? 1648) — син Миколая Потоцького; командуючий авангардом польсько-шляхетського війська в Жовтоводській битві 1648 р., під час якої загинув.

[11] Княжі Байраки — урочище у верхів'ї річки Саксагані.

[12] Росава — річка на Черкащині, ліва притока Росі.

[13] Тишкевич Януш — польський воєвода у Києві.

[14] Домінікани — католицький чернечий орден, заснований святим Домініком 1215 р.; боролися за зміцнення папства, проводячи експансіоністську політику, зокрема і на східно-слов'янських землях.

[15] Бернардини — католицький чернечий орден, заснований святим Бернардом з Клерво (1091—1153), одним із видатних західних учителів церкви; ченці-бернардини відзначалися суворою аскетичністю, займалися сільським господарством.

[16] Вишневецький Ярема (Ієремія; 1612—1651) магнат, що походив з українського князівського роду. Прийнявши католицтво, всіляко насаджував його у своїх маєтностях (Лубенщина і суміжні з нею землі Лівобережжя); жорстоко придушував селянсько-козацькі рухи, брав активну участь у битвах із військами Богдана Хмельницького (Збараж, Берестечко).

[17] ...з сином своїм Михайлом...— Йдеться про Вишневецького Михайла (1638—1673), сина Яреми Вишневецького, польського короля з 1669 р. За його правління турецький султан Магомет IV змусив Польщу підписати Бучацький мир, за яким Туреччина захопила всю Правобережну Україну з Кам'янцем-Подільським.

[18] Олексій Михайлович (1629—1676) — російський цар з 1645 р.

[19] Бутурлін Василь Васильович (? —1656) — російський боярин, полководець і дипломат; очолював російське посольство під час Переяслав-

ської ради 1654 р.; командував російським військом, що проводило воєнні дії на Україні проти шляхетської Польщі.

[20] Брюховецький Іван Мартинович (? —1668) — гетьман Лівобережної України (1663—1668), обраний на Чорній раді 1663 р.; ставленик запорізької голоти; з часом почав проводити протурецьку політику; убитий під час козацького повстання.

[21] Сомко Яким (? —1663) — наказний гетьман Лівобережної України в 1660—1663 рр.; домагався привілеїв для козацької старшини та зміцнення її політичної влади, що викликало невдоволення царського уряду. Позбавлений булави на Чорній раді 1663 р. і страчений.

[22] Мефтодій — мстиславський єпископ; до того — ніженський протопоп Максим Филимонович. Прихильник союзу України з Росією; згодом потрапив у немилість.

[23] Чорна рада — козацька військова рада, в якій брала участь некозацька голота («чернь»).

[24] Кут Романовського — урочище біля Ніжина.

[25] Сівськ (Севськ) — місто на Орловщині, на річці Сіві.

[26] Хмельницький Юрій (бл. 1641—1685) — молодший син Богдана Хмельницького, в 1659—1663 рр. гетьман України; 1663 р. відмовився від булави і постригся в ченці під ім'ям Гедеона. Захоплений у полон татарами, 1667 р. султанським урядом знову проголошений гетьманом, став маріонеткою турків; 1685 р. страчений ними у Кам'янці-Подільському.

[27] Липова Долина — село на березі річки Хорол (Полтавщина).

[28] Пиви — гориста місцевість на Кременчужчині, поблизу Дніпра, де згодом було село Недогарки, монастир.

[29] Голіцин Василь Васильович (1643—1714) — російський державний і військовий діяч, князь, боярин. У 1676—1677 і 1680—1681 рр. діяв на Україні, брав участь в Чигиринському поході 1677—1678 рр. проти Туреччини; очолював походи проти Кримського ханства 1687 і 1689 рр.; відіграв вирішальну роль у зміщенні з гетьманства Івана Самойловича і обрання на гетьманство Івана Мазепи.

[30] Дорошенко Петро (1627—1698) — гетьман Правобережної України в 1665—1676 рр.; дотримувався протурецької орієнтації.

[31] Гоголь Остап — уманський і подільський полковник, у 1674—1679 рр. наказний гетьман протурецької орієнтації.

[32] Царевич Касимовський — царевич Касимовського татарського царства, держави, що межувала з Росією на рязанських землях; столицею її було місто Касимов поблизу Рязані.

[33] Лазар Баранович (? —1693) — церковно-політичний та культурний діяч, педагог і письменник; з 1650 р. ректор Києво-Могилянської колегії, з 1657 р. чернігівський архієпископ.

[34] Шабельник (Шабельники) — село на Чигиринщині, поблизу Дніпра.

[35] Борковський Василь — чернігівський полковник, військовий обозний, кандидат на гетьмана після зміщення Івана Самойловича.

[36] Шеїн Олексій Семенович (1662—1700) — російський державний і військовий діяч, боярин; один із воєвод у кримських походах 1687 і 1689 рр.

[37] Святий Георгій — Йдеться про християнське свято, яке відзначається 26 листопада за ст. ст. (Юріїв день).

[38] Долгорукий Юрій Олексійович (? —1682) — російський державний і військовий діяч, боярин і воєвода, князь; полководець у російсько-польській війні 1654—1667 рр.

[39] Змієв Венедикт Андрійович — російський боярин і воєвода.

[40] Острa Могила — урочище на річці Татарці.

[41] Татарка — річка на Запоріжжі, ліва притока Дніпра.

42 Плеса Великі — урочище на річці Татарці.

43 Ворона — річка на Запоріжжі.

44 Осокоровська (Осокорованная, Осокоровка Плоска) — річка на Запоріжжі, ліва притока Дніпра.

45 Терга (Терса).— Під цією назвою є кілька річок на Запоріжжі, які, злившись, впадають з лівого боку в річку Вовчу, вище Павлограда

46 Вольна — річка на Дніпропетровщині, права притока Дніпра.

47 Кримка — річка на Запоріжжі; за текстом, це має бути річка Солона, ліва притока Терси, або якась інша з її приток.

48 Конська (Конка, Кінські Води) — річка на Запоріжжі, ліва притока Дніпра.

49 Московка Суха (Суха Москва) — річка на Запоріжжі, права притока Мокрої Московки, лівої притоки Дніпра.

50 Кобилячка — річка на Запоріжжі, права притока Конки.

51 Литовська (Литовка) — річка на Запоріжжі, ліва притока Дніпра.

52 Кам'янка — річка на Запоріжжі, ліва притока Дніпра, вище гирла річки Конки.

53 Великий Луг — група островів (дніпровські плавні) між Дніпром і Конкою.

54 Мечеть Пустий — урочище між Дніпром і Конкою.

55 Янчул (Янчур) — річка на Запоріжжі; злившись із річкою Гайчулом (Гайчуром), впадає в річку Вовчу.

56 Торські Піски (Товсті Піски) — урочище на лівому березі Дніпра, вище Нікополя, при гирлі річки Конки.

57 Кочогори (Кучугури) — урочище у верхній частині Великого Лугу, між нижньою течією річки Конки і Дніпром.

58 Татарське Тавлище (Татарське Тирлище) урочище у Великому Лузі, біля Кочогор.

59 ... сина свойого Григорія...— Йдеться про Григорія Самойловича, сина гетьмана Івана Самойловича, чернігівського полковника.

60 Неплюєв Леонтій Романович — севський воєвода, царський окольничий.

61 Косогов Григорій Іванович — царський окольничий, стольник, воєвода.

62 Кичета (Кильчень) — річка на Запоріжжі, права притока Самари.

63 Коломак — річка на Харківщині і Полтавщині, ліва притока річки Ворскли.

64 .. сина гетьманського Якова...— Йдеться про Якова Самойловича, сина гетьмана Івана Самойловича, стародубського полковника

ПОЕЗІЯ

Мелетій СМОТРИЦЬКИЙ

Епіграма на герб [дому князів Огинських].— Вперше надруковано: Книга Нового Завѣта. В ней же напреди Псалтир блаженнаго пророка и царя Давыда... Єв'є, 1611, арк. 2.

Подається за публікацією у кн.: Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст. К., 1978, с. 164.

1 Огинські — князівський рід, представники якого в XVII—XIX ст. відігравали істотну роль у державному, громадсько-політичному, культурному житті на землях Білорусії, Литви, України; походили із старокиївської династії Рюриковичів; у XVII ст. перейшли в католицтво.

На старожитнії клейноти їх милостей княжат Огинських і їх милостей панов Воловичов.— Вперше надруковано· Євангеліє учительноє, альбо Казання на каждую неделю і свята урочистії През святого отця нашого Каліста, архієпископа константинопольського і вселенського патріархи пред· двіма сти літ по-грецьку написанії, а тепер ново з грецького і словенського язика на руський переложенії... Єв'є, 1616, тит арк. зв. «Євангеліє учительноє» було підготоване до видання Мелетієм Смотрицьким Очевидно, він є і автором віршів, присвячених князеві Богдану Огинському та його жінці Раїні Волович, на кошти яких здійснювалося це видання.

Подається за публікацією у кн Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст., с. 165.

[1] Огинські — Йдеться про Богдана Огинського (?—1625), підкоморія троцького, старости віленського православного братства, учня Мелетія Смотрицького, мецената.

[2] Воловичі — білоруський шляхетський рід, представники якого в XV—XVIII ст. відігравали помітну роль у державному і культурному житті Великого Князівства Литовського, зокрема на білоруських землях.

На старожитний клейнот їх милостей княжат Соломирицьких.— Вперше надруковано· Євангеліє учительноє. Єв'є, 1616, тит. арк. зв. Різні примірники цієї книжки мали різні присвяти. Очевидно, Мелетій Смотрицький є автором і цього вірша: відомо, що він протягом деякого часу був домашнім учителем у родині Соломирицьких.

Подається за публікацією у кн.: Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст., с. 165.

[1] Соломирицькі — білоруський князівський рід, представники якого в XIV—XVII ст відігравали істотну роль у політичному і культурному житті Великого князівства Литовського, гілка смоленських Рюриковичів; на початку XVII ст покатоличились

На старожитний клейнот їх милостей панов Ходкевичов Вперше надруковано. Євангеліє учительноє.. Єв'є, 1616, тит арк. зв.

Подається за публікацією у кн.: Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст., с. 166.

[1] Ходкевичі — українсько-білоруський магнатський рід, представники якого в XV—XVII ст. відігравали істотну роль у політичному і культурному житті Великого князівства Литовського; походять від київського боярина Ходора (Федора), прозваного Ходком; у другій половині XVI ст. покатоличились; відзначились як меценати.

Лямент.. на... жалосноє преставленіє... Леонтія Карповича. — Унікальний примірник цієї книжки зберігається в Одеській державній науковій бібліотеці ім О М Горького, шифр I, 7887

Подається за публікацією у кн Українська поезія Кінець XVI поча ток XVII ст , с 166 179

[1] Леонтій Карпович (?—1620) — білоруський та український церковно-політичний і культурний діяч; редактор «Триносу» Мелетія Смотрицького, проповідник; засновник і перший архімандрит віленського православного монастиря Сошествія святого духа, видатний діяч віленського братства, володимирський і брестський єпископ, діяльний захисник православ'я.

[2] ...общіа обителі при церкві Сошествія святого духа братства церковного віленського православного гречеського.— Віленський Святодухівський монастир засновано віленським братством у 1597 р. 1609 р., коли уніати відняли у православних Святотроїцький монастир, братство разом із школою, шпиталем і друкарнею перейшло у Святодухівський монастир, який став важливим осередком політичної і культурної діяльності православних білорусів та українців. З віленським братством, його школою і друкарнею та Святодухівським монастирем тісно

в'язана діяльність Мелетія Смотрицького. Під редакцією Леонтія Карповича виходить у світ його «Тринос», за що редактор поплатився дворічним ув'язненням. Протягом тривалого часу Мелетій (тоді ще Максим) вчителює у віленській братській школі. 1617 р. він приймає постриг у Святодухівському монастирі під ім'ям Мелетія. На цей час припадає його робота над перекладом «Євангелія учительного», приписуваного константинопольському патріарху Каллісту (Єв'є, 1616), і «Граматикою» (Єв'є, 1619). 1620 р. Мелетій виголошує казання «на погреб» свого сподвижника і духовного наставника Леонтія Карповича. По смерті Леонтія братія Святодухівського монастиря обирає Мелетія своїм архімандритом. Тісні зв'язки, що існували між Леонтієм та Мелетієм, високий рівень літературного вміння і хисту останнього дозволяють припускати його авторство щодо «Ляменту» — одного з найбільших досягнень української і білоруської поезії першої половини XVII ст.

[3] Єронім (Ієронім; 342—420) — християнський богослов, один із основоположників католицизму; проповідник, історик і філолог; відзначився як критик тексту і коментатор біблійних книг; перекладач усієї Біблії латинською мовою.

[4] Екклезіаст — біблійна старозавітна книга повчального змісту, авторство якої приписується царю Соломону.

[5] Менандр (бл. 343 бл. 291 до н. е.) давньогрецький драматург.

[6] Стоботей Іоанн — візантійський компілятор IV ст., укладач збірника витягів; цей збірник став популярним серед книжників джерелом висловів народної і книжної мудрості; тут наведено зокрема уривки з творів Менандра.

[7] Плавт Тіт Макцій (бл. 250—184 до н. е.) — давньоримський драматург.

[8] «З вечора плач будет, рано радость настанет, світ смутку забудет».— Псалтир, псалом 29, стих 6.

[9] «Отче наш» — християнська молитва; в Євангеліях від Матфея (гл. 6, ст. 9—13) і Луки (гл. 11, ст. 2—4) їй навчає сам Ісус Христос.

[10] Парки — за римською міфологією, уособлення долі, відповідники грецьких мойр: Клото пряде нитку життя, Лахесіс пильнує її довжини, Антропос — перетинає; богині народження, життя і смерті.

[11] ... таємниць Христових заживати...— причащатися, проходити через таїнство причастя.

[12] Содом — давньопалестинське місто в Іорданській долині; за біблійною легендою, знищене небесним вогнем в часи Авраама разом із сусіднім містом Гоморрою; це була кара за розпусне поводження їхніх жителів; рештки цих міст залило Мертве море.

[13] ...сонцю... розказав-єсь стати... У битві під містом Гаваоном ізраїльтяни, очолювані Ісусом Навіном, розгромили ханаанеян. Ті могли врятуватися, відступивши під час нічної темряви; та Ісус Навін проголосив священне закляття: «Сонце, стій над Гаваоном, місяцю — над Айялоном!» Сонце з місяцем зупинилися на небі і світили, аж поки ізраїльтяни ущент не знищили ханаанян і без опору захопили їхні міста (див.: Книга Ісуса Навіна, гл. 10, ст. 12).

[14] Гедеон — біблійний старозавітний персонаж; визволив ізраїльтян від бід і нападу кочових племен, що було божою карою за ідолопоклонство і неправедне життя. Гедеон зруйнував капище Ваала, зібрав і очолив ізраїльське ополчення і здобув перемогу над ворогом, після цього його обрали суддею, і він дожив до глибокої старості в мирі і спокої (див.: Книга Суддів, гл. 6, ст. 11—34; гл. 7, ст. 1—18; гл. 8, ст. 21—35).

[15] Іоанн Ялмужник — Іоанн Милостивий (VII ст.), александрійський партріарх; уславився добродійністю.

[16] Фенікс — зображення, популярне в середньовічному, ренесансному і барокковому мистецтві; за давньоєгипетською міфологією, це птах,

який, живе п'ятсот років; відчуваючи наближення смерті, споруджує гніздо, в якому, померши, одразу відроджується. За однією з версій, з умерлого фенікса виповзає черв'як, що у промінні сонця перетворюється на нового фенікса, за іншою — найпопулярнішою — через кожне п'ятсотліття фенікс спалює себе, але вилітає з полум'я відродженим.

[17] ... р о с і й с ь к и й н а р о д е...— тобто «руський народе» — термін у слововжитку тодішніх українців та білорусів, позначав населення південно-західної Русі.

[18] П л а ч е т н а ш а б р а т і я, д о с т а в ш и с я в р у к и в р а г а К р е с т а Х р и с т о в а...— Йдеться про православних, підкорених османо-турецькими завойовниками, які в XIV—XV ст. захопили більшість країн Балканського півострова, а в XVI ст. Молдавію і Буковину.

[19] ... п с а д и к о г о у в'я з а т ь п р и г р о б і с в о ї м...— Ідеться про турків-османів, які в XVI ст. підкорили Палестину.

[20] ... в р а г а... в м а м л ю ц ь к о й о с о б і...— Тобто злих духів, чортів, нечисту силу, втіленням яких є мамлюки — воїни в середньовічному Єгипті, загони яких формувалися переважно із невільників тюркського і кавказького походження. В XII ст. з них було утворено урядову гвардію, яка в XIII ст. захопила владу в державі; у XVI ст. державу мамлюків підкорила турецька Османська імперія; типологічно мамлюки-воїни відповідали турецьким яничарам, війську, формованому з молодих полонених-християн, примусово навернених в іслам; терміни «мамлюки» і «яничари» часто ототожнювались.

[21] в е з г л о в'є м с л о в а п о д л о к т і д у ш.— Крилатий вираз на означення пропаганди єзуїтів, які «підмощують подушки слів під лікті душ».

[22] ... з р а т у є т в а с о д р и б и, з п а щ е к б і с а - с в і т а...— Йдеться про уявлення пекла і його репрезентанта Ада, а також гріховності «сього світу» у вигляді «риби», «великого кита», морського чудовиська, яке ковтає грішників, засуджених на страшному суді; зображується на іконах і гравюрах, що змальовують картину страшного суду.

[23] ... з в і з д а т р ь о м в і щ к о м Х р и с т а о з н а ч а є т...— Натяк на євангельський різдвяний сюжет про те, як «звізда», рухаючись по небу, привела трьох східних мудреців до Віфлієму: тут вони принесли дари і віддали шану немовляті Христу (див.: Євангеліє від Матфея, гл. 2, ст. 9—11).

Касіян САКОВИЧ

К а с і я н С а к о в и ч народився близько 1578 р в селі Потелич, на Львівщині, в родині православного священика. Навчався в Замойській і Краківській академіях. 1620 р постригся в ченці, змінивши світське ім'я Калікст на чернече Касіян. З 1620 по 1624 р., після Івана (Йова) Борецького, став ректором київської братської школи. Після 1624 р. переїхав до Любліна, де був проповідником при православному братстві. 1625 р. прийняв унію і став архімандритом Дубенського монастиря на Волині. З 1639 р. мандрував. 1641 р. прийняв католицизм і вступив до чернечого ордену августинців. Помер 1647 р. в Кракові католицьким капеланом. Теолог-полеміст, філософ, перекладач, педагог і поет. Крім віршів на погреб Петра Конашевича-Сагайдачного, написав польською мовою філософський трактат «Арістотелеві проблеми» (Краків, 1625), збірку весільних і погребових промов (Ярослав, 1626) та кілька полемічних творів, спрямованих проти православ'я, серед яких виділяється трактат «Перспектива» (Краків, 1642).

В і р ш і н а ж а л о с н и й п о г р е б... П е т р а К о н а ш е в и ч а С а г а й д а ч н о г о...— Урочиста декламація, яку було написано Касіяном Саковичем на смерть гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, що сталася у квітні 1622 р. від ран, одержаних під час Хотинської битви. Декламацію

проголосили двадцять учнів київської братської школи. Того ж року ця композиція, доповнена описом герба Запорізького війська, передмовою та зверненням «До чительника», вийшла окремою книжкою з друкарні Києво-Печерської лаври.

Подається за публікацією у кн. Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст., с. 322—338.

[1] Петро Конашевич Сагайдачний (? 1622) — гетьман українського реєстрового козацтва; під його командуванням козаки здійснили успішні походи проти султанської Туреччини і Кримського ханства. В Хотинській війні 1620—1621 рр. Сагайдачний очолював сорокатисячне козацьке військо, яке разом із польською армією завдало поразки турецько-татарським силам. Дбав про зміцнення козацтва, але водночас ішов на компроміси з урядом Речі Посполитої Брав участь у поході польського королевича Владислава 1618 р. на Москву, проте 1620 р. вів переговори з царем про прийняття козаків на російську службу, відіграв істотну роль у відновленні 1620 р. православної ієрархії на українських і білоруських землях. Похований у київському Братському Богоявленському монастирі.

[2] Школи київські — тобто київська братська школа.

[3] Сім — біблійний старозавітний персонаж, один із синів Ноя: за Біблією, родоначальник семітів.

[4]... покрив отчії секрета. За біблійною легендою, Ной, упившись виноградним соком, заснув і лежав голий; Хам — третій його син — почав насміхатися з нього, а Яфет і Сім прикрили батькову голизну За це вони одержали від Ноя таке благословення: «Хай розпросторить бог Яфета, і хай вселиться він у шатрах Сімових. Ханаан же (нащадки Хамові) хай буде рабом йому» (Перша книга Мойсеєва буття, гл. 9, ст. 18—27)

[5] Олег (? —912) — давньоруський князь із варягів-норманнів, був правителем у Новгороді при малолітньому Ігорі Близько 882 р., вбивши Аскольда і Діра, заволодів Києвом; воював із древлянами й уличами, боровся проти хозарів, ходив походом на Візантію і примусив греків укласти вигідний для Русі договір. За літописним переказом, припливши під Цариград, Олег наказав своїм воям витягти кораблі на берег, поставити їх на колеса, напнути вітрила і під сприятливим вітром іти «з поля до города» Греки злякалися і погодилися на мир. Русичі ж, уклавши договір, повісили щити свої на воротях Цариграда, знаменуючи цим перемогу

[6] Володимир Святославич (? 1015) великий князь київський, за якого було завершено об'єднання східнослов'янських земель у складі Київської Русі і запроваджено християнство (988—989), по смерті церква оголосила його «святим»

[7] Олефір — тобто Олефір Голуб (? 1628), якого було обрано гетьманом реєстрових козаків по смерті Петра Конашевича-Сагайдачного; гетьманував у 1622—1623 рр.

[8] Стефан Почаський припускають, що це майбутній Софроній Почаський, автор «Євхаристиріону» (1632)

[9] Сенека — тобто Люцій Анней Сенека (бл. 4 до н. е 65 н. е.), римський політичний діяч, філософ, письменник; його філософсько-етичні погляди, викладені головним чином у «Листах до Люцилія», стали одним із джерел християнської ідеології, проповідував марність людського існування, покірність долі, стійкість у боротьбі із злигоднями

[10] ... в том тогорочном бою... На полі першодруку вказівка. «В Волошех. Рок 1621» Йдеться про Хотинську битву 1621 р., у якій об'єднані польсько-українські сили розбили султанську армію. У цій битві брало участь сорокатисячне козацьке військо, очолюване гетьманами Яковом Бородавкою і Петром Конашевичем-Сагайдачним.

[11] Кодрус (Кодр; ? — 1068 до н. е.) — афінський цар; під час війни афінян із дорянами оракул прорік, що афіняни переможуть, якщо їхнього

царя буде вбито; Кодр переодягся в просту одежу, пробрався у табір дорян, навмисне зчинив сварку і був убитий. На полі першодруку вказівка на джерело: «Юстинус, книга II»

[12] Леонідес (Леонід, ? після 480 до н. е.) — спартанський (лакедемонський) цар; уславився в битві при Фермопілах 480 р. до н. е.

[13] Балики — родина багатих київських міщан, представники якої були діячами київського магістрату і брали активну участь у громадсько-політичному житті XVI—XVII ст., зокрема в боротьбі з уніатами.

[14] Філядельф — тобто Птоломей II Філадельф (285—247 до н. е.) володар Єгипту; протегував наукам і мистецтвам, заснував музей і бібліотеку в Александрії, звелів перекласти грецькою мовою Біблію.

[15] Северус (Север Люцій Септимій) — римський імператор (193—211)

[16] Алькаїр — Каїр.

[17] Діокгенес (Діоген Сінопський; бл. 404—323 до н. е.) — давньогрецький філософ-кінік.

[18] Александер-кроль — тобто Александр Македонський.

[19] Шов потом до Острога, для наук уцтивих, которії там квітли за благочестивих княжат, которії ся в науках кохали, на школи маєтностей много фундували Петро Конашевич-Сагайдачний вчився в Острозькій школі; тут ідеться про князя Костянтина (Василя) Костянтиновича Острозького (1526—1608), за підтримкою якого в Острозі сформувався гурток православної інтелігенції, були засновані школи в Турові (1572), Володимирі-Волинському (1577), школа (1576) і друкарня (1578) в самому Острозі. Острозький гурток був одним із перших на Україні ренесансно-гуманістичних осередків.

[20] Кафа татарська фортеця на південному узбережжі Криму (нині Феодосія), козаки, очолювані Сагайдачним, узяли її штурмом 1616 р і визволили багато невільників

[21] Мультянськая земля давня назва Молдавії

[22] Інфлянтчик (інфлянчик) житель Ліфляндії, яка включала територію північної Латвії і південної Естонії і з кінця XVI ст. входила до складу Речі Посполитої. У XVII ст. в Ліфляндії точилися польсько-шведські війни.

[23] ... в панстві кроля-пана...— Польським королем в часи Сагайдачного був Сігізмунд (Жигмунд) III Ваза (1566—1632), король польський з 1587 р., шведський у 1592—1598 рр. За його правління було проголошено Брестську унію. Як меценат відіграв помітну роль у розвитку мистецтва раннього барокко.

[24] Йов Борецький (в миру Іван; ? — 1631) — український церковний, політичний і освітній діяч Освіту здобув за кордоном Вчителював у Львівській братській школі, в 1604 1605 рр її ректор З 1610 р священик у Києві, де заснував парафіяльну школу В 1615 р за його участю відкрито Київську братську школу, в якій він був ректором З 1620 і до смерті — митрополит православної церкви на українських і білоруських землях. Боровся проти католицизму й унії, розвивав ідею возз'єднання українського народу з російським в єдиній державі. Йому належить полемічний трактат «Протестація».

[25] ... тайну седмкрот приняв маслосвященія...— Йдеться про християнське релігійне таїнство єлейоосвячення, або соборування; хворому помазують освяченим єлеєм (суміш оливкового масла з ароматичними речовинами) чоло, ніздрі, щоки, уста, груди, руки, читаючи при цьому молитви, в яких вимолюється благодать для хворого; здійснюється це таїнство сімома священиками (при необхідності — одним)

[26] ... тайни святого... причащенія ...— Йдеться про християнське релігійне таїнство євхаристії, при звершенні якого віруючі, куштуючи

вино і хліб, начебто причащаються тіла і крові Христа. Це символізує жертву, принесену ним за людські гріхи.

[27] ... при церкві Братськой...— Йдеться про Богоявленську церкву на Подолі, при якій 1588 р. було засновано монастир; 1615 р. він перейшов у відання Київського братства і його почали називати Богоявленським Братським.

[28] ... в котрое ся братство зо всім Войськом вписав...— Йдеться про київське Богоявленське братство, релігійно-національну організацію київського православного населення. Виникло 1615 р. при Київському братському Богоявленському монастирі з метою боротьби проти польської шляхетсько-католицької експансії. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний вписався до нього «з усім Військом Запорозьким», що забезпечило братству політичну вагомість.

[29] Видів он і Львовськоє братство..., суму значную грошей до братства лекговав...— Йдеться про школу, засновану у 80-х роках XVI ст. при Львівському братстві.

[30] Не див, цная малжонко...— На полі першодруку пояснення: «Анастасія, малжонка його, дому їх милостей панов Повченських», тобто жінка Петра Конашевича-Сагайдачного, що походила з роду Повчанських.

[31] Нестор — персонаж грецької міфології, пілоський цар, що відзначався хоробрістю, мудрістю, красномовством і здійснив чимало геройських подвигів: брав участь у битві лапідів з кентаврами, в калідонському полюванні, в поході аргонавтів, у Троянській війні; уславився довголіттям.

[32] Ахіллес (Ахілл) — персонаж грецької міфології. Для загартування мати купала Ахілла у водах Стіксу, тримаючи за п'яту, яка зісталася єдиним вразливим місцем на тілі героя; звершивши багато подвигів, Ахілл загинув у Троянській війні від стріли Гектора, що влучила йому в п'яту.

[33] Аякс — персонаж грецької міфології; відзначався великою силою, високим зростом, хоробрістю. Один з вождів грецького війська у Троянській війні.

[34] Гектор — персонаж грецької міфології, син троянського царя Пріама. Найвідважніший захисник Трої.

[35] Періклес (Перікл; бл. 490—429 до н. е.) — афінський оратор, політичний і військовий діяч.

[36] Курціуш (Курцій Марк) — римський герой; серед римського форуму (центральної площі) розверзлася прірва, з якої бурхав огонь; її нічим не могли засипати; аж коли Курцій сам скочив у неї, прірва зімкнулася.

[37] Ахеронт (Ахерон) — за грецькою міфологією, підземна річка, притока Стіксу; через неї переправляються душі, прямуючи у царство мертвих.

[38] Крезус (Крез) — цар Лідії (560—546 до н. е.), що володів величезними багатствами. Під час війни з Кіром його було взято в полон і приречено до спалення на багатті. Перед стратою Крез пригадав слова Солона про те, що за життя нікого не можна назвати щасливим, і заволав: «О Солоне!» Кір, дізнавшись про причину цього вигуку, дав Крезові свободу.

[39] Косить она і княжат, споль з їх княгинями...— На полі першодруку вказівка: «Крольов і цесаров (Захарія, XI)», тобто біблійна Книга пророка Захарії, гл. 11.

[40] Вулкан — за римською міфологією, бог вогню і металургії.

[41] Кгален (Гален Клавдій; 131 — бл. 200) — римський лікар, автор багатьох медичних трактатів, які не втрачали свого значення до кінця XVII ст.

Софроній ПОЧАСЬКИЙ

Про Софронія Почаського відомо небагато. Не знаємо дат його народження і смерті. Правдоподібно, що вчився він у Київській братській школі і що саме його згадано між декламаторами віршів Касіяна Саковича

на погреб гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного під іменем Стефана Почаського. Припускають, що Софроній був одним із тих молодих ченців, яких Петро Могила послав удосконалювати освіту за кордон. У 1631—1632 рр. бачимо його вчителем риторики і, можливо, поетики у лаврському «гімназіоні», звідки Софроній переходить у Києво-Могилянську колегію. В 1638 р. він стає ректором цієї школи та ігуменом братського Богоявленського монастиря в 40-ві роки — ігуменом Трьохсвятительського монастиря в Яссах, при якому заснував академію.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ.— Подається за виданням у кн.: *Тітов Хв.* Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI—XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. К., 1924, с. 291—305. (Бібліотека Академії наук СРСР).

[1] Петро Могила (1596—1647) — церковний і освітній діяч, письменник — автор богословських і полемічних творів, казань, записів легенд, листів тощо; архімандрит Києво-Печерської лаври (з 1627 р.), митрополит київський і галицький (з 1632 р.), фундатор Києво-Могилянської колегії.

[2] Гімназіум.— Йдеться про лаврську Могилянську школу, організовану Петром Могилою 1631 р. за західноєвропейським зразком; наступного року вона злилася з київською братською школою, заснованою 1615 р., внаслідок чого виникла Києво-Могилянська колегія.

[3] Школа риторики — другий середній клас (однорічний) в системі освіти, прийнятій на Україні в XVII—XVIII ст.; тут учні навчалися складати промови різного характеру — панегіричні, судові, проповіді; писати віншувальні, подячні, прохальні листи; оволодівали мистецтвом прозової творчості.

[4] ...свят хвалебних воскресенія Христова.— Йдеться про великдень.

[5] Могили — рід.

[6] Парнас — гора в грецькій місцевості Фокіді, біля її підніжжя було Кастальське джерело, присвячене Аполлону й музам; тут, в ущелині, стояв Дельфійський храм Аполлона з оракулом.

[7] Гелікон — гора в Греції (в Беотії); за грецькою міфологією, на ній жили музи; води геліконських джерел викликали творче натхнення.

[8] ...осьм кореній визволених наук...— Йдеться про вільні науки, які вважалися гідними вільної людини; їх було сім: граматика, арифметика, геометрія, музика, астрономія, діалектика, риторика, восьмою була «наука наук» — теологія.

[9] Пегас — за грецькою міфологією, крилатий кінь, символ поетичного хисту; від удару його копита на Геліконі почало бити джерело Іпокрена, здатне давати натхнення поетам.

[10] Кадм — за грецькою міфологією, син фінікійського царя Агенора, засновник міста Фіви; удосконалив грецький алфавіт.

[11] Едем — за біблійною міфологією, земний рай (місце насолод) в якому жили перші люди — Адам і Єва — до гріхопадіння.

[12] Геліконіди — те саме, що й музи.

[13] Феб — грецький відповідник Аполлона, поетичний образ сонця

[14] Маїн син — за грецькою міфологією, син богині весни Майї Меркурій, вісник богів, покровитель ремесел і торгівлі.

[15] Премудрі погани — тобто стародавні греки і римляни.

[16] Прометей — за грецькою міфологією, один із титанів, людиноподібних велетнів, які протистояли олімпійським богам; украв на Олімпі вогонь і дав його людям, прирікши себе на муки; уособлення богоборця, захисника людей і поборника справедливості.

[17] Діалектика — одна з вільних наук, мистецтво полеміки, наука про логічні методи встановлення істини через подолання суперечностей в судженнях противника.

[18] Стагірита (Стагірит) — Арістотель, уродженець міста Стагір у Македонії.

[19] Базилішки уніатські — тобто василіяни (базиліяни), уніатський чернечий орден, заснований на початку XVII ст. на українських і білоруських землях з метою насадження унії; названий на честь кесарійського єпископа Василія Великого (329—379).

[20] Геркулес (Геракл) — персонаж грецької міфології, герой, син Зевса і Алкмени; борець із злими силами, втілення могутності, мужності, відваги, працелюбності.

[21] Цикляди (Кіклади) група островів в Егейському морі; головний із них Делос.

[22] Орфей — за грецькою міфологією, син Аполлона і музи Калліопи; поет і співець; його хист мав здатність підкоряти людей, богів, сили природи.

[23] Еврі́п протока між грецьким островом Евбеєю та материковою Європою.

[24] Ксенофанес (Ксенофон Колофонський; VI ст. до н. е.) — давньогрецький філософ і поет.

[25] Кольофони (Колофони) — жителі грецької колонії Колофон у Малій Азії

[26] Архімедес (Архімед; бл. 287—212 до н. е.) — давньогрецький учений.

[27] Кгде світлий ліхтар в небі...— небесне склепіння.

[28] ... з седми лямп зложоний...— Сім ламп сім планет

[29] Астролюг (астролог) — знавець зоряного неба, астрологи за розташуванням небесних тіл намагалися передбачити земні події і людські долі.

[30] Зодіак — дванадцять сузір'їв, повз які проходить видимий річний рух Сонця: Водолій, Риби, Овен, Телець, Близнята, Рак, Лев, Діва, Терези, Скорпіон, Стрілець, Козоріг; дослівно — коло із зображень тварин.

[31] ...гішпан пильний мармуровий поставив стовп...— Стовп на мисі Гібралтар; миси Гібралтар і Цеута обабіч Гібралтарської протоки в давнину називались Геркулесовими стовпами.

[32] Гадитан (Плутон) — за грецькою міфологією, бог підземного царства.

[33] Цекропи — повноправні афіняни.

[34] Кривольоги — теологи-кривотлумачі (гра слів)

[35] Сцеволя Гай Луцій — давньоримський герой, з патріотичної саможертви спалив руку на очах у ворогів; за родослівною легендою, пращур Могил.

[36] ...Гіблейських юж вод струменистих...— медоносних потоків; Гібла — гора в Сіцілії, що славилася медом.

[37] Актейські поля — Аполлонові поля; актійський — епітет Аполлона за назвою його храму на мисі Актій.

[38] Зефіри — теплі західні вітри.

[39] Кліо — за грецькою міфологією, муза історії

[40] Мельпомена — за грецькою міфологією, муза трагедії

[41] Гіпполіта (Іполит) — персонаж грецької міфології, був убитий власними кіньми і його воскресив бог лікування Асклепій (Ескулап)

[42] Епір — гориста місцевість у західній Греції.

[43] ... опочистий Петр...— Ім'я «Петро» походить від грецьких слів «πετρα» — скеля, «πετρυs» — камінь; на цьому засноване часте обігрування імені Петра Могили.

[44] Уранія — за грецькою міфологією, муза астрономії

[45] Атляс (Атлант) — персонаж грецької міфології, велетень, перетворений Зевсом у гору і приречений підтримувати своїми плечима небо

46 Калліопа — за грецькою міфологією, муза епічної поезії, мати Орфея.

47 Енеаш (Еней) — персонаж грецької і римської міфології, один із героїв Троянської війни.

48 Ереб — за грецькою міфологією, найпохмуріша частина підземного світу.

49 Етей (Етней) — за грецькою міфологією, один із циклопів, велетнів із одним оком на лобі, котрі жили у східній Сіцилії і кували блискавки для Зевса; циклопами називали також пелазгів, давніх жителів Греції, які будували циклопічні споруди із величезних не скріплених між собою каменів

50 Полімнія (Полісімнія) — за грецькою міфологією, муза поетичної творчості, насамперед хоральної поезії, лірики, музики, пантоміми, танцю, наділяла здатностями до науки і пам'яттю; винахідниця ліри і рільництва, ототожнювалась із Мнемозиною.

51 Цінеп (Кінеас; II ст. до н. е.) — грецький дипломат, оратор і письменник.

52 Гортензій Квінт (114—50 до н. е.) — римський політичний діяч, оратор.

53 Кір (Кір II Великий; ? — після 529 до н. е.) — перший перський цар з династії Ахеменідів підкорив Мідію, Вавілон, грецькі колонії у Малій Азії

54 Талія — за грецькою міфологією, муза комедії.

55 Олімп — гірський хребет у Греції, що відділяє Македонію від Тессалії; за грецькою міфологією, осідок третьої династії богів, очолюваної Зевсом.

56 Аркадія — гірська лісиста країна на Пелепоннесі; в уявленні грецьких поетів — щаслива земля цілинної природи; славилась розведенням худоби; звідки — аркадські телята.

57 Евтерпа — за грецькою міфологією, муза ліричної поезії

58 Ізмар — гора в грецькій країні Фракії і місто біля її підніжжя уславлене винами.

59 Родоп — тобто Родопські гори на Балканах.

60 Терпсіхора за грецькою міфологією, муза ліричної поезії танців, хорового співу

61 Ерато — за грецькою міфологією, муза любовної поезії

62 Чоловік перший тобто Адам.

63 ... вторий все то одмінив... Йдеться про Ісуса Христа

64 Пітон — за грецькою міфологією, дракон, убитий Аполлоном

65 ... кролевич тебанський... (фіванський) Йдеться про персонажа грецької міфології Амфіона, котрому приписують заснування міста Фіви; він так гарно грав на лірі, що каміння саме складалось у стіни

66 Золотий волос — тобто золоті струни.

67 Артаксерксес — ім'я кількох персидських царів: Артаксеркс I Довгорукий (465—425 до н. е.), Артаксеркс II Мемнон (405—359 до н. е.) — переміг свого брата Кіра, воював зі Спартою, заволодів грецькими колоніями; Артаксеркс III (359—338 до н е) — підкорив Фінікію та Єгипет був отруєний своїм полководцем Боюасом, Артаксеркс IV (Ардешир Бабеган) — царював у 226—240 рр., засновник новоперсидської держави, родоначальник династії Сассанідів.

68 ... Язон греков богатив през воду Йдеться, мабуть про тирана Язона, котрий заснував могутнє царство з центром у місті Ферн, де було багате на воду джерело Гіперія. Язон царював у 378 370 рр. до н. е

69 ... преч Фебаз сестрами...— Тобто з музами.

70 Ми Паллади-богині одтоль юж не знаєм Паллада одне з імен Афіни, за грецькою міфологією богині мудрості і військової справи.

71 Зоїл (III ст. до н. е.) — грецький ритор, який осуджував Гомера, його ім'я стало прізвиськом будь-якого озлобленого несправедливого критика

М. Н.

Криптонім не розшифровано. Про автора відомо тільки те, що він сам про себе повідомляє, а саме, що він «з Ровного, з найубогшої школи». Мабуть, він був учителем у цій школі.

Лямент о пригоді... мещан острозьких...— Подається за публікацією: *Житецький П.* Острозька трагедія.— «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», 1903, т. 51, с. 1—24.

[1] Пані воєводина віленська — Анна Алоїза Ходкевич (?—1654), дочка князя Олександра Костянтиновича Острозького, онука князя Костянтина (Василя) Костянтиновича Острозького. У 1621 р. вийшла заміж за великого гетьмана литовського Яна Кароля Ходкевича. Через десять років овдовіла. Підпала під вплив єзуїтів; займалася філантропічною діяльністю; з метою окатоличення підвладної людності відкрила початкову школу в Острозькому замку і в 1624 р. заснувала єзуїтську колегію в Острозі та Ярославі.

Кирило ТРАНКВІЛІОН-СТАВРОВЕЦЬКИЙ

Кирило Транквіліон-Ставровецький (?—1646) у 1589—1592 рр. вчитель львівської братської школи. Сучасники характеризують його як мужа «ученна в науці письма і язика еллінська і словенська». З 1592 р. він вчителює у віленській братській школі. З подальших 22-х років відомостей про його життя і діяльність немає. У 1614—1615 рр. Кирило — ієромонах, славиться як проповідник, бере участь у виданні Псалтиря (Львів, 1615), друкує у власній похідній друкарні свої книжки «Зерцало богословії» (Почаїв, 1618) і «Євангеліе учительное» (Рахманів, 1619), за які зазнає переслідувань — ортодокси вбачають у них єретичні та прокатолицькі тенденції. Між 1615 та 1626 рр. Кирило веде мандрівне життя: Львів — Волинь — Замостя. Близько 1626 р. переходить в унію і стає архімандритом чернігівського Єлецького монастиря, захопленого уніатами. 1646 р. в Чернігові виходить у світ «з нової друкарні» Кирила його збірка прозових повчань і віршів «Перло многоцінноє».

Поетичні твори Кирила-Ставровецького вибрано з його збірки прозових статей і віршів повчально-релігійного змісту «Сія книга названная Перло многоцінноє. Составленная трудолюбієм през Кирила Транквіліона і проповідника слова божія, архімандрита чернігівського монастиря Єлецького. Со всею, еже о Христі братією...» (Чернігів, 1646).

Подається за публікацією у кн.: Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст. К., 1978.

Предмова до чительника...—Із примірника Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР, Ст. II /2556, арк. 1—2 зв. (ненумеровані). Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст., с. 231—232.

[1] «Радуйтеся ... і веселітеся».— Пор.: Псалтир, пс. 46, ст. 2; Євангеліє від Матфея, гл. 5, ст. 12.

[2] «Возрадовася дух мой о бозі, спасі моєм».— Євангеліє від Луки, гл. 1, ст. 47.

[3] «Радуйтеся о господі, і паки реку, радуйтеся...» — Послання апостола Павла до филип'ян, гл. 4, ст. 4.

Епіграма («Єсли ту що нестройного поета мудрий обачить...»).— Із примірника ЦНБ АН УРСР, філія № 1, Д. X 6 /545, арк. 3 зв. (ненумерований). Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст., с. 233.

[1] «Ібі дівінум іллюмінаціо, ібі тацет поетарум шкондаціо» — «Ubi divinum illuminatio, ibi tacet poëtarum scondatio» (Де боже сяйво, там змовкає поезія — *лат.*).

На старожитний герб ясне освецоних і вельможних їх милостей княжат Корецьких.— Із примірника Державної

бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна, титульний арк. зв.— арк. 2 (ненумерований). Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст., с. 233.

[1] Корецькі — литовсько-білорусько-українсько-польський князівський рід; походив від Дмитра-Буттави Ольгердовича, який одержав від батька в уділ південну частину Волині. Наприкінці XVI ст. покатоличився.

[2] Корецький Самуїл Карлович (1621—1651) — останній представник роду Корецьких.

«Прироження грифа хто хоче познати...» (розвиток похвали князю Самуїлові Корецькому).— Із примірника Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна, арк. 2 (ненумерований). Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст., с. 234.

[1] Фізельоги (Фізіологи) — середньовічні збірники статей про природу; в них описувались як реальні, так і казкові істоти та явища в супроводі символічних тлумачень.

Похвала о премудрості троякой, во віці сем явленной — фрагмент із примірника ЦНБ, філія № 1, шифр Д. X 6/545, арк. 76 зв. Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст., с. 289—290.

Лікарство ... розкошником того світа правдивоє. Пісно вдячная при банькетах панських.— Із примірника Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна, арк. 116—118 зв. Українська поезія. Кінець XIV — початок XVII ст., с. 316—318.

АНОНІМНІ ВІРШІ ПРО ВИЗВОЛЬНУ ВІЙНУ 1648—1654 рр.

«Висипався хміль із міха...». — Подається за публікацією у кн.: Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова, т. II, вып. 1. Песни о борьбе с поляками при Богдане Хмельницком. К., 1875, с. 135—136.

[1] ... Степанку-сараче...— Йдеться про Стефана Потоцького.

[2] Ординці — татари з так званої Перекопської орди, союзники Богдана Хмельницького.

Пісня про Миколая Потоцького і козацькі перемоги. (1. «Глянь, обернися, стань а задивися, который маєш много...»; 2. «Он глянув, як звір, внет крикнув, як лев, на жовнірськії слова...»; 3. «Отак пиха наробила лиха коронному Потоцькому...»; 4. «Честь богу, хвала, навіки слава Войську Дніпровому...») — вірші ці є, мабуть, фрагментами окремого твору про перемоги війська, очолюваного Богданом Хмельницьким, в 1648 р. Повністю твір не зберігся. Можливо, це одна з декламацій, якою вітали в'їзд Хмельницького в Київ студенти Києво-Могилянської колегії.

Подаються за публікацією: *Возняк М.* Українські пісні й польські вірші з «Літописця» Єрлича.— «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», 1931, т. 151 (miscellanea), с. 195—205.

«Которії прийшли, Хмельницького аби поймали...».— Подається за текстом у кн.: Дѣйствія презѣльной и от начала поляков крвавшой небывалой брани Богдана Хмельницкого, гетмана запорожского, с поляки... трудом Григорія Грабянки собранная и самобитних старожилов свѣдительстви утвержденная... К., 1854, с. 47—48.

[На битву під Корсунем] («Зри убо, коль єст храбра і непобіжденна...»).— Подається за публікацією цього вірша у передмові Івана Самчевського до кн.: Дѣйствія презѣльной и от начала поляков крвавшой небывалой брани Богдана Хмельницкого, гетмана запорожского, с поляки... трудом Григорія Грабянки собранная и самобитних старожилов свѣдительстви утвержденная... К., 1854, с. XXVIII.

Дума козацькая о войні з ляхами над рікою Стиром («Ой, ріко Стиру, що Хміль за віру зробив напроти миру...»).—

Подається за реконструкцією М. Возняка у кн.: *Возняк М.* Старе українське письменство. Львів, 1922, с. 392—394.

[1] Стир — річка на Львівщині, Волині та Брестчині в Білорусії, права притока Прип'яті.

[2] .. напроти миру...— В 1651 р. Богдан Хмельницький порушив перемир'я з Польщею, обумовлене Зборівським договором 1649 р.; селянсько-козацька армія відновила воєнні дії, але в Берестецькій битві, яка тривала з 28 по 30 червня 1651 р., внаслідок зради татарських союзників Богдана Хмельницького, зазнала поразки.

[3] Берестечко — містечко на Волині при річці Стир біля якого відбулася Берестецька битва.

[4] Казимир.— Йдеться про польського короля Яна-Казимира (1609—1672); був королем з 1648 по 1668 р.; очолював польську армію під Берестечком.

Похвала віршами Хмельницькому од народа малоросійського («Богдан Хмельницький се ізбранний...»).— Подається за текстом у кн.: Дѣйствія презѣльной и от начала поляков крвавшой небывалой брани Богдана Хмельницкого, гетмана запорожского, с поляки... трудом Григорія Грабянки собранная и сомобитних старожилов свѣдительстви утвержденная... с. 1 [ненумерована]. В рукописі літопису Григорія Грабянки, за яким видавався його текст, після «Похвали» залишено місце для портрета Богдана Хмельницького.

«Непереможний Богдан, Хмельницький, могутній володар...».— Подається у перекладі з латинської мови І. П. Бетко за текстом курсу риторики «Congeries praeceptorum rhetoricorum» («Збірник риторичних настанов...»), що його 1729 р. читав у Києво-Могилянській академії Ігнатій Бузановський. Рукопис зберігається у ЦНБ, (шифр 519, П/1711 І) Вірш було опубліковано за текстом цієї риторики, знайденим І Крип'якевичем у Львові *Крип'якевич І П* Вірш про Богдана Хмельницького. «Україна», 1930, травень липень, с. 19—20. Переклад В. П. Маслюка див. у кн.: *Маслюк В. П.* Латиномовні поетики і риторики XVII першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. К., 1933, с. 101. Вірш є зразком ампліфікації — риторичної фігури, що являє собою низку повторюваних варіацій одного і того ж судження.

Епітафія Богдану Хмельницькому («Диво століття, Богдан Хмельницький, герой із героїв...»).— Подається у перекладі з латинської мови І. П. Бетко за текстом курсу поетики «Libri tres de arte poeticae...» («Три книги про мистецтво поетики...»), що його 1714 р. було прочитано в Києво-Могилянській академії. Рукопис зберігається у ЦНБ (шифр 509 П/1718 І) Опубліковано у кн *Маслюк В. П* Латиномовні поетики і риторики XVII першої половини XVIII ст та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні, с. 169.

[1] Беллона — за римською міфологією, богиня війни і підземного світу

АНОНІМНІ ВІРШІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

Глаголет Польща о бившой храбрості і пленениі своєм і о покореніі ко благочестивійшому царю і великому князю Алексію Михайловичу.— Подається за публікацією у кн.: *Перетц В. Н.* Исторические вирши по рукописи начала XVIII в.— «Киевская старина», 1899, август. Документы, известия и заметки, с. 49—56.

Текст твору зберігається у рукописному збірнику Державної публічної бібліотеки РРФСР ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (Ленінград), шифр Q XIV, № 25, арк. 16 зв.— 17. До цього та ще кількох віршів в рукопису Q XIV, № 25 вгорі сторінки є два рядки нот. Отже, він співався. Судячи зі змісту, ці вірші, відзначає В. М. Перетц, «належать до епохи польсько-

російських війн XVII і XVIII ст.» (с. 49); і далі: «Польщу зображено тут у вигляді матері, яку терзають, ображають її діти. Порівняймо той же прийом у славетному «Триносі» Мелетія Смотрицького... Але звичайно «плач» православної церкви-матері з приводу свого занепаду й обідніння та вчинків колишніх її чад — значно поетичніший і багатший на образи, аніж «плач Польщі» в наших віршах» (с. 52).

[1] Скіфські язики — татари.

[2] Юний брат — русь; тут: українці і білоруси.

О гордих і гнівливих ляхах, како гордостію хотіша Росією обладати і православіє в єресь низложити. Подається за публікацією: *Перетц В. Н.* Исторические вирши по рукописи начала XVIII в.— «Киевская старина», 1899, август. Документы, известия и заметки, с. 49—56.

Текст твору зберігається у рукописному збірнику Державної публічної бібліотеки РРФСР ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (Ленінград), шифр Q XIV, № 25, арк. 73 зв.— 74.

О велиций Росії і о сопротивії с ляхи і о граді Києві.— Подається за публікацією: *Перетц В. Н.* Исторические вирши по рукописи начала XVIII в. — «Киевская старина», 1899, август. Документы, известия и заметки, с. 49—56.

Текст твору зберігається у рукописному збірнику Державної публічної бібліотеки РРФСР ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (Ленінград), шифр Q XIV, № 25, арк. 148 зв.— 149.

[1] Росія — тут: уся Русь, усі східні слов'яни.

[2] Украйна Російська — українські землі, возз'єднані з Росією

[3] Володимир — Володимир Святославич.

[4] Ярослав — Ярослав Мудрий.

[5] Софія — Софійський собор у Києві.

[6] Скіфи — тут: татаро-монголи.

[Плач Малої Росії] («О боже мой милостивий!») — Подається за публікацією: *Петров Н.* Школьный стихотворный опыт в Киевской Академии времен 1719—20 гг.— «Киевские епархиальные ведомости», 1865, № 18, отдел 2, с. 704—711. Рукопис зберігається у ЦНБ, шифр: Петров (Сем) № 252 (VIII. I. 96), арк. 246—249.

Щодо датування й атрибуції твору переконливо висловився М. О. Максимович: «Пан Петров, знайшовши ці вірші в зшитку, писанім протягом 1719—20 рр. учнем піїтики Андрієм Герасимовичем, сприйняв їх за «його шкільну вправу». Але з цим погодитися не можна. Таких віршів не створити б в Києві ані учневі, ані вчителеві піїтики близько 1720 року. Герасимович тільки переписав їх у свій зшиток із помилками супроти віршування, чого вже аж ніяк не сталося б, якби він був їх автором. Не знаю, який там латинський переклад цих віршів; якщо учнівський, то можна з певністю сказати, що вони списані у Герасимовича як «тема» для вправи в перекладі на латинську мову». І далі: наприкінці 10-х і на початку 20-х років XVIII ст., «під кінець гетьманства Скоропадського», «ляхолюбців не примітно в Малоросії... Цей віршований «Плач» стосується того сумного стану суспільного малоросійського життя, який був за часів «виговщини», що настала по смерті Богдана Хмельницького... Іван Виговський і однодумні з ним старшини — Гуляницький, Лісницький, Тетеря, Груша та інші потягли в бік Польщі... До цих-то ляхолюбців і звертається сучасний їм поет ». На підставі таких міркувань М. О. Максимович робить висновок: «Отож цей «Плач Малої Росії» слід віднести до 1658 року. В невеликому ряду віршів, писаних в XVII столітті народною мовою Малоросії, він займе почесне місце» *(Максимович М.* О двух стихотворениях: «Плач Малой России» и «Милость Божія». — «Киевские епархиальные ведомости», 1865, № 22, отд. 2, с. 837—842).

Лямент людей побожних, що ся стало в Литовськой землі...— Подається за текстом у кн.: Южноруєские летописи,

открытые и изданные Н. Белозерским. К., 1856, т. 1, с. 159—162. М. М. Білозерський узяв його із рукописного «Черниговского наместничества типографического описания» О. Ф. Шафонського, працю якого «Черниговского наместничества типографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей которой это наместничество состоит» видано у Києві 1851 р. (*Апанович О. М.* Значення праці О. Ф. Шафонського «Черниговского наместничества описание...» — «Український історичний журнал», 1960, № 5).

«Ах, Українонько, бідна годинонька тепер твоя...». Подається за текстом у праці: *Возняк М.* Із співаника Домініка Рудницького.— «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», 1926, т. 150, с. 248.

Лазар БАРАНОВИЧ

Лазар Баранович (1620—1693) — поет, проповідник, полеміст, епістолограф, організатор літературного життя, церковний і політичний діяч. Учився в Києво-Могилянській колегії та єзуїтських школах Вільно і Каліша. Викладав, зокрема, поетику і риторику в Києво-Могилянській колегії. З 1650 р.— її ректор та ігумен київського братського Богоявленського монастиря. З 1657 р. став чернігівським архієпископом і тривалий час виконував обов'язки місцеблюстителя київської митрополичої кафедри. Був душею києво-чернігівського гуртка вчених та письменників (Інокентій Гізель, Іоаникій Галятовський, Антоній Радивиловський, Варлаам Ясинський, Димитрій Туптало, Іван Величковський та ін.). Заснував і утримував друкарню (з 1674 р. у Новгород-Сіверському, з 1679 р. у Чернігові), в якій за його життя було видано близько п'ятдесяти книг. Протидіяв католицькій та уніатській пропаганді, відстоював союз України з Росією Писав церковнослов'янською, українською і польською мовами.

Читачу ласкавий, пильно зваж сі справи.— Подається у перекладі В. І. Крекотня за текстом із збірки польськомовних віршів Лазаря Барановича «Lutnia Apollinowa...». К., 1671, с. 549.

Про те ж.— Подається у перекладі В. І. Крекотня за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 549.

Русин до поляка щось по-польську балака.— Подається у перекладі В. І. Крекотня за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 549—550.

Автор жалкує і апелює.— Подається у перекладі О. В. Крекотень за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 189.

Простаку мудрець не в лад, Мудрецю простак не рад.— Подається у перекладі В. І. Крекотня за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 339.

Лисому мудрецеві.— Подається у перекладі О. В Крекотень за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 340.

Веселка ясніє — кожен радіє.— Подається у перекладі В. І. Крекотня за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 325.

[1] Товманта донька.— Йдеться, мабуть, про Тоанта (Фоанта, Фоаса), персонажа грецької міфології, сина Борисфена (Дніпра), царя Тавріди, убитого Орестом і Хрісом при викраденні статуї Артеміди в Тавріді. Таким чином, донькою Товманта, а отже, онукою Борисфена-Дніпра Лазар Баранович називає веселку (пор. у Т. Г. Шевченка в «Княжні»: «...Як у Дніпра веселочка воду позичає»).

Один — багатий. На іншому — лати.— Подається у перекладі В. І. Крекотня за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 346.

[1] Лазар (Лазар Убогий) — біблійний новозавітний персонаж, герой євангельської притчі, уособлення бідності, яка винагороджується богом у потойбічному житті. Слово «Лазар» означає «бог допоміг». Притча розповідає, як жебрак Лазар лежав при воротях багатія-розкішника,

сподіваючись живитися крихтами з його столу. До Лазаря підходили собаки і лизали струпи на його тілі. Коли Лазар помер, ангели віднесли його на «лоно Авраамове». Багатій же по смерті мучиться в пекельному полум'ї. Він молить Авраама послати Лазаря, щоб той полегшив його муки, торкнувшись спраглого язика мокрим пальцем. На це Авраам відповідає: «Чадо! Згадай: ти одержав уже все добре у житті твоєму, а Лазар у своєму житті зазнавав саме тільки зло; нині ж він тут утішається, а ти там страждаєш». Тоді багатій просить послати Лазаря як свідка потойбічного воздаяння до своїх братів, аби ті встигли покаятись. Авраам заперечує: «Якщо вони Мойсея й пророків не слухають, то й воскреслому з мертвих не повірять» (Євангеліє від Луки, гл. 16, ст. 19—31).

[2] Лоно Аврамове (Авраамове) — за біблійною міфологією, місце потойбічного блаженного упокоєння померлих праведників; Авраам як «отець вірних» немовби усиновляє кожного, хто увірував в істинного бога, пригортаючи праведних до свого лона.

Про час для всього — доброго, злого. — Подається у перекладі О. В. Крекотень за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 531—532.

Про місяць і зорі. — Подається в перекладі В. І. Крекотня за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 177.

В полі робота, до неї охота. — Подається у перекладі О. В. Крекотень за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 310.

Меч землю рубнув, у крові потонув. — Подається у перекладі В. І. Крекотня за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 409.

Світ збурили грози на людські сльози. — Подається у перекладі В. І. Крекотня за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 409—410.

Монастир наш Марс доймає, люті біди учиняє. — Подається у перекладі В. І. Крекотня за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 410—411.

[1] Обитель в Новограді — тобто Спасо-Преображенський монастир у Новгороді-Сіверському, заснований 1033 р.

Скрізь на Україні видно лиш руїни. — Подається у перекладі В. І. Крекотня за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 411.

Як в краю не тихо, з воєн людям лихо. — Подається у перекладі В. І. Крекотня за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 413—414.

У миру́ нема миру. — Подається у перекладі В. І. Крекотня за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 414.

У світі так ведеться, що лихо сміється. — Подається у перекладі В. І. Крекотня за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 434.

[1] В світ сей прийшовши, господь сказав вірним: «Вчись кожен серцем, як я, буть покірним». — Пор.: Євангеліє од Матфея, гл. 11, ст. 29: «Візьміть на себе ярмо моє і навчіться від мене, бо я тихий і серцем покірливий...».

[2] «В гніві не будьте, як сонце заходить!» — Пор.: Послання апостола Павла до ефесян, гл. 4, ст. 26: «Гнівайтеся, та не грішіть — сонце нехай не заходить у вашому гніві...».

Якими бували русь і поляки. — Подається у перекладі В. І. Крекотня за текстом збірки «Lutnia Apollinowa...», с. 527.

[1] Письмо — Святе Письмо (Біблія).

Епітафіон гетьманові Івану Брюховецькому («Немаш в світі статку...»). — Подається за текстом літопису Самійла Величка (див.: Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. Составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии Войска Запорожского, 1720. Том второй. Издана Временною комиссиею для разбора

древних актов. Т. 2. Повѣствованія лѣтописная о малороссійских и иних отчасти поведеніях собранная и зде описанная. К., 1851, с. 164—165).

Епітафіон гетьманові Івану Брюховецькому («Іван в сем зложен Брюховецький гробі...»).— Подається за текстом літопису Самійла Величка, с. 165.

Олександр БУЧИНСЬКИЙ-ЯСКОЛЬД

Відомостей про життя і діяльність Олександра Бучинського-Яскольда нема. Згадується він двічі у літопису С. Величка (с. 409, 414). Наводимо ці уривки:

«...гди взглядом збурення Чигирина і остатка України [цар турецький] своє Хмельниченкові ознаймив наміреніє, теди таковий от н[ьо]го (яко Александр Бучинський Яскольд в своєм гетьману Самойловичу, року 1678 приписанном, «Чигирин» названном, панегірику свідительствует) одержал одвіт...» (С. Величко, с. 409).

«О [...] войськ турецьких под Чигирин виправі, козацьких прешлих незгодах і наступовавшом тогда страху а святительських сьогобочних малоросійських і всього обще духовенства, к тому і всього народа, о ізбавленії од того нахожденія бісурменського Малія Росії тщательних молебствіях, также о суккурсу в Чигирин од Самойловича-гетьмана посланном, муза поетицькая чрез панегіристу козарського Александра Бучинського Яскольда сицевії в панегірику, «Чигирин» названом, співають рифми...» (С. Величко, с. 414).

Чигирин.— Подається у перекладі з польської В. І. Крекотня за списком у літопису Самійла Величка: *Величко С.* Летопись событий в Юго-Западной России. , т 2, с. 409— 410, 414—418, 434—449.

[1] Чигирин місто на Черкащині, у 1648—1660 рр гетьманська резиденція й адміністративно-політичний центр України, до 1711 р.— полкове місто; в 70-х роках XVII ст. правобережна частина Чигиринського полку була ареною жорстокої боротьби російсько-українських військ проти гетьмана Петра Дорошенка і турецько-татарських завойовників. На 1677, 1678 рр. припадають завойовницькі походи турецько-татарських агресорів під Чигирин. Султанська Туреччина, маючи на меті підкорити Україну, 1677 р. оголосила війну Росії. Воєнний план турків передбачав спершу здобути Чигирин, а потім, посадивши в ньому гетьманом свого ставленика Юрія Хмельницького, розгорнути наступ на Київ і Лівобережну Україну. Влітку 1677 р. 120-тисячне турецько-татарське військо під командуванням Ібрагіма-паші підійшло до Чигирина. У тритижневих боях російсько-українське військо (32 тисячі російських солдатів і близько 25 тисяч українських козаків) на чолі з воєводою Григорієм Ромодановським і гетьманом Іваном Самойловичем відбило ворожий напад, завдало противнику значних втрат і змусило його панічно відступити з України. Влітку 1678 р. турецько-татарське 200-тисячне військо під командуванням візира Кара-Мустафи знову рушило на Чигирин. У запеклих боях 120-тисячне російсько-українське військо протягом місяця відбивало шалені атаки напасників і змушене було залишити Чигирин. Та, виснажені боями і під ударами запорозьких козаків, очолюваних кошовим Іваном Сірком, завойовники, зруйнувавши місто, відступили з України. Султанському урядові довелося припинити війну й укласти Бахчисарайський мирний договір 1681 р.

[2] Хмельниченко Гедеон.— Йдеться про Юрія Хмельницького.

...цесарю найясніший...— Турецьким султаном у 1648—1687 рр. був Магомет IV.

[3] Фаетон — за грецькою міфологією, син бога сонця Геліоса; керуючи сонячною колісницею свого батька, не зміг отримати вогненних коней

і запалив небо та землю; щоб запобігти катастрофі, Зевс знищив його блискавкою.

[4] Бич Юпітера — натяк на блискавку, якою Зевс (у римлян Юпітер) знищив Фаетона.

[5] ...по Хотині...— Тобто після Хотинської війни 1620—1621 рр.

[6] ...ще цісарські скарби...— Скарби візантійських імператорів.

[7] ...Константинів побожних...— Йдеться про візантійських імператорів.

[8] Гідра — за грецькою міфологією, чудовисько з дев'ятьма головами, убита Гераклом; на місці відрубаної голови у неї виростало дві нові.

[9] Тритон — за грецькою міфологією, морський бог; зображався у вигляді людини з риб'ячим хвостом; звуками, що їх він видобував із гвинтоподібної мушлі, здіймав і втишував морські хвилі.

[10] Тизифона (Тісіфона) — за грецькою міфологією, одна із трьох Фурій (богинь помсти), які зображалися із зміїними головами, з бичем в одній руці й світильником у другій.

[11] ...магометів клятих...— тобто турків і татар.

[12] Гарпії — за грецькою міфологією, казкові чудовиська з обличчями жінок і тулубами хижих птахів.

[13] Сонячна дорога — дорога на той світ, у царство небесне.

[14] ...од орлів царських...— Тобто від гербів.

[15] Темний дім — тут: пекло.

[16] Трапезунт (Трапезунд) — турецьке місто на південному березі Чорного моря, на північному сході Малої Азії.

[17] ...Бо з ним не мирився з часів Владимира...— Йдеться про поган-кочівників (печенігів і половців), які тлумачаться поетом як попередники татар і турків у протистоянні з християнською Руссю

[18] Геката — за грецькою міфологі[illegible] б[illegible]иня місяця, згодом символ всього таємничого і чарівного (тут натяк [illegible] місяць як символ ісламу), богиня темряви, яка панувала на землі, небі, морі і в підземному світі, даруючи чи відбираючи щастя, удачу, перемогу, багатство; стерегла брами Аїду і давала накази Церберові; вбачали в ній також богиню покути і богиню помсти за пролиту кров, а також богиню магії і чарів; ототожнювалась із Артемідою (або Селеною) як богиня місяця, з Деметрою і Персефоною як богиня підземного світу. Зображення її виставляли на роздоріжжях, а три її обличчя дивилися в різні боки — вони мали охороняти дороги і подорожніх від впливу злих демонів.

[19] Татри — гірський масив у західних Карпатах.

[20] Пропонтида — Мармурове море, що розділяє Європу і Азію, з'єднується Дарданельською протокою з Егейським, а Босфором з Чорним морем.

[21] Медіна — священне місто магометан в Аравії, тут знаходиться мечеть з гробницею Магомета.

[22] Дагон — у давніх семітів, зокрема у філістимлян, божество плодючості; зображалося у вигляді людини з риб'ячим хвостом. «Гріб золотавий хижого Дагона» — мабуть, гробниця Магомета в Медіні.

[23] Пегас — в грецькій міфології крилатий кінь, який народився із крові Медузи, коли Персей відтяв їй голову. На цьому коні Беллерофон боровся з Химерою. Ударом копита Пегас на вершині Гелікону викликав назовні чарівне джерело Гіппокрену, вода якого давала натхнення; Пегас став уособленням поетичного натхнення і вважався за коня муз і поетів.

[24] Цілюща теплиця — очевидно, морський лиман.

[25] ...цісарю скласти чималу повагу...— Йдеться про австрійського імператора, який на той час вважався головним противником турків у Європі.

[26] Моравський шлях (Муравський) — шлях, що вів з Перекопу до річки Конки, потім ішов на північ вододілом між Дніпром і Дінцем;

од нього відходили дві бічні дороги до Дніпра. Це один з головних шляхів XVI — початку XVIII ст., яким користувалися кримські і ногайські татари для нападів на Лівобережну і Слобідську Україну, а також на південні російські землі.

[27] Фавоній — теплий західний вітер.

Іван ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ

Іван Величковський (?—1701) — яскравий представник стилю бароко в українській поезії. Працював у Чернігові в друкарні Лазаря Барановича, згодом — священик у Полтаві. Автор панегіриків, епіграм, курйозних та ліричних віршів релігійного і світського змісту, перекладач, теоретик фігурного віршування. Усі відомі на сьогодні його твори видано у кн.: *Величковський Іван.* Твори. К., 1972. Тексти подаються за цим виданням.

[1] Лiствиця Іаковля — тобто драбина Іакова. Іаков — біблійний, старозавітний персонаж, син патріарха Ісаака і Ревекки; брат-близнюк Ісава, з яким суперничав щодо первородства і, отже, права на спадщину. Утікши від очікуваної помсти Ісава, Іаков побачив сон: по драбині, що сягала неба, ходили ангели, а на найвищий щабель спирався бог Ягве, котрий ласкаво мовив: «Я є Ягве, бог Авраамів і бог Ісааків. Землю, що на ній ти лежиш, оддаю тобі і твоїм нащадкам; а нащадків у тебе буде, як пороху земного, ти ж розпросторишся на захід і схід, на північ і на південь... Я із тобою». Прокинувшись, Іаков пообіцяв Ягве, що буде визнавати його за свого бога і віддаватиме йому десятину із своїх набутків, якщо той убереже його від небезпек, не поскупиться йому на хліб і дозволить повернутися до отчого дому. На пам'ять про сон Іаков поставив освячений камінь, намастивши його єлеєм, а місце те назвав «домом божим» (Перша Книга Мойсеєва, Битія, гл. 28).

[2] Пиворiз — мандрований дяк; так називали учнів українських шкіл XVI—XVIII ст., які у вільний час, а то й облишивши навчання, мандрували по містах і селах, заробляючи собі на прожиток учителюванням, дякуванням по церквах, складанням та виконанням пісень і віршів, розігруванням вистав тощо; пиворізами їх іменували за схильність до хмільного.

[3] Овен (Оуен) Джон (бл. 1563—1622) — англійський ренесансний латиномовний поет, автор епіграм («Epigramata», 1606—1612), які набули популярності і породили чимало наслідувань у європейських бароккових літературах.

[Вірші до Івана Самойловича]. — Панегірик зберігся у складі Літопису Самійла Величка, котрий писав: «Єгда ж бисть под Полтавою чили в Полтаві гетьман Самойлович, тогда старий Іоанн Величковський, зять отця Луки Семіоновича, старого протопопи полтавського, муж благодаті божія і мудрості повний, поднесл йому, гетьману, в дар образ патрона його, преподобного Іоанна Кущника, з приложенієм под ним своєї композитури сицевих віршов». Далі Величко наводив текст (див.: Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. Составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии Войска Запорожского, 1720. Издана Временною комиссиею для разбора древних актов. К., 1855, т. 3, с. 9—10). Іван Самойлович був у Полтаві влітку 1687 р. Цим часом і датується вірш.

[1] Дедал — персонаж грецької міфології; скульптор і будівничий; збудував на острові Кріт лабіринт; щоб утекти від крітського царя Міноса, зробив собі й синові Ікару крила з пір'я, скріпленого воском; коли вони полетіли, Ікар піднявся надто високо, віск розтанув на сонці і хлопець загинув, упавши в море; Дедал же залетів на Сіцілію.

Із книжечок «Зегар цілий і полузегарик...» і «Млеко, од овці пастиру належноє...». — Вірші містяться у рукописній збірці, що має заголовок «Тут дві книжиці вкупі ув'язані. Єдна, названная

Зегар з полузегарком, офірованная року 1690. А другая, названная Млеко, офірованная року 1691». Обидві дати — час дарування книжечок, написані ж вони, мабуть, дещо раніше, оскільки окремі вірші збірки містяться в рукописній антології віршів 1670—1680 рр.

АНОНІМ

[Пасквіль на гетьмана Івана Самойловича] («Ей, Іване, поповичу-гетьмане...»).— Подається за вид.: Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. Составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии Войска Запорожского, 1720. Издана Временною комиссиею для разбора древних актов. К., 1855, т. 3, с. 15—17.

Самійло Величко пише: «По знятті гетьмана Самойловича з гетьманства, на котором зоставав літ 15-ть і дней 35-ть, зараз єден нікто з ближніх його подручних такія зложив і написав о нем вірші, которія здє полагаються...» (с. 15). І далі: «Якія вірші аще і негладко суть зложені, обаче ясно в них показується, якого нраву був Самойлович і для чого на нього старшина і значноє товариство войсковоє вознегодовали і од уряду гетьманського низложити потщалися» (с. 17).

Івана Самойловича було скинуто з гетьманства у липні 1687 р. Отже, цим часом слід датувати і даний вірш.

Петро ПОПОВИЧ-ГУЧЕНСЬКИЙ

Попович-Гученський Петро (друга половина XVII ст.) походив, мабуть, із галицького Поділля, можливо, з Теребовельщини. Це засвідчують назви місцевостей, згадувані в його творах. Ім'я Петра Поповича Гученського знаходимо на одній із сторінок рукописного збірника, що містить ці вірші.

Публікуючи їх, М. С. Возняк зауважує: «Нема даних... рішити, чи згаданий в одній записці Петро Попович-Гученський був автором, чи тільки переписчиком вірш, чи, може, навіть тільки властителем збірника. Та що в віршах стрічаються тут і там перечеркнення, наче би докази самостійного складання вірш, бо на місце перечеркнень є дальше інший поправний текст, можна приймити, що межи тими віршами є також духові продукти згаданого вище Петра Поповича-Гученського. На всякий спосіб безсумнівне се, що він любувався у таких віршах, списував і розширював їх, отже, був одним із діяльних українських віршописців другої половини XVII в.

Коли можна би доказати, що вірші, уривок драми й інтермедія походять від одного й того самого автора, що дуже можливе задля однаковісінької мови, манери й цілого способу висказування своїх думок і в'язення їх у віршову форму, в такім разі мали би ми діло з талановитим предтечею Котляревського XVII в. й то духовником. Що в збірці змішані гумористичні... вірші з проповідями та й ораціями, се не тільки не перечить можливості такого здогаду, але й промовляє за ним, бо збірник представляє в такім разі цілість тих духовних інтересів, які захоплювали талановитого школяра, потім дяко-учителя, пізніше священика» (*Возняк М.* Різдвяні й великодні вірші-орації зі збірника кінця XVII— початку XVIII ст.— «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», 1910, т. 96, кн. 4, с. 145—146).

Вірші нищенськії, утішнії («Завше-м я в школі того по вас потребував...»).— Подається за публікацією М. Возняка, с. 126—128.

Вірш нищенський («А що, панове, либой єсте мя познали, дворака...»).— Подається за публікацією М. Возняка, с. 128.

Вірш другий нищенський («От юж і я з далекой землі привандрував...»).— Подається за публікацією М. Возняка, с. 128—129.

Вірш нищенський, хороший і смішний («А чи чули-сьте, панове, о нашой пригоді?..»).— Подається за публікацією М. Возняка с. 129—130.

Вірш нищенський («Ось і я з Кобиволок триста миль з-за світа...»).— Подається за публікацією М. Возняка, с. 130—132.

Вірші нищенськії а смішнії («Грицю, брате мой милий, час і нам на влови...»).— Подається за публікацією М. Возняка, с. 142—143.

«Повім я вам, панове, красную приповість...» — Подається за публікацією М. Возняка, с. 143—145.

Данило БРАТКОВСЬКИЙ

Данило Братковський (? 1702) — український шляхтич з Волині; син Богдана Братковського. За часів Яна Казимира згадується як секретар при посольстві до Москви. Пізніше стає брацлавським підстолієм та венденським підчашим. Багато подорожує, співчуває простолюду. Переконавшись у потребі активної боротьби проти польсько-шляхетського засилля на Правобережній Україні, приєднався до козацького полковника Семена Палія, котрий очолив селянсько-козацьке повстання 1702—1704 рр. Везучи прокламації із закликом до повстання, був заарештований поляками і за вироком військового суду 26 листопада 1702 р. страчений на луцькому ринку. Автор книжки польськомовних епіграм «Світ, розглянутий по частинах»

Диспут убогого з паном («Пан з паном здуру вели диспут довгий...»).— Подається у перекладі В. І. Крекотня за кн.: Swiat po częsci przeyzrany. Краків, 1697, арк. 3 зв.

Про хміль («Бува, що сп'яну хтось комусь нашкодить...») Подається у перекладі В. І. Крекотня за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 4.

З чого зроблено жінку («Жінку із кістки створив ти, боже...») — Подається в перекладі О. В. Крекотень за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 4 зв.

Бенкет на сеймику («Не ті вже пани, що були раніше...»).— Подається в перекладі В. І. Крекотня за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 5.

Мінливість світу — не зрозуміти («Ой, що за диво діється на світі...»).— Подається у перекладі В. І. Крекотня за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 6.

Порада («Треба за мужа біднішого мати...»).— Подається у перекладі О. В. Крекотень за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 9 зв.

Покірна жінка («Покірна жінка все мужу прощає...»).— Подається у перекладі О. В. Крекотень за кн.. Swiat po częsci przeyzrany, арк. 10 зв.

Світ («Хто добрий лицар? — Лицарем мосцивий...»).— Подається у перекладі В. І. Крекотня за кн.· Swiat po częsci przeyzrany, арк. 19 зв.

Добра жінка («У всьому добру жінку, любий брате...»).— Подається у перекладі О. В. Крекотень за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 24.

Підступне сватання («О, не одного ж вітця обдурили...»).— Подається у перекладі О. В. Крекотень за кн. Swiat po częsci przeyzrany, арк. 27 зв. 28.

Несталість світу («Мав лату на латі...») — Подається у перекладі В. І. Крекотня за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 29.

Усьому приходить кінець («Агей, і мури зазнають руїни...») — Подається у перекладі В. І Крекотня за кн. Swiat po częsci przeyzrany, арк. 32.

Смерть («Ой, смерте безжальна, тягнеш нас до себе!...»).— Подається у перекладі В. І. Крекотня за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 35—35 зв.

Змовини старого з молодою («Як за старого молоду ладнають...»).— Подається у перекладі О. В. Крекотень за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 42—42 зв.

Життя у місті («Той крам вірменський продає на шати...») Подається у перекладі В. І. Крекотня за кн.: Swiat po częsci przeyzrany арк. 44.

Фортель («Фортелем стіни фортець розбивають...») — Подається у перекладі В. І. Крекотня за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 46 зв.—47

Нові палаци («З одних палаців вже самі руїни...») — Подається у перекладі В. І. Крекотня за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 47 зв.

Ліпше з левом на пущі, ніж із жінкою злою («Ох, біль сей серце може розірвати!...»).— Подається у перекладі О. І. Крекотень за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 48—48 зв.

Про багату жінку («Хто собі жінку із грішми бажає...»).— Подається у перекладі О. І. Крекотень за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 48 зв.

Варшава — мати («Впевнився сам я — вельможна Варшава...»).— Подається у перекладі В. І. Крекотня за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 56.

Люблин — сестрою («Як маєш в калитці — немов сестра, Люблин...»).— Подається перекладі В. І. Крекотня за кн.. Swiat po częsci przeyzrany, арк. 56—56 зв

Чим є жінка («В гарнім сімействі голова — мужчина...») — Подається у перекладі О. І. Крекотень за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 74 зв.

Посполите рушення («Немає грошей найнять жовніра?...») — Подається у перекладі В. І. Крекотня за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 76 зв.—77

До художника («Із тебе художник ніякий, мій пане. ») Подається у перекладі В. І. Крекотня за кн Swiat po częsci przeyzrany арк. 81

Сусіди («Скаргу подав раз сусід на сусіда..»).— Подається у перекладі В. І. Крекотня за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 81 зв.—82.

Піють півні («В хлопа питає жовнір, чи світало...»).— Подається у перекладі В. І. Крекотня за кн.: Swiat po częsci przeyzrany, арк. 82.

Климентій ЗІНОВІЇВ

Климентій Зіновіїв (середина XVII ст.— після 1717) вчився, мабуть, у Києво-Могилянській колегії; замолоду постригся в ченці; мандрував, збираючи милостиню для монастиря, обійшов всю Україну, побував у Росії і в Польщі. Уклав рукописну книжку яка містить його власні вірші і записи народних приповідок. Вважають, що книжка ця виникла між 1700 і 1709 рр., хоч твори писалися протягом тривалого часу У віршах, переважно епіграматичного характеру, досить повно відображене тогочасне життя народу — ремісників, наймитів-бурлак, козаків, духівництва, гендлярів, урядовців; описано різноманітні ремесла, промисли. Повне видання його творів: *Климентій Зіновіїв.* Вірші. Приповісті посполиті. К., 1971.

Вірші подаються за цим виданням. Зазначаємо номери, під якими вони йдуть у збірці Климентія у виданні 1971 р.

О людєх правдивих і хотящих правди научитися наука, № 2.

О смерті, № 12.

О волочащихся черницях по містах, по школах і по корчемних дворах, № 55.

О друзіх зичливих, № 70.

О убогих людєх, № 76.

О богатстві і о нищеті, № 89.

О убогих і о багатих, № 90.

О урядових людєх, слухаючих ябедников, № 110.

О жонах сварливих і злоязичних, № 132.

О не вміющих і о не хотящих дітей своїх учити на добрії діла, № 158.

О ратаях, або теж о пашущих хліб людєх, № 169.

О музиках, меновите о цимбалістах і о скрипниках, № 174.

О друкарях, що книги друкують, № 183.

О сніцарях і о слюсарях, № 193.

О стрільниках, що стріли козацькії робять, і о козаках похвальноє, № 204.

О временах літніх і о зимніх, № 237.

О часах погодних і о непогодних, № 238.

О школярах, дрова крадущих, і о школі, № 265.

*О соборном труждані*ї, № 266.

О упадаючих християнєх в неволі басурманськії, № 273.

Вірш, прощенія просящий, до всякого чина ласкавих чительников, № 283.

Се же паки вірш вмісто предмови до ласкавих і благоразумних чительников, особливе до віршописов, № 284.

«Грішний автор, або теж викладач віршов сих...», № 285.

«Тому же подобноє автор докладаєт...», № 286.

«Сколько змогл-ем, в сей книзі віршов положивєм...», № 287.

«. гу ж даю і о сем благодареніє...», № 288.

«Тот же, що і в предмові вишшей пудписався...», № 289.

«Сим концем сія книга уже ся кончаєт...», № 290.

ДРАМАТУРГІЯ

АНОНІМ

«Слово о збуренії пекла, єгда Христос, од мертвих вставши, пекло збурив». Великодна («пасійна») драма, знайдена і вперше опублікована І. Франком («Южнорусская пасхальная драма» - «Киевская старина», 1896, июнь, с. 380—412; июль, с. 1—29; *Франко Іван*. Зібр. творів. У 50-ти т. К., 1981, т. 30, с. 262—311; «Слово про збурення пекла. Українська пасійна драма».— «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», 1908, т. 81, кн. 1, с. 5—50; *Франко Іван*. Зібр. творів. У 50-ти т. К., 1982, т. 37, с. 456—499; І. Франко датує її першою половиною XVII ст. і відзначає, що п'єса ця «замітна своєю мовою і своїм віршовим розміром»; «вона написана мовою майже чисто народною і розміром, подібним до розміру козацьких дум»; оригінальністю теми вона відрізняється «від усіх відомих нам західноєвропейських, а в тім числі і польських пасійних драм». Відлуння її сюжету в Галичині і на Лівобережжі засвідчує, що драма ця «вже в XVII віці мусила бути часто переписувана і перероблювана...» (*Франко Іван*. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. *Франко Іван*. Зібр. творів. У 50-ти т. К., 1984, т. 41, с. 244—245).

Подається за текстом рукописної збірки Антона Петрушевича з бібліотеки Народного дому у Львові, № 181, с. 25—39; цей текст датується кінцем XVII ст. (*Свєнціцький Іл*. Опис рукописів Народного дому з колекції Антона Петрушевича. Частина друга (Українсько-руський архів, Львів,

1911, т. 6, с. 194—200). Збірник зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника АН УРСР. Текст опубліковано у статті: *Возняк М.* Знадібки до української великодної драми.— «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», 1927, т. 146, с. 142—153.

Якуб ГАВАТОВИЧ

Якуб Гаватович (Гават; 1598—1679) — польсько-український письменник. Походив з бідної родини львівських міщан; вчився у львівських школах і Краківській академії; був учителем в Кам'янці Струмиловій, ксьонзом у Бережанах і Вижнянах; у 1655 р. під час облоги Львова козаками, брав участь у переговорах з Богданом Хмельницьким; з 1669 р. жив у Львові; автор багатьох польськомовних творів. Дві українські інтермедії вміщено у його польській п'єсі «Трагедія, або Візерунок смерті пресвятого Іоанна Хрестителя...» (Львів, 1619), виставленій в Кам'янці Струмиловій на ярмарку в день Іоанна Хрестителя 1619 р.

[Інтермедія про Климка і Стецька].— Подається за публікацією у кн.: Українські інтермедії XVII—XVIII ст. К., 1960, с. 33—42.

...Стецько кота має в мішку на спині...— В тексті навпаки: Стецько з горшками, Климко з котом.

[Інтермедія про Максима, Рицька і Дениса].— Подається за публікацією у кн.: Українські інтермедії XVII—XVIII ст., с. 42—49.

АНОНІМ

[Інтермедія на дві персони: син з татом].—Міститься у так званому Дернівському рукописному збірнику кінця XVII — початку XVIII ст., інтермедії якого, очевидно, були створені в тій самій місцевості, що й інтермедії до п'єси Якуба Гаватовича, можливо, в тій самій Кам'янці Струмиловій, але років на п'ятдесят пізніше.

Подається за публікацією у кн.: Українські інтермедії XVII—XVIII ст., с. 53—55.

БЕЛЕТРИСТИКА

КНЯЖІ ЖИТІЯ

[Житіє княгині Ольги] — Подається за рукописом XVII ст., який зберігається у відділі рукописів ЦНБ, шифр 370 П /155, арк. 517—522, опублікованим у кн.: *Перетц В. Н.* Исследование и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVIII веков. М.— Л., 1962, с. 66—76, та *Павленко Г. І.* Становлення історичної белетристики в давній українській літературі. К., 1984, с. 179—194.

[1] Ольга (Єлена; ? —969) — велика княгиня київська у 945—957 рр.; близько 957 р. прийняла християнство; по смерті визнана святою.

[2] Коростинь (Користинь, Коростень) — столиця Древлянської землі, на річці Уж, лівій притоці Прип'яті; вперше згадується в літописах під 945 р. як Іскоростень; в 946 р. Ольга, придушуючи древлян, спалила його; відродився у XIV ст.

[3] Овручов (Овруч) — древлянське місто на річці Норинь, притоці Ужу. Вперше згадується в літописах під 946 р. як Вручий.

[4] Святослав (? — бл. 973) — син Ігоря й Ольги, великий князь київський у 945—972 рр.

[5] ...Константина, сина Леонова...— Йдеться про Константина VII Порфірогенета, або Багрянородного (905—959), візантійського імператора (913—959), покровителя учених, письменника-історіографа.

[6] Поліект (Полієвкт) — константинопольський патріарх у 946 970 рр. За переказами, 955 р. охрестив Ольгу.

[7] Іоанн Цимисха (Цимісхій; бл. 925—976) — візантійський імператор у 969—976 рр.

[8] Феофілакт — константинопольський патріарх у 933—956 рр.

[9] Ярослав Володимирич (Ярослав Мудрий; 978—1054) великий князь київський з 1019 р., син Володимира Святославича і Рогніди, видатний політик і культурний діяч.

[10] ...церков в Києві святої Софії.. Йдеться про Софійський собор, споруджений за князювання Ярослава Мудрого після перемоги над печенігами 1036 р. Назва походить від грецького слова «Софія» «мудрість». Став центром релігійного, політичного і культурного життя Київської Русі.

[11] Цариця Єлена (244—327) — мати візантійського імператора Константина Великого Флавія. Мала великий вплив на сина і сприяла поширенню християнства.

[12] Ольг (Олег Святославич; ? —977) — князь древлянський, син Святослава Ігоревича. По смерті батька між Олегом і Ярополком спалахнула міжусобиця, приводом до якої стало вбивство Олегом Лота, сина Ярополкового воєводи Свенельда. Олега було розбито; тікаючи в Овруч, він упав з мосту і втопився.

[13] Переяславець (Малий Переяслав, Мала Преслава, Преслава) болгарська фортеця на Дунаї. В 968 р. її захопив Святослав Ігоревич, 971 р її відбив у русичів Іоанн Цимісхій.

[14] Леонтій (Леон, Лев, ? 1008) — київський митрополит

[15] Десятинна церква перша кам'яна церква у Києві, збудована в 989—996 рр. На її утримання князь Володимир Святославич виділив десяту частину князівських доходів. Зруйнована 1240 р. під час завоювання Києва татаро-монголами.

[Житіє князя Володимира] — Подається за текстом, який зберігається у ЦНБ, шифр ДА/416 Л, арк. 424—435 зв. арк. 424—424 зв.— рукопис; арк. 425—435 зв. стародрук. Очевидно, це текст житія Володимира, виданий друкарнею Києво-Печерської лаври близько 1670 р. (див. *Запаско Я , Ісаєвич Я* Пам'ятки книжкового мистецтва Каталог стародруків, виданих на Україні, кн 1 (1574 1700) Львів, 1981, с. 83) Його прилучено до рукописного збірника, укладеного 1671 р Житіє Володимира, додане до другого видання «Викладу о церкві і церковних речах» Феодосія Софоновича (Унів, 1670), було, мабуть, передруком із цього київського друку (див. там же, с. 83). Текст цей опубліковано у кн.: *Павленко Г. І.* Становлення історичної белетристики в давній українській літературі, с. 160—179.

[1] Кривичі — східнослов'янські племена, які жили у верхів'ях Дніпра, Волги і Західної Двіни, а також у південній частині басейну Чудського озера

[2] Розгнідь (Рогніда Рогволодівна, ? —1000) — дочка полоцького князя Рогволода, жінка Володимира Святославича За літописом, наприкінці 70-х років X ст відхилила сватання Володимира. Захопивши Полоцьк близько 980 р., Володимир убив Рогволода та його синів, а Рогніду силою взяв собі за жінку, назвавши її Гориславою Після охрещення Володимира і розпущення його гарему вона постриглась у черниці під ім'ям Анастасії

[3] где тепер церков святого Василія...— Церкву Василія Великого у Києві було споруджено Святославом Всеволодичем на східному краю Великого Ярославового двору біля городської стіни (поблизу нинішнього фунікулера) і освячено 1 січня 1185 р Згодом вона стала зватися

Трьохсвятительською (Василія Великого, Григорія Богослова та Іоанна Богослова).

[4] Ізяслав Володимирич (980—1001) — старший син Володимира Святославича і Рогніди, ізяславський та полоцький князь.

[5] Всеволод — син Володимира Святославича, володимиро-волинський князь. По смерті батька невдало сватався за шведську королеву Сігрід Стурраде (Горду) і був убитий.

[6] Святополк Окаянний (бл. 980—1019) — син Володимира Святославича, у 988—1015 рр. князь туровський, у 1015—1019 рр. великий князь київський.

[7] Борис і Гліб — молодші сини Володимира Святославича. Борис (? —1015) з 988 р. княжив у Ростові, а Гліб (? —1015) — у Муромі. По смерті батька обох було вбито з наказу Святополка Окаянного. Ця подія стала підставою для канонізації Бориса і Гліба як святих і послужила сюжетом для багатьох творів східнослов'янських літератур.

[8] Мстислав Хоробрий (Удалий; ? —1036) — син Володимира Святославича, князь тмутараканський і чернігівський; воював із хозарами, у 1022 р. підкорив косогів, перемігши у двобої їхнього князя Редедю; змагався з Ярославом Мудрим за київський стіл; у Чернігові заклав собор Спаса, в якому і похований.

[9] Марія (Доброніга; ?—1087) — дочка Володимира Святославича і грецької царівни Анни, жінка польського короля Казимира І. Прийняла католицтво під іменем Доброгніви.

[10] Казимир І (?—1058) — польський король, син Мечислава, або Мєшка II, і дочки рейнського пфальцграфа Рікси.

[11] Болеслав Смілий (Болеслав II Хоробрий; 1039—1081) — польський князь (1058—1077) і король (1077—1079). Здійснив два походи на Київську Русь (1069 і 1077). Під час першого походу захопив Київ.

[12] Станіслав — краківський єпископ (1030—1079). Убитий за наказом Болеслава Хороброго. В 1253 р. його було канонізовано як святого.

[13] Берестове — сільце біля Києво-Печерського монастиря; літня резиденція київських князів.

[14] Червено — давньоруський город на лівому березі річки Хучви, притоки Західного Бугу. Згадується в літописі під 981 р. Локалізується на місці села Чермно Люблінського воєводства (ПНР).

[15] Ятвяги — балтійські племена, предки литовців; жили між середньою течією річки Німан і верхів'ям річки Нарев.

[16] ...християнина-варяга з сином...— Йдеться про варяга Феодора і його сина Іоанна. За переказом, Феодор відмовився віддати свого сина для принесення в жертву поганському богові Перуну. Роздратований натовп киян убив їх обох.

[17] По том ішов Владимир на Болгари...— Похід Володимира Святославича на волзьких болгар відбувся 985 р.

[18] Босня (Боснія) — країна, яка за часів Римської імперії входила до складу римської провінції Іллірик. У V ст. нею оволоділи готи, а з VI ст. в ній з'явилися слов'яни. Близько X ст. там утворилося васальне банство, підвладне хорватській короні.

[19] Морава (Моравія) — історична область над річкою Моравою; у III—IV ст. була заселена кельтами, яких витіснили германські племена маркоманів і квадів; у 625—658 рр. входила до складу слов'янської держави Само; в IX—X ст. стала основою Великоморавської держави, після падіння якої була підкорена спершу угорськими, а потім польськими феодалами.

[20] Пан[но]нія — римська провінція між річками Дунаєм і Савою. Первісно її населяли іллірійці та кельти; в кінці І ст. романізувалась; в IV ст. завойована германськими племенами; у V ст. стала основою держави гуннів, а після її занепаду перейшла під владу гепідів і лонгобардів; у VI ст. її захопили авари, а в IX — слов'яни, після чого стала слов'янським князівст-

вом, залежним від франкського королівства. На межі IX і X ст. на території Паннонії заснували свою державу угорці.

[21] Святополк (?—894) — правитель Нітранської області; повстав проти князя Ростислава, визнав себе васалом німецького короля і захопив моравський престол. У 871 р. його було вивезено до Німеччини. Повстання, очолюване священиком Славомиром, вигнало німців. Святополк приєднався до повсталих і завдав німцям поразки. 874 р. він уклав мир з німецьким королем Людовіком і визнав себе його васалом. Того ж року, по смерті князя Коцела, Святополк приєднав до Моравії Блатенське князівство і намагався оволодіти всією Паннонією. Роки правління Святополка були часом найбільшого територіального розширення Великої Моравії.

[22] Василій і Константин.— Йдеться про Василія II Болгаробойця, візантійського імператора (976—1025) та про його брата Константина VIII, котрий спершу, у 976—1025 рр., правив спільно з Василієм, а потім, у 1025—1028 рр., єдиновладно.

[23] Нікола Хрисоверх (Нікола III Хризоверг) — константинопольський патріарх (979—991).

[24] Сергій.— Йдеться про Сергія II, константинопольського патріарха у 1001—1019 рр.

[25] Зобравши войсько великоє, ішов до Таврикії... і, Херсон взявши, послав до цесарей, зичачи собі сестри їх Анни за малжонку.— У 986 або 987 р. візантійський імператор Василій II звернувся до Русі по воєнну допомогу. Володимир обіцяв виставити 6000 воїнів, а імператор — віддати йому за жінку свою сестру Анну (963—1011) за умови, що Володимир охреститься. 988 р. Василій з допомогою русичів розгромив військо непокірного вельможі Варди Фоки (?—989), але Анна не поспішала на Русь. Тоді Володимир обложив і захопив Корсунь, який повернув грекам після одруження з Анною.

[26] Волос (Велес) — у східнослов'янській поганській міфології бог худоби, чередників та музики. За Б. О. Рибаковим, культ Волоса сягає палеоліту, коли це божество ототожнювалося з Ведмедем, якому поклонялись «хоробрі мисливці, одягнені в шкури тих звірів, що на них вони полювали». За бронзового віку Ведмідь стає богом худоби. Волос був опікуном всього тваринного світу,ріднив людей і тварин. Волос сприяв також волхвам, навчаючи їх лікувати худобу, та чередникам, навчаючи їх грати на сопілках. Волос мав синів — Велетів.

[27] Ладо (Лад) — у східнослов'янській поганській міфології бог шлюбу, родинної злагоди та благополуччя; чоловік богині Лади. Свято Лада відзначалося з 25 травня по 25 червня; в жертву йому приносили білого півня — символ подружньої вірності.

[28] Купало (Купайло) — у слов'янській поганській міфології бог родючості, врожайного літа, цілющих рослин та добробуту. Свято Купали з ігрищами поклонінням вогню й воді відзначалося в ніч з 23 на 24 червня.

[29] Коляда — у слов'янській поганській міфології богиня неба, мати Сонця, жінка Даждбога.

[30] Тур — у східнослов'янській поганській міфології бог сили, лицарської честі, захисник воїнів і чередників; забезпечував єднання неба і землі. У деяких слов'янських племен — бог сонця. Зображався як багаторогий бик із золотою шерстю, тур-олень, золоте барило з рогами тощо.

[31] Семаргл (Симаргл) — у слов'янській поганській міфології бог вогню.

[32] А там, нижей порогов, приплинув до єдиної гори високої, которую Перуном і тепер зовуть.— Йдеться про один із порогів на Дніпрі.

[33] Тмуторокань (Тмутаракань) — столиця Тмутараканського князівства на Таманському півострові, що вперше згадується в літописах під 988 р.

[34] Судислав (?—1063) — син Володимира Святославича, псковський князь.

[35] ... духа свойого около року 1016 оддав...— Володимир Святославич помер в 1015 р.

[Житіє князів Бориса і Гліба]. Подається за текстом другої половини XVII ст., який зберігається у ЦНБ, шифр 287 П/126 С, арк. 476—479.

[1] Сербська земля — східне узбережжя Адріатичного моря. З давніх давен тут жили іллірійські, фракійські, а згодом кельтські племена. Завоювання Балканського півострова римлянами у 229 р. до н. е.— 106 р. н. е. призвело до романізації цих племен. У VI—VII ст. цю територію заселили слов'яни; у VIII—X ст. виникли перші їхні князівства — Рашка, Зета, Тревунія, Хум, Боснія. У другій половині IX ст. серби прийняли християнство за православним обрядом. У середині X ст. виникло перше велике державне об'єднання — Сербське князівство, очолене князем Чаславом Клонимировичем. До нього ввійшли Рашка, Дукля, Тревунія і частина Боснії.

[2] Карвацька земля (Хорватія) — північно-східне узбережжя Адріатичного моря. Спершу заселена іллірійцями, потім кельтами. У I ст. до н. е. захоплена Римом, а в 359 р.— Візантією, у VI—VII ст. територію Хорватії заселили слов'яни, у VIII ст.— франки, а з кінця IX вона здобула незалежність. У X ст. тут поширилося християнство католицького обряду.

[3] Семиградська земля (Трансільванія) — історична область на півночі сучасної Румунії. Близько III ст. до н. е. тут з'явилися кельти; з другої половини I тисячоліття до н. е.— даки. У I ст. н. е. утворилася дакійська держава, яку на початку II ст. підкорив Рим, перетворивши у свою провінцію. У III—VI ст. через територію Трансільванії пройшли готи, гунни, гепіди, авари; у VI—VII ст. тут осіли слов'яни, з кінця X ст. романізовані влахи (валахи, або волохи) і частина угорських племен. У X—XI ст. Трансільванія перейшла під владу угорських королів. Німецька назва цієї області — Siebenbürgen — Семиграддя.

[4] Дулібська земля — територія у верхів'ї Бугу і понад правими притоками верхньої течії Прип'яті, заселена східнослов'янськими племенами дулібів, які в X ст. увійшли до складу Київської Русі під назвами волинян і бужан.

[5] Печенігове (печеніги) — тюркські кочові племена. У VIII—IX ст. очолювали союз племен між Волгою й Уралом. Західне відгалуження печенігів наприкінці IX ст. зайняло степи від Дону до Дунаю і постійно воювало з Київською Руссю. У другій половині XI ст. частково приєдналися до половців, частково осіли на руських землях, частково асимілювалися в пониззі Дунаю і на Балканах.

[6] Альта — річка на Переяславщині, притока річки Трубіж, лівої притоки Дніпра.

[7] Волинці (волиняни) — східнослов'янські племена, які жили на Волині. Головними містами волинян були Волинь і Володимир. Наприкінці X ст. на їхній території виникло Володимиро-Волинське князівство.

[8] Болеслав (Болеслав I Хоробрий; 967—1025) — польський князь (992—1025) і король (1025) з династії П'ястів. Відстояв незалежність Польщі у боротьбі зі Священною Римською імперією і завершив об'єднання польських земель. У 1018 р. підтримував Святополка Окаянного проти Ярослава Мудрого, здійснив похід на Київ, захопив Червенські міста у Волинській землі.

[9] Але їм без вісті над Бугом-рікою заступив Ярослав...— Йдеться про річку Західний Буг, праву притоку Вісли.

[10] Литовська земля — південно-східне узбережжя Балтійського моря. Литва і литовці вперше згадуються в літописах під 1009 р. Територія сучасної Литви і Білорусії.

[11] Польська земля — землі, заселені слов'янами, між річками Одрою, Віслою та Західним Бугом. Тут у X ст. проходив процес об'єднання польських племен, який завершився за Болеслава I Хороброго.

[12] Чехи — близько 400 р. до н. е. на території сучасної Чехії з'явилися кельти, з II тисячоліття до н. е. оселилося кельтське плем'я боїв (звідси латинська назва Чехії — Богемія). На початку нової ери кельтів відтісняють германці, на яких тиснуть гунни, в VI ст. осідають лонгобарди, а в V—VI ст. тут уже переважають слов'яни. В VII ст. Чехія входить до складу держави Само, в IX ст.— до складу Великої Моравії. На початку X ст. підноситься чеське племінне князівство на чолі з Пржемисловичами. В XI ст. посилилась міжусобна боротьба, яка супроводжувалась вторгненням польських і німецьких феодалів.

ІЗ ЛЕГЕНД У ЗАПИСАХ ПЕТРА МОГИЛИ

Петро Могила (?—1647) — церковно-політичний і освітній діяч, богослов і письменник, син господаря Валахії і Молдавії Симеона Могили. Вчився у Львівській братській школі та західноєвропейських університетах. 1627 р. став архімандритом Києво-Печерської лаври, 1632 р.— митрополитом київським і галицьким. 1631 р. Петро Могила відкрив лаврську школу, яку 1632 р. було об'єднано з Київською братською школою, внаслідок чого виник навчальний заклад, який з 1633 р. дістав назву Києво-Могилянської колегії. Петро Могила сприяв розвитку будівництва, мистецтва, книгодрукування, літературної творчості. У своїй діяльності він був виразником інтересів православної магнатсько-шляхетської верхівки, шукав шляхів до примирення з польським королівським урядом. В історії літератури відзначився як ініціатор, редактор і автор кількох книг, як полеміст, проповідник і укладач церковних піснеспівів. Прагнучи пожвавити творчість православних письменників у галузі житійної та легендарної літератури, записав церковнослов'янською мовою цикл оповідань, в яких події щоденного життя витлумачуються як релігійні чудеса.

[Про урядника-злодія] — Подається у перекладі з церковнослов'янської мови В. І. Крекотня за публікацією: Собственноручные записки Петра Могилы.—«Архив Юго-Западной России», 1887, т. 7, ч. 1, с. 52—53.

[Про роздавання милостині] — Подається у перекладі з церковнослов'янської мови В. І. Крекотня за публікацією: «Архив Юго-Западной России», 1887, т. 7, ч. 1, с. 55—56.

[Про Леонтія Карповича] — Подається у перекладі з церковнослов'янської мови В. І. Крекотня за публікацією: «Архив Юго-Западной России», 1887, т. 7, ч. 1, с. 57—59.

[1] Ісайя Трофиміус (Трофимович Козловський; ?—1651) — церковний і освітній діяч, вчився у Віленській братській школі і Замойській Академії. Повернувшись до Вільна, постригся в ченці і став учителем, з 1631 р.— у Києві. Один із сподвижників Петра Могили; перший ректор Києво-Могилянської колегії.

[Про робітника, засипаного землею] — Подається у перекладі з церковнослов'янської мови В. І. Крекотня за публікацією: «Архив Юго-Западной России», 1887, т. 7, ч. 1, с. 70—72.

[1] Богуслав Бокша-Радошевський (?—1639) — київський католицький єпископ (1618—1633).

[2] Чорногородка — село на північний схід від Фастова на річці Ірпінь; належало київському католицькому єпископству.

[Утаєні гроші] — Подається у перекладі з церковнослов'янської мови В. І. Крекотня за публікацією: «Архив Юго-Западной России», 1887, т. 7, ч. 1, с. 75—76.

[1] Ананія і Сапфіра — біблійні новозавітні персонажі, члени першої християнської громади в Єрусалимі; подружжя, яке, продавши своє

добро, утаїло його ціну і віддало апостолам тільки частину свого набутку, за що їх спіткала нагла смерть (Діяння святих апостолів, гл. 5, с. 1—10).

[Про пустельника] — Подається у перекладі з церковнослов'янської мови В. І. Крекотня за публікацією: «Архив Юго-Западной России», 1887, т. 7, ч. 1, с. 85—88.

[1] Пуща Орельська — пуща, ліс над річкою Орель, правою притокою Дніпра (Полтавщина).

[2] Межигірський монастир — Межигірський Спасо-Преображенський монастир, заснований 988 р. біля Вишгорода під Києвом, в долині між горами. У першій половині XVII ст. був одним із осередків боротьби проти унії.

[3] ...і про архімандрита печерського Єлисея...— Йдеться про Єлисея Плетенецького (1550—1624), церковно-освітнього діяча, з 1599 р. архімандрита Києво-Печерської лаври, засновника лаврської друкарні, організатора київського осередку православних книжників.

[4] Павло Фівейський (III—IV ст.) — перший християнський чернець-пустельник; утік в Єгипетську пустелю (Фіваїду), поселився біля струмка під пальмою і прожив довгі роки в цілковитій самотності.

[Про орача і його господаря] — Подається у перекладі з церковнослов'янської мови В. І. Крекотня за публікацією: «Архив Юго-Западной России», т. 7, ч. 1, с. 123—124.

ІЗ ЛЕГЕНД «ПАТЕРИКА, АБО ОТЕЧНИКА ПЕЧЕРСЬКОГО» 1661 р.

Патерик, або Отечник Печерський, виданий у Києві 1661 р., є переробкою Києво-Печерського патерика — пам'ятки літератури Київської Русі, збірки легенд про Києво-Печерський монастир.

Збірка сформувалася у XIII ст. на основі листування печерських ченців Симона і Полікарпа, в якому використані усні перекази, монастирські записи XI ст. та літописні розповіді. Найдавніші рукописи патерика датуються XV ст. Твір відзначається жвавістю і колоритністю викладу, близькістю до народної творчості, яскраво змальовує побут і звичаї монастирської братії і давніх киян. Він високо цінувався впродовж віків. О. С. Пушкін, наприклад, відзначав «чарівність простоти і вимислу» його оповідань.

«Патерик...» 1661 р.— перше друковане видання Києво-Печерського патерика церковнослов'янською мовою. Він зазнає істотної трансформації в дусі барокко. Змінюється його композиція, з'являються вступ, посвята, гравюри — ілюстрації з віршовими підписами; додаються нові житія, укладені на основі патерикових новел. Особливо відчутно змінюються оповідання про перших мешканців монастиря — Антонія, Варлаама, Никона, Стефана та ін. До книги включено «Похвалу Антонієві Печерському», розповіді про авторів окремих частин твору — Нестора, Симона, Полікарпа. «Патерик Печерський» — один із найвидатніших здобутків української барокової агіографії.

Житіє Антонія Печерського. Фрагмент.— Подається за виданням: Патерик, або Отечник Печерський. К., 1661, арк. 2—3 зв.

[1] «Свѣтилник ногама моима закон твой и свѣт стезям моим».— Пор.: «Слово твоє — світильник нозі моїй і світ стежці моїй» (Псалтир, пс. 118, ст. 105).

Із «Похвали Антонію Печерському».— Подається за виданням: Патерик, або Отечник Печерський, арк. 25—26.

[1] Лакедемон — мешканець міста Лакедемона (Спарти).

[2] Афіней — мешканець Афін.

[3] «Да богови жив буду, Христови сърраспяхся».— Цитата з Послання апостола Павла до галатів, гл. 2, ст. 19.

Житіє преподобнаго отца нашего Стефана, игумена бывшаго печерскаго по преподобном Феодосіи.— Подається за виданням: Патерик, або Отечник Печерський, арк. 123—125 зв.

[1] Єфрем Сірин (бл. 306—373) — ранньохристиянський богослов і письменник.

[2] «По множеству болѣзней моих в сердци моем утѣшенія твоя возвеселиша душу мою».— Псалтир, пс. 93, ст. 19.

Житіє преподобнаго отца нашего Нікона, игумена печерскаго.— Подається за виданням: Патерик, або Отечник Печерський, арк. 126 зв.—131.

[1] Всеволод Ярославич (1030—1093) — син Ярослава Мудрого, великий князь київський у 1076—1077 і 1078—1093 pp., батько Володимира Мономаха.

Житіє преподобнаго отца нашего Нестора, лѣтописца россійскаго.— Подається за виданням: Патерик, або Отечник Печерський, арк. 274—276.

[1] Нестор — за традицією, автор першої (1113) редакції «Повісті минулих літ», розповіді якої використано в Києво-Печерському патерику. Йому приписується також авторство «Чтенія о житии и о погубленіи блаженную страстотерьпицу Бориса і Глѣба» та «Житія Феодосія Печерського».

[2] «Радуйтеся, яко имена ваша написана суть на небеси!» — Цитата з Євангелія від Луки, гл. 10, ст. 20.

Житіє преподобнаго отца нашего Сімона, епископа владымерскаго и суждальскаго.— Подається за виданням: Патерик, або Отечник Печерський, арк. 277—280 зв.

[1] Симон (?—1226) — спершу чернець Києво-Печерського монастиря, потім ігумен Рождественсько-Богородичного монастиря у Владимирі Заліському, в 1214—1226 pp. єпископ владимирський і суздальський, автор «Слова про побудову церкви Печерської» та послань до Полікарпа, що лягли в основу Києво-Печерського патерика.

[2] «Дам вам пастырей по сердцу моему, и упасут вас разумом и ученіем».— Цитата із біблійної старозавітної книги пророка Єремії, гл. 3, ст. 15.

[3] Симон, син Онії — біблійний старозавітний персонаж, священик Єрусалимського храму, про якого розповідається в біблійній книзі Ісуса, сина Сірахового, гл. 50, ст. 1—17.

[4] ...якоже Іоанн святый в «Откровеніи» написа.— Йдеться про біблійну новозавітну книгу «Одкровення Іоанна Богослова», або «Апокаліпсис», в якій обігруються образи зірок, золотого вінця, вінця життя.

[5] «Престол его, яко солнце, предо мною и, яко луна совершенна».— Пор.: Псалтир, пс. 88, ст. 37—38.

[6] Симон-Петро — біблійний новозавітний персонаж, один із учнів Ісуса Христа (апостолів), провідник перших християнських громад.

ПОВІСТІ ТА ОПОВІДАННЯ НА МАНДРІВНІ СЮЖЕТИ

Повість про Трою.— Подається за текстом (скоропис XVI—XVII ст.), який зберігається у ЦНБ, фонд 1, № 2847, арк. 46—54 зв.

[1] Прийдеш — основоположник роду троянських царів. За античною міфологією, це син Зевса Дардан, від імені якого походить назва населення північної частини Малої Азії — дардани. Ім'я «Прийдеш», є, мабуть, слов'янським озвученням імені «Фрігій», від якого пішла інша назва жителів Малої Азії — фрігійці.

[2] ...течаше... Скомандра-рѣка...— Трою (Іліон) локалізують на північно-західному узбережжі Малої Азії, в районі пагорба Гіссарлик,

неподалік від протоки Геллеспонт (Дарданелли), над річкою Скамандри (Мендере-Су).

[3] Пелешино море — Егейське море; мабуть, від імені Пелея, за грецькою міфологією, чоловіка морської богині Фетіди, або від імені богині Велеші, чи Пелеші (тобто Артеміди), яку в одній із слов'янських версій «Повісті про Трою» названо володаркою моря.

[4] Луг Дудома — мабуть, підніжжя Діндімової гори — гори Іди, біля якої було споруджено Трою.

[5] ... всѣх шесть до Троила-царя...— В латиномовній версії троянського сюжету («Притчі про королів»), що виникла в Боснії чи Далмації на межі XIII і XIV ст., наведено таку генеалогію троянських царів: Прийдеш — Оїлуш — Ламедон — Ширикуш — Дардануш — Троїлуш — Пріамуш. І в «Повісті», і в «Притчі» генеалогію переплутано: за античною традицією, Пріам був сином Лаомедонта, а не Троїла.

[6] Пріам-цар — за античною традицією, останній володар Трої.

[7] Екама (Гекуба, Гекаба) — жінка троянського царя Пріама.

[8] Фарыж — Паріс.

[9] И в то время, брак творяше...— Йдеться про весілля царя фессалійського племені мірмідонян Пелея (батька Ахіллеса) і морської богині Фетіди.

[10] ...три жены, их же пророчици нарицаху.— Грецькі богині Гера, Афіна Паллада і Афродіта; Гера — цариця богів, сестра і жона Зевса; Афіна Паллада — богиня землеробства, війни й перемоги, охороняла міста, богиня мудрості й покровителька наук, мистецтв і ремесел; Афродіта — богиня вроди ї кохання.

[11] И едину не позваша, яко сварлива бѣ.— Йдеться про грецьку богиню розбрату Еріду.

[12] Єлена — персонаж грецької міфології, найвродливіша з-поміж жінок, до якої сватались найславетніші герої. Вона ж вибрала собі спартанського царя Менелая. Викрадення її Парісом послужило приводом до Троянської війни.

[13] Александр — друге ім'я Паріса.

[14] Венуша — Венера; римський відповідник грецької Афродіти.

[15] Тебуш — тобто Феб, Аполлон.

[16] Нептенабуш (Нептун, Посейдон) — персонаж греко-римської міфології; бог землі і земної родючості, земледержець; з часом вважався володарем моря і потрясителем землі. У Троянській війні сприяв грекам.

[17] Ипитер-волхв — Юпітер, Зевс.

[18] Агемен (Агамемнон) — старший брат Менелая; цар Аргоса і Мікен; очолив грецьке військо у Троянській війні.

[19] ... Русаг Каакинмский...— За Геродотом, Паріс викрав Єлену, коли Менелай вирушив на Кріт ховати свого діда по матері Катрея. Можливо, «Каакынмская земля» — спотворена назва Кріту; можливо також, що Русаг, чи Русач Каакинський — власне ім'я царя якоїсь підвладної Менелаю території.

[20] Якш, Саломоников сын (Аякс Теламонід, Аякс Великий) — персонаж грецької міфології; син Теламона, царя острова Саламіна; найдужчий після свого двоюрідного брата Ахіллеса грецький герой під Троєю.

[21] Паламид, Придеков сын (Паламед, син Навплія) — персонаж грецької міфології; найрозумніший після Одіссея з-поміж грецьких вождів під Троєю.

[22] ... Урекшиш именем, Лавтешев сын... (Улліс, Одіссей, син Лаерта) — персонаж грецької міфології; володар острова Ітаки; один із головних героїв Троянської війни.

[23] ... от Афин... и от Феталіа, и от Архиа, и от всея Еллады...— Неповний перелік грецьких держав, які брали участь у

Троянській війні. Афіни (Аттіка) — країна в середній Греції; Феталія (Фессалія) — країна на сході середньої Греції; Архія (Ахайя, Ахея) — країна, населена ахейцями,— в гомерівські часи майже синонім Греції; Еллада — спершу назва частини Фессалії, згодом — середньої Греції, а десь із VII ст. до н. е.— всієї Греції.

[24] Менесефес от Афин (Менестей) — персонаж грецької міфології; один із ватажків афінського війська під Троєю.

[25] Нестор от Пилады (Нестор від Пілосу) — персонаж грецької міфології; відзначався довголіттям: в час Троянської війни владарював уже над третім поколінням пілосців.

[26] ... от [Ифакѣ Ди] севес...— Йдеться про володаря Ітаки Уліса-Одіссея.

[27] ... от Саламина Ея...— Йдеться про Аякса Телемоніда.

[28] Идоменевес от Крыта (Ідоменей) — персонаж грецької міфології; цар Кріту, один із женихів Єлени; в Троянській війні очолював ополчення шести крітських міст.

[29] Таипелем от Рода (Тлеполем від Родосу) — персонаж грецької міфології; син Геракла; загинув у Троянській війні від руки вождя лікійців Сарпедона.

[30] ...Евфианин же Ахиллей... (Ахілл, Ахіллес) — персонаж грецької міфології; один із головних героїв Троянської війни, під час якої загинув від стріли, що влучила у єдине вразливе місце його тіла — п'яту. Походив із фессалійської держави Фтії; звідси: «евфинянин» — спотворене від «фтіянин».

[31] ...кары и ликаоны, миси и меоны и фруги.— Йдеться про малоазійських союзників троянців: карійців, лікійців, мисіїв (мізійців), меонійців і фрігійців.

[32] ... нѣкаа жена волхвующи, именем Велеша...— Тобто грецька богиня Артеміда. За міфом, Агамемнон чи хтось із його супутників перед походом на Трою убив священну лань Артеміди. За це богиня наслала супротивні вітри, які затримали грецькі кораблі в беотійській пристані Авліді. У слов'янській версії повісті про Трою Артеміда виступає як «пророчиця Велеша», що керує морськими хвилями.

[33] Колкош-поп (Калхас, Калкас) — персонаж грецької міфології; віщун, який перебував у грецькому війську під Троєю.

[34] Цвѣтана (Іфігенія) — персонаж грецької міфології; дочка Агамемнона, яку той мав принести в жертву Артеміді, але богиня підмінила її ланню, а Іфігенію перенесла до свого храму на Тавріді.

[35] Ектор-цар (Гектор) — старший син Пріама й Гекуби, головний захисник Трої.

[36] ... Якш... защити своим защитом 17 кораблей от живаго огня Екторова.— Йдеться про чудесний щит Аякса.

[37] И бяху поимали гречестіи витязи Рыжеуша-попа дщер Рижеуду... А Рыжеуш-поп сын бѣ Тебуша-бога.— Йдеться про Хрісеїду, дочку Хріза, жерця Феба. Це призвело до мору в грецькому війську. Агамемнон був змушений повернути Хрісеїду.

[38] Дисифес Нискотянин Одіссей Островитянин.

[39] Патрикліє (Патрокл) — син аргонавта Менетія; найближчий друг і сподвижник Ахіллеса; загинув під Троєю від руки Гектора, якому допоміг Феб.

[40] Амазони (амазонки) — легендарне плем'я жінок-войовниць, що нібито жило на північному узбережжі Азовського моря чи в Малій Азії.

[41] И умоли тафантіан и индійскаго царя...— Слід, мабуть, читати: «Тафантіа, мізійскаго царя...». Тафантій — може бути спотворене ім'я Тевтранта, правителя Мізії, розташованої на південному сході від Трої; мізійці вважалися родичами і союзниками троянців.

[42] Европія (Андромаха) — дочка мізійського царя Естіона, жінка Гектора.

[43] *Мати же, плачущи, моляше не изыйти и спастися... еже пощадѣтися самому.*— Ця сцена і монолог Еками-Гекуби нагадують сцену із Гомерової «Іліади» (XXII):

...Й мати його заридала, рясні проливаючи сльози,
Лоно рукою відкрила, а другу на груди поклала
І, проливаючи сльози, промовила слово крилате:
«Змилуйся, Гекторе, сину мій, зглянься на матінку рідну,
Що твої сльози колись оцими грудьми гамувала»...

(*Гомер*. Іліада. Переклав з давньогрецької Борис Тен. К., 1978, с. 364). В інших відомих версіях розповідей про Трою цей монолог Гекуби не наводиться. Звідси припущення: укладач «Повісті про Трою» був знайомий з поемою Гомера.

[44] Церков Аполлона — храм Аполлона Тімбрейського біля воріт Трої.

[45] Поліксена — дочка Пріама й Гекуби; за переказами, Ахіллес, побачивши Поліксену, закохався в неї і, щоб взяти її собі за жінку, радий був помиритися з троянцями.

[46] *И устрѣли Ахиллеа ядовитою стрѣлою въ пяту, занеже бѣ ввесь вооружен, точію плеснѣ его без желѣза...*— Тут оповідач повісті нехтує переказом про чудесну невразливість Ахіллесового тіла, змоченого водами Стіксу, і наголошує на тому, що Ахіллес увесь був у залізній броні і тільки плесна його зоставались не захищеними.

[47] Девес — Одіссей-Уліс.

[48] Діоген — Діомед, один із женихів Єлени і героїв Троянської війни.

[49] Ея Теламоняц — Аякс Телемонід.

[50] Полідвор (Полідор) — наймолодший син Пріама й Гекуби.

[51] ... *к Полинещеру-цару...*— Йдеться про царя Херсонесу Фракійського Поліместора, зятя Пріама й Гекуби; до нього Гекуба і посилає Полідора, сподіваючись цим врятувати «троянське сім'я».

[52] Погажія (Фракія) — грецька земля на узбережжі Геллеспонту і Пропонтіди, тобто Мармурового моря.

[53] Имир — Гомер.

[54] *Ахиллей же бѣ сын царя Екаты, [а] инде же пишет Филераша.*— Тут автор повісті намагається узгодити різні версії переказів про Ахіллеса. Філераш — Пелей, Еката — Каета; цим ім'ям в іншій версії троянського сюжету («Притчі про королів») названо царя Лікомеда, у якого Ахіллес виховувався в дитинстві.

Гісторія о цесару римськом Отоні.— Подається за текстом рукописного збірника «Біблія малая, зобранная з розних книг вибранних сентенцій, въкоротці для снаднійшого вирозумлення і пам'яті незупельно цвічоним читальником і схолястиком списанная в Шаргороді року 1660 февраля 1-го. Всім найнижший слуга Григорій Димитрієвич, священик градної церкви». (Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна, відділ рукописів, ф. 310, збірка Ундольського, № 527), опублікованим у кн.: *Деркач Б. А.* Перекладна українська повість XVII—XVIII ст. К., 1960, с. 128—133.

Гісторія правдивая о грабиней Альтдорськой, котрая одним пороженням дванадцять синов породила.— Подається за текстом рукописного збірника «Біблія малая...», опублікованим у кн.: *Деркач Б. А.* Перекладна українська повість XVII—XVIII ст., с. 133—134.

Слово к правовірним христіаном [про царя Сонхоса], еже не важитися всякому правовірному христіанину присягати ні направо, ні наліво.— Подається за текстом рукописного збірника XVII—XVIII ст. (Державна

бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна, відділ рукописів, ф. 37, збірка Большакова, № 23), опублікованим у кн.: *Деркач Б. А.* Перекладна українська повість XVII—XVIII ст., с. 135—139.

Приповість о трьох млоденцях, како ошукала їх одна вдова своїми фортелями барзо штучне.— Подається за текстом, опублікованим М. І. Костомаровим без зазначення джерела у кн.: Памятники старинной русской литературы, издаваемые графом Григорием Кушелевым-Безбородко, под редакциею Н. Костомарова. Сказания, легенды, повести, сказки и притчи. Вып. 2. Санкт-Петербург, 1860, с 481—482.

Повість о єдином королі, которий ходив со злодієм вночі красти. Єсли би бив красти не пошов, то би бив ізгинув злою смертію.— Подається за текстом рукописного Хітарського збірника 1744 р. у публікації: *Гнатюк В.* Легенди з Хітарського збірника (1-ї половини XVIII в.).— «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», 1897, т. 16, с. 4—8.

Слово од патерика о покуті, як она чоловікові грішному єст пожитечна, хто єя по правді видержить, хоч і не навіки час, аби по правді...— Подається за текстом рукописного Хітарського збірника 1744 р. у публікації: *Гнатюк В.* Легенди з Хітарського збірника (1-ої половини XVIII в.).— «Записки Наукового товариства ім. Шевченка». 1897, т. 16, с. 9—13.

Сказаніє о єдном рицері славном, который надіявся на силу свою і пробаловав щастя свойого воєвати із каждом, а на остаток із смертію.— Подається за текстом рукописного Хітарського збірника 1744 р. у публікації: *Гнатюк В.* Легенди з Хітарського збірника (1-ї половини XVIII в.) — «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», 1897, т. 16, с. 14—18.

Сказаніє о єдном цесарі Іовіані, котрий бив подніс пиху противко богу, которого бог карав.— Подається за текстом рукописного Хітарського збірника 1744 р. у публікації: *Гнатюк В.* Легенди з Хітарського збірника (1-ї половини XVIII в.).— «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», 1897, т. 16, с. 20—27.

Гісторії, списані вкротце для ліпшої пам'яті, о Понциані, цесару римськом, яко сина свойого Діоклеціана дав бив в науку седьмом мудрцєм, і яко син смерті мало не зажив од отця през мачоху, а вибавлен бив през учнев своїх од того чудними приповістями таким способом.— Подається за текстом рукописного збірника «Біблія малая...» 1660 р. Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна, відділ рукописів, ф. 310, збірка Ундольського, № 527, за публікацією: *Гудзій М. К.* «Історія семи мудреців» в українській обробці.— «Радянське літературознавство», 1959, № 4, с. 117—123.

Історичнії вірші [про Зігізмунду і Звіздарда].— Подається за текстом у публікації: *Науменко В.* Новелла Боккаччио в южнорусском стихотворном пересказе XVII—XVIII ст.— «Киевская старина», 1885, кн. 6, с. 273—306. Це переказ віршованого польськомовного переспіву новели про Танкреда, Гвіскарда і Гісмонду із «Декамерона» Дж. Боккаччо (1-а новела 4-го дня), здійсненого польським письменником Ієронімом (Ярошем) Морштином (бл. 1580 — бл. 1645) з латиномовної версії Леонарда Бруні з Ареццо Аретіна.

[1] Меандр (Мендерес) — річка у Греції (Фрігія), яка впадає в Ікарійське море.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

Абиз — татарський мулла
Абіє — одразу, зненацька; знову
Абовім — бо
Авва — отець, настоятель монастиря
Азаж — хіба ж, чи ж
Азажте — хіба ви
Азалі — чи, хіба
Акафіст — церковний піснеспів
Альбовім — бо, оскільки
Алькоран (коран) — священна книга мусульман
Амбон (амвон) — підвищення в церкві перед вівтарем
Анафема — прокляття, відлучення від церкви
Ангели — у міфології іудаїзму, християнства й ісламу створені богом безплотні істоти, наділені свободою волі і здатні вістити людям волю божества; християнське богослів'я розподіляє їх на дев'ять «чинів», згрупованих у три «лики»: 1) серафими, херувими, престоли; 2) господства, сили, власті; 3) начала, ангели, архангели
Ані — аж ніяк
Анім — ані, аж ніяк
Аннати — данина, яка виплачувалася папському престолу кожним католицьким єпископом чи настоятелем монастиря при обійманні відповідної посади; дорівнювала річному доходові єпископа чи настоятеля
Антифон — почерговий спів двох хорів або соліста й хору під час богослужіння
Аплікувати — застосовувати, практикувати
Апостат — відступник
Аравіт — араб, аравієць
Артикул — твір, розділ, параграф
Архангел — ангельський чин
Арцібіскуп — архієпископ
Асаул (осаул, осавул) — козацький старшина
Аспід — отруйна змія; переносно — лиходій, чорт
Аспра — дрібна турецька монета

Баввохвальство — ідолопоклонство, поганство
Бадання — звідання, дослідження
Базник — бузина
Бандолет — ремінь через праве плече, до якого кріпилася холодна зброя; різновид турецької вогнепальної зброї — короткі карабіни
Барва (барма) — одяг
Бардачниця (барделя) — солом'яне сідло, обшите грубим полотном; державно бардаша (бердиша) — сокири із закругленим, у формі півмісяця, лезом
Бахматий — татарський кінь
Баша (паша) — турецький воєначальник
Бебряний — шовковий
Безецность — ницість, підлість, мерзенність, безчесність
Бенкарт — байстрюк
Биле — аби
Бинамній — принаймні
Бісен — скажений
Біскуп — єпископ
Блавати — блакитні шовки
Близна — пошкодження, шрам
Блюзнити — богохульствувати, святотатствувати
Бовван — ідол
Бовім — бо, тому що, оскільки
Брійна — брама
Броварник — пивовар
Бройти — коїти, чинити

Б у д и — хай буде
Б у н ч у к — військова регалія, символ гетьманської влади
Б у р м и с т р — виборний голова міського самоврядування, магістрату; помічник війта у містах, яким було надане магдебурзьке право
Б у т а — пиха, гонор; жаль, туга, скорбота

В а д а ц т в о — полювання
В а л е ч н и й — войовничий
В а л к а — війна
В а л ь ч и т и — воювати
В а с и л и с к — змія, ящірка; міфічна істота, напівптах-напівзмія, з дівочим обличчям і волоссям, із зміїним хвостом і пташиними крилами, здатна убивати поглядом
В а с н ь звада, свара
В е д л є - згідно, відповідно до
В е д л у г — згідно, відповідно до
В е л б у д — верблюд
В е л и ц е — дуже
В е л ь ц е — вельми, багато, вкрай, дуже, великою мірою
В е н е р у в а т и — пускатися в любовні пригоди, займатися любощами
В е р т о г р а д — сад
В е р ш т а т майстерня, верстак, знаряддя
В е т у в а т и — забороняти; мститися, виміщати, воздавати; надолужувати
В є н ц — так, же, отже, отож
В и б а д у в а т и с я — добувати відомості, досліджувати
В и б р а н ц і — ополченці, піші воїни
В и в о л и в а т и — виганяти
В и д о к — видіння, видиво, бачення; видовище; привид
В и к о н т е р ф е к т у в а т и — змалювати, спортретувати
В и м а н т и т и — викрутитись
В и т о ч а т и — змушувати, вимагати
В и т р у т и т и — виштовхати
В и ф і к г л ю в а т и с я — викрутитися
В и ц в і ч о н и й — освічений, обізнаний; вихований
В и я — шия; до вия — по шию
В і а ш е — звивали
В і з и р (везир, вейзер) — найвищий титул султанського двору; великий візир — заступник султана, голова уряду, охоронець султанської печаті
В і й т — спадкова посада у містах і селах з магдебурзьким правом
В і р е — переговори
В і с т и, в і м — знати, знаю
В к р у т н и й (окрутний) — жорстокий
В л а с т і — ангельський чин
В л о х и — Італія
В л о ч н я — спис
В н е т — одразу, миттю
В н і м а н н є — думка, судження, здогад
В о в о д я й — той, що вводить
В о є в о д а — керівник найбільшої адміністративної одиниці в Речі Посполитій; в Російській державі — воєначальник, представник царського уряду, зокрема на Україні в XVII—XVIII ст.
В о ї — воїни
В о н н о с т ь — пахощі
В о н п и т и (вонтпити) — сумніватися, вагатися
В о н х а т и — нюхати
В о с к р а й — скраю
В о т о в а т и (вотувати) — голосувати; давати обітницю; приносити дар
В с п а к — навпаки
В с п а н я л и й — гарний
В с ч а т и с я — зчинитися
В т е к и — навтьоки
В т р о п и — вслід, навздогін
В у й — дядько, брат матері
В ц а л є — в цілому, загалом
В ш е л я к и й — всякий
В ш е т е ч е н с т в о (вшетечность) — розпуста
В ш и т к о — усе
В ш о к (вшак) — адже, же, оскільки, все ж
В щ и н а т и — вчиняти, зчиняти

Г а в у р с ь к и й (гявурський) — немагометанський, неправовірний, християнський
Г а ф о в а н н я гаптування
Г е л ь м — шолом
Г е н е р а л ь н и й п і д с к а р б і й вищий урядовець гетьманської адміністрації на Лівобережній Україні XVII—XVIII ст., який відав фінансами
Г е р е з і я — єресь

Глаголи — слова, мова
Гнус — гидь; дрібні тварини чи комахи; переносно: ледар, гультяй, нечупара
Голдовний — прихильний, поштивий; підданий, підвладний, полонений
Голінат — довгоногий
Голкувати — колоти
Голови (в головах) — на вищому рівні
Горливость — гаряча любов, ревність, старанність, завзяття
Горні — ті, що у вишині; небесні
Господства — ангельський чин
Грот — вістря зброї
Гута — плавильня
Гуф — військовий загін; громада, юрба
Гяур — собака; переносно зневажливе визначення немусульманина

Деісус — ікона із зображенням Ісуса Христа, матері божої та Іоанна Предтечі; ряд ікон, в якому вміщений власне деісус; увесь багатоярусний іконостас
Дельва — бочка
Денунція — судовий допит
Державець (намісник) — шляхтич Великого князівства Литовського
Десниця — права рука
Деспект — образа
Десперація — відчай
Деспот — владика, государ
Дидаскал — учитель
Диспенсація — дозвіл на одруження
Дівия дівочої
Діло — гармата
Діоцезія — округа, єпархія, єпископство
Длуг — борг
Довціп — розум, дотеп, поняття, проникливість, хист, лукавство
Догмат (догматик) — церковний піснеспів
Долегливость — біль, скорбота, клопоти; недуга
Домнівати — гадати, думати
Дондеже — доки
Драгунія — різновид кінноти
Драпество — здирство, грабіж; хижацтво, захланність
Драчі — надмірні побори, податі, хабарі; здирники, хабарники
Дреколь — кілля
Дуда (дудок) — гріш; плата орендарям за хрещення дітей
Дунський — датський
Дуфати — довіряти, сподіватися

Екзарх — у православній церкві глава церковного округу (екзархату), повноважний представник патріарха
Екземпля — приклад
Ексордіум — вступ

Єно — тільки
Єретикал — схильний до єретичних мудрувань

Жакувати — громити, грабувати
Жалива — кропива
Жеби — аби, щоб
Жегль — вітрило, парус
Жегнати — прощатись, хреститись
Жекгляр — моряк, мореплавець
Жекгльовати — керувати кораблем
Живел стихія; елемент
Житло життя
Жовнір — воїн, солдат
Жродло — джерело

За чим — через що
За чім — через це
Забавитись — забаритись, затриматись
Забічи — запобігти
Завій — чалма, тюрбан
Завікклявати — заплутувати
Задавати — закидати, звинувачувати в чомусь
Заж — чи ж, хіба
Заїсте — воїстинну, справді так
Заказувати — забороняти
Законник — чернець
Залецати — пропонувати
Зали — хіба, чи не
Замьот — закид, звинувачення, обмова
Зане — оскільки
Запечатати — затвердити
Заповісти — заборонити
Запрітися — зректися, заперечити
Запусти — тиждень перед великим постом, протягом якого забороняється споживати м'ясо, але дозволяється їсти сир, масло і рибу

Зап'яти — зап'ясти, перекрити
Заступ — заступництво, заступник
Засупитись — задихатись, захекатись
Зась — же
Зафрасоватися — засмутитися, зажуритися
Захвіяти — захитатись
Зацний — шляхетний, знатний
Збойця — вбивця
Збродня — заколот, заворушення
Збурення — зруйнування
Звлаща — особливо, власне, тим більше
Згажатися — згоджуватися
Згола загалом, словом
Зголдувати — схилитися, потрапити в залежність
Здаритися — статися, відбутися
Здє (зді) тут
Здрой потік, течія
Здумалий — загорділий
Здумітися — здивуватися
Зегар (зегарок) — годинник
Зелживость — образливість
Зестя — сходження, зустріч
Зіло — дуже
Злецити — доручити, звеліти
Злітоватися — зжалитися
Зліцити — доручити
Злотоглови — парча
Змаза — пляма
Змінка — увага, нотатка, згадка
Зрайця — зрадник
Зрительний — обачний
Зуповний — повний

Ієрей — священик
Іж — що
Ізали — чи, хіба
Із'юдити — розсварити
Ім — що
Індульгенція — милість; папська грамота про відпущення гріхів
Інкавст — чорнило
Інок чернець
Інтенція — намір, бажання, прагнення
Інтродукувати — вводити, впроваджувати
Інферувати — звинувачувати, стверджувати
Ірой — герой
Істи — воістину
Істигатор — підбурювач; судовий обвинувач

Кабуз — дощенту, гамузом
Казнодія — проповідник
Калугер (калугор) — чернець
Канонік — член ради (капітула) при католицькому чи уніатському єпископі
Капище — місце, на якому приносилися жертви поганським богам; поганський храм
Каплун — півень, відгодований на м'ясо
Карбач — батіг
Катаракта — пристрій для метання ядер
Катенція (каденція) — кидок при грі в кості; занепад; обсяг функцій вибраного діяча; кінцеве звукосполучення частини музичного чи поетичного твору
Каторга воєнне гребне судно (галера)
Каштелян — комендант замку чи укріпленого міста; керівник цивільної та військової адміністрації у відповідній окрузі; згодом почесне звання, що давало право входити до сенату Речі Посполитої
Квадрувати — приладнувати, упорядковувати, обробляти
Квестія — питання
Кгакган (каган) — титул правителя у хозарів, аварів, тюрків, іноді застосовувався і до давньоруських князів
Кгарнець (горнець) — горщик
Кгвалт — насильство, сваволя, сум'яття
Кгди — коли
Кглейт — охоронна грамота, перепустка; охорона, конвой
Кгмах (гмах) — великий будинок
Кгмін (гмін) — гурт, громада
Кир — пан, владика
Кінсон — грошова подать; добро, майно
Класи — колосся
КлеврІт — товариш
Клепсидра — пісковий або водяний годинник
Клямний — брехливий, облудний
Клямця — брехун
Ковуї — кочові тюркські племена на південно-східних кордонах Ки-

івської Русі; частина з них перебувала під владою руських князів

Козацький комісар — урядовий начальник реєстрового козацтва; з 1649 р.— представник польського короля на Україні
Кокош — курка
Коликость — кількість
Кольвек — скільки
Коммонник — кіннотник
Комуждо — кожному
Кондак церковний піснеспів
Кондиція — становище, умова, учителювання на дому
Конклюзія — закінчення
Контентуватися — вдовольнятися
Конформуватися — згоджуватися, уподібнюватися до чого-небудь
Концепт — дотеп
Кормленіє — продовольче постачання війська
Коронний гетьман — головнокомандувач збройними силами Речі Посполитої
Корчаг (корчага) — глиняний глечик
Костирове — гравці в кості
Котвиця — якір
Коча — екіпаж
Коші (куші) — плетені з лози ємкості; кочові кибитки, шатра; військові загони з обозом; стоянки
Кошута лань
Крес — край, межа, окраїна
Криємо — потайки
Крижувати розпинати на хресті
Кримчухи — кримські татари
Крин — лілія
Кройніки — хроніки
Крушці — уламки, скалки
Ктитор — засновник, покровитель монастиря, церкви
Купрес — кипарис; символ печалі; надгробок
Курчити — згинати, стискувати
Кусити — спокушати
Кут — кіт

Лавники — члени судів, що діяли в містах з магдебурзьким правом
Ладунки — тягарі, вантажі
Ланцух — ланцюг
Лапити — хапати
Латвій — легше
Лацно — легко, охоче
Леговати — заповідати, відписувати у спадщину
Легце поважати — легковажити
Ледаяко — абияк
Лемма — надмогильний напис
Леч — але, проте
Літній (лѣтный) — щорічний
Літорасль (літоросль) — гілка
Лотр — негідник
Луп — здобич, трофеї
Люд грошовий затяговий — наймане військо
Лютня — струнний музичний інструмент
Ляда що — казна-що
Ляїк — світська людина
Лятвий — легкий

Магістерство — учительство; гроно вчених; през магістерство типографії — заходом учених, згуртованих при друкарні
Маєстат — величність
Мамран — меморандум
Манна — харч ізраїльтян під час мандрів по Аравійській пустелі
Маршалок — ватажок шляхти певної території
Матацтво — крутійство, шахрайство
Мати в легце — легковажити
Матиця виноградна — виноградна лоза
Мачуга (мачуха) — палиця, дубина, довбня
Медіатор — посередник, арбітр
Мензство мужність
Меновите — саме, власне
Меценат — покровитель наук і мистецтв
Мечка ведмідь
Милосник — коханець
Миро (мірра) — суміш рослинного масла з різними ароматичними речовинами
Мінуції — дрібниці, критичні зауваження
Мірочки сухії — плата зерном за помол
Млодзієн — молодик, парубок
Мнимание — думка
Мній — менше
Мунімент — укріплення, опора, стовп

Мунштук — різновид вудил
Мурза — знатний татарин
Мяновите — саме

Набоженство — набожність; церковна відправа
Набуток — надмір, надлишок
Навспак — навпаки, навиворіт
Наддер — понад міру
Надоложення — вклад, пожертва, внесок
Назбить — занадто, надміру
Налог — звичка
Наментность — пристрасть
Напрод — спершу, спочатку
Наррація — оповідь
Натирати — натискати, напирати
Начала — ангельський чин
Наю — нас двох
Невелє — небагато
Невіста — жінка
Невонпливий — безсумнівний
Некгдись — колись
Нендза — злиденність, ницість
Неошацованний — безцінний
Неповстягливость — нестриманість
Непотрібний (непотребний) — нікчемний, даремний
Неснаска — напасть
Нетескливе — не нудячись
Нецвічонії — неосвічені
Нечаемий — нежданий, несподіваний
Нижь (ниже) — ніж
Нігди — ніколи, колись
Ніції (нѣціи) — деякі, дехто
Нобілет — шляхтич
Нужниці — ті, що потребують

Обваліовати — завалювати
Обваровувати — постачати, споряджати, укріплювати, запобігати, забезпечувати, обумовлювати
Оби (обу) — аби, якби
Облазнити — пошити в дурні, в блазні
Обличность — лице, обличчя; присутність
Обозний — козацький старшинський ранг, у віданні обозного були обоз і артилерія
Обрус — скатертина
Обфітий — багатий, щедрий
Обфітувати — розкошувати
Обцовання — спілкування
Обчий — чужий
Ов (ий), ова (я), ово (є), ові (ї) — той, та, те, ті
Овшеки — зовсім, цілком; справді; аж ніяк, у жодному разі; дійсно, насправді; зараз; тим більше
Овшем — навпаки
Одестє (одейстя) — відхід
Одинець — дикий кабан
Одробини — подробиці, деталі, залишки
Озиміти — охолонути
Окольничий — боярський чин
Окрент (окрут) — корабель
Окрутенство — жорстокість
Окрутний — жорстокий
Оле — о, ой, ох, о горе
Омильний — помилковий, хибний
Омішкувати — баритися
Он (ий), она, оне, оні — той, та, те, ті
Оно — тільки
Опатрити — надбати
Опатрувати — забезпечити
Опатство — абатство, ігуменство
Оплаток — прісний коржик; вживається католиками при звершенні таїнства євхаристії
Опока — скеля; опора, твердиня
Опримувати — пригнічувати
Опрісноки — те саме, що оплаток
Ормянчик — вірменин
Оролойні години — години, що відбиваються годинником
Ортодоксія — правовірність, православ'я
Оршак — почт, юрба, зборище людей
Осип — оброк зерном
Оспалость — байдужість, нехтування
Оставившися — обставившись
Осьмак — дрібна монета
Отиймовати — однімати
Отиліти — розжиріти, розтовстіти
Оток — затока
Офіра — жертва

Павимент — підлога
Паки (пак) — знову

Паланок (паланка) — укріплення, обнесене частоколом
Палінодія — повторення того самого на інший лад
Пекати — відсторонювати когонебудь, сахатися
Пелекгримування — мандри
Перебити — переправитись
Пещоти — пестощі, розкоші, комфорт
Півкрес — половина відстані
Підписок — урядовець магістрату
Пієнкний — гарний
Пікулки (пігулки) — таблетки
Пінязі — гроші
Плавля — плавні
Плать — хори
Плесні — ступні
Плть — стать
Пляц — майдан, поле бою
Поволовщина — податок на волів
Повшехний — загальний, вселенський
Погани — іновірці, нехристияни, магометани
Погар — кубок
Подводник — візник; той, хто дає підводу для війська
Подим'я — податок з подвір'я («з диму»)
Пожегнаннє — прощання
Позитив — музичний механізм, який грає після накручування пружини
Позор — зовнішній вигляд
Позорні — ілюзорні
Пойзріти — подивитись, глянути
Покарм — харч
Полецити — доручити, звеліти
Полівити — помогти
Полузегарок — годинник з напівдобовим циферблатом
Польний гетьман — під час походів заступник коронного гетьмана
Поневаж — оскільки
Попрядух — клубок ниток
Португали — монети
Посполите рушення — шляхетське ополчення
Потвар — наклеп
Потварця — наклепник
Потканнє — зустріч, зіткнення
Потупленіє — приниження
Потщитися — постаратися, подбати
Потята — пташата
Пофукати — висварити
Похлібство — лестощі
Право — правильно
Превиборний — найкращий, добірний
Предикамента — висловлювання; філософські категорії
Предитечеве — предтечі, попередники
Предся — проте
През — через, протягом
Презацний — видатний
Презиранії — ті, що перебувають під наглядом
Презільний (презѣлній) — дуже великий
Прекладати — ставити
Прелесть — спокуса
Преслична — прегарний, прекрасний
Престоли — ангельський чин
Прето — заради чогось
Прецепт — припис, настанова, правило, вчення
Привлащати — привласнювати
Примас — глава церкви, титул римського папи
Припатритися — приглянутись, придивитись
Прислушати — слушно чинити
Пристє — прихід
Притомность — присутність
Причинець — заступник, захисник, протектор
Пробаловати — пробувати
Продкуючий — передній, провідний
Прожность — марнославство
Промайор — старшина
Проматор (промотор) — натхненник, керівник, покровитель
Протонотарій — перший секретар
Прячися — сперечаючись, дискутуючи
Пузак — пузо
Пук — постріл
Пурпур — яскраво-червона фарба

Развi — крім, опріч
Райці — міські радники
Рака — гробниця з мощами святого

Р а р о г (раріг) — порода яструбів
Р а ч е й — краще
Р а ч и т и — зволити
Р е й м е н т а р — керівник
Р е й м е н т у в а т и — керувати, володарювати
Р е к г у л а — правило
Р е л і я — релігія
Р и з а — одяг
Р и н ш т у к — ринва
Р и с к а л ь — лопата, заступ
Р и т о р — оратор, знавець і вчитель риторики; учень класу риторики
Р и х л о — швидко, скоро
Р о б а ц т в о — хробаки
Р о г в о з н е с т и — піднести честь; возгордитись
Р о г о в е — плата за випас рогатої худоби
Р о ж а й — рід, походження
Р о ж н і ї — різні
Р о з к и — гілки
Р о з п а ч а т и с ь — впадати в розпач
Р о з т и р к и — чвари
Р о з т р и х н е н — розв'язаний, вирішений, завершений
Р о з т р о п н и й — розторопний, розсудливий, поміркований
Р о з ч к а — різка
Р о к и і р о ч к и — суди і позови, а також терміни, в які належало ставати до суду
Р у б а т к а сорочка
Р у м а т и — плакати
Р у т к у с і я т и — сидіти в дівках
Р я д — порядок
Р я д н е — порядне, варте чогось

С а г а й д а к лук, самостріл, колчан на лук і стріли
С а ж а л к а — копанка, маленький ставок
С а к г а т и й головатий
С а к р а — освячення
С а к р а м е н т — таїнство
С а я н — військовий одяг
С в і т а ч — гніт у лампаді
С е в р у к — житель Сіверщини
С е й м — вищий законодавчий орган Речі Посполитої
С е й м и к — орган шляхетського самоврядування
С е к з а к (секвак) — послідовник, прихильник
С е к т а т о р — сектант
С е р а л ь — палац, гарем
С е р а ф и м и — ангельський чин
С е р д ю к и — наймана піхота на Лівобережній Україні (XVII—XVIII ст.)
С и з о р а — цезура
С и л и — ангельський чин
С и л л я в а (силяба) — склад
С и м о н і я — купівля і продаж церковних посад
С и н к е л л — помічник патріарха, свідок непорочності його життя
С и ц е — так
С и ц е в а я — така
С і д а л ь н я — те саме, що акафіст
С і н (сінь) — тінь
С к л е п — підвал
С к л і т и т и — збити, зладити
С к о р а — шкура
С к у р а т и — здобувати, досягати, добиватися, вчиняти
С к у т е ч н и й — успішний, ефективний
С к у т о к — наслідок
С л а м а — солома
С л и ч н и й — гарний, красивий
С м о к — змій
С н а д н и й — гарний
С н а т (снать) — мабуть
С н і д ь — їжа
С н і ц а р — різбяр, скульптор, ювелір
С о л т а н (султан) — татарський воєначальник
С п е ц и ф і к у в а т и — спеціально обговорювати
С п і ж а р н я — комора
С п о л е ч н и к — спільник
С п о л ь к у в а т и — спілкуватися
С п о н д е у с (спондей) — стопа із двох довгих складів у метричному віршуванні
С п р а в а — звіт, відповідь
С п р а в ц я — діяч
С р о д з е — гірко, суворо
С р о к г о — суворо
С т а в и т и п о л я — ставати до поєдинку
С т а р о с т а — управитель королівськими маєтностями на певній території, королівський намісник
С т а ц і ї — утримання війська
С т е м м а — родовід
С т и р — стерно, штурвал
С т и х а р — обрядовий одяг православних священиків
С т и х и р а — церковний піснеспів

Столок — стілець
Стольник — придворний чин у Росії у XVII ст.
Стопень (ступінь) — щабель
Сторони — щодо
Стравити — розтратити, перевести, використати
Стрітеніє — зустріч
Строфувати — карати
Стручати — скидати, вивергати
Студня — криниця
Сукцесія — успадкування
Сумт — видатки, збитки
Суптельно — делікатно, витончено
Сфольгувати — дати волю
Сфримарчити — виміняти
Сцептрум — скіпстр

Такожде — також
Талант — грошова одиниця
Таляр — велика срібна монета
Тарча — щит
Татськи — розбійницьки
Тать — розбійник
Ташовання — тасування
Твар — обличчя; жива істота
Тезоіменитий — однойменний, тезка
Теліти — коштовні тканини
Темплюм — замок
Теплиця — тепла водойма, лиман
Тескно — тоскно, сумно
Тестамент — завіт, заповіт
Тлустий — товстий, жирний
Тобол — торба
Тор — слід
Трактат — договір, перемир'я
Трапити — засмучувати, турбувати
Триб — спосіб
Трибунал — шляхетський суд вищої інстанції
Троки (тороки) — ремені біля задньої сідельної луки
Тропар — церковний піснеспів
Трость — перо, писало
Трохеус (трохей) — стопа з довгого й короткого складів у метричному віршуванні
Труден — втомлений
Тул — те саме, що сагайдак
Тулумбаси — літаври
Турбація — заколот, заворушення
Туртус — гомін, шамотнява
Тяжар — тягар
Ть — тобі

Убо — отже, ради цього
Уваровати — обумовити
Увіряти — засвідчувати
Уїститись — пообіцяти, зобов'язатись
Уїщення — виконання обіцянки
Уймувати — брати, хапати; віднімати
Умисльне — навмисно
Універсал — указ, постанова
Упрейме — прихильно
Упстрити — прикрасити
Упстронія — прикраси
Урачити — почастувати, пригостити
Уставично — постійно
Устроїти — одяґти, прибрати
Уфання — сподівання
Учневе — учителі
Ушиткі — усі

Фаля — хвиля
Фальшир — фальсифікатор
Фарамент — ознака
Фариж — кінь
Фебра — лихорадка, гарячка
Ферувати — вирішувати справу, висловлювати думку, виносити вирок
Фікгльовати — хитрувати
Філяр — колона, стовп, опора
Фініс — кінець
Фліс — сплав
Фолькгувати — давати волю, поблажку
Фортель — витівка, хитрощі, підступ
Францимир — почт
Фрасунок — смуток, журба, туга
Фундувати — закладати, засновувати

Хамелеонт — хамелеон
Хандоження — піклування
Хваст — зілля, хмиз
Хвіючийся — хиткий
Хвіятися — хвилюватися, коливатися
Хентливе — охоче
Хентнійй — охочіше
Херувими — ангельський чин
Хіронісати — рукопокладати, освячувати на духовну посаду по-

кладенням на голову освячуваного рук особи вищого священного сану
Хлюба — гордість, пиха
Хльоста — прочухан, стьобання батогом або різкою
Хробори — рештки, кості, кістяк
Худак — бідолаха
Хутне — охоче
Хуть — хіть, охота, бадьорість

Цетера (цітара, кітара) — струнний музичний інструмент
Ци — чи
Цімерман — тесля
Цнота — чеснота
Цорка — дочка
Цундрава — драна

Частокроть — часто, багато разів
Чачка (чічка) — квітка
Чворакий — чотирьох різновидів
Червленець — багрянець
Чех — монета
Чечуга — шаблюка
Чинш — грошовий податок, мито, оброк, орендна плата
Чирство — свіже, здорове
Члонок — частина тіла

Шабельтас — піхви
Шанці — окопи
Шарий — сірий; пустий, пісний
Шарлат — тканина багряного кольору
Шатан (шайтан) — чорт, біс
Шафар — ключник, комірник, економ
Шафунок — трата, витрата
Шацувати — оцінювати
Шванк — шкода; кпин, жарт, пустощі
Шванкувати — кульгати, мати вади, страждати; пустувати
Шевлюга — скотина; мерзотник
Шемрання — нарікання
Шик — стрій
Широчає — ширше, просторіше
Шифар — корабельник, мореплавець
Шишак — шолом
Шкалювати — лаяти, зводити наклепи
Шпетити — шкодити, поганити
Шпетний — поганий
Шпиталь — притулок
Шпихлір — комора для зерна і борошна
Штука — снаряд
Штурм (шторм) — буря
Штучне — майстерно, вміло

Щегульне — особливо
Щедробливий — щедрий

Юж — уже
Юка — пута
Юригел — платня

Яблко — держава, символ влади монарха
Язвина — нора
Язя (язва) — неміч, слабість
Яко — що, чи
Ялмужна — милостиня, пожертва
Ямбікус (ямб) — віршовий розмір
Яскиня печера
Яспіси — яшма

ЗМІСТ

ПОЕЗІЯ

МЕЛЕТІЙ СМОТРИЦЬКИЙ

КАСІЯН САКОВИЧ

СОФРОНІЙ ПОЧАСЬКИЙ

М. П.

КИРИЛО ТРАНКВІЛІОН-СТАВРОВЕЦЬКИЙ

АНОНІМНІ ВІРШІ ПРО ВИЗВОЛЬНУ ВІЙНУ
1648 1654 рр.

ЛАЗАР БАРАНОВИЧ

ОЛЕКСАНДР БУЧИНСЬКИЙ-ЯСКОЛЬД

ІВАН ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ

КЛИМЕНТІЙ ЗІНОВІЇВ

ДРАМАТУРГІЯ

АНОНІМ

ЯКУБ ГАВАТОВИЧ

БЕЛЕТРИСТИКА

КНЯЖІ ЖИТІЯ

ІЗ ЛЕГЕНД У ЗАПИСАХ ПЕТРА МОГИЛИ

ІЗ ЛЕГЕНД «ПАТЕРИКА, АБО ОТЕЧНИКА ПЕЧЕРСЬКОГО» 1661 РОКУ

ПОВІСТІ ТА ОПОВІДАННЯ НА МАНДРІВНІ СЮЖЕТИ

Академия наук Украинской ССР
Издательство «Наукова думка»

БИБЛИОТЕКА УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Дооктябрьская украинская литература

Литературно-художественное издание

УКРАИНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА XVII В.

Синкретическая письменность
Поэзии
Драматургия
Беллетристика

Составитель, автор
вступительной статьи и примечаний
ВЛАДИМИР ИВАНОВИЧ КРЕКОТЕНЬ

(На украинском языке)

Киев, Наукова думка, 1987

Редактор
О Я БЕЗПАЛЬЧУК
Художник
В М ДОЗОРЕЦЬ
Художній редактор
В П КУЗЬ
Технічні редактори
Б М КРИЧЕВСЬКА
І М. ЛУКАШЕНКО
Коректори
З П ШКОЛЬНИК
Л І СЕМЕНЮК
І В. КРИВОШЕІНА
Л П. РЯБЦЕВА

ІБ № 8046

Здано до фотонабору 31.03.87 Підп. до друку 03.07.87
Формат 84x108/32 Папір друк № 2 Літ гарн.
Вис друк з ФПФ Ум друк. арк. 31,92 Ум фарбо-відб. 31,92
Обл.-вид. арк 38,14 Тираж 139 450 прим
Зам 7-129 Ціна 4 крб.

Видавництво «Наукова думка»,
252601 Київ 4, вул Рєпіна, 3

Харківська книжкова фабрика ім М В Фрунзе,
310057 Харків 57, вул Донець-Захаржевського, 6/8

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

СЕРІЯ
«ДОЖОВТНЕВА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА»

ВИПУЩЕНО

ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ
1982, 320 с.

ГРИГОРІЙ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО
1982, 544 с.

МАРКО ВОВЧОК
1983, 640 с.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА XVIII ст.
1983, 696 с.

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА
1983, 544 с.

ПЕТРО ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ
ЄВГЕН ГРЕБІНКА
1984, 608 с.

АНАТОЛІЙ СВИДНИЦЬКИЙ
1985, 576 с.

СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ
1985, 640 с.

ЮРІЙ ФЕДЬКОВИЧ
1985, 576 с.

ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ, т. 1
1986, 640 с.

ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ, т. 2
1986, 640 с.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА, т. 1
1986, 608 с.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА, т. 2
1987, 728 с.

УКРАЇНСЬКІ ПОЕТИ-РОМАНТИКИ
1987, 592 с.

ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ

МАРКО ЧЕРЕМШИНА
МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ

У45 **Українська література XVII ст.:** Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика/Упоряд., приміт. і вступ. стаття В. І. Крекотня; Ред. тому О. В. Мишанич.— К.: Наук. думка, 1987.— 608 с.— (Б-ка укр. літ. Дожовт. укр. літ.).— (В опр.): 4 крб., 139 450 пр.

Том знайомить з ліричними, бурлескно-сатиричними, історико-мемуарними творами української літератури XVII ст.

У $\frac{4702590100\text{-}463}{М221(04)\text{-}87}$ передплатне **84Ук1**